BİYOLOJİ KADER OLUNCA

R. Bridenthal - A. Grossmann - M. Kaplan

KAL KEDON

BİYOLOJİ KADER OLUNCA

Weimar ve Nazi Almanyası'nda Kadınlar

EDİTÖRLER
Renate Bridenthal
Atina Grossmann
Marion Kaplan

BİYOLOJİ KADER OLUNCA

Weimar ve Nazi Almanyası'nda Kadınlar

Biyoloji Kader Olunca

Weimar ve Nazi Almanyası'nda Kadınlar

Editörler: Renate Bridenthal - Atina Grossmann - Marion Kaplan

Orijinal Adı: *When Biology Became Destiny - Women in Weimar and Nazi Germany*

Kalkedon Yayınları: 178

Kadın Kitaplığı: 1

Yayına Hazırlayanlar: Hakan Tanıttıran

Kapak Tasarım: Semiha Şahin

Kapak İmaj: 2011 Zagrep Yahudi Filmleri Festivali Afişi

Türkçe Redaksiyon: Irmak Yavlal

Hocapaşa Mah, Kargılı Sok, Celal Orman İşhanı, No 1/ Kat 3, Daire 32

Sirkeci-İstanbul

Telefon ve Fax: 0212 512 43 56

Web: www.kalkedonyayinlari.com

e-mail: kalkedonyayinlari@gmail.com

Bu kitap Can Matbaası'nda basılmıştır

Davutpaşa Cad. İpek İş Merkezi, Kat 3 No 17 Topkapı İstanbul.

Tel: 0 212 613 10 77

Tüm hakları saklıdır.: Kalkedon Yayınları©2011

İngilizce İlk Baskı:1984

ISBN: 978-605-4511-06-8

BİYOLOJİ KADER OLUNCA

Weimar ve Nazi Almanyası'nda Kadınlar

Editörler

Renate Bridenthal - Atina Grossmann - Marion Kaplan

Türkçesi

Cumhur Atay

KALKEDON

Gisela Bock, kadın tarihi, erken modern İtalya tarihi ve ABD işçi tarihi üzerine kitap ve makaleler yayınlamıştır. *Forced Sterilization in National Socialist Germany: Studies in Race and Women's Politics* (Nasyonal Sosyalist Almanya'da Zorunlu Kısırlaştırma: Irk ve Kadın Siyaseti İncelemeleri) adlı bir kitabı çıkacaktır. Berlin Teknik Üniversitesi Tarih Enstitüsü'nde öğretim üyesidir.

Renate Bridenthal, *Becoming Visible: Women in European History* (Görünür Olmak: Avrupa Tarihinde Kadınlar) editörlerinden ve katkı sağlayanlarından ve Household and Kin: Families in Flux (Ev Halkı ve Akraba: Değişken Aileler)'e katkı sağlayanlardan birisidir. City University of New York, Brooklyn College'da yardımcı tarih profesörü ve kadın araştırmaları programının kurucularından birisidir. Halen Weimar Cumhuriyeti'nde kadınlar arasındaki muhafazakâr çıkar grupları üzerine bir kitap yazmaktadır.

Atina Grossmann, Weimar Almanyası'nda Cinsel Reform hareketi ve "Yeni Kadın" üzerine makaleler yayınlamıştır ve *Women, Family, and the Rationalization of Sexuality: German Sex Reform, 1925 to 1935* (Kadınlar, Aile ve Cinselliğin Akılcılaştırılması: Alman Cinsel Reformu, 1925-1935) adlı bir kitap üzerinde çalışmaktadır. Modern Avrupa ve kadın tarihi öğrettiği Mount Holyoke College'da yardımcı profesördür.

Amy Hackett, 1890-1918 Wilhelm Almanyası'nda Feminizm Politikaları hakkında bir tez ve yine bu konuda birkaç makale yazmıştır. New York City Tarih Araştırma Enstitüsü üyesidir.

Karin Hausen, Afrika'da Alman sömürgeciliği, modern teknoloji ve Paris Komünü hakkında kitaplar yazmıştır. Alman kadın tarihi üzerine *Frauen Suchen ihre Geschichte* antolojisinin editörüdür ve kadın tarihi ve aile tarihiyle ilgili makaleler yazmıştır. Berlin Teknik Üniversitesinde ekonomi ve toplumsal tarih profesörüdür.

Marion Kaplan, *The Jewish Feminist Movement in Germany: The Campaigns of the Jüdischer Frauenbund, 1904-1938* (Almanya'da Yahudi Feminist Hareketi: Jüdischer Frauenbund Kampanyaları, 1904-1938) yazarı ve *The Marriage Bargain: The Dowry in European History* (Evlilik Pazarlığı: Avrupa Tarihinde Çeyiz)'e katkı sağlayanlardan birisidir. Halen İmparatorluk Almanyası'nda Yahudi kadınların toplumsal tarihi hakkında bir kitap üzerinde çalışmaktadır. New York City Leo Baeck Institute müdür yardımcısıdır.

Claudia Koonz, *Becoming Visible: Women in European History* (Görünür Olmak: Avrupa Tarihinde Kadınlar)'ın editörlerinden ve katkı sağlayanlarından birisidir. Alman kadın tarihiyle ilgili makale ve *Mothers in the Fatherland: Women's Responses to Nazizm* (Babavatanda Anneler: Kadınların Nazizme Yanıtı) yazarıdır. Worcester, Massachussetts'deki Holy Cross Koleji'nde yardımcı tarih profesörüdür.

Elisabeth Meyer-Renschhausen, İmparatorluk ve Weimar Almanyası'nda feminizm ve kadınların çalışma tarihiyle ilgili makaleler yayınlamıştır. 1810 ile 1933 arasında Bremen'de kadın hareketi hakkında bir tez üzerine çalışmakta ve Berlin Açık Üniversitesi Sosyoloji Enstitüsü'nde öğretmenlik yapmaktadır.

Sybil Milton, *The Art of the Holocaust* (Holocaust Sanatı) yazarlarından, *The Holocaust: Ideology, Bureaucracy, and Genocide* (Holocaust: İdeoloji, Bürokrasi ve Soykırım) editörlerinden ve katkı sağlayanlarından ve *Genocide: Critical Issues of the Holocaust* (Soykırım: Holocaust'un Önemli Konuları)'na katılım sağlayanlardan birisidir. *Stroop Report*'un editörü ve çevirmenidir ve Holocaust tarihi hakkında çok sayıda makale yazmıştır. New York, Leo Baeck Institute şef arşivcisi ve *Simon Wiesenthal Center Annual* editörlerinden birisidir.

Annemarie Tröger, 1975'ten 1981'e kadar Berlin Açık Üniversitesi'nde öğretmenlik yapmıştır ve halen Hannover Üniversitesi'nde toplumsal bilim metodolojisi ve sözel tarih öğretmektedir. *Feministische Studien* bülteni editörlerinden birisidir ve Nasyonal Sosyalizm, sözel tarih ve kadın araştırmaları hakkında çok sayıda yayını mevcuttur.

Orada olan annelerimize adanmıştır.

Irene

Erika

Grete

İÇİNDEKİLER

Okurlarımıza Bir Not 9

Giriş: Weimar ve Nazi Almanyası'nda Kadınlar 15

Kısım 1: Weimar Cumhuriyeti'nde Kadınlar 47

Kinder, Küche, Kirche'nin Ötesinde:
Siyaset ve İşte Weimar Kadınları 49
Renate Bridenthal ve Claudia Koonz

Kürtaj ve Ekonomik Kriz: Paragraf 218'e Karşı 1931 Kampanyası 87
Atina Grossmann

Bremen Ahlak Skandalı 111
Elisabeth Meyer-Renschhausen

Helene Stöcker: Sol-Kanat Entelektüeli ve Cinsel Reformcu 141
Amy Hackett

Weimar Cumhuriyeti'nde Anneler Günü 167
Karin Hausen

"Profesyonel" Evkadınları:
Kadınlar Hareketinin Üvey Kız Kardeşleri 193
Renate Bridenthal

Kuşatma Altındaki Kız Kardeşlik: Almanya'da Feminizm ve
Anti-Semitizm, 1904-1938 217
Marion Kaplan

Kısım 2: Nazi Almanyası'nda Kadınlar 243

Kadınların *Lebensraum*'u için Rekabet, 1928-1934 245
Claudia Koonz

Kadın Montaj Hattı Proletaryası Yaratılması 289
Annemarie Tröger

Nazi Almanyası'nda Irkçılık ve Cinsiyet Ayrımı:
Annelik, Zorunlu Kısırlaştırma ve Devlet 329
Gisela Bock

Kadınlar ve Holocaust: Alman ve Alman-Yahudi Kadınları Davası 359
Sybil Milton

Ruth'un Hikayesi 400
Ruth Nebel Tarafından Sylvia Kramer'e Anlatıldığı Şekilde

Yoldaş-Kadın-Anne-Direniş Savaşçısı 417
Katharina Jacob Tarafından Gerda Szepansky'e Anlatıldığı Şekilde

Okurlarımıza Bir Not

Burada toplanan Alman tarihi hakkındaki denemeler kadın ve aile konularının siyasallaşması -ve siyasal bakımdan tahrif edilişi- kadar, kadınların deneyimini de tartışmaktadır: kader olan biyoloji ve o kadere direniş. Yoğun siyasal karışıklık ve ekonomik yeniden yapılanma dönemine odaklanmaktayız: 1920'ler sırasında Alman ekonomisinin rasyonelleşmesi, 1930 başlarının Büyük Buhranı, Nazi zaferi, II. Dünya Savaşı'nın gelişi ve Holocaust.

Bu kitabı bir araya getirmek için dörtümüz hem siyasal hem de kişiseldi. 1960 sonlarından itibaren eylemci ve öğretim üyeleri olarak, öğrenci hareketlerinden ve Yeni Soldan ortaya çıkan feministler ve tarihçiler olarak kendi tarihlerimizden harekete geçtik. Kitaba, ekonomik krizin ve siyasal gericiliğin toplumsal refah kaynaklarını daraltığı ve "yeniden üretim politikaları" tartışmasını keskinleştirdiği Reagan'ın ilk yıllarında niyetlendik. Sağ bize ironik olarak, "kişiseli" soldan ya da kadınlar hareketinden daha militanca ve başarıyla siyasallaştırmayı becermiş görünüyordu. Yeni Sağ ve Ahlaklı Çoğunluk cinsellik ve üremenin, kürtaj ve doğum kontrolünün, kadınların ücretli emeği ve ailenin sürdürülmesinin devlet düzenlemesine tabi kamusal ve siyasal konular olduğunu güçlü bir şekilde iddia ederken, feministler ve solcular "özel tercih" hakkını savunmaya doğru gerilemekteydiler. "Kullanılabilir bir

geçmiş" arayarak bu konulara dramatik şekilde, açıkça ve neticede korkunç biçimde karar verildiği Alman tarihine baktık.

Kitabın Yeni Sağ'ın kadınların üreme haklarına, ekonomik kazançlarına ve genelde liberal refah devletine saldırısını feministlerin ve solun -özellikle de solcu feministlerin- nasıl yanıtlayabileceği hakkındaki tartışmaya bir katkı olması niyetinde olduk. O zamandan beri Yüksek Mahkeme yasal kürtajı yeniden onayladı, ancak kadınların "tercih hakkına", o tercihe sınıf ve ırk çizgileri boyunca sınırlı bir erişim refakat etti. Bugün karşılaştığımız problemler -işin, dostların, sevgililerin ve ailelerin ayartma ve taleplerini dengeleme kişisel gereksiniminden, yurtta hizmetleri keserken yurt dışında emperyal egemenlik iddia etmeye istekli bir hükümete karşı çıkma siyasal görevine kadar- Yeni Sağ'ın ideolojik ve siyasal etkisinden daha problemli ve zorlu olduğu birçok şekilde kanıtlanmıştır.

Basit ya da yanlış yönlendirme potansiyeli olan kıyaslamalar yapmak istemedik, ama öğretim üyeleri olarak bizlere Alman faşizminin tarihsel dersleri o kadar sık soruldu ki, bu kitapta bilgiye geniş bir erişim sağlamanın önemli olacağı konusunda fikir birliği ettik. Okurlarımız burada sunduğumuz malzemenin çağdaş geçerliği hakkında daha sorular soracak ve tartışmaları sürdüreceklerdir. Bu ciltte anlatılan tarihe yakından bir bakış bizi, o zaman ve şimdi "aile yanlısı," "kürtaj," "homoseksüellik," "pornografi," "vatanseverlik" ve "askeri güç" gibi kod sözcükler etrafında seferber olan, en son propaganda tekniklerine hâkim, iyi finanse edilmiş, iyi örgütlenmiş hareketlerin tehlikeleri hakkında bizi ikaz etmektedir. Naziliğin savaş ve gaz odaları vaatleriyle topyekûn gelmediğini vurgulamak isteriz. Ülke sevgisi koruyucu boyası, işsizlikle savaşma güçlü ilacı ve amacımız için en önemlisi geleneksel aileyi geri getirmek ve kadınları "çifte yüklerinden" kurtarma vaatleri içersine katılanmış olarak yavaşça, adım adım geldi.

O nedenle bu kitapta bir anlamda tüm tarihçilerin Alman tarihi hakkında sordukları klasik ve kaçınılmaz sorunun kendi feminist uyarlamamızı sormaktayız: Yanlış giden neydi? Weimar Cumhuriyeti ile Nazi Almanyası arasındaki kopukluklar ve devamlılıklar nelerdi? Weimar'ın vaadinin bu kadar çabuk yok edilip, Adolf Hitler'in şansölye olması nasıl mümkün oldu? Auschwitz nasıl mümkün oldu? Bu sorularla özellikle takılıyoruz, çünkü bizler de Alman-Yahudi ailelerinin ve kimliklerinin yükünü taşımaktayız. Alman tarihi araştırmamız daima

bu özel hikâyenin kendi bildiğimiz sonuyla gölgelenmiştir; bu bizim ya da ailelerimizin doğrudan yaşamış olduğu bir tarihtir. Birimiz Almanya'da doğmuş ve küçük bir çocukken kaçmıştır; diğer ikimiz mülteci çocuklarıdır. Ailelerimiz bize bu dönem içersinde Alman tarihinin aşırılıkları duygusunu vermiştir: 1920'lerdeki Weimar sarhoşluğu, gündelik yaşamın devam eden acımasızlığına rağmen I. Dünya Savaşı sonrası, Wilhelm Almanyası sonrası (cesur) yeni dünyanın yeni kadınları ve erkekleri olma hissi, bu olasılığın çarpıcı hissi; sonra da Weimar'ın çöküşünün şoku, Naziler'in Yahudiler'i kovuşu ve nihayet soykırım. Bu tarihe, nedenini bilme ihtiyacına, belki de okurlarımızın bu kitapta fark edebileceği tehlike sinyallerine artan bir duyarlılık takıntısını sürekli kendimizde taşımaktayız.

Burada dâhil edilen makaleler kadınların tarihin hem vasıtası hem de kurbanı olduğu çeşitli ve birbirine tezat şekilleri, ayrıca sınıfsal ve ırksal/etnik kimliklerin kadınların tecrübelerine nasıl güçlü bir şekilde vasıta olduğunu ve planladığını doğrudan anlatmaktadır. Bazılarımız cinsler arasında ayrı sahaları ve farklılıkları öven, anneliği ve kadın vücudunu göklere çıkartan, ama aileyi ve ulusal toplumu koruma talebine borçlu kalan bir feminizm içindeki üstü kapalı tehlikelerden bahsetmektedir. Diğerleri bu tarihten öğrenilecek bir dersin, toplumsal bakımdan eşitsiz ve hiyerarşik bir toplumun idaresine katılmayı uman dar ve elitçi bir kadın hareketinin, kadınların özgürlüğü ve genel olarak insan haklarına zararlı programlara yenilecek -bazen de benimseyecek- olduğunu öne sürmektedir. Tüm katkılar bireysel özgürlüğe bağlılıkla devlet müdahalesi talebi arasındaki sürekli gerilimi göstermektedir. Bunlar çifte yük tartışmasının kadınların evde ve işyerindeki deneyimleri için olduğu kadar nüfus kontrolü, toplumsal refah ve genelde kadınlarla ilgili devlet politikasının belirlenmesinde ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Bizler süregelen, koruma ve güvenlik gereksinimi karşısında bağımsızlık ve özgürlük iddiası ikilemi içersinde kaldık. Makaleler, bu iddia barışçılığın ve uluslararası anlayışın desteklenmesi için kullanılmış da olsa, doğal kadın nitelikleri temelinde kadın hakları iddiasının tartışılmasındaki tehlikelere işaret etmektedir. Bunlar Alman feminizminin ve sosyalizminin sınırlılığını, özellikle de geleneksel aile, ırk ve sınıf fikirlerinin ötesine gitme yeteneksizliklerini belgelemektedir.

Editörler olarak bize bu kitaptaki çalışma Alman feminizm tarihçileri

arasında, bunun "liberalizm" ile akrabalığı hakkında mevcut olan bazı fikirleri değiştiriyor gibi görünmektedir. Bunun yerine rahatça kategorileştirilmeye meydan okuyan bir hareket görmekteyiz. Bir taraftan Alman kadınlar hareketi haklardan çok görevlere vurgu yapmıştır, onun için belki de Anglo-Amerikan emsalinden daha "muhafazakârdır"; ama diğer taraftan "annelerin korunmasına" (*Mutterschutz*) olan vurgusu kişiselin siyasi olduğunu iddia ederek ve "özelin" "kamusal" olduğunu kabul ederek bunu çok daha ileri götürmüştür. Alman feminizmi güçlü biçimde milliyetçiydi, ama küçük ve önemli bir barışçı azınlık da yetiştirdi. Ayrıca çelişkili bir mesele olan Alman feministlerinin faşizmin yükselişiyle ilişkisinden de bahsediyoruz. Onların sorumluluğunu nasıl mı değerlendiriyoruz? Aslında "feminist" teriminin birbiriyle çatışan yorumlarını ve Alman feminizminin Nazi yönetimiyle olan ilişkisini ortaya koyuyoruz.

Nüfus politikası, ailenin devamı, ücretli emek gücündeki cinsiyet ayrımı, eşitsiz siyasal temsil, hukuksal ayırım, ev işleri, doğum kontrolü, kürtaj ve cinsel ilişkiler gibi kadın ve aile konuları hem Weimar, hem de Nazi dönemlerinde siyasi söylemde merkezi ve kritik bir yer işgal etmiştir. Cinsellik, "Yeni Kadın" ve nüfus politikası -özellikle doğum oranındaki azalış ve kürtaj oranındaki artış- Weimar döneminde siyasi yaşamı belirlemiştir. Kadınların hem üretimde hem de üremede çalışması tüm siyasal partilerin ve devletin amaçları için önemliydi. Nazi Almanyası herhangi bir Avrupa devletin hiç denenmeyen en kapsamlı nüfus politikasını formülleştirmiş ve dayatmıştır.

Nitekim, cinsiyet bu kitapta bahsedilen dönemin tümünde olağanüstü göze çarpan bir kategoriydi. Gerçekten de, Nazi retoriği hükümet nüfus politikası düşüncelerini en üstte tuttuğunu iddia ettiği ve aile, cinsel ahlak, disiplinli ve iyi sosyalleşmiş bir emek gücünü geri getirileceğini vaat ettiği için, bunun önemi Nazi döneminde artmıştır. Nazi siyaseti, Weimar'ın toplumsal hijyen, ırk ıslahı ve anneliğe odaklanışına çok şey borçlu olan devlet kurumunu zehirleyen "asosyal" unsurlar biyolojik nosyonuna bağlıydı. Son olarak, Yahudi kadınları, kaderlerine ve eylemlerine kadından çok Yahudi kimliklerinin egemen olduğunu anlamış olsalar da, kadın oldukları gerçeği kaderlerini nasıl yaşadıklarında önemli (ve şimdiye kadar ihmal edilen) bir faktör olarak kalmıştır. Özetle, makaleler kadınların ve kadınların tarihinin Weimar ve Nazi dönemlerinin tarihsel analizindeki merkeziliğini göstermektedir.

Okurlarımıza Bir Not 13

Girişimizde cinsiyeti Almanya'nın İmparatorluktan Üçüncü Reich'a kadarki toplumsal, siyasal ve ekonomik gelişimi bağlamı içersinde yerleştirdik. Bütünleşme eksiz olmayıp pürüzlü çatlaklar ve zorlu geçişlerle doludur. Fakat kadınların tarihinin tarihsel ilkeyle olan mevcut ilişkisini doğru bir şekilde yansıtmaktadır. Ayrıca Alman tarihiyle bütünleştirmeye çalıştığımız kadınların tarihinin bile kendi içersinde eksik olduğunu kabul ediyoruz. Örneğin kadınların kültürel tarihi, lezbiyen tarihi, ya da örgütlü sol içersindeki kadınların tarihi hakkındaki makaleleri dâhil etmedik -gerçi bu alanlarda yeni projeler olduğunu öğrendik- ve bu da alanın yeniliğini yansıtmaktadır. Eğer o çalkantılı dönemin cinsiyet analizine giden yolu gösterdiysek bundan memnun oluruz.

Giriş

Weimar ve Nazi Almanyası'nda Kadınlar

Almanya tarihindeki siyasal kopukluklar keskin olmuştur. 1871 ve 1945 arasında Almanya üç farklı hükümet şekli görmüştür: 1918'e kadar monarşi, 1933'e kadar cumhuriyet ve 1945'e kadar diktatörlük. Bütün bu yıllar içerisinde çeşitli gruplar arasında iktidar, toplumsal refah payları ve özyönetim için ateşli mücadeleler vardı.

İmparatorluk Almanyası ve I. Dünya Savaşı

Almanya'nın 1871'deki birleşmesinden sonra ekonominin dinamik büyümesi sahneye sürekli olarak her birisi çağın siyasal karmaşıklığını etkileyen yeni güçler getirmiştir. Sanayiciler toprak sahibi askeri elitlere sağlanan iltimastan hoşlanmıyorlar, tüccarlar da denizaşırı ticarete zarar veren gümrük vergilerine kızıyorlardı. Dahası, işçi sendikaları ve programı Marksist sınıf mücadelesine dayanan Sosyal Demokrat Parti (Sozial Demokratische Partei Deutschlands; SPD) içerisinde örgütlenen işçi sınıfı hem ekonomik korunma hem de siyasal temsil haklarında ısrar etmekteydi. Bu sınıf İmparatorluk Şansölyesi Otto von Bismarck hükümetinin havuç ve sopa yaklaşımını reddetmişti. "Havuç", toplumsal ve nüfus politikalarına, sosyalistlerin "gurultusunu almaya" yönelik

devlet müdahalesi geleneğinin bir parçası olan devlet destekli emeklilik ve sağlık sigortası programıydı. "Sopa" ise SPD'nin 1878 ile 1890 arasında yasadışı kılınması ve bunun yeniden olma olasılığıydı.

Kadınlar da siyasi ve ekonomik ilerleme kaydetmek istiyorlardı. İki ayrı ve bazen düşman parçadan oluşan kadın hareketi Alman toplumunun sınıfsal kutuplaşmasını somutlaştırmaktaydı. Giderek açılan uçurumu aşmak için birkaç işbirliği teşebbüsünün başarısızlığından sonra 1894'te Alman kadınlar hareketi sınıfsal ve ideolojik bölünmelerin kalıcı olduğunu onayladı. O sene Helene Lange (sonra da Gertrud Bäumer) önderliğindeki bir burjuva kanadı kendisini Alman Kadın Dernekleri Federasyonu (Bund Deutscher Frauenvereine; BDF) içerisinde pekiştirdi. Clara Zetkin'in önderlik ettiği bir proleter kadın hareketi de Sosyal Demokrat Parti kalkanı altında örgütlendi. BDF kadınların hukuksal konumunun iyileşmesi, daha iyi eğitim ve profesyonel kariyer fırsatları, (sağlık ve ahlak reformu fikirlerini dâhil eden) cinsel hijyen, çalışan kadınların koşullarının iyileştirilmesi ve 1902'de kadınlara oy hakkı talebinde bulundu. Bundan önce SPD kadınların oy hakkını sürekli olarak destekleyen tek parti olmuştu. Sosyal Demokrat kadınlar sınıfsal dayanışmanın cinsel dayanışmanın üzerinde olduğuna inanıyorlar, kadının çalışma dünyası içerisinde bütünleşmesinin önemini vurguluyorlardı, ama yine de güçlü ve ayrı bir kadın hareketi inşa ettiler.

Keskin siyasal düşman olsalar bile her iki hareket de kadının aile içerisindeki geleneksel rollerine ve kadının görev, hizmet ve fedakârlık ideallerine bağlılığı paylaşmaktaydılar. Onların feminizmi de diğer çoğu ülkelerdeki gibi zaman ve kültüre bağlıydı. Kadına yönelik kaygıların, benimsenmiş ataerkil değerlerin ve özgün biçimde Alman olan, ister sınıf, isterse ulus olarak görülsün tüm topluma itaatin bir alaşımından ibaretti. Bu hareketlerin içindeki ve dışındaki kadınların, sayesinde kendi hayatları üzerinde daha büyük bir kontrol elde etmeye çalıştıkları fikir ve yöntem çeşitliliğini (Hackett, Kaplan, Bridenthal ve Meyer-Renschhausen'in makalelerinde yaptıkları gibi) tahlil ederek bu feminizmi katı bir ideoloji olmaktan çok devam eden bir süreç şeklinde inceleyebiliriz. Örneğin hem burjuva, hem de sosyalist kadın hareketleri kadının ücretli emek dünyasıyla daha iyi bütünleşmesini amaçlarken, yine ikisi de kadınlar ve erkekler için "ayrı alanlar" ideolojisini kabul etmişler ve kadının "çifte yükünü", iş yerindeki ve evdeki ikili sorum-

luluğunu (farklı nedenlerle) hoş görmüşlerdir. Sosyalistler (August Babel'in, 1879'daki *Kadın ve Sosyalizm* kitabını izleyerek) üretici emeği kadının hak eşitliğinin yolu olarak görseler, orta-sınıf kadınları da kadınlar için daha yüksek öğrenim ve kariyer isteseler bile, her iki grup da, kadın için ailenin ve anneliğin önceliğine karşı çıkmamıştır. Kadınların hak ve refahında genel bir iyileşme talep etseler de, grupların her ikisi de siyasal eşitliğe Anglo-Amerikan kız kardeşleriyle aynı vurguyu yapmamışlardır.

Alman devletlerinin çoğunda 1908'e kadar süren kadınların siyasi faaliyetlerine karşı yasal kısıtlamalara rağmen, 1890'lar kadın gruplarının daha da çoğalışına şahit olmuştur. 1890'dan itibaren tamamen yasal olan Sosyal Demokrat Parti daha revizyonist bir teori ve pratiğe doğru giderken kendi kadın hareketi bir dizi program geliştirmeye devam etti. Aynı zamanda da "yeni ahlakı" savunan küçük ve ses çıkaran gruplar ortaya çıktı. Doğum kontrolü, oy hakkı ve devlet kontrolünde fahişelik gibi konuları vurguladılar. 1905'te Anneliğin Korunması Federasyonu (Bund für Mutterschultz) olarak yeni ve radikal bir cemiyet örgütlendi. Bu kitapta Heckett, bunun ses getiren lideri haline gelen feminist eylemci ve barışçı Helene Stöcker'i anlatmaktadır. BDF içerisinde bile daha saldırgan bir feminizmi dayatmaya çalışan Marie Stritt gibi daha radikal kadınlar vardı. Fakat 1908'de kürtajın yasallaşmasını talep eden bir hareketin yenilgisi muhafazakârların BDF üzerinde kontrolü ele geçirdiklerine işaret etti.

On dokuzuncu yüzyılın son on yıllarında uğursuzca keskinleşmiş bulunan ulusal üretimdeki pay ve siyasal iktidar üzerindeki toplumsal çatışma, I. Dünya Savaşı'nın ulusal uğraşı içerisinde rafa kaldırılmıştı. 1914'te harp ilan edilmesiyle İmparator II. Wilhelm Reichstag'da (millet meclisinde) siyasi barış yapmış ve hükümete birleşik destek istemişti: "Savaşa gelince," dedi, "tüm partiler durur ve hepimiz kardeşizdir." Hem SPD hem de orta-sınıf kadın hareketi savaşın patlak vermesini büyük bir vatanseverlik coşkusuyla selâmlamakta birleştiler ve bu ulusal *Burgfrieden*, ya da "kale içinde barış"a dâhil olduklarını hissettiler. Aslında bu SPD'de bölünmeye yol açmıştır.

Savaş çalışan ve orta-sınıf kadınları için yeni roller getirmişti. İlki kitle halinde siperlerdeki erkeklerin yerine çalışan emek gücüne katıldılar. İlk kez -halâ eşit değilse bile- daha yüksek ücretlerle erkeklerin işinde çalışıyorlardı. Orta-sınıf kadınlarının hareketiyse felâket halindeki top-

lumsal koşullarda hizmet etmek üzere seferber oldukça yeni bir meşruluk ve görünürlük kazandı. Onların o zaman kadar değer verilmeyen gönüllü toplumsal çalışmaları evde destek çalışmaları örgütledikçe yeni bir önem üstlendi. Kadınların yurt cephesindeki artan görünürlükleri cinsiyete dayalı işbölümüne ve geleneksel beceri hiyerarşilerine zarar verdi, hatta *Burgfrieden* mahalli seviyede sosyalist ve burjuva feministlerinin işbirliğine bile şahit oldu.

Savaş herkesin 1914'te tahmin ettiğinden çok daha uzun sürdü. Sınıflar arasındaki barış çözülmeye başladı ve cinsiyetler arası gerilim arttı. I. Dünya Savaşı yeni bir tür savaştı. Siviller yoğun yokluk hissediyorlardı ve yine de daha fazla ve daha uzun saatler çalışarak ve gönüllü çabalarını arttırarak savaşı desteklemek zorundaydılar. Kadınlar için 1916-17 kışı -kitlesel açlığın "şalgam kışı"- dönüm noktasıydı. Savaş taşınmaları, yiyecek kıtlığı ve yüksek fiyatlar acil barış çağrılarına yol açtı. Dahası, 1916'da giderek sevilmeyen bir askeri diktatörlük ülkeyi kontrol etmekteydi. Daha Nisan 1915'te burjuva kadın hareketinin daha radikal bir kanadı barışçı ilkelerine göre davrandı ve Den Haag'da diğer uluslararası kadın gruplarıyla buluştu. Benzer bir gedik sosyalistler arasından çıktı: geleceğin Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'nin (Unabhängige Sozial-demokratische Partei Deutschlands; USPD) ve Komünist Parti'nin (Kommunistische Partei Deutschlands; KPD) çekirdeği 1917'de savaşa karşı olduklarını ilân etmek için Zimmerwald, İsviçre'de toplandılar. Klara Zetkin ve Luise Zietz gibi önde gelen ulusal liderler dâhil, bazı sosyalist kadınlar partiden ayrıldılar. Savaşa düşman olanlar daha radikal sosyalist muhalefete katıldılar. Savaş çıkmaza girince, "kale içinde barış" çıkmaza girdi.

Almanya'nın savaşı kaybedeceği belli olunca devrim için isyan ve baskı arttı. Askeriye İmparator II. Wilhelm'in feragat etmesi tavsiyesinde bulundu. Ayrıca SPD'nin en büyük unsuru olduğu Reichstag'ın liderlerini barış antlaşması görüşmesi yapabilecek bir cumhuriyet ilân etmeye zorladı. Bu "devrim" 9 Kasım 1918'de oldu. SPD'nin başı Friedrich Ebert geçici hükümetin liderliğini üstlendi. Aynı zamanda da, daha 1917 baharında oluşmaya başlamış (kısmen Rus Devrimi'nden esinlenmiş) olan işçi ve asker konseyleri farklı bir tür "konsey iktidarı" talebinde bulundular: delegelerin sürekli demokratik katılımı ve seçmenlerine karşı sorumluluğu. Parti bürokrasisine de, kurulu sendika hiyerarşilerine de karşı çıktılar. Özellikle sosyalizm konusunda Ebert hüküme-

tinden ayrıldılar. Konseylerin en radikal üyeleri monarşiye karşı olan devrimi kapitalizmi devirmek için de fırsat olarak görürken, Sosyal Demokratların çoğunluğu böyle bir hareket için zamanın henüz erken olduğuna inanmaktaydı. Tamamlayıcı iki ittifak radikalleri halletti. Weimar Cumhuriyeti'nin ilân edildiği gün Genel Kurmay Başkanı General Groener, Ebert'e "Hukuk ve düzenin" korunmasında desteğini önerdi ki bu, Ebert'in düzenli bir terhis garantisi karşılığında kabul ettiği bir teklifti. Bir hafta sonra sanayici Hugo Stinnes, Alman Genel İşçi Sendikaları Konfederasyonu (Allgemeiner Deutscher Gewerkschaftsbund) başkanı Carl Legien ile sendikaların özel mülkiyet ilkesine bağlılığı karşılığında (işçi konseylerini değil) sendikaları emeğin esas temsilcisi ve toplu sözleşme tarafı olarak tanımak için bir anlaşma yaptı. Birinci anlaşma Ebert'in 1919'un ilk aylarındaki radikal ayaklanmaların silâhla bastırılması talimatını vermesini sağladı, ikincisiyse sosyalizme doğru hareketi fiilen durdurdu. Böylece 19 Ocak 1919'da Milli Meclis seçildiğinde SPD oyların üçte biriyle en güçlü parti olarak ortaya çıktı, devrimin ana konularına zaten karar verilmişti: yeni hükümet cumhuriyetçi olacak, ama sosyalist olmayacaktı; siyasal eşitlik ilân edildi, ama ekonomik eşitsizlik sürdü.

İşçi sendikaları refah reformlarında ve ücret ve çalışma saatlerinde uzun zamandır istenen ekonomik kazançlar sağlamaya giriştiler. Yine de, çok şeyin bağlı olduğu ekonomik kaldıraçları - (barış antlaşması imzalanınca) savaş tazminatı ödemelerini, yatırımları ve vergileri - ellerinde tutmayı sürdüren birleşik işveren cephesinin insafına kalmışlardı. Bunların sonuncusu sosyalist devrimin yerine geçen yeniden dağıtım şemalarını finanse etmekteydi ama çabucak budanacaktı. Nihayetinde toplumsal grupların hiçbirisi tatmin olmamıştı. Sermaye tavizlerinden pişman oldu. Emek, temel güçsüzlüğünü hissetti. Ziraatçılar ve orta sınıf, işçi-işveren anlaşmalarından kendisini dışlanmış saydı. Demokratikleşme sınırlamaları çok kişiyi tatmin etmezken, diğerleri demokratikleşmenin fazla ileri gittiğini düşündüler. İmparatorluk döneminden kalan kamu hizmetleri, yargı ve askeriye buna kayıtsız, hatta çoğunlukla Cumhuriyete faal şekilde sadakatsiz kaldı. Bu nedenle, 1918 devrimi Alman tarihinde önemli bir kesintiyi belirtirken, büyük siyasal ağırlığa sahip bir devamlılığın yükünü taşımaktaydı.

Weimar Cumhuriyeti

Ocak 1919'da Milli Meclis Berlin'in devrimci ortamından uzakta, Goethe'nin doğum yeri ve büyük şairle özdeşleşmiş, saygı duyulan Aydınlanma geleneğine doymuş Weimar kentinde oturumlarına başladı. Yeni parlamenter cumhuriyet muzaffer müttefiklerle uğraşmak ve eli kulağında olan ekonomik çöküşle başa çıkmak zorundaydı. İlk işi, kısa zamanda dünyanın en demokratiği olarak selâmlanan bir anayasa yapmaktı. Bir üst ve bir alt meclise -ilk kez kadınlar dâhil- yetişkinlere oy hakkına, nispi temsile, kapsamlı medeni hürriyetlere ve toplumsal refah garantilerine yer vermekteydi. Ayrıca her iki cinsiyetten yurttaşlar için eşit hak ve sorumlulukları garanti etmekte ve ailenin korunması, tüm Almanlar için uygun iş ve mesken vaadinde bulunmaktaydı. Madde 48'de başkana, 1930'dan sonra kritik hale gelen bir hüküm olan, acil durumda ülkenin temel hukukunu bir tarafa bırakma yetkisi verilmişti. (Bu daha sonraki yıllarda, ne Weimar Cumhuriyeti'ni ne de demokrasiyi destekleyen adamlar tarafından 250 defadan fazla kullanılmıştır.) Yeni anayasaya paralel olarak hükümet kürtajı yasadışı eden ve doğum kontrolünü kısıtlayan 1871 ceza kanunu ve kadının evlilik ve boşanma haklarını kısıtlayan 1900 medeni kanunu gibi İmparatorluk yasalarının büyük bir kısmını devam ettirmiştir.

Yeni anayasa, yazarlarının yapmaya istekli olmadığı temel toplumsal ve ekonomik değişiklikler olmadan muhtemelen yerine getiremeyeceği beklentiler doğurmuştu. Bu çelişki Weimar Cumhuriyeti süresince toplumsal refahta devletin rolü hakkında ve bireysel haklar ve toplumsal görevler hakkında birçok tartışmanın zeminini hazırlamıştır. Anayasanın temsil sisteminin cesaretlendirdiği küçük partiler de günün gergin atmosferi içerisinde gelişmiş olsa bile bu tartışmalar Reichstag'da büyük partiler tarafından dile getirilmiştir. Weimar'ın önemli partileri (soldan sağa): 1924 ile 1930 arasında oyu yüzde 10 civarında olan ve sonrasında biraz artan Komünist Parti (Kommunistische Partei Deutschlands, KPD); 1920'de 5 milyon oy alan ve 452 Reichstag sandalyesinin 84'ünü işgal eden, fakat 1924'ten sonra devam etmeyen Bağımsız Sosyal Demokrat Parti (Unabhängige Sozial-demokratische Partei Deutschlands; USPD); 1932'ye kadar en büyük parti olarak kalan, ama yüzde 38 oyluk zirvesine 1919'da erişen Sosyal Demokrat Parti; 1932'ye kadar her koalisyon hükümetine katılan Katolik Merkez Parti (Zentrum); 1919 ile 1932 arasında her kabinede bir delege sahibi ama 1932'de oyu yüz-

de l'in altına düşen ufak bir liberal parti olan Demokrat Parti (Deutsche Demokratische Pertei; DDP); iş ve sanayiyi temsil eden ve 1920'den 1931'e kadar her kabinede olan, Cumhuriyetin gönülsüz destekçisi (Alman Halk Partisi (Deutsche Volkspartei; DVP); esas olarak büyük sanayiyi ve Prusya mülk sahiplerini temsil eden ve Weimar Cumhuriyeti'nin varlığına karşı olan aşırı muhafazakâr, militarist ve Yahudi karşıtı bir parti olan Alman Nasyonal Halk Partisi (Deutschnationale Volksparteı; DNVP); ve 1930'da ikinci büyük parti olarak ortaya çıkan ve 1932'de SPD'nin neredeyse iki misli oy alan Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi idi (Nazionalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei; NSDAP ya da Nazi Partisi). Cumhuriyetin sonunda bir parti bolluğu oy için yarışıyordu; dahası 1919 ve 1932 arasında toplumdaki bölünmeleri yansıtan ve arttıran yirmi bir kabine kurulmuştu.

Rus Devrimi'nin ve "Yanki" kültürünün etkileri de gerilim ve bölünmeler yaratmıştır. Anneler ve çocuklar için koruma sağlayan toplumsal mevzuata öncülük etmiş ve kürtajı ve homoseksüelliği suç olmaktan çıkarmış olan Rusya örneği Alman seks reformcularına ve Komünistlerine esin vermiştir ancak kurum olarak ailenin geleceği hakkında endişelenen bazı orta sınıf feministleri arasında kaygı uyandırmıştır. Aslında İmparatorluğun çöküşünden sonra sansürün kaldırılmasının ani ve bazıları için korkutucu kültürel etkileri olmuştur. Cinsellik bakımından açık saçık film ve edebiyat artışı vardı. Magnus Hirschfeld'in Berlin'deki Cinsel Bilimler Enstitüsü (Institut für Sexualwissenschaft) Alman başkentini uluslararası seksoloji ve Seks Reformu hareketinin merkezi yaptı. Gazeteciler ve diğer yazarlar "Yankiler"in Bolşevikliğe tepkilerine paralel olan yoğun bir çekicilikle Avrupa kıyılarına varmalarına cevap verdiler. Amerikancılık Henry Ford ve onun montaj hattıyla ve giysi, saç, makyaj, cinsel davranış ve anlaşma evliliği vaadini içeren, bariz şekilde daha eşitlikçi "Kız Kültürü" ile temsil edilmekteydi.

Diğer taraftan savaş, erkeklerin kadınlardan bekledikleri teskin edici ve doğurgan nitelik talebini yoğunlaştıran dehşet deneyim ve imajları üretmişti. Gerçekte savaş, bunu çok farklı yaşayan kadınlarla erkekler arasındaki mesafeyi arttırmıştı. Erkekler siperlerin kendine özgü yoldaşlığını yaşatmaya devam ediyorlardı ve bir "arkadan hançerleme" efsanesi ortaya çıktı. Bu mite göre, savaş ordu yüzünden değil, Yahudilerin, Komünistlerin, Sosyal Demokratların ve kadınların yıkıcılığı yüzünden yurt cephesinde kaybedilmişti. Terhis binlerce kadını savaş za-

manı işlerinden etmiş, onlar da düşük ücretli "kadın" sahalarındaki diğerlerini izlemişlerdi. İşsizlik ve iş rekabeti yaratan terhis, cinsiyetler arasındaki karşıtlığı arttırdı. Dahası, demografik felâket korkuları, zirveye fırlayan "eve dönüş boşanmalarını" ve savaş katliamı yüzünden kocalarını yitiren birçok "artık" kadının kayıp bir nesli yerine koymak için bebek üretmeyeceği görüşünü izledi. Bu gerilimlere rağmen kadınların bakıcılık nitelikleriyle ulusun yaralarını sarmaları beklendi. Erkeğin aileye ve işe dönüşlerine aracılık etmek zorundaydılar.

Aynı zamanda kadınlar ilk baştan kayda değer siyasi kazanımlar da sağladılar. İlk Millet Meclisi seçimlerinde çok sayıda oy verdiler ve delegelerin neredeyse yüzde onu kadındı. Bazı kadınlar başka siyasal konumlar elde ettiler: işçi sınıfı kadın hareketinin kıdemlileri SPD ve KPD'de sınırlı da olsa yeni bir önem kazandı; orta-sınıf kadın hareketinin kıdemlileri yeni hükümet bakanlıklarında, özellikle de toplumsal refah bürokrasisinde ya da ancak profesyonel bir konum elde etmeye başlayan toplumsal çalışma mesleklerinde yer buldular. Fakat zaman içerisinde kadınların siyasal katılımı devamlı azaldı. Ekonomik ve siyasal gerilim savaş sonrası kamu yaşamını zehirledi. Kanlı devrimci ve karşı-devrimci faaliyet yıllarca devam etti ve yaralılara ya da evin ocağına bakan kadınlar bu türden parlamento dışı siyasette kesinlikle ast bir rol oynadı.

Almanya'yı muazzam bir tazminat yükünü kabul etmeye zorlayan Versailles Antlaşması yurttaki gerilimleri arttırdı. Toprak ödünleri savaş öncesi nüfusun yüzde onunun, tarım arazisinin yüzde on beşinin, sömürgelerin, yabancı yatırımların, filonun ve demiryollarının çoğunun yitirilmesi anlamına geliyordu. Antlaşmayı savaşı başlatan ve kaybedenler değil, yeni cumhuriyetin liderleri imzaladılar ve yeni hükümete aslında reddedemeyeceği bir şeyi kabul etmenin sorumluluğu yüklendi. Siyasi Sağ, çabucak SPD önderliğini hain olarak damgaladı ve onun "Almanya'yı arkadan hançerlediğinden" söz etti.

Bu, Cumhuriyetin tüm yaşamı boyunca süren ve Almanya'nın zorlukları için hükümeti aşağılayarak ve demokrasiyle "Alman değil" diye alay ederek devam eden bir sağcı kampanyanın başlangıcıydı. Sağ, ayırıcı nitelik olarak Yahudi karşıtlığıyla birleşmiş militan bir milliyetçiliği ilân etmekteydi. Kadınların geleneksel olmayan roller üstlenmelerini de "Alman değil" şeklinde görerek karalamaktaydı. 1920'de aşırı milliyetçiler ve militaristlerin önderliğindeki bir darbe teşebbüsü (Kapp

Putsch) genç Cumhuriyeti yıkma tehdidinde bulundu. İşçilerin ses getiren genel greviyle mağlup edilmişti, ama ordu desteğindeki, savaştan sonra türemiş olan sağ kanat milis güçleri Cumhuriyetin altını oymaya ve solcuları öldürmeye kararlı bir şekilde halâ azgındılar. Solcu milis grupları da sık sık onlarla kafa kafaya karşılaşıyorlardı. Sokakta şiddet ve siyasal suikastlar sıradandı. Daha Ocak 1919'da, yalnızca iki hafta önce kurulan KPD ayaklanmasının (Spartakist Ayaklanması) yenilgisinden sonra, sağcılar bunun liderlerinden ikisini, parlak kuramcı ve örgütçü Rosa Luxemburg ve yakın dostu Karl Liebknecht'i katletmişlerdi. Bunu, Almanya'nın ilk Yahudi Dışişleri Bakanı Walter Rathenau da dâhil, önde gelen hükümet görevlilerine ve solculara bir dizi suikast izledi. Nazi Partisi'nin ceddi Alman İşçi Partisi büyümekteydi. Soldaysa inatçı devrimciler sosyalizmi ilerletmek için en belirgini Ruhr sanayi bölgesindeki 1920 ayaklanmasında çarpışmaktaydılar. Yetkililer onlara sağcılardan daha ağır cezalar veriyorlardı ve eylemleri daha çabuk sona erdi.

Kadınlar bu silâhlı çatışmalarda olmasalar bile erkek fantezilerinde ve kamusal söylemde dramatik şekilde vardılar. Sağ kanat milislerine (Free Corps) göre solcu militanların yaralarını sarmaya ve yardımcı olmaya hazır proleter "Kızıl Hemşireler" yeni Almanya'nın çöküşünün sembolüydü. Komünistlere ise kadınlar, mücadelede "yumuşak" ve erkekleri bundan uzaklaştırmaya eğilimli potansiyel olarak tehlikeli sınıfsal hainler şeklinde görünüyordu. Bu eski, kadınları sembole dönüştürme eğilimi, onların kendi gerçek siyasal iktidarsızlıkları karşısında hayali sorumlulukları kadınlara yüklüyordu. Kısacası kadınlar, Yahudilere çok benzer şekilde savaşın kaybedilmesinden ve Almanya'nın çöküşünden yarar sağlamaktan suçlu bulundular ve onların siyasal ve kültürel hayata görünür şekilde girmeleri bu tür öç almayı kolaylaştırdı.

Savaş sonrası döneminin önemli bir ekonomik konusu savaşın maliyetini kimin ödeyeceğiydi. Sanayi, vergilendirmeyle ya da hükümete borç vererek yükü üstlenmeyi reddetti. Durgunluğa yol açacak bir hareket olan "grev" ya da yatırım yapmayı reddetme tehdidinde bulundu. Almanya 1923'te borcunu ödeyemeyince, ödemeye zorlamak için Fransa Ruhr bölgesini işgal etti. Çaresiz, "sermaye kaçışından" korkan ve Fransızlara karşı maliyetli pasif direnişi desteklemek zorunda olan hükümet para basmak yoluna başvurdu. Bu da kontrol dışı enflasyonu tetikledi, öyle ki Kasım 1923'te dolar 4.3 trilyon mark değerindeydi. Bu

eylem Almanya'nın tazminatları ödemeye zorlanamayacağı gerçeğinin altını çizerken Cumhuriyetin kalan yıllarını biçimlendiren bir yurtiçi felâketi yarattı. Sendika akçeleri azalan ve işsizlik 1923-24 kışında 1.5 milyona ulaştığında üyeleri yarıya inen örgütlü emeğe ekonomik bakımdan büyük zarar verdi. Zayıflayan işçi hareketi sermayeyle çatışmalara aracı olması ve toplumsal politikayı yasallaştırması için giderek en iyi haliyle güvenilmez bir müttefik olan hükümete bakmaktaydı.

Küçük girişimlerden, büyük, küçük dağıtımcılardan ve profesyonellerden oluşan orta sınıf ekonomik temelini yitirmişti. Emeklilik ve kişisel tasarruflar gibi sabit gelire bağımlı insanlar, orantısız şekilde acı çeken kadınlar -özellikle de dullar- yoksulluğa düştüler. Borçlu olan köylüler ve mülk sahipleri borçlarını ucuzlayan parayla ödeyebildikleri için bir şekilde kazançlıydılar. En çok kazançlı olan küçük şirketlerin iflas etmelerinden -sermayeyi daha az sayıda elde toplayan bir süreç- ve Alman ihracatını daha rekabet edebilir kılan, düşen reel ücretlerden yararlanan büyük sanayi kapitalistleriydi.

Enflasyon ahlaksal evreni baş aşağı çevirdi, öyle ki geleneksel tutumluluk, tasarruf ve geciktirilmiş tatmin değerleri aniden anlamsız hatta zarar verici hale geldi. Ev kadınları el arabası dolusu değersiz kâğıt parayla ekmek getirdiler. George Grosz gibi sanatçıların karikatürleri, zengin spekülatörleri, fakirleşmiş yurttaşları, sokaklarda dolaşan fahişeleri ve işe gitmek zorunda olan orta sınıf kızlarını betimliyordu. Orta ve işçi sınıf genç kadınları filizlenen hizmet sektörünün kadın işlerinde dirsek sürttükçe geleneksel sınıf ayrımları bulanıklaştı. Cinsel tabular ahlaksızlaşma noktasına kadar gevşedikçe saygıdeğer ve edepsiz kadınlar arasındaki geleneksel ahlaki ayırımlar bulanıklaştı. Sallantılı Weimar Cumhuriyeti daha kendisini tesis etmeden çözülüyor gibiydi.

Oysa Weimar Cumhuriyeti tüm on dört yılı boyunca krizde değildi. 1920'lerin ortalarında kısa bir dönem hükümet ve ekonomi istikrarlı göründü. ABD kredileri ve uzun vadeli geri ödeme planları -1924 ve 1929 Dawes ve Young planları- ekonomik iyileşmeye yardım etti. Para istikrara kavuştu, ekonomi büyüdü ve ortalama yüzde 12'lik yaygın bir işsizliğe rağmen geliri olanlara aydınlık dönem gelmiş gibi görünüyordu.

Siyasal alandaki etkilerse aniydi. Yerini Gustav Stresemann önderliğindeki muhafazakâr ve liberal orta sınıf partilerinin merkez koalisyonunun aldığı SPD hükümetteki egemen rolünü yitirdi. Sağa kayma, devrim korkusunun sermaye çıkarlarını emekle işbirliği yapmaya teşvik

ettiği bir zamanda oluşturulan orijinal Weimar koalisyonu demek olan gerçek kuvvetler topluluğunun daha doğru bir yansımasıydı. Şimdi zayıflamış sendikalarla, sekiz saatlik iş günü bile yeniden kurulmanın "gereklilikleri" karşısında kaybedilmişti.

Sanayi yeni makinelere yatırım yaptı ve üretimi büyük ölçek üzerinde rasyonelleştirmeye çalıştı. Bu, mekanizasyonu, hareketli bant üzerinde monte edilen değişebilir parçaların standartlaşmasını ve beraberinde çalışma sürecinin daha az beceri gerektiren daha küçük parçalara bölünmesini içeren karmaşık bir sürece yol açtı. Bu da, onları hızlandırılmış bir makinenin ekleri haline getiren, "rasyonel" zaman-hareket araştırmalarına göre yakından gözetilen kendileri de artık değiştirilebilir parçalar gibi olan, becerisiz ya da yarı-becerili işçilerden oluşan bir emek gücü yarattı. Kadınlar bu yeni montaj hattı proletaryasının önemli bir payını oluşturmaktaydılar. Annemarie Trögler'in makalesinin gösterdiği gibi psikolojik uygunluk testinden geçiriliyor ve emeklerinden azami fayda sağlanması için "bilimsel yönetim" yoluyla "kullanılıyor" idiler. Böylesine zorlayıcı bir reorganizasyona yetemeyen firmalarsa, sermayeyi daha da yoğunlaştırarak, kartellerin sayısını arttırarak ve yeni yatırımları yönlendiren bankaların gücüne katkıda bulunarak, bunu yapanlara çabucak yenildiler.

Üretimin rasyonelleştirilmesi böylece emeği becerisizleştirdi, yeniden yapılandırdı ve -bazı hallerde- geleneksel beceri hiyerarşisine de zarar vererek cinsiyet ayrımlı emek piyasasını katılaştırdı. Buna ek olarak zamanın zorlukları daha fazla evli kadını emek piyasasına soktu. Bir erkeğin eşi çoğunlukla başka bir erkeğin işini aldığı için bu, kadınların istihdam hakkıyla ilgili bir gerilime yol açtı. Evli kadınların çalışma hakkıyla ve aile hayatının geleceğiyle ilgili sıcak tartışmalar meydana geldi (onlara çifte kazançlılar denilmekteydi). Yine kadınlar kontrolleri dışındaki koşullar yüzünden suçlanıyorlardı. Hakikat, rasyonelleşmenin ücretli emek gücü içerisinde kadınların payını önemli ölçüde yükseltmediğiydi. Yaptığı şey, emek piyasasını modern cinsel iş bölümünü sertleştirecek, hatta kurumsallaştıracak şekilde yeniden örgütlemekti. Kadınlar - montaj hatlarında, mekanize ofislerde, süpermarket kasalarının arkasında ve genişletilmiş toplumsal refah bürokrasilerinde- önde görünüyor olabilirlerdi, ama erkeklerin yerine ender olarak geçiyorlardı.

Bu kitaptaki Renate Bridenthal ve Claudia Koonz'un makalesi değişen üretim yapılarının ve daha fazla farklılaşan üretim süreçlerinin kadınla-

rı beceri-ücret piramidinin öncekinden daha da dibine doğru itmek eğiliminde olduğunu göstermektedir. Savaş öncesi ve savaş sırası burjuva kadın hareketlerinde tecrübe kazanan kadınların ancak birkaç tanesi yüksek hükümet mevkileri elde edebildiler. 1920'lerin sonunda BDF, hepsi de eğitim ve toplumsal refahta olmak üzere sorumlu idari mevkilerde otuz sekiz kadın saymışır. Reichstag'da yaklaşık otuz kadın oturmaktaydı. İlâve olarak, 1908'de üniversitelerin kadınlara açılması artık hak ettiği yere gelmeye başlayan küçük bir profesyonel topluluğu oluşturmuştu. Oysa genellikle bu çağda kadınların "ilerlemesi" aslında kuşkuluydu. Çoğunluk halâ ya ev hizmetçileri olarak ya da evde veya aile girişimlerinde ödeme yapılmayan işçiler olarak geleneksel işlerde çalışmaktaydılar. Kadınlar sıklıkla ekonomideki ve kendi yaşam döngülerindeki değişikliklere bağlı olarak fabrika ya da ofis işlerine girip çıkıyorlardı. Emek gücünde kadın eşitliğine sözde bağlılık sunan ama uygulamada bunu pek az destekleyen işçi sendikaları ortaya çıkan istikrarsızlıkla ancak zayıf bir şekilde mücadele etmekteydiler. Ev hizmetçilerinin işverenleri de düzensiz kadın çalışma modelleriyle farklı biçimde mücadele ediyorlardı. "Profesyonel" ev kadınları hakkındaki makalesinde Bridenthal, kadının yeri evdir geleneksel ideolojisini sıralayarak nasıl ev hizmetçileri işgücünü yarattıklarını ve sabit tutmaya çalıştıklarını göstermektedir.

Rasyonelleşme halâ geleneksel ücretli ve ücretsiz işlerde çalışmakla meşgul kadınları bile etkilemişti. Bu, insanların kişisel yaşamlarını yeni sanayi temposu ve ritmini yakalamak için yeniden düzenlemesi anlamına geliyordu. En azından mecazi olarak, rasyonelleşme fabrika ve ofisten kamu kurumlarına ve siyasal yaşama, eve, hatta yatak odasına kadar yayıldı. Terim doğum oranı, cinsel davranış, ev işleri ve tasarım ve mimarlık dâhil, birçok sahadaki gelişmelerin tanımlanması için kullanılmaktaydı. Rasyonelleşmenin, yeni emek ve zaman tasarruf eden aygıtlar ve etkin zaman-hareket-koordinasyonlu iş örgütlenmesi modelleri sayesinde kadınların iş ve aile çifte yükünü daha iyi halledeceği varsayılıyordu. Cinsel teknikler ve doğum kontrolü bile insan faaliyetlerinin en özel olanını "rasyonelleştirme" çabalarından kurtulamamıştı.

1920'lerde her siyasi kanaatten toplumsal gözlemciler -gazetecilerden ve sosyologlardan hükümet uzmanlarına ve siyasal liderlere kadar- "yeni kadın" ve "yeni ailenin" ortaya çıkışını keşfettiler. Gerçekten de, Weimar kültürü büyük şehirlerde özellikle de aydın ve meslek sahibi

kadınlar için çarpıcı ve sarhoş edici belli bir özgürlük duygusu oluşturmuştu. Fakat "yeni kadının" oluşması şen pilicin ya da seksi satıcı kızın verdiği imajdan hem daha geniş hem de daha karmaşık bir olayı temsil etmekteydi. Oy veren, doğum kontrolü kullanan, yasadışı kürtaj yaptıran ve ücret alan "yeni kadınlar" bohem bir azınlıktan yahut artistik bir topluluktan fazla bir şeydi. Bunlar kafe ya da kabarede oldukları kadar, hatta daha da önemli biçimde ofiste ve fabrikada, yatak odasında ve mutfakta mevcuttular. Onların rasyonelleştirilmiş işyeriyle karşılaşmaları, kamusal alanlardaki artan görünürlükleri ve değişen cinsel ve doğurganlık tercihleri nüfus uzmanlarını ve seks reformcularını meşgul etti. Nazi propagandasında yozlaşma ve modern "asfalt kültürü" sembolü haline gelen şey işte bu "yeni kadındı". Aslında burjuva kadın hareketi de ahlâkın daha sıkı gözetilmesinde ısrar ederek zamanın varsayılan cinsel gevşekliğinden yakınılmasına katılmıştır. Daha genç kadınlarla, kadınların yeni haklarından daha iyi (ve daha "ciddi") yararlanmasını bekleyen ve genç nesli uçarı, materyalist ve bireysel gören daha yaşlı orta-sınıf feministler arasında bir nesil farkı açılmıştı.

Gerçekten de Weimar yılları bir nüfus ve aile politikaları krizi dönemi ve kadınlarla aile hakkında yeni fikirler tanımlamada bir geçiş çağıydı. Daha sonra Naziler'in oluşturduğu, Gisela Bock'un makalesinde anlattığı, aileye ve nüfusa yönelik politikalar, bulanıklaşmış sınırları yeniden oluşturmak ve tanımları yeniden ortaya koymak üzere birçok şekillerde tasarlanmıştı. Bu hem işyerinde, hem de doğum kontrolü, kürtaj ve zührevi hastalıkların saygıdeğer kadınlarla fahişeler arasındaki katı ayrımı çökerttiği özel yaşamda olacaktı. Elisabeth Meyer-Renschhausen'in makalesi değişen bu ayrımların bir kurbanını anlatmaktadır.

1925 ile 1928 arası dönem önemli bazı toplumsal refah ve nüfus politikaları oluşturma çabalarına şahit olmuş ve SPD ve orta-sınıf kadın hareketi tarafından çoktandır talep edilen bazı kazanımların sağlandığını görmüştür. Kadın parlamenterler bu mevzuatın bazılarını, özellikle de gençliğe yardım, zührevi hastalık kontrolü ve kadın işçiler için annelik yardımı alanlarında belirleyici biçimde etkilemişlerdir. 1926 ve 1927'de Saksonya ve Prusya hükümetleri sağlam ve sağlıklı evlilikleri desteklemek ve "uygunsuz" ya da "sağlıksız" olanları engellemek üzere tasarlanmış evlilik danışmanlığı merkezleri kurdular. Bu ayrımlar, Naziler'in, Bock'un makalesinde anlatılan özel *eugenics* [ırk sağlığı] uygulamalarının öncülü ve belirtisiydi. Kürtaj karşıtı yasalar değiştirildi ama

iptal edilmedi. 1927'de işsizlik sigortası bir refah yardımı olmaktan çok hak halini aldı. Annelik yardımları işçilerin sağlık sigortasına eklendi. Burjuva kadın hareketi fahişeler üzerindeki yetkiyi polisten sağlık memurlarına aktaran ve bilerek zührevi hastalık bulaştırılmasını suç sayan bir zührevi hastalıklarla mücadele yasasını geçirmeyi başardı (Meyer-Renschhausen'in makalesine bakınız).

Yine de bütün bu kazanımlar kararsızdı ve tüm işçilerin ihtiyaçlarını karşılamakta fazla bir şey yapmamıştı. Annelik yardımları sağlıklı ve özverili çocuk yetiştirilmesini teşvik etmeyi amaçlıyordu ancak yalnızca tam gün işçilere uygulandı. Zührevi hastalıklar yasasının cinsel ve üreme problemlerini tedavi eden tıp harici kişilerin kovuşturulmasında kullanılabilmesi dışında uygulanamaz olduğu kanıtlandı; böylece tıbbın meslek oluşunun ve toplumun genelde bürokratikleşmesinin bir başka adımı haline geldi. Bu tür reformlar insanların gündelik hayatlarına daha ayrıntılı bir seviyede devlet müdahalesini göstermekteydi ki, bu örneğin, sağlık sigortası kapsamına daha fazla insan -özellikle de kadınlar- girdikçe, daha fazla insanın devlet hizmetlerine bağımlı olması anlamına gelmekteydi.

Göreceli istikrar, bir kültürel patlamayı da beraberinde getirdi. Meselâ, Bauhaus mimarlık ekolünün çalışması yeni, güzel olduğu kadar işlevsel bir mesken ve dekorasyon tarzı geliştirmeyi hedefliyordu ve geleneksel olarak sanatın müşterisi olan ayrıcalıklılar kadar işçi kitleleri tarafından da kullanılabilmekteydi. Aptallaştırıcı Emperyal geçmişten kopmaya hevesli yeni Weimar kültürü "modernliğe" hayran olmuştu. Bu birçok şekilde eski dışarıdakilerin, Yahudiler'in, sosyalistlerin ve bazı kadınların, Almanya'yı Batı kültürü topluluğuna olduğu kadar, modern demokratik çağa da götürmek isteyen insanların kültürüydü. Bu yüzden Cumhuriyet Almanyası edebiyat, tiyatro, görsel sanatlar ve sanatta modern hareketle geleneğin güçleri arasında önemli bir savaş alanı haline geldi. Sağ kanat milliyetçiler bu yeni ve cüretli hareketin öne cephesinde oldukları için Yahudiler'e saldırdılar. Gerçekten de Yahudiler, romancılar, gazeteciler, eleştirmenler, karikatürcüler, tiyatro rejisörleri ve Ekspresyonist şairler arasında önde geliyorlardı, birçoğu da sinema ve hafif eğlencede önemli kişilerdi. Önde gelen liberal gazete ve yayınevlerinin sahibiydiler. Kısacası Alman nüfusunun yüzde birinden azını teşkil ettikleri halde geleneksel değerlerin karşısına çıkıldığı yerlerin hepsinde bulundukları görülüyordu. Siyasal sağa görc (büyük ölçüde Yahudiler'e

borçlu olan) zengin ve kentli kültürü modern Babil gibiydi.

Bu kültürde kadınlar "ahlak meselesi" bağlamında durmaktaydılar. Aynı anda hem ahlak muhafızları hem de "çöküş kültürünün" başlıca vasıtaları olarak görülüyorlardı. Sinemanın hem yıldızları hem de esas izleyicileriydiler. Gelişmekte olan tüketim sanayinde kadınlar yeni eşyaları imal ediyor, satıyor ve tüketiyorlardı, böylece keyif peşinde yeni bir tüketiciliğin temsilcileri haline geldiler. "Yeni kadın", kadın hak eşitliğine ya da ataerkilliğin çöküşüne işaret etmese bile -bazıları için- bir ahlak krizini temsil ediyordu. Weimar dönemindeki kadının tanımı kurban, tehdit ve selâmet şeklindeki kadın imajlarını içermekteydi. Böylece "yeni kadın", onu disiplin altına alma ve düzenlemeyi amaçladıkları halde onu kutlayan ilericilerin ve doğum oranının azalıp, ahlakın gevşemesinden, erkek işçilerin işsizliğine kadar her şey için onu suçlayan muhafazakârların hayal gücüne hâkim oldu.

Bu sembol içerisinde her çeşit endişe vücut bulmaktaydı ve siyasal partiler, hükümet daireleri, doktorlar ve sosyal işçiler için gerçek kadınlar böyle endişelere karşı savunmak üzere manipüle edilecek nesneler haline geldi. Böyle bir teşebbüs, Karen Hausen'in aşağıda anlattığı, Anneler Günü'nün ulusal bayram olması için kampanya yapılmasıydı. İdeolojik zeminde kampanya kadınların fedakârlık ve itinalarını överek onların bakıcılık nitelikleri hakkındaki güvensizliğe gönderme yapmaktaydı. Ekonomik zeminde, bilinçli olarak küçük firmalar -bu vakada çiçekçiler ve şekerlemeciler- için yeni bir pazar yaratmaktaydı. Bu nedenle Anneler Günü birçok amaca hizmet etti: teşvik edilen hediye vermeyle kârları artırdı, maddi herhangi bir yarar sağlamadan anneliği yüceltti ve kadınların öncelikle biyolojilerinin kulu olduğu ısrarına ağırlık kattı. Ayrıca bu *Volk*'u [halkı] güçlendirecek toplumsal ve ırksal olarak istenilen "bol çocuklu" ailelerle, ona yük olacak geniş "asosyal" aileler arasındaki bir hiyerarşiyi de teşvik etti.

Buhran ve Naziliğin Başlangıcı

Bu -karşılıklı hem tehdit edici hem de canlandırıcı olarak yaşanan- kültürün gelişmesine izin veren göreceli istikrar dönemi kısa ömürlüydü. New York borsasının 1929'da çökmesinden bile önce Alman ekonomisi zayıflık işaretleri göstermekteydi. Daha 1928'de yatırımlar önemli ölçüde azalmış ve işsizlik fiili talebi azaltarak yeniden yükselmeye başlamıştı. ABD bankaları Dawes Planı icabı daraltılmış olan kısa vade borç-

ları geri istediğinde yatırımlar daha da yavaşladı. Buhranın dünya çapında oluşu Alman üretimi ihracatın uluslararası piyasasını azaltarak ticareti daraltıtı. Bu daha fazla işsizlik yarattı ki, bu da karşılığında iç piyasayı daha da azalttı. Bu fasit aşağı gidiş sarmalı 1932'de ortalama beş işçiden biri olan 6 milyon kayıtlı işsizle dibi bulana kadar devam etti.

Ağır sanayi, baskın şekilde kadın ağırlıklı olan tüketim sanayinden önce darbe aldığı ve birçok kadın resmi işsizlik istatistiklerinde görünen sigortalı işlerde çalışmadığı için kadınlar erkekler kadar etkilenmemiş görünmüş olabilir. Bu durum "çifte kazançlılara" karşı KPD hariç tüm partilerin desteklediği bir kampanyayı besledi. Fakat "rasyonelleştirilmiş" üretim süreçlerinde kadının erkeğin yerini alması korkusu gibi, bunun da -siyasal bakımdan güçlü olsa bile- çarpıtılmış bir görüş olduğu kanıtlandı. Atina Grossmann'ın makalesinin belirttiği gibi kadınlar -işi olsun, olmasın, ya da hiç çalışmamış olsun- bu siyasal endişe ve toplumsal ayrılma döneminde özel bir yük oluşturmamışlardır.

Tekelleşme krizi keskinleştirdi, çünkü en büyük şirketler fiyatları azaltmak yerine üretimi kısarak krizi atlatmayı tercih etmişlerdi. Bu da işsizliğin sermaye malları üreten endüstrilere yayılmasına neden oldu. Ayrıca istikrar döneminde gelişmiş olan esnaf ve zanaatçıların birçoğunu iflasa zorladı. Bunlar gelirlerinin yaklaşık yüzde 50 azaldığını ve kendi işine sahip bağımsızlar olarak geleceklerinin ciddi şekilde tehdit altında olduğunu gördüler. Diğer taraftan ekonomik olarak en güçlüler için bu daha fazla sermaye üzerinde kontrol sağlamak için bir fırsattı, böylece kartelleşmeye doğru uzun vadeli eğilim bir başka destek kazanmış oldu. İşçi sınıfı ve alt-orta sınıf serseme dönmüştü.

Buhran ayrıca bir Yahudi karşıtlığı da üretmişti. 1923 enflasyonunda olduğu gibi Yahudiler esas olarak halkın geri kalanıyla aynı yoksunluklara maruz kalmışlardı. Yahudiler'in sahip olduğu işler üzerindeki etkisi gençlde olduğu gibi eşitsizdi. Oysa Yahudi tüccarlar ve meslek sahipleri Nazilerin hamiliğindeki ekonomik boykotlara konu oldular, Yahudi maaşlı çalışanlarsa ayırımcı işe alma ve işten çıkarmalara maruz kaldılar. Tüm Yahudiler'in üçte birinin yaşadığı Berlin'de sosyal yardıma tabi Yahudiler'in sayısı 125 ile 1931 arasında iki katına çıktı. Yahudiler'in İmparatorluk döneminin burjuva zenginliğinden itibaren ekonomik çöküşü Buhranla hızlanmıştı. Yahudi kadınlarının kaderi de buna paralel bir yol izledi: Marion Kaplan'ın makalesi Yahudi Kadınlar Birliği'nin (Judischer Frauenbund) mesleki eğitim programlarının vurgusu-

nu toplumsal işler, hemşirelik ve öğretimden -umdukları gibi yalnızca Buhran dönemi için olsa bile- ev hizmetlerine nasıl kaydığını göstermektedir.

Fakat en ayırt edici tesir siyasaldı. Buhran ve bununla mücadele etmek için benimsenen politikalar sağa doğru sert bir kayma getirmiştir. SPD, 1923 sonuyla yeni bir koalisyon hükümetine önderlik eden Hermann Müler ile geri döndükleri Haziran 1928 arasında altı kabineye katılmamıştı. Bu on beş yıl süresince son meclis hükümeti olacaktı. Versailles "Utanç Antlaşması" için bu kadar haksız yere suçlanmış olan aynı partinin Buhran sırasında Cumhuriyetin çöküşünün başlangıcına başkanlık etmek zorunda kalması ironiktir. Müller iki yıl sonra SPD rağbet görmemesi muhtemel olan işsizlik ödemelerinin azaltılmasını onaylamayı reddedince istifa etti. Ekonomik kargaşanın ortasında Merkez Partisi'nden Heinrich Brüning şansölye olarak Müller'in yerini aldı. Brüning Eylül 1930'da Reichstag'daki Nazi sandalyelerini 12'den 107'ye Komünist gücünü de 54'ten 77'ye arttırarak gergin siyasal kutuplaşmanın işaretini veren uğursuz bir seçim çağrısı yaptı.

SPD etkisinin kaybolması, işçi sendikalarının zayıflaması, Reichstag'daki çıkmaz ve işsizlik baskıları büyük sanayinin ve büyük ziraatın çabucak "Açlık Şansölyesi" unvanını kazanan Brüning ile açıkça hükmetmekte olduğu anlamına geliyordu. Prusya toprak sahipleri örgütünün başkanı ziraat bakanı oldu; Almanya'nın en büyük holdinglerinden birisi olan I. G. Farben finans bakanını verdi. Brüning, Anayasanın 48. Maddesi'nin sağladığı acil güçleri kullanarak parlamentonun rızası olmadan hükmetti. Çalışma mevzuatının çoğunu (fiyatları ve ücretleri indirmek için) yürürlükten kaldırarak devam etti ve sosyal güvenliği daha da kıstı. Böylece sermaye ve emek arasındaki Weimar uzlaşmasını bozdu. Aralık 1931'de daha da zalimce bir kararname işverenlerin sözleşmeleri bozup ücretleri Ocak 1927 seviyelerine kadar yüzde 10 ila 15 geri çekmelerine izin verdi. Brüning'in yerine geçen Franz von Papen "kuralsızlaştırmayı" daha da ileri götürdü. Eylül 1932'de onun yönetimi yeni işçi alan şirketlerin bunların ücretlerini yüzde 50'ye kadar kesmelerine müsaade etti.

Daraltıcı politikalar ne işsizlik oranını azalttı ne de ekonomiyi canlandırdı. 1927'de örgütlenen öncü ve kapsamlı işsizlik sigortası programı sağlık yardımları dâhil yirmi altı haftalık destek sağlamakta sonra da işçiyi destek listelerine kaydırmaktaydı. Kendisine yapılan kitlesel talep-

ler için hazırlıklı değildi ve 1932'de fonları tükenmişti. Çalışan kadınlar, özellikle de eğer evlilerse yasal nitelik kısıtlamalarını diğerlerinin çoğundan önce hissediyorlardı. Kadınların sigorta yardımlarını yitirmeleri, yardımlarının başlaması için (kadınlarda daha sıkı yapılan mali durum sınamaları yüzünden) daha uzun süre beklemeleri, emek piyasasından tamamen çıkmaları daha fazla muhtemeldi.

Buhran diğer yönlerden de kadınları erkeklerden fazla etkilemişti. Acil durum kararnameleri ailenin devamı için örgütlenme kapasiteleri içerisinde özellikle kadınları etkileyen önlemler olan sağlık sigortası yardımlarını kesti ve kira kontrollerini kaldırdı. Ekonomik kriz yetkilendirme ve öncelikler hakkında ulusal bir tartışma başlattı. Kadınlar ender olarak katılsalar da bu tartışmanın merkezinde yer aldılar. Sosyal hizmetlerin esas kullanıcı ve yararlanıcıları kadınlardı; bunlar geri çekildiğindeyse ilk zarar gören yine onlardı. Diğer taraftan, savaşta olduğu gibi bu hizmetlere artık erişilebilir olmadığı zaman, onların "boşluğu alması" bekleniyordu. Dahası, hükümet muazzam sayıdaki yasadışı kürtajların üzerine giderek toplumsal disiplini dayatmak ve doğum oranını düzenlemek istediğinden nüfus politikası kaygıları merkez sahneyi işgal etmekteydi. Doktorlar, ırk ıslahçıları ve politikacılar toplumsal refah maliyetlerini azaltmak ve potansiyel "asosyal safrayı" yok etmek için kısırlaştırmanın düşük maliyetli bir önlem olduğunu iddia ettiler. Grossmann'ın anlattığı, 1931'deki kürtajın yasallaştırılması kampanyası orta ve işçi sınıfı kadınlarının -boşuna olsa bile- kesintilere ve kadın vücudu üzerindeki hükümet kontrolüne karşı çıkma teşebbüsünde birleştikleri birkaç örnekten birisiydi.

1930'ların başında derinleşen Buhran siyasal kutuplaşmayı yoğunlaştırırken Brüning'in sürekli olarak acil durum kararnamelerine muhtaç kalmasıyla hükümet felç olmuştu. İşçi sınıfı Sosyalistlerle Komünistler arasında bölünmüştü, bunlar ve korku içindeki orta sınıf arasındaki mesafe artmıştı. Alman kapitalistleri yalnızca kendi hırslarına dost olan ve emeğin gücünü engelleyen hükümetleri destekliyorlardı. Örgütlü emek giderek militanlaştıkça büyüyen bir Komünist Partisi daha sıkı önlemleri gerektirmekteydi.

Nazi Partisi için krize kendi katkısını yapma vakti gelmişti. Eski askeriler ve işsiz gençlerden oluşan Nazi milis birlikleri sendika bürolarına zorla giriyor, dosyalarını ve matbaalarını parçalayıp görevlileri dövüyorlardı. "Kahverengi Gömlekli" denilenlerin kimselerin çoğu dağınık

ve çelişkili kapitalist karşıtı, sol karşıtı ve Yahudi karşıtı hisler barındırmaktaydı, ama bu onların emek hareketine saldırılarını hiçbir şekilde engellemedi. Nazi haydutları ayrıca Yahudiler'i ve siyasi muhalif olarak gördükleri kişileri de dehşete düşürdüler. Başarısız devrim sonrası dönemdeki gibi yetkililer Naziler'i cezalandırmakta yumuşaktı, sol da kendi savunmasını örgütlemek zorunda kaldı. Şehirlerdeki bazı işçi sınıfı bölgeleri neredeyse bir iç savaş durumuna düşmüştü. Naziler Almanya'yı korumak istediklerini iddia ettikleri türden bir kargaşayı kışkırtmaktaydılar. Aynı zamanda 1931 "Harzburg Cephesi" de, Cumhuriyeti yıkmak için önde gelen sanayicileri, bankerleri, sağ kanat liderlerini ve Naziler'i politik bir ittifak içerisinde birleştirmişti.

Çoğu gruplar gibi kadın hareketi de daha az şiddetli olsa bile benzer güçler tarafından bölünmüştü. Örneğin Kaplan'ın makalesi Yahudi olan ve olmayan üyeler arasında uzaklaşmanın -çoğunlukla gayet kolaylıklanasıl başladığını göstermektedir. Bridenthal ve Meyer Renschhausen de, (örgütlü ev kadınları ya da fuhuş konusunda) cinsel dayanışma yoluyla sınıfsal farklılıkları aşma teşebbüsü içerisindeki kadın hareketinin sık sık ekonomik eşitsizlik ve çelişen çıkarlar kayasına çarptığını anlatmaktadır. Bridenthal ise, 1932'de BDF'nin sağ kanadının (BDF'nin en büyük üye örgütleri olan kırsal ve kentsel evkadını dernekleri) daha ılımlı çoğunluktan neden çekildiğini ayrıntılı bir şekilde vermektedir.

Mart ve Nisan başkanlık seçimlerinde Nazi Partisi'nin başı Adolf Hitler, komutasındaki dört yüz bin *sturmtruppen** ile sert polemikli bir seçim kampanyasına girişti. Görevdeki yaşlı I. Dünya Savaşı kahramanı General Hindenburg'u ikinci tur seçimlerine zorlamayı başardı. Hitlerin 13.4 milyon, KPD adayı Ernst Thälmann'ın 3.7 milyon oyuna karşılık 19.4 milyon oyla Hindenburg kazandığı halde Hitler sanayicilerinin desteğini sağlamak için önemli bir pazarlık noktası olarak seçimlerde önemli bir popülerlik elde etmişti. Kadınlar Hitler ya da Thälmann'dan çok Hindenburg'a oy vermişlerdi. Muhafazakâr geçmişine rağmen Hindenburg bu ortamda merkezin adayı olarak görülmüştü. Seçimden sonra Hindenburg'un başkanlık kararnamelerinin desteklediği hükümetlerin hiçbirisi (29 Mayıs 1932'ye kadar Brüning; Haziran - Aralık 1932 Franz von Papen; Aralık 1932 - Ocak 1933 Kurt von Schleicher) Buhranı bitirmek bir yana hafifletecek politikalar bile oluşturamamışlardı.

*Kahverengi gömlekliler, SA - ç.n.

Temmuz 1932 meclis seçimlerinde Nazi Partisi oyların, serbest bir seçimde alınanın en yükseği olan, yüzde 37'sini kazandı; Hitler'in geniş bir halk desteğinden yararlandığı reddedilmese bile, çoğu yukarda anlatılan kabadayılıklarla başarılmıştı. Solda Komünist Parti yüzde 14'ünü kazanırken, Sosyalist Parti oyların yalnızca yüzde 21'ini alarak en büyük siyasi parti olma konumunu kaybetmişti. Kalan oylar birkaç küçük parti tarafından bölüşülmüştü. Merkez tutunamamış, sol ve sağ onun pahasına kazanmıştı. Nazilere kitlesel kadın desteği efsanesinin tersine çoğu kadının bu kutuplaşmaya direndiği açık görünmektedir. Onlar eski partilere çok sayıda oy vermekle yine daha az dönektiler.

Adolf Hitler aşırı sağda iyi tanınmaktaydı, fakat Buhran belâsına kadar bunun ötesinde siyasal bir ilerleme yapabilmiş değildi. Onun siyasal zekâsı ve enerjisi, modern propaganda tekniklerini kullanması, programlı fırsatçılığı, özellikle de üniformalı *sturmtruppen* fazlalığı, partisinin 1920'de kurulmuş önemsiz yan bir grup olmaktan kurtulmasına yardım etmişti. 1923'teki başarısız darbesinin peşinden Hitler parti incili olacak olan *Mein Kampf*'ı (Kavgam) yazarak hapishanede bir yıl geçirmişti. Fakat gördüğümüz gibi, iktidarı dramatik ama yasal olarak ele geçirişinin katalizörü Buhran'dı. Naziler özellikle, ekonomik kriz için çelişkili güçleri başarılı bir şekilde suçladı. Bir taraftan parmağıyla kapitalistleri işaret ediyorlardı; diğer taraftan Sosyalistleri ve "Sosyalistleri" -Naziler'in Sosyal Demokrat Parti'nin reformist politikalarına verdikleri isim- suçluyorlardı. Alman orta sınıfını kendi önderliklerini izlemesi için korkutmak üzere Komünizm hayaletini yükselttiler. Ayrıca Versailles Antlaşması'nın suçunu bunu imzalayan "hain" Sosyalistlere yüklüyorlardı. Buna ilâveten, Sosyalistler ve Komünistler arasında olduğu kadar kapitalistler arasında da bulunabilecek Yahudiler neredeyse her sorun için suçlanmaktaydılar.

"Dejenere" kadınlar da suçlamada kendi paylarını aldılar. Naziler onları "Marksist, Yahudi, kozmopolitan kadın hakları savunucuları" dedikleri kimselerin liderliğinde baştan çıkartılıp savaş sırasında yurt cephesine zarar vermekle, ev ve çocuk bakımı sorumluluklarını erkeklerin işlerini çalmak ve kentsel maceralar aramak lehine terk etmekle suçluyorlardı.

Hitler ve takipçileri kendi ırksal mitolojiye dayalı sınıfsal olarak uzlaşmış toplum uyarlamalarını vaaz etmekteydiler. Nazi Partisi sınıfsal bölünmeler yerine yenilenmiş bir milliyetçilik ve halk dayanışması sö-

zünü veriyordu. Çifte kazançlılar ve yasadışı kürtajlar yerine düzenli aileler ve sağlıklı çocuklar vaat ediyordu. Almanlara göre *Volk* (folk, halk, ulus) tabiri beraberinde birçok muhafazakâr semboller getirmekteydi. Onlara göre bu ırksal birlik, paylaşılmış tarih, kader ve bilinç anlamına geliyordu. Naziler'in kullandığı şekilde bu tabir gizemli bir boyuta girdi ve bireyleri (*Volk*'u temsil ettiği iddia edilen) partiye tabi kılmak ve kıt kaynaklara musallat olmakla, devlet siyaseti için tehlike yaratmakla suçlanan "istenmeyenleri" -Yahudiler'i ve diğer parazitleri- kovmak için kullanılıyordu. Naziler'e göre "ırksal topluluğa" ya da *Volksgemeinschaft*'a yalnızca Aryanlar -sözde üstün beyazlar için kullanılan bir terim- aittiler. Hepsi istenilmez kabul edilen Yahudiler ve "asosyaller" *Volk*'tan dışarı sürüleceklerdi. Böylece iç toplumsal çatışma Yahudiler gibi "yabancıların" ve (Sosyalistler ve Komünistler gibi) "hainlerin" bir şekilde çıkarılacağı (yöntem henüz tam olarak belli değildi) büyük bir aile olarak romantikleştirilmiş bir *Volk* ülküsü yaratılarak çözülecekti. Kalan Almanlar bencil olmak yerine bütünün iyiliği için hareket etmeye ikna edileceklerdi. Fakat değer verilen *Volk*'un organik bir oluşumu farz edilen eşit olmayan mülk sahipliği dokunulmadan bırakılacaktı. Kitleleri disipline edecek şekilde tanımlanan dışlayıcı bir *Volk* yaratarak devlet sorumlu olduğu halkı -örneğin sosyal refah alanında- daha dar bir şekilde sınırlayabilmiştir. Dahası Naziler sağlıklı, verimli ve doğurgan bir *Volk*'un daha fazla *Lebensraum* (hayat sahasına) ihtiyacı olduğunu iddia ederek emperyalist cüretlerini gerekçelendirebilmişlerdir. Bock'un tanımladığı gibi, *Volk* kadınları hem daha fazla yer ihtiyacını doğrulayacak hem de bu genişleme için gereken insanları sağlayacak bir "doğum savaşı" açmaya çağırılacaklardı. Bu "üstün" Volk, "aşağılık" insanların topraklarını bırakmaya zorlanacağı ve Almanlar'ın pazar ve hammadde bulabilecekleri doğuya doğru bakmaktaydı.

Nazi formülleri, belki de çok çelişkili oldukları için, evvelce düşman olan gruplar arasından bile kitlesel takipçiler çekmeyi başardı. Nazi battaniyesinin altına tuhaf yatak arkadaşları girmişti. Bütün olarak orta sınıf kendi nüfus oranıyla orantısız sayılarda katıldı. Enflasyondan ve ekonomik buhrandan sersemlemiş, sosyalizmden ve daha da sınıf düşmekten korkan alt-orta sınıf da kuvvetli destekçiydi. Naziler ayrıca eğitimli ve mülk sahibi üst-orta sınıfın da desteğini kazanmıştı; birçok zengin ve kentli Protestan, Hitlere fena halde ihtiyacı olan saygıdeğerlik cilasını vermişti. Naziler'e Protestan taşranın ve küçük kasabaların

desteğine de sahipti. Başkaları da vardı: umutsuz işsizler, başarısız gündemlerden düş kırıklığına uğramış bazı solcular ve gelecekleri geçimlerinden korku duyan yeni oy veren gençler.

Bariz şekilde daha modern olan oy verme şablonlarına rağmen kadınlar bu hevesten muaf değildi. Nazi propagandası kadınların Hitler'e dalkavukluk edişini abartırken, aslında birçok kadın onu gerçek problemlerin çözümü olarak görmekteydi. Naziler'i destekleyen orta sınıf kadınları bunu orta sınıf erkekleriyle aynı nedenlerden yapıyordu. Buna ek olarak Naziler'in cinsiyet ayrımlı faaliyet alanları vaadini uygulamasını bekliyorlardı. Kadınlar için bu, "kadınsı" öğretim ve sosyal çalışma dünyası kadar, ev ve aile anlamına da geliyordu. Naziler iktidar dönemleri süresince bu ideolojiyi sinik* bir şekilde manipüle ettiler. Koonz, Nazi Partisi'ndeki kadınları onun için üye toplayanlar ve onun içerisinde ayrı bir kadın alanı sürdürmeyi planlayanlar şeklinde tanımlamaktadır. Koonz -ve ayrıca Nazi çalışma politikaları tartışmasında Tröger- bazı kadınların anneliği ve aileyi hakikaten koruyacak ve ahlâkı dayatacak Nazi devleti içerisinde etki sahibi olma umudunun bir kuruntu olduğunu göstermektedir. Dahası kadınlar, içerisinde sorumluluk paylaşmak istedikleri devletin gaddarlığına göz yummuş -ya da bundan acınacak şekilde habersiz- idiler.

Nazi Devleti

Son ve kısa ömürlü azınlık hükümetlerinin Buhran'ı sona erdirme hatta hafifletmedeki başarısızlıkları son siper adayının yolunu açtı; sahne gerisi entrikaları Başkan Hindenburg'un Hitler'i 30 Ocak 1930'da şansölye yapmasına yol açtı. Beş hafta sonraki 5 Mart seçimleri Nazi Almanyası'nda yapılacak olanların ilk ve sonuncusuydu. O zaman yürürlükte olan baskıcı koşullar altında bile Nazi Partisi oy çoğunluğunu elde etmeyi başaramamıştı. Bir hafta önce Reichstag'taki bir yangın medeni hakları, basın özgürlüğünü ve *habeas corpus* [haksız tutuklama yasağı] hakkını askıya almak için gereksinim duyduğu bahaneyi Hitler'e vermişti. Bu birçok Komünist ve Sosyalist için kaçmak ya da yeraltına inmek için bir işaretti; yine de birçoğu tutuklandı. "Kızıl tehdit" ilân eden Naziler rakip partilerin toplantılarını yasakladılar, döverek ve kabadayılıkla oy verenlerin gözünü korkuttular. Mart seçimlerinden son-

*hayatın güzelliklerine karşı çıkan, kötümser - ç.n.

ra Naziler tüm eyalet hükümetlerini baskı altına aldılar ve göz korkutma, şiddet ve siyasi pazarlık yoluyla Reichstag'dan, Hitler'e diktatörlük gücü veren, parti sistemini yok eden ve Weimar Cumhuriyeti anayasasını hükümsüzleştiren bir "Yetkilendirme Yasası" çıkardılar.

Nisan'da Devlet Gizli Polis Gücü (Gestapo) kalan muhalefetin de kökünü kazıdı. Aynı ayda kamu hizmeti, hukuk, tıp ve öğretmenlik mesleklerini ve öğrencileri etkileyen dört yasa Komünist, Sosyalist, liberal ya da Yahudi ne olursa olsun, "istenmeyen" unsurları elemek için zemin sağladı. Naziler ayrıca, onları daha iyi ücretli kamu hizmeti mevkilerinden çıkarmaktan başlayarak kadın "çifte kazançlılara" karşı bir kampanya oluşturdular. Sadece otuz beş yaş üzerindeki kadınlar ve ancak sabit düşük maaşlarla kamu hizmetlisi olabiliyordu. Bu özellikle kendilerini toplumsal sağlık ve refah aygıtı içerisinde henüz pekiştirmeye başlamış olan kadın doktorları etkiledi. Naziler ayrıca kız üniversite öğrencileri için yüzde 10'luk bir kota koydular. 10 Mayıs 1933'te "Alman olmayan, çökmüş, Yahudi, Marksist kitaplar kamu önünde yığınlar halinde yakıldı. Magnus Hirschfeld'in öncü Cinsel Bilimler Enstitüsü birçok diğerleri gibi yağmalandı. Mayıs sonunda Naziler büyük Alman şehirlerinde ortaya çıkan doğum kontrolü ve cinsel danışmanlık kliniklerini kapatmış, üyelerine doğum kontrolü sağlamış olan işçi sınıfın cinsel reform örgütlerini yıkmış ve cinsel reforma sempati duyan hekimleri sürgüne göndermişti. Temmuz'da "uygun" olanlara evlilik borcu temini -bunun İşsizliğin Azaltılması Yasası'nın parçası olması önemlidir- ve Kalıtımsal Hastalıklı Zürriyetin Önlenmesi Yasası'ndaki zorunlu kısırlaştırma programı Naziler'in, Bock'un makalesinde anlattığı, seçici nüfus politikasının kurumsallaştırılmasını belirtmektedir. Yine Temmuz'da elit *Schutzstaffel*'lerin (SS, ya da "Kara Gömlekliler") başı Heinrich Himmler, ulusal devlet polisini ele geçirmesiyle zirveye ulaşan eşi görülmemiş bir güç elde etmişti. Bu da birçok Sosyalist ve Komünistin tutuklanmasına, işkence edilmesine ya da katledilmesine yol açmıştır.

Bir yıl sonra, 30 Haziran 1934'teki "Uzun Bıçaklılar Gecesi" sırasında Naziler nizami orduyu kazanmak ve muhafazakâr sağ kanat destekçilerine azılı erlerini disiplin altına alacakları güvencesini vermek için kendi milis gücüne karşı döndüler. SS iki yüzden fazla SA ("Kahverengi Gömlekli") liderini öldürdü. Normale dönüşün mümkün olduğuna inanmış kimseler de muhtemelen sonunda Nazi sisteminin acımasızlı-

ğına ikna olmuşlardı. Bu eylem rastgele yasa dışılığın sonunu ve rasyonel devlet terörünün başlangıcını işaret etmekteydi. Yaz sonunda yaklaşık elli toplama kampı kurulmuştu.

Gleichschaltung (eşzamanlılık) denilen bir süreç içerisinde Naziler mevcut tüm derneklere otoriter biçimler dayattı. "Önderlik ilkesi" bizzat Hitler'den yayılan hiyerarşik bir komuta zinciri içerisinde kişinin üstüne eksiksiz itaatini gerektirmekteydi. *Gleichschaltung,* dernekleri Yahudi üyelerini kovmaya ve özellikle tasarlanan devlet ya da parti organlarıyla birleşmeye zorladı. Naziler daha önce örgütlü olmayan birçoğu dâhil, sayısız kadın, genç, çiftçi ve esnafa yeni Nazi örgütlerine katılmaları için baskı yaptı. Okulların ve kiliselerin de Nazi ideolojisine ve pratiğine uymaları bekleniyordu.

1933'te BDF *Gleichschaltung* ile karşılaşmaktansa kendisini tasfiye etti. Tarihçiler ve feministler bu hareketin anlamını tartışmayı sürdürmektedirler. Bu kendini tasfiye etme cesur bir meydan okuma hareketimiydi yoksa pasif bir vazgeçme hareketi miydi? Bu sorular ayrıntılı analiz gerektirmektedir ve bu kitaptaki makalelerin belirttiği gibi, görüşler farklı kalmaya devam etmektedir. Bridenthal ve Hausen, BDF aile ve ulus fikirlerine bağlılığında yeterince dikkatli olduğu halde, çok sayıda üye grubunun onu halâ fazla feminist bulduğunu, hatta bazılarının Naziler'i hevesle karşıladığını göstermektedir. Kadın Doktorlar Federasyonu veya ev kadını dernekleri gibi BDF'e bağlı kadın örgütleri Yahudi üyelerini tasfiye etmeleri yolundaki Nazi taleplerine önemli ölçüde direnç eksikliği göstermişlerdir. BDF ilk baştan Yahudi üyelerini feda etmek pahasına bile olsa örgütsel özerkliğini korumayı ummuştu, ama sonunda Nazi kadın örgütleriyle birleşip tüm örgütsel istikametini yitirmektense tasfiye olmayı tercih etti. Bazı Alman tarihçileri tahribatın zaten yapılmış olduğunu iddia ettiler: hareket Weimar Cumhuriyetinin yerine getirilmeyen vaatleri yüzünden hayal kırıklığı ve ihanete uğrama hissiyle bölünmüş ve zayıflamıştı. Buna ek olarak, Nazilerin, her zaman orta sınıf kadınlarının ana kaygısı olmuş olan annelik, ırksal hijyen, toplumsal sağlık ve ırk ıslahına başvurmalarına sempati duymaktaydı. Kadınların ücretli çalışması, siyasi katılımı ya da yüksek öğrenime erişim konuları hakkında hakiki muhalif konumlara karşılık, "üreme" konuları hakkında gelişmiş alternatif söylemler yoktu. Tüm kadınların anneliği ve ulus, sınıf ya da *Volk*'un tohum hücresi olarak ailenin arzu edilirliği üzerinde feministler ve feminist olmayanlar arasın-

da genel bir mütabakat mevcuttu. Rakip bir kavramsal çerçeve eksikliği, orta sınıfın Nazi aile ideolojisine maruz kalışına kesinlikle katkıda bulunmuştur. Bu kitaptaki makaleler, bu söylemin toplumsal sağlık, ırksal hijyen, görev ve yüceltilmiş annelik üzerindeki egemenliğini göstermektedir. Bu nedenle de Clifford Kirkpatrick'in *Women in Nazi Germany* [Nazi Almanya'sında Kadınlar] (1938) kitabında anlatılan Alman feminizminin "büyük kalesinin" Nazizm'e neden anlamlı bir şekilde direnemediğine ışık tutmaktadır.

Bazı kadınlar, özellikle de gençler yeni rejimle ilgili olarak kesinlikle hevesliydiler. Onları kendi geleneksel aile hayatlarından - emniyetle - koparacak bir ulusal "yenileşme" ve "seferberliği" hoş karşılıyorlardı. Koonz, birçoğu ebeveyn otoritesinden kurtulma ve Alman Kızlar Birliği'ndeki (Bund Deutscher Mädel) diğer kadınlarla yoldaşlık hislerini halâ hoşnutlukla hatırlayan bu Nazi yanlısı kadınlarını ruhunu aktarmaktadır. Onlara göre Naziler ücretli çalışma ve evlilik angaryasından kaçışı vaat ediyor görünüyordu, "*Kinder, Küche, Kirche*"ye (çocuklar, mutfak, kilise) hazırlığı *değil*. 1939'da kadınları erkek önderlik ve yönetimi altında toplam olarak yaklaşık 3.3 milyon üyeli iki büyük Nazi örgütü temsil etmekteydi. Böylece Nazi siyasetinde aynı anda hem marjinal hem de esastılar.

Naziler'in yeni çalışma ve dinlenme örgütleri sınıfsal sınırları aşmış ama bunları yok etmemişti. Tersine, sınıfları bu şekilde maskelemenin amacı aralarındaki çatışmayı, işçi sınıfı örgütlerini, özellikle de siyasi partileri ve sendikaları zayıflatarak susturmaktı. İş adamları ve toprak sahibi aristokrasi kamu hizmetleri ve ordu kadar etkilenmemişti. Sadakat göstermek zorundaydılar, ama kendi çıkarlarının peşinde gitmekte nispeten özgür kaldılar. Oysa Yahudiler için durum farklıydı. Ölmelerini isteyen Nazi çeteleri sokaklarda yürüyordu ve hükümet onları ikinci sınıf yurttaş yapan, mesleklerden dışlayan ve üniversitelerdeki sayılarını sınırlayan yasalar çıkardı. Nisan 1933'te *sturmtruppen* Yahudi ticarethanelerine bir boykot dayattı. 1935'te Nürnberg ırk yasaları Yahudiler'le "Aryanlar" arasında evliliği ve diğer tür cinsel ilişkileri yasakladı. 1939'da Yahudi ticarethanelerinin gayrı resmi rahatsız edilmesi ve kalanların resmen "Ayranlaştırılması" Almanya'daki Yahudi ekonomik yaşamına son verdi. Neticede Yahudiler kamusal yaşamdan atıldılar; yapabilenler göç etti. Kaplan'ın makalesi 1907'den 1933'e kadar BDF'de veya onunla işbirliği içerisinde çalışmış olan Yahudi kadınları-

nın kırılan umutlarını anlatmaktadır. "Aryan" kız kardeşleri tarafından reddedilmenin sonucu yaşadıkları acıya ve eziyetlere cevap olarak attıkları adımlara işaret etmektedir.

Düşman olarak algıladıklarına karşı bu doğrudan zorba saldırılardan ayrı olarak Naziler, çelişkili vaatlerini nasıl yerine getirecekleriyle ilgili çok az program ve fikir sahibiydiler. Ekonomik programları iki ana aşama geçirdi. İlki kriz yönetimiydi. 1937'de devlet planlaması ve özel teşebbüsle işbirliğinin ustalıklı bir birleşimi sayesinde, azalışın bir kısmı işten atılıp evlerindeki "uygun" yerlerine dönmeye zorlanmış olan kadınları saymamak gibi istatistiksel el çabukluklarına bağlı da olsa, işsizlik neredeyse ortadan kaldırılmıştı. Otoyol ve konut inşaatında kamusal istihdam ve -Versailles Antlaşması'nı hiçe sayarak- yeniden silahlanma yoluyla Alman ekonomisi halâ buhranda olan diğer ekonomileri kıskandıracak derecede düzeltilmişti.

Bu mucize nasıl sağlanmıştı? İşçi sendikaları parçalanıp işçiler devletin örgütleyip kontrol ettiği yeni Emek Cephesine (Deutsche Arbeitsfront) katıldıkça sanayi güven kazandı. Vergi teşvikleri inşaat ve savunmada yatırımlara yol açtı. Belki de hepsinden önemlisi işyeri reorganizasyonu işverenin topyekûn kontrolünü geri getirdi ve siyasal/toplumsal "önder" (*Führer*) ve "takipçi" kelimelerini kullandı. Son olarak, daha önce belirtildiği gibi sosyal güvenlik azaltıldı ve refah ödemeleri mali durum sınamasına tabi tutuldu.

Almanlar, Nürnberg yasalarında tanımlandığına göre, evlilik ve ev sahipliği kredisi peşindeydiler. Devletin sosyal hizmetleri yerini çoğunlukla çalışmaya zorlanan kadın "gönüllüler" tarafından yürütülen daha eski bir hayırseverlik kavramına bıraktı. Dahası, yaygın bir propaganda kampanyası maddi düzelmenin üzerine sevinçli bir üstünlük hissi getirdi.

Tam istihdam için savaş açtıkları gibi, Naziler bir "doğum savaşı" da açtılar. Fakat bu defa işçiler kadındı. Bu ilk nüfus politikası önlemlerinin etkileri üzerinde tartışmalar sürmektedir. Doğum oranında 1933-35 arasındaki hafif ama tartışılmaz artışın sebebi neydi? İlk olarak, iki çocuklu aile eğilimi sürerken, sadece Buhran öncesi seviyelere döndüğüne göre bu önemli miydi? Bu doğum yanlısı önlemlere mi, yoksa kürtaj karşıtı ve doğum kontrol karşıtı önlemlere mi, yoksa her ikisine de mi bağlıydı. Doğum kontrol yanlısı doktorların ve tıbbi ve sıradan cinsel reformcuların kaybedilmesi ne kadar önemliydi? Ne kadarı sadece Buhran'ın bitişine ve artık çiftler evlilik kredilerinden yararlanabildik-

leri için önceden ertelenen evliliklerdeki ve çocuk yapmalardaki artışa yorulabilirdi? Bu konular halâ çözülmüş değildir. Fakat şunu kesinlikle söyleyebiliriz ki, Nazi rejiminin anneliğin ve kadın işçilerin korunması alanlarındaki başarıları Weimar Cumhuriyeti'nin toplumsal refah reformlarının çok gerisindedir ve ırkçı bir gündem de taşımıştır. Kadınların, ırksal bakımdan doğru evlenerek, sağlıklı çocuklar doğurarak, çocuklarının davranışlarını denetleyerek, civarda toplumsal ayrılmayı direterek, tüketici boykotlarını sürdürerek ve genel olarak ulusun ırksal vicdanı şeklinde hareket ederek ırk politikalarının sahnelendirilmesinde önemli bir rol oynamaları beklenmekteydi. Bir tarihçi şöyle belirtmiştir: "Nazi rejiminin kadınlara yönelik politikası aslında aileye yönelik politika, tüm nüfusa yönelik politikaydı. Rejimin 1930'larda uygulamaya koyduğu, yeni ve kapsamlı *tek* toplumsal politikayı oluşturmaktaydı. O nedenle kadının Nazi Almanyası'ndaki konumu en geniş siyasal öneme sahip olanlardan birisidir."[1]

1936'da Nazi ekonomik programının ikinci aşaması ekonomi üzerinde daha büyük parti kontrolünü dayatan Dört Yıllık Program ile başladı. Hedefin doğuda zorla mülk sahibi olarak *Lebensraum*'u genişletmek olduğu belirtildi. Bu savaş manasına gelmekteydi. Fakat savaş planları paraya mal oluyordu. Yeni bir enflasyonist sarmala ve daha büyük bütçe açıklarına neden olmadan bu nereden gelecekti? Naziler'in yanıtı finansal manipülasyondu. Ulusal Banka'nın kontrolünün ele alınmasıyla Naziler ulusun finans sistemini merkezileştirdiler ve krediye erişim sağladılar. Parti gizlice ve zorla mevduat bankalarından beklenen savaş ganimetleriyle geri ödenecek borçlar aldı. Ücretlerin dondurulması ve hammaddelerin kullanımı ve yatırımların yönü üzerindeki devlet kontrolü, üretimi tüketim mallarından silahlanmaya yöneltti. Parti kendi şirketlerini kurdu ve özel şirketleri bunlara yatırım yapmaya zorladı. El konulan Yahudi sermayesini de bir başka fon kaynağı olarak kullandı. Özetle, ağır sanayi daha önceki bütün hükümetlerden daha cömertçe desteklendi.

Bu kitapta Tröger, Naziler'in bu ekonomik manipülasyonunun kadınları etkileyiş şekillerinden bazılarını göstermektedir. Nazilik öncesi emek yönetim planlarında, özellikle "bilimsel" emek verimliliğini art-

1) Tim Mason. "Women in Germany, 1925-1940: Family, Welfare and Work. Kısım 1." *History Workshop* 1 (Nisan 1976): 87.

tırma tekniklerinde devamlılık vardı. Yeni makine ve teknolojilerin çalışma sürecinde devrim yaptığı bir zamanda çelişkili birçok gerekçe kadınları en sıkıcı ve en düşük ücretli işlere yönlendirmekteydi. Devlet himayesi altındaki "uzmanlar" kadınlarla ilgili değişen her çalışma politikası ayrıntısını açıklamak için biyolojiyi kullanıyorlar, en nihayet kadınların kendilerini daimi işgücüne tam olarak adamalarına ve bunun içerisindeki konumlarının uzun vadede iyileşmesini amaçlamalarına engel olmak için onların varsayılan annelik içgüdülerine dayanıyorlardı. İşe alınmaları zaman zaman tartışılsa bile, orta sınıf kadınlarının çalışması asla istenmemişti. Yeni işçilerin büyük bir kısmı ya savaş esiri ya da yarım-celp edilmiş (ayartılmış ya da zorunlu emekçi) olanlardı, 1944'te bunlardan 7.5 milyon kişi vardı. Bu yabancı emek girişine rağmen emek gücündeki kadınların sayısı 1933-39 arasında 11.6 milyondan 14.6 milyona yükselmişti. Bu kısmen 1937'deki evlilik kredisi mevzuatındaki kritik değişikliğin bir sonucuydu. Artık kadınların krediye lâyık olmaları için işlerini bırakmaları istenmiyordu; tam tersine ancak gelin çalışmaya devam ederse veriliyordu. Hükümet *Volk*'un "safkan" kadınlarını, sonucu asgari de olsa, çocuk doğurmak için ikna etmeyi ve özendirmeyi sürdürdü. 1938'de evlilik yasalarındaki bir değişiklik, evlilik çocuksuzsa erkeğin karısını boşamasına izin vermekteydi. Nazi hâkimiyetinin ilk yıllarında kapatılan kreşler yeniden açıldı. Weimar zamanının daha küçük ailelere olan ve işgücünde kadınların, özellikle de evli kadınların sayısının artması eğilimi devam etti, hatta güçlendi.

Bock'un makalesi ırkçı ve cinsiyet ayrımcısı fikirlerin nüfus politikasını nasıl etkilediğini ve genel toplumsal kontrol işine nasıl yardım ettiğini göstermektedir. Irk olarak birleşik ve -genetik bakımdan sağlam olduğu için- güçlü bir halk ülküsü gönülsüz kısırlaştırmalar ve kürtaja karşı sıkı yasaklamalar dayatılması dâhil, acımasız ve zoraki tedbirlere yol açtı. Kısacası, üreme üzerinde görülmemiş ölçüde bir devlet kontrolü tesis edildi. Burada, Weimar Cumhuriyeti'ndeki ırk ıslahı ve ırk hijyeninin popülerliğinin (ve saygı duyulmasının) bir devamlılığı mevcuttur. Fakat artık devlet ve Naziler tarafından belirlenen parti politikası kimin çocuk sahibi olup olamayacağına karar veriyordu. Kıt kaynaklara sahip, düşük maliyetli, etkin bir askeri makineye ihtiyacı olan bir ulus, seferberliğinin sürüncemeye uğramasına katlanamazdı. Görünüşte bilimsel olan Nazi kararları bariz şekilde siyasiydi. Devlet politikası üzerinde ameliyat yapılarak istenmeyen "tipler" gayet açık şekilde orta-

dan kaldırılacaktı. Bu nedenle kadın bedenleri yurtiçi savaş alanı, kelimenin en temel anlamıyla yurt cephesi haline geldi. Aynı sahte bilimsel ırkçılık "asosyal unsurlara" ötenazi ve doğrudan katil yapılmasını "açıklamak" için kullanılmıştır. "Bilimsel yöneticiler" gibi Naziler de üretime yardım için istihdam edildiler, "genetik mühendisleri" üreme sahasında yardımcı oldular. Arkaik sözlüğüne rağmen Nazizm en modern metotları kullandı.

Savaş yaklaştıkça halâ Almanya'da kalan Yahudiler üzerine saldırılar yoğunlaştı. Kasım 1938'den başlayarak terör ve şiddet dramatik şekilde arttı. Tüm camlar kırıldığı için "Kristal Gece" diye bilinen 9 Kasım 1938'de *Schutzstaffel*, onların ticarethane ve sinagoglarına "kendiliğinden" saldırılar başlattılar. Otuz bin Yahudi erkeğini zorbaca topladılar ve toplama kamplarına gönderdiler. Kundaklamalar binden fazla sinagogu yakıp yıktı. Savaş patlak vermeden önce üç yüz bin Alman-Yahudisi ya da 1933 öncesi Yahudi nüfusunun üçte ikisi Almanya'dan kaçmayı becermişti, ama - çoğu yaşlı ve kadın olan - kalanlar kapana kısılmışlardı. Bunlar sistemli bir şekilde mülksüzleştirilip gettolaştırıldılar. Sonunda onlar da Avrupalı milyonlarca Yahudi gibi toplama ve yok etme kamplarına sürüldüler.

Almanya'daki muazzam yeniden silahlanma kampanyasının esas galipleri silah ve kimya sanayileriydi. Bir miktar karar verme bağımsızlıklarını yitirip, tüketim malları gibi bazı sanayi dalları ağır sanayiye nispetle zarar görürken, bütün olarak sanayi dev kârlar sağladı. Bireysel olarak Nazi partisine doğrudan katkı yapsınlar yapmasınlar ya da bütün politikalarını onaylasınlar onaylamasınlar, sanayicilerin işbirlikçiliklerinin karşılığının iyi ödendiği gerçeği sürmektedir. Birçoğu, ekonomik üzüntülerine taze bir yaklaşım olduğunu düşündüğü şeyi iyi karşılayan küçük üretici ve tüccarların orta tabakası silah üretimine yönelişin kurbanı oldu. Tarım geçici bir rahatlama elde etti, ama neticede o da savaş sanayisine kaybetti.

Rejimin ekonomik ve politik birçok vaadini yerine getirmesi için askeri zaferlere gerek vardı. Daha savaş çıkmadan, müttefik güçlerin birlik olmamalarına yatırım yapan Naziler art arda dış politika başarıları kazandılar. 1936'da askeriyeyi yeniden örgütlemişler, yeniden silahlandırmışlar, Rhineland'a yeniden asker sokmuşlardı ve Avusturya'yı ilhak etmeyi planlamaktaydılar. Sonra Hitler, İtalya'nın faşist diktatörü Mussolini ile ittifak yaptı ve birlikte İspanya iç savaşına faşistlerin yanında

katıldılar. Mart 1938'de Hitler Avusturya'ya yürüdü. Eski ve gelecekteki müttefiklerin buna yanıt vermemeleri Almanya Genel Kurmayını şaşırtmıştı. Eylül 1938'de Münih'te Britanya ve Fransa Hitler'in Çekoslovakya'yı parçalama talebine boyun eğdiler. Ağustos 1939'da Sovyetler Birliği ile bir saldırmazlık paktı imzaladıktan sonra Hitler Polonya'yı istila etti. Sonunda Batı cevap verdi ve II. Dünya Savaşı başladı.

Doğu Avrupa ve Fransa'daki ilk kolay galibiyetlerden sonra savaş Almanlar için düzgün gitmedi. Londra ve Coventry üzerine yapılan Alman saldırılarından sonra 1942'de Alman sivil hedefleri üzerine müttefik bombardıman akınları başladı. Gerçekten de I. Dünya Savaşı deneyiminin dramatik bir tersi olarak savaş cephesi bazen yurt cephesinden daha emniyetli görünüyordu. Sovyetler Birliği'ni işgallerinden ve 1942-43 kışında Stalingrad'daki yenilgilerinden sonra gidişat kesinlikle onlara karşı döndü. Bazı gecikmelerden sonra Müttefikler Almanya'nın Avrupa kanadında ikinci bir cephe açtıkları zaman baskı ikiye katlandı. 1944'te Alman halkı ağır hava saldırılarıyla, şehirlerin boşaltılmasıyla, yiyecek kıtlıklarıyla, karaborsayla ve cephede büyük kayıplarla karşılaştı. Harap kentlerde yiyecek ve barınak bulmakta usta olan kadınlar bir kez daha hayatta kalışın organizatörleri oldular. Gece çalışması dâhil, çoğunlukla haftada altmış saat çalışan kadınlar işyerinde yoğun sömürünün de ıstırabını çektiler. Savaş çalışan kadınların eski "çifte yükünü" muazzam yoğunlaştırmıştı.

Savaşla birlikte Yahudiler'in kitlesel şekilde öldürülmeleri de başladı. Önceleri öldürmeler koordineli değildi, ama Ocak 1942'den sonra Nazi liderleri Avrupalı Yahudiler'in sistematik yok edilmesi planı olan, "nihai çözümü" başlattılar. Tarihçiler, savaş çabaları kötüye gitmeye başladıktan sonra bile katliamı hızlandırmak için Naziler'in kaynaklarını tüketmeye devam ettiklerini belirtmektedir. Holocaust'un boyutları ve soğukkanlılığı Avrupa'nın savaş öncesi Yahudi nüfusunun üçte ikisini -yaklaşık altı milyon- yok etmiştir. Irk dışında başka kriterlerin de -örneğin çalışmaya uygunluk ve yetenek- uygulandığına dair belirtiler vardı: Naziler Almanya'da "zihinsel özürlü" ve "tedavi edilemeyecek derecede hasta" yetmiş bin kişiyi öldürmüşlerdi. Kurbanların listesi diğerleriyle birlikte, Avrupalı siviller ve harp esirleri, solcular ve direniş savaşçıları, Polonyalı aydınlar, Sovyet ordusundaki siyasi komiserler, Çingeneler ve homoseksüellerle devam etmektedir. Bu katliamda kadınların deneyimleri erkeklerinkinden farklı mıydı sorusu sorulmuştur.

Sybil Milton'un makalesi Alman-Yahudi ve Alman kadınlarına yapılan zulme odaklanarak bu konudan bahsetmektedir.[2]

Naziler "sapkını," mahkûmların "Yahudi," "siyasi," "suçlu," "homoseksüel" ve "asosyal" gibi kategorilere bölündüğü geniş bir çalışma, toplama ve yok etme kampları ağı sayesinde kategorileştirerek ve etkin şekilde etiketleyerek saplantılarını dayatmışlardır. Örneğin aşağıda Milton'un anlattıklarından birisi olan Ravensbrück'teki kadın toplama kampı, siyasi bir Yahudi kaçınılmaz şekilde Yahudi olarak kategorileştirilse de, "siyasiler" ve "Yahudiler" için ayrı barakalara sahipti. Bu kamp birçok Alman firmasına işçi temin etmiştir. Doksan iki bin kadın aşırı çalıştırma, işkence ve sonunda sistematik olarak tasfiyeyle öldürülmüştür. Kadın kamplarının tam listesinin kendi korkutucu etkisi vardır ama burada yayınlanan Ruth Nebel'in hatıraları toplama kampında sağ kalan birinin yaşadıklarıyla bizi afallatmaktadır.

Çoğu Alman sivil bu dehşeti pasif bir biçimde hoş görmüştür. Daha sonra, bazıları toplama kamplarının hemen yanında yaşadıkları, diğerleriyse cepheden dönen askerlerin raporlarını duydukları halde onlar hakkında bir şey bilmediklerini iddia etmişlerdir. Yine de Komünistlerin ya da birkaç cesur kişinin örgütlediği ve Nazi savaş sanayisini sabote etmekte ya da kaçakları barındırmakta üstlerini düşeni yapmış olan direniş hücreleri de vardı. İster siyasal olarak motive olmuş isterse benimsenmiş bir ahlak kuralından esinlenmiş olsunlar bu direnişçiler görüşleri yüzünden öldürülebileceklerini biliyorlardı ve birçoğu da öyle oldu. Yorumlayıcı bir makaleye uygun veriler hafif kalmaktadır ama mevcut malzeme hakkında, "direnişi" tam olarak nasıl tanımlamamız gerektiği ve hangi biçimlerin cinsiyete özgü olduğu dâhil yeni sorular sorulmaktadır. Direniş, devamsızlıktan ve ters ya da muhalif davranıştan, daha bilinçli şekilde yasadışı ya da dövüşçü duruşa kadar giden bir süreçte mi görülmelidir? Yoksa böylesine geniş bir tanımlama daha cüretli hareketlere girişen kimseler için bu terimin anlamını mı değersizleştirmektedir?

---

2) Bir filozof olan Joan Ringelheim Holocaust'un cinsel analizini belgelemek için bir sözel tarih projesi üstlenmiştir. Başka okumalar için: Joan Miriam Ringelheim'ın "The Unethical and the Unspeakable: Women and the Holocaust." *Simon Weisenthal Center Annual*, cilt 1 (1984): 69-87; Esther Katz ve Joan M. Ringelheim, ed. *Proceedings of the Conference on Women Surviving the Holocaust* (New York: Institute for Research in History, 1983). Ayrıca Vera Laksa, ed. *Women in the Resistance and in the Holocaust: The Voices of Eyewitness* (Westport Conn.: Greenwood Pres, 1983).

Her halükârda Kadınlar bu spektrumun her yerinde katkıda bulunmuşlardır. Direniş savaşçılarının kadınların destek ağı temin ettiği kahramanlık hikâyeleri genellikle erkekleri betimlemektedir. Fakat bu kitapta direniş gereçleri olan yasak broşürleri üreten daktilo ve teksir makinelerini kullanan Katharina Jacobs'un sözel tarihini de yeniden bastık. İşçi sınıfı kadınları işi yavaşlattılar, orta sınıf kadınlarıysa işgücü içerisinde seferber edilemediler. Çoğu kadın geniş aileye sahip olmayı reddetti. Motivasyon ister kişisel isterse siyasal olsun kadınların inadı savaş makinesinin düzgün işleyişini engelledi ve "Aryan" emeğinin topyekûn savaş için topyekûn seferber olmasını imkânsız kıldı. Bazı kadınlar Yahudiler'e, siyasi kaçaklara ve köle emekçilere yiyecek ve başka destekler verdi ve bir kısmı eziyet görenleri saklayıp korudu. Direnişçilerin çocuklarına bakmak da kadınlara özgü bir direniş biçimiydi; kendi çocuklarına bakmalarının birçoğunun bu mücadeleye daha iyi katılmalarını engellediğini söylemeye gerek yoktur. Yine de bu önemli bir hizmetti: direnişçilerin çocukları öldürülebilirler, ya da kendini adamış birçok antifaşist için ölmekten beter bir kader olan, küçük Naziler olmaları için yetiştirilmek üzere devlet kurumlarına konulabilirlerdi.

Mayıs 1945'te Müttefik kuvvetleri Almanya'yı işgal etti ve Naziler'in "Bin Yıllık İmparatorluğuna" son verdi. Üç yıl içerisinde Almanya farklı ve çoğunlukla düşman iki devlete bölündü. Savaş sonrası Almanya'sının kalıcı bir imajı, aileyi ve ulusu yeniden kurmaya ve yakın geçmişi unutmaya adanmış bir ulusal temizlik kampanyasına girişerek yıkıntılar arasında dikilen kadınlardır. Erkekler esir kamplarından evlere dağılırken enerjik kadınlar molozları süpürdüler ve Almanya'da halâ büyük çapta bahsedilmemiş ve sorgulanmamış kalan o dehşet ve vahşet hatıralarını gömdüler. Temizlik - "kadın işi" - yapan bu duygusuz kadınlar, ister cinsiyet isterse ırk olsun biyolojinin böylesine açık şekilde kader olduğu bir dönemin sonunu işaretlemiştir.

Kısım 1

Weimar Cumhuriyetinde Kadınlar

Kinder, Küche, Kirche'nin Ötesinde: Siyaset ve İşte Weimar Kadınları

Renate Bridenthal ve Claudia Koonz

Weimar Cumhuriyeti kadınlara yasal eşitlik vadeden yeni anayasasıyla Almanya'daki birçok kişiye yeni bir çağın habercisi gibi geldi. Fakat aslında Renate Bridenthal ve Claudia Koonz sosyoekonomik yapının devamlılığının kadınların yeni politik özgürlüklerinin etkisinin çoğunu ortadan kaldırdığını göstermektedir. Dahası oy verme modellerinin gösterdiği gibi, sınıfsal çıkarlar kadınları neredeyse erkekler kadar bölmüştü. Yalnızca birkaç elit kadın mesleklerden kazanç sağlarken, yeni teknolojileri ve çalışma süreçleriyle kapitalist gelişimin ilerleyişi - "çifte" rasyonelleşme - artan sayıda kadını düşük becerili, düşük ücretli işlere sürerek emek piyasasında yeni cinsiyet ayrımları yaratmıştı. Aynı ilerleme orta sınıfın rekabet edemeyen kısımlarını fakirleştirmiştir. O kesimin kadınları, onlara ihanet ettiğine inandıkları Cumhuriyet'e düşman oldular. Bu nedenle ekonomik süreçler kadınların, birkaç sosyal reform ve üreme hakkı alanı haricinde sınıf ve parti çatışmalarını aşmalarına mani oldu. Yine de bunlarda bir kazanç sağlanmadan, kadınların çifte yükü öncekinin en az iki misli ağırlaşmıştı. Netice cinsiyete özgü sınıfsal çıkarların örgütlü kadın hareketini deforme edip sakatladığı, geleneksel erkek egemenliğinin siyasal bakımdan faal kadınları yıldırdığı ve anayasal eşitliğin büyük ölçüde kâğıtta kaldığıydı.

Bu, *Liberated Women's History*'de çıkan bir makalenin revize edilmiş bir uyarlamasıdır, ed. Berenice A. Carroll (Chicago: University of Chicago Pres,1976).

1933'te Almanya'da Nasyonal Sosyalistlerin iktidarı almalarının büyük ölçüde zamanın ekonomik, toplumsal ve siyasal gerilimlerinin kışkırttığı irrasyonel korkuların akıllıca kullanılması sayesinde mümkün olduğu beylik bir lâftır. Frankfurt Okulu'nun otorite ve aile hakkındaki meşhur incelemesinden beri, Alman ailesinin otoriterliği halkın liderlik ilkesinin baştan çıkarıcı çağrısına olan duyarlığına katkıda bulunduğu ve geleneksel toplum yapısına, özellikle de aileye olan tehditlerin insanları Hitler'de bir kurtarıcı görmelerine yetecek kadar korkutup çaresiz hale getirdiği birkaç kez öne sürülmüştür.[1] Onun, kadınları kalbe ve yuvaya dönmeleri çağrısı kesinlikle duyarlı bir dinleyici bulmuştur. Nazi propagandasındaki *Kinder, Küche, Kirche* (çocuklar, mutfak, kilise) konusu, kadınların evlerini, çocuklarını ve ahlâklarını terk ettikleri, bağımsızlık iddia ederek ve dürüst aile babalarının (*Familienväter*) kendilerini, bunun dışında objektif olan1933 nüfus sayımının merhametli tabiriyle, "işsiz ve ekmeksiz" bulacakları derecede emek piyasasına hücum ederek erkeklerin otoritesine karşı çıktıklarını belirtmekteydi.[2] Carl Gustav Jung, *Die Frau in Europa* (Avrupa'da Kadınlar) broşüründe, yaygın şekilde kabul edilen, kadınların hak eşitliğinin yalnızca evlilik kurumunun değil, ayrıca erkek ve kadın prensipleri arasındaki tüm manevi dengenin tehlikeye girmesinden de sorumlu olduğu görüşünün en önde gelen sözcülerinden yalnızca birisiydi.[3]

Liberal tarihçilerin geleneksel görüşü, Weimar Cumhuriyeti yıllarında kadınların yaptıkları "ilerlemeyi" hoş karşılar gibi görünse de, aynı varsayımlar üzerinde ilerlemektedir. David Schoenbaum, *Hitler's Social Revolution* [Hitlerin Toplumsal Devrimi] kitabında "binlerce satış görevlisi kadının ekonomik hak eşitliği... sürekli artan bir kadın doktor, avukat, yargıç ve sosyal hizmetliler ihtimali... dükkânlarda, ofislerde ve mesleklerde erkeklerle rekabet halinde binlerce kadın... Demokratik Cumhuriyet karşıtı kampanya kadın eşitliğinin tanınmamasıydı."[4]

Eğer hak eşitliği süratle ilerlemiş olsaydı erkeklerin neden buna tep-

1) *Studien über Autorität und Familie: Forschungsberichte aus dem Institut für Sozialforschung*, n. 5 (Paris: F. Alcan, 1936).

2) Germany Statistisches Amt, *Statistik des deutschen Reichs* 453, pt. II, 6-7. Bundan sonra Stst. d.d.R.

3) Carl Gustav Jung, *Die Frau in Europa*, 3. b. (Zürih: Rascher, 1948). Bu makalenin II. Dünya Savaşı sonrası dönemde yeniden basılması ilginçtir.

4) David Schoenbaum, *Hitler's Social Revolution* (Garden City. N. Y.: Doubleday, 1966, s.178).

ki gösterdiğini anlamak zor olmazdı. Fakat kadınların Hitler'e erkekler kadar hevesle oy attıkları ve genel olarak yıllardır kadınların hak eşitliğine muhalefet etmiş olan muhafazakâr partileri, kadınlara eşitlik vadeden liberallere ve sosyalistlere tercih ettikleri gerçeğini nasıl açıklarız? Hâkim olan fikir, bu yasal değişikliklerle ve eşit hale getirilen istihdam ve eğitim fırsatlarıyla kadınların konumunun dramatik şekilde iyileştiği iddiasındadır. Eğer bu böyleyse, Nazi propagandasının *Kinder, Küche, Kirche* hitabı onların oylarını neden saptırmadı? Amerikalı bir gazeteci 1931 seçimlerinden sonra kuşkuyla şunu sormuştur: "O [Alman kadını] seçim sandığını ondan almak niyetindeki bir gruba neden oy veriyor? Neden feminizm karşıtlığını destekliyor? Geçen sonbaharda cinslerin ayrı ayrı oy verdiği dokuz şehirde erkekten fazla kadının Naziler'e oy verdiği gerçeğini nasıl açıklarız?"[5]

Alman kadınları sadece eşitlik kavgasını yitirmediler; muhalefete de katıldılar. Bu bilmeceyi nasıl açıklarız? Bu yeni tercihlerle ilgili belirsiz bir şey mi vardı? Weimar kadınlarının muhafazakârlığına, varsayılan hak eşitliklerinin sahteliği ortamında bakılmak zorunda olduğunu göstereceğiz. Kadınların hak eşitliği retoriğine rağmen ataerkil ideoloji Alman ekonomik ve politik yaşamının bütün kurumlarına egemen olmaya devam etmiştir.

1

Alman kadınları oy hakkını genelde 1918 "Kasım Devrimi" adı verilen o reform selinin bir parçası olarak elde etmiştir. İlk kez iki ay sonra Milli Meclis seçimlerinde oy verdiler. Weimar anayasası tasarlandığında kadınlara, "kadın ve erkekler temel olarak aynı hak ve görevlere sahiptir" güvencesi verilmiş ve kamu hizmetlerinde kadınlara karşı tüm ayrımcılıkların biteceği vaat edilmişti.[6] Kasım 1918'den önce resmi bir parti talebi olarak kadınların oy hakkını yalnızca Sosyalistler savun-

5) Miriam Beard, "The Tune Hitlerism Beats for Germany," John Weiss, ed., *Nazis and Fascists in Europe*, 1918-1945 (Chicago: Quandrangle, 1969), s. 96. Karl Dietrich Bracher bu açık paradoksu çözmeye çalışan günümüz tarihçileri arasındadır. (Bracher, *The German Dictatorship* [New York: Praeger, 1970], s. 86-87, 338-339).

6) Siegfried Berger, Einführung in die Deutsche Reichsverfassung von 11. Ağustos 1919 (Berlin 1927), s. 49. Weimar Cumhuriyetinde kadınların hukuki statüsünün harika bir özeti için bkz. Emma Oekinghaus, *Die gesellschaftliche und rechtliche Stellung der Frau* (Jena: Fischer, 1925).

muştu. Fakat reform yasalaşınca tüm siyasi partiler "kadın sorunu" üzerinden kendi platformlarına alelacele payanda yaptılar, bu yeni oy sahiplerini cezp etmek için çok sayıda broşür çıkarttılar ve kadınları meclis aday listelerine soktular. Hiçbir politikacı kadınların oy atmasına alenen karşı çıkmadı. Kadın haklarına karşı çıkan bir kadın örgütü lideri bile derhal mücadelesini bırakıp Milli Meclis seçimlerine girdi.[7] Kadınlar kamu alanına buyur edildikçe resmi parti bildirilerinden kadınlara karşı bariz düşmanlık kayboldu. Komünist, Sosyalist, Liberal, Muhafazakâr ve Nasyonal Sosyalist partilerin incelenmesi kadınların zaferinin sınırlılığını ortaya koymaktadır.

İlk seçimler değerlendirilirse kadınlar yeni verilmiş haklarını hevesle yanıtlamışlardır. Hak eden kadınların neredeyse yüzde 80'i 1919'da oy vermiştir ki bu, hak eden erkek oy sahiplerinden az daha yüksek bir yüzdedir.[8] Milli Meclis delegelerinin yaklaşık yüzde 10'u kadındı ve hemen akabinde seçilen devlet yasamacılarının yüzde 5 ila10'u kadarı kadındı.[9] Çağın çoğu gözlemcileri kadınların siyasal hayata bu ani kabulünün kadın haklarının geleceği için iyiye işaret olduğuna inanmaktaydılar.

Böylesine hayırlı bir başlangıç onların tahminine göre, yasal reformlara, toplumsal mevzuatın yaygınlaşmasına, ücretlerin eşitlenmesine, kadın işçilerin korunmasına ve kadın ve kızlar için eğitim fırsatlarının artmasına yol açacaktı. Bir Sosyal Demokratın belirttiği gibi: "Oy verdik, kadınları yerel ve devlet hükümetin her seviyesine gönderdik ve Anayasanın yazılmasına yardım ettik... bizi özgürleştirecek tek şey olan o eşitliği kurabilmemiz için gerekli temeli oluşturduk."[10] Sosyalist ol-

---

7) Clara Mende tarafından aktarılmıştır, *Die deutsche Volkspartei zur Frauenfrage* (Berlin: Staats politischer, 1919) s. 5.

8) Gabrielle Breme bu düşük erkek oy veren yüzdesininkısmen yeni terhis edilen askerlerin kaydedilmelerindeki bürokratik problemlerin sonucu olduğunu belirtmektedir (*Bremme Die politische Rolle der Frau in Deutschland* [Göttingen: Vandenhoeck Und Rubrecht, 1956] s. 31. Maurice Duverger ilk seçimlerde oy veren kadın yüzdesinin genel oy hakkından hemen sonra diğer ülkelerdeki kadınlardan daha yüksek olduğunu gözlemlemiştir (Duverger, *The Political Role of Women* [Paris: UNESCO, 1955], s. 56-60.

9) Gertrud Baumer, *Die Frau im Deutschen Staat* (Berlin: Junker und Dünnhaupth, 1932), s. 43; Alois Kloeckner, *Die Zentrumsfraktion* (Berlin: Prussian Center Party, 1919), s. 10; oeklinghaus, *Die gesellschaftlichte und rechliche Stellung der Frau*, s. 125).

10) Clara Böhm_Schuch, Die Politik und die Frauen, *Frauenstimmen aus der Nationalversammlung: Beiträge der sozialdemokratischen Volksvertreterinnen zuden Zeitfragen* (Berlin: SPD, 1920), s. 16-17.

mayan kadınlar da iyimserdi. Bir gazeteci, popüler bir orta sınıf kadın dergisinde, "Altın bir çağın şafağı söküyor! Yeni bir Alman ülkesinin şekli ortaya çıkıyor. Biz de onun kuruluşuna yardım edeceğiz!" diye haykırıyordu.[11]

Oy hakkı bir son olarak değil, kadınların tam eşitliğe yönelik çalışabilmelerinin vasıtası olarak kabul ediliyordu. 1918'den sonra kadınlar hak eşitliği mücadelelerine siyasal yapının dışından değil, içinden devam edebiliyorlardı. O yüzden haklar yeni sorumluluklarla bağlantılı hale geldi;[12] talepler göreve dönüştü.[13] Sosyalistler kadınları daima safları içerisine buyur etmişler ve bütün özerk kadın örgütlerine kuvvetle karşı çıkmışlardı. Şimdi liberaller ve muhafazakârlar da kadınları kendi parti örgütlerine almış, kadınlar da "eşit hakçılığı" (*Frauenrechtlerinnen*) bırakıp parti üyesi olmanın zamanı geldiğini kabul etmişti.[14] Bu, kadınların eşit hak mücadelesini bırakmak niyetinde oldukları anlamına gelmiyor, bu mücadelenin en iyi parti yapısı içerisinde yapılabileceğine ikna olduklarını belirtiyordu.

Bu iyimserliğin temelsiz olduğu kanıtlandı. Kurtulan Alman kadınının sık sık övülmesine rağmen kadın haklarının ilerleyişi hayal kırıcıydı. Mahkeme kararları kadınların aile hukuku ve mülkiyet haklarındaki yasal eşitsizliğini desteklemekteydi. Ücretler, iş güvencesi ve çalışma koşulları kadınlardan çok erkeklere iltimaslı olmayı sürdürüyordu. Kapsamlı bir kadınları koruma ve çocukların sağlık bakımlarını iyileştirme mevzuatı bile Reichstag'dan geçirilemedi. "Kadın meselesi" 1920'lerin en tartışmalı konularından birisi olmaya devam etti, ama kadınların ekonomik ve hukuksal konumu düzelmedi. Bir psikoloğun 1932'de yorumladığı gibi, "Şurada ya da burada bir kadının olduğu gerçeği, statükoda en ufak bir değişiklik yapmadı."[15]

Hak eşitliği taraftarları için belki de en yanıltıcı olanı kadınların siya-

11) Käthe Schrey, "Advent1918," *Deutsche Fraunzeitung, Illustrierte Familie Wochenschrift mit Modenzeitung* XXXII, 9,1, 30 Kasım1918.

12) Clara Viebig, *Mütter und Frauen!* (n.d) , p.1. Bu, 1919 ya da 1920'de DVD tarafından yayınlanan bir broşürdü.

13) Bu burjuva yayınlarında oldukça yaygın bir konuydu. Örn. bkz. *Die Frau*, 1918-19.

14) Marie Stritt, "Von der Frrauenstimmrechtlerin zur Parteipolitikerin," *Die Staatsbürgerin, Monatsschrift des deutschen Reichsverbandes für Frauuenstimmrecht*, VII: 10/11, 30 Ocak ve Şubat 1919, Yrıca bkz. G. Bäumer, *Lebensweg durc eine Zeitenwende* (Tübingen: R. Wunderlich, 1933), s. 430.

15) Alice Rühle-Gerstel, *Das Fraunproblem der Gegenwart: eine psychologische Bilannz* (Leipzig: S. Hirzel, 1932), s. 387.

sal sürece katılmalarının1919'dan sonra artmadığı gerçeğiydi. Tam tersine Büyük Buhran'a kadar her seçimde daha az kadın oy atma sıkıntısına girdi ve Reichstag delegeleri arasında daha az kadın ortaya çıktı.[16] Kadın hareketi liderlerinin çoğu Demokrat Parti'ye katıldığı ve Sosyalistler uzun zamandır kadın hareketlerini savundukları halde, Alman kadınları genel olarak onların çağrılarına kulak vermediler ve bunun yerine uzun zamandır kadın haklarına karşı olan partilere oy verdiler. Bu eğilim Weimar'ın ilk seçimlerinde oluşmuş, ondan sonra da değişmemişti. Örneğin kadınların oyu 1928 Reichstag'ını şöyle etkilemiştir: Katolik Merkez Partisi delegelerini on iki, Nasyonalistleri dokuz, sağ liberalleri iki arttırmış; Demokrat, Sosyalist, Ekonomik ve Nazi partilerininkileri bir ila dört arası, Komünistleri sekiz azaltmıştı (bkz. Tablo1).[17]

Kadınların muhafazakâr partilere olan kalıcı sadakatlerinin açıklaması, politikacıların yeni kadın seçmenlerine karşı tepkilerinde bulunabilir. Çeşitli partilerin yanıtlarını incelemeden önce tüm partiler hakkında birkaç genelleme düşünülebilir. Hem erkek hem de kadın politikacılar kadınların bir gün politikaya eşit olarak katılacaklarını ummaktaydılar. Fakat kadın politikacılar erkeklerle aynı değildi. Kadınlar politik yaşam içerisine özel kadın kaygı ve ideallerini getirebilirlerdi. Onların erkeklerden daha fazla parti atışmalarının üzerine çıkıp uzak amaçlar için çaba gösterme yetenekleri vardı. Hem erkekler hem de kadınlar, kadınların kamusal yaşam içerisindeki eşitliğinin gerçekleştirilmesi için daha fazla reforma ihtiyaç olduğunu kabul ediyorlardı. Fakat hiç kimse anneliğin bütün normal kadınların esas kaygısı olmasının sona ereceğini hayal etmiyordu. Özel bir mevzuat, ücretli çalışmaya mecbur kadın fabrika işçilerini koruyacaktı; mesleklerdeki "istisna kadınlar" cinsiyet ayrımıyla engellenmeyecekti; genişletilen sosyal mevzuat daha fazla kadının kendilerini yalnızca ev işlerine adamasını teşvik edecekti. İdealistler kadınların ayrı kimliklerini koruyup eşit muamele görecekleri kehanetinde bulunuyorlardı.

---

16) Hem 1919'da oy veren hak sahibi kadınların yüzdesine hem de her iki seçimde de oy veren hak sahibi erkeklerin yüzdesine kıyasla daha az kadın oy kullanmıştır. Fakat Bremine kadınların erkeklerden daha aralıklı oy verdiklerini belirtmektedir. Örneğin 1919, 1930-33 ve 1945 "kriz" durumlarında oy veren kadınların yüzdesi dramatik şekilde artmıştır.

17) Bäumer, *Die Frau im Deutschen Stat*, s. 45. Hans Beyer kadınlara oy hakkının Weimar partilerinin her birisi üzerindeki etkisini gayet ayrıntılı olarak incelemektedir (Beyer, *Die Frau in der politische Entscheidung* [Stuttgart: F. Enke 1932], s. 34-41). Weimar seçimlerinin cinsiyet ve bölge olarak tam bir kırılımı için bkz. Duverger, *The Political Role of Women*, s. 52.

Tablo 1: 1928 Reichstag Seçimlerinde Kadın Oylarının Etkisi

	Seçilen Toplam	Yalnızca Erkek Oylarına Bağlı Tahmini Delege	Kadın Oylarına Bağlı
Parti	Delegeler	Sayısı	Kayıp/Kazanç
Katolik Merkez	62	50	+12
Nasyonal Anavatan	73	64	+ 9
Halk	45	43	+ 2
Demokrat	25	26	+ 1
Sosyal Demokrat	153	157	- 4
Ekonomik	23	24	- 1
Komünist	54	62	- 8
Nasyonal Sosyalist	12	16	- 4

Kaynak: Gertrud Bäumer, *Die Frau im Deutschen Staat* (Berlin: Junker u. Dünnhaupt, 1932), s. 45.

Sosyal Partiler

Marksistler olarak hem Komünistler hem de Sosyal Demokratlar kadınların özellikle ezilmesinin nedeni olarak kapitalizmi görüyorlardı. Marksistler, egemen kapitalist sistem içerisinde reformlar bazı koşulları düzeltse bile, sosyalizmin nihai zaferine kadar tatmin edici bir kadın hak eşitliğinin olamayacağına inanmaktaydılar. Benzer şekilde, kadınların aile içindeki aşağı konumları kültürel normlara ya da erkek egosu gibi muğlâk şeylere değil, özel mülkiyete bağlanıyordu. Bu varsayımlardan kadınların hakiki hak eşitliği elde etmeleri için sosyalistlerin saflarına katılıp kapitalizmin yıkılması için çarpışmak zorunda oldukları çıkıyordu. Marksistler sadece kadın grupları içerisinde örgütlenen burjuva kadınlarına "kadın parazitler" diyorlar ve bölücülük olanağına sahip kadın sorununa fazla dikkat eden kadın yoldaşlara kuşkuyla bakıyorlardı.[18] Kadın sosyalistlerin görevi başka kadınları sosyalist devlet için erkeklerle omuz omuza mücadeleye ikna etmekti.

18) G. G. L. Alexander, *Kämpfende Freuen: historische-materialische Studien* (Berlin: Neuer Deutscher Verlag, 1921), s. 32. Sosyalist konumun kısa ve anlamlı bir ifadesi için bkz. Clara Zetkin. "Frauenreichskonferenz", 1920. KPD, *Bericht* (Berlin, 1920), s. 285.

I. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman Komünistleri çoğunluk olan Sosyal Demokrat Parti'den (kısa ömürlü Bağımsız Sosyal Demokrat Parti'den de) ayrıldılar, çünkü günün önceliğinin devrim olduğuna inanıyorlardı. 1919 Komünist önceliklerine göre barikatlar ve sokak kavgaları seçim politikalarından daha önemli görünmekteydi. Komünist liderlerin "kadınların oyunu" çekmeye fazla aldırmayıp, devrimci hitaplarında kadın sorununu tamamen görmezden gelmeleri şaşırtıcı değildir. Rosa Luxemburg ve Karl Liebknecht'in Ocak 1919'daki başarısız ayaklanmada öldürülmelerinden sonra bile, Komünist Parti (Kommunistische Partei Deutschlands; KPD) enerjisini kadın oyları için propaganda yapmak yerine, şiddetli devrime yöneltmiştir. KPD tarafından 1919'da dağıtılan broşür ve kitapçıkların hiçbirisi kadın konularından bahsetmemektedir.[19] Saha sonra, 1920'lerin ortalarında devrimin gerçekleşmesi başarısızlığa uğrayınca parti kadın oy verenleri çağırdı ve Reichstag adayları arasına kadınları büyük yüzdelerle dâhil etti. "Kadınların kışkırtılması" daha önceki bir gündemde ortaya konmuş, ama bu konu Ocak 1920'deki üçüncü parti kongresinde tartışmadan çıkarılmıştı.[20] Konuyu getiren Yoldaş Marz dinleyicilerine partinin kadınları kışkırtmasının, "hiçbir türden kadına özgü çıkarlara" dayanmayacağı, ama "proleter kadınların komünist hedefler için çarpışmada erkek sınıf yoldaşlarına katılmalarının" teşvik edilmesini amaçlaması gerektiğinin anlaşıldığı güvencesini vermişti.[21] Bu tür feragatlerin askerler, gençler ve köylüler gibi diğer gruplar arasındaki kışkırtmalarla ilgili tartışmalara eşlik etmediği belirtilmelidir. Fakat kadınların kendi kaygılarını öne çıkartmama vaatlerine rağmen, kadın sorunu Weimar yılları boyunca özellikle bölücü olmuştur.

Komünistlere benzemeyen ılımlı sosyalistler Weimar Cumhuriyeti'nin daha başlangıcından itibaren kadın oylarını çekmek zorunda olduklarını anlamışlardı. Savaş sonrasının ilk günlerinden kadın konuları parti literatüründe görünmeye başladı ve kadın adaylar Sosyalist seçim listelerine konuldu. Sosyal Demokratlar, Bağımsız Sosyalistler ve Komünistlerin hepsi de kadınları diğer Sosyalist partilerden kaçınmaya

19) KPD, *Bericht über den 2. Parteitag der Kommunistischen Partei (Spartakus) vom 20. 24 Ekim 1919* (Berlin, 1919), s. 29. Broşür ve kitapçıklar askerlere, bazı sanayilerdeki işçilere ve köylülere dağıtılmıştır.

20) KPD, *Bericht über den 3. Parteitag der KPD (Spartakus), 25 ve 26 Şubat 1920* (Berlin: KPD, 1920), s. 57. Gündemden başka bir madde düşünülmüştü.

zorladı. Fakat bu rekabete rağmen kadın meselesi düşünüldüğünde üç parti arasında çok az fark vardı. Bütün sosyalistler kadınların çalışma hakkının, koruyucu mevzuatın ve daha iyi fabrika denetimlerinin, annelik ve sağlık yardımlarının artırılmasının, evlilik dışı çocuklara tam yasal statü verilmesinin, kreşler kurulmasının, yetersiz geliri olan aileler için daha iyi sosyal refah korumasının, son olarak da erkek ve kadın yoldaşlar arasında işbirliğinin garanti altına alınmasını talep etmekteydiler. Ataerkil aileyi kadınların koruyucusu olarak gören sol kanat partileri, sağlam aile bağlarını aşındırdığı için kapitalizme saldırmaktaydı. Bu yüzden parti liderleri eşit işe eşit ücret retoriğini, koruyucu mevzuat lehine sessizce bıraktılar. Komünistler ve Sosyalistler evlilik dışı doğan çocukların maruz kaldığı hukuki dezavantajları yasadışı kılma ve boşanma ve kürtaj karşıtı yasaları liberalleştirme reformlarını desteklediklerı zaman davalarını aileyi güçlendirme ve insanileştirme bakımından ortaya koydular. Kolektif mutfak ve çamaşırhane ya da kreş planları Marksist öneriler listesinde görünmedi. Kadınların üretim ve üremedeki "çifte yükü" içerisindeki potansiyel çelişkiler asgariye indirildi ve kadınlar fabrika ve evde çalışmaya ek olarak parti sorumlulukları üstlenmeye teşvik edildiler.[22]

Komünist Partisi, Weimar Cumhuriyeti'nin başlangıcından birkaç yıl sonrasına kadar kadın oy verenleri cezbetme kampanyasına başlamadığı halde, başladığı zaman Sosyal Demokratlarla aynı üye kaydetme ve oy verenleri seferber etme tekniklerine dayandı. Kadın işçiler için organizasyonlar, proleter kız kulüpleri, ev işi ve siyasal kuram öğretim kursları, tüketici kooperatifleri, dersler ya da okuma akşamları, hafta sonu gezintileri üyeler ve destekçiler için ana faaliyetleri oluşturmaktaydı. Hiçbir sosyalist partinin kadın oyları erkek oylarını asla geçmediği halde, kadın üyelerin erkek üyelere oranı Sosyal Demokrat Parti'de birkaç yıllık örgütlenmeden sonra artmıştı. 1924'te kadınlar Sosyalist Parti'nin yüzde 15.8'ini oluşturmaktaydı; 1928'de bu yüzde 21.1'e yükselmişti,

21) Aynı eser, s. 58-59.

22) Her partinin resmi parti platformlarının yanında bkz. Oda Olberg, "Polemisches über Frauenfrage und Sozialismus, "Wally Zepler, ed. *Sozialismus und Frauenfrage* (Berlin: P. Cassirer, 1919), s. 38; Luise Zietz, *USPD Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages in Leipzig vom 8-12 Ocak 1922 sowie über die zweite Reichsfrauenkonferenz, 1922* (Leipzig: A. G.) s. 184; *Protokoll der Reichsfrauen-Konferenz der USPD 29-30 Kasım 1919* (Berlin: Freiheit, 1919), s. 461; *KPD, Bericht, 3 Parteitag; A. Blos, Frauenfrage, s. 165; KPD, Frauen Wacht auf!* (Berlin [1924?]), s. 8.

1930'da ise yüzde 23 idi.[23] Bu esas olarak kadınların parti üyelerinin artan bir kısmını oluşturduğu kentsel alanlardaydı; kırsal alanlarda erkeklerin kadınlara oranı elliye bire kadar yükseliyordu.[24]

Kadın seçmenler arttıkça parti bürolarındaki, parti bütçelerindeki ve etkideki payları giderek azaldı. Bunlar için yapılan istekler değişmez bir şekilde atlatıldı ya da reddedildi. Her seçimde daha az Sosyalist ve Komünist kadın Reichstag'a gönderildi; daha az kadın parti mevkilerini işgal etti.[25]

Birkaç vesilede (genellikle parti toplantılarının yarı gizliliği içerisinde ya da önder parti kadınlarının gazetesi *Die Genossin*'in [Yoldaş] sayfalarında) SPD kadınları yetersiz temsil edilişlerini protesto ettiler. Bunu yaptıklarında Sosyalist erkekler (bazen kadınlar da)[26] genellikle kadınların, kadın işçileri sosyalizm davasına sokmakta henüz başarılı olmadıkları suçlamalarıyla cevap verdiler. Hatta birçok Sosyalist reformun başarısızlığından sık sık kadınlara oy hakkı verilmesini suçlu buldular. Sosyalist partilerin Reichstag'da çoğunluk sağlamalarını engelleyen şeyin muhafazakâr kadın oyları olduğunu iddia ediyorlardı.[27] Bazen kadınlar bu hücuma karşılık veriyorlardı:

> Bizi oy hakkından doğru şekilde faydalanmamakla suçluyorsunuz. . . Ağabey bizi, kız kardeşi azarlıyor. Eğer [sosyalizm için] çalıştığımız 38 yıl süresince aile içerisinde biraz daha pratik sosyalizmle karşılaşsaydık, o zaman kadınlar sosyalizm için biraz daha fazla sevgi ve anlayışa sahip olurdu. . . Suç ağabeye aittir.

---

23) Werner Thönnessen, *Die Frauenemanzipation in Politik und Literatur der Deutschen Sozialdemokratie, 1863-1933* (Gelnhausen, 1958), s. 120. Yine dikkat çekici olan bir şey SPD'nin erkek ve kadın desteği arasında farkın azaldığı gerçeğidir. 1920'de kadınların yüzde 19.9'una karşılık, tüm erkeklerin yüzde 25.4'ü SPD'ye oy vermiştir. 1930 istatistikleri eksiktir, ama erkek ve kadın oylarını ayıran bölgelerde fark yüzde 3'ün altına düşmüştür. Bu gözlemler Duverger'in *The Political Role of Women*'a dayanmaktadır.

24) Blos, *Frauenfrage*, 165, 180, 193.

25) Bu kuralın bir istisnası on üç (yüzde 17.1) kadın içeren 1930 Komünist delegasyonudur. Bu daha önceki yüzde 5-6'lık temsile kıyasla gayet lehtedir. Sosyal Demokrat temsil 1919'daki yüzde 13.3'ten 1930'da yüzde 11.1'e inmiştir (Bremme, *Die politische Rolle der Frau in Deutschland*, s. 124).

26) Bkz. örn. Luise Zietz'in muhafazakâr Sosyalist kadınları azarlaması *USPD Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages in Leipzig*, s. 187.

27) *Die Gleicheit* bile bu saldırıyı eleştirisiz tekrarlamıştır: "Kadınların oyu olmadan da ilerleme zaten uzun adımlar atmıştı" (*Die Gleicheit*, n. 14-15 [1922], s. 1) Ayrıca bkz. *Vorwärts*, 22 Ağustos 1931).

> Daha önce aşağı kadını aydınlatmak için zahmet etmeye değeceğini düşünmediniz. Şimdi hepimiz katlanmak zorundayız.[28]

Ne Sosyalistler, ne de Komünistler kadınların ezilmesi hakkındaki konumlarını parti ideolojisi genel çerçevesiyle bütünleştirmemişlerdir. Genel okuyucuya hitap eden hiçbir parti broşürü ya da gazetesi kadınların ezilmesini tartışmamıştır. Kadınlarını parti toplantılarına göndermeleri için Komünist erkeklere bir tavsiye bile parti gazetesinin kadın sayfasında çıkmıştır.[29] 1920'lerde Komünistler için okuma önerileri olarak listelenen yirmi beş ila otuz altı arası kitaptan (dört tanesi Luxemburg, üçü de Clara Zetkin tarafından yazılmış olsa bile) hiçbirisi kadınlardan bahsetmemektedir.[30] Benzer şekilde, yıllık Sosyalist yayın *Söz ve Resimde Programımız*, "Kadınlar, kendinizi örgütleyin!"[31] ısrarında bulunan bir resim dışında kadınlardan hiç bahsetmemiştir. Sosyalist bülten, broşür ve gazeteler erkeklere hitap etmekteydi. Omuz omuza yürümek hakkındaki Sosyalist çağrılarının tersine, kadın örgütleri sadece faydalı destekçiler olarak görülüyordu.

Sosyalistler ve Komünistler kadın sorununun son derece bölücü bir konu haline gelebileceğini anladılar. Arada sırada birisi, "erkeklerle kadınlar arasında ekmek ve iş hakkında yıpratıcı bir kavga başlıyor"[32] gerçeği üzerinde yorum yapar, ama bu tartışmalar derhal bırakılırdı. Sosyalist kuram feminizm karşıtlığının erkek işçilerin -hakiki düşmanları- kapitalizmi yetersiz anlamalarından kaynaklandığını dikte etmekteydi. Kadınlara karşı düşmanlık kapitalizmden (ilkel de olsa) bir biçimde hoşnutsuzluğu belirtmekteydi. Bu hatalı bilince doğrudan saldırmak yerine, Sosyalistler bunu kapitalist sisteme karşı yeniden yönlendirmeyi amaçladılar. Sosyalistlerin Yahudi karşıtlığı hakkındaki görüşleriyle

---

28) *Protokoll über die Verhandlungen des Parteitages der SPD, abgehalten zu Görlitz*, 1921, s. 189. Thönnessen bu konuyu *Die Frauenemanzipation*, s. 101'de tartışmaktadır.

29) *Tribüne der proletarischen Frau in Die Rote Fahne*, n. 4, 10 Kasım 1920, s. 1. Bu özel uyarı erkeklerin karılarını parti toplantılarına yollamaları ısrarında bulunmakta ve onlara ev işlerinin bitmemesinden endişe etmemelerini söylemektedir. Kadınların düzelen morallerinin ev angaryalarını daha az zamanda bitirmelerine yardımcı olacaktır.

30) Bu listeler ilânlarda, parti broşürlerinde ve basılmış parti protokollerinde 1920'ler boyunca çıkmıştır.

31). Yirmi parti lideri portresi arasında hiçbirisi kadın değildi. *Unser Program in Wort und Bild* (Berlin, 1931), s. 17.

32) Matilda Wurm, "Die Frauenarbeit", USPD Genel Kurulu'nda okunan bir rapor, *Protokoll; Leipzig 8-12 Ocak, 1922* (Leipzig), s. 511.

paralellik bu bakımdan çarpıcıdır.[33] Marksist partiler feminizm karşıtlığını yok etmek istemediler, bunu kullanmak istediler. Söylemleri öncelikle kadın oy verenleri çekmek üzere tasarlanmıştı ki, bu mutlaka kadınların kurtarılmasıyla aynı şey değildi.

Liberal ve Muhafazakâr Partiler

Sosyalist olmayan partiler de elbette, "kadınların oyunu" çekmek için güçlü bir şekilde kampanya yapmaktaydılar. Onların hitapları kadın işçilerin ve annelerin korunmasını, kadınlar için öğrenim fırsatlarının ve çok çocuklu ailelere yardım etmek için sosyal hizmetlerin iyileştirilmesini vurgulamaktaydı. Burjuva politikacılar kadınların aile ve meslekler içerisindeki eşitliğinin sağlanması için hukuksal reformların önemini Sosyalistlerden daha fazla vurgulamaktaydılar.[34] Liberal ve muhafazakâr kadınlar Alman kamu yaşamına yeni bir idealizm aşılamayı vaat ediyorlardı ve erkek politikacılar bu vaadi hevesle karşıladılar. Bu analize göre ulusun ihtiyacı olan şey sosyalist ya da ekonomik bir devrim değil, manevi bir devrimdi. İstedikleri şey en iyi "reform," en kötü de "karşı devrim" olarak adlandırılabilirdi. Her halükârda merkez ve sağ kadınları Almanya'nın yeniden kurulmasında oynayacak çok özel bir role sahip olduklarına inanıyorlardı. Hem erkekler hem de kadınlar, kadınları kamusal hayata katılmaya teşvik etmek için geleneksel tavırlarını değiştirmeliydiler. Fakat bu yeni bakış kadınların kadınsı yapılarını ya da kaygılarını terk edecekleri manasına gelmiyordu. Tam tersine kadınlıklarını iddia etmeleri ve yurtta reform için baskı yapılmasında önder bir rol oynamaları için cesaretlendirildiler. Kadınların yurt cephesinde moralı yükseltmesinde ısrar eden ve kadınların özsaygılarını geliştiren dört yıllık savaş zamanı propagandasından sonra bu, 1918-19'da zaten tanıdık bir mesajdı. Sosyalist olmayan partiler bu temel çağrıyı anavatan savunmasından uzaklaştırıp, kendi partilerinin zaferine doğru yeniden yönlendirmişlerdi. Sol kanat partileri gibi, merkez ve sağ kanat da kadın oy verenlere bir mesajı vurguladılar: "Size ihtiyacımız var." Fakat bu partiler şunu eklediler, "Sizler olmadan Almanya çökecek ve Sosyalizm kargaşasına girecek."

33) Sosyalizm ve Yahudi karşıtlığı tartışması için bkz. Peter Pulzer, *The Rise of Political Anti-Semitism* (New York: Wiley, 1964), s. 259-71; biraz daha değişik bir bakış için bkz. Hannah Arendt, "Anti-Semitism," *Origins of Totalitarianism* (New York, 1968).

34) Bunun bir istisnası Katolik Merkez Partisinin aile içerisindeki tam erkek üstünlüğünü azaltacak reformlara hamilik etmekteki isteksizliğiydi.

Milliyetçi bir poster kırsal kadınlara şöyle hitap ediyordu: "SEVGİLİ ALMAN TAŞRA KIZLARI! Siz harika, enerjik, kırmızı yanaklı ve temiz, dindar yürekli cesur Alman taşra kızları; her birinize güveniyoruz!"[35] Muhafazakâr bir kadın olan Clara Viebig kadınlara sosyalizmle mücadele etmeleri için sesleniyordu: "İster villada, isterse kulübede oturalım; İçsavaş istemiyoruz!"[36] Demokrat Parti lideri Gertrud Bäumer okurlarına şunları hatırlatmaktaydı: "Devrim bizi siyasal yaşama çağırdı; ama şimdi de Devrime karşı çıkmaya çağırılıyoruz."[37] Sağ kanat liberal Clara Mende, sosyalist partilerin "kadın birliklerini" yenmek için burjuva kadınlarının kendilerini siyasete atmalarında ısrar ediyordu.[38]

Sosyalist olmayan partiler kadınları toplamakta ayrı bir avantaja sahiptiler. Onların, ev kadını ve anne şeklindeki kendi imajlarına yatırım yapabiliyorlardı. Sosyalistler ise propagandalarının tam etkin olabilmesi için, kadınların kendilerini görüş biçimlerini "hanım" olmaktan "işçi" olmaya değiştirmek zorundaydılar. Burjuva propagandası onların rollerini genişletmek ya da değiştirmek yerine, "kadın" sorumluluğunun konumunu yükselterek kadınların geleneksel roller içerisindeki önemini vurgulamaktaydı. Cinsiyete özgü "ayrı alanlar" ideolojisinde kökleşen bu propagandanın Weimar Cumhuriyeti'nde talihsiz sonuçları olmuştur. Ludendorf'un "arkadan hançerleme" suçlamasından bile önce kadınlar savaş zamanında yurt cephesindeki düşük moral yüzünden kendilerini suçlamaya başlamışlardı.[39] Bir yazara göre evde kadınlar düzensizliği, karaborsayı veya yasa dışılığı durduramazken, siperlerde ölümle yüzleşen cesur genç adamlar "Alman Şerefi, Alman Kadınları" şarkısını söylemekteydi.[40] Askerlerin yurt cephesini küçümsemeleri kesinlikle yaygın bir şey olsa da, yenilginin suçunun kadınların üzerine atılması saçmaydı. Kadınların da suçlamaya elverişli görünmeleri şaşırtıcıdır. Kadınlar belki de 2 milyondan fazla erkeği öldürmüş olan savaşın gerçekten de kadınlara, daha önce "erkeğin" olan konumlara, iş-

35) Broşür N. 6, Evangelischer Frauenverein, Federal Alman Arşivi, Coblenz; Bestand nr. 34. Bundan sonra BA Koblenz.

36) Viebig, *Mütter und Frauen!*, s. 2.

37) Bäumer, *Lebensweg*, s. 360. *"Wir sind gerufen durch die Revolution. Aber wir sind auch gerufen gegen die Revolution."*

38) Mende, *Die deutche Volkspartei zur Frauenfrage*, s. 3.

39) İngiltere'deki benzer reaksiyonlar Sandra Gilbert tarafından not edilmiştir, "Soldier's Heart: Literary Men, Literary Women and the Great War," *SIGNS*, Bahar 1983), s. 422-450.

40) A von Zahn-Harnack, *Schriften*, s. 18-19.

lere ve öğrenim fırsatlarına evvelce görülmemiş bir erişim sağlamış olduğunu anlamışlardı. Kadınların "doğal" karakteri hakkındaki rahat varsayımlar milyonlarca Alman kadını fiziksel ve zihinsel olarak talep edici işlerde sivrildikçe yok olmuştur. Bu kısa ömürlü hak eşitliği ile ilgili suçluluk hisleri onları "kadın" sorumluluklarında bir şekilde başarısız oldukları suçlamalarına maruz bırakmış olabilir.

Demokrat Marianne Weber, teslimin hemen öncesinde "ufak dükkân hırsızlıkları cezasız kalıyor, hiç kimse karnelendirmeye saygı göstermiyor. Kurnazlık, bencillik, alçakça vurgunculuk, şerefsizlik, utanmazca stoklama ve dolandırıcılık tüm çevrelere sızmış"[41] olduğu için dehşete kapılmıştı. Savaş çıkmasının sorumluluğu hakkında ya da ablukanın yarattığı koşullar hakkında bir söz etmiyor, onun yerine bu "manevi çürümeye" mani olmadıkları için kendisine ve yurttaki diğer kadınlara suçlamalarda bulunuyordu! Cumhuriyetin her tarafında bu kalıcı bir motif olacaktı. Yeni hükümetten hayal kırıklığına uğrayan kadınlar nerede hata yaptıklarını ya da varsayılan şu "Yeni Almanya" ütopyasının başarılması için yapacakları ne kaldığını merak ediyorlardı. "Manevi" üstünlüğü övülen egoyu yükseltse de, bu zararlı bir kuramdır. Ne kadar pohpohlayıcı olsa da, kişin üzerinde kontrolü olmadığı bir olayın sorumluluğunu kabul etmesi boşunadır. Almanya'nın 1920'lerdeki rahatsızlığını ne kadınlar yaratmıştı, ne de onların -manevi ya da diğer- çabalarıyla bunun üstesinden gelinebilirdi.

Manevi bir devrim ya da reform yapılmasının engelleri zorlu olmuş olabilir, ama merkez ve sağın kadınları korkusuzdu, çünkü onlara verilen işler zaten gayet tanıdıktı. (Alman Demokrat Partisi'nin kurucusu) Friedrich Naumann'ın karısı, kadınların Yeni Almanya'daki önceliklerini listelemişti: (1) Nüfusun azalmasını engellemek; (2) ulusal birliği korumak; (3) halkın devletini (*Volkstaat*) herkes için hoş bir yer haline getirmek; (4) kamu okullarında öğretimi iyileştirmek; (5) Alman geleneklerini ve yüksek sağlık standartlarını korumak; (6) kendini Alman yurttaşı hissetmek.[42]

Katolik Merkez Partisi yeni kadın oy verenleri gecikerek karşıladı ve

41) M. Weber, "Die besondere Kulturaufgabe der Frau" (1918), *Frauenfragen und Frauengedanken: Gesammelte Aufsätze* (Tübingen, 1919), s. 252. Ayrıca Helene Lange, *Kampfzeiten II*, Kasım 1918, s. 227. Bu ko hakkındaki savaş zamanı propagandası için, bkz. Ursula von Gersdorff, *Frauen im Kriegsdienst* (Stuttgart: Deutsche Verlags-Ansalt, 1969), s. 107-178.

42) Frau Fr. Naumann, *Was soll die Frau in der Politik?* (Berlin, 1918), s. 2.

kadınların yeni konumunun çöküşe karşı gösterilen ulusal çabalara yardım edeceği umudunu ifade etti. Aslında parti platformu kadınların ve ailenin korunması taleplerini "tüm yozlaşmış sanatlara ve avangart edebiyata zorla karşı koymak için... kadınların, kadın doğasının tüm yeteneklerini kullanarak özgürce işbirliği yapma fırsatına izin vermeliyiz"[43] çağrısıyla birleştirmişti. Katolik Partisi Weimar Cumhuriyeti sırasında Reichstag'a yalnızca birkaç kadın delege gönderse bile, kadın oylarını çekmekte en başarılısı olarak kaldı.[44] Sağ kanat liberal Alman Halk Partisi de kadınların siyasal faaliyetinin hanım ve anne olarak yeni yükseldikleri konumun doğal sonucu olduğunda ısrar etmekteydi. Katerina von Kardorff erkekler tarafından yazılmış olan "irrasyonel ve duyusal" Weimar Anayasası'nı kınıyordu. Alman kadınlarının erkek değerlerine saldırması ve demokrasiyi koruması çağrısı yaptı. "Kadınlar doğa olarak diktatörlüğü ve adaletsizliği erkeklerden daha fazla reddetmekteydiler."[45] Nasyonalist siyasetçiler eğer kadınlar geleneksel rolleriyle tatminkâr kalacaklarsa ev işlerine yeni bir statü verilmesi gerektiğini açıkça kabul ediyorlardı. "Ev kadınının ve annenin çalışmasının yarattığı yeri doldurulmaz değer toplumsal ve ekonomik olarak tanınmalıdır."[46]

Merkez ve sağın partileri, babanın aile içerisindeki haklarının desteklenmesiyle birlikte, (evli olmayan ebeveynlerin çocuklarına karşı sorumluluklar ve kürtaja karşı yasaların sıkı şekilde uygulanması) gibi geleneksel yasaların, kontrollerinden hızla kayıyor görünen bir toplumsal dünyada istikrar sağlayabileceğine inanıyorlardı. Bu yapının dışında ya-

43) "Aufruf und Leitsätze des Reichhausschusses (Frankfurt, 30 Aralık 1918), alıntı Wilhelm Mommsen ve Gunther Franz, *Die Deutschen Parteiprogramme* 1918-1930)Leipzig ve Berlin: B.G. Teubner, 1931), s. 11-13.

44) Hans Bayer, savaş öncesinden beri erkekler Merkez partiden ayrılırlarken kadın oyları bu kaybı fazlasıyla telâfi ettiğini ve Merkezin 1920'ler boyunca önde gelen bir parti olmasın sürdürdüğünü belirtmektedir (Bayer, *Die Frau in der politische Entscheidung*, s. 34). 1919'da Merkez delegelerinin yüzde 6.3'ü kadındı; 1930'da yüzde 5.9'a düştü (Bremme, *Die politische Rolle der Frau in Deutschland*, s. 124).

45) Kardorff Nachlass, "Wir brauchen eine Mutterliga!" madde 12 folyo 40'da alıntı. Kardorff erkek değerleriyle yanlış yönlendirildikleri için kadınlara "trajik cinsiyet" adını veriyor ve konuşmasını "Tüm Dünyanın Anneleri, Birleşin" çağrısıyla kapatıyordu.

46) DNVP, "Grundsätze," Mommsen ve Franz'da alıntı, *Die Deutschen Parteiprogramme*, s. 60-71; ayrıca bkz. s. 90. Bu görüşün liberal bir ifadesi için bkz. Dr. Jur. Anna-lise Schellwitz-Ueltzen, *Die Frau imneuen Deutschland* (Berlin: Staatspolitischer, 1920), s. 7.

şamayı seçen kadınların eşitliğini garantiye almak yerine, anneliği daha çekici hale getirmeyi hedefliyorlardı. Bu nedenle, *Kinder, Küche, Kirche* bir sorumluluk olmaktan, ev ekonomisi kursları, ev işleri yardım programları ve sosyal çalışma projeleri yoluyla çağrıya terfi ettirildi. Bu şekilde merkez ve sağın politikacıları aile içerisinde babanın otoritesini ve annenin sorumluluğunu sağlama alarak geleneksel rolleri yeni bir nesil için çekici kılmaya uğraştılar.

Bu partilerin kadınların hak eşitliği ideallerine ne kadar yapmacık saygı gösterseler de, altta yatan muhafazakârlık belli oluyordu. Bu ikiyüzlülüğün en dramatik örneklerinden birisi yerel kampanya posterleri için temalar öneren bir 1919 Demokrat Parti broşüründe bulunabilir. Genel bazı "barış, dayanışma ve birlik" çağrılarından sonra, "aile babasına" ikinci bir dizi çağrı gelmekteydi. Kadınların oy hakkına halâ karşı çıkan aksi adamlara, "Evinizdeki konumunuzu yitireceğinizden korkmanıza gerek yok: olduğunuz ve olacağınız gibi kalın! Ama kızınızı ve karınızı kendinizle birlikte oy vermeye götürün. Tuhaf görünse bile onlarla siyaset konuşun... Onların siyasal eğiticisi olun!" denmekteydi. Bir sonraki öneriler dizisiyse "oyunuz sizin kendi işinizdir. Ne ailenizde ne da çalıştığınız yerde hiç kimse size kime oy atacağınızı söyleyemez"[47] diye hatırlatılan kadın oy verenlere yönelikti.

Merkez ve sağ kanat partilerinin hepsinde kadınlar daha geniş kapsamlı değişiklikler için baskı yapıyorlardı. Sosyalist partilerde olduğu gibi, kadınlar bütün olarak partiden faaliyetleri için daha fazla parti fonu ve kadın konularının daha fazla tanınmasını istiyorlardı. "Kadının sadakatine fazla güveniyorsunuz," diye 1927'de bir Demokrat kadın ikaz ediyordu. "Bizim de diğer tüm gruplar gibi eğitim faaliyetleri için tanıtıma, edebiyata ve fona ihtiyacımız var."[48] Katolik kadınlar partilerinin ahlâk, eğitim ve din konularına daha çok dikkat göstermesini arzu ediyorlardı.[49] Katarina von Kardorff 1930'da, eğer Halk Partisi kadınların taleplerine daha fazla önem vermezse bir "Anneleri Birliği" kurabi-

47) *Frauen-Flugschriften der Deutschen demokratischen Partei*, broşür (Berlin: Demokratischer, 1918).

48) Frl. Wittstock, Bad Eilsen'de örgüt toplantısı, 17-18 Eylül 1927, BA Koblenz, R 45 III/29 (27-9), madde 31.

49) Katolik kadın hareketinin bir tartışması için bkz. Hilde Lion, *Zur Soziologie der Frauenbewegung (Die sozialistische und die Katolische Frauenbewegung)* (Berlin, 1932), s. 78.

50) Kardorff Nachlass, "Wir brauchen eine Mutterliga!"

leceği ikazında bulunuyordu.[50] Avukat ve liberal Halk Partisi üyesi olan Anna Mayer eğer kadınlar eşit yurttaş olacaklarsa birçok yasal reformun zorunluluğundan şikâyet ediyordu.[51] Nasyonalist kadınlar erkek akranlarına "parti içinde parti olmak istemiyoruz," güvencesini veriyorlar, ama "kendilerini ilgilendiren konuları tartışmak için kadınların kendilerine ait özel bir foruma ihtiyaçları var"[52] diye de ekliyorlardı.

Kadın konularına daha fazla dikkat isteklerine rağmen Reichstag delegasyonu içerisindeki liberal ve muhafazakâr partili kadınların yüzdesi Weimar Cumhuriyeti sırasında artmadı. Demokratların 1920 delegasyonu yüzde 9 kadın içeriyordu ve bu 1930'da yüzde 7'ye düştü; Katolik Parti temsilcileri 1919'daki yüzde 6.3'den 1924'te yüzde 4.6'ya düştü ve 1930'da yüzde 5.9'a yükseldi; Halk Parti delegasyonu 1919'da yüzde 4.5, 1930'da yüzde 3.5 kadın içermekteydi; Nasyonalist temsilcileri 1919'da yüzde 7, 1928'de yüzde 2.6 ve 1930'da yüzde 7.3 kadın içermekteydi.[53] Bu yüzdeler liberal ve sosyalist partilerin benzer istatistikleri kadar yüksek değilken, kadınların devlet ve yerel seviyelerde temsil edilişi çok daha düşük -tipik olarak yüzde 1'in altında- idi.[54] Dahası Alman kadınları kadınların seçimlerdeki nispi yokluğundan fazla kaygı duymuyorlar ve sağ partileri tercihlerinde ısrar ediyorlardı. Bu partiler ailenin önceliğini vurguluyor ve geleneksel rolleri içerisindeki konumlarını korumaları ve zenginleştirmeleri için kadınların siyasete katılmalarını teşvik ediyorlardı.

2

Kinder, Küche, Kirche kültürü Alman ekonomik yaşamındaki gelişmelerle daha da güçlendirilmişti. Genellikle kadınlar için ilerici, özgürleştirici bir güç olduğuna inanılan modernleşme daha yakından bakınca gerici, kısıtlayıcı bir güç olmuş gibi görünmektedir.

---

51) Anna Mayer, *Die Rechtsstellung der Ehefrau und der ehelichen Mutter* (Berlin: Staatpolitischer, 1921). Bu *Flugschriften de Deutschen Volkspartei* serisinin 9 numaralı broşürüdür.

52) Frauenabteilung der Reichsgerschäftsstelle, *Winke für Frauenausschüsse* (Berlin), s. 2, BA Koblenz, Zsg 1 - 42/46 (26).

53) Bremme, *Die politische Rolle der Frau in Deutschland*, s. 124.

54) Rühle-Gerstel, *Das Frauenproblem der Gegenwart*, s. 287.

Emek Gücü Katılımı

Başlangıç olarak, Alman emek gücündeki kadınların çok övünülen artışı kısmen istatistiksel bir yanılgıydı. İlk savaş sonrası nüfus sayımı (1925) 1907'ye göre yüzde 5'lik bir artışla, tüm kadınların yüzde 35'inin çalıştığını göstermiştir. Daha az dikkat edilense, toplam erkek nüfusunun yüzde 68'ini içeren çalışan erkek oranındaki artıştı: yüzde 6.6. Bu nedenle, çalışan kadın oranında biraz daha büyük bir artış olduğu halde, genelde büyüyen bir işgücü çerçevesi içerisinde değişiklik olağanüstü değildi. Savaştan önce kadınlar çalışan nüfusun yüzde 34'ünü, savaştan sonraysa yüzde 36'sını oluşturuyorlardı ki, bu pek bir sıçrama sayılmazdı.[55] Üç milyon kadın daha işgücüne girmişti, ama dört milyon da erkek girmişti. Kadınların varlığı daha fazla hissediliyordu, çünkü ilk baştan asla gerçekten kabul edilmemişti, enflasyon ve depresyon da işleri kıt ve rekabet edilir hale getirmişti.

Kadınların çalışmasındaki yükselişin bir kısmı savaşın neden olduğu nüfus dengesizliğine bağlıydı ve geçici kabul ediliyordu. 1925'te 30.2 milyon erkeğe karşılık 32.2 milyon kadın, ya da 1,000 erkeğe karşılık 1,072 kadın vardı ki, bu bir sonraki (1933) nüfus sayımında azalacağı umulan bir farktı.[56] Kadınların işgücüne katılımı yukarı doğru bir yörüngede görülmüyor, kadınlar "kayıp" nüfusun yerini almakla meşgul oldukları için bunun azalacağı bekleniyordu.[57] Düşen doğum oranı, hastalık sigortası acentalarının rapor ettiği kuşkulu biçimde yüksek

55) *Stat.d.d.R.*, 402:423 ve 408:9.

	Kadın		Erkek	
	Toplam nüfus	Kazançlı çalışan	Toplam nüfus	Kazançlı çalışan
1907	27,884,309	8,501,005	27,106,774	16,655,012
1925	32,213,796	11,478,012	30,196,823	20,531,288

56) *Stat.d.d.R.*, 408:8. Almanya, Statistisches Amt, *Wirtschaft und Statistik* 5 (1925): 12 (Bundan sonra W & S). Fark 1933'te 1059/1000'e indi-W & S 14 (1934): 159.

57) *Stat.d.d.R.*, 408:318-19, 1933'te kadın nüfusunun yüzde 34'ünün çalışıyor olacağı tahmin edilmekteydi. Kadınların Naziler geldikten sonra zoraki yerlerinden edilmesi bu sayıyı doğrulamıştır. W & S (1925), SonderSayı 2, s. 5, Rusya'nın muazzam nüfusuna endişeyle bakarak Alman kayıplarını on iki ila on iki milyon arasında hesaplamıştır: iki milyon asker, üç-çeyrek milyon sivil, üç milyon doğmamış çocuk ve kaybedilen bölgelerde yedi milyon; böylece Almanya'nın nüfusunun altmış iki buçuk milyon yerine yetmiş beş milyon olması gerektiğini hesaplamıştır. Öyle bile olsa Avrupa'nın, kırk dört milyonla Büyük Britanya ve otuz dokuzar milyonla Fransa ve İtalya'nın takip ettiği en büyük nüfusuydu.

olan düşük sayıları gibi kaygıyla izleniyordu.[58] Kadınların çalışıyor ya da bağımsız olmaları varsayılmıyordu; bebek üretmeleri varsayılıyordu.

İkinci bir istatistiksel hatalı yorum, 1925 nüfus sayımının kadınlara konumlarını tanımlamada daha fazla serbestlik verdiği gerçeğine bağlıydı. Artık, esas geçimlerinin aile reisinin işine katılmaktan sağladıklarını düşünüyorlarsa, tüm gün kazançlı çalışan şeklinde kayıt edilebiliyorlardı. Kadın çalışan nüfusunun doğrudan üçte birini, ya da savaştan önce ancak yarısı kendisini bu kategoride rapor etmiş olan 4.1 milyon kadını bu açıklamaktaydı.[59] Sebebin bir kısmı tanımsal, bir kısmı gerçekti: küçük kurumların fakirleşmesiyle ücretli işçilik bırakılmış ve hanımlar işin daha büyük bir kısmını ele almışlardı. Fakat "yardımcı bağımlılar" olarak her zamankinden daha fazla çalışmaktaydılar ve kocalarla birlikte kazanılan mülk üzerinde kontrole sahip değildiler.

Kalan 7.4 milyon kazançlı çalışan kadının çoğu 1918 Devrimi'nin eşit işe eşit ücret vaat ettiği ve kendileri için gece çalışması, öğlen paydosları ve annelik izniyle ilgili özel mevzuat çıkarılmış olan ücretlilerdi.

Ekonomik bakımdan verimli bu 11.5 milyon kadının tümüne bakmanın iyi bir yolu, yalnızca nüfus sayımı malzemesi o şekilde örgütlendiği için değil, böyle bir bölünme bir değişikliğin analizinde faydalı olduğu için, ekonomik sektörler yoluyladır. Tarım, sanayi, dağıtım ve hizmetler yalnızca aynı çağın faaliyetleri değildir. Her birisinin diğerlerine göre gelişmesi tarihsel bir süreç içerisindeki değişikliği göstermektedir. Weimar Cumhuriyeti'nin kendisinin daha uzun bir ulusal sanayileşme çizgisi üzerinde hareketli bir nokta olduğunu akılda tutarak, kadının her sektör içerisindeki yerine bakabilir ve en azından bu hızlı kapitalist gelişim vakası içerisinde onların değişen rollerini tahlil edebiliriz.

Tarım

Weimar Cumhuriyeti'nde çalışan kadınların neredeyse yarısı tarımdaydı; çoğu köylü kadınlarıydı, yani savaşın, ablukanın ve savaş sonrası yeniden inşasının çok ağır bir yük bindirdiği yardımcı bağımlılardı. On dokuzuncu yüzyıl sonundaki endüstrileşme, kadınları dünya savaşı sırasındaki erkek yokluğuyla artan bir eğilim şeklinde, giderek daha

58) W & S 5 (1929), "Beiträge zum Deutschen Bevölkerunsproblem," s. 29.
59) *Stat.d.d.R.*, 407:7

fazla çiftlik işleri yapar halde bırakarak erkekleri taşradan çıkarmıştı, öyle ki 1925'te tarımda çalışan erkekten çok kadın vardı.[60] Fakat Cumhuriyetin ikinci döneminde endüstrinin rasyonelleşmesi ve tarımın bazı yönleri pekişince kadınlar endüstriye çekilip, tarımdan çıkarılmışlardı. 1933'te erkekler tarıma yine egemen oldular ve ulusun geri kalanı "kadın fazlalığından" (*frauenüberschuss*) endişe ederken, kırsal kesimdeki toplam kadın nüfusu "kadın eksikliği" (*frauenmangel*) şikâyetlerine bile yol açarak orantısız bir şekilde düştü.[61]

Bunun anlamı, aile çiftçiliği ekonominin diğer sektörlerine göre daha emek yoğun hale geldikçe işin giderek artan bir kısmını kadınların üstlendiğiydi. Sekiz saatlik iş günü ve ayarlanmış ücretler artık kiralık işçi çalıştırmayı kârsız hale sokmuş ve muhtemelen Cumhuriyeti köylü kadınlara sevdirmeyen koşullar yaratarak aile üzerine daha büyük bir yük getirmişti. Hizmetçi kadınların birçoğu bırakıldı. Kırsalı terk eden genç kadınların çoğuna şehir ışıkları ne kadar çekici gelse de, onları terke zorlayan şeyin esasında ekonomik baskı olduğu hatırlanmalıdır.[62] Bu sırada köylü kadın tarlada bahçede uğraşıyor, ona ev masrafları için bağımsız bir gelir getiren sütçülük ve tavukçuluk yapıyor ve normal ev işlerini sürdürüyordu. Württemberg köylü ekonomisinin bir kesiti kadının, yetişkin bir erkeğin ihtiyacı olan gıdanın yalnızca yüzde 80'ini tü-

---

60) *Stat.d.d.R.*, 221:205, 132*; 402:232; 453 (Pt. II): 36.

Tarımda çalışanların nüfusu

	Kadın	Erkek
1895	2,730,216	5,315,225
1907	4,558,718	5,023,084
1925	4,969,279	4,793,147
1933	4,649,279	4,694,006

Bu, erkeklerin sayısının sürekli azaldığını, kadınlarınsa 1933'e kadar artıp, sonunda "taşradan kaçmaya" başladıklarını göstermektedir.

61) Kırsal kesimde kadınların erkeklere oranı 1933'te 1,002'ye 1,000 idi, yirmi yaşındakiler arasındaysa yalnızca 862'ye 1,000 idi ki, bu genç kızların yüksek göç oranını belirtmektedir. Ulusal ortalama 1,059'a 1,000 idi ve 1,160'a 1,000 ile Berlin'in önderlik ettiği büyük şehirlerde daha da büyüktü - W & S 14 (1934): 160; 15 (1935): 197.

62) 1925'ten 1933'e kadar tarım işçilerinin toplam sayısı yüzde 12, yalnız kadın işçilerse yüzde 22 azalmıştı - W & S 14 (1924): 632. Pomeranya Ziraat Odası 1 Ocak 1928'den 30 Haziran 1929'a kadar Doğu Pomeranya'dan *Mägde* [hizmetçi kızların] yüzde 20'sinin göç ettiğini tahmin etmekteydi. Max Sering, *Die deutsche Landwirtschaft unter volks- und weltwirtschaftlichen Gesichtspunkten* [Berlin: Reichministerium für Ernährung und Landwirtschaft, 1932], s. 149.

kettiği tahmin edilirken, bir yılda kocasından ortalama yüzde 12 ve kiralık işçiden yüzde 40 fazla saat çalıştığını göstermektedir.[63] Savaş öncesinde bile köylü kadını homurdanmaya başlamıştı: karısından çok sığırlarına ve tarlalarına özen gösteriyor göründüğünden, ona köpek ya da bebek doğuran makine gibi muamele edip, ölünceye kadar hiç takdir etmediğinden şikâyet ederek, kocasının "haksız despotizmine" kızıyordu.[64]

Weimar Cumhuriyeti'nin ikinci yarısında modern teknikler tarımsal hayata girmeye başlayınca kadına yeni ve daha itibarlı bir rol vermektense onu yerinden etmeye meyil ettiler. Böylece sütçülük ve tavukçuluk devlet sübvansiyonlarıyla büyük işler haline gelince erkeğin egemenliğine girdi. Kadınlar evin her ihtiyacı için, geliri daha önceden çiftlik bakımı ve vergilere ayrılmış olan kocalarına dönmek zorunda kaldılar. Bu yeni durum ailede sürtüşmeye ve kadın açısından artan bir bağımlılığa ve hüsran neden oldu. Kızlarını, kalıp anneleri gibi olmaları için özendirecek bir şey yoktu. Uzak kuzenleri hizmetçiler gibi birçoğu şehre gitmişlerdi.[65]

Dahası, kadınlar çiftlik reisleri olarak fiilen zemin yitirmişlerdi. 1907'de bağımsız çiftçi aile reislerinin yüzde 14'ünü teşkil ediyorlardı, 1925'te bu yüzde 12'ye, 1933'te yüzde 10'a düşmüştü.[66] Dahası onların çiftliklerinin çoğu küçüktü: kadınlar bir hektarın altındaki mini parsellerin yaklaşık yarısına ve daha büyük çiftliklerin giderek azalan bir kısmına sahiptiler.

---

63) Württemberg'de köylü kadının bir yılda çalıştığı ortalama saat sayısı 3,933, ücretli işçininkiyse 2,800 idi (Adolf Münzinger, *Der Arbeitsertrag der bäuerlichen Familienwirtschaft; eine bäuerliche Betriebserhebung in Württemberg* [Berlin, 1929], II, s. 811-12, 835).

64) Aynı eser, s. 809-810; Rosa Kempf, *Arbeits- und Lebensverhältnisse der Frauen in der Landwirtschaft Bayerns* (Jena: G. Fischer, 1918), s. 132.

65) Aynı eser, s. 36, 133.

66) *Stat.d.d.R.*, 212:606; 410:70-71; 461:52-53.

Tarımda lider mevkiler
(mal sahipleri, kiraya verenler, idareciler)

	Kadın	Erkek
1907	403,400	2,526,093
1925	428,244	3,158,318
1933	313,878	2,710,682

Erkek mal sahipliği de Cumhuriyetin ikinci döneminde azalırken, kadınlar savaş öncesi seviyesinin altına düştüğü halde, erkeklerin o seviyede kaldığına dikkat ediniz.

Enflasyon ve depresyonla en küçük olanları, kadın sahiplerin sayısını azaltacak şekilde orta boy olanlar tarafından yutuluyordu.[67]

Kadınlar yeni tarım girişimlerinde de önemli bir yer işgal edemediler. 1925'te yönetici konumlarının yalnızca altıda birini, 1933'teyse ancak on ikide birini ellerinde tutuyorlardı.[68] Kadının tarımdaki geleceği hakkındaki savaş öncesi iyimserleri savaştan sonra yerlerini daha dikkatli tahmincilere bıraktılar. Kadınlar için bir tarımsal meslekler rehberi, ev ekonomisi öğrenimini vurguluyor ve kariyer olarak, adayların gözlerini bahçıvan yamaklığından yukarıya dikmemesi koşuluyla, bahçıvanlığı öneriyordu. Bu, erkeklerin büyük ölçekli tavukçuluk ve sütçülükte tercih edilirken, küçük girişimlerin kendilerinden ev hizmetleri de bekledikleri kadınları almasının daha muhtemel olduğu gerçeğini onaylıyordu. Erkekler kadın amirlere gücendikleri için genel olarak yönetim pozisyonlarının onlara kapalı olduğunu kadınlara hatırlatarak bitiriyordu.[69]

---

67. *Stat.d.d.R.*, 410: 70-71; W & S 14 (1934): 444.
68. *Stat.d.d.R.*, 402:232; 453 (pt. II); 36.

Tarımda yönetici mevkileri

	Kadın	Erkek
1925	1,577	8,248
1933	288[a]	2,583[b]

[a] artı 52 işsiz: yüzde 14
[b] artı 180 işsiz: yüzde 6.5

Stat.d.d.R., 211:207 tarım müesseselerinin kadın yöneticilerindeki 1895 ve 1907 arası düşüşü doğrudan sütçülük kooperatiflerinin gelişmesiyle ilişkilendirerek yorumlamıştır; Kempf, *Arbeits- und Lebensverhältnisse der Frauen*, s. 129, tarımın ticari gelişimi kadınları dışlamak eğiliminde olduğunu ve köylü kadınlarının göreceli bağımsızlığını tehlikeye attığını belirtmektedir.

69. Emma Stropp, *Die landwirtschaftlichen Frauenberufe; ein Wegweiser für die Berufswahl* (Gotha: Verlag Die Landfrau, 1919). Lily Hauff, *Entwicklung der Frauenberufe in den letzten drei Jahrzehnten* (Berlin: Puttkammer und Mühlbrecht, 1911), s. 24-25, eğitimli kadınların bütün bu alanlarda ilerleme yapacağını beklemiştir. Kadınların bahçıvanlıdaki yerleri 1907'den 1933'e kadar bazı dramatik değişiklikler geçirmiştir. 1907 - 1925 arası kadın bahçıvan sayısı keskin şekilde düştü ve sonra savaş öncesi seviyesinin yarısı kadar da olsa yükseldi. Bu meslekteki erkek sayısı sürekli tırmandı. *Stat.d.d.R.*, 211 (Anhang): 53; 402:410; 470:35.

Bahçıvanlar

	Kadın	Erkek
1907	26,833	121,404
1925	7,814	126,456
1933	13,701	164,949

Endüstri

Eğer tarımda çalışan nüfusun yarısı kadınsa, endüstride çalışan nüfusun yalnızca üçte biri, sonradan ancak dörtte biri kadındı ki, bu modernleşen sektörlerde kadınların oynadığı rollerin azalmasının bir başka belirtisiydi. Endüstri emekçilerinin çalışmayan kentli kadınları gıda ve giysi gibi bir zamanlar üretmiş oldukları lüzumlu şeyleri satın almak için gerekli olan gelir için kocalarına bağımlı haline geldiler. Psikolojik etkileri ancak şimdi derinliğine araştırılabilen bir durum olan ekonomik kaçınılmazlıklarını yitirdiler. Diğer taraftan, geliri temel gereksinimleri karşılamaya yetmeyen işçinin karısı bunları satın almak için ücretli çalışmak zorundaydı. Eğer küçük çocukları varsa genellikle evde parça işi yapıyordu ki, bu çoğunlukla zaten fazla kalabalık olan bir şehir apartmanının daha da kalabalıklaşması ve hepsinden daha sömürücü ücretlerle çalışması anlamına geliyordu. Bir fabrikada çalışıyorsa, buna eşlik eden bütün gün evde olmamak suçuyla, birçok kadının halâ yaşadığı tanıdık ayrılığı getirerek hayatı bölünüyordu.

Buna ek olarak, kadınların korunması için tasarlanan mevzuatın çoğu yapmacıktı. Sekiz saatlik işgünü düşük ücretli kadın işçiler tarafından gece eve götürülen işleri hesaba katmıyordu. Kadınlar ailelerine yemek hazırlamak için akşamları erken ayrılmayı tercih ettiklerinden öğlen paydosları kesilmişti ve bu haktan dolayı minnettardılar. Annelik izni politikası ücretsiz altı haftaya dayanamayan kadınlar tarafından sürekli ihlâl edilmekteydi. Kadınlar işverenlerine hamileliği rapor etmek zorunda oldukları için, sonuç iş istikrarsızlığıydı. Ayrıca firmalar ve sigorta acentalarının raporlarına göre şüpheli şekilde yüksek bir düşük oranı vardı.[70]

70) Fabrika müfettişlerinin raporlarında tekrar eden temalar vardır (Almanya, Arbeitsministerium, *Jahresberichte der Gewerbeaufsichtsbeamten und Bergbehörden*, 1919-1934; bundan sonra *GAB*). 1928'de Berlin'de bir fabrika 148 canlı doğuma karşılık 724 "düşük" rapor etmiştir ve 1926'da bir fabrika müfettişi bazı fabrikaların emniyetsiz koşulları bilinseydi, mevcut kürtaj deneme eğilimleriyle, kadınlar buralarda çalışmak için kuyruğa girerlerdi şeklinde belirtmektedir. (*GAB* [1926] I:105; [1928] I:113). Prusya'da 1916'dan 1922'ye kadar canlı doğumların düşüklere oranı 8 canlı doğuma 5 düşükten, 5 canlı doğuma 8 düşüğe tamamen tersine dönmüştür (*GAB* Prusya [1922] 62).

1932'de bile ceza yasası doğum kontrol aygıtlarını halâ yasaklamaktaydı ve yalnızca tıbbi nedenlerle izin verilen kürtajın hasta için altı aydan beş yıla, doktor içinse on yıla kadar hapis cezası vardı. Yine de gücü yetenler için yasadışı kürtaj yapılmaktaydı. 25,000 nüfuslu küçük bir kasaba çalışan bir doktorun dosyası çoğu evli kadınlara olmak üzere bir yılda 426 kürtaj yaptığını göstermektedir (Else Kienle, *Frauen: aus dem Tagebuch einer Ärztin* [Berlin, 1932], s. 25).

Savaş, tüm taraf ülkelerin kadınlarını sanayiye sokmuştu, fakat Almanya en büyük oransal artışa katlanmış ve savaş sonrası yıllarında bu artışı büyütmese de genelde sürdürmüştü.[71] Kadınlar ilk kez Mart 1917'de çalışan erkek sayısını geçtiler ve sayıları savaşın sonuna kadar arttı.[72] Savunmayla alâkalı gereksinimler onları daha önce hiç istihdam edilmedikleri sanayilere getirdi: örneğin 1913'te kadın istihdam etmeyen Krupp, 1918'de 28,302 kadın rapor etmekteydi; kabaca Rhineland Westphalia'daki metal sanayinin beşte üçü savaş sırasında kadınları ilk kez işe almıştı. Kimya gibi diğer alanlar daha da geniş şekilde açıldı, hatta matbaa işleri ve kilitçilik gibi bazı ketum zanaatlar kadınları ilk kez kabul etti. Hafif sanayide savaş sırasında birçok fabrikada kadınlar yüzde 75'e kadar baskındılar, ağır sanayidekilerdeyse sıklıkla yüzde 25'e varıyorlardı.[73] Sosyal çalışmalar babasız ailelerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere genişletildi ve burjuva kadınları yiyecek dağıtımı, iş bilgilendirmesi, barınma ve çocuk bakımı şeklinde yardımcı olmak üzere koştular.[74] Hatların gerisinde kadınlar ordu için geleneksel dikiş, yemek pişirme ve hemşirelik yapıyorlardı, ama ayrıca cephane yığınları üzerine inşaat, yol yapımı, dinamitleme, dikenli tel örme vb. gibi en ağır işlere girerek erkekleri cephe için serbest bırakıyorlardı. Mavi üniformalı bir iletişim birliği neredeyse ordunun resmi haber erleri olacaktı, ama kuruluşundan önce savaş sona erdi. Yetersiz istatistikler savaş çabası içerisindeki kadın katılımının boyutunun açıkça resmedilmesini engellemektedir, ama çalışmaya olan bazı cinsiyet engelleri kalkarken yeni işlerin çoğunun niteliksiz olduğu ve kadınlar için profesyonel ilerleme yolunda fazla bir şey vaat etmediği açık görünmektedir.[75]

Daha, terhise hazırlanan savaş bakanlığının kadınlar için işlerini geri dönen gazilere bırakmaları için bir rehber hazırladığı 1917 kışında bunun geri tepeceği aşikârdı. Terhis daha sonra, özellikle de Buhran sıra-

71) Antonina Vallentin, "The Employement of Women since the War," *International Labor Review* 25 (Ocak-Haziran 1932): 484; Helene Kaiser, *Der Einfluss industrieller Frauenarbeit auf die Gestaltung der industriellen Reservearmee in der deutschen Volkwirtschaft der Gegenwart* (Leipzig: Teicher, 1933), s. 22.

72) Harry Oppenborn, *Die Tätigkeit der Frau in der deutschen Kriegwirschaft* (Hamburg: Hans Christians Druckerei und Verlag, 1928), s. 19.

73) Aynı eser, s. 16-43; Ursula von Gersdorff, *Frauen im Kriegsdienst* (Stuttgart: Deutsche Verlagsanstalt, 1969), s. 25.

74) Oppenborn, *Die Tätigkeit der Frau*, s. 44-52.

75) Von Gersdorff, *Frauen im Kriegsdienst*, s. 37.

sında kullanılan kadınların iş için erkeklerle rekabet ettiği iddiasının tonunu belirlemiştir. 1920 başlarındaki kötüleşen ekonomik durumda iş için cinsiyetler arası gerilim artmıştı. Kadınlar ya evlerine gönderiliyorlar (ki bu taşraya dönüş anlamına geliyor olabilirdi), ya geri dönen kocalarının, babalarının ya da erkek kardeşlerinin ekonomik sorumluluğuna bırakılıyorlar, ya ev hizmetlerine konuluyorlar, ya da dikiş dikmek gibi geleneksel bazı kadın işlerinde yeniden eğitiliyorlardı.[76] İşlerini koruyanlar ücretlerde yeniden canlanan bir ayırımcılığa katlandılar. Devrimden hemen sonra bazı sözleşmelere yazılan sosyalist destekli eşit işe eşit ücret talebi erkek egemen sendikaların kapitalist realitelere uyum sağladığı 1920'den itibaren yavaş yavaş geri çekildi. Erkeklerle kadınlar arasındaki ücret farkları yüzde 30 ila 40 arasında sabitlendi. Bunun yüzde 50 ila 60 arasında olduğu savaş öncesi seviyelere göre,bu bir iyileşmeydi, ama şimdi sadece azaltılmış bir aşağılık haline razı olmak zorunda kalan kadın eşitliği savunucularını hayal kırıklığına uğratmıştı.[77]

Sendikalar ev endüstrisiyle sert mücadele ettikleri halde, çalışmak zorunda olan kadınların eski yedeğinin kökünün kazınmaz olduğu kanıtlanmıştı.[78] Savunmasız anneleri, çürükleri ve emeklileri cezp ettiği ve kira ve genel giderleri işçiye yıktığı için en çok sömürülen ücretli emek olan ev endüstrisi yine de birçok ailenin olmazsa olmazıydı. Hükümet ve sendikaların bu gelir kaynağını baskı altına alma teşebbüsleri zaten fabrika işlerinden mahrum olmuş kadınlar açısından esef ve şüpheyle karşılanmıştı.[79]

Kadın istihdamını erkekler için sonunda tehdit edici kılan şey, endüstrinin 1925'ten sonraki kapsamlı rasyonelleşmesiydi. Genelde bu parçaların standartlaşması ve seri ya da akıcı üretim, yani ürünün montaj hattı boyunca ilerleyişinin iyileşmesi anlamına geliyordu. Mevcut ser-

76) *GAB* (1919) I:113.

77) Jürgen Kuczynski, *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus* 18 (Berlin: Akademie Verlag, 1963): 223. 3. Bölümde yazar Weimar Cumhuriyeti döneminde erkeklerle kadınlar arasındaki ücret farkını analiz etmiş ve bunun, erkeklerin ücretlerinin geçim seviyesinin, yani kadınların ücretlerinin yakınlarına kadar indiği kötü zamanlarda, enflasyonlu 1920'lerde ve Buhranda daralırken, görece li istikrar dönemleri gibi iyi zamanlarda erkeklerin ücretleri düzeldikçe yeniden genişlemek eğiliminde olduğu sonucuna varmıştır.

78) Aynı eser, s. 230; *GAB* (1919) I:123.

79) *GAB* (Prusya, 1921) I:113.

maye sınırlı olduğu için yoğun makineleşme daha enderdi. Çalışmanın küçük, basit, mekanik, tekrar eden işlere bölünmesi ucuz, niteliksiz emek kiralanmasını mümkün kıldı, kadınlar da en ulaşılabilir kaynaktı. Yine de onlar aslında çoğu durumda erkeklerin yerini almış değillerdi. Olan şey zaten kadınları istihdam eden endüstrilerin büyümesiydi. En çok etkilenenler elektro-teknik, kimyasal, kâğıt ve kopyalama endüstrileri ve metal imalatı gibi daha önce rasyonelleşmiş olan ve ürünleri şimdi büyük talep bulan endüstrilerdi. Bunlar, görünüşte onların sabır, hassasiyet ve becerileri için -kadın cerrahlar adına ender olarak iddia ortaya atılmıştı- ama aslında niteliksiz ve uysal emekleri için, kadınları bir süre oldukça geniş çapta istihdam etmişlerdi.[80]

1925'ten sonra tüketim endüstrisi Almanya'da büyüdü. Kimya endüstrisi kadın istihdam eden dalları genişleterek sabun, parfüm ve kozmetikleri geliştirdi. Fabrika bakımı ve taşımacılıktaki erkekler yaklaşık aynı kaldı. Aynı şekilde ampul, telgraf ve telefon donanımı, kablo, radyo gibi esas olarak kadınlar tarafından yapılan elektrikli ürünlerin miktarı, türbin ve transformatör gibi yüksek voltaj endüstrisinde esas olarak erkekler tarafından üretilen şeylerden daha hızlı arttı.[81] Geleneksel olarak çok kadın istihdam eden giysi ve yiyecek endüstrileri, yine yaptıkları iş türü artan üretimle ilgili olduğu için, içlerindeki kadın oranıyla birlikte büyüdü; oysa erkekler daha değişmez olan fabrika ve dağıtım alanlarında çalışıyorlardı.[82] Sadece optikte ve hassas aletlerde ve metal imalatında standart parçaların geliştirilmesi, o da çok küçük bir miktar erkeği, gerçekten yerinden etmişti.[83]

Daha önce belirtildiği gibi, emek gücündeki erkeklerin oranı da artmıştı. 1925 ile 1933 yılları arasındaki dönemde eklenen 1.5 milyon yeni işin yüzde 77'sini erkekler almıştı.[84] Onların işleri inşaat, demir-çelik ve oto imalatı gibi ağır sanayinin ve makine sanayinin gelişmesinden kaynaklanmıştı. Bu nedenle, erkekler iş arayarak kaldırımları arşınlarken, montaj hattı işlerine akın eden kadınlar betimlemesi yüzeysel olarak ikna edici, ama temelde yanıltıcı bir izlenim vermekteydi. Kadınla-

80) Kaiser, *Der Einfluss industrieller Frauenarbeit*, s. 49; W & S 6 (1926):792.
81) Robert Brady, *The Rationalization Movement in German Industry* (Berkeley: University of California Pres, 1933) s. 171-172, 240.
82) Aynı eser, s. 309.
83) Kaiser, *Der Einfluss industrieller Frauenarbeit*, s. 100-105.
84) Brady, *The Rationalization Movement in German Industry*, s. 309.

rın emek gücü içerisindeki gerçek oranı çok fazla artmamıştı. Bazı durumlarda rasyonelleşme kadınlara karşı bile çalışmıştı. Örneğin geleneksel olarak en fazla kadın egemenliğinde olan tekstil, erkeklerin baskın olduğu rayon gibi yeni sentetik ipliklerin rekabeti karşısında durgunlaşmaya başlamıştı.[85] Buhran sırasında yüksek sesle söylenen yaygın görüşlerin tersine, kadınlar erkeklerin yerini almıyordu. Bunun yerine tarım ve ev endüstrisinden çıkıp, işgücü olarak daha görünür oldukları ve kendilerine hınç duyulmasını kışkırtmalarının daha fazla mümkün olduğu fabrikalara girerek kendileri yerlerinden olmuştu. "Kadınların çalışması" günah keçisi haline gelmişti.

Bu sırada kızlar için erkeklerden daha az çıraklık imkânları olduğuna göre, federal istihdam danışmanlık büroları kadınlar için artan niteliksiz iş imkânlarına onları beceri öğrenmekten uzaklaştırarak uyum sağlamıştır. Bir hükümet temsilcisi, danışmanların durumla başa çıkmalarına yardımcı olmak için önyargıya sığınmaktadır:

> Kızların zanaat ve meslek becerilerine olan tek yanlı vurgulamamızı yarı-beceri gerektiren işler lehine revize etmemiz gerekecek... Orta ya da düşük zekâlı birçok kız, gerekleri fazla zor olan beceri gerektiren bir meslekten daha fazla tatmin bulacağı yarı-beceri gerektiren bir işi tercih edecektir... Beceri gerektiren meslekler ancak canlı ve zeki kişileri kullanabilir... daha az yetenekli kızlar basit montaj hattı işiyle daha mutlu olacaklardır.[86]

Aklı kıt oğlanlardan hiçbir bahis yoktu.

---

85) Tekstil sanayinde istihdam:

	Kadın	Erkek
1925	672,842	533,889
1933	586,077 (işsizler dâhil)	532,638 (işsizler dâhil)
	465,512 (çalışan)	391,169 (çalışan)

Kadınların azalan tekstil emek gücüne katılımı erkeklerden çok daha keskin, yüzde 0.2'ye karşılık yüzde 13, şeklinde düşerken işsizlik oranı önemli ölçüde düşüktü, öyle ki kadınların gerçek istihdamı, erkeklerinki yüzde 27 düşerken yalnızca yüzde 16 düşmüştür. Böyle bir olay, aslında krizin altındaki yapısal değişiklik ters yönde giderken, kadınların emek piyasasında erkekleri yerinden ettiği izlenimini vermektedir. *Stat. d.d.R.*, 402:263; 453 (Pt. II): 40.

86) Germany, Arbeitsministerium, "Die öffentliche Berufsberatung in Deutschland nacht der Berufsberatungsstatistik von 1926/1927." *Reichsarbeitsblatt II* (1928), n. 15, s. 253-257. Görüşmeye gelen her iki erkek için bir iş, her üç kadın için bir iş vardı. Erkeklerin yüzde 43'ü, kadınların yüzde 35'i yerleştirilmişti.

Rasyonelleşme başka yönlerden de zararlıydı. Yeni bir sanayi zorbalığı biçimi olan montaj hattında hızlanma birçok fiziksel ve sinirsel tükeniş vakasıyla sonuçlanmaktaydı.[87] Kaza oranı kadınlarda erkeklerden fazlaydı. Fabrika teftiş raporlarının çoğu bunu kadınların daha fazla dikkatsizliğine, sinirliliğine ve odaklanma eksikliğine bağlamaktaydı. Bunlardan bir tanesi bir metal işleri fabrikasındaki kadınların, dikkat etmek için daha fazla zamanları olan erkeklerin çalıştığı ağır preslerden daha hızlı işleyen hafif preslerde çalıştıklarını not etmekteydi.[88] Fakat aynı müfettiş yorgunluğun da, çoğunun diğeri ev işleri ve çocuk bakımı şeklinde iki işi olduğu için, kadınların performansını etkilediğini hatırlamamıştı. Kadın sanayi işçilerinin yarıdan fazlası evliydi, yalnız başına ya da aileleriyle yaşayan evlenmemiş kadınlar bile şimdiki gibi o zaman da evin angaryalarından ender olarak kurtulabiliyorlardı.[89]

Endüstrideki rasyonelleşme büyüklüğü de cesaretlendiriyordu ve bu eğilim aynen tarımda olduğu gibi erkeklerden çok kadınların mülk sahibi ya da yöneticilik konumlarına mal oluyordu. Örneğin kadın sayısının neredeyse erkeklere eşit olduğu giysi endüstrisinde, bağımsız erkeklerin sayısı 1925'ten 1933'e kadar yalnızca sekizde bir azalmışken, ev endüstrisindekiler hariç, bağımsız kadınların sayısı üçte bir azalmıştı.[90] Kadınların da ağırlıklı şekilde temsil edildiği yiyecek ve içecek endüstrisinde bağımsız erkeklerin sayısı yalnızca yüzde 0.5 düşerken, bağımsız kadınların sayısı yüzde 14 düşmüştü.[91] Müessese ne kadar bü-

87) Kuczynski, *Die Geschichte der Lage der Arbeiter unter dem Kapitalismus*, s. 238.

88) *GAB* (Prusya, 1922): 68.

89) Margarete Blum, *Neuzeitliche Arbeitsteilung zwischen Mann und Frau in Handel und Industrie* (Köln: Welzel, 1932), s. 41.

90) Giysi endüstrisindeki bağımsızlar:

	Kadın	Erkek
1925	298,867	316,714
1933	196,717	279,470

W & S 7 (1927): 576 ve 14 (1914), Sonderblatt n. 24: 8.

91) Yiyecek ve içecek endüstrisindeki bağımsızlar:

	Kadın	Erkek
1925	21,677	228,579
1933	18,481	227,327

W & S 7 (1927): 576 ve 14 (1914), Sonderblatt n. 24: 8.

yükse kadınların yönetimde yüksek bir pozisyona sahip olma olasılığı da o kadar azdı. Savaştan önce başlamış olan bu eğilim Weimar Cumhuriyetinde birleşmelerle hızlanmıştı. 1925'te Baden, Hamburg ve Württemberg'deki sanayilerde yapılan bir test örneklemesi sanayideki kadın müdürlerin yüzdesinin 1907 nüfus sayımından beri, genel ortalamadan iki misli bir hızla neredeyse yarıya inmiş olduğunu göstermekteydi.[92]

---

92) Yönetim mevkilerindeki çalışanların yüzdesi:

	Württemberg		Baden		Hamburg	
	Kadın[a]	Toplam[b]	Kadın	Toplam	Kadın	Toplam
1925	18	20.8	15.4	17.2	27.5	18.3
1933	10.4	15	7.3	13.5	12	15.2

[a] kadınların tüm yöneticiler içindeki yüzdesi
[b] yöneticilerin tüm çalışanlar içindeki yüzdesi

W & S 6 (1926): 915. 1907 nüfus sayımı işçi sayısıyla firmaların cinsiyet olarak yöneticileri arasındaki tersine ilişkiyi zaten belirtmektedir. *Stat.d.d.R.*, 211:207 kadın mal sahipleri ve yöneticileri sayısı erkeklerden daha hızlı düştüğü halde kadın memurların erkek memurlardan daha hızlı artma eğilimini belirtmektedir. 1925 nüfus sayımı bunun sürekli bir eğilim olduğunu göstermektedir. *Stat.d.d.R.*, 408: 133-134:

	Endüstri ve zanaattaki bağımsızlar		
	1907	1925	değişim %
Kadın	307,295	241,489	- 21.4
Erkek	1,223,976	1,269,379	3.7

Bu arada, erkeklerinki düşerken, kadınların ev endüstrisindeki istihdamı artmıştır.

	Ev Endüstrisi		
	1907	1925	değişim %
Kadın	127,883	189,299	48
Erkek	109,274	84,946	- 22.3

Ticarette, kadın bağımsızların sayısı artmıştır ama erkek bağımsızların oranından çok daha az miktarda artmıştır.

	Esnaflık ve ticaretteki bağımsızlar		
	1907	1925	değişim %
Kadın	224,879	265,863	18.2
Erkek	702,924	932,339	32.6

Ticaret

Ticarette kadın dükkân sahipleri oranı, 1933'te savaş öncesi seviyelere yeniden çıksa da, 1907'den 1925'e kadar azalmıştır.[93] Oysa erkeklerin oranı başlaki bir düşüşten sonra, muhtemelen hâkim şekilde erkek mülkiyeti ve yönetimi altındaki büyük otellerin artışını belirtir biçimde tekrar yükselirken, kadın han ve taverna sahiplerinin oranı 1907'de yüzde 30'dan 1933'te yüzde 25'e inmişti.[94]

Beyaz yakalı işçilere dönersek, en düşük kadın sayısına sahip olsa da bunun, en hızlı büyüyen kadın istihdam sahası olduğunu görürüz. Hükümette, siyasal partilerde, sendikalarda ve bürolarda bürokrasinin çoğalması gibi özel ve kamu sektörlerindeki yapısal değişiklikler ve dağıtım sektöründeki gelişmeler binlerce memuriyet ve satış işi yaratmıştır. Hesap makineleri ve daktiloların kullanılması büro çalışmasının birçok yönünü, düşük ücretli, yarı-becerili kadın emeği tarafından yerine getirilen basit mekanik işler seviyesine indirdiği için, bu da rasyonelleşmeyle ilgiliydi. Daha yüksek seviyeli olan beyaz yakalı erkek işleri daha yavaş artmaktaydı.[95]

---

93. *Stat.d.d.R.*, 211:205; 408:124; 453 (Pt. II): 46.

Esnaflıktaki bağımsızlar

	Kadın	Erkek	Kadınların %
1907	169,670	497,568	25
1925	200,112	736,074	21
1933	250,943	737,369	25.5

94. Aynı eser.

Han ve taverna sahip ve yöneticileri

	Kadın	Erkek	Kadınların %
1907	69,503	169,173	30
1925	63,297	131,564	32
1933	44,849	136,346	25

95. *Stat.d.d.R.*, 453 (Pt. II): 7.

Beyaz yaka çalışanlar (bine yuvarlanmış)

	Kadın	Erkek	Kadın %	Toplam kadın işgücüne %
1907	493,000	2,818,000	14.9	5.8
1925	1,446,000	3,996,000	26.6	12.6
1933	1,695,000	3,818,000	30.7	14.8

Gerçekte erkek ve kadın beyaz yaka işleri çok farklı olduğu halde, yine yerlerini kadınların aldığı izlenimini vererek, erkeklerin Buhrandan daha fazla etkilendiğine dikkat edilmelidir.

Bu arada satıcı kadın orduları, sembolik şekilde baştan çıkararak, yani kadınsı hileler kullanılarak ürün satmanın görevlerinin ayrılmaz bir parçası olduğu küçük dükkânlara ya da büyük mağazalara akın ettiler.[96] Gerçekten de, dağıtım ve hizmetler tam olarak gelişene kadar görünüm ve cinsel rol yapmak kadınların çalışmasının bu kadar önemli bir parçası olmamıştı. Almanya'daki birkaç kadın doktordan birisinin dikkatine gelen hazin tıp vakalarından birinde, yüzü tüberküloz nedeniyle çirkinleşmiş ve ölmek üzere olduğundan habersiz on iki yaşında bir kızın, çirkinleşmesinin büyüdüğünde bir büro ya da satış işinde onu engelleyeceğinden -köylü kadınları ya da sanayi işçileri için kesinlikle engel olmayan bir sorun- endişe etmesidir.[97]

Gençlik de yeni çalışan kadın donanımının esaslı bir parçası haline gelmişti. Çoğu memur ya da satıcı kızlar otuzunda gereksiz hale geliyorlardı ki, yine bu sanayide ya da tarımdaki kız kardeşleri için geçerli olan bir durum değildi.[98] Gazeteler yirmi beş yaşındakiler için ilân veriyordu.[99] Ticarethaneler daha yaşlı kadınları hiyerarşi içerisinde yükseltmek yerine sayılarını azaltıyorlardı. 1925'te erkeklerin yüzde 6'sına kıyasla, kadın beyaz yakalı işçilerin yüzde 1'inden azı yönetim pozisyonlarına sahipti. Bir başka şekilde söylenirse, beyaz yakalı işgücünün yalnızca dörtte üçünü oluşturdukları halde erkekler yüksek görevlerin yüzde doksan beşini ellerinde tutuyorlardı. Toplam kontenjanın dörtte birini oluşturan kadınlarsa yüksek görevlerin yalnızca yüzde 5'ini ellerinde tutuyorlardı.[100] Kariyere hevesi olan birçok kız bir geleceği olmadığını anlayınca bunu yitirmişti.

İşteki fırsat yokluğuna ek olarak toplumsal evlenme baskısı, onların sendikalarda örgütlenmelerini zorlaştıran bir gerçek olarak, birçok genç kadının işini geçici görmesine yol açtmıştı. Medyanın teşvik ettiği külkedisi fantezileriyle dolu olarak, patronlarının emeklerini ve cinsiyetlerini sömürmesine karşı birleşmek yerine, onunla evlenmeyi hayal ediyorlardı. Ancak geçinmeye yetecek ücretler için sık sık aşırı uzun sa-

96) Blum, *Neuzeitliche Arbeitsteilung*, s. 17; *Stephanie Herz, Zur Typologie der kaufmännischen Angestellten* (Berlin: Druckerei des Studentenwerks e. V. 1931), s. 26.

97) Kienle, *Frauen*, s. 50.

98) Erkeklerin dörtte birine karşılık kadın memurların yarısı yirmi beş yaşın altındaydı (Stalli M. Tarrasch, *Die weiblichen Angelstellten: Das Problem ihrer Organisation* [Heidelberg, 1931], s. 15-16.

99) Herz, *Zur Typologie der kaufmännischen Angestellten*, s. 25.

100) *Stat.d.d.R.*, 409:139.

atler çalıştıkları ve yaşlı ebeveynler ya da küçük kardeşler gibi kendilerine bağımlı kişiler olduğu halde, proleter kız kardeşlerinin montaj hattında ürettikleri moda giysi ve kozmetikleri satın almak için cimrilik ediyorlardı.[101] Genellikle aynı beyaz yakalı grubundan birisiyle -kendilerinden daha iyi ücretli bir erkekle- ilişki kurdukları için (patronla çok ender), evlenince işe dönmüyorlardı. Yine burada da modernleştikçe ekonomiyi terk eden kadınları görüyoruz.

Hizmetler ve Meslekler

Tarım kadın emek gücünün neredeyse yarısını, sanayi üçte ya da dörtte birini, hizmetler ve dağıtım sektörleriyse sekizde birini işgal ediyordu, kalanlarsa serbest mesleklerdeki kadınlardı. Sağlık, eğitim ve sanat alanlarında yüksek öğrenime erişmiş olan kadınlar bazı önemli ilerlemeler sağladılar. Çoğunluğu öğretmenlik yapıyor ve kadınlar tüm öğretmenlerin üçte birini; çoğunlukla hemşire şeklinde de olsa, sağlık profesyonellerinin yarıdan fazlasını; sosyal refah çalışanlarının ise beşte dördünü oluşturuyorlardı.[102] Savaştan sonra kadın doktor sayısı on üç katına ve Naziler'in ele geçirmesinden önce yine neredeyse iki katına çıkmıştı; kadın dişçi ve diş teknisyenlerinin sayısı da buna yakın dramatik bir atış gösterdi, avukatların sayısıysa 1925'ten 1933'e kadar beş katına çıktı. Bunlar toplam kadın çalışan nüfusunun yalnızca yüzde 6'sını ilgilendirse bile, insan kesinlikle etkileyici bir dizi kazanç olarak düşünebilir.[103]

Yine de bir başka şekilde bakıldığında, kadınların mesleklerdeki ilerlemeleri daha az olağanüstüydü. Örneğin öğretmenlerin yaklaşık üçte biri kadınken bu, oran olarak savaş öncesine göre bir yükselişi temsil etmiyordu. Yalnızca yüzde 7'si okulların başındaydı ve aslında zemin kaybediyorlardı. Erkekler kadınlar tarafından kurulmuş ve ilk mali krizlerinde onlar tarafından destek görmüş olan eski özel kız ortaokul ve liselerini yavaş yavaş ele geçiriyorlardı.[104] Savaş öncesinde bile yaygın

101) Herz, *Zur Typologie der kaufmännischen Angestellten*, s. 17, Frieda Glass, Einkommen und Lebensbedingungen berufstätiger Frauen; nach einer Erhebung der Arbeitsgemeinschaft deutscher Frauenberufsverbände," *Jahrbuch der Frauenarbeit* 7 (Berlin: Verband der weiblichen Handels- und Büroangestellen, 1931): 24-45.

102) *Stat.d.d.R.*, 408:87, 93-94.

103) *Stat.d.d.R.*, 453 (Pt. II): 48-50; W & S 7 (1927): 576-577.

104) *Stat.d.d.R.*, 408:298 W & S 15 (1935) Sonderbeilage n. 14: s. 18; Hauff, *Entwicklung der Frauenberufe*, s. 44.

bir kamu eğitiminin kadınlaşması korkusu vardı.[105] Devrimden sonra devlet eğitim yükünün daha fazlasını üstlendiği için okullarda erkek etkisi artmıştı. Prusya mevzuatı kız okullarında öğretim üyelerinin üçte birisinin erkek olmasını ve bilimsel çalışmanın üçte birinin onlar tarafından yapılmasını şart koşuyordu. Bir 1922 mahkeme kararı kadın öğretmenleri maaş şemasında erkeklerin altına koymaktaydı, çünkü "erkek öğretmenler işçileri eğiterek Almanya'nın maddi düzelişine katkıda bulunuyorlar, oysa kadınlar yalnızca ev kadını oluyorlardı."[106] Kısacası, karma eğitim ve devlet kontrolü, okulların sayısını ve kadın, erkek öğretmen sayısını arttırmış, ama eğitimde kadınların konumunu savaş öncesine göre alçaltmıştı.

1907'den 1933'e kadarki dönemde kadın doktorların sayısı yalnızca 4,200 artarken, ebelerin sayısı 6,000'den fazla azalınca sağlık meslekleri ilginç bir başkalaşım geçirdi. Tüm doktorların yalnızca yüzde 5'i kadındı.[107] Erkek doktorların dörtte üçüne kıyasla, bunların ancak yarısı bağımsız çalışmaktaydılar; geri kalanı kliniklerde, hastanelerde ya da kamu sağlığı kurumlarında istihdam ediliyorlardı. Sağlık mesleklerindeki kadınların çoğu hemşireliğe girmişlerdi. Birkaçının elit statüsü kazanmasına izin verse de, profesyonellik çoğu kadını proleterleştiriyor gibiydi.

1925'te avukatların yüzde 0.5'inden azını kadınlar oluşturuyordu ve bu rakam 1933'te toplam 251 kadın avukatla yüzde 1.5'a yükselmişti,

	Öğretmenler		
	Kadın	Erkek	Kadınların %
1907	89,110	188,043	32
1925	97,675	211,066	32
1933	94,140	212,469	30

105) Kempf, *Arbeits- und Lebensverhältnisse der Frauen*, s. 137.
106) Hugh Wiley Puckett, *Germany's Women Go Forward* (New York: Columbia University Pres, 1930), s. 199.
107) *Stat.d.d.R.*, 211:269-76; 408:308-9; W & S 15 (1953), Sonderblatt n. 14: 19.

	Tıp Mesleği			
	Doktor		Ebe	Hastabakıcı
	Kadın	Erkek		
1907	195	29,763	28,393	71,624
1925	2,572	45,332	23,452	117,128
1933	4,395	47,132	21,911	131,794

saha pek de istilâ edilmiş sayılmazdı. Erkek avukatların yüzde 95'ine karşılık, bunların üçte ikisi bağımsız çalışıyordu, çoğu da kadınlar için aile hukuku ya da koruyucu fabrika mevzuatıyla ilgilenmekteydi.[108]

Kısacası, mesleklerdeki ilerlemeler aslında savaş öncesi dönemde yapılmıştı, ama erkeklerle rekabet içerisindeki binlerce kadının hak eşitliğinden biraz zor bahsedilebilir. Toplumsal koşullanma ve aile hayatını istihdamla birleştirmenin zorluklarının ötesinde cinsel önyargılar fiilen birçoğunun kariyerini engellemekteydi.

3

Buraya kadar, kadınların Weimar Almanyası'nın politika ve ekonomisindeki konumu bakımından bazı açık neticeler çıkarmak mümkündür. Hiçbir siyasal parti (muhtemelen Komünistler hariç) tam yurttaş statüsünü kabullenmeleri için kadınların yeniden eğitilmesi işini üstlenmemiştir. Kadın oy verenler aynen Amerikan politikacılarının "etnik oyu" gördükleri şekilde görülmüşlerdir. Oyları istenmiş, ama parti önderliğine fazla geniş katılımları cesaretlendirilmemiştir. Weimar Cumhuriyetinin ilk yıllarında üst kademelerine en azından birkaç kadın almak için her parti büyük bir çaba göstermiş ve aday listelerine kadınların isimlerini düzenli olarak koymuşlardır. En çok göze çarpan konumlarda kadınlar, seçilmiş ya da parti görevlilerinin yüzde 5 ila 10 arasını oluşturmuşlar, ama mahalli seviyelerde kadınların yüzdesi 1 ila 2'ye düşmüştür.[109] Bu şablon birçok sosyoloğun siyasal hak eşitliğinin katılıma etkisi hakkındaki tahminleriyle keskin bir tezatlık içerisindedir. Yaygın bir paradigmaya göre kadınlar az önemli konumlarda daha iyi temsil edilmektedirler. İşler ücret, sorumluluk ve konum olarak yükseldikçe kadınların yüzdesi azalmaktadır.[110]

Bu yüzden Weimar örneği bize dramatik bir "tokenizm"* vakası sağlıyor görünmektedir. Bu durumun sonucu rol modelleri sağlamak ve

* Hedefe ulaşmak için yalnızca üstünkörü bir uygulama ya da sembolik bir jest yapılması politikası. Örn. eleştiriyi engellemek için temsil edilmeyen gruplardan birkaç kişinin alınması -ç.n.

108) *Stat.d.d.R.*, 408:299; W & S 15 (1935), Sonderbeilage n. 14: 19.

109) Blos, *Frauenfrage*, s. 133-36; Alois Kloeckner, *Die Zentrumfraktion in der Preussichen Landesversammlung* (Berlin, 1919), s. 10; Elisabeth Suersen, *Die Frau im Deutschen Reichs- und Landesstaatsdienst* (Mannheim, 1920); Bäumer, *Die Frau im Deutschen Staat*, s. 43.

110) Duverger, *The Political Role of Women*, s. 123. Bu konuda daha fazlası için bkz. Rühle-Gerstel, *Das Frauenproblem der Gegenwart*, s. 142, 251-265.

böylece daha fazla kadının yerel siyasi faaliyetlere girmesini teşvik etmek değildir. Kadın hakları hareketinin kadınları göze çarpan birçok yerde gözlemleyen uzun süreli liderleri olarak, bunun yerine, daha fazla değişiklik çabalarını gevşetip dikkatlerini kamu hayatına ilâve kadın alınmasıyla ilgisi olmayan ulusal konulara çevirmişlerdir. Bu arada siyasete kadın katılımına muhalif olanlar kadınların siyasete akın etmesi olarak algıladıkları şeyden dolayı alarma geçmiş ve daha ileri reformlara karşı direnişleri artmıştır.

Kadınların hükümete olan bu havaleli katılımının bir etkisi de, kadın hareketleri kampanyasının en uysal liderlerinin siyasal parti yapısı içerisine alınmasıdır; dik kafalı feministlerse tersine, resmi, erkek egemenliğindeki yapıların dışında çalışmayı tercih ettiler ve etkilerinin azaldığını gördüler. Sorumlu parti görevlerindeki kadınlar militan feminist olmak yerine pragmatik politikacı olduklarını kanıtladılar. Parti liderleri kadın konularıyla ilgili daha fazla fon veya önerge vermeyi reddettiklerinde kadın liderler bu muameleyi fazla bir protesto olmadan kabul etmek eğilimindeydiler. Sosyalist kadınlar daha fazla kadın parti üyesi kaydetmekte henüz yeterince etkin olmadıkları suçlamalarıyla kolayca aşağılanmış hissediyorlar; burjuva kadınlarsa sık sık bir alt komitenin taleplerini inceleyeceği vaatleriyle yatıştırılıyorlardı. Benzer şekilde, kadınların hukuksal haklarıyla ilgili tasarılar meclisten geçmeyince kadın delegeler razı oluyorlar ve değişiklik için baskı yenilemiyorlardı. İş feminist konularına gelince parti ya da meclis uyumunu bozmak istemeyen kadınlar, siyasal süreç içerisinde yumuşak başlı katılımcılar olduklarını kanıtlamışlardı.

Kısacası tüm partiler kadın oylarını çekmek istiyorlar, ama kadınları parti yapıları içerisine almak ya da erkek davranışlarını değiştirmekle ilgili olarak çok az heves gösteriyorlardı. Hiçbir partinin genel (erkek) okurlarına hitap eden broşür ya da gazetelerinde kadın sorunuyla ilgili bir tartışma görünmüyordu. Burjuva partileri kadınların varsayılan bir manevi devrim içerisindeki rollerini vurguladığı ve sosyalist partiler kadınlara kendilerini kapitalizmin yıkılışının işçileri olarak görmelerini söyledikleri halde, hiçbir parti kadın hakları söylemini kendi teori ve pratiğiyle başarılı şekilde bütünleştirmemişti. Kadın işçilere yönelik hınç devam etmiş, hatta sosyalistlerin eşit işe eşit ücret için çarpışma kararsızlığıyla güçlenmişti. Liberal ve muhafazakâr partilerde de kadınların ekonomiye katılımları ancak kadınlar geleneksel çıkarlarının sı-

nırlarını aşmadıkları sürece teşvik ediliyordu. Hiçbir siyasal parti Alman erkeğinin -ekonomide, ailede ya da hükümetteki- geleneksel üstünlüğünü bozacak önlemleri desteklemiyordu. Erkek politikacılar hak eşitliğini ancak statüko tehdit edilmediği sürece destekliyordu. Kadın politikacılar parti üyesi arkadaşlarının iyi niyeti üzerindeki bu sınırlamayı hissetmekteydiler. Neticede erkeklerle kadınlar arasındaki gelenekselleşmiş işbölümünü bozmama arzularını yeniden onaylamakta dikkatliydiler. Kısacası, Weimar Almanyası'ndaki hiçbir politikacı ayrı ama eşit idealine karşı çıkmıyordu.

Ekonomi cephesinde de savaş ve savaş sonrası gelişmeler kadınlar için kesin bir iyileşme getirmemişti. Bu nedenle kadınların ekonomik hak eşitliği geleneksel resmi ciddi şekilde değiştirilmeliydi. Tekniklerin modernizasyonu ve mülkiyetin merkezileşmesi bir grup olarak kadınların giderek azaltılmış sorumluluklarla niteliksiz işlere ya da tamamen ekonominin dışına itilecekleri şekilde işleri yeniden düzenlemişti. Statü ve bazen de göreceli bağımsızlık, muhtemelen de buna karşılık gelen bir yeterlik ve özgüveni yitirmişlerdi. Kadınlar ailelerini terk ettikleri için suçlandıkları ve sonuçta evde de işte de fiyasko hissiyle acı çektikleri için, onların toplumsal olarak uyandırılan aşağılık hisleri düşük ücret ve ilerleme eksikliğiyle desteklenmekteydi.

Fakat politikada önemli reformların başarısızlığı ve partilerin kadınları örgütleriyle bütünleştirmedeki isteksizlikleri sadece erkeklerin kadın düşmanlığına ya da kadınların pasifliğine bağlanamaz. Oy hakkı ve cinsiyetler arası anayasal eşitlik vaatleri "yukarıdan devrimin" parçası olarak gelmişti. Gerçekten de, genel oy hakkı zaferi, kadın hareketinin savaş öncesinden daha az aktif olduğu ve katılımcılarının tüm dikkatini işin çektiği 1918'de gelmişti.[111] Kadınlara oy hakkı kadın oy verenlerin Bolşevizm'in yenilmesinin sağlanmasına ve Paris Barış Konferansında ilerici, liberal bir Almanya imajı verilmesine yardım etmeleri için verilmişti. 1918-19 Krizi bitince, idealizm değil, oportünizmin dayatmış olduğu Weimar reformlarının *tümüne* olan sadakat da bitmişti. Bu bakımdan kadınların hak eşitliği Weimar Cumhuriyeti'nin kaderini pay-

111) Kadınların neden oy hakkı verildiği hakkında ilginç bir dizi fikir için bkz. DNVP, 'Aufruf des Vorstandes, 27. Aralık 1918," Mommsen ve Franz, *Die Deutschen Parteiprogramme*, s. 19; Blos, *Frauenfrage*, s. 97-99; Ruth Kohler-Irrgang, *Die Sendung der Frau in der Deutsche Geschichte* (Leipzig, 1942), s. 277; Konrad Meyer, *Wahlrecht und Wahlpflicht der Frau* (Magdeburg, 1918), s. 2-9.

laşmıştır. Weimar Cumhuriyeti'nin kuruluşuna katılmamış tek önemli parti olan Nasyonal Sosyalistler onun değerlerine ikiyüzlü bile olsa destek vermek için canını sıkmamıştır. Kadın eşitliğine sözde saygı gösterme gereğinin önleyemediği Hitler, siyasette kadınlara olan muhalefetini diğer siyasetçilerden daha küstahça belirtiyordu. Fakat Weimar Cumhuriyeti'nde hüküm süren tavırların Üçüncü Reich'ın uygulamalarını önceden haber verdiğinden kuşku yoktur.

Kadın haklarıyla ilgili söyleme rağmen Almanlar kadınların geleneksel rolünde bir değişiklik düşünmediler. Kadınların rollerinde temel bir dönüşüm aramak için erkekler kadar az nedenleri vardı. Kadınlar geleneksel erkek işlerine girdiklerinde ne eşit ödeme ne de muamele yapılıyordu. Bu sorunun siyasal çözümü geliyor gibi görünmüyordu. Çekici bir alternatif olmadan kadınlar tanıdık *Kinder, Küche, Kirche* kültürüne sadakatlerini sürdürdüler ve hak eşitliği bir lütuftan çok tehdit olarak gördüler.

O nedenle Weimar Cumhuriyeti kadınlarının varsayılan hak eşitliğini benimsememesi, hatta siyasal bakımdan reddetmesi bizi şaşırtmamalıdır. Muhafazakâr politikacılar belirsizlik zamanlarında geleneğin çekiciliğini anlıyorlardı. Onlar, liberal ve sol kanat politikacılarının tersine bu endişeden siyasal propaganda yapabiliyorlardı. Alman kadını için ev, Alman erkeği için atölye, küçük ticarethane ya da çiftlik neyse oydu. Statü, bağımsızlık, saygıdeğerlik ve güvenlik manasına geliyordu. Kısacası savunulacak bölgeydi. Kadınların toplum içerisindeki geleneksel yerlerini kaybetmeleri hakkındaki endişeleri erkeklerin "proleterleşme" korkularının benzeriydi. Buhran ardından gelen gerilimi şiddetlendirmişti. Hitler kadınlara siyasetin pis bir iş olduğunu ve onlara uygun olmadığını; kadınların fabrikalarda sömürülmeyip, evlerinde onurlandırılmaları, kahverengi gömlekler dikip erkeklerine ilham vermeleri gerektiğini söylüyordu. Bariz şekilde, yanıt veren bir hisse dokunmuştu: Alman kadınları çok yol, ama yanlış yönde kat etmişlerdi.

Kürtaj ve Ekonomik Kriz: Paragraf 218'e Karşı 1931 Kampanyası

Atina Grossmann

Anayasal cinsiyet eşitliği ve ailenin korunması vaatleriyle çoğu kadının yaşamlarının toplumsal gerçeği arasındaki kalıcı fark en açık şekilde muazzam yasadışı kürtaj olayıyla dramatize edilmektedir. Ceza yasasının, birçok kadının kendileri ve ailelerinin devamı için gerekli gördüğü kürtajı cezalandıran Paragraf 218'i, Weimar dönemi boyunca yoğun siyasal tartışmanın odağı olmuştur. Aşağıdaki parçada Atina Grossmann Paragraf 218'in kaldırılması kampanyasının Cinsiyet Reformu ve Komünist kadın hareketlerinin nasıl odak noktası haline geldiğini göstermektedir. İki hekim ve Cinsiyet Reformu eylemcisinin yasadışı kürtaj yapmak suçlamasıyla 1931'de tevkif edilmesi feministler, Komünistler ve Sosyalistlerden bir protesto fırtınası koparmıştır. Komünist Partinin liderliği altında kürtajın yasallaştırılması için olağanüstü bir koalisyon kampanyası örgütlemişlerdi. Bir kadının kendi vücudunu kontrol etme hakkı esas talepleriydi ve kürtaj hakkını toplumsal ırk sağlığı ve kolektif refah bakımından gerekçelendirmekteydiler. Yasallaştırma mücadelesi solun cinsiyet politikalarını her sınıftan kadınları kapitalist sisteme karşı seferber etmek için kaldıraç olarak kullanmak için bilinçli bir teşebbüsünü temsil etmektedir. Bunun neticedeki yenilgisi farklı çıkarların harekete geçirdiği bir üreme politikası etrafında geçici bir ittifak örgütlemenin sorunlarına işaret etmektedir. Yine de bu kampanyanın yankısı kadınlara hitap etmek iddiasında olan her politika için bu konuların önemini ortaya koymuştur.

Bu makale ilk olarak Bahar 1978'de çıkan *New German Critique* izniyle çok az değiştirilmiş bir uyarlamayla yeniden basılmıştır. Kökeni Dallas, Texas'taki 1977 American Historical Association Convention'daki bir tez olup Renate Bridenthal, Marion Kaplan, Molly Nolan, ve Harold Poor'un öneri, eleştiri ve desteklerine çok şey borçludur.

Sevimli küçük bir anne olacaksın,
Toplara bir demet yem yapacaksın.
Bunu içindir senin karnın,
Yeni değil ki senin için.
Feryat etme artık,
Bir bebeğin olacak, hepsi bu.
- Bertolt Brecht[1]

Oh, değerli bir şeyim ben,
Benimle ilgileniyor herkes:
Kilise, devlet, doktor, yargıç-
Hem de tam dokuz ay,
Ama bitince bu dokuz ay . . .
Eh, kendime ben bakacağım o zaman.
- Kurt Tucholsky[2]

Tüm çocukların sevgiyle beklenmesini isteriz,
Yaşam sofrasına buyur edilmiş konuk olmalılar.
Sovyet Halk Sağlığı Komiseri Semaşko[3]

1931'de Alice Lex-Nerlinger, Weimar Cumhuriyeti döneminde işçi sınıfı mücadelesinin belli bir anını grafik olarak temsil etmiştir.[4] Onun "§218"i binlerce kadının sokaklarda gösteri yaptığı ve kürtaj ve doğum kontrol haklarını talep etmek için mitinglerde ve toplantı salonlarında toplandığı o kriz senesinin kış, bahar ve yazı süresince yapılan kitlesel kampanyanın bir ürünü ve takdir edilişidir. İşsizliğe, artan fiyatlara ve vergilere, müthiş konut eksikliğine ve Brüning rejiminin sosyal hizmetler ve kadın haklarındaki kesintilerine karşı protestolarda bulunuyorlardı. Eşit işe eşit iş, anneler ve çocuklar için toplumsal koruma ve kürtajı bir suç eylemi kılan Paragraf 218'i ihlal etmek suçlamasıyla 19 Şubat 1931'de Stuttgart'ta iki doktorun, Else Kienle ve Friedrich Wolf'un

1) Bertolt Brecht, "Herr Doktor," *Gesammelte Werke* 8 (Frankfurt/M., 1967), s. 382
2) Kurt Tucholsky, "Die Leibesfrucht spricht," *Gesammelte Werke*, cilt 3. (Hamburg, 1960), s. 983, Harold Poor tarafından "The Embryo Speaks" olarak çevrilmiştir.
3) KPD'nin nüfus politikası hakkındaki neredeyse tüm malzemesinde alıntı yapılmıştır.
4) Alice Lex-Nerlinger, 1893-1975, konstrüktivist sanatçı, 1928'de KPD ve Devrimci Sanatçılar Dderneğine katıldı. *Spritztechnik* çalışması "§218"e 1931'deki bir Berlin teşhirinde polis tarafından cl konulmuştur. Şimdi Märkisches Museum, Berlin'de muhafaza edilmektedir.

kovuşturulmasına derhal son verilmesini talep ediyorlardı.

Sanırım bu imaj kadınların güç ve hak eşitliğinin ne manaya geldiği hakkında önemli ve çifte bir anlayışı yansıtmaktadır. Kadın bir sanatçı ve solcu bir aydın (bugün "feminist" diyebiliriz) olarak Lex-Nerlinger kadınların kendi vücutlarını kontrol etme, yani cinselliği üremeden ayırma, kendi cinsel tatminini belirleme ve ne zaman, hangi toplumsal ve kişisel koşullar altında çocuk doğuracaklarına karar verme ihtiyaçlarına değinmiştir. Bir sosyalist ve 1928'den itibaren Alman Komünist Partisi (KPD) üyesi olarak o, böyle bir kontrol ve öz-belirleme hakkı olanağını yalnızca işçi sınıfının, dinsel gericilik, militarizm ve kadınların tabi kılınmasına bağlı olan kapitalist toplumsal düzeni yıkma mücadelesi içerisinde görmüştür. Bu anlamda poster, hem burada kısaca anlatacağım kampanyanın vaadini, o şaşırtıcı gücünü ve proleter olduğu kadar burjuva, Sosyal Demokrat, Komünist ve siyasal bakımdan bağımlı olmayan kadın kitleleri arasındaki yankısını; ayrıca daha ağır basan ulusal ve sınıfsal kaygılar bağlamı içerisinde bir kadın konusu etrafında örgütlenmiş bir koalisyon hareketinin sınır ve çelişkilerini ifade etmiştir.

Uzun zamandır acı çeken eşarplı ve büyük karınlı yalnız kadınlar arka plana solgun ve meçhul bir halde çekilirlerken, Lex-Nerlinger'in muazzam bir haç üzerine oyulmuş §218'e karşı tüm güçleriyle kolektif baskı yapan kadınları faal, güçlü ve birleşiktir. 1931 imajı, 1924'te -kürtaj konusu kitlesel heyecan odağı haline gelmeden- KPD ile işbirliği içerisinde çıkarılan Käthe Kollwitz'in "Kahrolsun Kürtaj Paragrafı" posteriyle çarpıcı bir zıtlık içerisinde durmaktadır. Yaygın burjuva, annelik keyfi ve "çocukların kutsanması" (*Kindersegen*) duygusallığını ve yücelтilişini yarıp geçen Kollwitz posteri, klasik "İhtiyaç İçindeki Kadın" (*Frau in Not*) figürünü, aç çocuklarını gebe karnına bastırmış sefalet ve çaresizlik içindeki proleter kadını sunmaktadır. Sessiz, pasif ve çaresiz haliyle o, kapitalizmin insaniyetsizliğinin ve saçmalığının nihai kurbanı şeklinde görünmektedir. Heyecan yaratan Paragraf 218 karşıtı *Cyankali* (1929) dramında, Komünist doktor ve yazar Friedrich Wolf'tan umutsuzca kürtaj isteyen genç Hete, "Biz çalışan kadınlar bilmemiz gereken şeyler hakkında çok az şey biliyoruz, bize her gün vuruyorlar, sonra da hiç kimse yardım etmiyor"[5] diye feryat ettiğinde kendi adına konuşuyordu.

5) Friedrich Wolf, *Cyankali*, *Gesammelte Werke* 2 (Berlin, 1960): 134

Gerçekten de kadınların, özellikle işçi sınıfı kadınlarının gündelik varlıkları ve kendi yaşamlarını kontrol etme yetenekleri Alman ceza yasasının iki bölümü tarafından doğrudan kısıtlanmıştı. 1926'da Reichstag tarafından değiştirilen ve reform yapılan[6] Paragraf 218 ceninlerini aldıran kadınlar ve buna yardım eden herkes için hapis cezaları öngörmekteydi. Hamile kadının rızası olmadan ya da "ticari kazanç" için kürtaj yapanlar müebbet hapis cezalarıyla karşı karşıyaydılar. Yalnızca kesinlikle gerekli olduğu tıbben belgelenen hamileliklerin sonlandırılması yasal anlamda kürtaj sayılmıyordu. Paragraf 184, Bölüm 3 ise "edepsiz kullanım niyetli nesneler"[7] oldukları için doğum kontrol yöntem ve aygıtlarının reklamını, yayınını ya da teşhirini yasaklamaktaydı.

Seçici ve keyfi olarak dayatılan paragraflar, ne pahalı doğum kontrol aygıtlarını satın alacak imkâna ne de bunların kullanılmasını tavsiye edecek doktorlarla irtibata sahip olan kadınlara, solcuların ve cinsel reformcuların *Gebärzwang*,[8] tabir ettiği, istemeden çocuk doğurma zorbalığı yapılmasını buyurmaktaydı. Böylece Alman kadın kitlelerinin yalnızca emniyetli, yasal kürtajı değil, doğum kontrol bilgi ve teknolojisine erişimleri de engellenmekteydi. 1931'de yılda 1 milyona[9] kadar gide-

---

6) 1926 metni 1871 Ceza Yasasının Paragraf 218'den 220'ye kadar çok az değişmiştir. Reform geçiren tek Paragraf 218 kürtaj yaptıran kadının olası cezasını hapishaneden ıslahhaneye indirmiş ve yargıca kararlardan daha fazla esneklik vermiştir.

7) Olası bir açık kapı zührevi hastalıkları önlemeye uygun yöntemlerin kullanılmasını teşvik eden 1927 Zührevi Hastalıklarla Mücade Yasası'ydı *(Gesetz zur Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten)*. Fakat hükümet sürekli olarak doğrudan ve öncelikle ZH ile mücadeleye yönelik olmayan yöntem ve aygıtların reklamını önlemeye çalışmıştır.

8) Örn. bkz. Emil Höllein *Gegen den Gebärzwang: Der Kampf um die bewusste Kleinhaltung der Familie* (Berlin, 1927).

9) Her taraftan gözlemciler yasadışı kürtajların ulusal bir dert *(Volksseuche)* boyutlarına ulaştığında hemfikirdir, ama istatistikle buna karşı çıkmaktadır. 1929'da Wolf halâ yılda 800,000 kürtaj rakamını kullanırkaen, bir yıl sonra genel mütabakat yılda (31.2 milyon kadın nüfusu içerisinde) yaklaşık 1 milyon Alman kadınının kürtaj olduğuydu (*Frauenwelt*, Sayı 9, 3 Mayıs 1930, s. 201). Her halükârda resmi istatistikler yanlıştı. Sağlık Bakanlığı *(Reichsgesundheitsamt)* hastanelere yapılan ya da tedavi edilen gebelik sonlandırmalarının sayısı ve şekli hakkında bir anket gönderdi, Berlin Charité vakalarının %91.2'sinin tıbbi kürtajların sonucu olduğunu raporlarken, Katolik Münster'deki bir hastane tedavi edilen sonlandırılmış gebelik vakalarının %100'ünün kendiliğinden düşükler olduğunda ısrar ediyordu! *(Reichsgesundheitsblatt*, Sayı 50, 1930, s. 925). Elbette hastane istatistikleri en iyi durumda bile yalnızca olayların hastanede biten azınlığını kapsayabilirdi. Kürtaj tahminlerinin önemli bir kaynağı Grotjahn *Kartothek* denilen 25,000'lik bir taşra kasabasındaki bir doktorun 1927 yılı tıbbi kayıtlarıdır. Doktor günde yediye kadar işlem uygulamıştır (*Die Frau*, Jg. 30, Sayı 1, Oct. 1931, pp. 56-57). Bkz. Alfred Grotjahn, *Eine Kartothek zu Par.* 218, (Berlin, 1932).

rek artan sayılarda, şüpheli ve sıklıkla ölümcül olan[10] "usta kadınların" ve arka sokak kürtajcılarının hizmetlerine ve çoğu etkisiz ve çoğunlukla zararlı olan pahalı ve şarlatanca çarelere yönelmekteydiler.

Paragrafların, toplu şekilde "İhtiyaç İçindeki Kadınlar" şeklinde yaftalanan kurbanları[11], kürtaj konusunun politik, yasal, tıbbi ve ırksal yönleri Reichstag'da, siyasi partilerde, basında, tıp cemiyetlerinde ve hükümet bakanlıklarında tartışıldıkça sert bir mücadelenin nesneleri haline geldiler. Hükümet yetkilileri, nüfus politikası uzmanları ve parti politikacıları Alman *Volk*'unun sağlığı, çalışma yeteneği ve üreme kapasitesi hakkında endişeleniyorlardı. Alman kadınının ve annesinin "üretme keyfini" (*Gebärfreudigkeit*) geri getirmek için, evlenmeyenlere konulan vergiyle finanse edilecek olan[12] ebeveyn sigortası (*Elternversicherung*) gibi olası teşvikleri tartışıyorlardı.[13]

Doğum oranındaki azalış ve "firmalar ve sigorta acentaları tarafından raporlanan kuşkulu şekilde yüksek düşük oranı"[14] Weimar yılları boyunca sürekli bir kaygı olmuş, ama kamusal tartışma ve bilinç 1928 sonu 1929 ekonomik krizinin başlamasıyla keskinleşmiştir. Reichstag Kriminal Adalet Komitesi 1929'da yeni bir ceza yasası oluşturmaya başladı ve Paragraf 218 çabucak bir yoğunlaşma noktası haline geldi. Ocak 1930'da toplanan uzman bir Reich Nüfus Meseleleri Komitesi özellikle

---

10) Ölüm ve komplikasyon istatistikleri de sert tartışmalara konu olmuştur. Seçkin bir jinekolog ve kürtaj karşıtı olan Dr.Wilhelm Liepmann yılda 400,000 kadar ölüm iddiasında bulunmuştur. Sosyal Demokrat Julius Moses ve *Reichsgesundheitsamt* yılda 4,000'den fazla ölüm olmadığında ısrar etmiştir. (*Zeitschrift für Sexualwissenschaft*,16, 10 Ekim 1929, N. 5). KPD tahminleri yılda 10,000 ila 40,000 arası, genellikle 10,000 ila 12,000 arası ölüm ve 50,000 komplikasyon vakasıdır.

11) Münzenberg kadın bülteni *Weg der Frau* Ekim 1931'de Berlin'de Paragrafa saldıran çok sayıda sanat çalışmasının sergilendiği ve "Anne, İşçi, İşsiz İşçi ve modası geçmiş ahlâkın Kurbanı olarak Kadının Kaderine" dikkat çekme amaçlı *"Frauen in Not"* adlı dev bir sanat sergisine hamilik etmiştir (Weg der Frau, No. 4, Eylül 1931, s.7).

12) Böyle önlemlere örnek Mussolini'nin İtalya'sı olması ve Weimar yıllarında düşünülen evlilik ve çocuk doğurmak için maddi teşviklerin birçoğunun daha sonra Nasyonal Sosyalist rejim tarafından uygulamaya konulması ilginçtir. Gisela Bock'un bu kitaptaki makalesine bakınız.

13) Prusya Sosyal Güvenlik Bakanlığı Ekim 1928'de "aile sınırlamasının sıkışıklığı mecburiyetten başka bir şey değildir... bugün bile çocuk hasreti erkeklerde ve kadınlarda halâ derin köklüdür; yalnızca koşullar nedeniyle baskı altında" olduğu kabul edilen "Almanya'da Doğumların Azalması, Bunun Sonuçları ve Bununla Nasıl Mücadele Edileceği" muhtırası yayınlamıştır (Bundesarchiv Koblenz, *Reichsgesundheitsamt* R86, Dosya 2369/2).

14) Renate Bridenthal Claudia Koonz, "*Kinder, Küche, Kirche*'nin Ötesinde: Siyasette ve İşte Weimar Kadınları" bu kitapta tekrar basılmıştır.

"ulusal dert" (*Volksseuche*) olan kürtajı araştırmak ve bununla mücadele etmek için atandı.[15]

Grup olarak kadınlar Weimar Cumhuriyeti politikasında marjinal kalmış, ama kadınların kürtaj konusuyla dramatikleşen doğurganlık sorunu, buhran Almanyası'nın politik söyleminde kritik bir yer işgal eder hale gelmişti. Hem sağ, hem de sol için mesele kadınların doğurma özgürlüğü ya da kendi yaşamlarını belirleme kişisel hakkı değil, çocuk doğuran ve sosyalleştiren ve aile birliğini sürdürenler olarak onların esas işleviydi. Tehlikede olan şey -siyasal istikrarsızlık ve ekonomik kriz zamanında özellikle kritik hale gelen bir konum olan- aileyi koruma ve sürdürme maddi işlevleri kadar bir sonraki nesli üretme istek ve yetenekleriyle kadınların toplumsal sistemi ve devletin ve onun yasalarının ahlâksal ve gerçek otoritesini meşrulaştırma veya tehdit etmedeki ideolojik rolüydü.

Fakat kadınların kendileri için konu hayatta kalma ve kriz yönetimi meselesi şeklinde ortaya konulmuştu. Doğumları sınırlandırma ihtiyacı 1929-1933 Alman Buhranı'nda özellikle acil hale gelmiştir. Kadınların kıtlıklar ve 1931'de 5 milyonun üzerinde olan işsizlikle başa çıkmaları ve gerilim ve baskıları yatıştırmaları beklenmekteydi ki, aynı zamanda kendileri de ev hizmetleri ve tekstil endüstrisi gibi geleneksel kadın dallarındaki işsizlikten özellikle sert bir darbe yemişlerdi. Kadınların işsizlik sigortalarının kesilmesi, başlangıçtaki ücret farkları nedeniyle daha düşük tazminat almaları, her halükârda sigortasız ev endüstrisinde veya geçici işlerde ücretli emekçi şeklinde görülmeleri daha muhtemeldi.[16]

Çocuk doğurma, çocuk büyütme ve ev işlerinin yükü, daha güvenilmez bir aile varlığını çekip çevirmek için gereken geniş fiziksel ve duygusal emek anlamında artmıştı. Kadınlar Brüning'in Katolik Merkez hükümetinin acil durum kararnameleriyle epeyce kesilmiş olan sosyal re-

15) BA R86/2369(2).

16) Kadınların işsizlik ve işsizlik sigortasıyla ilgili konumları hakkında ayrıntılı, kolay erişilebilir veriler için Proletarische Sozialpolitik Jg. 1, Sayı 4 (Eylül 1928) ile başlayan ve son sayı olan Jg. 6, Sayı 1/2 (Ocak/ Şubat 1933) kadar devam eden aylık raporlara (*Arbeitsmarktlage und Unterstützungsempfänger*) bakınız. Ayrıca Marguerite Thilbert'in mükemmel tahlili "Economic Depression and the Employment of Women," *International Labour Review* 27, No. 4 (Nisan 1933): 443-70 ve No. 5 (Mayıs 1933): 620-30Kadınların krizdeki ekonomik durumunun genel bir tartışması için bu kitaptaki Bridenthal Koonz'a ve Bridenthal, "*Kinder, Küche, Kirche*'nin Ötesinde: İşte Weimar Kadınları" *Central European History* 6 (1973): 148-66 ve Tim Mason, "Woman in Germany, 1925-1940: Family Welfare and Work," *History Workshop* 1 (1976): 74-113 ve 2 (1976): 5-32.

lah sektörü içerisine gayet maddi anlamda girmeye zorlandılar. Kriz, daha önce en azından kısmen devlet ya da işveren tarafından üstlenilmiş olan anne ve bebek bakımı, tıbbi bakım, kantin yemekleri, ya da okul yemeği programları gibi toplumsal işlerin özelleşmesini hızlandırmıştı. Daha önce hazır satın alınan yiyecek, ilâç ya da giyecek eşyalarının alınması ve hazırlanması gibi işler artık yeniden eve getirilmişti. İşsizlik ve sosyal hizmet kesintileri baskısı altında bu tür işler evdeki kadının sorumluluğu altına geri dönmüştü.

Bu anlamda belki de, ekonomik krizde zorla çalıştırılan bir üretici emek rezervinden bahsedilebilir. Üretim sürecindeki işçilerin tersine aile içerisindeki kadınlar, kendilerinin ve ailelerinin hayatta kalması için gereken iş yoğunlaşmasına karşı grev ya da sabotaj yapamaz. Üreme konusunda kendine ait sorumluluklardan kesinti yapan devlet, kadınların en azından ailenin devamı için gereken asgari çalışmayı yapacağı gerçeğine güvenmekteydi.[17]

Oysa çoğu proleter, evli ve zaten birkaç çocuk annesi olan birçok kadın için,[18] üretim ve üremedeki çifte sorumluluklarının yük ve çelişkileri[19] dayanılmaz hale gelmişti. Kadınlar, ölüm, hastalık ve hapis cezası pahasına tüm imkânlarla, hatta sık sık bebek öldürme ve intiharlarla çocuklarını sınırlandırmaya çalışmaktaydı.[20] Her Alman kadınının öm-

17) Ev işleri ve üremenin maddi rolü hakkında kışkırtıcı tartışmalar için bkz. Gisela Bock ve Barbara Duden, "Arbeit aus Liebe-Liebe als Arbeit: Zur Entstehung der Hausarbeit im Kapitalismus." s. 118-199 ve Annemarie Tröger, "Die Dolchstosslegende der Linken: Haben Frauen Hitler an die Macht gebracht?" s. 324-355, her iki makale de *Frauen und Wissenchaft: Beiträge zur Berliner Sommeruniversität für Frauen*, (Berlin 1977) içerisindedir.

18) Grotjahn *Kartothek* kürtaj yapılmış 426 kadının yalnızca 74'ünün evlenmemiş olduğunu belirtmektedir. Atmış sekizi ev hizmetçisiydi, ama iki polis, bir Reichswehr subayı karısı ve çok sayıda ekademisyenin karıları vardı. (*Die Frau*, Jg. 39, Sayı 1, Ekim 1931, s. 56-57). Else Kienle hastaları hakkında şunları söylemiştir: "Birkaç çocuklu çok sayıda kadın vardı; ilk gebelik için gelen pek yoktu" (*Weg der Frau*, Jg. 1, No. 1, Haziran 1931, s. 2).

19) Çifte rolün kuramsal bir tartışması için bkz. Renate Bridenthal, "The Dialectics of Production and Reproduction in History" *Radical America* 10, No. 2 (Mart-Nisan1976): 3-11

20) SPD *Frauenwelt*, KPD yönelimli *Weg der Frau* ve KPD *Die Kämpferin* intiharlar ve çocuklarını gazla ya da suda boğmaya çalışan kadın raporlarıyla doludur. Gerçekten de sıklıkla çocukları da birlikte götüren intihar (örneğin Piel Jutzi'nin 1929 yapımı filmi *Mutter Krausens Fahrt ins Glück*), proleter kadının sunumunda kürtaj kadar kültürel bir motifti ve ikisi çoğunlukla bağlantılıydı. *Reichsgesundheitsamt*'ın Dr. Roesle'si *Medizinische Wochenschrift*, No. 25 (21 Haziran 1929): "Almanya tüm Avrupa'da ve muhtemelen tüm dünyada en yüksek kadın intihar oranına sahiptir" (*Proletarische Sozialpolitik*, Jg. 2, H. 10, Ekim 1929'da alıntı).

rü boyunca ortalama olarak iki kürtaj yaptırdığı tahmin edilmekte olup, işçi sınıfı kadınlarının rakamı muhtemelen daha yüksektir.[21] Hapisten yazan Else Kienle, kürtaj yapmış olduğu kadınları şöyle tanımlamaktadır: "Çocuğunu taşıma ve dünyaya getirme doğal arzusuna [rağmen] ... çocuk bakmak için maddi temele sahip olmadığını anlamak zorundadır"[22] Bu koşullar altında kürtaj, çoğu kadının kendi kimliğini tanımladığı ve geçimini örgütlediği aile kadar, kadının kendisinin de hayatta kalmasını temin edecek bir üreme stratejisi içerisinde bir taktik olarak düşünülebilir.[23]

Kürtaj paragrafının kitlesel şekilde ihlal edilmesi kamu siyaseti seviyesinde Weimar demokrasisinin ve cinsiyetler için medeni eşitlik, sosyal adalet ve ailenin korunması vaadinin iflâsının sembolü haline gelmişti.[24] KPD ve çok sayıda ilerici cinsiyet reformu gruplarının temsil ettiği sol, George Bernard Shaw'un çocuklarını doyuramayan bir ülkenin çocuk sahibi olma hakkı yoktur şeklindeki alaycı gözlemini slogan olarak almışlardı. Kontrollü tıbbi kürtaj yasal olmasına rağmen, kapsamlı bir anneleri, çalışan kadınları ve çocukları koruma programının nüfus rakamlarının sürekli artmasının sağladığı bir toplum olarak sürekli Bolşevik Rusya'dan bahsediliyordu. Sosyalizmin kadının hak eşitliği, sosyal refah ve anneliğin teşvik edilmesindeki başarıları yalnızca "steril" bir Almanya ile değil, Mussolini'nin, kadınların işgücünden çıkarılıp "doğal" kadın ve anne rollerine iade edilmesi teşebbüslerinin düşük doğum oranında ancak asgari bir yükseliş sağladığı İtalya'sıyla da kıyaslanmaktaydı.[25]

Aslında ekonomik kriz yalnızca devlet açısından artan bir nüfus politikası kaygısı oluşturmamış, programlarına Paragraf 218 ve 184'ün kal-

---

21) *Frauenwelt*, Sayı 9 (3 Mayıs 1930): 201.

22) Dr. Else Kienle *Frauen: Aus dem Tagebuch einer Ärztin* (Berlin, 1932) s. 140.

23) Ekonomik kriz sırasında kadınların ırsi "alt-ekonomi" ile ilişkisi tartışması için bkz. Tröger, "Die Dolchstosslegende der Linken," Aile ekonomisinde üreme stratejileri genel tartışması için bkz. Louise Tilly ve Joan Scott, *Woman, Work and Family* (New York: Holt, Rinehart and Winston, 1978).

24) Weimar anayasası Paragraf 109 erkek ve kadın yurttaşlar için temelde eşit hak ve sorumlulukları garanti etmiştir. Madde 119 devletin ailenin sağlığı, toplumsal korunması ve teşvik edilmesi sorumluluğunu onaylamış ve geniş *(kinderreiche)* aileler için eşitleyici özel yardımlar vaat etmiştir.

25) Faşist nüfus politikasına saldırı ve teşhir özellikle *Referenten Material für die Volksaktion gegen §218 und Verteidigung Friedrich Wolfs* (Kampfausschuss, 1931)'de iyi belgelenmiştir.

dırılması taleplerini daima dâhil etmiş olan bağımsız sol ve Komünist cinsel reform gruplarının müdahale ve faaliyetlerini de yoğunlaştırmıştır. İlk Reichs Nüfus Politikası Kongresi, KPD kökenli Sosyal Politik Örgütler Çalışma Grubu (ARSO) tarafından Şubat 1929'da örgütlenmişti.[26] İlk Doğum Kontrolü (ve kürtaj teknikleri) Doktor Kursu, Aralık 1928'de Helene Stöcker[27] Doğum Kontrol Komitesi tarafından KPD ve Berlin Sağlık Sigortası Birliği (Verband der Berliner Krankenkassen) doktorlarının aktif yardımıyla yapılmıştır. Bir yıl içerisinde, 1929 sonunda Sağlık Sigortası Birliği Berlin'de altı Doğum Kontrolü Danışmanlık Merkezi kurmuştu.[28] Ekim 1929'daki ilk Reichs Çalışan Kadınlar Kongresi, Paragraf 218'in kaldırılmasını Reichs Çalışan Kadınlar Komitesinin esas talebi olarak öne sürmüştür. Bu komite Komünist kadın delegelerden meydana gelmişti ve konferans hareketi ilk olarak KPD Reichstag vekili Helene Overlach'ın önderliğinde, Sosyal Demokrat veya -"lâkayt" denilen- bağımsız kadın işçilerin ve işçilerin karılarının partiye ya da en azından Uluslararası İşçi Yardımı (IAH), Kızıl Yardım (Rote Hilfe) ya da daha sonra Anti-Faşist Birliği (Anti-Fa) gibi proleter yardım ya da baskı karşıtı kitle örgütlerine kazanılması amacıyla 1926'da örgütlenmişti.

1930 Yeni Yıl Arifesinde Papa XII. Pius, Hıristiyan evliliği hakkında, üreme niyeti olmadan seks yapılmasını kınayan, devletin zayıf ve doğmamış olanı koruma sorumluluğuna göre hareket etmeye zorlayan, doğum kontrolünün ve kürtajın kesinlikle yasaklanmasını dayatan, ka-

---

26) *Proletarische Sozialpolitik* Jg. 2, Sayı 1 (Ocak 1929), s.29, BA R86/2369/(1). ARSO (Arbeisgemeinschaft sozialpolitscher Organisationen) Nisan 1928'de KPD Reichstag vekili Siegfried Rädel önderliği altında kurulmuş ve Uluslararası İşçi Yardımı (Internationale Arbeiterhilfe) Siyasi mahkûmlar için Kızıl Yardım (Rote Hilfe) Kızıl Kızlar ve Kadınlar Federasyonu (Rote Frauen und Mädchen Bund) ve Uluslar arası İş ve Savaş Kurbanları Federasyonu (Internationale Bund für die Obfer der Arbeit und des Krieges) gibi çok sayıda grubu kapsamaktadır. *Proletarische Sozialpolitik*, ARSO'nun bülteniydi.

27) Helene Stöcker hakkında bu kitaptaki Amy Hackett'a bakınız.

28) Sol yönelimli Berlin Sağlık Sigortası Birliği, Berlin'deki belediye danışmanlık merkezlerinin çoğu yeterli doğum kontrol hizmeti sunmadığı için özellikle önemliydi. Birliğin danışmanlık hizmetleri müdürü Dr. Kurt Bendix, müşterilerin %80.3'ünün doğum kontrol tavsiyesi, %4.4'ünün cinsel tavsiye ve yalnızca %2.5'ininse çoğu hükümet merkezinin sunduğu ırksal bakımdan sağlıklı evlilik tavsiyesi istediğini rapor etmiştir (Kurt Bendix, Report at the World League for Sexual Reform Congress, Londra, Eylül 1929, tekrar basım *Die Neue Generation* 10 [Ekim 1929]: 282-86).

dınların aile içerisindeki ast konumunda ısrar eden ve kadın hak eşitliği olacak sahte özgürlüğe karşı ikazda bulunan bir genelge yayınladı. Komünist Parti artan kültürel gericiliğe ve siyasal baskıya olan genel cevabıyla uyumlu şekilde, papalık mektubunu burjuvazinin giderek faşistleştirilmesinin bir işareti şeklinde yorumladı. Genelge, kapitalizm içerisinde artan çelişkilere ve işçi sınıfı içerisinde artan militanlığa, özellikle de baskın şekilde Katolik olan Ruhr ve Yukarı Silezya bölgelerindeki kadınların son zamanlardaki grevlere faal katılımına bir tepki olduğu kadar, Sovyetler Birliği'ne karşı emperyalist savaşta "toplara yem" üretiminin dayatılması teşebbüsü olarak da görüldü.

KPD ve özellikle Komünist kadın hareketi de papalığın eylemini Brüning rejiminin, kadınların, özellikle de evli kadınların (*Doppelverdiener*) çalışma ve sosyal güvenlik hakkına saldırırken sosyal hizmetleri azaltma politikasını meşrulaştırma teşebbüsü olarak gördü. Kadınların ev ve üreme sorumlulukları için yapılan bu çağrıya yanıt Komünist kadınların bülten ve konferanslarında açıkça dile getirildi: "Biz kadınlar bebek makinesi gibi görülmeyi, sonra da buna ek olarak üretim sürecinde köle gibi hizmet etmeyi reddediyoruz... Sloganımız 'aileye dönüş' değil, eşit işe eşit ücrettir."[29]

Paragraf 218'e ve Dr. Wolf ve Dr. Kienle'nin kovuşturulmasına karşı geniş bir koalisyon haline gelecek olan şeyin başlangıcı, Reichs Çalışan Kadınlar Komitesi Cinsel Reform Örgütü, Helene Stöcker'in önderlik ettiği Annelerin Korunması Federasyonu (Bünd für Mutterschultz) ve bağımsız feminist Barış ve Özgürlük İçin Kadın Uluslararası Birliği[30] temsilcileriyle genelgeye ve temsil ettiği kadın haklarına saldırıya karşı bir kampanya planlamak için buluştuğu 28 Ocak 1931'de oldu. Komünist kadın hareketi, Cinsel Reform ve bağımsız feminist ve barışsever grupların koalisyonu çabucak büyük çapta tanınan, yayılan bir hareket meydana getirdi.

---

29) 14-15 Mart 1931'de IAH'nin Halle'deki ikinci Kadın Konferansı. Karar BA, Reichssicherheitshauptamt dosyaları, bundan sonra R58 (BA R58/684) içerisinde rapor edilmiştir.

30) Barış ve Özgürlük için Kadın Uluslararası Birliği faaliyetlerinin anlatımı için, bkz. Lida Gustava Heymann ve Anita Augspurg, *Erlebtes-Erschautes: Deutsche Frauen kämpfen für Freiheit, Recht und Frieden*, 1850-1940 (Meisenheim am Glan, 1977). Hem Annelerin Korunması Federasyonu hem de Barış ve Özgürlük Birliği, Paragraf 218'e karşı duruşları dâhil barış ve cinsel ahlâk hakkındaki daha radikal konumları nedeniyle Alman orta sınıf kadın hareketinin ana çizgisinden ayrılmışlardı. Bu kitaptaki Hackett ve Koonz'a bakınız.

Sosyal Demokrat ve Komünist parti liderlerinin esas düşman diye birbirlerine saldırdıkları ve Weimar demokrasisinden kalan kumaşın her gün çözüldüğü bir dönemde kürtaj yasası reformu talebi - kendine özgü ve olağanüstü bir şekilde - liberal ve radikal avukatları, doktorları, diğer aydınları, Sosyal Demokratları, Komünistleri ve her sınıf ve partiden binlerce kadını birleştirdi. Aslında kampanya KPD, Komünist kadın hareketi ve feminist ve özerk Cinsiyet Reformu hareketleri arasında bir ittifak oluşana kadar gerçekten başlamadı. 1928'de kurulan[31] Reichs Doğum Kontrolü ve Cinsel Hijyen Birliği gibi Komünist ya da Sosyalist cinsel-siyasal örgütlerce işletilen doğum kontrolü ve cinsel danışmanlık merkezleri alternatif hizmet ağı, kadınların doğum kontrol yöntemleriyle ve "Önlemek kürtajdan iyidir" tembihli bilgilerle tanıştırıldığı toplantı ve mitinglere hamilik etti. Aynı zamanda, Paragraf 218'e karşı ve yasal tıbbi kürtajlar lehine mücadeleye katılmaya teşvik ediliyorlardı.

19 Şubat 1931'de Reichs Birliği danışmanlık merkezi müdürü Dr. Else Kienle ve hekim, Komünist Parti üyesi ve ülkenin her yerinde dolu salonlara oynanan *Cyankali* oyununun yazarı Dr. Friedrich Wolf, Stuttgart'ta tutuklandılar. Yüzden fazla kadına kürtaj yaparak ve gerekli tıbbi belgeleri sağlayarak ticari kazanç elde etmekle suçlanıyorlardı. Bunlar Paragraf 218'de mümkün olan en ağır suçlamalardı ve kürtaj kampanyasının daha önceki faaliyetleriyle ilgili polis ve bakanlık belgelerinin muazzam hacmi, tutuklamaların kriz sırasında kadınların böylesine bir seferberliğinden dolayı tehdit edilmiş hisseden bir devletin direkt cevabı olduğu yolundaki Komünist savını desteklemekteydi.

Fakat tutuklamalar, kampanyanın devinimini frenlemek ve meseleyi kanuni ve tıbbi yönleri içerisine daraltmak yerine bir protesto fırtınası koparılmasına yaradı. Dr. Wolf'un dediği gibi "Paragraf 218'e karşı halk ayaklanması (*Volkssturm*)," dikkat odağını Reichstag ve mahkeme salonundan kamu arenasına sürükledi, meselenin sosyal ve politik anlamlarını dramatikleştirdi ve kovuşturmacıları kamu tarafından suçlanır hale getirdi. Wolf'un *Cyankali*'deki "her sene 800,000 anneyi suçluya

31) Toplam yaklaşık 150,000 üyeyi kapsayan çok sayıda Cinsel Reform grubu 1930-1931 döneminde birleşme teşebbüsü içerisindeydi. Cinsel Reform örgütleri hakkında bilgi için "Satisfaction in Domestic Happiness': Mass Working-Class Sex Reform Organizations in the Weimar Republic," makaleme bakınız. Michael N. Dubkowski ve Isidor Wallimann, ed., *Towards the Holocaust: The Social and Economic Collapse of the Weimar Republic* (Wesport, Conn., 1983):265-93.

çeviren bir yasa artık yasa değildir"[32] bitiş çağrısı büyüyen bir hareketin savaş çığlığı haline geldi.

Birkaç gün içerisinde genelgeye karşı oluşan kadınlar koalisyonu, İnsan Hakları Birliğinden Sosyalist Hekimler Derneğine[33] "yaşamın güvenli mevkilerindeki" kadınlardan ve onların doktorlarından kendi kürtaj deneyimleri hakkında konuşmalarını isteyen Albert Einstein'ın da dâhil olduğu bir meşhurlar komitesine kadar[34] liberal, sosyalist ve komünist birçok grubu içerecek şekilde genişledi. Doktorlar, avukatlar ve gazeteciler, paragrafın artık kamuoyunu yansıtmadığını ve en azından onaylanmış bir kürtaj için karma bir sosyoekonomik ve tıbbi ölçüye izin verecek şekilde reform geçirmesi gerektiği şeklindeki ortak görüşlerini beyan etmek için kapalı toplantılarda buluşuyorlardı.[35] Gazeteler açık okuyucu forumlarını ve kendi destekledikleri mitingleri ilân ediyorlardı.[36] *Berliner Volkszeitung*, okurları arasında yasanın korunması, kaldırılması ya da değiştirilmesi hakkında bir oylama yaptığı zaman birkaç gün içinde çoğu işçi sınıfı kadınlarından olmak üzere 45,000 ce-

---

32) Wolf *Cyankali*, s. 342. Kampanya hakkında bkz. Hans Jürgen Arendt, "Eine Demokratische Massenbewegung unter der Führung der KPD im Frühjahr 1931. Die Volksaktion gegen den Paragraphen 218 und gegen die päpstliche Enzyklika 'Casti Cannubi'." *Zeitschrift für Geschichtswissenschaft*19, no. 1 (1971):213-23

33) Sosyalist Hekimler Birliği ve İnsan Hakları Birliği örneğin, birçoğunun kadın olduğu açıkça belirtilen 2,500 kişilik bir toplantının birlikte hamisi olmuşlardır (*Der Sozialistische Arzt*, 7, No. 3 (Mart 1931): 67-69).

34) §218 ile İlgili Özeleştiri Komitesine Dr.Heinrich Dehmel önderlik ediyordu ve Ernst Toller, oyun yazarı Thea von Harbou ve *Die Schaffende Frau* editörü Margarete Kaiser'i içeriyordu. Özeleştiri çağrısı Komünist ve cinsel reform örgüt taktikleri olan parlamenter ve seçim eylemini reddeden anarko-sendikalist hareketin eski bir talebiydi. Bkz. Gerlind Lachenicht, *"Die Ideen der libertären Bewegung zur Veränderung im Berich der individuellen Reproduktion, dargestellt am Beispiel des Frauenbundes in der Freien Arbeiter Union Deutschlands* (FAUD)" (yayınlanmamış Diplomarbeit, Free University of Berlin, 1978).

35) Uluslararası Hukukçular Birliği (Internationale Juristische Verinigung) ve Helene Stöcker'in Doğum Kontrol Komitesi Prusya *Harrenhaus*'da yalnızca doktorlar, hukukçular ve gazeteciler için Friedrich Wolf, Sosyal Demokrat Carl Credé, Sağlık Bakanlığından Dr. Roesle, Kienle avukatı Alfred Apfel ve politik olarak geniş bir önde gelen doktor ve avukatların yelpazesinin aynı platformda birlikte göründüğü birleşik bir toplantıya hamilik ettiler (BA R58/548, s. 134).

36) Münzenberg *Welt am Abend* 28 Şubat 1931'de "Paragraf 218'e Karşı Açık Protesto" başlattı ve çok sayıda protesto mitinglerine hamilik etti (BA R58/548/8, s. 129) *Berliner Volkszeitung* 1 Mart 1931'de okuyucu forumunu başlattı, ayrıca 10 Mayıs 1931 Anneler Gününde Berlin Admiralspalast'da kitlesel bir "partisiz siyasi" toplantıya hamilik etti (BA R58/548/8, s. 140)

vap yağdı. Paragrafın korunmasını yalnızca 150 oy tercih etmekteydi.[37] Liberal burjuva *Vossische Zeitung* tutuklamaların kürtaj mücadelesini "had safhaya, neredeyse sansasyon haline" getirmiş olduğunu bildirdi.[38]

Basının, aydınların ve kültürün kitlesel seferberliği kampanyanın ana unsuruydu. *Cyankali* performansları kendiliğinden gösterilere dönüşmüştü. Piscator Kolektifi, Sosyal Demokrat Dr. Carl Credé'nin *Gequälte Menschen: §218* (Eziyet Edilen İnsanlar)[39] kitabından uyarlanan *Frauen in Not* oyunuyla ülke çapında bir tura çıktı. Erich Weinert, Kurt Tucholsky ve Bertolt Brecht şiirler yayınladı.[40] Franz Krey'in, genç bir stenografın beceriksizce bir kürtajda (*Cyankali*'deki talihsiz Hete'nin tersine) hayatta kaldığı ve harekete katıldığı Kırmızı-Bir-İşaretli-Romanı Maria ve Paragraf,[41] Willy Münzenberg'in *Arbeiter Illustrierte Zeitung*'unda büyük bir başarıyla tefrika edildi. 1931 yazında çekilen *Kuhle Wampe* gibi filmler ve Proleter-Devrimci Yazarlar Birliği'nin edebiyatı[42] genel sınıf ve cinsiyet baskısına mecaz olarak kürtaj temasını ele aldı.

8 Mart Uluslararası Kadınlar Günü'nde Almanya çapında 1,500'ün üzerinde miting ve gösteri yapıldı; 3,000 kadın sokak gösterisi yasağına meydan okudu ve Berlin sokaklarında "Kahrolsun Brüning Diktatörlüğü, Kahrolsun Paragraf 218, Ekmek ve Barış İstiyoruz!"[43] diye bağırarak yürüdü. Kadınlar Delege ve Konferans Hareketi'nin çok sayıda bölgesel kongresinde ihmal edilmiş çocuklar ve yasadışı kürtaj dehşeti hakkında "acı konuşmak" üzere yer aldı.

---

37) *Die Neue Generation* 27, Sayı 7/8/9 (Temmuz, Ağustos, Eylül, 1931): 165-66.

38) *Vossische Zeitung* 8 Mart 1931, s. 2.

39) Carl Credé, *Gequälter Menschen*, §218 (Berlin, 1930). Credé'nin kandisi yasadışı kürtaj yapmaktan hapis yatmıştır. Üçüncü Paragraf 218 karşıtı oyun Hans José Rehfisch'in *Der Frauenarzt* (Berlin 1928/29) idi. Üç yazar da kürtaj konusu etrafında birleşen farklı politik eğilimleri yansıtmıştır: Wolf bir Komünist, Credé ırk sağlığı yönelimli bir Sosyal Demokrat, Rehfisch ise liberal burjuva bir avukattı.

40) Weinert'in şiiri 1929'da, Brecht'in "Herr Doktor" 1931'de, Kurt Tucholsky'nin "Die Leibesfrucht spricht" 1931'de yazılmıştır. Tucholsky'nin Theobald Tiger mahlasıyla daha önceki bir uyarlaması *Die Kämpferin*, Jg. 1929, No. 2'de yayınlanmıştır.

41) İlk kez 1931'de Friedrich Wolf'un önsözüyle Band 5, Rote Eine Mark Reihe olarak yayınlanmış ve derhal *AIZ*'de tefrika edilmiştir; tekrar basım Berlin, 1972.

42) Örneğin Rudolf Braune *Das Mädchen an der Orga Privat* (Frankfurt, 1932; tekrar basım Berlin, 1975) *Der Weg Der Frau*'da ve Willi Bredel *Rosenhofstrasse*, Band 6, Rote Eine Mark Reihe'de tefrika edilmiştir (tekrar baskı Berlin, 1974).

43) *Die Kämpferin*, No.5/6, 1931, s.3.

Halkın kışkırtılmasının tepe noktası 15,000'den fazla kişinin Berlin spor salonunda kitlesel bir protesto mitinginde toplandığı 15 Nisan'da geldi. Polis raporu dopdolu bir salon, poster ve bayraklarla donanmış duvarlar ve galerileri anlatıyor ve özel bir afallamayla "kadın konuklar arasında çok sayıda iyi giyimli hatta kibar giyimli kadınlar ve kızlar vardı"[44] şeklinde not ediyordu. Dr. Wolf ve Dr. Kienle konumlarını tekrarladılar:

> Bizler kürtaj karşıtları ve doğum kontrolü destekçileriyiz. Açlık, konut eksikliği ve kronik sefalet Almanya'sına daha fazla açlık kurbanı getirilmesini sorumsuzluk sayıyoruz. . . Kadın ve kızlarımızın Almanya'da bile yaşam armağanını yeniden keyifle çocuklara vereceğini biliyoruz... ama özgür, sosyalist bir Almanya'da.[45]

Komünist sol ve onun kadınlar hareketi için kürtaj bariz bir sınıfsal meseleydi. Kürtaj kısıtlamaları pek fazla, kadınların kendi bedenlerini kontrol etme bireysel hakkına yapılan bir saldırı olarak değil, özellikle zorbaca ve doğrudan doğruya kişisel bir cinselliğe özgü baskı biçimi olarak görülüyordu. Bir burjuva kadınının yurt dışına, tercihan bir İsviçre kliniğine gizli bir seyahate[46] ya da tıbbi belge vermesi için bir doktor ücretine gücü yetebiliyordu. Kürtajı gereksiz kılan doğum kontrol aygıtlarını -ne de olsa prezervatif, diyafram, dutchcap, her türden köpük koruyucu, hatta IUD'ler bile mevcuttu- satın alabiliyordu.

Yine de KPD hamiliğindeki bir protesto mitinginde bu kadar çok "kibar giyimli" kadının varlığı paragrafın yalnızca sınıfsal adaletsizliğin değil, ataerkil baskının da örneği olduğu gerçeğini belirtmekteydi. Else Kienle rahatsız bir müttefik ve KPD için bir kadın kahramandı, çünkü o meselenin bu tarafını vurgulamak eğilimindeydi. Tanınmayan ve Komünist Parti üyesi olmayan Dr. Kienle, kamu baskısı Wolf'un kefaletle

---

44) BA R58/548/8 s. 167-76. Uzun polis raporu Oberregierungsrat Dr. Hesse tarafından yazılmıştır.

45) Friedrich Wolf, *Sturm gegen den Mordparagraphen* 218: *Unser Stuttgarter Prozess* (Kampfausschuss, Berlin, 1931), s. 23-24.

46) KPD'nin hukuk uzmanı Felix Halle, kürtaj yurtdışında da illegal olduğu halde yetkililerin zengin yabancıları kovuşturmakta isteksiz olduklarını belirtmiştir (*Proletarische Sozialpolitik*, 5, Sayı 7, Temmuz 1932, s. 205-210).

hızlı tahliyesine yol açtıktan sonra da hapiste kaldı. Onu neredeyse ölüme götüren ve serbest bırakılmasını sağlayan katı bir açlık grevine gittiği yalnızca bir aydan fazla hapisten sonra popüler destek ve Komünist kadın hareketinin kalbinde yer kazandı. Ateşli hapishane jurnalinde, "Kadın olarak erkeğe karşı çıkıyorum; kadın olarak yasa karşısında, erkeklerin mahkemesi karşısında kadınların davasını savunmak zorundayım,"[47] diye yansıtıyor ve "Eğer halâ biçare bir bebek makinesi olarak kalacaksa oy hakkının kadına ne yararı var?" diye soruyordu.[48]

Kienle, cinsel reform ve doğum kontrol eylemcilerinde çok yaygın olan, kadınların özgün ve temelden farklı duyarlılığını (*Sonderbarkeit*) kutlayan tuhaf bir feminizm biçimiyle özdeşleşmişti. Kadın doğasının ve cinselliğinin hakiki olarak ancak annelikte tatmin olacağını varsayarken, yine de kadınların cinsel haz ve vücutlarını kontrol etme hakkı üzerinde ısrar etmekteydi.[49] Bağımsız kadın, oyun yazarı ve politik bağlantısız Thea von Harbou Komünist olmayan gruplarca desteklenen bir Anneler Günü mitinginde kampanyanın feminist içeriğini şöyle dile getirmekteydi:

Asıl amacımız gebeliği engellemenin yeni bir biçimini bulmak ve böylece §218'in tümünü gereksiz hale getirmektir. Yine de Paragraf derhal kaldırılmalıdır, çünkü artık ahlâken kadınlar tarafından tanınmamaktadır. Bu artık bir kanun değildir. Yeni bir cinsellik yasasına ihtiyacımız var, çünkü eskisi erkekler tarafından oluşturulmuştur ve hiçbir erkek doyuramayacağını bildiği bir çocuğu taşıyan kadının acısını anlamak durumunda değildir. Kadını çocuk sahibi olmaya zorlayan erkek psikolojisinden türeyen bu yasa, kasten olmasa bile kadınların ekonomik ve kamusal yaşamdaki faaliyetlerine karşı bir engel hizmeti gören kadınların erkeklere göre anayasal aşağılığını yaratmaktadır.[50]

Diğer taraftan burjuva feminizminin Alman Kadın Dernekleri Federasyonu (Bund Deutscher Frauenvereine) ve onun *Die Frau* (Kadın)

47) Kienle, Frauen, s. 21.

48) Aynı eser, s. 309.

49) Alman feminizmindeki farklı eğilimlerin bir tartışması ve *Neue Ethic* denilen hareketin ve bunun cinsel reformla ilişkisi için bkz. Richard Evans, *Feminism in Germany*, 1894-1933 (Berkeley, 1976).

50) 10 Mayıs 1931 tarihli *Berliner Volkzeitung* himayesindeki KPD dışı kitlesel bir konuşmada Kienle ve avukatı Alfred Apfel de konuştular; Berlin Piskoposluğu'nun bir temsilcisi Kilise'nin kürtaj konusundaki konumunu 2000'in üzerinde bir dinleyiciden gelen yuhalamalara karşı savunmaya bile teşebbüs etti! (BA R58/548/8, s. 140).

bülteninin temsil ettiği ana akımıysa kendisini kürtaj çatışmasından dikkatle uzak tutmaktaydı. Konuları sınıfsal ya da cinsel bakımdan ele alınmasının genelde reddedilmesi çizgisinde, böyle bir meselenin yalnızca sağlık ve ailenin korunmasını teşvik eden bir kadın ve nüfus politikası içerisinde çözülebileceğini iddia etmekteydi.[51] Aslında "yeni" profesyonel kadınlara yönelik bir bülten olan *Die Schaffende Frau* (Faal Kadın) öfkeyle, geleneksel burjuva kadın hareketini, paragrafı ihlâl edenlere fazla gelişmiş şehevi arzularının kurbanı muamelesi etme eğilimiyle suçlamaktaydı.[52]

Kürtaj o zaman, şimdi de olduğu gibi karmaşık bir konuydu ve Paragraf 218 karşıtı geniş tabanlı koalisyon içerisinde çeşitli birçok konum vardı. Kampanyanın zirvesinde Berlin'in kadın doktorları[53] kürtaj karşıtı yasaya karşı grev ve anne ve çocuklar için zorlayıcı mevzuat konusu olan anneliğin "insan hakları haysiyeti ve kadınların devlet içerisindeki konumu" ile uyumsuz olduğu ve "yüksek nitelikli evlâtların ve devletin korunması için ailenin ahlâki gücünün korunup teşvik edilmesinin"[54] temini gibi iki sebepten ek koruma çağırısı yaptılar. Böylece kadınların kamu eşitliğine olan feminist bağlılığı, egemen annelik-ırk sağlığı fikir birliğine olan inançla birleştirdiler; kürtaj hakları ırk sağlığı ve aile istikrar önlemi olarak savunuldu.

---

51) Örn. bkz. Gertrud Bäumer, "Frauenprogramm: Neuer Aufbruch oder)" *Die Frau* 39, Sayı 12 (Eylül 1932): 730-32.

52) *Die Schaffende Frau: Zeitschrift für das moderne Frauentum*, ed. Margarete Kaiser, 2 Sayı 2 (Mart 1931): 57.

53) Berlin'li kadın doktorlar tıp mesleği içerisinde önemli bir gücü temsil etmiştir. 1929'da Almanya'daki toplam 45,332 doktordan Berlin'de çalışan 476'sı dâhil, 2,562'si kadındı (*Die Frau* Sayı 5 [Şubat 1931], 312). 1930 Yazında "annelik iradesinin kanun paragrafları ve ceza tehditleriyle dayatılamayacağı inancımızdır; bu, endişe ve ihtiyaç sayesinde kesinlikle baskı altına alınabilse de karşı koşulların kalkmasıyla -kendi kendine- kendisini tekrar tam olarak ifade edecek olan doğal bir kadın içgüdüsüdür" iddiasında bulunan bir durum raporunu Reichstag Kriminal Adalet Komitesine sundular (*Die Frau* 37, Sayı 10 [Temmuz 1930]: 600). *Bund deutscher Ärztinnen* Şubat 1931'de Wolf/Kienle tutuklanmasından hemen sonra 2,761 kadın doktora bir anket gönderdi. Anketlerin yaklaşık yarısı geri geldi ve bunların, çoğu kentsel alanlardan %75'i karına sosyal/tıbbi ölçüte doğru değişikliği destekliyordu. Küçük bir çoğunluk sadece sosyoekonomik bir ölçütün kabul edilmesini tercih ediyordu (*Weg der Frau* 2, N. 3 [1 Mart 1932], 28; ve *Die Frau* 39, Sayı 5 [Şubat 1932], 312). Kadın doktorların eylemi, çoğu Alman doktorun 1925 Leipzig Tıp Kongresi'nin sıkı biçimde kürtaj karşıtı konumuna bağlı kaldığı düşünüldüğünde özellikle önemlidir.

54) *Die Frau* 38, Sayı 7 (Nisan 1931): 439-40.

Kendi kürtaj hakları ve kısırlaştırmanın suiistimaline karşı mücadelemizde öğrendiğimiz gibi kürtaj sonuçta yalnızca bir sınıfsal ayırım ve kadınların seçme hakkı meselesi değil, ayrıca bir nüfus politikası meselesidir.[55] Irk sağlığı unsuru kürtaj, doğum kontrolü ve Cinsel Reform hareketlerinde kesinlikle önemli bir faktördü. Üremenin, frengili, alkolik ve veremliler -yani, fakirleşen proletaryanın önemli bir kısmı- dâhil, işe yaramaz ve geri zekâlıların toplumsal sorumluluğu olduğu birçok toplumsal reformcunun ortak kanaatiydi. Kendisini ilerici ya da sosyalist olarak tanımlayan birçok kişi kürtaj kararının tek bir kadının kişisel kaprislerine ve kendi gereksinim algılamasına bırakılmayacak kadar önemli olduğuna ve buna kişisel durumu genel refah talepleri karşısında tartabilecek uzman profesyoneller tarafından karar verilmesi gerektiğini düşünmekteydi. Konu 1931 kürtaj kampanyalarına katılan ve seferber olan tüm farklı grup ve bireyler için olduğu kadar kadın doktorlar için de karmaşık ve çok yönlüydü: eşit hak ve medeni hürriyetler kadar toplum sağlığı ve kolektif refah; proletarya için sınıfsal adalet kadar sınıfsal sınırların ötesinde kadın ve aile sağlığıyla ilgili genelleşen kaygılar; doktorların profesyonel ayrıcalıkları kadar tıbbi ve ırk sağlığı yargıları gibi meseleleri de ilgilendirmekteydi. Birçok kadın -en azından savunmacı Else Kienle- için kadınların kendi bedenlerini kontrol etme ve ataerkil otoriteye direnme hakkı da bahis konusuydu.

Bu kürtaj kampanyasının kurtarıcı içeriği tartışılırken şu çok dikkatle ayırt edilmelidir. Önemli olan sorular güç, kontrol ve erişimle ilgilidir. Bir kürtajın yapılıp yapılmayacağına, hangi koşullar altında ve hangi sebeplerle yapılacağına karar verme hakkına kim sahiptir; kadının kendisi mi, doktor mu, devlet ve onun aracıları mı, uzman komiteleri mi, yoksa danışmalık merkezleri mi?[56] Finanstan kim ve hangi koşullarda sorumludur?

---

55) Nüfus kontrolüyle doğum kontrolü arasındaki bağlantı ve farklar tartışması için, bkz. Allan Chase, *The Legacy of Malthus: The Origins of Scientific Racism* (New York, 1976) ve Linda Gordon, *Woman's Body, Woman's Right: A Social History of Birth Control in America* (New York, 1977). Ayrıca bkz. *Women under Attack* (New York: Committe for Abortion Rights and Against Steilization Abuse, 1979).

56) Hükümet himayesindeki evlilik danışmanlık merkezlerinin çoğu evlilik ya da çocuk planlayan çiftlere cinsellik ya da doğum kontrol bilgileri sağlamak değil, daha çok ırk sağlığı tavsiye ve rehberliği (*Ehetauglichkeit*) sunmayı amaçlıyordu. Evlilik danışmanlığı (*Eheberatung*) için bkz. *Reichsgesundheitsamt* BA R86/2373 (2-4)

Bu nedenle KPD kategorik olarak Paragraf 218'in ve kişisel cinsel davranışı düzenleyen tüm mevzuatın kaldırılmasını talep ettiği zaman açıkça kurtarıcı olan bir alternatif sunmuş ve sağlık sigortası ve belediyece finanse edilen tıbben sağlıklı kürtaj ve emniyetli ve etkin doğum kontrolüyle pekiştirilmiş kamusal cinsel eğitim ve danışmanlık çağrısı yapmıştır. Kadınların üretimde ve (sırayla çocuk doğurma, çocuk yetiştirme ve ev işleri "üçlü yüküne" bölünen) üremedeki çifte ezilişi analiziyle, parti bir kadının kendi bedenini kontrol etme yeteneğinin sınıfsal mücadeleye faal katılımının, en azından toplumsal üretim sürecine bütünleşmesi kadar önkoşulu olduğunu kabul etmiştir.

Komünist nüfus ve cinsiyet siyaseti kesinlikle sınırlı ve çelişkiliydi. Kürtaj karşıtlarına kaybedilmiş olmayan bir gerçek olarak, Sovyetler Birliği'nde kürtaj kısıtlamalarının yeniden getirildiği bir zamanda, KPD sürekli bunun suç olmaktan çıkarılmasını desteklemiştir. KPD ayrıca anneliğin sihrine ve bunun reddedilmesinin trajedi olduğuna inanmakta ve anneler, çocuklar ve aile için korumanın ve yardımın iyileştirilmesi taleplerini muhafazakâr, Sosyal Demokrat, cinsiyet reformcusu ve feminist diğer birçok grupla paylaşmaktaydı. Fakat Komünistler, Sovyet Rusya modeli bir sosyalist toplumda yalnızca yeterli yardımın değil, ev işlerinin toplumsallaşmasının da kürtajı gereksiz kılarak keyifli ve kaygısız çocuk doğurmanın önkoşullarını yaratacağını varsaymaktaydı.[57] Üçlü üretim yükü "küçük ev işi köleliğine" ortak mutfaklar ve çamaşırhaneler sayesinde teknolojik çözüm sağlanarak hafifletilecek, ama kadınlar çocuk doğurmak ve yetiştirmekten sorumlu olarak kalacaklardı. KPD'nin asıl hedefi aile ya da aile içerisindeki cinsel işbölümü değil, burjuva ahlâkının ikiyüzlülüğü ve proleter ailesinin iyiliğini tehdit eden toplumsal ve ekonomik koşullardı.

---

57) Aşağıdaki oldukça şaşırtıcı hikâye KPD kadın konferanslarında gururla tekrarlanıyor ve KPD yayınlarında basılıyordu: 22-23 Kasım 1930 Berlin İkinci Reichs Çalışan Kadınlar Kongresi'nin bir delegesi Aralık 1930'da Sovyetler Birliği'nde bir kadın delegasyonuna katılır. Kadın, doğum kontrolü ve anne ve çocukların korunmasındaki Sovyet başarılarından etkilenmiş olarak yurda döner ve şöyle rapor eder: "Bir doktora yurda, binlerce kadının Paragraf yüzünden yok olduğu ve yüz binlercesinin fiziksel zarar gördüğü Almanya'daki proleter kadınlara götürecek bir doğum kontrol yöntemi önerip öneremeyeceğini sordum. Doktor bana şu cevabı verdi: 'Evet yoldaş, sana kesin bir yöntem söyleyebilirim. Bizim Rusya'da 1917'de yaptığımız gibi, Almanya'da bir devrim yapın. . . o zaman uzman tıbbi bakımla sağlıklı çocuklar doğurabileceksiniz'" (*Die Kämpferin*, N. 2 [1931]: 10). Ayrıca BA R134 (*Kommission für die Uberwachung der öffentlichen Ordnung*), /70/, s. 206.

Yine de -kürtaj için yapılan standart politik, tıbbi ya da ırk sağlığı tartışmalarında genellikle olmayan- "Bedenin Sana Aittir" (*Dein Körper Gehört Dir*)[58] sloganını yükselten ve Reichstag'da kürtajın suç olmaktan tamamen çıkarılması için ve evli kadın çalışanların kovulmalarına karşı yalnız başına savaş açan KPD, üstü örtülü ve oldukça sinirli bir biçimde birey olarak kadının, hatta maddi ihtiyaçlarla doğrudan ilgisi bulunmayan kişisel nedenler yüzünden kürtajı tercih eden işçi sınıfından olmayan kadının seçme hakkını savunmuştur. Komünist sol içerisindeki birçok sosyal reformcu için "haklı tarafta olduğumuz hissini veren şey"[59] partinin kürtaj konusundaki tutarlı ve aktif konumuydu. Komünist sol, sol, feminist ve Cinsel Reform hareketlerinin safları içerisine yayılan annelik ve ırk sağlığı fikir birliğini en azından kısmen parçalamıştır.[60]

Komünist Parti kürtaj konusunun işçi sınıfı kadınlarının, aslında bütün olarak ailenin yaşamı için mutlak şekilde kritik, bu yüzden de mükemmel bir taktik örgütlenme aracı olduğunu anlamıştı. Paragraf 218'e karşı ve Wolf ve Kienle için görünürlüğü yüksek bir koalisyon kurulması Parti'nin mevcut, ilk kez Ernst Thälmann tarafından, Ruth Fischer ve Arkadi Maslow'un "aşırı-sol" önderliğini tasfiye den Frankfurt'taki 1925 Parti Kongresi'nde seslendirilen "Halka Git" (*Heran an die Massen*) çizgisiyle uyumluydu. Kürtaj mücadelesi ayrıca, Sosyal Demokrasinin "sosyal-faşist" olduğunu ilân eden, ama SPD'nin işçi sınıfı temeliyle ittifakta ısrar eden Komintern altıncı kongresinin "aşağıdan birleşik cephe" taktiğini etkin şekilde uygulama ender fırsatını da sunmuştur.

Kampanya ayrıca KPD örgütlerinin çoğalan Cinsel Reform ve doğum

---

58) Örneğin *Arbeiter Illustrierte Zeitung*'un çıkardığı Wünzenberg kadın bülteni *Weg der Frau* Dr. Else Kienle ile "Bedeniniz Size Aittir" başlığı altında bir önsayfa mülakatıyla Haziran 1931'de yayına başlamıştır (*Weg der Frau* 1 N. 1 [Haziran 1931]: 1). İlginçtir ki, kitlesel kadın konusuna yönelik *Weg der Frau*, daha kadroya yönelik *Kämpferin*, kürtaj kapsamını SPD karşıtı polemik lehine daraltmaya başladığı bir zamanda yayına başlamıştır.

59) Manes Sperber ile kişisel mülakat (Paris, Şubat 1978).

60) Sosyalizm ve ırk sağlığı arasındaki bağlantının ve Marksist solun cinsel reformla ırk sağlığı arasındaki denkliğe geçerli bir kuramsal alternatif sunma başarısızlığının oldukça anlamlı bir tartışması için bkz. Shelia Rowbotham, *A New World for Women: Stella Browne, Socialist Feminist* (Londra, 1977).

kontrol gruplarının sınıf bilinçli Komünist liderlik altında birleştirmeye çalıştıkları bir dönemde gelmişti.[61] Bu anlamda üreme politikası Komünist ideolojisiyle asla yeterince bütünleşmemişti ki bu, Marksizmle feminizmi birleştirecek olan bizlerin ebedi çıkmazıydı. Bu daha çok bütün olarak partinin örgütsel gereksinimleri tarafından belirlenmişti. Cinsel politikalar, oylarına partinin aşırı şekilde ihtiyacı olduğu bağlantısız ya da SPD'li kadınları çekmenin[62], ya da en azından kadınların Bolşevizme olan antipatisini nötrleştirmenin[63] bir aracı olarak görülmekteydi. Bu ayrıca kitaplarda, her tür istisnaya ve hafifletici durumlara izin verdiği halde (sanki sadece kadınları kürtaja zorlayarak sorumluluklarından kaçmaya çalışan erkeklere karşı kadınları korumak içinmiş gibi) bir kürtaj karşıtı yasanın korunmasında ısrar eden SPD'nin çekingen ve kararsız politikasını teşhir etmenin özellikle sivriltilmiş bir aracıydı.

Partinin 1925'te emredilen Bolşevikleştirilmesi geleneksel SPD'den etkilenen toplum temelli örgütten işyerine odaklanmaya kayılması niyetindeydi. Kürtaj kampanyası Merkez Komitesinin kadınlara üretim sektöründeki işçiler olarak hitap edilmesi politikasına önemli bir istisna teşkil etmekteydi. Kitlesel bir koalisyon eylemi olarak Wolf/Kienle Paragraf 218 mücadelesi Willy Münzenberg'in hem teorik hem de örgütsel olarak marjinal görülen aydınlar, gençler ve kadınlar gibi özel çıkar gruplarıyla bağlantı kurma "İttifak Siyaseti"nin (*Bündnispolitik*) bir parçası olarak görülmekteydi.[64] Ortodoks kadrolar arasında sınıf meselesinin olası sulandırılmasıyla ilgili rahatsızlığa neden olurken, kitlesel protesto koalisyonuna olan bu odaklanış, 1931 kampanyasının yalnız-

61) KPD bahsedilen bu, tıbbi olmayan ve doğrudan parti bağlantılı olmayan grupların Annelerin Korunması Birliği'nde (Annelerin Korunması Federasyonu'yla karıştırılmasın) toplam 55,000 üyeliğe sahip olduğunu tahmin etmekteydi; polisin şikâyet ettiği gibi, en büyüğü 22,000 üyeli olan bu grupların çoğunun şaşırtıcı şekilde benzer isimleri vardı (*Proletarische Sozialpolitik*, 4, Sayı 7 [Temmuz 1931]: 233). Bir yıl sonra tahmin 150,000 üyeye yükselmişti (*Proletarische Sozialpolitik*, 5, Sayı 8 [Ağustos 1932]: 254).

62) KPD seçmenleri arasındaki erkek/kadın farkı diğer tüm siyasi partilerden önemli biçimde fazla ve çoğunlukla %20'nin üzerindeydi. Bkz. Gabrielle Bremme, *Die politische Rolle der Frau in Deutschland* (Göttingen, 1965), s. 73.

63) Gabrielle Bremme, *Die politische Rolle der Frau in Deutschland* (Göttingen, 1965), s. 73.

64) Münzenberg ve KPD politikaları hakkında bkz. Helmut Gruber, "Willi Münzenberg's German Communist Propaganda Empire 1921-1933," *Journal of Modern History* 38, N. 3 (Eylül 1966): 278-97.

ca sömürülen işçiler olarak değil, cinsiyetleri yüzünden, yalnızca üretim ilişkileri bakımından değil, üremedeki rolleri bakımından da ezilen her sınıftan kadına hitap ettiği anlamına gelmekteydi.

Kürtaj konusu kadın önderliğe Delege ve Konferans Hareketi'nin kapalılığı dışında önem ve görünürlük kazanma fırsatı da sunmuştur. Kendisi de o sırada beş aylık hamile olan Helene Overlach, muazzam 15 Nisan mitinginde partinin esas konuşmacısı olma hakkı için mücadele ettiğini hatırlamaktadır. "Bu ne de olsa bir kadın konusu; bunu bir erkek yoldaştan daha iyi yapabilirim," diye ısrar etmiş ve kazanmıştır.[65]

Üreme politikasının vurgulanması, ne kadar sınırlı ya da çelişik olursa olsun, zaman zaman ne kadar oportünist olursa olsun, KPD stratejisi ve partinin işçi sınıfının devlet içerisindeki rolü görüşünde en azından kampanya sürecinde esastı. Bu, kadının hak eşitliği sorununun tamamını daima onun üretici ücretli emekle bütünleşmesi içerisine sokmaya ya da kadın konularını sadece "anneler ve çocuklar" alanı içerisinde gettolaştırmaya çalışan sosyalist ve komünist kadın politikalarındaki amansız ayrılığın onarılması ihtimaline işaret etmekteydi. Tam da bu kuvvet, bu güçlü bir kitlesel kadın hareketi momenti, KPD için temel ve nihayetinde çözümlenemez bir problem teşkil etmekteydi. Parti sürekli, Paragraf 218 etrafındaki ve tüm cinsel reform ve kadın hak eşitliği meselesi etrafındaki mücadeleyi kısmi bir mücadele olarak tanımlamak için sıkıntı çekiyordu ve ayrı bir kadın hareketinin tehlikelerine karşı sürekli ikazda bulunmaktaydı. Yine de kendilerini örgütleyecek vasıtaları ve kendilerini özümseyebilecek yapıları olmayan kadın kitlelerini harekete geçirmişti. Üreme konularının bir kez daha tabi hale sokulduğu parti kadrosu içerisine girmek fazla uzun bir sıçrayıştı.[66] Kürtaj mücadelesinde siyasallaşan kadınlar için siyasi bir yuva sağlayabilecek olan Delege ve Konferans Hareketi, kısmen partiden destek eksikliği yüzünden ve çocuğunun doğumundan sonra hastalanan lideri Helene Overlach'ın artık o kadar iş ve sorumluluk üstlenememesi yüzünden yavaş yavaş parçalanmaktaydı.[67] KPD var olmasına yardım etmiş olduğu şeyden -güçlü ve potansiyel olarak özerk bir kadın hareketinden- korkuyordu.

65) Eski KPD Reichstag vekili ve KPD kadınları lideri (*Reichsfrauenleiterin*) Helene Overlach ile kişisel mülakat (Berlin, 11 Ocak 1977.

66) Yine de KPD zaman zaman kürtaj kampanyasından büyük başarı iddia etti. Friedrich Wolf tutuklanmasından sonraki on gün içerisinde Stuttgart'ta 352 kişinin KPD'ye katıldığında ısrar etmiştir! (Sturm gegen den Mordparagraphen 218, s. 23).

67) Helene Overlach ile kişisel mülakat.

KPD'nin, Uluslararası İşçi Yardımı ve Sosyal Siyasal Örgütler Çalışma Grubunun himayesi altında cinsel reform için bir proleter hareketi oluşturma teşebbüsü de çok sayıda örgüt Komünist tabiriyle "siyasallaşmaya" direndiği için başarısız oldu. 1931 Haziran'ındaki birlik kongresi KPD temsilcilerinin "SPD ihaneti" diye bağırması ve diğer grupları doğum kontrol imalatçıları ve rastgele gebelik önleyici dağıtıcıları cephesinden başka bir şey olmadıkları suçlamasıyla dağıldı.[68] KPD kampanyayı sürdürmek durumunda değildi. Giderek savunmaya geçti, katı kadro siyaseti ve Münzenbeg'in yönettiği kitlesel propaganda arasında daha da bölündü. İşsizlerin partisi olarak giderek Weimar Cumhuriyetinin ve onun sosyal reformlarının parçalanmasını çaresizce protesto etme konumuna indi; dahası güçlü bağımsız kadın önderliğinden ve bir üreme kuramından yoksundu. Parti koalisyon siyasetini bıraktı ve kendisini doğum kontrol ve kürtaj hareketinin kitlesel temelinden tecrit ederek kendi Proleter Cinsel Reform Birlik Komitesi'ni kurdu.[69]

Bu, Weimar Cumhuriyeti'nin son yıllarında tanıdık bir hikâyeydi ve bu anlamda kampanya SPD ile KPD arasında giderek artan kutuplaşmanın kurbanı oldu. Gerçekten de bu, muhtemelen Komünistlerin ve Sosyal Demokratlar'ın aynı platform üzerinde son kez propaganda yapmalarıydı. Haziran 1931'de polis Paragraf 218 etrafındaki faaliyetlerde fark edilir bir azalma olduğunu rahatlık içerisinde belirtmekteydi.[70]

Kürtaj mücadelesinin gidişatı ve başarısızlığı[71] sanırım iki ayrı ama yine de bağlantılı seviyede analiz edilmelidir. Genel işçi sınıfı hareketinin bir parçası olduğundan dolayı onun kaderini paylaşmış ve ekonomik çöküş, artan siyasi baskı[72] ve Nasyonal Sosyalist kuvvet[73] birleşik güçle-

68) BA R58/757/1, s. 46. Ayrıca bkz. Hans Lehfeldt, "Die Laienorganisationen für Geburtenregelung, *Archiv für Bewölkerungspolitik, Sexualethik und Familienkunde* 2 (1932):

69) BA R58/548/6, s. 52-65.

70) BA R58/548/8, s. 173.

71) Paragraf 218 halâ Almanya Federal Cumhuriyeti'nde değiştirilmiş, ama halâ kısıtlayıcı bir uyarlama içerisinde kitaplardadır ve münakaşa çıkartmaya devam etmektedir.

72) 28 Mart 1931 Acil durum kararnamesi sokak gösterileri hakkını katı biçimde sınırlandırmıştır. KPD kadın bülteni Die Kämpferin (Delege ve Konferans Hareketinin organı) kilise karşıtı "Papa Istırap Çeken Kadınlara Karşı" (*Der Papst gegen die notleidenden Frauen*) (N.2 [1931]: 5-7; N. 7 [1931]: 11) tefrikasını yayınlamak nedeniyle Mayıs 1931'de yasaklanmıştır. Bu, 15 Haziran'da yeni, daha geniş ve daha belâgatli bir biçimde, yasağı Sosyal Demokrat Prusya İçişleri Bakanı Grzesinski'nin emrettiği gerçeğiyle sosyal faşizm çizgisinde güçlenmiş olarak yeniden ortaya çıkmıştır.

73) NSDAP 12 Mart 1932'de Reichstag'a Alman *Volk*'unun "tabii doğurganlığına" müdahale etme teşebbüsünde bulunan herkese hapis cezası çağrısı yapan bir önerge getirmiştir.

ri tarafından yok edilmiştir. Özel bir kadın konusu etrafında toplanmış bambaşka grupların, kadınların ihtiyaçlarına değinen ama onların bunun koşullarını belirlemelerine izin vermeyen bir koalisyonu olduğu için, kampanya kitlesel kadın hareketi için asla açık bir strateji belirleyememiş, birleşik bir örgüt sağlayamamıştır. Alman doğum kontrol ve kürtaj hakları mücadelesi deneyimi, sanırım bize özerk, sınıf bilincine sahip bir kadın hareketi gereksinimine ve olanağına işaret etmektedir.[74]

74) Kadınların Paragraf 218 kampanyasında aynı anda hem merkezde hem de kenarda olmalarının çelişkileri burada sunduğum kanıtların doğası ve kullanılan kaynak melzeme türüyle gösterilmiştir. Kampanyadaki kadınların çoğu, büyük ölçüde belgelenmiş ve sürekli yorum yapılmış oldukları halde anonimdir. Kürtajın sonuçlarıyla ve doğum oranının azalmasıyla ilgili tartışmalarda çelişkili istatistikler şeklinde, miting ve gösteriler hakkındaki polis raporlarında yüzdeler şeklinde, KPD'nin kadın üyelik için sayı oyunundaki ödüller şeklinde ve kültürel ürünlerde stilize edilmiş figürler şeklinde görünmektedirler.

Eğer Alice Lex-Nerlinger'in grafik çalışmasındaki militan kadının tarihsel deneyimine hakikaten karakter ve içerik vereceksek, eğer onları neyin harekete geçirdiğini ve politik bilinçlerini neyin belirlediğini keşfedeceksek, sadece arşive ya da basılı kaynaklara dayanamayız. Sözel tarihin heyecan verici ve aydınlatıcı tekniklerine - hem de acele - dönmek zorundayız. Bizlere §218 kampanyası ve Weimar Almanya'sında solun feminizm ve cinsel reformla genel ilişkisi hakkında ihtiyacımız olan çok şey anlatabilecek yaşayan kadınlar halâ mevcuttur.

Annemarie Tröger birkaç yıldır "Sözel Tarih: Weimar Cumhuriyeti ve Nasyonal Sosyalizm zamanında bir Charlottenburg (Berlin) işçi sınıfı muhiti" projesini yönetmektedir.

Bremen Ahlak Skandalı

Elisabeth Meyer-Renschhausen

Bu tarihsel, zorla "fahişe koğuşuna" koyulan ve zührevi hastalık tedavisi sonucunda ölen genç bir kadın vakasında anlatılan dramatik skandal, Paragraf 218 kampanyasındaki gibi feministlerle, Komünist ve Sosyal Demokrat partiler içerisindeki işçi sınıfı hareketi arasında beklenmeyen ittifaklar yaratmıştır. Fakat kürtaj mücadelesinin tersine, fahişelikle suçlanan bir kadını -hızla değişen cinsel ahlâk çağında bu, potansiyel olarak her kadın anlamına gelmektedir- kurban eden bir sisteme karşı bu protesto Katolik Kilisesi'ni ve ılımlı burjuva kadın hareketini bile Sosyalist ve Komünistlerle ittifaka sokmuştur. Elisabeth Meyer-Renschhausen cinsel politikanın hem cinsel radikalizmle ahlâki temizliği birleştirdiği hem de geleneksel siyasal bölünmeleri aşıp yeni ama problemli ittifaklar yarattığı karmaşık şekilleri anlatmaktadır.

Vaka

1926 sonunda *Vom Leben getötet* (Yaşamla Öldürüldü) adlı bir kitap Weimar döneminin en büyük skandallarından birisini tetiklemiştir. Kitap Katolik bir yayıncı olan Herder Verlag tarafından çıkarılmış ve bir Ursuline* manastırının başrahibesi tarafından redakte edilmişti.[1] On yedi yaşında frengi tedavisinin etkileri yüzünden ölen genç bir kadının

*16. yy başlarında kurulmuş ve kendini kızların eğitimine adamış bir Katolik rahibe tarikatı - ç.n.

1) M. I. Breme, ed., *Vom Leben getötet*, (Freiburg, 1926).

günce-romanı olmak iddiasındaydı. Kitap kızın annesi tarafından yazılmıştı.[2] Beş çocuk annesi bu kadın, ayakkabıcı kocasının geliri aileye yeterli olmadığı için çamaşır ve ütü işleri alarak para kazanmaktaydı. Sahne Kuzey Alman ticaret şehri Bremen'di.

Olağanüstü dokunaklı bir tarzda yazılan roman, "toplumun ayrıcalıksız tabakasından" genç bir kızın 1920'lerin başında nasıl ahlâk polisinin ve tıp kurumunun kurbanı olduğunu anlatıyordu. 1923 Baharında o zaman on beş yaşında olan kız, Lisbeth Kolomak, bir kız arkadaşıyla 1920'lerin Mekke'si Berlin'e kaçmıştı.[3] Beyaz kadın ticaretinden (zorla fahişelik) korkan anne Elisabeth Kolomak çocukların kaybolduğunu polise bildirdi. Berlin'de sefil bir halde bulunduktan sonra Bremen'de, onları Berlin'de hayatlarını fahişelikle kazanmakla suçlayan polise çağırıldılar. Annenin anlatımına göre, kızı bu suçlamaya ve son derece kaba bir "aydınlatma" biçimi olan alçaltıcı sorgulama sırasında erkek memurların kaba lisanına maruz kalmıştı.

Komşuların Berlin seyahatiyle zaten doğmuş olan kuşkularını onaylayan polise çağırılmak onların fena dedikodularına yol açtı. Kızın "itibarı" mahvolmuştu.[4] Ebeveynleri buna çocuklarının evden çıkmasını yasaklayarak karşılık vermeyi denediler. Satış elemanı eğitimine yeniden başlamasına izin vermediler ve onu ev işleri öğrenmesi için evde tuttular. Anne, sekiz üyeli ailenin -aile bir pansiyoner de almıştı- ev işlerinin çoğunu kıza bırakarak ek çamaşır ve ütü işleri aldı. Kızın yine de kız arkadaşlarla dans salonlarına gidecek ve genç adamlarla arkadaşlık kurmaya yetecek kadar özgürlüğü vardı. Anne kızının müstakbel kocasını çok dikkatli seçmesi gerektiğine inanıyordu. Kendi ebeveynlerinin onu ilk makul adayla evlendirerek yapmış oldukları yanlışı tekrarlamaktan kaçınmak istiyordu.

Evsiz bir kız arkadaşın birkaç kez ayakkabıcının ailesinde gece kalmasına izin verilmişti. Kolomak'ların Bremen'deki küçük sokak evlerinde yaşadıkları "normalde" kalabalık olan koşullar düşünüldüğünde bu, iki kızın aynı yatakta uyumak zorunda oldukları anlamına geliyordu. O nedenle -romanda annenin varsaydığına göre- kızın enfeksiyonu

2) Romanın ne kadarıyla anne tarafından yazıldığı ya da gerçekten kızın güncesi olup olmadığı hiç belli olmamıştır.

3) Bremen Devlet Arşivleri'ndeki (bundan sonra StA B) "Polisin Elisabeth Kolomak ile İlgili Kayıt ve Bulgularının Derlemesi" (bundan sonra "Derleme") ile kıyaslayınız 4:21-424.

4) Aynı eser, s. 64, 74, 79, 181.

bu şekilde kapması muhtemeldir. Bir gün polis kız arkadaşı Kolomak'ların evinden götürdü çünkü zührevi hastalıklı olduğundan şüphelenilmekteydi. Genç kadın karakola giderken Lisbeth'e de zührevi hastalık bulaşmış olduğunu açıkladı. O zaman polis Kolomak'ın kızını da götürdü. Karakolda erkek memurlar tarafından önceki cinsel hayatı kaba bir tonla bir kez daha sorgulandı. İfade alınması ve yine erkek bir polis doktorunun zorunlu muayenesi kıza hakaret ve utanç olmuştu:

İlk baştan sessizce yürüdük. Evimizden çıktıktan hemen iki dakika sonra memur saldırganlaştı. O ceketle şapkayı nereden aldığımı merak etti. Ne de olsa babam fakir bir ayakkabıcıydı ve böyle bir ceket alamazdı. Önce *Du* (samimi bir hitap biçimi [Sen]) dediği, sonra ne kastettiğini anlamadığım için şaşırdım... Her biri diğerinden alaycı üç memurun karşısında durduğum karakola vardık: "Böyle şeyler alabilecek kadar iyi kazanıyor görünüyorsun... Nerede yattın? Hangi otallerde? Ne kadar alıyordun?.." Beni utandırdılar ve alay ettiler...[5]

Polis doktorunun Lisbeth Kolomak'ın alçaltıcı bulduğu zorunlu muayenesi, adet gördüğü için ancak yüzeysel yapıldığı halde zührevi hastalığı olduğunu göstermişti. Tutuklanan diğer kadınlarla birlikte kolaylıkla tanınan bir polis arabası ("Yeşil Minna") içerisinde şehir hastanesine götürüldü. Bir süre sonra, ebeveynlerine haber verilmeden ya da onların yasal olarak gerekli onayları alınmadan frengi tedavisine tabi tutuldu.

Lisbeth Kolomak üzerinde kullanılan maddeler - gümüş salvarsan ve yeni arsfenamin - nispeten yeni kimyasal ürünlerdi. Frenginin ilk kez gerçekten etkili bir ilâç tedavisinin mümkün olduğuna inanılarak, tıp çevrelerinde "kemoterapik devrim" diye bunların çığırtkanlığı yapılmaktaydı. Yine de savlarsan, özellikle uzmanlar arasında tartışmasız değildi. Tedavi birçok şiddetli tahribat (özellikle cilt yanıkları) ve çok sayıda ölüm olayıyla sonuçlanmıştı.[6] Romanda anlatıldığı gibi, hastanelerin kilitli "polis koğuşlarına" fahişe olarak getirilen kadınlar ilâcın tehlikeleri hakkında bilgilendiriliyorlar ve buna göre salvarsan tedavisi talimatlarını kesinlikle izliyorlardı.[7]

---

5) Aynı eser, s. 216.

6) Ayrıca bkz. Bremen şehir meclis 25/2/1927 görüşmeleri (bundan sonra Görüşmeler), Faust'un konuşmaları ve Breslau konuşmacısının salvarsan ile ilgili fikirleri, Dr. Jadassohn, M. D.: StA B 4:21-422.

7) Breme, *Vom Leben getötet*, s. 119, 232.

Kolomak'ın annesi, özellikle kızının muhtemelen ilâç tedavisi sonucu böbrek zehirlenmesi belirtileri gösterdiğini öğrendikten sonra onu hastaneden çıkarıp özel tedaviye almak için boş yere uğraştı. Kız polis tarafından hastaneye konulduğu için özel tedaviye izin verilmedi. Hastanede kalış yaklaşık üç ay sürdü. Ancak salvarsan zehirlenmesine özgü cilt kızarıklığı görülünce tedavi kesildi, ama belsoğukluğu enfeksiyonu tespit edildiği için kız bırakılmadı.[8] Zührevi hastalık koğuşu, I. Dünya Savaşı sırasındaki kuruluşundan beri barakalardaydı, bu yüzden de iyi hijyenik koşullar sunmuyordu. O nedenle, annenin varsayımına göre kız bu enfeksiyonu koğuştan kapmış olabilirdi.[9] Salvarsan kızarıklığı azaldıktan sonra tedaviye yeniden başlandı. Derken Lisbeth'in ateşi çıktı ve kusmaya başladı. Asistan bir doktor buna yanlış şekilde önce grip, sonra da tifüs teşhisi koydu.[10] Sonunda kız bir tecrit koğuşunda kayboldu ve annesi ona ulaşamadı. Ancak bir süre sonra kızını görmesine ve neticede onu eve götürmesine izin verildi. Bundan kısa bir süre sonra da çocuğu öldü.[11]

Küçük kardeşlerle okulda ablalarının sözde "lekeli geçmişi" hakkında alay edilince, Elisabeth Kolomak çocuklarını daha fazla sorundan korumak için bunalım halindeyken değiştirmiş olduğu kızının günlüğünü öğretmene götürdü. Ama günce üzerinde yaptıkları hakkında bir şey söylemedi. Öğretmen günlüğü etkileyici buldu ve gençlik kabahatlerini yargılayan okul müdürüne aktardı. Müdür, gençlere yardımla ilgili gruplar arasında dolaşması için bundan birkaç kopya daktilo ettirdi. "Tehlikedeki kızlar" ile ilgilenen bir Katolik yardım örgütünün başı kopyalardan birini yakındaki Haslünne Manastırı'nın başöğretmenine götürdü. Kadınlar zamanın bu tipik çatışmasının anlatımını etkileyici buldular ve kitap şeklinde yayınlamaya karar verdiler. Rahibeler dürüstlüğünü sınamak için anneyi manastıra davet ettiler. Uzun bir tereddütten sonra Elisabeth Kolomak, bunun yazılışına en azından ortak olduğunu söylemeye cesaret edemeden günce-romanın yayınlanmasına

8) Bkz. StA B 4:21-422.

9) Breme, *Vom Leben getötet*, s. 232, Ayrıca bkz. StA B 3-M.1.w.2. N. 710.

10) StA B 4:21-422 s.3'teki Dr. Muehle'nin 10/2/1927 tarihli sorgu kayıdı. Salvarsan tedavisi daha sonra yeniden başlatıldı, yeni zehirlenme belirtileri tam olmasa da tekrar fark edildi, sonuçta kız Haziran 1924'te öldü.

11) Breme, *Vom Leben getötet*, s. 232, StA B 3-P.1. a. N. 1080.

razı oldu.[12] Tüm isim ve yerler değiştirildiği halde yine de ilgili kamuoyu için olayın Bremen'de meydana geldiği kısa zamanda belli olmuştu.

Vakaya Kamuoyunun İlgisi

Kitabın yayınlanmasından hemen sonra tüm bölgelerden insanlar, vefat eden genç yazarı oybirliğiyle methedip ve överek ayağa kalktılar. Günlüğü annenin yazmış olduğu öğrenilince bu edebiyat yapıtıyla ilgili şaşkınlık azalmayıp, arttı.

Gerçekten de çamaşırcı Kolomak (ve kızı) hayret edilecek bir şey başarmıştı. Bu romanda "zamanın tipik çatışması," doğrudan ilgili birisi, yani anne ve toplumsal bakımdan dezavantajlı sınıfın bir üyesi tarafından parlak, canlı ve meraklı bir tarzda betimlenmişti. Weimar döneminde hem kamusal hem de özel zeminler üzerinde sert bir biçimde çatışan çeşitli değer sistemleri arasındaki mücadeleler bu genç kadın ve annesi için kazandıkları tüm heyecanla resmedilmişti.

Kitap, hangi sebeple olursa olsun muhtemel bir fahişe olarak polise çatan herhangi bir genç kadının, polis gözetimi sistemi ve hastanede zorunlu tedaviyle toplum dışı ve böylece fahişe haline getirilmesini anlatıyordu. Kız arkadaş ve koğuştaki "polis kızlar" örneğini kullanarak kitap, polis ve sosyal yardım sisteminin kendilerine gelen genç kızları nasıl fahişeliğe zorladığını anlatıyordu. Hastanenin polis koğuşunda onlar, doktorların sıkı "tedavi yöntemlerinin" insafındaydılar.

Dolayısıyla günce, asrın başından beri örgütlü kadın hareketinin ana kaygılarından biri olan bir konuyu ele almaktaydı. O zamandan beri kadın hareketi çabalarını hararetle, ceza kanunun aslında fahişeliği yasaklamayan, ama ancak polis gözetimi altında izin veren Bölüm 361 altparagraf 6'sına karşı yönlendirmişti. Bu "düzenlenmiş fahişelik" hiçbir şekilde fahişeliği önlemeyip, tersine artırdığı için kadın hareketi bu paragrafın tamamen kaldırılmasını istiyordu. Devletin meşrulaştırdığı özel bir fahişe sınıfının kurumsallaştırılması evlilik dışı sekse engel olmaktan çok teşvik etmekteydi. Dahası -ve burada kadın hareketinin argümanı romandaki anlatımla çarpıcı şekilde çakışmıştı- bu paragraf ve gerektirdiği polis gözetimi her genç kadın için potansiyel bir tehdit oluşturmaktaydı. Neticede herkes polis tarafından keyfi bir şekilde fahişe olarak damgalanabilirdi. Kaçınılmaz leke böylece fahişeleri yaratıyordu.

12) "Derleme," s. 4.

1920'ler boyunca fahişelerin tartışılması ve tedavisi genel olarak ahlâk zemininden sağlık politikası alanına kaymıştı, bütün genç kadınlar -ve yalnızca kadınlar- aynen günce-romanda anlatıldığı şekilde, devlet hastanelerindeki zorunlu tedavinin potansiyel kurbanlarıydı. Dahası kitap, Aralık 1926'da, tam da kadın hareketinin (yalnızca genç kadınları hedef alan) bu sayede mevcut yasanın askıya alınmasını umduğu Zührevi Hastalıklarla Mücadele Yasası'nın Reichstag'dan geçirileceği bir zamanda yayınlanmıştı. Kadın hareketi bakış açısından yeni yasa bir uzlaşmaydı: Bölüm 361 altparagraf 6, ancak eğer kadın hareketi hem doktorların hem de sağlık konularıyla ilgilenen politikacıların istediği yeni "zührevi hastalıklarla mücadele" düzenlemeleriyle ilgili ödün vermeyi kabul ederse askıya alınacaktı.

Bu yasal reformla ilgili anlaşmazlıklar süresince konu zührevi hastalık tedavisinden sadece diplomalı hekimlerin sorumlu olup olmayacağıydı. Tıbbi kurum bu önergenin ardındaki dürtüyü 1926'da halâ kabul edilen, örneğin natüropati* gibi alternatif tedavi uygulamalarıyla mücadele etmek için kullanmıştı. Bu tartışmalıydı, çünkü birçok kimse sadece tıp mesleğinin insafına kalmaktan korkuyordu. Ayrıca, salvarsan tedavisi gibi ağır "kimyasal bombardımanın" meşruluğu hakkında ciddi kuşkulara sahip diplomalı hekimler tabakasından da güçlü bir direniş vardı. Profesyonel pratisyenler frengiyi 1910'da salvarsanla tedavi etmeye, böylece "kemoterapinin zaferini" müjdelemeye başlamışlardı. Salvarsan tedavisinin muhalifleri ağır şekilde saldırılan doğal tedavi uygulayıcılarıyla birlikte şarlatanlıkla suçlanmışlar ve böylece susturulmuşlardı. Neticede ve ironik şekilde, Bremen'deki Kolomak davasında eski polis doktoru ve salvarsanın *Völkish* (milliyetçi-muhafazakâr) karşıtı Dr. Dreuw yalnızca Komünist gazete *Arbeiterzeitung*'da yayın yapabilmişti.[13]

Yasanın yeni uyarlamasını, devlet tarafından yasaklansa da her yerde var olan genelevlerden kurtulmak için kullanmak kadın hareketinin özel kaygısıydı. Kadınların böyle "umumhanelerde" satınalınabilir metaya indirgenmesi, bu evleri kadınların aşağılanmasının somutlaşması şeklinde gören feministlerin gözünde bir diken haline gelmişti. Dahası feministler yerel yetkililerin genelevleri fiilen hoşgörmesinin "baş mu-

* Fiziksel yöntemlerle yapılan bir tedavi usulü - ç.n.

13) StA B 3-P.1. a. N. 1080.

habbet tellalı" olan devletin maskesini düşürdüğünü belirtiyorlardı.

Şimdi Bremen bu tartışmalarda özel bir mevki elde etmişti. Bremen, genelevleri olmadığını iddia ediyor; bunu yerine "zevk evlerine" vesikalı fahişelik biçiminde harika bir alternatif bulduğunu açıklıyordu.[14] "Helene Sokağı" modelinde, şehirdeki resmen onaylanmış ("kayıtlı") tüm fahişeler resmi genelev işletmecisi olmayan tek bir sokakta mesken kiralamaya zorlanmışlardı. Kadın hareketi, bu "reform modelinin" kendi çabalarına bariz şekilde alaycı bir cevap olduğunu hissetti. Devlet destekli genelev uygulamalarına karşı olan polemiklerinde daima Bremen'in Helene Sokağı'na özellikle şiddetli saldırmışlardı.[15] Bu nedenle Kolomak'ın romanının Bremen'deki koşulları anlattığı ortaya çıkınca insanların dikkat etmeleri anlaşılabilirdi.

Günce-romanın bir kez daha tartışmaya sunulduğu çoklu çatışma manzarası içerisinde Bremen'deki her iki muhalefet partisi, Sosyal Demokratlar ve Komünistler, derhal meseleyi ele aldılar ve kadın hareketinin eski argümanlarını kullanarak sisteme ağır bir saldırı başlattılar. Böylece Şehir Meclisi'ndeki (Bürgerschaft) Komünistler (1) Bremen ahlâk polisinin derhal yeniden örgütlenmesini; (2) derhal on kadın polis sosyal yardım memuru alınmasını; (3) zührevi hastalığı olanların hastanede gördüğü tıbbi tedavi şeklinin derhal değiştirilmesini; (4) gençlerin derhal polis yerine gençlik yardım kurulunun gözetimi altına alınmasını talep ettiler.[16]

Kitap hakkındaki neredeyse oybirliği içerisindeki olumlu görüşler ve solun bunun ardından gelen Bremen kurumlarına saldırıları, muhtemelen hükümetteki partilerin adamlarının lekelenen "Bremen onuru" ile ilgili olarak, ağır bir karşı saldırı başlatacak kadar rencide olmuş hissetmelerine neden olan şeydi.[17]

Annenin Cezası

Tablo döndü ve kızın salvarsandan ölmesinden tam iki yıl ve Bremen gazetelerinde kitabı öven ilk eleştirilerin çıkışından tam iki gün sonra,

14) Ayrıca bkz. "Über die sanitäre Überwachung der Prostitution in Bremen von Kreisarzt Dr. O. Weidanz," *Zeitschrift zur Bekämpfung der Geschlechtskrankheiten* VV (1914): 88-103.

15) Ayrıca bkz. Anna Pappritz, *Herrenmoral* (Leipzig 1903).

16) Görüşmeler, 14 Ocak, 1927, s. 2.

17) Görüşmeler, s. 105-107, Dr. Neurtah'ın *Weser Zeitung*'daki 6 Ocak 1927 ve *Bremen Nachrichten*'deki 10 Mart 1927 raporu.

annenin muhabbet tellallığı faaliyetleri "ortaya çıkarıldı." Daha 1 Ocak 1927'de tüm yerel gazeteler polis uyarlamasını vermek zorunda tutuldular: "Kız fahişe, anne muhabbet tellalıydı."[18]

Bunun ardından, sözde meçhul bir ihbarla harekete geçen polis gizlenmiş piyade tüfeklerini -elbette boş yere- aramak için ayakkabıcının evinde gözüktü.[19] Sonra, *Bremen Nachrichten* (yönetimin resmi gazetesi), Elisabeth Kolomak ile arası iyi olmayan bir komşuna onun adıyla Lisbeth Kolomak'ın hikâyesinin tersine bir uyarlamasını 19 Ocak sayısında "Hakikate Hürmet" (*Der Wahrheit die Ehre*) başlığı altında sunmak için rüşvet verdi. Bu anlatımda her iki ebeveyn de kızlarının "gidişatını" biliyormuş ve kız kendi parasını annenin muhabbet tellallığıyla faal şekilde desteklenen bir fahişe olarak kazanıyormuş görünüyordu. Buna ek olarak, güncenin kızdan değil, anneden geldiği iddia ediliyordu.[20]

Bu durum, Komünist parti liderinin davet edilmediği bir şehir meclisi parti liderleri tartışmasına yol açtı.[21] Bunun üzerine, onu ve kitabını gazetesi *Volkzeitung*'da iyilikseverlikle savunmuş olan Sosyal Demokrat editör Faust, onu günceyi kızının değil, kendisinin yazdığını "kabullenmeye" ikna etti; kadın ona güveniyordu.[22] İnsanlar ilk baştan annenin "itirafına" inanmadılar, çünkü kızının elyazısını böylesine aldatıcı şekilde çocuksu bir tarzda taklit edebileceğini pek sanmıyorlardı. Yine de, Elisabeth Kolomak bir "sahtekâr" olarak maskesini indirmişti; sonuç insanların onun muhabbet tellalı olduğuna inanmaya daha istekli hale gelmesiydi. Kadın bu tepkiyi beklemiyordu ve yasal süreci atlatan polisin onu kısa zamanda tutukladığı manastıra kaçtı. "Kapsamlı muhabbet tellallığı" şüphesiyle onu alışılmamış şekilde uzun bir süre (altı hafta) gözaltına aldılar.[23] Feminist bir editör bu usulü acı biçimde yorumladı:

> Her şeyi tek başına ve huzur içerisinde yeniden düşünebileceği varsayılıyordu. Bu sebeple 28 Ocak'ta yetki alınmadan bir baş-

18) *Weser Zeitung* dâhil, 8 Ocak 1927 tarihli tüm Bremen gazetelerine bakınız.

19) Auguste Kirchhoff, "Die bremischen Frauen und das Buch *Vom Leben gelöst*," *Die Frau im Staat* 4 (1927), s. 6.

20) *Bremen Nachrichten*, 19 Ocak 1927. Ayrıca bkz. StA B 7: 2007-86 92 (hükümet danışmanı Dr. Hertl'in dosyaları).

21) Görüşmeler, 15 Şubat 1927, s. 56 ve 97.

22) Alfred Faust, Görüşmeler, 15 Şubat 1927, s. 100.

23) Kirchhoff, "Die bremischen Frauen."

ka ilde gözaltına konuldu. Polis merkezinde koruyucu ya da sorgulayıcı gözetime alındı.

Kadının vicdan rahatlığına rağmen, soğukkanlılığının bir şekilde bozulduğu ve beş yıllık bir hapis olasılığı ve bunun çocukları ve kendisi için sonuçları hakkında güvensizlik hatta endişe hissettiği düşünülebilir. Sonuçta zaten birçok ifade ve sorgulamalarda geçmiş durumda.[24]

Ülke basınının çoğu uzun bir hapsin adaletsiz olduğunu düşündüğü halde, çamaşıcı kadın itirafını tekrarladıktan sonra 20 Şubat 1927'ye kadar serbest bırakılmadı. Nihayet duruşma Haziran 1927'de yapıldı ve üç gün sürdü. Dava Bremen şehrine, polise ya da doktorlara karşı değil, salvarsan kurbanının annesine karşıydı. Onun istemesine karşın, durumu iyi bilen halk "ahlâki tehlike" nedeniyle dışarıda tutuldı. Kolomak, kovuşturmanın yıldız tanığının -kitaba göre Lisbeth'i yoldan çıkartmış olan kız arkadaşın- ifadesi zemininde suçlandı. Diğer kanıtların çoğu oldukça zayıftı: üç gençten ikisi polise verdikleri ifadeleri geri aldı ve Lisbeth hakkında olumsuz bir izlenime sahip olmadıklarını vurguladılar; yalnızca yıldız tanık ve bahsedilen komşu ona karşı şahitlik ettiler. Yine de Kolomak sekiz ay hapse çarptırıldı.[25]

Meselenin artık yatıştığı, 1923-1924 büyük enflasyonunun neden olduğu fakirlik yüzünden işlenen suçları kapsayan 1928 genel affına kadar çamaşırcı kadın serbest bırakılmadı. Annenin avukatı, toplumsal bağlılığıyla tanınan Merkez Partisi vekili, duruşmalar sırasında uzlaşma çözümü olarak bu yasanın kullanılmasını zaten teklif etmiş, ama teklifi ilk baştan dikkate alınmamıştı. Yine de -yarı gizlik içerisinde- karar verilen gecikmeli af önemli ve insanların ayakkabıcının karısına karşı yapılan adaletsizliğin gayet farkında olduğunun güçlü bir göstergesiydi.

"Tedavi"nin Anlamı

Eleştirenlerin belirttiği gibi, Bremen Şehir Meclisi'nin talebi üzerine verilen davayla ilgili tıbbi rapor yalnızca kendileri de salvarsan tedavisini savunan doktorlardan alınmıştı. Yine de rapor açık bir resim vermekteydi. Polis Lisbeth Kolomak'ı hastaneye belirsiz bir, frengisi oldu-

24) Anita Augspurg, "Der vorläufige Abschluss," *Die Frau im Staat* 4 (1927): 7-9, s. 8.

25) Polis raporuna göre Kolomak'ın kızı üç farklı erkekle üç kez cinsel ilişkide bulunduğunu kabul etmiştir. Derleme ile StA B 4: 21-424 kıyaslayınız.

ğu şüphesiyle teslim etmişti.[26] Kız enfeksiyonu olduğunu reddetmiş ve hiç cinsel ilişkide bulunmadığını iddia etmişti.[27] Aslında özellikle frengi vakalarında cinsel ilişki olmadan frengi bulaşması mümkündü. Kız polis raporunu asla imzalamadığı için, en azından polislerin kendilerini kızın kayıt için bildirdiğinden daha kaba bir şekilde ifade etmiş ve kızın gerçekten cinsel bakımdan deneyimsiz olması mümkündü.

Kız getirildikten biraz sonra -ve hiç de tamamen zararsız olmayan bir lomber ponksiyonunun* ardından- ilâçtan,[28] Bremen'de yaygın olan, ama İçişleri Bakanlığı'nın yalnızca sağlam erişkin erkekler için onayladığı maksimum doza karşılık gelen bir doz verilmişti.[29] Fakat birçok doktor bu sınırlandırmaya uymuyordu.[30] Kıza verilen yüksek doz şöyle gerekçelendirilmişti: "Zührevi hastalık mağduru bir şahıs olarak cinsel bakımdan faal olmaya devam edebileceği varsayılmalıydı; o yüzden hijyenik nedenlerle tam bir tedavi gerektirmiş görülüyor."[31] Bir başka deyişle, doktorlara polis tarafından getirilen ve onlar tarafından evlilik dışı "cinsel bakımdan faal" olduğu iddia edilen bir genç kadın -bu faaliyetin kaç kişiyi ilgilendirdiğine ya da bununla para kazanıp kazanmadığına ya da polisin hata yapıp yapmadığına bakılmaksızın- (erkek) doktorlar "frengiyi, halkın vebasını" bu şekilde kontrol altında tutmayı umdukları için tartışmalı ilâçlarla güya önleyici olan ağır bir bombardımana tabi tutulmuştu. Bu, ilâcın savunucularının bile kabul ettikleri gibi, tedavi henüz yeterince test edilmemiş olduğu halde yapılmıştı. Breslau'dan çağırılan bir uzman salvarsanın -ya da gümüş salvarsan ya da yeni arsefenaminin- nasıl ve hangi dozlarda işe yarayacağı hakkında fikir birliği bulunmadığını onaylamıştı. Dahası frengi, tedavisiz bile, kendiliğinden hafiflemesi dâhil, son derece farklı şekillerde ilerleyebilen bir hastalık olarak kabul ediliyordu.[32] Bir başka deyişle, çoğu vakada hasta-

* Belkemiğinden tahlil için iğneyle sıvı alınması işlemi - ç.n.

26) Bulunular farklıdır: polis araştırmalarına göre (Derleme, s. 2) kız frengi değil belsoğukluğu nedeniyle getirilmişti.

27) StA B 4: 21-422'deki olayın tarihçesine göre.

28) Görüşmeler, 25 Şubat 1927 ve Augspurg, "Der vorläufige Abschluss."

29) Berlin İçişleri Bakanının federe devlet hükümetleriyle salvarsan preparatlarının kullanım kılavuzuyla ilgili 3 Mart 1923 tarihli haberleşmesi.

30) Savaş sonrası yetersiz beslenmenin salvarsan dayanıksızlığına katkıda bulunduğu bilinmekteydi. Bkz. Prof. Dr. Hahn'ın raporu StA B 4:21-422.

31) 15 Şubat 1927'de Dr. Bischoff'tan Jadassohn'a, StA B 4:21-422.

32) Bkz. uzman Jadassohn'un fikri, aynı eser, s. 19.

lığın ciddiliği kemoterapinin sonuçlarının gerekçesi değildi.

Şehir meclisinin dava hakkındaki tartışmaları sırasında doktorların hiçbirisi Lisbeth Kolomak'ın ölümünün ilâç tedevisi yüzünden olabileceğini tamamen reddetmemişti.[33] İnsanların ölen hakkında sürekli, sonuçta mahkemece resmen tespit edilmiş bir "gerçek" olmayan "fahişe"[34] diye bahsederek ellerini meseleden temizlemeye çalıştıkları kesindi. Buna ilâveten, kızın muhtemelen bir başka yeni ilaç olan bizmut-genol (belsoğukluğu ilacı) zehirlenmesinden ölmüş olduğu eklenerek şaşkınlık yaratılmıştı. Tıbbi raporun belirtmediği şey asistan doktor tarafından kendi ifadesinde hatırlanmıştı: aslında Lisbeth Kolomak salvarsanın neticesi olan egzamanın "nötralize" edilmesi için ilk sodyum sülfat verilenlerden biriydi.[35] O nedenle, anne kilitli koğuştaki kadınları tıp mesleği için kobay olarak kullanılmaktan korkar şekilde betimlediği zaman bu bir zorlama değildi.[36] Yoksa Bremen doktorlarının bir yanlış tedavi olayının açıkça kabul edilmesiyle ilgili aşırı endişeleri zor açıklanabilirdi.[37] Polisin eline düşen her zührevi hastalıklı kadın bu koşulların kurbanı olabilirdi; oysa bu genç erkekler için geçerli değildi. Biraz "daha özgür ahlâkı" ile genç "yeni kadının" sistemin çarklarına nasıl gayet kolayca kapılabileceğini gösterdiği için Kolomak güncesi tesir bırakmıştı. Özellikle I. Dünya Savaşı'ndan beri çok sayıda genç kadın artık geleneksel kadın modellerine uymuyor ve kendileri için daha fazla kişisel özgürlük istiyorlardı. Aynı zamanda, mutlaka fahişeliği içermeyen serbestçe yatma *Volk* sağlığına tehdit oluşturduğu bahanesiyle kilitli bir koğuşta zorunlu tedaviye yol açabilirdi.

Meselenin aslında bu tür tedavinin caydırıcı yapısı olduğu belliydi; hasta insanlara gerçek yardım konusu en fazla ikinci derecedeydi. Bremen'de hastanenin kilitli kadınlar koğuşundaki tamamen gayri hijyenik koşullar ve her yerde olduğu gibi, bu bölümün zührevi hastalıktan muzdarip tüm genç kadınları barındırmak için fazla küçük olduğu gerçeği bunu gösteriyordu. Halk, "ahlâksız kadınların" yararlı bir tedaviden çok cezaya benzer bir muameleye tabi tutularak disipline edilmesi-

33) Görüşmeler, 25 Şubat 1927, s. 100.

34) Aynı eser, s. 89.

35) Dr. Mühle'nin 10 Şubat 1927 tarihli sorgulama kaydı, s. 2. StA B 4:21-422.

36) Breme, *Vom Leben getötet*, s.219.

37) Görüşmeler, s. 100.

ni umuyordu.[38] Erkekler böyle deneylere ancak savaşta askerken ya da mahkûmken tabi oluyorlardı. Birçok kadın, salvarsanın olumsuz yan etkileri hakkındaki endişeleri çok büyük olduğu için tedaviye gönüllü teslim olmuyordu. O nedenle, hepsi, erkeklerse kesinlikle, böyle tedavi olmadığı için konu tedavi metodu değildi. Konu eski çifte standardın yeni vasıtalarla sürdürülmesi ve desteklenmesiydi.

Erkek Ahlâk Standartlarına Karşı Mücadele

Bremen'de ve başka yerlerde Alman kadın hareketinin ilk ve en eski kaygılarından birisi bu çifte standarda ve bunun tüm kadınların hareket özgürlüğü üzerindeki kısıtlayıcı etkilerine saldırmaktı. Daha sonra gösterileceği gibi, sıradışı gerçek, diğer tüm farklılıklara rağmen kadın hareketini daima birleştirmiş ve Weimar döneminin sonuna kadar bunu devam ettirecek olan şeyin esasında ahlâk meselesi olduğuydu. 1860'larda ve 1870'lerde bile burjuva kadın hareketi hizmetçi pansiyonları (*Mägdeherberge*), bir örgüt -Genç Kızların Dostları (Freundinnen junger Mädchen)- ve Yalnız Seyahat Eden Genç Bekâr Çalışan Kadınları Koruma Tren İstasyonu Görevlileri'ni (Bahnhofsmission zum Schutze alleinreisender erwerbstätiger junger Frauen) kurmuşlardı.[39] Bu hizmetlerin genç kızları evlilik üçkâğıtçılarından ve beyaz kadın ticaretinden koruyacağı varsayılmaktaydı.

Alman Kadın Dernekleri Federasyonu'nun (1894'te bir şemsiye örgüt olarak kurulan Bund Deutsher Frauenvereine) 1898'de Hamburg'daki üçüncü toplantısından sonra Bremen'de Gençlerin Korunması Derneği (Verein Jugendschutz) kurulmuştu. Bu örgüt ilk kez "düşmüş" olan kızları kişisel himaye ve barınak ve istihdam fırsatları sağlayarak daha da yozlaşmaktan "korumayı" amaçlıyordu. Bu dernek aynı zamanda "kırmızı ışıklı" barlara karşı ve garson kızların etkin korunması için bir girişim başlatmıştı.[40]

1903'te Bremen'de daha saldırgan ve radikal Uluslararası Köleğin Kaldırılması Federasyonu'nun (Internationale Abolitionistische Föderation) bir şubesi kurulmuştu. Nisan 1909'da bu grup özellikle aktif pro-

38) Ayrıca bkz. Havelock Ellis, *Geschlecht ubd Gessellschaft* (Würzburg, 1911); ve Abraham Flexner, *Die Prostitution in Europa* (Berlin, 1921).

39) 1884 yılından *Nordwest*, s. 369 ve 390.

40) Else Wex, *Staatsbürger liche Arbeit deutscher Frauen 1865-1928* (Berlin 1929), s. 49. Ayrıca bkz. StA B 4:21-409.

pagandasıyla çok çeşitli politik gündemleri olan on üç Bremen kadın örgütünü şehir meclisine ceza yasasının Bölüm 361, altparagraf 6'sının kaldırılmasını ve muhabbet tellallığı paragrafının (ceza yasası paragraf 180) genelevlere uygulanmasını isteyen toplu bir dilekçe vermek için toplamayı başarmıştı.[41] İlk talepte kadınlar fahişelik yasasının kaldırılmasını istiyorlardı. Yasa yalnızca ahlâksızlığı teşvik etmiyordu, fahişelik tanımları değişken, dolayısıyla da anlaşılmaz olduğu için anlamsızdı. Zührevi hastalığa engel olmak yerine paragraf bunun tersine neden oluyordu. Dilekçeye başka şeylerin yanında şunun da belirtildiği on sayfalık bir gerekçe ekliydi:

> Bu mevzuatla ahlâk polisi en temelsiz bir şüphe üzerine bile her zaman her kadını tutuklayabilir. Fakat yanlışlıkla gözaltına alınan kadın için fahişelik şüphesiyle tutuklanmak itibarı için daima zararlıdır, çoğunlukla (örneğin özel öğretmen olarak) işini kaybetmesine neden olarak ekonomik çıkarı için de zararlıdır. Bu nedenle mevzuat tüm çalışan kadınlar dünyası için, özellikle de kentlerdeki genç bekâr kadınlar için çok ciddi bir tehlike oluşturmaktadır.[42]

Buna ek olarak dilekçe, ceza yasasının genelde muhabbet tellallığını, özelde de bunun kâr maksadıyla yapılmasını yasaklayan Bölüm 180 mevzuatının tersine yalnızca var olmayıp, "polis ve şehir yetkililerinin onayıyla" var olan Helene Sokağı genelevlerine karşı yöneltilmişti.[43] Kadınlar bu durumun "halkın yasaya saygısını" ve "halkın ahlâki bilincini" tehlikeli şekilde zedelediğine, genç erkeklere zamparalığı öğrettiğine ve onları ailelerine hastalıklı bir şekilde geri gönderdiğine inanıyorlardı.

Bu dilekçe Bremen'de Alkol Suistimaline Karşı Kadınlar'dan (Frauen gegen den Alkoholmissbrauch), Protestan Kadınlar Birliği (Evangelische Frauenbund), Yahudi Kadınlar Derneği (Israelitischer Frauenvere-

41) Bkz "Der Abolutionist" II (1903), cilt 3, s. 28. Josephine Butler ve İngiltere'deki kadın arkadaşları tarafından 1867'de başlatılan bu çabalar kısa zamanda uluslararası tanınır ve mücadele edilir hale geldi. Bkz. Judith Walkowitz, *Prostitution and Victorian Society: Women, Class and the State* (Cambridge, 1980),

42) Bremen Senatosuna Nisan 1909'da 13 örgüt tarafından verilen dilekçeye eklenen Felicitas Buchner'in fahişeliğin düzenlenmesi meselesiyle ilgili olarak, StA B 4:21-412, s.1.

43) Aynı eser, dilekçe.

44) Aynı eser.

in), Kayzer Friedrich Locasının Kadın Yardımcıları (Schwesterbund der Kaiser-Friederich-Loge), Bremen Kadın Öğretmenler Derneği (Verein Bremer Lehrerinnen), ve Annelerin ve Bebeklerin Korunması Derneği'ne (Verein Mütter- und Säuglingsschutz) kadar o zamanın neredeyse bütün kadın örgütleri tarafından imzalanmıştı.[44] Tek somut netice kadınlar hareketinin geleneksel talebinin yerine getirilmesi, yani o sene muhtemelen rastlantısal olmayan bir şekilde Bremen'de bir "kadın polis asistanı"nın işe alınmasıydı. Feministlerin düşündüğü gibi, bu kadın polis asistanı, Gençlerin Korunması Derneği'yle aynı şekilde, özellikle ilk kez "düşmüş" olan genç kadınlarla ilgilenecekti.[45] Bu dilekçenin sembolik başarısı kesinlikle önemliydi: çeşitli ideolojiden kadınlar sonunda devlete karşı bir talep ve uzun bir dilekçenin sözleri üzerinde uzlaşmışlardı.

Savaş patlak verdiğinde faaliyetlerini geçici olarak durdurmuş olan fahişeliğin kaldırılması hareketi 1916 yılında tekrar harekete geçmişti. Kadın hakları savunucuları, kuzey Almanya dâhil ülkenin birçok kısmında polisin gerçek bir neden olmadan zührevi hastalık bulaştırabileceğinden kuşkulanılan herhangi bir "sivili", bir başka deyişle herhangi bir kadını tutuklamasına ve zorunlu tedavi için hastaneye koymasına izin veren askeri talimatlardan hakarete uğramaktaydılar.

Savaş bittikten sonra örgütlü kadın hareketi 1916 tarihli diğer mevzuatla birlikte Bölüm 361, altparagraf 6'nın kaldırılması kampanyasını hemen yenilediler. Özellikle I. Dünya Savaşı boyunca hergün kadın örgütlerinin yardım çalışmalarıyla meşgul olmuş Marie Elisabeth Lüders gibi kadınlar devlet mevzuatının kaldırılmasının her yardım hareketinin başarısı için olduğu kadar, halkın ahlâkının düzelmesi için de vazgeçilmez olduğuna kaniydiler.[46]

Fakat feministlerin Bölüm 361, altparagraf 6'yı kaldırmayı, ancak hemcinslerinin çoğu gibi fahişelik paragrafının kaldırılmasına niyetli olmayan, ama zührevi hastalıklarla mücadele edilmesi lehinde olan erkeklerin sözlerini -en azından kısmen- kabul etmekle başarabilecekleri

---

45) Bkz. Irmgard Jaeger, "Frauenfürsorgetätigkeit bei der Polizei," Anna Pappritz, ed. *Einführung in das Stadium der Prostitutionsfrage* (Berlin 1919), s. 200-20.

46) Maria Elisabeth Lüders, "Eine Forderung ohne Einschränkung," *Die Frau* 1920/21, s. 53-55. I. Dünya Savaşında kadın hareketi içerisindeki yardım çalışmalarıyla ilgili olarak bkz. Irene Stoehr ve Detel Aurand; "Opfer oder Täter? Frauen im 1. Weltkrieg," *Courage* 7 (1982), Sayı 11 ve 12, s. 43-50 ve 44-51.

ortaya çıktı. Bu yasa Reichstag'da tartışmaya ilk kez 1923'te gelmişti ve sonunda 1927'de çıkarıldı. 1927 yasası fahişeliği en azından resmen suç olmaktan çıkardı ve zührevi hastalıklardan muzdarip kişilerin gözetimini polisten sağlık yetkililerine aktardı. Yetkililerin her kadının sağlığını potansiyel olarak denetlemesine izni veren kıstas artık fahişelik değil, "sık sık değişen cinsel partnerler" idi. Fakat devlet seviyesinde, örneğin Bremen'de yasanın uygulanması büyük çapta ertelenmiş ya da yürürlüğe konulmamıştı.

1927 yılında (Bremen kadın hareketinin uzun mücadelesinden sonra[47]) genelev bölgesi Helene Sokağı en azından resmen kapatılmış olmasına rağmen, kadınların başlangıçtaki niyetlerinin tam tersine dünya ekonomik krizi sırasında yasa öncekinden daha fazla kadın üzerinde yeni ve artan bir kontrole yol açtı.[48] 1920 başlarında kadın hareketinin korktuğu şey olmuştu: iyileşmeye yol açmak yerine yasa, "başka bir kılıkta yeni bir cezalandırma aygıtı" haline gelmişti.[49]

Bremen'deki Çatışmalar: Fahişelik ve Zührevi Hastalıklar Yasası

Ulusal seviyedeki gelişmelere paralel olarak Bremen kadınları savaştan sonra mücadelelerine yeniden başlamışlardı. 1919 ortasında kadın temsilcilerine Bremen Milli Meclisi'nde (Nationalversammlung) fahişelerin rehabilitasyonu için yardım dairesi açılmasını isteyen bir dilekçe verdirdiler. Kadınların beklentisine göre bu tesisler devlet tarafından, ama "kadının kadın için" doğrultusunda finanse edilecekti. Olabildiğince bağımsız ve kendine yeterli olacaklar ve özellikle diğer makamlardan bağımsız çalışacaklardı.[50] Bu dilekçe Bremen'in, siyasi olan ve olmayan neredeyse tüm kadın örgütleri tarafından imzalanmıştı. Milli Meclis tarafından dikkate alınmadı.[51]

Bremen'de de, anlatılacağı gibi, polis ve tıp doktorlarının kadın hareketinin bu talebinin özel muhalifleri oldukları ortaya çıktı. Polis fahişe-

47) 1939'da Nasyonal Sosyalistler tarafından yeniden getirilmiştir ve halen mevcuttur.

48. Gertrud Bäumer, "Reaktion in der Frage der Reglimentierung," *Die Frau*, 1932/33, s. 81-86.

49. Lüders, "Eine Forderung ohne Einschänkung."

50. Komisyonun 9 Kasım 1920 tarihli, bir yardım dairesi kurulması hakkındaki raporuna bakınız. (Görüşmeler, s. 3).

51. 9 Kasım 1920 tarihli Bremen Şehir Meclisine 3 N. Rapor: bir yardım dairesi kurulması hakkındaki Komisyon Raporu, *Verhandlunden der Bremischen Buergerschaft*, 1920, görüşme kayıtlarına ek, s. 4.

liği düzenleme yetkisinden vazgeçmek istemiyordu. Kadınların yelkenindeki rüzgârı almak için kendileri tarafından istihdam edilen tek kadın yardım memurunun ünvanını basitçe "yardım memuru"na (*Pflegeamt*) çevirdiler.[52]

Feministler dilekçeleri sayesinde bir yardım memuru konulmasını, ama ancak erkeklerin bunun gerçekleşmesini daha üç yıl sürüncemede bırakmalarını mümkün kılacak şekilde başarmışlardı. Ancak 1924'te yardım bürosu var oldu ve o zaman da iki odasını Anneleri Koruma Federasyonu'yla (Bünd für Mutterschultz) paylaşmak zorundaydı.[53]

Beklenen Zührevi Hastalıklarla Mücadele Yasası manzarası içerisinde Bremen feministleri 1926'da Helene Sokağı'nı ortadan kaldırmayı tekrar ve son kez denediler. Şehir Kadınlar Federasyonu'ndaki otuz iki örgütün hepsi Demokratik Partili Minna Bahnson tarafından şehir meclisine verilen bir dilekçeyi destekledi; Komünist Partili Gesine Becker bile bunu hararetle savunuyordu.[54] Helene Sokağının sekiz sakininin bir önergesi teklife karşı çıktı. Dilekçeyi gerekçelendiren Bremen Fahişeliği Kaldırma Derneği'nin en faal temsilcilerinden birisi olan Minna Bahnson, Bremen kadınlarının fahişeliğin bitirilemeyeceğini kesinlikle bildiklerini vurguladı. Fakat tıp komisyonundaki erkeklerin tersine onlar zührevi hastalıklarla mücadele çabalarını kısıtlamayı reddediyorlardı. Tam tersine onların hedefi, "Bremen'in ve Almanya'nın her yerindeki binlerce kızı cemiyetten atılma kaderinden korumak" idi.[55] Feministler, Helene Sokağı kadınları gönüllü olarak orada olduklarını vurgulasalar bile, onların normal, saygın bir hayatla olan tüm bağlarının engellenmiş olduğu iddiasındaydılar. Son tahlilde, fahişeler Helene Sokağında yalnızca "mevcut polis sistemimizden" biraz korunma satın alabildikleri için yaşamaktaydılar.[56] Tam da bu hususta Demokrat Minna Bahnson, Komünist Gesine Becker tarafından güçlü biçimde desteklendi. Komünistler ayrıca, "Helene Sokağı fahişeleri 30, 35, 40, hatta 45 yaşında ve artık düzgün bir hayata yetenekli olmayan, fiziksel olarak tamamen bitmiş ve artık saygın toplumla uyumsuz yıpranmış şeyler"[57] ol-

52) Görüşmeler, 10 Kasım 1920, s. 640.

53) Ayrıca 1925 Görüşmeleriyle kıyaslayınız.

54) 1926 Görüşmeleri. İstek 19 Mart 1926'da verildi, s. 154. Görüşme 30 Mart'ta 1926'da yapıldı (s. 213-24). Helene Sokağı sakinlerinin önerge metnini bulamadım.

55) Aynı eser, s.213.

56) Aynı eser.

57) Aynı eser, s. 218

dukları için sokağın kaldırılmasına karşı dilekçe verdiklerine inanıyorlardı. Sosyal Demokrat Anna Stiegler de benzer bir iddiada bulunuyordu: Helene Sokağı nispeten insani bir genelev biçimi olsa bile bu, devletin "baş pezevenk" rolünü almış olduğu gerçeğini değiştirmemektedir."[58] Kendisi de genelev sokağı fahişelerinin dilekçesine sempati duyduğu halde oranın kaldırılması lehindeydi:

> Biz bu kızların daha fazla yıkılmaya bırakılmaları fikrinde değiliz. Eğer burjuva yaşamına dönme iradeleri varsa, onlar için yol, Bremen'de yardım bürosu ve yardım evi şeklinde zaten alınmış olan önlemlerle açılmıştır. O nedenle, istiyorlarsa dönüş yolunu bulabilirler.[59]

Fahişeliğin toplumsal kaçınılmazlığı özellikle solcu kadınlar tarafından vurgulanmıştı.[60] Genç kadınlar haftada yalnızca 9.5 mark işsizlik sigortası alıyorlardı; eğer istihdam yardımları bitmişse ellerine tüm ay için genellikle yarısı kiraya ayrılmak zorunda olan 15 mark sosyal yardım geçiyordu. Dilekçe genelev sokağının kaldırılmasının ancak dokuz ay geçtikten sonra gerçekleşmesini, böylece sakinlerin buna uyum sağlamak için zamanları olmasını şart koşuyordu, ama aslında kadın hareketi üyeleri fahişeleri pek düşünmüyordu. Minna Bahnson bunların arasında birçok "anormal, asosyal unsurlar" gözlemlemişti,[61] ve Anna Stiegler onların, genelev sokağının kurmalarına izin verdiği "iyi burjuva ailelerinden" gurur duyuyor görünmelerine kızıyordu.[62] Bundan ayrı olarak, feministlerin öfkesi öncelikle devletin erkek ve kadınlara eşit olmayan muamelesine -Helene Sokağı'nın bariz şekilde temsil ettiği çifte standarda- yönelikti. Otuz iki kadın örgütünün dilekçesi aslında kabul edilmişti. Anna Stiegler ilâve rehabilitasyon gözetimi önleminin kaldırılması ve bunun yerine bir kadın polis gücü kurulmasında başarılı bir şekilde ısrar etti. Kolomak skandalına cevap olarak Bremen kadınları, Şubat 1927'de bir başka büyük toplantı daha yapmayı ve ortak bir niyet bildirisi yayınlamayı başardılar. Bunun 1 Nisan 1927'de Hele-

58) Aynı eser. s. 219

59) Aynı eser.

60) Diğer 800-1,000 fahişe Bremen'in her tarafına yayılmıştı. Aynı eser. s. 220.

61) Aynı eser. s. 224.

62) Aynı eser. s. 219.

ne Sokağı'nın, en azından resmen kaldırılıp, Franke Sokağı isminin verildiği gerçeğiyle kesinlikle ilgisi vardır.

Kadınların Kolomak Vakası'na Cevabı

Zührevi Hastalıkla Mücadele Yasası'yla ilgili hararetli tartışmaların içerisinde hem ulusal seviyede hem de Bremen'de, Elisabeth Kolomak'ın kitabı Aralık 1926'da yayınlanmasından bile önce dikkat çekmişti. Alman Kadın Dernekleri Federasyonu'nun resmi organı *Die Frau*'da "müthiş yazılmış günce-romanın" neredeyse mest olmuşçasına lehte eleştirisi daha sonbaharda çıkmıştı.[63] Fakat bu organda olaya yapılan daha sonraki göndermeler son derece kısaydı. Bu bariz kısalığın nedeninin davanın bir skandal haline gelmiş ve Bremen'de, özellikle Sosyalist ve Komünist partiler Kolomak'ın savunucusu olduktan itibaren belli bir politik renk kazanmış olması olabilir. Örgütlü kadın hareketi tüm siyasal gruplaşmaları aşan bir varlık şeklinde devam eden varlığını korumak için kendisini politik bakımdan tarafsız olarak sunmak istediğinden *Die Frau* editörleri muhtemelen meseleyle ilgili daha fazla yorumdan kaçınmışlardı.

Günceyi annenin toparladığı belli olunca tam da meseleye en çok dâhil olmuş Bremenli kadınlar kuşkucu hale geldiler. Bütün olarak kadın hareketi içerisinde de çeşitli fikirler vardı. Bremen'i yöneten adamlar *Die Frau*'ya sık sık katkıda bulunan Sophie Dorothea Gallwitz'i kendi taraflarına kazanmayı başarmışlardı. Olayın Bremen Senatosu ve polisin gözünden, anneyi muhabbet tellalı, kızı da fahişe olarak nitelendirdiği bir anlatımını *Berliner Börsenblatt* gazetesinde sunmaya onu ikna edebildiler.[64] Sophie Gallwitz muhtemelen sadece anneyi suçlamakta yalnızdı, ama feminist ve adanmış bir fahişelik karşıtı olan Minna Bahnson da ilk baştan polisin uyarlamasına daha fazla itibar etmek eğilimindeydi. Aynı anda da, Hamburg Ev Kadınları Örgütü gazetesindeki anlatımında erkek ahlâk nosyonunun ve kadın düşmanı hukuk sisteminin gençler arasında bu tür ahlâksızlığın kolaylaşmasına hizmet ettiğinden emindi:

---

63) Dr. Agnes Wurmb, "Noch ein Tagebuch." *Die Frau*, 1926/27, s. 132-34.

64) StA B 3-P. 1 a. N. 1080. Bu makalenin, 16 Şubat 1927 tarihli *Berliner Tageblatt*'ın 1. ilavesinde yayınlanan Gabrielle Tergit'in "Der Fall Machan-Kolomak" başlıklı makalesinin karşıt anlatımı olması amaçlanmıştı.

> "Fakat, bu on dört yaşındaki tutkulu içgüdülerin ahlâksız davranışlarla uyandırıldığı, üç yıllık süre boyunca baştan çıkarılıp, sistematik şekilde maddi ve manevi olarak tahrip edildiği, ve bu küçüğü elden geçiren ve kızın kendileri için bir zevk nesnesi olduğu adamların birisinden bile hesap sorulması imkânının olmadığı gerçeği düşünülürse, biz kadınların böyle yasalardan ve yasanın bu açık kapılarından utanç ve öfke duyup yüzümüz kızarmalıdır!.. Kızlar hediye ya da para kabul ettiği anda bu erkekleri güya tüm sorumluluktan kurtarmakta, hatta vicdan azabından kurtarmakta ve kızlara "paralı orospu" damgası vurmaktadır"![65]

Bunun tersine, diğer kadın gazeteciler anneyi evinde ziyaret edip meselenin kökenine inmeyi denediler. Sosyal Demokrat Clara Bohm-Schuch şunları yazdı:

> Kırk iki yaşına ve beş çocuğa rağmen bir kız izlenimini veren bu kadını ziyaret ettiğimde ona "Lisbeth'in arkadaşının yaşam tarzı hakkında bir şey biliyor muydunuz?" diye sordum "Bilmiyordum. Bilseydim eve bir bebek getirmesinden korkardım" diye yanıtladı.[66]

Yazar şu sonuca varıyordu: "Belki de bu yanıt muhabbet tellalı itham ve suçlamasına karşı diğer her şeyden fazla kanıttır."[67] Aynı şekilde, diğer kadın dergileri meseleyi ister istemez yeni bir genç kadın nesliyle ve onların modern eğlence arzusuyla karşılaşan endişeli annelerin gözüyle anlamaya çalışıyorlardı. İnanmış bir Hıristiyan, bir Leipzig mecmuasına ev kadınları için şunları yazıyordu:

> O maalesef yüzlerce, hayır binlerce annenin yaptığından çok farklı bir şey yapmamıştı. Güzel genç kızını eğlence yolunda gitmeye bırakmıştı... Fakat eğer onun gibi davranan tüm kadınlar suçlanmak istenirse, yargıçlar mahkemeden hiç çıkmamalı.[68]

"Burjuva kadın hareketinin" çoğunlukla Barış ve Özgürlük İçin Uluslararası Kadınlar Birliği (Internationale Frauenliga für Frieden und Fre-

65) Minna Bahnson, *Vom Leben getötet, in Frau und Gegenwart* 8 (22 Şubat, 1927): s. 2 ve 4.

66) Clara Bohm-Schuch, *Frauenstimme*, Beilage zum Vorwärts, 4 Ağustos 1927.

67) Aynı eser.

68) Dorothee Goebler, *Für's Haus*, Leipzig, 31 Temmuz 1927.

iheit; WILPF) ya da Annelerin Korunması Federasyonu'nda örgütlenen "radikal kanadı" yalnızca aşırı yüklenilmiş anneye anlayış göstermedi, ayrıca polis ekibini, doktorları ve Bremen devletini* de keskin bir biçimde suçladı. Bir Bremen senatörünün karısı olan Auguste Kirchhoff ve hukuk uzmanı Anita Augspurg kendilerini *Die Frau im Stat* (Devletin İçindeki Kadınlar) dergisinde ifade edenler arasındaydı. Augspurg, annenin güncenin yazarı olabileceği keşfedildikten sonra özellikle medyadaki kamunun tepkisinden rahatsız olmuştu:

> Mesele artık ne genç bir insanın yok edilmesi. . . ne salvarsanla bilimsel katillik.. ne tüm büyük ve orta büyüklükteki şehirlerin polis ekiplerine özgü dehşetli koşullar değildi; tersine mesele kitap "sahte miydi?" yani kitabı kız değil de anne mi yazmıştı. Eğer anneyse o zaman satır aralarında kaçınılmaz şekilde bir dalaverenin yapılmış olduğu açık neticesi ortaya çıkmaktaydı. O nedenle, genç bir kızın polis uygulamaları sonucunda mahvolması tamamen usule uygundu ve insanları hastanelerde ölene kadar işkence etmek ve aşırı dozda salvarsanla öldürmek keyifle kabul edilebilirdi.[69]

Sosyal Yardım, Eğitim ve Kadın Polis: Weimar Hayal Kırıklıkları

Kadın hareketinin yazılı tepkileri çeşitliyse de pratik cevaplar çok daha birlik içerisindeydi. 16 Ocak'ta çeşitli kadın örgütlerinden ve sosyal çalışmayla ilgilenen partilerden birkaç kadın, polis ekibindeki ve hastanedeki sık sık eleştirilen "uygunsuz uygulamalara gönderme yapan bir bildiri yayınladı. "Gözetime ihtiyacı olan kişiler" için uygun bakım talebinde bulundular, sonunda da erkek çocukların sosyalleştirilmesine daha fazla dikkat etmeleri için doktorlara ve eğitimcilere bir çağrı yaptılar.[70]

Bu kadınlar "en aşırı sağdan en aşırı sola kadar"[71] tüm Bremen kadın örgütleri koalisyonunu büyük bir halk mitinginde toplaması için yerel Kadın Çıkarları Komisyonuna (Kommission für Fraueninteressen) baskı yaptılar. Olay o kadar çok kadını cezbetti ki, daha büyük bir salona

---

* Bremen, Hamburg gibi Cumhuriyet içinde ayrı bir ildi; bu nedenle hem şehir, hem de devletti - e.n.

69) Augspurg, "Der vorläufige Abschluss," s. 7.

70) *Weser Zeitung*, 16 Ocak 1927.

71) Kirchhoff, "Die bremischen Frauen," s. 7. Ayrıca önergenin metni için de.

taşınması gerekti. Feministler Frankfurt'tan, *Die Frau*'daki makalesiyle tanınan ilk Alman kadın polis komiserini Alman kadın hareketinin 1925'ten beri tartıştığı kadın polis talebi üzerine konferans vermesi için davet etmişlerdi.

Toplantı tek muhalif (muhtemelen kadın polise karşı çıkan Komünist Parti'den Gesine Becker'in) oylu bir önergeyle sonuçlandı. İlk talep Bremen'deki tüm genç kızlar için bir meslek okuluydu. Federal yasaya rağmen, genç kadın işçiler, evde oturan genç kadınlar ve ev hizmetçilerin sürekli eğitimi için böyle bir tesis henüz yoktu. Bremen kadınları yüzyılın başından beri bu tür bir okul istemişlerdi. İlk kadın hareketi gibi, daha genel bir öğrenimden yararlanırlarsa genç kadınların "sistemin baştan çıkarmalarına" daha az maruz kalacağına inanıyorlardı. Aynı zamanda mesleki eğitimin kadın mesleklerini daha "nitelikli", dolayısıyla daha iyi ücretli kılacağını umuyorlardı. Doğal olarak meslek okullarındaki öğretmenlerin, kızları kadın hareketi ruhuyla eğitebilecek kendi saflarından kadınlar olacağına inanıyorlardı.

Diğer talepler de özellikle yeni değildi. Gençlik Yardımı Bölümü (Jugendamt) kavram olarak kadın hareketinin I. Dünya Savaşı öncesi gönüllü yardım çalışmalarından türemişti,[72] ama bunun savaştan sonra devlet seviyesinde kurumsallaşması kadınlara yönetim makamları verilmesiyle sonuçlanmamıştı. Bu nedenle Bremen'de kadınlar, Gençlik Yardım Bölümü'nün müdürüyle eşit seviyede bir kadının bölümün başına alınmasını talep ettiler. Gençlik Yardım Bölümü'ne çocuk, kız ve kadınların muayenesi için bir kadın doktorun tam gün sorumlulukla alınması talebi de, erkek jinekoloğlar böyle işlevlerde özellikle kabul edilmez görüldükleri için, geleneksel bir feminist talebiydi. Bremenli kadınlar Gençlik Yardım Bölümü için daha çok kadın sosyal hizmetli, hastanedeki zührevi hastalık koğuşlarının her bölümüne "pedagoji ve psikoloji eğitimli" kadın gençlik liderleri ve yardım programının bir parçası olarak gönüllü sosyal hizmetlilere itimatname verilmesini talep ediyorlardı. Weimar dönemi kadın hareketinin tüm sosyal reform planları, devletin, kadın proje ve yardım kurumlarında çok az ücretli pozisyonu onayladığı gerçeği yüzünden hüsrana uğramıştır. Eğitimli sosyal hizmetliler ve gençlik danışmanları neticede hareketin özel umuduydular,

72) Agnes von Zahn-Harnack, s. 83. Özellikle gençlik yardımı "tehlikede" olanlara yardımdan türemiştir.

çünkü kadın hareketinin dolaysız ürünleri olan sosyal hizmet okullarından geliyorlardı.[73]

1920'lerde Bremen feministleri halâ "kendi" okullarına tamamen inanmışlardı: yalnızca devletin bunlardan yeterli sayıda istihdam etmesiyle, kadın sosyal hizmetlilerin önemli başarılara kadir olduğuna inanıyorlardı. Burada ayrıca mevzu olan şey, feministlerin toplumsal hizmet okullarının kadınlar için önemi üzerindeki ısrarıydı. Weimar Cumhuriyeti'ndeki kadınların zührevi hastalık mağduru kadın ve gençler için gönüllü, ücretsiz, çoğunlukla dini destekli "sevgi emeği" sunma hakkı için bile mücadele etmek zorunda kalmaları yeterince şaşırtıcıdır.

Önergenin son kısmı kadın polis alınması talebini ele alıyordu; bu, polise kıyasla sosyal yardım dairelerine verilen serbestlik eksikliğini yansıtan bir vazgeçme jesti gibi görünmektedir. Dahası bu, Amerikan ve İngiliz kadın hareketlerinden devralınan bir telepti. Bremenli kadınlar 1926'da henüz kadın polisi genel olarak kabul etmiş olmamalarına rağmen artık ikna olmaya daha istekliydiler.[74] Kendileri tarafından teşvik edilen Zührevi Hastalıkla Mücadele Yasası'nın geçmesini bekliyorlardı ve bunun amaçladıkları eşitlik ruhu içerisinde uygulanacağına kaniydiler. Kadın polisi "ahlâken tehlikede" ve belâya düşmenin eşiğinde olan kişileri ele almak için bir araç olarak talep ediyorlardı. Ayrıca kadın polisler şüpheli ve suçlu kadın, genç ve çocukların ilk ifadelerini üstlenmeliydi.[75] Bu yeni bir şey değildi. Aynı konular I. Dünya Savaşı'ndan önce de ortaya konulmuştu.[76] Bremenli solcu kadınların bile bu talebe Ocak 1927'de razı olmaları, kadın hareketinin kadın polisin erkek polisten tamamen farklı bir şeyi temsil edeceğine inandığı gerçeği yüzündendi. Kadın polis hiçbir şekilde işinde erkek polise yardım etmemeli, onu "tamamlamalıydı". Bu, kadın polisin mahkemeye daha fazla kadın getirmemesi, tersine tam da buna engel olmaya çalışması gerektiği anlamına geliyordu. Bu talebe özgü problemler feministlere göre açıktı. En faal fahişelik karşıtlarından biri olan Anna Pappritz şunları yazmıştır:

---

73) Bkz. Dora Peyser ve Alice Salomon, "Alice Salomon: Ein Lebensbild," *Alice Salomon. die Begründerin des sozialen Frauenberufs in Deutschland. Ihr Leben und ihr Werk* (Köln, 1958), s. 9-121.

74) Minna Bahnson, *Frau und Gegenwart*, s. 4

75) Aynı eser.

76) Bununla ilgili olarak benim "Von sittsamen Frauen und liederlichen Veibspersonen," *Courage*, Şubat 1982, s. 28-33; ve "Der Männerhass der Polizeimatrone-Zur Sittlichkeitsbewegung," *Courage*, Temmuz 1983, s. 41-46 bkz.

> Kadın polisin aşağılık bir gayretle erkek meslekdaşlarının yaptıklarının aynısını yapmaya çalışması tehlikesi gözden uzak tutulamaz... Onların etkinlikleri, tehlikede olanları kriminal adalet sistemi değil, sosyal yardım içerisine alarak neticede kadın nüfusunun korunmasını sağlamalıdır.[77]

Şubat sonunda artık kırk altıya çıkan Bremen kadın örgütlerinin önergesinin neredeyse aynısı olan bir dilekçe Sosyal Demokrat Partili Rita Bardenheuer tarafından, 26 Mart'ta ele alındığı Bremen kent meclisine verildi.[78] Hareketin kadınları niteliksiz kadın işçilerin mesleki eğitiminin artması taleplerini daha fazla kadın yardım memuru, kadın polis ve görevli bir kadın doktorla ayrılmaz şekilde bağlantılı olarak anlıyorlardıysa, erkek parlamenterler bağlantıyı hiç anlamıyorlardı. Kadınların taleplerini onları bölerek zayıflatmaya çalıştılar ve feministler için çok değerli olan tüm kızlar için meslek eğitimini düşünmek bile istemediler.[79] Dahası kadın polis talebini reddettiler.[80]

Fakat şehir meclisindeki tartışma sırasında kadınların kendilerini meclis seviyesinde etki yapmakla sınırlamadıkları belli oldu. Etkilerini nerede sahiplerse orada kullandılar. Böylece bir parçası da meslek okulları olan Kadın İstihdam Derneği'nin (Frauenerwerbsverein) okulları direktörü Agnes Heineken ve kadın meslektaşları Kolomak'ın romanının hatırı sayılır sayıda kopyasını alıp derste tartıştılar. Bremen belediye başkanı bu hakareti hazmedemedi:

> Bu gerçekten mi oluyor? Öyleyse başımı ellerimin arasında alıp, böyle bir şeyin nasıl mümkün olduğunu sormam lâzım! Ev ekonomisi okulu zorunlu bir sürekli eğitim, devlet kurumu, o yüzden böyle bir soruya hakkım var.[81]

Böylece "resmi" kadın hareketi alelâde kadının bağlılığını kazanmış, onu ev ekonomisi sınıflarına dâhil etmiş ve kadın yaşamının romanın temsil ettiği sorunlarını ve çağdaş kadın hareketinin hedeflerini tartış-

77) Aynı eser. Anna Pappritz, "Die Einrichtung der weiblichen Polizei," *Der Abolitionist*, 1 Ağustos 1927, s. 55-57.

78) Görüşmeler, 27 Şubat 1927, s. 56 ve 3 Nisan 1927, s. 131.

79) Görüşmeler, 30 Nisan 1926.

80) Bkz. *Die Frau* 37 (1929-30); 503.

81) Görüşmeler, 25 Mayıs 1927, s. 94.

ma fırsatını yakalamıştı. Muhtemelen "eğitim çalışmasının" bu kısmı kadınların çoğu yerine getirilmeyen taleplerinden daha önemliydi.

Bremen'de 1909, 1919, 1926 ve 1927'de iş hareketin ahlâk konularına ve Bayan Kolomak'ın romanına geldiği zaman meclis bölünmelerini aşan birleşik kadınlar cephesi, fahişelik sorununun o dönem kadınları için, sonunda oldukça umutsuz olan kadın polis talebine sığınacak kadar sistemin kadınları hor görmesinin işareti olduğunu göstermektedir. Kadınların sosyal çalışma projelerinin devletin finanse etmesiyle ilgili fikirleri, özellikle fahişelik hakkında öylesine yetersiz şekilde ifade edilmişti ki, feministler 1932'de dünya ekonomik kriziyle karşılaştıklarında şu neticelere vardılar:

> Dünya ve onun ayaklarımızın altında sarsıldığını ve çöktüğünü gördüğümüz tüm kurumları, yaratıları, koşulları ve bağlantıları erkek dünyasıdır. Ve biz kadınlar onun bozuluşunun ve sarsılışının büyük bir kısımının yalnızca erkek dünyası oluşu yüzünden olduğuna inanıyoruz.[82]

Bu nedenle feministler meclis seviyesinde fazla bir şey başaramadılar.[83] Sistemin böyle ılımlı taleplere karşı basit tavrı şaşırtıcı olmaya devam etmektedir. O zamanlar "erkek devlet" toplumsal krizin, sosyal çalışma gibi "ancak yeniden üretici" alanlar için mütevazı fonların onaylanması yerine, savaş gemilerine ve yol inşaatına yapılan yatırımların desteklenmesiyle kontrol edilebileceğine inanmaktaydı.

Yine de, "halk kadını" Kolomak'ınki gibi bir roman tarihsel otuz yıllık bir feminist mücadele geçmişi olmadan anlaşılamaz. Romanın bu kadar çok dikkat çekmesi tam zamanında -"yeni kadın" ve Zührevi Hastalıklarla Mücadele Yasası hakkında tartışmaların olduğu 1920'lerde- yayınlanmış olduğu ve kadın hareketinin anladığı şekildeki ahlâk meselesinin dönemin ana konusu olduğu gerçeği yüzündendi. Bu anlamda roman Bremen'de, belki de kadın hareketinin meclisteki tüm çabalarınından fazlasını başarmıştır. Bremenli feminist Auguste Kirchhoff, Kolomak meselesiyle ilgili olarak aşağıdaki sonuçlara varmıştır:

---

82) Agnes von Zahn_Harnack, *Nachrichtenblatt des Bundes deutscher Frauenvereine* 12 (1932), Cilt II, s. 111.

83) Bkz. Claudia Koonz, "Conflicting Allegiances: Political Ideology and Women Legislators in Weimar Germany," *Signs* 1, N. 3 (1976): 663-83.

"Şu kadarı kesindir: insanların vicdanına böylesine dokunan ve mevcut koşulların yetersizliğine ışık tutan bir kitap, kimin yazdığına bakılmaksızın görevini başarmıştır."[84]

84) Auguste Kirchhoff, *"Vom Leben getötet" Die Neue Generation*, Nisan 1927.

Bertha Pappenheim (1859-1936), Yahudi Kadınlar Birliği kurucusu. Fotoğraf Leo Baeck Institute'un (N.Y.) izniyle. (Marion Kaplan'ın makalesine bakınız.)

Ravensbruck Toplama Kampı'nda kadınlar. Fotoğraf Leo Baeck Institute'un (N.Y.) izniyle. (Sybil Milton'un Katharina Jacobs hakkındaki makalesine bakınız.)

Komünist bir grup olan Paragraf 18 Karşıtı Kızıl Kadınlar ve Kızlar Birliği protesto ediyor. Fotoğraf Staats-Archiv'in (Bremen) izniyle. (Atina Grossman'ın makalesine bakınız).

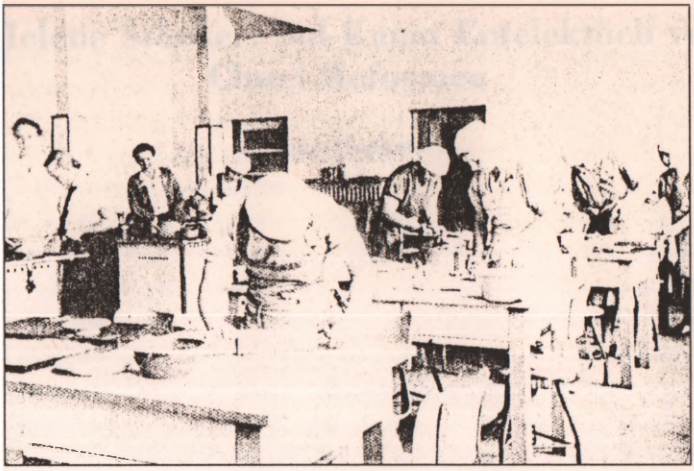
Nazi bayrakları diken kadınlar. Fotoğraf Landesbildstelle'in (Berlin) izniyle. (Claudia Koonz'un makalesine bakınız.)

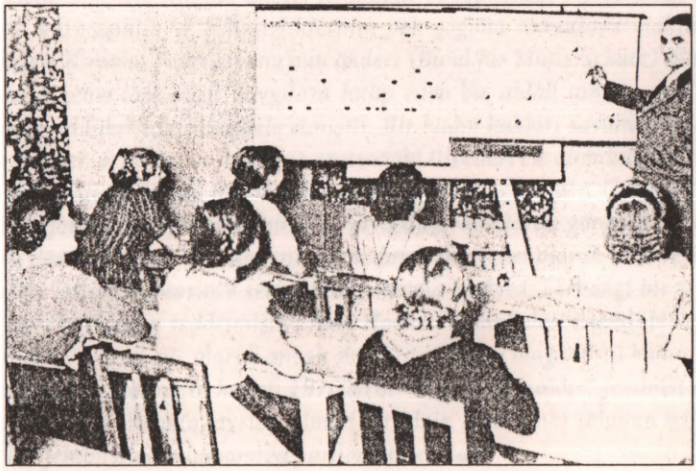
Bir Nazi gençlik grubu olan Alman Kızlar Birliği. Fotoğraf Landesbildstelle'nin (Berlin) izniyle. (Claudia Koonz'un makalesine bakınız.)

Dev bir haç üzerine yazılı Paragraf 218'e karşı çıkan kadınlar.
Poster Alice Nexlinger'indir (1931).
Fotoğraf Märkisches Museum'un (Berlin) izniyle. (Atina Grossmann'ın makalesine bakınız.)

Hannover Evkadınları Derneği'nin ev ekonomisi sınıfında kızlar. Fotoğraf 20 Jahre Hausfrauenvereinsarbeit 1915-1935'in (Hanover) izniyle.
(Renate Bridenthal'in makalesine bakınız).

Warthegau köy okulunda kalıtım yasaları dersi alan çocuklar Fotoğraf Hans Peter Bleuel, *Sex and Society in Nazi Germany*'nin (Philadelphia ve New York: J. B. Lippincott, 1973) izniyle. (Gisela Bock'un makalesine bakınız.)

Helene Stöcker: Sol-Kanat Entelektüeli ve Cinsel Reformcu

Amy Hackett

Helene Stöcker, Nazilik öncesi feminizm ve toplumsal reformunun ideolojik karmaşıklık ve belirsizliklerinin pek çoğunu somutlaştırmaktadır. Anneleri Koruma Federasyonu'nun önderi (Bund für Mutterschutz) olarak o, daha geniş toplumsal kaygılara hitap eden bir ahlâk tanımı, yeni bir "toplum ahlâkı" için mücadele etmiştir. Bir kadın hakları savunucusu olarak Stöcker, erkekler ve kadınlar arasındaki ilişkileri ele almakta fazla gönülsüz bulduğu hâkim feminist hareketin ilerisine gitmiştir. Cinsel ilişkilerde reform yapmaya ve sömürü ve savaşa dayalı olarak gördüğü bir toplumu dönüştürmeye kalkışmıştır. Aynı zamanda genel olarak sola ve Rusya'daki Bolşevik Devrim'e sempati duymasına rağmen, herhangi bir siyasi partiyle bağlantıyı reddetmiştir. Amy Hackett'in makalesi önemli bir entelektüel ve siyasal güç olarak ancak şimdi tanınan bu olağanüstü kadını anlatmaktadır. Stöcker'in hayatı 1970'lerin "kişisel siyasaldır" feminist düsturuna örnek olmakta, ayrıca Alman tarihinin o dönemki solunun bağımsız bir feministini anlamamıza yardım etmektedir.

Cinsel reformcu ve feminist, Niçeci ve barışçı Helene Stöcker ilk önce bir aydındı. Gerçekten de, sık sık kısa vadeli reform ya da uzun vadeli devrim işleri yüklendiği sayısız davaya girişmiş olsa da, Stöcker'in eylemciliği daima fikirlerden haberdardı. Belki de hayal gücümüz bunlardan bazılarıyla ilgili sonraki tarihsel bilgilerden rahatsız olduğu için,

bu fikirlerden bazıları şimdi birbiriyle çelişkili gibi görünmektedir. Stöcker uyumlu bir felsefe oluşturduğunu düşünmüş olsa bile, geçmişe bakınca onun problemli bir kişi olarak görebiliriz. Mizaç ve felsefe bakımından bireyci olan o, birçok bağlantısına rağmen kolayca sınıflandırılmaya direnmektedir. Yine de, Wilhelm İmparatorluğu sırasında sağlam biçimde oluşmuş bir kariyeri devam ettirmiş bile olsa, o kesinlikle Weimar Almanyası'nın bariz ve önemli "sol-kanat entelektüellerinden" birisidir.[1] Stöcker nispeten tanınmamış kaldığı ve yaşamıyla fikirleri sıkı biçimde birbirine karışmış olduğu için bu makale bir biyografiyle başlıyor.

Helene Stöcker, 1869'da Rhen'deki bir tekstil merkezi olan Elberfeld'de doğdu. Yaşlılığında ve sürgünde hatırladığına göre yetiştirilişi en bariz şekilde dindarlığında görülmekteydi.[2] Babası, ailenin tekstil işini üstlenmek için misyonerlik eğitimini çok üzülerek terk etmişti. (Helene'in büyük-büyük babası yapay indigo mavisini keşfetmişti.)[3] Stöckerler 1817'de Luthercilikle resmi birliğe katılmamış birkaç Kalvinci cemaatten birine aittiler. Kişisel Hıristiyan yeniden doğuş deneyimi, babasıyla harmonyumdaki* ilâhiler eşliğinde günde üç kez dua ve İncil okumak şeklinde dışardan görünen belirtiler gibi, ailelerinin dindarlığının esasıydı. Tiyatro ve dans itirazla karşılanıyordu ve ev kütüphanesi sansürlenmişti. (Bu Stöcker'i tamamen korumadı; *Salomon Şarkısını*** cinselliğin gizemlerine giriş olarak saydı.)

Daha sonraki anlatımına göre, epeyce iç çalkantıdan sonra ailesinin, günah ve lânetlenme takıntısıyla tanınan dinini reddettiğinde Stöcker henüz on dördünde değildi. İnanç çokluğunun farkında olarak, insanın "doğru" öğretiyi nasıl bilebileceğini merak ediyordu. Biri dışında hepsi

---

*küçük org (harmonium) - ç.n.

**Tevrat'ta geleneksel olarak Hz. Süleyman'a atfedilen dramatik aşk şiirlerinden oluşan bir kısım - ç.n.

1) Stöcker, Istvan Daek'in *Weimar Germany's Left-Wing Intellectuals: A Political History of the Weltbühne and its Circle* (Berkeley ve Los Angeles, 1968) kitabında yer alan sadece iki kadından biriydi (diğeri edebi kişi Annette Kolb'dur).

2) Stöcker'in Swarthmore Koleji Barış Koleksiyonunda bulunan yayınlanmamış "Lebensabriss"i esas biyografik bilgi kaynağımdır. Dinsel geçmişi hakkında özellikle "Kindheit/Jugend" başlıklı bölüme bakınız.

3) Ingeborg Richarz-Simons, "Dr. Phil. Helene Stöcker, 1863-1943: Sexualreformerin und Pazifistin," *Wuppertaler Biographien* 9 (Wuppertal, 1970):81.

kız sekiz çocuğun en büyüğü olan Helene çocukken ölen iki kız kardeşini, annesi onların ilk günahın derdinden kurtulmuş şekilde cennette olduklarına onu ikna ettiği için bir süre kıskanmıştı. Helene'in anladığına göre, "sonuçta aktarılmış bir şey olduğu için... kötü şeyleri daima yaşlandıkça yaptığımız için," bu günahtan "kişisel olarak suçlu değildik."[4] Stöcker -ona göre insan anlayışının amacı olan- düşünmeyi ve sormayı bırakamıyor ve ebeveynlerinin, dininin istediğini hissettiği imanı bulamıyordu. Yine de, Dağdaki Vaaz'ın merhametli Hıristiyanlığına kalıcı bir sevgiyi sürdürüyordu.

1892'de Stöcker yirmi iki yaşında, görünüşte öğretmenlik sınavına hazırlanmak için, ama aslında kadın davalarının savunucusu olarak kendini eğitmek için Berlin'e geldi. Görevine ödünç kitap veren bir kütüphanenin onu diğer felsefe ve bilim çalışmaları arasında Bebel'in kadınlarla ilgili bir teziyle tanıştırdığı Elberfeld'de başladı. Stöcker'in resmi eğitimi dikkat çekici değildi: bir göz rahatsızlığının onu zorunlu iğne işlerinden kurtarması dışında, standart bir orta sınıf kız öğrenimi. Evden kaçış, babanın muhalefeti ve mezuniyeti sırasında iki kardeşinin doğumuyla ertelenmişti. Helene'in tek erkek kardeşinin doğumunu annesinin uzun hastalığı izledi. Bütün bunlar en büyük kız için ağır sorumluluk anlamına geliyordu ve küçük bir kız kardeş annenin yardımcılığını üstlenene kadar onu evde tuttu. Stöcker'in ateşli doğum kontrol savunuculuğu bu özel, annenin tükenişi manzarasından etkilenmiş olmalıdır.

Feministlerin Berlin'de oluşturmuş oldukları gayrı-resmi eğitim kurumlarındaki dört yıllık hazırlık derslerinden sonra 1896'da Stöcker edebiyat, felsefe ve ulusal ekonomi okuduğu üniversiteye girdi. Tanınmış felsefe profesörü, sevilen öğretmen Wilhelm Dilthey, hümanist Hıristiyanlığı ve kadının hak eşitliğini desteklemesi onu sempatik bir şahıs kılan Romantik dinbilimci Friedrich Schleirmacher ile mektuplaşmasını düzeltmesinde yardım etmesi için onu seçmişti. Stöcker, kilit bir profesör kadın öğrencileri, bunların Prusya üniversitelerindeki varlığı 1908'de resmen onaylanmadan önce hakkı olduğu üzere kabul etmeyi reddettiği için 1899'da üniversiteyi ve Berlin'i terk etti.

Stöcker öğrenciyken Glasgow Üniversitesi'nde bir Alman profesör olan Alexander Tille ile tanışmıştı. Berlin'de Faust efsanesi üzerine bir

4) "Kindheit/Jugend," s. 31.

araştırma peşinde olan adam, karısını ve iki küçük çocuğunu evde bırakmıştı. Stöcker, Tille'ye önce yeni esin kaynağı Friedrich Nietzsche hakkında bir kitap yazmış olan "Sosyal Aristokrat" takma adıyla rastladı. Stöcker neşeli ama gergin ilişkilerini "estetik" olarak nitelendirirken, Tille bunun "çileli" olduğundan açık şekilde şikâyet ediyordu. Profesörün İskoçya'ya dönüşünden hemen sonra Stöcker, ona karısının ani ölümünü bildiren ve -en azından çocuklarının üvey annesi olarak- kendisine katılmasını rica eden bir telgraf aldı. Böylece Stöcker yine üniversiteye yazıldığı Glasgow'a gitti.

Entelektüel ve çocuk bakımı talepleri arasında bölünen Stöcker, giderek iki çocuğun sevgisiyle, kendisinin ve onların babalarının Nietzsche okumalarında, özellikle toplumsal sorun ve kadınlarla ilgili olarak muazzam şekilde farklılaştıklarını acıtıcı biçimde farkedişi arasındaki çelişkiyi hissediyordu. Stöcker sosyalizme doğru meyil ederken, Tille "doğuştan daha yetenekli ve uygun olanlar daha iyi beslenirken, daha az uygun olanlar daha az yiyebildiği için uygun olmayanların şaşmaz biçimde yok olduğu ve üreyemediği toplumsal koşulları" onaylayan bir Sosyal Darwinizmi benimsemekteydi. Tille, buna göre Doğu Londra varoşlarını sosyal sorumlulukları hayran olunacak şekilde bertaraf eden bir "Ulusal Hastane" olarak nitelendiriyordu.[5] Belki de üniversitedeki Alman karşıtı gösteriler yüzünden acele eden Tille, çelik zengini Baron von Stumm'un sırdaşı haline geldiği Alman Sanayiciler Birliği ve Saarbrücken Ticaret Odası'ndaki mevkiler için İskoçya'yı ve akademiyi terk etti. Dahası şimdiki tabir kullanılırsa, Tille erkek şoven eğilimleri sergilemekteydi.

Tille, Stöcker'in koca olarak hayal edebildiği tek adam olduğu halde bu açıkça kötü talihli bir ilişkiydi. O ayrıca, belki de daha ideal olarak, "birkaç yıllık burjuva evliliği, sonra da bir çocukla kendi işime dönüş" şeklinde düşünmüştür. Fakat evliliğin "şimdiki şekli" "olanaksız" idi ve "ancak eğer keyiften fazla bir şeyse özgür birliği doğru" kabul ediyordu; gayrı-meşruluk yükünü taşıyacak bir çocuk da istemiyordu. Geriye işi kalıyordu. Stöcker'in bağlılığına güvendiği bir feministe Nietzs-

5) Tille, alıntı, Marielouise Janssen-Jurreit, "Sexualreform und Geburtenrückang-Über die Zusammenhänge von Bevölkerungspolitik und Frauenbewegung um die Jahrhundertwend," Annette Kuhn ve Gerhard Schneider, ed. *Frauen in der Geschichte* (Duesseldorf, 1979), s. 60-61.

6) Stöcker'den Anna Pappritz'e (Glasgow, 22 Şubat 1900). Pappritz evrakları, Helene Lange arşivi. Institut für Soziale Fragen, Berlin-Dahlem.

che'nin Zarathustra'sını ima ederek dediği gibi, mutluluk değil, güç istiyordu [6]

Glasgow'da Stöcker kadınların hem ebeveyn hem de icraatçı aydın olarak erkeklerden daha zor zaman geçirdiklerini birinci elden öğrendi. Bundan sonra feminizmdeki özel görevinin kadınların evlilik, annelik ve kariyeri birleştirmelerini sağlamak olduğunu hissetti. Bu amaç içerisinde, öncelikle kendisini destekleyecek kocası olmayan kadınları düşünüyor görünen veya kadınlara cinsiyetsizmiş ya da eğer cinsiyetliyse erkeklerin kurbanıymış gibi muamele eden -hem sol hem de sağdaki- diğer Alman feministlerinden kendisini yabancılaşmış hissetti. "Kadın hareketinin amacı," Stöcker'e göre, yalnızca istihdam (*Broterwerb*) değil, "yuva, aşk ve ebeveyn olmayı" da mümkün kılacak koşulları yaratmaktı.[7]

Stöcker bir yıl içerisinde Glasgow'u terk etti. Romantik yazar Wilhelm Friedrich Weckenroder ve on sekizinci yüzyıl estetiği üzerine bir tezle çalışmalarını Bern'de tamamladı.[8] Stöcker kültürel kadın kahramanlarından ikisi, mektuplarının bir koleksiyonunu düzenlediği Bettina von Arnim ve Caroline Michaelis-von Schlegel-Schelling olan Romantik döneme büyük bir yakınlık hissediyordu.[9]

Romantiklerde Stöcker entelektüel ve manevi atalarını bulmuştu. Onlar "bizim bugün daha bilinçli ve bilimsel, ama belki de daha uygun olmayan bir şekilde "modern aşk -ya da 'cinsel' felsefe- dediğimiz şeyin esas unsurlarını" zaten fark etmişlerdi.[10] Romantizmin "büyük, harika, özgürleştiren, uzlaştıran, dünyayı güzelleştiren, hayatı zenginleştiren dersi" Stöcker'e göre, "aşkın hayat, hayatınsa aşk olduğu" idi.[11] Bu aşk yalnızca manevi olmayıp, kusursuz biçiminde bir "ruh ve duyu birliği" idi.[12] Romantiklerin bölünmez dünya görüşü, karşısında kadınların mutlaka eksik kalacağı bir ideal şeklindeki erkeği reddediyordu. Cinsiyetleri eşit olarak değerlendiren Romantikler, erkek ve dişiyi daha üst bir seviyede birleştiren "androjen" gibi yeni insanlık idealleri uydur-

7) Stöcker, "Zur Reform der sexuellen Ethik," *Mutterschutz* 1 (1901): 10-11 (bundan sonma MS).

8) *Zur Kunstanschauung des XVIII. Jahrhunderts: Von Winckelmann bis zu Wackenroder* (Berlin, 1904).

9) Karoline Michaelis, *Eine Auswahl ihrer Briefe*, Stöcker'in ed. ve Giriş'iyle (Berlin,1912).

10) Aynı eser, s. XVI.

11) Aynı eser, s. IX.

12) Aynı eser, s. XIII.

muşlardı. Stöcker ve yoldaşları gibi Romantikler de ikiyüzlülük, sahte utanç ve iffet taslamaya karşı mücadele etmişlerdi. Evliliğin hukuk kurumuna üstün olduğunu anlamışlar ve böylece yanlış aşka itiraz durumunda düzeltme talep etmişlerdi.

Caroline'in kendine özgü çekiciliği, "sanatların en büyüğü, yaşam sanatına böylesine eşsiz derecede sahip oluşu" idi. Stöcker kendi yaşamında "düşünceyle arzu ve düşünceyle eylem arasında tam bir duygu birliği" buluyordu. Böyle bir bütünlük "bugün bizler için tek ahlâk kıstasıdır."[13] Caroline hayatını içgüdüsel olarak Schlegel, Schleiermacher ve Novalis'in felsefelerinde açıklanan kaidelere göre yönlendirmiş gibidir. Esas zaafı, aynı zamanda da erdemi olan, "ona aşksız bir hayatın yaşanmaya değmeyeceğini düşündüren sınırsız aşk kabiliyetiydi" idi.[14] Son olarak Caroline, kendisini bir Mainz hapishane hücresinde nikâhsız ve hamile olarak devrimci eylemlerden hükümlü bulmuş, August Wilhelm von Schlegel ile evlenerek kurtulmuş bir kişiydi.

1901'de Stöcker idealleri için mücadele etmek üzere Berlin'e döndü. Kendisini serbest yazarlıkla ve Rusya ve Romanya'ya kadar seyahat ettiği konferans turu feministliğiyle geçindiriyordu. Berlin'e 1890'larda gelişinden beri çeşitli feminist örgütlerle ilgilenmiş olarak artık çeşitli, özellikle de sol-kanat İlerici Kadın Örgütleri Birliği'nde (Verband fortschrittlicher Frauenvereine) görevliydi. Stöcker bu arada, seçim sandığının çok şey başaracağına ya da çoğunluk oyunun demokrasinin esası olduğuna inancı nispeten az olsa da, 1901'de Almanya'nın ilk genel oy hakkı örgütünün kurucu üyesiydi.

Stöcker'in öncelikli örgütsel ilişkisi -konuşmacı, bülten editörü ve idareci olarak- Anneleri Koruma Federasyonu (Bund für Mutterschutz) ileydi.[15] Bizzat liderlerinin çelişkili gündemlere sahip olduğu türlü türlü üyelerin bir örgütü olan bu federasyon 1905'ten 1933'teki sürgününe kadar Stöcker'in birinci vasıtasıydı. Örgüt ilk başlarda, kendisi de gayri-meşru bir çocuk olan ve kadınların sözde içsel annelik özlemlerine çare olarak tek başına annelik propagandasını yapan Ruth Bré ile bir çatışmadan çıkmıştı. Gerçekten örgütü 1904'te kuran Bré, Almanya'nın

13) Aynı eser, s. XVII-XVIII.

14) Aynı eser, s. XXI.

15) Anneleri Koruma Federasyonu'nun en tam ve erişilebilir İngilizce anlatımı Richard J. Evans'ın *The Feminist Movement in Germany 1894-1933* (Londra ve Beverly Hills, 1976), s. 115-143. Ayrıca bkz. Katherine Anthony, *Feminizm in Germany and Scandinavia* (New York 1915).

yılda 180,000 olduğu tahmin edilen evlenmemiş anneleri için kırsal koloniler hayal ediyordu. *Völkisch* kuramından etkilendiğinden, aklında sağlıklı Alman soyu üretmek ve yetiştirmek de vardı.[16] Sonunda Federasyon daha ılımlı bir şekilde, ihtiyacı olan kadınların, sık sık bebek katline götüren çaresizliğe ya da zorunlu ahlâk dersleriyle Hıristiyan Magdalene evlerine teslim olmaktansa duygusal destek ve maddi yardım için gidebilecekleri bir danışma merkezleri ve annelik evleri ağı kurulmasına yönelik olarak çalışmıştı.

Stöcker cinselliğin her iki cinsi de ilgilendirdiğine inandığı için, reform çabalarına erkeklerin de dâhil olmasını istedi. Federasyon üyeleri, bazıları Stöcker'in ısrarla ahlâk ve felsefe üzerinde durmasına dayanamayan bir hekim ve seksologlar kadrosunu içermekteydi. 1908'de örgütün orijinal ismi *Mutterschutz*, alt ismi Cinsel Ahlâk Reform Bülteni olan bülteni, ayrı bir Cinsel Sorunlar ve Stöcker'in Yeni Nesil'i şeklinde ikiye bölündü.[17] Fakat Stöcker'in kendisini cinselliği inceleyen bilimsel hareketin parçası olarak gördüğü vurgulanmalıdır. Bülteni düzenli olarak Auguste Forel, Iwan Bloch, Sigmund Freud ve Havelock Ellis gibi şahısların makale ve alıntılarını yayınlıyordu. Stöcker, Dresden'deki bir hijyen sergisiyle bağlantılı olarak Uluslararası Anneleri Koruma ve Cinsel Reform Birliği'ni kurduğu 1911'de çabalarını uluslararası hale getirdi. Kendi açıklamasına göre, Almanya'nın bilimsel cinsellik incelemesindeki itibarı bu örgüt içerisinde liderliği onun grubuna vermiştir.[18]

Bu makale iç çekişme ve bölünmelerden kandi payını alan Anneleri Koruma Federasyonu'nun ayrıntılı bir tarihçesini vermeyecektir. 1910'daki en yıkıcı olanı, Stöcker'in sözde görev suistimaliyle ilgili bir dizi iftira davası ve -ironiktir ki- liderleri arasında karşılıklı evlilik dışı cinsel ilişki suçlamaları şeklinde yozlaşmıştır. Stöcker o sırada, 1931'de ölene kadar birlikte yaşadığı (ve mezarına sürgünden çiçek yollamaya devam ettiği) avukat ve Federasyon taraftarı Bruno Springer ile açıkça bir "özgür evlilik" kurmuştu. Bu konuda ilkesine bağlıydı ve en azından bu birlik bir çocuk üretene kadar kadın ve erkeklerin özel yaşam-

16) Federasyonun ilk bildirisi Bré'nin *Volkskraft*'a ilgisini yansıtmaktadır. "Aufruf," MS 1 (1905): 254-258. Bkz. Bré [Elisabeth Bouness], *Das Recht auf Mutterschaft: Eine 4 Forderung zur Bekämpfung der Prostitution, der Frauen- und Geschlechtskrankheiten* (Leipzig, 1903).

17) "An unsere Leser!" ve "Geleitwort zum IV. Jahrgang," *MS* 3 (1907): 500-04.

18) "Lebensabriss," "Vortrags- und Erholungsreisen 1905-1912," s. 65.

larına müdahale etmenin devletin -ve kendi örgütünün- işi olmadığını düşünmekteydi. O ve Springer çocuksuz kaldılar.

Fikirler Stöcker'in ateşli inancını hesaba katmaktaydı. Nietzsche okumak ne de olsa hayatını değiştirmişti. "Bir şey hakkındaki fikrimizi değiştirdiğimiz (*umändern*), yeniden değerlendirdiğimiz (*umwerten*) zaman, o şeyin kendisini de değiştirdiğimizi; hayatımızı mutlu ya da mutsuz, değerli ya da değersiz kılanın kendimiz olduğunu" ondan öğrenmişti.[19] Buna uygun olarak Stöcker, Federasyon'un pratik hayırseverliği yeni fikirlerin propaganda edilmesinden daha fazla onurlandırmasını isteyenlere direndi.

Stöcker barınak, danışma merkezleri ve ebelik yardımı gibi pratik önlemlere olan gereksinmeden kesinlikle kuşku duymuyordu. Kadın eğitimindeki genel iyileştirme ve istihdam şansıyla annelerin ekonomik bakımdan bağımsız kılınmak zorunda olduğunu anlıyordu. Daha açık şekilde kapsamlı annelik sigortası istiyordu. Stöcker'in ekonomik bağımsızlık üzerindeki ısrarı onu, evli kadınların istihdamı, hatta ev işleri için ücret fikrine çoğu Alman feministten daha açık hale getirmişti. Burada özellikle Amerikalı feminist Charlotte Perkins Gilman'a borçlu hissediyordu.[20] Evlenmemiş annelerin durumu Stöcker için sorgusuz sualsiz önemliydi, onlu yaşlarında *Faust*'u okuduğundan beri de öyle olmuştu. Yine de konu daha büyük bir sorunun, "genel olarak cinsellik hakkındaki görüşlerde hüküm süren karışıklığın" belirtisiydi.[21] Cinsel ahlâkın kendisi reform geçirmedikçe binlerce kadın, "anneliğe" hürmet çığırtkanlığı yapan bir toplumda dışlanmış kalacaklardı.

Anneleri Koruma Federasyonu 1922'de inandıklarını uzun bir ilkeler dizisiyle pekiştirdi. Söylem Weimar dönemindeki Cinsel Reform hareketinin annelik ve ırk sağlığıyla ilgili artan muhafazakâr bakış açısını yansıtırken,[22] bu belge genellikle sadece Stöcker'in neredeyse yirmi yıldır söylediklerini sistemleştiriyordu. "Keyifli, yaşamı onaylayan dünya

19) "Zur Reform der sexuellen Ethik," *MS* 1 (1905): 3.

20) Stöcker, "Die Hauswirtschaft als Beruf," *Die Liebe und die Frauen*, 2. b. (Minden in Westf., 1908), s. 65-70.

21) "Zur Reform," s. 1.

22) Atina Grossmann bu eğilimi Ann Snitow ve diğerlerinin ed. *Powers of Desire: The Politics of Sexuality*'deki, "Almanya'da Yeni Kadın ve Cinselliğinin Rasyonelleşmesi"nde tartışmaktadır (New York: Monthly Review Pres, 1983) s. 153-171.

görüşüne": "en yüksek değere, insan yaşamının kutsallığı ve vazgeçilmezliğine olan inancına" dayanan hareket, "yaşamı her şeyden önce kaynağında korumayı, bunun saf ve sağlam biçimde ortaya çıkmasını" hedeflemekteydi. Adı bundan gelmektedir. Ayrıca, "insan cinselliğini yalnızca üremenin değil, ileriye doğru evrimin [*Aufwärtsentwicklung*] aynı zamanda da çoğalan ve gelişen yaşam zevkinin [*Daseinsfreude*] güçlü bir vasıtası kılmak" istemekteydi. Öyleyse cinsel reform "çabalarımızın içeriği ve nihai hedefi" idi.[23]

Bu reform önce geleneksel değerlerden, özellikle üstü kapalı olarak başkalarının ne diyeceğine bakışıyla Almanlar'ın *Sittlichkeit* dediği ahlâklılıktaki çifte standartın kutsanmasından kopmayı gerektiriyordu. Stöcker bir hareketin ahlâklılığını, bunun "insan yaşamını -toplumsal ilişkileri- daha zengin, *daha uyumlu* ve kötülüklerden uzak kılmaya uygun" olup olmamasıyla ölçüyordu. Beyine ve bedene karşı çıkarak cinselliği günah kılan dualizmi bilinçli olarak reddediyordu. "Açlıktan sonra," "doğal gereklilik olarak her sağlıklı insanda kendini ortaya koyan" cinsellik "en temel hayati içgüdüydü [*Lebenstrieb*]. Kadınlar da erkekler gibi "manevi ve maddi eğilimleri sağlıklı bir gelişime eşit hak, teşvik edilmeye eşit talep sahibi olan, bütün [*einheitlich*] duyusal-ruhsal yaratıklar" idi. O yüzden ne "bireyi kişiliğe" dönüştürmeye yardım ediyorsa ya da "bütünü daha yüksek ve daha kusursuz bir varlık biçimine" götürüyorsa "ahlâki" idi.[24] Çifte standardı eleştiren çoğu Alman feministinin tersine, Stöcker basitçe erkeklerin kadınlara dayatılan standardı seçmesini önermiyordu.

Federasyon erkekler ve kadınlar için "iffet" ile cinsellikten "kaçınmanın" geleneksel eşitliğini de reddediyordu. Cinsel birleşme kendi başına ne ahlâklı ne de ahlâsızdı, güçlü bir tabii dürtüden kaynaklanmaktaydı. Her cinsel eylemin ahlâki doğasını niyet ve koşullar belirliyordu. Üreme kesinlikle cinselliğin en önemli işleviydi ama tek amacı değildi. "Kişinin doğasına ve koşullarına uygun bir cinsel yaşam, insan için, içten ve dıştan uyumlu bir yaşam için önkoşuldur." Cinsel birleşme ahlâklı olması için benzer eğilimli iki iradeyi varsaymaktadır. "O zaman, aşk hayatı hayat ve deneyim için bir dolu yeni olanaklar, kişinin insan-

23) "Richtlinien des Deutschen Bundes für Mutterschutz," *Die neue Generation* 18 (1922): 383 (bundan sonra NG).

24) Aynı eser, s. 383-384.

lık bilgisini derinleştirip inceltmesine, kişinin kendi hayat görüşüne yol açar." Dahası bu "insan varlık ve doğasının *annelikte* ve *babalıkta* tam yaratıcı şekilde ortaya konulmasının tek yolu" idi. İnsanlığın geleceğiyle ilgili derin sorumlulukla dolu böylesine titiz bir ahlâk yetişkinler için cinselliğin önüne geçmiştir. 1922 ilkeleri "tam fiziksel ve ruhsal erginliğe" kadar cinsellikten kaçınmayı önermektedir. Yetişkinlerin de cinsel faaliyetin "olası neticelerinin" sorumluluğuna ve cinsel sadakat beklentisini içeriyor gibi görünen, başkalarının haklarına saygı gereksinimine dikat etmeleri ikaz edilmekteydi.[25]

Böylece, geleneksel ahlâklılığa saldırısına rağmen ve muhafazakârlar için lânetlenmiş olsa da Federasyon cinsel serbestliği pek desteklemiyordu. 1922 ilkeleri "*hukuken tanınan evliliği insanın*, kalıcı bir cinsel ilişki düzenliliğinin, sağlıklı aile oluşumunun, insan toplumunun korunmasının temin edilmesine en uygun olan *en yüksek ve arzu edilir cinsel ilişki biçimi olarak*" övüyordu.[26] Bu formül Stöcker ile Federasyonun daha muhafazakâr unsurları arasındaki bir uzlaşmayı temsil etmiş olabilir. Muhtemelen I. Dünya Savaşı karışıklığı sonrası bir istikrar arayışını yansıtmış olabilir. Yine de Stöcker evliliğin anne, baba ve çocuk "üçlüsündeki" hakiki temeline saygısını daima vurgulamıştır. 1922 bildirisi bile, "*ömür boyu, kesinlikle tek eşli evlilik* daima ve her yerde ancak çok az kişi tarafından erişilebilir bir *ideal* olarak vardır ve var olmuştur" şeklinde kabullenmiştir. Cinselliğin çoğu, evlilik öncesinde ve dışında yaşanmaktadır. Duygusal ve ekonomik sebepler yüzünden hukuki evlilik tüm "*gerekçeli aşk ilişkisi*"[27] olanaklarını kapsayamamıştır. Stöcker'in ortaya koymak istediği temel husus yasal formalitelerin, evlilik cüzdanının ve devletin kutsamasının boş bir ilişkiyi ahlâki kılmadığıdır. Federasyon mantık olarak boşanma zemininin genişletilmesi için, özellikle "suç" kavramının yerine bir evliliğin basitçe bitebileceğinin kabul edilmesini getirmek için kulis yapmıştır. Dahası, Stöcker'in meşru evliliği onaylaması "cinslerin gerçek hak eşitliği"[28] koşuluyladır. Son olarak, Federasyon "aşkı ticari mala indirgeyen, kadının insanlık

25) Aynı eser, s. 384.
26) Aynı eser, s. 385.
27) Aynı eser.
28) Aynı eser, s. 386.
29) Aynı eser, s. 385.

şerefini yok eden ve kurutulmaz bir bulaşıcı hastalık ve suç kaynağı yaratan" fuhuşa olan muhalefetini tekrarlıyordu.[29]

Stöcker'in söylemi Nietzsche'ye olan borcunu açığa çıkarıyordu. Onu bir feminist olarak kaydetme çabaları fazla karmaşıktır ve burada ayrıntılı ele alınamayacak metinlere bağlıdır. Önemli olan gerçek onun kadın düşmanı şöhretini yumuşatmayı önemli bulmuş olduğudur. Onun, değerleri kendi yeniden değerlendirmesi, erkeksi dünya görüşü zorbalığından olduğu kadar geleneksel sofu ahlâklılıktan da kurtulmayı gerektirmiştir. Kadınlar erkek idealini... Bizim için doğru olup olmadığını sormadan kabul etmişlerdi... Giderek öğrenmek zorunda olduğumuz şey şudur: kendi doğamızdan türediği şekilde, kendi dünya ve hayat görüşümüzü yaratmak... Eğer bir görüş hâkim biçimde erkeksiyse, bizim için bu nedenle olanaksızdır; çünkü biz erkek değiliz, olmak da istemiyoruz; hep birlikte başka bir şey olmak istiyoruz.[30]

Alman feminist geleneğiyle tutarlı şekilde, Stöcker kadınların daha yüksek duyarlılığından gururlanarak ve "erkeksi" soyutlama eğilimini reddederek cinslerin benzemezliğini vurgulamıştır. Ayrıca feministler çabalarında galip gelince, kendi cinsinin gerçek insanlığın en yüksek sentezini elde etmesi daha olasıydı.

Stöcker, Nietzsche'de her şeyden önce yaşamın kutlulayıcısını ve her kelimesine takılan çömezler değil, kendi yolunu belirleyecek, kendi değerini yaratacak takipçiler isteyen Faust bireycisini bulmuştur. Yine de yiğit bireyciliği daha geleneksel liberal bir çeşitlilikle kıvama getirmiştir. Örneğin Stöcker kürtajı basitçe "kişinin kendi üzerindeki hakkı"[31] olarak savunmuştur. İkinci bir taraf etkilenmedikçe devletin, kişinin özel yaşamıyla işi yoktu ve cenin bir birey gibi yasal haklara sahip değildi.

Stöcker'in Nietzsche'yi korumaya kalkmadığı tek alan ekonomiydi. Buna rağmen onu affediyordu. "Kişinin amacına ulaşması için seçmesi gereken kesin yolu tespit etmek için Üstün adam peygamberinden ekonomi ve sosyal bilimler de okumasını talep etmek" diye soruyordu, "de-

30) "Unsere Umwertung der Werte," *Das Magazin für Literatur* 67 (1898): 1016-17 (bundan sonra NfL).

31) "Das Recht über sich selbst," *NG* 4 (1908): 270-273. Bu makalede Stöcker bireyin devlete karşı savunulmasında bir Alman kaynağa, Wilhelm von Humboldt'a kulak vermiştir. Humboldt, John Stuart Mill'in *On Liberty*'si için de ilham olmuştur, Currin V. Shields'in ed. ve Giriş'i ile (Indianapolis, 1956), s. 69-70. Havelock Ellis'de Humboldt'dan alıntı yapan bir başka İngilizdi. Evlilik ilişkilerine devlet müdahalesine izin verilmezlik hk. bkz. *The Task of Social Hygiene*, 2. b. (Boston ve New York, 1927), s. 61.

lilik değil mi?" Stöcker'e göre Nietzsche, "kültürümüzün bir tarafını temsil ederken, Sosyalizm -en geniş anlamda- diğerini temsil etmektedir." "Daha sağlıklı, fiziksel ve zihinsel olarak daha üstün bir insanlığın gelişeceği temeli atmak için toplumsal-ahlâksal çaba gösterilirken" bu ikisi ilişkili olmalıdır. Ne yazık ki toplumsal reformcular "gözlüklerini yükseklere çevirmeyi kolaylıkla unuturken," Nietzsche kendi " 'ebediyet perspektifinden'... sık sık insan türünün kuvvet ve güzelliğindeki bir artışın mutlaka dış koşullarla bağlantılı olduğunu görmezden geliyor gibidir."[32]

Stöcker hatıralarında yaşamını hareketlendiren yaratıcı gerilim üzerinde durmuştur. Ebeveyn evinin dini ya da ahlâki ortamı -bunun dogmatik unsurlarını, özellikle de öbür dünyadaki cenneti ve zorunlu cehennemi reddedişinden sonra- "dünya üzerinde cennet" yaratma çabasına dönüşmüştür. Sosyal ve ekonomik koşulların dönüşümü "yalnızca başlangıçtı." Bunun ötesindeki, onun en üst hedefi, "kendinden sorumlu, özgür ve entelektüel bakımdan çok gelişmiş bir kişilik" yaratılmasıydı.

Belki de bu, insan evriminin iki kutbunun, toplumsal adalet uğraşısının ve en yüksel kişisel gelişim dürtüsünün, benim için hep ayrılmaz şekilde birbiriyle bağlantılı olarak kalmış olmasının bir açıklamasıdır. Bence bu, belki geçen yarım yüzyıl için "Nietzsche ve Sosyalizm" kelimeleriyle ifade edilmiştir."[33]

Stöcker'in Nietzsche ve sosyalizmi, bireyle toplumu uzlaştırma arzusu elbette endüstrileşme ve kentleşme gibi olayların on dokuzuncu yüzyıl sonunda, yalnız Almanya'da da değil, üretmiş olduğu karmaşık toplumu yansıtmaktadır. İngiltere'de Havelock Ellis "Sosyalizme karşı Bireyciliği" esaslı bir ikilem olarak tanımlamıştır. Yeni Nesil'e sık sık katkıda bulunan Ellis, Stöcker'in toplum ve ırk sağlığına olan inancını paylaşmaktaydı. "Geleceğin toplumu," onun sözcükleriyle, eğer sağlam bireylerle inşa edilmezse "iskambil kartlarından ev" olurdu ve "sağlam bir toplumsal örgüt önemli bireylerin üremesine izin vermedikçe adına lâyık bir bireycilik de mümkün değildir. Bu zeminde," diye neticeye varıyor, "Sosyalizm ve Bireycilik aynı döngüde hareket ederler."[34]

---

32) "Friedrich Nietzsche und die Frauen," *MfL* 67 (1898): 156-157.

33) "Lebensabriss," bölüm "Lebensgemeinschaft," s. 20.

34) Havelock, Ellis, "The Care of the Unborn" (1908), *Views and Reviews: A Selection of Uncollected Articles*, 1884-1932 1 (Londra, 1932): 245-246.

Böylece, bireyle toplumun isteklerini dengeleme eğiliminde olabilecek kimselerden özel taleplerde bulunan bir fikre, Stöcker'in tartışmalı ırk sağlığına olan hevesi konusuna geliyoruz. Irk sağlığı Stöcker'i hem bilimsel iddiaları, hem de Nietzsche'nin ırkın yalnızca çoğaltılması değil, ayrıca ıslah edilmesi ihtarı yüzünden cezp etmişti. Kuşkusuz gerçek insani sefaleti ıslah etme potansiyelini de hayal etmiştir. Alman Nasyonal Sosyalizminin gaddarlıklarından sonra bir Alman'ın "ırkın ıslahı" hakkındaki vaazının dalkavukluk etmeden tartışılması zordur. Yine de başlangıçta üç husus ortaya konulmalıdır. Birincisi -tüm Federasyon destekçilerine göre olmasa da- Stöcker'e göre, ıslah edilecek grup yalnızca Ariler ya da Almanlar değil, tüm insan ırkıydı. Almanlar'ın bilimsel cinsellik araştırmalarındaki üstünlüğüne duyduğu bariz gururu dışında o milliyetçilikten masumdu. İkincisi, Ellis'ten yapılan alıntıdan belli olduğu gibi, ırk sağlığı sadece bir Alman fantezisi değildi. Gerçekten de bu İngiliz Sir Francis Galton tarafından düşünülmüş ve Alman ırk sağlığı heveslilerinin model olarak baktığı yasalar olan, çeşitli Amerikan devletlerinin I. Dünya Savaşı'ndan önce geçirmeye başladığı kısırlaştırma yasalarında uygulanma aşırılığına götürülmüştür. Irk sağlığı fikirleri soldakiler ya da sağdakiler tarafından yağmalanacak şekilde "ortada" idi. Bazılarına göre ırk sağlığı insani ilerleme vaat ediyordu; diğerlerine göre toplumsal bütçeyi budamanın bir yoluydu. Üçüncüsü, insan elbette kasten erkek seçilmesi gibi potansiyel kötüye kullanımı suçlayabilirse de, bu makalenin birkaç okuru cenin kusurlarının tespit edilmesi için kullanılan amniyosentez gibi modern tıp tekniklerini de muhtemelen reddedecektir. Böyle seçme teknikleri bariz şekilde ırk sağlığı güdüsünün himayesindedir. Yine de "kusurluyu" ne teşkil eder sorusuna bir cevap gereksinimini ortaya koymaktadır. Sonra da, buna kim karar verir? Ağır özürlü bir çocuğun doğumuyla hayatı en derin biçimde etkilenecek olan anne ya da ebeveynler mi? Yoksa toplum ya da devlet kendi kriterini mi dayatacaktır? Sonra kendisini onların savunucusu olarak gördüğü bu bireylere karşı devletin sorumluluğu nedir?

Nazi Almanyası'nın insanlığa karşı işlediği suçları önceden göremeyen yalnızca Stöcker olamazdı; önde gelen bir Federasyon destekçisi ve ırk sağlığı taraftarı Walther Borgius'un sözleriyle: "Bugün bütün üreme ve kalıtım meselesi halâ karanlık ve keşfedilmemiş bir alandır; bireysel örnekte, kişi iki ebeveynin ve birçok ceddin çocuğun oluşumuna katılımında esas olarak neden sorumlu oldukları hakkında o kadar az ipu-

cuna sahiptir ki, fazla titiz şekilde ilerlendiği kuşkusuz tartışmaya açıktır."[35] Kesin bilgi yokken, yersiz özgünlük ya da fazla geniş genellemelerle "bilimsel" olma teşebbüsleri sorunlu olmaya mahkûmdur. Fakat Stöcker "Yeni Ahlâkın" biyolojik temelini *Mutterschutz* okurlarına açıklarken kendinden emin görünüyordu: "İnsanlık diğer her şeyi kendi rasyonel anlayışına tabi kıldığına göre, giderek insanlığın en önemli meselelerinden birisine, yeni bir insan yaratılmasına da hâkim olmalıdır. Tedavi edilmez şekilde hasta ya da yozlaşmış olanın üremesini engellemenin yolunu bulmak zorundadır."[36] Onunki, ilericilerin toplumu ıslah etmek için tipik şekilde eğitime baktıklarıyla aynı iyimser ruhtu.

Galton gibi Stöcker'e göre de ırk sağlığı "yeni bir din, ahirette ilâhi bir cennet umudundan vazgeçişimizden sonraki dünyevi varoluşun ilânı"[37] demekti. Aslında, Almanca *Erbsünde*' nin (kalıtsal günah), "ilk günah"ta olmayan bir yan anlam taşıdığı hatırlanırsa, onun ırk sağlığına olan inancı ergenliğindeki dinsel karmaşayla ilişkilendirilebilir. Kalıtımın temeli olarak kromozom değişikliklerinin bazen rastlantısal da olabilen tabiatından habersiz olan Stöcker'in çağdaşları, doğuş bozukluklarının, özellikle alkoliklik ve frengi gibi çevresel nedenlerine odaklanmak eğilimindeydiler. O zamanlar birçok destekçi için ırk sağlığının nihai amacı babaların -ve annelerin- "günahlarının" gelecek nesillere musallat olmasının engellenmesiydi.

Nietzsche, ırk sağlığının Stöcker'i cezp edişini desteklemiştir. Onun "Üstün Adam" umutları, çocuk niceliğinden çok niteliğine dikkat etme ihtarı ve eş adayının sınavı birlikte çocuk yapma arzusu olmalıdır fikri alışılmış Sosyal Darwinizm'den çok daha tutkuluydu. Almanya'nın I. Dünya Savaşı öncesi azalan doğum oranı histerisinin ortasında Stöcker, doğum kontrolünün yasaklanması çabalarında gizli olan zorunlu çoğalmaya (*Gebärzwang*) kuvvetle direnmiştir.[38] Azalmanın yalnızca uygarlığın kaçınılmaz refakatçisi olmadığını, yüksek bebek ölüm oranının yalnızca yüksek doğum oranını etkisizleştirmediğini, böyle yaptırımların kadınların kaderlerini belirleme hakkının, onları nesneye döndürmekle tehdit eden, izin verilmez bir ihlâli olduğunu açıklıyordu. Stöcker,

35) Walther Borgius, "Mutterschutz und Rassenhygiene," *MS* 1 (1905): 211.

36) "Zur Reform," s. 9.

37) "Lebensabriss," bölüm "Arbeit im Bund für Mutterschutz," s. 42.

38) "Staatlicher Gebärzwang oder Rassenhygiene?" *NG* 10 (1914): 134-149.

polis önlemlerinin etkin bir ırk sağlığı programından önce gelmek zorunda olan toplumsal sorumluluk duygusunu oluşturmayacağında Ellis ile hemfikirdi. Müstakbel eşlerin bir soy ağacı oluşturmalarını zorunlu tutmak için devlet otoritesini de kullanmak istese bile, eğitmeyi tercih ediyordu.[39] Kalıtsal problemleri olanların gelecek nesiller için sorumluluklarını anlayacağını ve meni kanalının ya da tüplerin bağlanmasına razı olacaklarını umuyordu.

Stöcker'in, kendisine etki eden güçler içerisinde Nietzsche'nin ters kutbu olarak tanımladığı "sosyalizm" onu geleneksel politikaya itmemiştir. 1942'de ABD göçmenlik yetkililerine "hiçbir siyasi partinin üyesi olmadım" diye bildirmiştir.[40] Yine de bu partisizlik siyasi konulara karşı ilgisizlik ya da örgütsel faaliyetlerden kendini zorla tecrit etmek şeklinde anlaşılmamalıdır. Stöcker hayatı boyunca kamu siyasetini etkilemek üzere tasarlanmış çok sayıta örgüte girmiş; hatta kuruluşuna ve yönetilmesine yardım etmiştir. Fakat Almanlar'ın ne İmparatorluk, ne de Weimar Cumhuriyeti'nde seçmek zorunda olduğu partilerin hiçbirisiyle özdeşleşmemiştir. O bunun yerine sol kanat ve barışsever komitelerinin eleştirel dünyasında yaşamıştır.

Mevcut partiler arasında Stöcker en yakın olarak, SPD'nin savaşı desteklemesi üzerine bu partiden savaş sırasında koparak doğan kısa ömürlü Bağımsız Sosyal Demokrat Partiyle (USPD) özdeşleşmiş gibi görünmektedir. Lideri Kurt Eisner'in 1919 yılında sağcı bir fanatik eliyle suikaste uğraması ve solun SPD ve Alman Komünist Partisi arasında kutuplaşmasıyla zayıflayan parti Weimar Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında çökmüştü. Stöcker, dostu Eisner'e "idealizmi," ve "siyasal-sosyal yenilenme," "duyguların yenilenmesini [*Gesinnung*]", "insanlık ve adalet" ister inancı nedeniyle hayrandı.[41]

Aynı fikirler Stöcker'in, gözükara Alman devrimi umudu sonunda onu USPD'ye götüren ve ona Eisner gibi öldürülmeye yetecek kadar ün sağlayan anarşist-sosyalist Gustav Landauer'i takdir edişinde yankılanmıştır. 1917'de Stöcker, bir insan hakları örgütü olan İnsan Hakları

39) Sözde bilimsel ve ilerici desteklerinin çekiciliğini vurgulayan böyle fikirlerin bir tartışması için bkz. Janssen-Jurreit, "Sexualreform und Geburtenrückgang, özellikle "genetik biyografi" fikrinin popülerliğinden bahseden s. 62-64.

40) Stöcker'den Donald Parry'e, Adalet Bakanlığı, Yabancılar Kayıt Bürosu, (New York City, 29 Ocak 1942). Kopyası Stöcker'in evrakları arasında, Kutu 7.

41) "Kurt Eisner: "Zum zehnjährigen Todestag. 21 Şubat 1919" *NG* 25 (1929): 113.

Merkez Bürosu'nun (Zentralstelle Völkerrecht) kuruluşunda Landauer'e katılmıştı. Landauer'in Marksizme "çağımızın vebası ve sosyalist hareketin belâsı" dediği bir belge olan *Aufruf zum Sozialismus* (Sosyalizme Çağrı)'sını özellikle övmüştür.[42] Landauer, Marksizmi özellikle özerk iradeye yeterince dikkat göstermemesi yüzünden eleştiriyordu. O, kapitalizmin tarihsel yasalarının sosyalizmi getirmeyeceğini, bunu halkın arzu etmesi ve kurması gerektiğini iddia ediyordu. Ayrıca buna ahlâki bir temel de sağlamak zorundaydılar. Landauer'in inancını "insan ruhunun vazgeçilmez değeri"nde belirten Stöcker'e hitap eden şey, kuşkusuz onun tarihsel değişimin önkoşulu olarak bireysel diriliş üzerindeki bu ısrarıydı.[43] Ayrıca Landauer'in kentleşme karşıtlığında ve aile gibi sanayi öncesi kurumlara dayalı bir cemiyet arayışında çekicilik bulmuş olabilir. 1922'de Berlin'den Nikolassee banliyösüne taşınan Stöcker ve Springer'in bir taşra evi satın almalarının belli bir kent karşıtlığıyla ilgisi olabilir.[44]

Stöcker, Landauer'in yalnızca daha etkin bir devlet kapitalizmi istemekle suçladığı SPD ile ilgili kötümserliğini kesinlikle paylaşmaktaydı. Landauer, Alman sosyalistlerinin sonuçlar ve araçlar ikilemine aldırmayarak devlete tapanlar şeklinde tamama ereceklerini tahmin etmekteydi. Anarşistlerse önce toplumu değiştirmek istiyorlardı. En belirgin son örneği Nietzsche olan Alman idealizminin voluntarist* geleneği içerisinde Landauer, devletin yalnızca, bireyler destek vermezse yok olacak bir yanılsama olduğunda ısrar etmekteydi.[45]

Stöcker'in sosyalizmi herhangi bir katı Marksizmden çok uzaklaşmıştı. O üretim araçlarının belli bir durumuna pek dikkat göstermiyordu. Fakat 1922 ilkelerindeki, Anneleri Koruma Federasyonu'nun "*dokunulmaz amacı* artık mal olmayan, ölü varlık olmayan insan, yaşayan kişilik olan toplumsal yaşam dönüşümü"[46] için çabalamak olduğu satırını for-

*iradeyi bireyin ve evrenin temel ilkesi olarak kabul eden doktrin - ç.n.

42) Alıntı, Eugene Lunn, *Prophet of Community: The Romantic Socialism of Gustav Landauer* (Berkeley, 1973), s. 190. Landauer'in ilgili fikirlerinin uzun bir tartışması için bkz. s. 190-231. Stöcker'in övgüsü için, bkz. "Zu Gustav Landauers Gedächtnis," *NG* 25 (1929): 152.

43) Aynı eser.

44) "Lebensabriss," bölüm "Vortrags- und Erholungsreisen, 1905-12," s. 50-51.

45) Lunn, *Prophet*, s. 210-12, 224-25.

46) "Richtlinien," s. 286-287.

mülleştiren muhtemelen Stöcker idi. 1929'da Stöcker sosyalizmi, "daha yüksek bir toplumsal adalet için uğraşmak" olarak nitelendirmiştir; bu bir ekonomi meselesinden çok, "insan saygınlığının tanınması ahlâki talebi, toplumdan istekleri, herkesin *kendinden* istemesi gerekenlerle desteklenen modern bir din" idi.[47]

Stöcker, kendi kendini sosyalizm yanlısı ilân eden SPD'yi küçümseyişini, özellikle de savaş sonrası devrim sırasında hükümet partisi ve Weimar koalisyonunun bir parçası rolünü üstlendikten sonra saklamıyordu. Çoğunluk Sosyalistlerini yeni buldukları iktidarla yozlaşmış oportünistler (*Arrivisten* [Fırsatçılar]) olarak nitelendiriyordu. Onlar kendi dışlanmış geçmişlerini unutarak, artık daha radikal talepleri zorla bastırmak için gericilerle birlik içerisindeydiler. Weimar dönemi boyunca Stöcker, sağın dirilişine karşı ikazda bulunmuş ve soldaki bölünmelere hayıflanmıştır. Genel grevin cumhuriyeti kurtardığı Kapp Darbesi zamanındaki solun birliğini model örnek olarak göstermiştir. Yalnızca solun örgütsüzlüğünün sağın zaferine izin vereceği ikazında bulunuyordu.[48] Yine de ikazlarının boşuna olduğu kanıtlandı ve o sol hizipçiliği kınamayı sürdürdü. Dahası, SPD'ye kendi saldırıları da kınadığı bölücülüğe örnekti.

Bu arada, Stöcker'in hâkim Sosyalistlere olan nefreti onun cinsel reform kaygısıyla ilgisiz değildi. Dünya çapındaki bütün büyük sosyalist partileri doğum kontrolü gibi meselelere karşı ilgisiliklerinden dolayı kınıyordu.

"Bu sırada", kapitalizmin kaldırılması ve yeni bir sosyalist toplumun oluşturulması tamamlanıncaya kadar, yaşadığımız bu sırada, doğum kontrolü kesinlikle çoğu ızdırabı dindirebilir ve kadınları -aşırı yüklü, çaresiz yük hayvanlarını- daha iyi bir dünya mücadelesi içerisinde kendi gerekli ve faal rollerini alabilecek güçlü, özgür ve sağlıklı kişilikler haline getirebilir.

O, Federasyon'un ve ABD'de Margaret Sanger'in işlettiği doğum kontrol kliniklerini "uygulamalı sosyalizm" olarak görüyordu.[49]

Stöcker doğuya, Sovyet deneyimine ilgiyle bakıyordu; aslında kendisi de Sovyetler Birliği'ne seyahat etmişti. Yeni Nesil, düzenli olarak Sov-

47) 1928 Hollanda Sosyalist kongresi tutanakları, *NG* 25 (1929): 241-242.

48) "Entmilitarisierung," *NG* 16 (1920): 113-124.

49) Stöcker'in katıldığı New York'daki 1925 doğum kontrol kongresi raporu, *NG* 21 (1925): 183-184.

yetler'deki cinsel yaşamda reform teşebbüsleri ve kadınların yaptığı ilerlemeler -ya da bunun eksikliği- hakkında rapor veriyordu.[50] Bolşevik Rusya'nın, tüm başarısına rağmen Stöcker'in hayal ettiği en kusursuz toplum olmadığı açıktı. Yine de o, özellikle politikacılar olsun, silâh tacirlerinin "Kanlı Enternasyonali"[51] olsun, çıkarlarına uluslararası gerilimin hizmet ettiği kimselerin Sovyetler Birliği'ne saldırılarının ölçüsüz yapısından daha fazla rahatsızdı. İnsan hakları sık sık tehlikeye giriyor ya da görmezden geliniyordu. "Fakat ancak *benzer* bir durumda kendisi de sosyalizmin yasasına ve bireysel insan haklarına karşı günah işlememiş kişi... Rusya'ya karşı insan haklarını savunmaya ahlâken hak sahibidir.[52]

I. Dünya Savaşı'nın dehşeti, Weimar döneminde Stöcker'in siyasal düşüncesini, eylemciliğini daha da fazla barış davasına yönlendirecek şekilde silinmez biçimde renklendirmişti. Dünya çatışması, hayatı, sağlığı ve sanayi üretimini yok etmişti, ama daha da yıkıcı olanı "insan aklına [*Einsicht*] ve kültüre inancın kaybedilmesi" olmuştu. 1914 yılında insanlığın mağaradan öteye doğru büyük bir ilerleme kaydettiğini ummuş, "alelâde adamın," "düşünürlerin ve şairlerin" seviyesine erişebileceği bir zaman tahmininde bulunmuş olanlar, "barbarlığa geri dönüş" ile çaresiz kalmış olmalıdırlar. Stöcker'in iyimserlikle hayal ettiği, değerlerin yeniden değerlendirilmesi baş aşağı dikilmişti. Yurt içi siyasetinin ses tonu yeni zorbalık ve nefret seviyelerine eriştikçe değerlerin yıkılması, azgın sınıf mücadelesi üretmişti. Savaş, militarizmi gözden düşürmemişti; en fazla bir an için bitmişti. Şimdi serbest olan "şiddet ruhunun" kökünü ancak nesiller boyu mücadele kazıyabilirdi. "Ancak "ciddi, bilinçli anlayış, toplumun kaderine bencil olmayan katılım" savaşın yaralarını iyileştirebilirdi. Fakat Weimar'ın kanlı doğuş mücadeleri, "devrimi, yeni bir ruh içerisinde, doğruluk ve iyilik içerisinde birlikte yaşama iradesini"[53] sabote etmiş görünmekteydi.

---

50) Örn. kendilerine yönelik propagandaya rağmen Rus kadınlarının seçime katılım oranının düşük olduğunu bildiren bkz. *NG* 25 (1929): 174, ve lehte bir Sovyetler Birliği'nde evlilik ve boşanma tartışması için 225-231. *NG* 26 (1930): 101, "Tavuk kuş değildir-kadın da insan değildir" Rus atasözünü almış ve "yeni tutumlar"la böyle görüşlerin yerine henüz tamamen geçmediğini, ancak kadınların mesafe aldığı yorumunu yapmıştır; o yılın daha sonraki bir sayısı (s. 204-206) İki Alman hekiminin Sovyet kürtaj klinikleriüzerine olumlu bir raporunu yayınlamıştır.

51) Örn. bkz. "Der Zug nach rechts," *NG* 26 (1930): 84-86; *NG* 25 (1929): 27-28.

52) Aynı eser, s. 29.

53) "Über dem Handgemenge," *NG* 16 (1920): 1-4.

Stöcker bu umutsuz durumdan karakeristik biçimde entelektüel bir kaçış aradı. *Aus-dessus de la mélée*'si (Çatışma Üstü) savaşta yıpranmış Avrupalılara yol gösterici olan Romain Rolland'dan medet umuyordu.

Kesinlikle ahlâkın arıtılması için uğraşan, daha saf, daha mutlu, yeni bir aşk, evlilik ve aile yaşamı idealleri ancak kanlı kuvvetten kurtulmuş bir dünya temelinde gerçekleşebilecek olan bizlerin, bu zor günlerde, kendiliğinden belli olan, her iki tarafta halâ hüküm süren güce karşı mücadele etme, "çatışma üstü" durma, daha iyi bir dünya için çalışma görevi var.[54]

Bu ruh hali içerisinde Stöcker, enerjisini giderek barış davasına adadı.

Stöcker'in barışçılıkla gerçekten ilgilenişi I. Dünya Savaşı'nda başlamıştı. Enerjilerini yurt cephesinde ulusal savunmaya çevirmiş olan çoğu Alman feministlerinin duygularını küçümseyerek 1915'te Den Haag'daki uluslararası Kadınlar Barış Konferansı'na katılmıştı. Bu arada Den Haag'da en önemli konunun savaşın durdurulması olması gerekirken, kongrenin kadınlara oy hakkı üzerinde eşit şekilde durmasına karşı tartıştı. Burada kongrenin planlanmasıyla en çok meşgul olan iki Alman feminist Anita Augspurg ve Lida Gustava Heymann ile arası bozuktu. Stöcker'e göre kadınlara oy hakkı verilmesi barış arayışında yalnızca küçük bir adımdı.[55]

Savaştan sonra Stöcker *Die Neue Generation*'un sayfalarını dünyanın her yerinden barışçı ve savaşa direniş eylemlerinin raporlarıyla doldurdu. Kendisi de, Yeni Anavatan Federasyonu (Bund neues Vaterland), Alman Barış Karteli (Deutsches Friedenskartell), merkez komitesinde hizmet ettiği Alman Barış Cemiyeti (Deutsche Friedensgesellschaft), 1921'de kuruluşuna yardımcı olduğu Savaş Direnişçileri Enternasyonali ve Den Haag toplantısı sonucunda oluşan Uluslararası Barış ve Özgürlük Kadınlar Birliği dâhil birkaç barışsever gurubuna katıldı. Stöcker'in uluslararası barışsever ve feminist bağlantıları onun İsviçre'deki yıllarından sonra uzak doğu üzerinden ABD'ye göçle biten on yıllık bir sürgüne dayanabilmesini sağlayan ağı oluşturmuştu. Son safhada kanserden hasta ve diğer birkaç fiziksel rahatsızlık çeker halde 1941'de California'ya varınca bu ülkeyi baştan sona geçti ve Manhattan'ın Yukarı

54) Aynı eser, s. 4.

55) *Bericht-Rapport-Report: International Congress of Women, The Hague-28th April-May 1st 1915* (Amsterdam, [1915]), s. 100-102.

Batı Yakasındaki Alman göçmen kültürünün ortasındaki Riverside Drive'da kaldı.

Stöcker'in barış davasındaki faaliyetleri elbette fikirlerle desteklenmişti. Kuşkusuz o öncelikle, 1922 Federasyon ilkelerindeki en önemli yenilik olan "Barışseverliğe İnanç Mesleği"nden ("Bekenntnis zum Pazifismus") sorumluydu. Bu yeni madde örgütün anneliği ve "*başlangıç halindeki yaşamı*" koruma ve teşvik etme hedefinin "*mevcut, gelişmekte olan yaşam*" için daha fazla uğraşılmazsa "anlamsız" olacağı iddiasındaydı. Federasyon cinsel şiddete karşı mücadele ettiği için "*bütünüyle kaba güç ilkesine...* başka insanların müsaade edilen -aslında övülenkatli ilkesine" karşı çıkmak zorundaydı. Acı tecrübe bireysel mutlulukla genel ahlâklılık arasındaki bağlantı göstermişti. "Kişisel yaşamın aşk, evlilik ve ebeveynlik içinde zenginleşmesi" ancak kendisini "kanlı güçten... diğer sınıfların, ırkların ya da cinslerin ezilmesinden" kurtarmaya çalışan bir toplumda mümkündü. I. Dünya Savaşı ve sonrası, kültürün temelini yalnızca "aşk, *insani anlayış ve işbirliği*" oluştururken, nefretin yalnızca yok ettiğini kanıtlamıştı. Bu nedenle Federasyon "kişilik ve insan haysiyetine anlayış ve saygıyı" yalnızca Almanlar arasında değil, sınır ötesinde de teşvik etmeliydi. "Anavatanı ve kendi halkını sevmek yabancı halklara yönelik adaletsizliği haklı çıkarmaz." Uluslar arasındaki anlaşmazlıklar dosça ve adilce halledilmelidir. Nihai hedef, buna uygun olarak, "kendisini sevgi ve işbirliğinde ifade eden anneliğin zaferi, akıl ve sevgi yoluyla nefret ve barbarlığın üstesinden gelecek bir hayat ve dünya görüşünün zaferi"[56] idi.

Stöcker 1922'de Den Haag'daki bir başka barış konferansına hitabında barışın sağlanması taktikleri hakkındaki görüşlerini ayrıntılandırdı. Alman Barış Karteli'ni temsil ederek, seferberlik halinde saldırgan hükümet ya da hükümetler birliklerini geri çekene ve uluslararası hakemliğe başvurana kadar genel greve çıkmanın sendikaların ve barışsever grupların görevi olduğunu öne sürdü.[57] Sosyalist çevrelerde I. Dünya Savaşı öncesi tartışılmış -ve o zamanlar böyle bir olay ihtimali üzerinde tahripkâr yorumlara yol açmış- olan, savaşı durdurmak için genel grev fikri elbette yeni değildir. Aslında, Stöcker'den fazla kimse mevcut sos-

56) "Richtlinien," s. 287-288.

57) "Generalstreik und Kriegdienstverweigerung (Radikalpazifismus)" (1922 Uluslar arası Barış Konferansı konuşması, Den Haag), Gisela Brinker-Gable, ed. Frauen gegen den Krieg (Frankfurt/M., 1980), s. 100-102.

yalist partiler, özellikle de SPD için ulusal savunmanın ayartıcı gücünün farkında olamazdı.

Fakat Stöcker, Kapp Darbesi'ni yenilgiye uğratan genel greve şahit olmuştu. Dahası grup eylemi önerisini, bir grev sadece önderler tarafından yukarıdan emredilemeyeceği için, bireylerin savaşı önleme ahlâki sorumluluğunu kabul etmeleri talebiyle birleştirdi. Özellikle barışseverler, bireysel sorumluluk duygusunu uyandırmak zorundaydılar, erkeklerin kendilerini gerçekten "toplara yem, düşmana karşı fırlatılacak, konuşlandırılacak, kötüye kullanılacak ve yok edilecek savaş malzemesi" olarak görebilmeleri için, değeri düşmüş olan kendine saygıyı güçlendirmek zorundaydılar. Savunulmasında bu kadar kişinin öldüğü devlet Stöcker'e göre, "dokunulmaz bir ahlâki kusursuzluk objesi değil," "Tanrı ya da put değil" idi. Devlet sadece içinde yaşayan insanlara hizmet eden bir "insan topluluğu" olmalıydı. Stöcker'in kendisini tanımladığı gibi bir "radikal pasifist" kapitalist sistemle de savaşmalıydı, çünkü savaş, bunun, birisi mülkiyet sahibi olan ve olmayan sınıflar arasındaki fark olan nedenlerine saldırılarak yapılmak zorundaydı.[58]

1928'de Stöcker, barış için zorunlu olduğunu düşündüğü o, "psikolojik dönüşüm" olanağını gösteriyor görünen bir karınca davranışı araştırmasından alıntı yaptı. Fakat önce, savaşların -Almanlar'ın özellikle düşünmekten hoşlandıkları gibi- kader meselesi olmadığı anlayışının gelmesi gerekiyordu. "Her savaş irade meselesidir." Öyleyse soru, neden çoğu kişi -milliyeti ne olursa olsun- diğer insanları katletsin, hâline geliyordu.

Stöcker kısmen insanların "felâket geriren bir aşağılık kompleksinin" desteklediği "aptalca bir sürü tabiatına" uyum sağlama arzusundan dolayı öldürdüğünü düşünüyordu. Ama en az bu edilgen özellik kadar önemli olan, savaşı gerekli olduğu kadar, gerçekten "zevkli [*lustvoll*]" de bulan "karanlık, ilkel içgüdüler" vardı. Elbette Nietzsche insan zorbalığının psikolojisini araştırmıştı, Stöcker'in kendisi de bireylerin kendilerini varsayılan daha büyük bir bütüne teslim ettikleri I. Dünya Savaşı'nın çıkışındaki sarhoşluğu tecrübe etmişti. "Öldürme içgüdüsünün" yiyecek ve cinsel tatmin mücadelesinde yalnızca en güçlünün kazandığı ilk çağlardan kalmış bir olgu olabileceği tahmininde bulunuyordu. Şiddetin kökleri ne olursa olsun, barışseverler, insanın "psikolo-

58) Aynı eser.

jik nefret ve zorbalık yükünü" kabul etmedikçe başarılı olamayacaklardı. Baskı altına alınabilmeleri için, bu zorba içgüdülerin bilincinde olunmalıdır. Stöcker, daha da etkilisinin bunların yerine eşit şekilde güçlü, ama daha iyi -hatta olumlu- içgüdülerin konulması olduğunu iddia etmekteydi.

Bu değişim, gerçekten "tüm devrimlerin en büyüğü ve en önemlisi" olacak bir "manevi evrim, topyekün bir dönüşüm" gerektirecekti. İçgüdüsel nefret diğer insanlardan "*koşulların yetersizliğine, karşılıklı yok etmenin anlamsızlığına*" yönlendirilmek zorundaydı. Stöcker, "dünyayı dönüştürme, dünyayı herkes için yaşamaya değer bir keyif mekânı yapma iradesini" uyandıracaktı. Çelişkili aşk-nefret burcunda Stöcker olumlu olanı, "başkalarının mutluluğundan keyif almayı, bir başkasının ıstırabına yakınlık duymayı" vurguluyordu.[59]

Freud'un içgüdü teorisini sergilemek için karıncalarla yeni yapılan deneyler, Stöcker'in insanın dönüşümü umutlarına bir temel hazırlamış görünüyordu. Normalde sonuna kadar savaşacak olan iki grup karıncaya bakmaları için larvalar ya da pupalar verilmişti. Yalnızca düşmanlıkları azalmamış, sonunda karıncaların çoğu gençleri koruyan iki gurup ittifak oluşturmuşlardı. Böylece, eğer savaş kendini koruma içgüdüsü üzerinde etkili olabilecekse, yeni bir nesil yetiştirme dürtüsü buna üstün gelmiş görünüyordu; "en azından karıncalarda."

Bu deneyler bariz bir gündem önermekteydi. Barış, Milletler Ligi ya da Locarno benzeri antlaşmalardan gelmeyecekti, çünkü bunlar barışı, savunmaya hazırlıkla eşitleyen tükenmiş anlayış üzerine kurulmuştu. Meclis oyları ya da çoğunluk önergeleri de savaşı bitirmeyecekti. "Katil içgüdüyle" ancak gelecek nesilleri eğiten ve yönlendirenler mücadele edebilirdi. Onlar yükümlülükleri içerisinde yaşama özen ve koruma içgüdülerini geliştirmek zorundaydılar. Görev ise acildi: savaşın teknik gelişim temposu, psikolojik değişim temposunu alt etmekle tehdit ediyordu.[60]

Stöcker'in barışseverliği onu Gandi'nin Hindistan'ın bağımsızlık kampanyasının meraklı bir gözlemcisi yapmıştı. Şiddetsizlik karşı devrimciliktir şeklindeki Komünist suçlamalarına karşı onu savunurken, bir

59) "Psychologische Umwandlung" (1928), aynı eser, s. 103-109.

60) Aynı eser, s. 109-111. Alıntı yapılan araştırma R Brun, Biologische Parallelen zu Freuds Trieblehre (Viyana, 1926).

parti içerisinde somutlaştığında Marksizm, "güce inancıyla muhafazakârdır" karşılığını vermiştir. Stöcker, Gandi'nin tank ve bomba olarak düşmanına göre çok aşağıda olanın güç kullanmasının saçma olduğunu kabul eden dünya görüşünün ve yöntemlerinin muhafazakâr yönlerini ayırt ediyordu. Emperyalizmin daha güçsüz olması gereken "maneviahlâki silâhlar" daha umut verici görünüyordu. Her halükârda, Gandi'nin kampanyası, "Bolşevik, Sosyalizmi gerçekleştirme girişimine benzer tarihsel büyüklükte bir girişimdi. İkisi de, dünyanın hesaba katmak zorunda olduğumuz mevcut trajik doğası içerisinde tam sonuca götüremeseler bile sebep olan önderlerini saygıyla izlemek istediğimiz insani başarılardır."[61] Stöcker, İşçi Partisi'nin Hint bağımsızlığına karşı çıkışını belki ironik, ama tipik bir Sosyalist Parti davranışı olarak nitelendirdiği halde, kendisinin Gandi'nin çabaları hakkında nispeten umutlu oluşu, Britanya siyasetinin öyle sanılan bazı inceliklerine cevapsız kalmış bir hürmet göstermiş olabilir.[62]

Eğer Stöcker dünyayı trajik bir sahne şeklinde görüyor idiyse, Almanya'da ortaya çıkan drama düpedüz korkunç görünüyordu. Weimar Cumhuriyeti'nin sonları olacak yıllarda, dünya çapındaki bunalım ve Nasyonal Sosyalizmin yükselişi siyasal ve sosyal çatışmanın dirilişine işaret ettikçe, yurtiçi siyaseti hakkındaki barışçı inançlarının dolaylı anlamları giderek Stöcker'in aklına takılıyordu. Eisner, Luxemburg, Liebknecht ve solun diğer birçok şehidini hatırlayarak şiddetsizliğin böylesine zorba bir siyasal kültür içerisinde galip gelip gelemeyeceğini merak ediyordu. Kişi kendisini "elleri bağlı" teslim edebilir miydi? Ahlâki kişilik "kapitalizm ve militarizmin aptallığına ve katı kalpliliğine" karşı çaresiz görünüyordu.[63]

Landauer gibi Stöcker'de "problem" olarak teşhis ettiği şeye mecburdu. 1930'da sınıf mücadelesini ve şiddetsizliği tartışırken, vasıtaların bizi düşmanlarımızın seviyesine batıracak kadar bozuk neticeleri olabileceğini kabul etmişti. Mesele, "olabildiğince *çabuk* ama ayrıca *şiddetsiz* -bir başka deyişle tahmin edilebilir bir gelecekte -" partilerin, sınıfların ve ırkların nefret ve "kanlı mücadelesinin" hâkim olduğu "korkunç bu-

61) *NG* 26 (1930): 131.

62) Aynı eser, s. 127-130. Yine de Stöcker bir İngiliz İşçi Partilinin bir anti-emperyalist kongreden Gandi'yi desteklemediği için dışlanmasını da eleştirmiş; Hindistan'ın tüm sorunlarının, tek başına bağımsızlığın ise kesinlikle kolay çözümü olmadığını belirtmiştir.

63) "Kurt Eisner," s. 115-116.

günden," iktidar ve üretim araçlarına herkesin erişebileceği bir geleceğe nasıl gidilebileceği şeklinde kalmaktaydı. "Tamamen şiddetsiz olmayan" (aslında gericilere karşı silâhlı savunmaya dönüşebilen) genel grev gibi eylemlere katılacak kadar cesur olan "faal devrimci sosyalist, basit Komünist işçi, en azından 'şiddetsiz şehit' kadar gerekli değil miydi?"[64]

Stöcker peygamberlerin ve politikacıların farklı işleri olduğunu izah ediyordu. Politikacılar yapı olarak sabırsızdılar. Baskıya karşı şiddetsiz de olsa mücadele etmeyi seçen her politikacı neredeyse kaçınılmaz şekilde "imhaya ve öldürülmeye" maruz kalıyordu. Bu "trajik" dünya sık sık suçlu eylem ile yardakçı barışçılık arasında bir tercih sunuyordu. Stöcker, devrimci bozuntularının bir başka ikilemini daha iyi açıklamak için Viyanalı feminist Rosa Mayreder'in bir teorisini ödünç almıştı. Toplumsal değişimin birinci aşaması realiteyle çok fazla ilgilenmeyen bir "dâhi" ya da "kuramcı" tarafından yönetilir. Bunu dünyayla daha fazla teması olan örgütleyici dâhi izler. Son olarak taktisyen gelir. Bütün bu şahısları sınırlandıran şey iktidarın kendine özgü yasasıdır: "*İktidara kim sahip olursa olsun, yalnızca bunun sürdürülmesine uygun vasıtaları kullanmakla, öbür türlü iktidarın kaybedilmesi arasında tercih sahibidir.*"[65] Böylece Makyavelli, on dokuzuncu yüzyılın gelişim aşamalarına olan "bilimsel" düşkünlüğüyle birleşmişti.

Şiddetsizlik kavramı, kökeni ilkel Hıristiyanlığa kadar uzansa da, ilk aşamasında kalmıştı. Bu yüzden önderleri Gandi gibi şehitlerdi. Diğer taraftan sınıf mücadelesi, Sovyetler Birliği'nde hali hazırda başarı olmuşsa da, genel olarak ikinci aşamaya varmıştı. Stöcker, hiçbir ideoloji iktidara gelince saf kalamaz diye açıklıyordu. Şiddetsizlik de başarıya ulaşınca aynı çelişkileri sergileyecekti. Bu arada kitleler özgürlük ve haysiyete yönlendirilmelidir. Bu mücadelede her birey kendi yeteneklerine en uygun olan sahneyi seçmelidir. Her şeyden önce Stöcker, kibire karşı öğüt veriyordu: İsa, Eflatun ve Tolstoy asla siyasal sorumluluk üstlenmemişlerdi. Üçüncü aşamanın, ne yazık ki, daha sert ve daha az vicdanlı kişilikleri çekiyor göründüğünü kabul ediyordu.

Sınıfsal ve ırksal bölünmenin üstesinden gelinmesi en önemli görev olarak duruyordu. Eğer mücadele kaçınılmaz görünüyorsa, o zaman "kişi daha yukarı gelişmeyi somutlaştıranlara cesurca sadık kalmalıydı."

64) "Klassenkampf und Gewaltlosigkeit," *NG* 26 (1930): 220-221.
65) Aynı eser, s. 224.

Birinci aşamada olanlar daha ileri gitmiş olanlara çıkış yerlerini anımsamalarını sürekli olarak hatırlatmalıydı. Stöcker'in kendisi bariz şekilde birinci aşamada, fikir yürütmede en rahattı. Örneğin 1929'da, gücü ima ediyor şeklinde anladığı *Erhebung* (ayaklanma) sözcüğünü içerdiği için, savaşa karşı "bunun dışında mükemmel" bir bildiriyi imzalamayı reddetmişti. "Çünkü" diye izah ediyordu, "diğer insanları bana -sonuç ve sebep bakımından- problemli görünen, sorumluluğunu kabul edebileceğimden emin olmadığım bir eyleme katılmaya çağırmak istemiyorum."[66] Bir hareketin ilk dürtülerinden hiçbir şey canlı tutulamadıysa, o zaman Stöcker gibi idealistler yeni fikirler oluşturulmasına yardım etmelidir. Weimar Almanyası'nda, "tereddütsüzce... yüksek proleter kurtuluşu idealleri için mücadele edenlere kritik destek verilmesini" istedi; manevi desteğimiz ne kadar güçlü olursa o kadar az şiddetli vasıtalar gerekecektir." Stöcker son olarak, ancak "fakirlere ve ezilenlere cennet vadeden bir iktidara erişmenin tüm tehlikesini ve güçsüzlüğünü kavrayanlar henüz manasını yitirmemiş bir cümlenin derin bilgeliğini anlayabilirler: insan ruhunu kaybettiyse, dünyayı kazansa ne fayda?"[67]

Helene Stöcker'in bir devrimci taktik tartışmasında incille ilgili sorgulaması onun insani ve toplumsal dönüşüm hizmeti kariyerinin esas olarak dürüstlüğünü vurgulamaktadır. Ebeveynlerinin dar inancını reddeden o, ömrü boyunca fikirleri için ahlâki bir temel üzerinde durmuştur. Bu yüzden Cinsel Reform planlarını "yeni bir ahlâk" şeklinde kurması uygundu. İlk önce bir aydın ve bireyci olan bu kadının sürekli kişisel sorumluluk kaygısı gayet doğal bir şekilde doğmuştur. Bu anlayışın, kendisini kitleler için mücadele eden bir sosyalist olarak gören bir kadında gerilim yarattığından kuşku yoktur. Stöcker'in siyasetteki trajedi duygusunun, siyasetin haşin gerçeklerinden kaçma teşebbüsü olduğu iddia edilebilir. Ama belki de o, kendisini ve etkinliğinin nerede yattığını biliyordu. Hayatını popüler olmayan davalar için mücadele ederek geçiren Stöcker cesaretten mahrum değildi.

Bu makalenin yapısı feministlikten barışçılığa bir geçişi ima ediyor olabilirse de, Stöcker'in hayatı onun ısrarlı feminizminde daha ileri bir

66) *NG* 25 (1929): 26-28. Sovyetler Birliği vakası için şöyle detaylandırmıştır: "Görkemi... ayrıca trajik şekilde tamamlanmamış da olsa toplumsal değişiklik teşebbüslerini de... düşman kapitalist rejim çetelerinin nefret dolu saldırılarına karşı *savunmak* bir şeydir; diğeriyse, ***kişinin*** böylesine muazzam bir dönüşümün sorumluluğunu üstlenmesidir."

67) "Klassenkampf," s. 224-225.

süreklilik göstermiştir. I. Dünya Savaşı, barışı kesinlikle eskisinden daha acil bir konu olarak göstermiştir; ayrıca Weimar Cumhuriyeti ve Rus Devrimi, özellikle Wilhelm Almanyası'nda siyasi faaliyetten dışlanmış olan kadınlar için mücadele grektiren yeni siyasi dünyalar açmıştır. Weimar'daki örgütlü feminizmin gerilemesi ve Anneleri Koruma Federasyonu'nun artan meşruiyeti Stöcker için eylem sahasının değiştiği izlenimine de katkıda bulunmuştur. Yine de 1922 ilkelerinin ortaya koyduğu gibi, Stöcker "kadınsı" değerlerin barışın anahtarı olduğuna inanmıştı.

Weimar Cumhuriyeti'nde Anneler Günü

Karin Hausen

Annelerin refahı için mücadele eden Helene Stöcker'in tersine, Anneler Günü savunucuları kadınların kendilerinden fedakârlık etmelerini teşvik etmiştir. Bu makale, sosyo-ekonomik ve politik krizlerin ortasında Anneler Günü'nün başlangıcını, propagandasını ve kurumsallaşmasını incelemektedir. Yeni elde edilen kadınlara oy hakkı fonu önünde (nispeten güçsüz de olsa) sesli bir kadın hareketi ve kürtaj karşıtı yasalara, firmalara ve muhafazakâr politik gruplara solcu karşı çıkışlar Anneler Günü konusunun etrafında toplandılar. Yeni bir piyasa arayışındaki çiçekçi dernekleri, kürtaj karşıtı, nüfus yanlısı ve aile yanlısı grupların "manevi çoğunluğu" ile bu tatilin çabucak kabul edilmesini sağlamak için birleştiler ve modern reklâmcılık biçimlerini kullandılar. Karin Hausen, Anneler Günü ideolojisinin nüfus artışının teşvik edilmesi ve sosyal yardım ve diğer hizmetlerdeki kesintilerin örtülmesi için annelik fikrini nasıl yüceltildiğini göstermektedir.

Bu, yazı "Mütter zwischen Geschäftsinterressen und kultischer Verehrung: der "Deutsche Muttertag der Weimarer Republik *Sozialgeschichte der Freizeit: Untersuchungen zum Wandel der Alltagskultur in Deutschland*, Gerhard Huck (Wuppertal, 1980) olarak çıkmış bir makalenin tercüme ve revize edilmiş bir uyarlamasıdır.

Anneler Günü, Almanya'nın I. Dünya Savaşı'nda yenilişinden hemen sonra ortaya çıktı. "Anneye bir hediye verme," "ona çiçek gönderme," ya da "ona kahvaltı hazırlama" zamanı olarak bildiğimiz gün, Weimar Cumhuriyetinde kontrolsüz bir enflasyon, siyasi çalkantı ve toplumsal ayrılma döneminde üretilmiştir. Hükümet kesintilerinin annelere ve çocuklara zarar verdiği ve annelerin gerçek ekonomik ve fiziksel durumlarının umutsuz hale geldiği bir zamanda popülerlik kazanmıştır. Bir buhran ve kitlesel işsizlik, solcu kışkırtması ve sağ-kanat tepkisi döneminde Anneler Günü, düzensizliği örtme ve gelenekleri güçlendirme umudundaki kişiler tarafından teşvik edilmiştir: bu güllerle dekore edilmiş bir badanaydı.

Anneler Günü çiçekçiler, diğer ticari çıkarlar ve bu aynı çıkarlarca kullanılan kâr gütmeyen organizasyonlarca desteklenmiştir. Muhafazakârlar ve kilise grupları buna hevesle katılmışlardır. Bu yalnızca kadınlara yüklenen gerçek toplumsal ve ekonomik koşulların gizlenmesine değil, ırk olarak saf ve sağlıklı bir *Volk* fikrinin de teşvik edilmesine hizmette bulunmuştur. Muhafazakâr ve sağ-kanat güçleri tarafından "daha iyi" bir toplum kampanyasının başını çekmesi için kullanılmıştır. Diğer taraftan "anne" sembolünü ulusu "birleştireceği" varsayılacak şekilde, bölücülük olarak gördükleri uygulandığı biçimdeki demokratik parti politikasının açık eleştirisi olarak kullandılar. Öbür taraftan anneliği yüceltme kılığında, onların kadınların artan ekonomik ve cinsel vasıtası şeklinde algıladıkları bir şifre sözcük olan "ahlâk kaybı" hakkında yüksek sesle endişe ettiler. Onlar kadınları ırk bakımından "sağlıklı" bir ulusun yapı taşları olacak "doğru türden" geniş aileler kurma yetenekleri bakımından tanımlıyorlardı.

Anneler Günü'nün anlamının arkasına baktığımız zaman, Nazi Almanya'sının yolunu açan sonra da orada rahat bir yuva bulan birçok ifade, kafa yapısı ve gurubu fark etmeye başlarız. O nedenle bu makale, toplumsal ve siyasal tavırlardan bazılarını hatalı bulmakta ve Weimar Almanyası'nda kamu söylemini etkileyen "tarafsız" ve sağ-kanat gruplardan bazılarını anlatmaktadır. Naziler'in iktidarı ele geçirdikleri zamanlarda Alman toplumu, hepsi de -diğerleriyle birlikte- Anneler Günü savunucuları tarafından desteklenen ırksal *völkisch* fikir ve diline, ahlâki ve dini muhafazakârlığa ve modern propaganda politikasının başlangıcına zaten alışmıştı.

"Alman Anneler Günü"

1932 yılındaki bir etnografik ankette 23,000 mahaldeki cevaplayıcılara başka sorular içerisinde Anneler Günü'nün yaygınlığı sorulmuştur. Çoğunlukla öğretmenler tarafından toplanan cevaplar, Anneler Gününün yalnızca on yıldan az bir zamandır bilindiğini değil, Almanya'nın her tarafında kutlandığı izlenimini de vermiştir.[1] Bu nasıl mümkün olmuştu? Dr. Rudolf Knauer'in Anneler Gününün kamudaki ilk savunucusu olduğu açıktır. O, 1922'de bu fikri teşvik etmek için yazmaya ve anlatmaya başlamıştır. Nazi gazetesi *Völkischer Baubacher*'de kendisini "Alman Anneler Günü'nün Kurucusu" diye adlandırarak, "kent konseylerinden, din adamlarından, okullardan, kadın örgütlerinden, vb." sıcak bir kabul görmüştür.[2] 1925'te ulusal bir komitenin idaresi altına giren yerel Anneler Günü komitelerinin kurulmasından sorumluydu. 1926'da bu merkez komitesi, sonrasında etkili direktörü Hans Harmsen'in, Naziler zamanında resmi bir *Volk* bayramı ilân edilinceye kadar devam eden Anneler Günü kampanyasına önderlik ve teşvik ettiği Halkın İyileştirilmesi Görev Grubu (Arbeitsgemeinschaft für Volksgesundung) ile birleşti.

Rudolf Knauer Anneler Günü'nü savunuşunda hiçbir şekilde kişisel yeteneğiyle hareket etmiyordu. Girişimini, 1923 başından beri ticaret müdürü olduğu Alman Çiçekçiler Derneği'nin (Verband deutscher Blumengeschäftsinhaber) bir projesi şeklinde oluşturmuştu.[3] Amerika ve İsveç örneklerini izleyen dernek, daha 1922'de Anneler Günü'nü Almanya'ya getirmeye karar vermişti.[4] Ruhr mücadeleleri ve dörtnala enflasyona rağmen Knauer ilk Anneler Günü tanıtım kampanyasına 1923'te başladı. Reklâm stratejisi, Anneler Günü'nün "tarafsız konumlu," "kâr amacı gütmeyen bir organizasyonla" tanıtılmasıydı, çünkü "çiçekçilerin çok fazla liderlik göstermesi hızlı bir tanıtım lehine olmayacaktı."[5]

---

1) Cf. H. Harmjanz ve E. Röhr, ed. *Atlas der deutschen Volkskunde*, Cilt 1, (Leipzig, 1937-1939, s. 1-120; "Vorkommen des Muttertages 1932" ve tablo 33 ve 34.

2) R. Knauer; "Entwicklung des Muttertages," *Völkischer Beobachter*, Norddeutshe Ausgabe 13/14, 5, 1934, 133/134 tartışma baskısı. Burada bahsedilen dini organizasyonlar öncelikle dindar olanlar ve ev kadını guruplarıydı.

3) *Verbandszeitung Deutscher Blumengeschäftsinhaber*, 4 Nisan, 1923, s. 88 (Bundan sonra VDB). Bu organizasyona katılanlar dükkân sahipleriydi.

4) *VDB*, 23 Eylül, 1932 s. 9.

5) *VDB*, 20 Mart, 1923, s. 68.

Bu nedenle, Knauer'in ilk basın bildirisi aile ve devlet için yeri doldurulmaz önemi bakımından "halkın sessiz kadın kahramanlarını" ve "Alman hanımı ve annesini" ele alıyordu.[6] Aile içerisindeki kadın sayesinde, "çalışmaktan gerçek keyif alma ruhu, anavatana karşı sorumluluk ve özveriyle adanış" işleniyordu. "Devrim ve devrim sonrası dönem" "felâket bir unutkanlık" meydana getirmişti.[7] O yüzden, Alman kadınları için bir onur gününün kutlanması zamanıydı. Çiçekçiler hastanelerdeki ve yaşlı yurtlarındaki annelere çiçek hediye ederek özverilerini ilân edeceklerdi.

Bu tanıtım stratejisinin başarısı kâr amacı gütmeyen örgütlerin işbirliğine bağlıydı. 1925 yılında Knauer, Alman Anneler Günü Hazırlık Komitesi'ni (Vorbereitender Ausschuss für den Deutschen Muttertag), Halkın İyileştirilmesi Görev Grubu ile birleştirmeyi başardığında dernek raporu etkili tahminlerde bulunuyordu: "Bu görev gurubunun, Mayıs'ın ikinci Pazarının resmi bayram yapılmasına hükümetin, kilisenin ve okulların desteğinin kazanılması için geniş çevreleri dâhil etmeyi başaracağını umuyoruz."[8] Çiçekçilerden, kamunun gözü önünden çekilmeleri, ama Anneler Günü tanıtımına çiçek hediye ederek, sergi vitrinleri dekore ederek, görev gurubu ile bağlantılı şekilde hazırlanmış Anneler Günü malzemelerini dağıtarak ve konuyu müşterilerle ve diğer tanıdıklarla tartışarak devam etmeleri istendi. Yine de "fikrin saflığını ve haysiyetini" kendi ticari çıkarlarıyla lekelememeye dikkat etmeleri gerekiyordu.[9]

1927'de Alman Çiçekçiler Derneği'nin bülteni bir Anneler Günü sayısı yayınladı. Teması ticari çıkarlar değil, Anneler Günü "yüksek ahlâki fikri" idi.[10] Bu, 1927'de yapılan Anneler Günü'nün idealist anlamını vurgulayan tanıtım kampanyasının tepe noktasıydı. Yine de diğer türden ticaretler de tomurcuklanmaya başlayan Anneler Günü piyasasına gireceklerse talâşa neden olmadığı hakkında sakinleştirici bir ifade bulunabilirdi. İzleyen yıllarda bu günün ruhuyla ilgili makaleler, ticaret

6) *VDB*, 3 Nisan, 1923, s.88f.

7) *VDB*, 25 Ocak, 1924, s. 29f.

8) *VDB*, 26 Mart, 1926, s. 262; aşağıdaki alıntılar için de.

9) *VDB*, 16 Nisan, 1926, s. 317.

10) Örnekler için bkz: *VDB*, 29 Nisan, 1927, s. 344 ve s. 310; 15 Temmuz, 1927, s. 537.

11) *VDB*, 13 Nisan, 1928 s. 349. Başlık *VDB* 27 Nisan, 1928, s. 384.

olarak Anneler Günü makalelerine dönüştü. Örneğin 1928'de ilk Anneler Günü makalesinin başlığı "Anneler Günü için İlân Verin," idi. Artık, her çeşit ticari gruplarca yapılan, kazanılması gereken topyekün bir rekabet savaşı vardı.[11] Anneler Günü'nün "çiçek günü" yapılması için çiçekçiler, şekerleme ve pasta, parfüm, iç çamaşır, giysi ve porselen satıcılarına karşı rekabet etmek zorundaydılar. O nedenle, çiçekçi dükkânlarına reklâmlarına erken başlamaları söyleniyordu; Anneler Günü ve çiçek vermenin eşanlamlı olması fikri ancak bu şekilde kökleşebilirdi.

Alman Çiçekçiler Derneği, Alman Anneler Günü için yeni reklâm malzemeleri geliştirdi, sınadı ve dağıttı. 1927'de tek tek yerel organizasyonlar tam bir reklâm malzemesi cephanesine sahipti.[12] Yerel dernekler için gurup reklâmları, "tamamen tarafsız içerikli" ("Annenizi Onurlandırın," ya da "Anneler Gününde Çiçek Verin") gurup ilânları, reklâm posterleri, hatta reklâm filmleri bile vardı. Okul çocuklarına Anneler Günü kartpostalları, kitap ayıraçları, etiketler ve takvimler dağıtılıyordu. Dernek yönetimi, bültenini yerel basına, yüce Anneler Günü ve sembolik hediye olarak çiçek fikrini öven kısa Anneler Günü makaleleri göndermek için kullanıyordu; ayrıca psikolojik bakımdan etkin vitrin sergileri öneriyordu. Örneğin ressam Albrecht Dürer'in ölümünün dört yüzüncü yıldönümü (1928) sırasında, annesinin portresinin kamu duyarlığını cezp etmek için özellikle uygun bir Anneler Günü dekorasyonu olacağını öne sürmüştür.[13] Bülten, görev gurubu tarafından hazırlanan Anneler Günü malzemesinin satın alınmasını özellikle öneriyordu, böylece bunlar "şık ve etkin tanıtım" şeklinde müşterilere dağıtılabilecekti.[14] 1927'de ilk kez bir müşteri gazetesinin Anneler Günü baskısı çıktı; 1929'da 280,000 nüshanın dağıtıldığı söyleniyordu.[15] Köln'deki yerel gurup Anneler Günü tanıtımına bir yenilik ekledi: peyzaj iş koluyla birlikte şehir içinde çiçekle kaplı on dağıtım kamyonu -"Mayıs'ın İkinci Haftasında Anneler Günü'nde Çiçeklerle Söyleyin" sloganını taşıyan bir çiçek konvoyu- dolaştırdı.[16]

---

12) Reklâmlar hakkında *VDB*, 15 Temmuz, 1927, s. 537; 27 Nisan, 1928, s. 384; 15 Nisan, 1932, s. 10.

13) *VDB*, 27 Nisan, 1928, s. 380.

14) *VDB*, 27 Nisan, 1928, s. 384, ve 16 Nisan, 1926, s. 317; 22 Nisan, 1927; s. 326; 4 Mayıs, 1929, s. 401

15) *VDB*, 18 Nisan, 1930, s. 142.

16) *VDB*, 27 Mayıs, 1932, s. 2.

Yine de tüm tanıtım çabaları içerisinde Alman Çiçekçiler Derneği ticari çıkarlarını gizlemek için büyük zahmetlere girmişti. "Anneler Gününün sessiz, özverili yardımcıları ve silâh arkadaşları olmalıyız" ilkesine bağlı kaldılar.[17] Bültenindeki, yaygaracı ticariliğe karşı ikazda bulunan "Anneler Günü ve Biz" başlıklı bir makaleye göre, bazı ticari meslekdaşları:

> Anneler Günü'nün sadece ticari çıkarlar için yaratıldığını düşünüyorlar. Her ticari kısıtlamayı ticari içgüdü noksanlığı olarak, mesleki tembellik olarak yorumluyorlar. Yine de burada yalnızca kâr avcılığından başka şeyler tehlike altındadır. Anneler Günü, ulusumuzun gücünün (*Volksräfte*) yıllarca süren manevi gerilemesinden sonra Ulusun [*Volk*] öz-bilincinin yeniden uyanışının ilk işaretlerinden birisiydi. Anneyi onurlanmaya adanan bu gün ulusal yaşamımızı [*Volksleben*] yeniden kuracak güçleri somutlaştırmaktadır. Bu şekilde görerek biz de, Anneler Günü'nü başka türlü düşünenlerin çarpık izlenimlerinin tersine, ilk baştan niyet edildiği şekilde almak zorundayız. Gün, her cırlak reklamda rezil olmaktadır.[18]

Çiçekçiler, şanslarına çok özel bir malın ticaretini yapıyorlardı: "Yalnızca çiçeklerin dili, Anneyi onurlandırma fikrine, sonuç araçları haklı çıkaracak şekilde ayak uydurmaktadır."[19]

Öyleyse ticari çıkarlar Anneler Günü'nden nasıl kâr sağladılar? Buna karşılık Anneler Günü de ticari çıkarlardan nasıl etkilendi? İlk soruya cevap olarak: 1927'de çiçekçiler derneği bülteni ilk kez her yerde "satışlarda artış" rapor etti. "Çoğu şehirde büyük bir artış duyduk."[20] Bu yukarı doğru eğilim, Anneler Günü kârlarının genel Büyük Bunalım paniği içerisinde azalmaya başladığı 1929'a kadar sürmüş görünmektedir. Artan reklâm çabaları boş cüzdanlara uyum sağlayamamıştı. 1933 Anneler Günü geldiğinde çiçekçiler derneği bir Nazi örgütüyle bütünleşmişti. İkinci soruya cevap olarak: ticari bir başarı olsun olmasın Anneler Günü belirgin biçimde çiçekçilerin ticari niyetleriyle şekillenmişti. Örneğin, "Fleurop" (1927 kurulmuş bir çiçek gönderme hizmeti), artık

17) *VDB*, 4 Mayıs, 1928, s. 401.

18) *VDB*, 3 Mayıs, 1929, s. 343, ve 18 Nisan, 1930, s. 142, 3 ve 10 Nisan, 1931, s. 108 ve 114, ve 1 Nisan, 1932, s. 1.

19) *VDB*, 1 Nisan, 1932, s. 1; 5 Mayıs, 1928, s. 415.

20) *VDB*, 15 Temmuz 1928, s. 537 Sonraki raporlar 7 Temmuz ve 8 Ağustos, 1930, s. 240 ve 275.

anneleriyle birlikte yaşamayanlar için Anneler Günü'ne temas sağlamaktaydı. Reklâmı okul çağındaki ve küçük çocuklara hedeflemek, kimse onlardan çiçek parası esirgemeyeceği için daha da umut vericiydi. Her anneyi onurlandırmada anne-çocuk ilişkisi özellikle önemliydi. Küçük çocukları olan anne imajı yetişkinlere etkili bir çağrı olarak görünüyordu, çünkü bunun onlara kendi anneleriyle olan ilişkilerini hatırlatacağı varsayılıyordu. Reklâm bu ilişkinin "kuralları" hakkında kuşku bırakmıyordu: "Minnettarlık" ve "hayranlık" bir çocuğun annesine göstermesi gereken duygu ve tutumlardı ve bu duyguları ifade etmenin en iyi yolu olacak hediyeler saptanmıştı.

Propaganda-Ulusun Toparlanması İçin Görev Gurubu

Ticari çıkarlar ne Anneler Günü'nün getirilmesinde ne de bunun Almanya'da nasıl geliştirileceğine karar verilmesinde yalnız değildi. İş adamları tarafından vasıta olarak kullanılan kâr amaçlamayan kamu örgütleri de kendi fikir ve çıkarlarının peşinden gittiler. Bu bağlantıları anlamamız için görev gurubunu araştırmamız gerekmektedir. Knauer'in Anneler Günü merkez komitesini yönetmesi bu görev gurubu yoluylaydı.

Görev Gurubu Kasım 1924'te kurulmuş ve 1926'da Alman Nüfus Politikası Cemiyeti (Deutsche Gesellschaft für Bevölkerungspolitik) ile birleşerek büyümüştür.[21] Görev gurubu kamunun savaş sonrası ruh hali içerisinde kurulmuştu. 1919'da altmış üç dernek, "parti ve günah çıkarma münakaşalarının ötesinde manevi yenileniş talebini" sürdürmek için Ulusun [*Volk*] Ahlâk Meseleleri Derneği Berlin Komitesi'ni oluşturmuştu. Aynı yıl, Terbiyeyi ve İyi Ahlâkı Koruma Milli Teşkilatı da kurulmuştu. Bu "ahlâk cephesi," sahne, film ve basındaki "pislik ve süprüntüye" karşı çıktı. Ayrıca çifte ahlâk standartı, fuhuş, kürtaj ve küçüklerin suistimali yüzünden cinsel yaşamın "ahlâksızlaşması" ile mücadele etmek iddiasındaydı. Görev gurubu şu programı üstlenmişti:

> Ahlâki yükümlülük ve sorumluluk bilinci aşılanmış Almanlar'ın örgütlenmesiyle halkın Alman haysiyetini ve iyi ahlâkını

21) Bkz. H Harmsen'in makalesi J. Dümer, ed. *Handwörterbuch der Wohlfahrtspflege*, 2. Aufl. Berlin 1929, s. 59. Ayrıca "Görev Gurubunun" 1926-1932 *Tätigkeitsberichte* (Faaliyet Raporları), Schriften zur *Volksgesundung*'daki n. 4, 6, 10, 14, 16, 18, 20 (Bundan sonra sayı numaralarıyla alıntı yapılmıştır).

> tanımasının sağlanması, nüfus politikasının amacına özel bir dikkatle Ulusun [*Volk*] manevi yenilenme ve fiziksel iyileşme niyetiyle eğitilmesi ve Ulusun iç ve dış toparlanışının başarılması için hukuki ve idari şubelere gözkulak olunması.[22]

Görev gurubu geniş bir etkiye sahip görünüyordu. Kendisini, önemli birkaç yardım örgütü için, "toplumsal ahlâk alanındaki özel konuları... tarafsız bölgede" temsil etmek ve tüm örgütlerin ortak hedeflerini etkin biçimde temsil etmek üzere irtibatçı olarak saptamıştı. Kendisini "kamu vicdanının" genel kulisçisi olarak anlamakta ve hükümet kurullarıyla ve seçilmiş temsilcilerle tartışmalara giren profesyonel bir uzman rolünü oynamaktaydı. 1933 yazında yayınlanan 1932 faaliyet raporu artık bitmiş olan Weimar Cumhuriyeti'nden açık memnuniyetsizliği ifade etmekteydi:

> 1932 yılı Ulusumuzun [*Volk*] iç toplarlanma mücadelesinde belirleyici bir ana şahit olmuştur. Şimdiye kadar kültürel ve ahlâksal aciliyetlere karşı mücadele çoğunlukla örgütlü din tarafından yönlendirilmekteydi: bu artık Adolf Hitler'in şansölyeliği altındaki önde gelen hükümet dairelerinden genel ve resmi onay elde etmiştir. Dahası, bu "dönüştürme iradesinin" [*Willen zur Neugestaltung*] yasal ve pratik sonuç almasına izin verilmesinin yolları bulunmuştur.[23]

Kuruluşundan iki yıl sonra 1927 sonunda, görev gücü listesinde aralarında yirmi altı yerel yönetim yetkilisi olan 171 şahıs ve 349 (kişi ya da kulüpleri bir araya getiren) tüzel kişilik vardı. Görev gurubu en yakın üç dini yardım işbirliği örgütüyle çalışmaktaydı. Geniş yönetim kurulundaki yirmi kişi arasında yeni kurulmuş olan Sosyal Demokrat İşçi Yardımı (Arbeiterwohlfahrt) hariç, tüm dini ve lâik yardım grupları ittifakı olan Alman Yardım Birliği'nden (Deutsche Liga der Freiden Wohlfahrtspflege) temsilciler vardı. Geniş kurul Protestan, Katolik ve Yahudi kadın örgütlerinin, çeşitli ahlâk ve içki karşıtı derneklerinin, Ulusal Geniş Aileler Birliği'nin (Reichsbund der Kinderreichen) ve Zührevi Hastalıklarla Mücadele Cemiyeti'nin (Gesellschaft zur Bekämpfung der Gescheclechtskrankheiten) temsilcilerini kapsamak-

22) *Tätigkeitsbericht* 1926, s. 4.

23) *Tätigkeitsbericht* 1932 s. 3.

taydı. "Alman *Volk*'unun eğitim çevreleri" bunlardı.

Görev gurubu (1) nüfus politikası; (2) sağlığa özen, beden kültürü* ve içki karşıtlığı meselesi; (3) cinsel ahlâk ve cinsel eğitim; (4) filmler, oyunlar ve incelemeler; (5) açık saçıklığa ya da pisliğe ve süprüntüye karşı mücadele, gençlerin eğlence yerlerinde korunması ve (6) Anneler Günü hazırlığı hakkında komisyonlar oluşturdular. Bu, genel olarak *Volksgesundung* (Ulusun toparlanışı) terimiyle betimlenen programı oluşturmaktaydı.[24] Ulusun toparlanışı görev gurubunun bültenleri, üyeleri ve ilgili diğer tarafları "toplumsal hijyen ve gündelik toplum-ahlâkı meseleleri" hakkında bilgilendirmekteydi. 1929'a kadar yılda yaklaşık kırk sayı çıktı. Ondan sonra baştan 700-800, bazen 1,200 nüsha halinde yaklaşık yirmi beş bülten yayınlandı. En sık konu olan "pislik ve süprüntüyle mücadeleye," daha düşük ölçekte "alkol meselesi," "toplumsal ve cinsel ahlâk" ve "nüfus politikası" eşlik etmekteydi. Bültenlerin yanı sıra, Ulusun Toparlanması Hakkında Yazılar ve Nüfus Politikaları Hakkında Kısa Metinler başlıklı broşürler yayın programını tamamlamaktaydı.

Görev gurubunu oluşturanlar ideolojik bakımdan dini-muhafazakârdan radikal ideolojilere kadar bir yelpaze içerisinde rahattılar. Bunun ötesinde yazdıkları şeyler aileyi *Volk*'un toparlanması için elzem olarak gördüklerini göstermekteydi. "Şimdiye kadar aile tüm toplumsal sistemimizin kastettiği şeylerin -aile, akraba, klan, *Volk*, ulus- temeli olmuştur. *Volk*'umuzun yaşamı, manevi enternasyonalizm gibi bu temeller üzerine kuruludur.[25] Fakat onlar bu aileyi kriz olmasa da zaten her taraftan tehdit altında görüyorlardı. Almanya "savaş ve devrimin aile yaşamına dayattığı derin ve tahrip edici etkiyi" daha yeni tecrübe etmişti. Eğer ABD'nin "modern endüstriyelizm ve materyalizmi" ya da Sovyetler Birliği'nin "serbestiyetçi, tekilleştirici ideolojisi" zemin kazanırsa da-

---

* "beden kültürü" fiziksel uygunluğu, hijyeni, güç ve güzelliği vurgulayarak bedenin kutlanmasıydı - e.n.

24) *Tätigkeitsbericht* 1926, s. 21-27, üye organizasyonların bir listesini vermektedir. Bütün bu faaliyet raporlarında yönetim kurulu ve genişletilmiş kurulun personeli hakkında bilgi vardır; özel komitelere genel bakış için *Tätigkeitsbericht* 1928, s. 4.

25) Sayı 12 (1929): 6. Ayrıca bkz. Sayı 1, 2 Mayıs 1926. 1935'te savaş sonrası yılları bu "halk eğitimcileri" tarafından "ilerlemeye, serbest ticarete, kadının hak eşitliğine, barışseverliğe, karşılıklı-eğitime, tüm halkın eşitliğine, aydınlanmaya, nüdizme" ve hepsinin üzerinde -en bariz şekilde "aşk" alanında- "özgürlüğe inançla" bir kâbus olarak betimlenmiştir (Sayı 20 [1935]: 2).

ha da sıkıntılı bir gelecek kehanetinde bulunuyorlardı. Zaten "cinsel yaşam çılgınlaştıkça," "evlilikler yoldan çıkmıştı" ve boşanmalar kaygı nedeniydi.

Görev gurubu, azalan doğum oranını bir tehlike belirtisi olarak belirledi ve kesin bir "*Volk*'un ölümü" resmi çizdi. İcra direktörü Harmsen bir ya da iki çocuklu aileye olan eğilimin sebeplerini, "eknomik gereksinim" ve "yaşam alanı eksikliği," "evlilik ve aile uyumsuzluğu" ve Versay Antlaşması'ndan "manevi köksüzlüğe" kadar her vahim gerekliliği içeren "genel ulusal kriz" kadar, doğum kontrolü ve kürtaj olarak da belirledi.[26] Harmsen'e göre doğum kontrolü ne yazık ki, "nüfusun en değerli kesimleri" tarafından en yaygın şekilde uygulanmaktaydı ve böylece yeni nesillerin üremesine yalnızca nicelik olarak değil, nitelik olarak da zarar vermekteydi. Kendi kendini tayin eden bu "*Volk* eğitimcileri," *Volk*'u tehdit eden kolektif bir ahlâk sorunu olarak gördükleri "ailesel krizi" özellikle belirtmekteydiler. Anneler Günü, hastalanan "devlet politikası" için önerilen yeni keşfedilmiş bir ilâç gibiydi. Görev gurubu Anneler Günü gayretlerini, "sağlıklı aile hayatını zenginleştirme ve koruma çabalarımız çerçevesi" içine yerleştirmişti.[27]

Propaganda gayretleri Berlin'de 1931'de adını Alman Anneler Günü Milli Komitesi (Reichsausschuss für den Deutschen Muttertag) olarak değiştiren dokuz üyeli Alman Anneler Günü Hazırlık Komitesi'nde merkezi olarak örgütlenmekteydi. Hazırlık komitesi Harmsen ve Knauer'in yanı sıra Ulusal Geniş Aileler Birliği direktörünü ve Katolik hayırseverlerden (Deutscher Caritasverband), ana Protestan yardım dairesinden (Evangelisches Hauptwohlfahrtsamt), Kamusal Ahlâksızlıkla Mücadele Derneği'nden (Verband zur Bekämpfung der öffentlichen Unsittlichkeit) ve Protestan Kadın Yardımı'ndan (Evangelische Frauenhilfe) birer temsilciyi içermekteydi. Bağışlar ve Anneler Günü edebiyatı satışlarının getirileri reklâm maliyetlerini karşılamaktaydı. Görev gurubunun ticaret büroları haberleşmeyi sağlıyordu. Anneler Günü malzemesi ve basın ve radyo malzemesi üretilip dağıtılmaktaydı. 1928'de bu 4,800 ilân mektubu, raklâm malzemesiyle ilgili 18,450 el ilânı, 8,500 broşür, 3,800 kartpostal, 40 sılayt gösterisi ve 550 diğer yazıyı içermekteydi.[28]

26) Sayı 7 (1927), s. 7 ve 13.

27) *Tätigkeitsbericht* 1930, s. 6, ve 1926, s. 11; 1932, s. 5.

28) *Tätigkeitsbericht* 1928, s.18, ve 1929, s. 21.

Bu tanıtım broşürleri hangi mesajları taşıyordu? *Volk*'un Toparlanması Hakkında Yazıların Anneler Günü sayılarında çeşitli mahallerde Anneler Günü kutlamaları yapılması kılavuzları, Anneler Günü hazırlanması için çeşitli yardımcı malzemeler ve hareketin hem yurtiçi hem de yurt dışındaki hızlı ve boyun eğmeyen ilerleyişinin bir özeti bulunabilirdi.[29] Hazırlık komitesi Anneler Günü'nün tektip bir "adet" haline gelmesini istiyordu.

Komite "önder bir kişilik" altında çalışacaktı. Öğretmenleri, din adamlarını, yerel gençlik guruplarını, basını ve radyoyo kazanacak ve Mayıs'ın ikinci Pazarında tüm kamu faaliyetlerinin Anneler Günü biçimine girmesini temin edecekti. Fakat Anneler Günü'nün öncelikli hedefi bunun "barışçı ve sessiz bir ev ve aile kutlaması" olarak tanıtılmasıydı. Çocuklar bu özel ve bireysel Anneler Günü olayının sorumluluğunu taşıyacaklardı. "Anneler Günü'nün On Emri," bayrama uygun bir yapı ve kutsal bir hava verecekti:

> Annenin Pazar çalışmasını üstlenin, böylece bir bayramı olsun.
> Sabah erkenden yatağa ya da masaya çiçek koyun.
> Bu arada, eğer annenizden uzaktaysanız, ona mektup ya da kart gönderin ve olayın hatırası olarak küçük bir hediye ekleyin.
> Eğer anneniz ya da ailenizden bir anne oraya gömülüyse mezarlığa gidin ve mezarı bahar buketleriyle süsleyin.
> Civarı yoklayın ve ihtiyaç ve endişe duyan bir anne varsa ona rahatlatıcı şeyler söyleyin, elini tutun ve ona karşı özenli olun.
> Eğer hastanede, nekâhat evinde ya da yaşlılar yurdunda tanıdığınız bir anne varsa onu düşünün. Ondan sorumlu birileri olup olmadığını sormayın bile.
> Sokakta yaşlıca bir bayan görürseniz ona gidin, dostça davranın, ya da gerekli görüyorsanız ufak bir hediye verin.
> Genç olsun, yaşlı olsun, bir annenin işini kolaylaştırın. Gerekliyse onun için bir şeyler taşıyın, ona eşlik edin, onu destekleyin.
> Anneler Günü fikri için şimdi ve Anneler Gününde kampanya yapın. Bunun için bir şeyler yapın ve başkalarını da yapmaya teşvik edin.

29) Sayı 3 (1927), Der Deutsche Muttertag; Sayı 5 (1928), Der Deutsche Muttertag, Grundlegendes und Erfahrungen 1927; Sayı 9 (1929), Der tag der Mutter-Muttertag. Rückschau auf 1928, Ausblick 1929; Sayı 13 (1930), Wie feiern wir den Muttertag? Her biri 40 sayfa uzunluğundaki bu kitapçıklar yaklaşık 3,000 nüshalık baskılarla yayınlanmıştır. Hepsi de "Anneler Günü'nün On Emrini" içermektedir.

> Anneler Günündeki gibi şimdi ve gelecekte daima annenize ve tüm Alman annelerine saygı göstermeye, onları onurlandırmaya ve desteklemeye söz verin. Başkalarını da buna teşvik edin. Böylece Alman Anneler Günü Alman halkı için bir kutsama haline gelecektir.

Özel ve kamusal Anneler Günü kutlamalarının hazırlanmasına yardımcı olmak için ilgili taraflar daha da özenli açıklayıcı malzemeler elde edebilirdi. Kartpostalların ve sılayt gösterilerinin yanısıra nesir edebiyat, şiir, şarkılar, atasözleri ve dramatik okumalar sunulmaktaydı.

Bültenlerdeki özellikle Anneler Günü için tasarlanan faaliyetlerle ilgili raporlar kulüplerin, kiliselerin, okulların ve diğer resmi kurumların giderek kendi girişkenliklerini kullandıklarını göstermektedir. Anneler Günü'nün bir aile bayramı olarak tespit edilmesi için çocuklar ve gençler seferber edildiler. Öğretmenler ve din adamları Anneler Günü için kabul sınıflarında, kreşlerde ve gençlik kulüplerinde malzeme dağıttılar. Bazen birey olarak girişimde bulundular, bazen de amirleri tarafından bunu yapmaları istendi.[30] Kuşkusuz çocuklara yönelik tüm tanıtım öğretmen ve din adamlarının her yerel "tarafsız" Anneler Günü komitesinin bir parçasını oluşturduğu gerçeğinden yararlanmaktaydı.[31]

Yerel Anneler Günü komitesi yalnızca kiliselerin, okulların ve medyanın halkı Anneler Günü'ne dâhil etmelerini sağlamakla görevli değildi. Komite ayrıca Anneler Günü'nü önemli bir folk festivali haline getirmek için halk festivallerini de destekledi, düzenledi ya da koordine etti. Yerel gençlik ve kadın grupları burada zengin bir faaliyet alanı buldular. Meselâ, Ulusal Geniş Aileler Birliği sürekli olarak Anneler Günü fikrinin öncüsü olduğunu kanıtlamaya çalıştı. Her boyuttaki kent ve kırsal topluluklardaki Anneler Günü kutlama raporlarından alıntı yapan Berlin'deki Anneler Günü merkez komitesi, 1928'de kamusal Anneler Günü etkinliklerini aşağıdaki şekilde anlatmıştır:

> Anneler Günü etkinlikleri genellikle erken bir sabah konseriyle, kilise kulesinden bir ilâhiyle başladı. Hizmetler anneyi onore etmek üzerine yoğunlaştı. Öğleden sonra genellikle aile içindeki

30) 1926'da Breslau başpiskoposu ve Fulda Piskoposlar konferansı başkanı, papazlarına Anneler Günü'nü aktif şekilde desteklemelerini duyuruyordu. Sayı 3 (1927), s. 19. Anneler Günü çalışmalarını okul konseylerine delege eden başkanlar için bkz. Sayı 5 (1928) s.10.

31) Mannheim şehrinin çabaları için Sayı 5 (1928), s. 15.

> ya da kulüplerdeki kutlamalara ayrıldı. Günün gidişatı içerisinde genç kızlar ve çocuklar sık sık hastaneleri, nekâhat ve yaşlı yurtlarını ziyaret ettiler. Gençlerin hasta ve yalnız kadınlara sundukları küçük armağanlar, şarkı ve gösteriler büyük neşe getirdi. Akşam anneler halk ve kulüp kutlamalarında eğlendirildiler. Gereken konuşma tablolar, şiir resitalleri ve müzik gösterileriyle ifade edildi. Akşamı genellikle slayt gösterimiz kapattı. Bazen maliyetleri karşılamak ya da anneleri faydalandırmak için ufak bir giriş ücreti toplandı.[32]

İki mühim detay bu tanımın dışında bırakılmıştı. Birincisi, annelerin kamusal onurlanışı daima çiçek banketlerini içermekteydi.[33] İkincisi, ciddi halk törenlerinde çoğunlukla dört ya da daha fazla anne onore ediliyordu.

Anneler gününün gerçek niyeti hazırlık komitesi tarafından bu günün, derin anlamlı popüler bir adet olarak yorumlanmasıyla tespit edilmişti.[34] Bunun hepsinden daha gerekli olduğu ilân edilmişti."Ahlâki annelik fikri dağılmanın eşiğinde görünmektedir," çünkü Amerika'nın "rasyonalleşme ve endüstrileşmesi" ve Sovyet Rusya'nın "sınırsız bireyciliği," "ailenin ve tüm cinsel ahlâkın yok oluşunu" tezgâhlamaktaydı. Bu nedenle, Anneler Günü "Halkın içerisinde halâ uykuda olan Alman ruhunun derin güçlerini" uyandırmak zorundaydı. Kendi kendini tayin eden bu "*Volk*'un eğiticileri" farklı toplumsal ve ekonomik ilişkiler içerisindeki kişiler olarak annelerle değil, ideal erdem ve davranışın somutlaşması olarak anneyle ilgiliydiler. Onlar "iyi" ya da "hakiki" anneyi, "sevgi dolu özen," "kendini adama," "kendinden feragat etme," "sabır ve affetmenin simgesi, sevginin özü" olarak stilize etmekteydiler.[35] Akıldaki bu ideal hayaliyle, Anneler Günü propagandacıları "halkımızdaki kadınlık ve annelik niteliklerinde gerileyiş" görüyorlar ve bunun suçunu annelerin ev işleri eğitimini gevşetmelerine ve "ev kadınının ve annenin hor görülmesine" yüklüyorlardı. Genel olarak "yaşlılara, çaresizlere, fakirlere ve özellikle kadınlara ve annelere saygının azalmasına" üzülüyorlardı. İşler öylesine elden çıkmıştı ki, "genç kadın ve annelerimiz, kibir, bencillik ya

32) Sayı 5 (1928), s. 14.

33) Sayı 5 (1928), s. 18.

34) Sayı 9 (1929), s. 9; Sayı 3 (1927), s. 4.; aşağıdaki alıntılar aynı eserde s. 3 ve 7.

35) Sayı 9 (1929), s. 3 ve 22, Sayı 5 (1928), s. 5 ve 15.

da tembellik yüzünden artık çocuk sahibi olmaktan sevinç duymuyorlardı." Bu nedenle, Anneler Günü her şeyden önce, "annelik isteğinin kuvvetlendirilmesine" yardım edecek "sağlam bir yapıcı güç" şeklinde işlev görmeliydi.[36] Anneler Günü hiçbir şekilde yalnızca "annelere onur ve mutluk getirmemeli," her şeyden önce, "tüm kadınların annelik sorumluluk ve görev bilinçlerini yükseltmeli" idi.[37]

Dahası, Anneler Günü "Ulusumuzun varlığıyla ilgili önemli sorular" ve "anneliğin," "ırk sağlığının" ve"cinsel eğitimin" anlamı hakkında bilinç de yaymalıydı. "Halk eğitiminin" uzun vadeli hedefi, Anneler Günü yoluyla aile bağlarının, "halkın güç ve erdem kaynağı olarak geniş aileler" ile yenilenmesiydi.[38] "Kadın istihdamının buna uygun olarak sınırlandırılması" arzu edilir bir önkoşul olabilirdi.[39] 1929'da hazırlık komitesi bu fikirleri ilk ve tek olarak somut politik talepler şeklinde formülleştirdi: "Geniş ailelerin annelerinin korunması! Kadınların çalışmasının yeniden organize edilmesi! Daha iyi barınma koşulları!"[40] Bu güya apolitik olan Anneler Günü kavramının aslında politik bir etkiye sahip olması amaçlanmıştı. Anneler Günü, siyasi partilerin "kardeş kavgası" [Weimar demokratik sistemine örtülü bir tokat] "ulus toplumumuzun [*Volksgemeinschaft*] çürüyüşünü" ortaya koyduğu bir zamanda "güçlü bir tarafsız düşünce" olarak getirilmişti.[41] "Parti-dışı ve evrensel bir bağın" gücü sayesinde Anneler Günü, toplumun bir kez daha birleştirilmesini ve "1917 ile 1923 arasındaki iç çöküş döneminde tamamen yitirilen değerlerin yeniden uyandırılmasını ve kurtarılmasını sağlayabilirdi.[42]

Böylece tüm sorunlar askeri çöküş ve 1918 devrimi zamanında ve hangi siyasi güçlerin hâkim olacağının hiç belli olmadığı hemen devrim sonrası dönemde başlamış olarak görülüyordu. Anneler Günü'nün Almanlar'ın I. Dünya Savaşı sırasında tecrübe etmiş oldukları ulusal dayanışmayı diriltebileceği umulmaktaydı.[43] Anneler Günü'nün başlatıcıları

36) Sayı 9 (1929), s. 16-19
37) Sayı 5 (1928), s. 4.
38) Yukarıdaki alıntılar Sayı 3 (1927), s. 7 ve 11'den.
39) Sayı 5 (1928) s. 4.
40) Sayı 9 (1929), s. 18.
41) Sayı 9 (1929), s. 16.
42) Sayı 3 (1927), s. 3.
43) Sayı 3 (1927), s. 8.

bu çok arzu edilen ulusal bütünlük fikrine en geniş anlamda yaklaşmaktaydılar. Komşu ve deniz aşırı ülkelerdeki Almanların Anneler Gününden "Anavatana" köprü kurmalarını ve "ana toprağı" için mücadele etmeyi öneriyorlardı.[44]

Bu sinir bozucu Anneler Günü faaliyet ve ideolojilerinin aslında olmayacak küçük bir insan çevresiyle sınır olup olmadığı başka bir araştırmaya değer. Anneler Günü müşteri gazetesinin yıllık 280,000 nüshasının okunup okunmadığı ve *Volk*'un Toparlanması Görev Gurubunun mesajını başarılı şekilde iletip iletemediği sorulabilir. Ben, dikkatle ve hevesle stilize edilen Kurtarıcı Ana figürüyle Anneler Gününün geniş bir burjuva tabakasına savaşlar arası geçiş toplumunun oluşturduğu endişe ve şaşkınlığın çok arzu edilir bir alternatifini verdiğinden şüpheleniyorum. Fakat "anneye" yüklenen etkileyici konumu yorumlamaya çalışmadan önce Anneler Günü'nün halkın geniş kesimlerince gerçekten nasıl ve neden bayram olarak kabul edildiğini gösteren örnekler vermek istiyorum.

Yaygınlaşma

Almanya Ailenin Korunması için Ulusal Geniş Aileler Birliği (Reichsbund der Kinderreichen Deutschlands zum Schutze der Familie) 1919'da kurulmuştu.[45] Dört ya da daha fazla çocuklu ebeveynler üye olabiliyordu. Örgüt yasa koyucuları ve idareciler arasında özel haklar için kulis ve geniş ("çocuk-zengini," *kinderreich*) ailelerin çıkarları için kampanya yapacaktı. Ana tema olarak azalan doğum oranının oluşturduğu toplumsal tehlike algılamasıyla, Weimar döneminin en tanınmış nüfus uzmanlarını bülten ve mitinglerine bağlamayı başarmıştı. Yalnızca çok çocuklu aileleri örnek olarak kabul etmekteydi; tersine, çalışan ya da politik bakımdan faal kadınlar "erkeksileştirilmişti." Kürtajı cinayet, doğum kontrolünüyse ulusal tehlike olarak görmekteydi. Anneler Günü için düzenli makalelerinden birinde bir rahip ideal kadın hayalini anlatmaktaydı: "Maneviyat ve dindarlıkla dolu anneler, alçakgönüllü kadın haysiyetiyle dolu anneler, vicdanla, sorumluluk duygularıyla, fedakârlık duygusuyla ve özverili sevgiyle dolu anneler."[46]

44) Sayı 3 (1927), s. 8f, ve Sayı 5 (1928), s. 5.

45) İzleyen ifadeler için *Bundesblatt für den Reichsbund der Kinderreichen Deutschlands zum Schutze der Familie* e.V.

46) *Bundesblatt*, 1928, s. 50.

Ulusal Geniş Aileler Birliği'nin 700'ün üzerindeki şubesi Anneler Günü kamusal etkinliklerini desteklediler. Buralarda çok çocuklu ailelerin kamuda takdir edilmesine büyük değer verdiler.[47] Örneğin 1926'da Münster'de "Alman Annesine - Münster Şehri, Alman Anneler Günü, 1926" yazılı kahve ve kek tabakları sundular.

Kiel'de geniş ailelerin gereksinim içindeki annelerine 20 marklık tasarruf hesapları açıldı ve "diğer toplumsal çevrelerden" meslekdaşları "onursal anneler" olarak davet edildiler. Böyle anne onurlandırması Anneler Günü'nün tek yan ürünü değildi. Weimar Cumhurbaşkanı bir ailenin on birinciden sonraki her çocuğunun "onursal vaftiz babası" tayin edildi. 1927'de Prusya'da on iki ya da daha fazla yaşayan çocuk sahibi anneye özel onurlar için başvurma hakkı verilmişti. Eğer iyi bir itibarı varsa ve çocuklar iyi yetiştirilmişse onursal bir hediye, porselen bir kupa ya da devletin çocuk yardımına 100 Reichsmark'a eşdeğerinde bir ilâve almaktaydı.[48] Daha sonra Naziler tarafından 1939 Anneler Gününde, bu öncüllerden daha fazla tanınan "Alman Annesinin Onur Haçı" tesis edildi. Çocuk sayısına göre altın, gümüş ya da demir şeklinde veriliyordu.[49]

Anneler Günü'nü alıp kendi amaçları için kullanan bir başka teşkilât Protestan Kadın Yardımı (Evangelische Frauenhilfe) idi.[50] Bu, aile istikrarına karşı çıkıyor olarak görüldüğü için kadınların hak eşitliğini tehdit olarak kabul eden birçok büyük dindar ve milliyetçi evkadını örgütünden biriydi. 1897 yılında kurulan Kadın Yardımı, din adamlarıyla yakın işbirliğiyle kilise cemaati içerisinde kadın hizmetleri örgütlemekteydi. Kadınların diyakoz, cemaat yardımcısı ya da hasta bakımı, sosyal hizmetler ve Hıristiyan cemaat çalışmaları gönüllüsü olarak eğitilmele-

---

47) *Schriften zur Volksgesundung*, Sayı 3, (1927), s. 22; Sayı 5 (1928), s. 25 ve 18; Sayı 13 (1930), s. 5'te örnekler bulunabilir.

48) *Bundesblatt*, 1929, s. 132. (100 Reichsmark 1927'de ortalama bir erkek işçinin aylık gelirinin yaklaşık olarak yarısıydı - Ed.)

49) George L. Mosse, *Der Nationalsozialistische Alltag* (Königstein, 1978), s. 69f.; ve J. Stephenson, *Women in Nazi Society* (Londra, 1975) s. 49.

50) J. Dümer, *Handwöterbuch*, s.213.; A. Brandmeyer: *Evangelische Frauenhilfe, Auftrag-Weg-Werk: Ein Wort zur 40 jährigen Geschichte Potsdams* (1937); A. Brandmeyer'e göre üyelik sayıları; "Das Werk der Frauenhilfe in vier Jahrzehnten" *Frauenhilfe, Monatsblatt für kirchliche Frauen-Gemeindearbeit* (1939), s. 121-126, şekiller s. 123 (alıntı *Monatsblatt*'dan). Aile Günü koleksiyonları hakkında *Vossische Zeitung*, 14 Mayıs, 1933, #229 birinci ek.

rine yardım etmekteydi. 1900 yılında yalnızca 14,000 üyeden, 1919'da 600,000 üyeli, 1936'da ise 900,000 üyeli kitlesel bir örgüt olarak büyümüştü. "Kadınlara ve annelere yoğun talep" zamanında kadınları günlük hayatlarında desteklemeye çalışıyordu. 1920'lerin ortasından itibaren artan bir yoğunlukla kendisini, aşırı yüklenilen annelerin okul, refah ve iyileşmesine adamıştı. 1930'da "anne hizmeti" (Mütterdienst) için bağımsız bir bölüm kurdu. Protestan Kilisesi Anne Hizmet Organizasyonu'nun (Mütterdienstwerkes der evangelischen Kirche) kuruluşu 1933 Anneler Günü'nde ilân edilmişti. O zamana kadar Protestan Kadın Yardımı, anneler için kırk iki nekâhat evi ve elli dört okul yönetmekteydi. Fonların büyük kısmı 1930'dan 1933'e kadar Anneler Gününde kapı ve sokak tahsilâtından gelmekteydi. Şiddetli 1931 ve 1932 ekonomik krizine rağmen 2 milyon mark toplamışlardı. 1933'te Protestan Kadın Yardımı, Nazi Alman Kadınlar Dairesine (Deutsches Frauenwerk) katıldı.[51]

Protestan Kadın Yardımı'nın Anneler Günü hareketine katılma hazırlığı tereddütlü ve bariz bir şekilde, giderek güçlenen annelik işlerine olan yoğunlaşmasına paralel gelişmiştir. 1927'de aylık bülteninde, *Volk*'un Toparlanması Görev Grubu'nun Anneler Günü malzemesine ilk değinişi, Anneler Günü kutlamalarına katılım önerilerinin yanı sıra çıkmıştı.[52] Nisan 1928'de bülten, "Şimdiki durumda, gerçekleri kabullenmekten başka seçeneğimiz yok; Anneler Günü buradadır, bildiğimiz kadarıyla da gitmeyecektir. Onun için bundan en iyi şekilde yararlanılması uygundur" diye belirtmişti. Bültene göre Anneler Günü, hem "eğitimsel hem de güzel bir düşünce" olmalıydı. Eğer gün "anneleri yüceltmek" yerine, annelerin "annelik mevkilerindeki keyifli ve yüce görev hissini" anlamalarına yardım etmek için kullanılırsa bunun olacağını iddia etmekteydi. Anneler Günü'nde kadınlara her şeyin üstünde özel yardım sunulmalıydı.[53]

Kendisini "tanrısız" Anneler Günü hareketinden ayırmak ve "Hıristi-

51) *Monatsblatt*'ın kadınların çok övülen annelik niteliklerinin "iç düşmana karşı" yurt cephesi savaşına çağırıldığı önemli bir silâh başı çağrısı "An die Frauen und Mütter unserer evangelischen Kirche" vardır. Sadakat, fedakârlığa hazır olma, iyilik, yardım etme isteği, dürüstlük ve saygıdeğerlik kurallarımız olmalıdır."

52) *Monatsblatt* 1927, s. 62.

53) *Monatsblatt* 1928, s. 149.

yan annelik fikrini" yaygınlaştırmak için Protestan Kadın Yardımı kendi Anneler Günü malzemesini yayınladı.[54] 1930'dan 1935'e kadar dini hizmetler, cemaat akşamları ve Anneler Günü kutlamaları metin ve önerileriyle yıllık bir broşür yayınladı.[55] Bu etkinliklerde anne, "eski Alman tarzında," "yüreğin ve yuvanın, eski ataerkil iyi neslin ve ahlâklılığın koruyucusu olarak" sunulmaktaydı.[56] Örneğin 1931'de amatör oyun önerilerinden birisi, "Ailenin tahrip olmasının halkımızın ruhuna bu kadar zarar vermiş olduğu bugün, merkezinde anne olan yaşamsal ve çekici Alman-Hıristiyan ailesi fikrini halkın ruhuna aşılamak zorundayız" idi. Bu, hepsi de "aynı ulusal kostümleri" giyen ve daima annenin ya da her iki ebeveynin etrafına toplanmış üç ilâ beş çocuklu aktörer olan tablolarla yapılacaktı.[57] "Anneler Günü için Genel Düşünceler" broşürlerinde "*Volk*'un ölümü," "partizan kan davası, hırs ve tembel zevkten" "annelik keyfinin" yok edicileri olarak, "annelik arzusu, annelik keyfi ve annelik gururundan," "iyileştirici karşı güçler" olarak bahsetmekten vazgeçmemişti.[58] Tüm Anneler Günü için tehlike olarak eleştirilen tek şey annelerin aşırı yüceltilmesiydi. Bunu bir taraftan kadınların iyi anne olmaları için eğitilmeleri ihtiyacıyla, diğer taraftan erkeklerden ve çocuklardan daha fazla yardım alınması ihtiyacıyla kıyaslıyorlardı.[59] Bu, anne kültüne yönelik eğilimi hiçbir şekilde ortadan kaldırmamıştı. 1934'te anne kültü için uygun sözcüklerle şöyle belirtmişlerdi: "Bugün herkes anneliğin temsil ettiği büyük yaratıyı tanımaktadır" ve "1934 Anneler Günü zaten biz *Volk*'un kadın ve annelerini müşterek bir görevin, anneliği ulusa bir hizmet şeklinde yenilemenin karşısında dururken bulmuştur."[60]

1935'te ise tersine yenilenmiş bir ikaz vardır: "Kendi başına annelik ne ulu ne de kutsaldır. Sadece Tanrı'nın lütfu üzerimizde parlarsa öyle olur... Geçmiş yıllarda tehlike anneyi hor görmeydi; bugün ona kolay-

54) *Monatsblatt* 1929, s. 80. "Der Muttertag wie wir ihn sehen und ausgestalten wollen" makalesinde.

55) Broşürler "Arbeitsbücherei der Frauenhilfe" nüshaları olarak görünmektedir. Sayı 17 (1930); Sayı 22 (1931); Sayı 25 (1932); Sayı 27 (1933); Sayı 31 (1934); Sayı 34 (1935).

56) Sayı 17 (1930), s. 18.

57) Sayı 22 (1931), s. 22-29'de amatör oyun, alıntılar s. 22 ve 29'da.

58) Sayı 17 (1930), s. 3.

59) Sayı 22 (1931), s. 3'de alıntı. Yorumlar *Monatsblatt* 1929, s. 80, ve Sayı 22 (1931), s. 3-5.

60) Sayı 31 (1934), s. 11 ve 10

ca aşırı değer verilmektedir."[61] Protestan Kadın Yardımı annelerin yüceltilmediğini iddia etse bile, Anneler Günü broşürlerinin her birisi anneleri dini bir tarzda yüceltmiştir. Bunlar insanların "yaşamın annelerdeki zaferine inandıklarını" ve böylece ilâhi aile ve annelik düzenini yok etmeye gelen Bolşevizmde somutlaşan deccala meydan okudukları önerisinde bulunuyordu.[62] Dahası bu yazılar "annenin başı etrafındaki halkayı" hatırlatmaktaydı. Tanrısız annenin yüceltilmesiyle "Hıristiyan annelik fikri" arasındaki sınır çizgisi biraz belirsiz hale gelmişti. "Biz Protestanlar için Meryam Ana resmi inanılmaz ulu bir şeydir. Azizlere tapınma ya da Meryem inancı anlamında değil. Fakat... kollarında çocuğuyla anne... kutsal bir Protestan imajı olarak doğru anlaşılmıştır."[63] Böylece Protestan Kadın Yardımı, Anneler Günü hareketinin gelgitiyle birlikte yüzmüştür. Onu diğer Anneler Günü organize edenlerden ayıran şey ideolojik konumu değil, yalnızca Annelere Hizmet Organizasyonu'nu finanse etmek için pratik fon oluşturma tarzıydı.

Günlük gazeteler reklâma olan ilgileri yüzünden önceki iki örgütten daha belirgin bir Anneler Günü tanıtımı imajı sunmaktaydı. Yerel gazeteler Anneler Günü tanıtımının esas organlarıydı. 1927'de saygıdeğer bölgesel gazete *Lippische Landeszeitung* Anneler Günü'nü "ırksal kökenlerimize karşı görevimiz hakkında düşünme günü" olarak şereflendirmişti. 1929'da Anneler Günü'nü, "kadının hakiki işi anneliktir, böylece fedakârlıktır" iddiasında bulunarak "yanlış kadınlık fikrine" karşı sefer için kullanmıştır.[64]

Bunun tersine ulusal gazeteler Anneler Günü'ne karşı daha uzun süre dayanmışlardır. İlk Anneler Günü şiirine 1929'da yer veren Berlin'in saygıdeğer *Vossische Zeitung*'u 1931'e kadar topyekün bir tanıtıma girişmedi. O zaman da, muhtemelen "kadınların evdeki gücü" hakkındaki bir sütunla, yakınındaki ceza yasasının Paragraf 218'inin değiştirilmesine karşı çıkan ve kürtajın tehlikelerini vurgulayan *Volk*'un Toparlanması Görev Grubu'nun bir toplantı ilânı arasında bağlantı vardı.[65]

---

61) Sayı 34 (1935), s. 7 ve 11

62) Sayı 27 (1933), s. 4.

63) Sayı 27 (1933), s. 6.

64) *Lippische Landeszeitung*, Detmold- 8 Mayıs, 1927, 12 Mayıs, 1929, ve 11 Mayıs, 1930

65) *Vossische Zeitung* 12 Mayıs, 1929, #109; 10 Mayıs, 1931, #111; 8 Mayıs, 1932, #221; 14 Mayıs, 1933, #229, her nüshanın birinci eki. Paragraf 218 ve kürtaj konusu için bu cilteki Atina Grossmann'ın makalesine bakınız.

1933'te Protestan Kadın Yardımı, Annelere Hizmet alt kuruluşunu kurmakla gazeteye Anneler Günü nüshası sağlamıştı.

Berliner Tageblatt "bugünkü beşinci Anneler Günü'nü" yeni bir "halk âdeti" olarak onore etmeden önce 1931'e kadar bekledi. 1933'te Annelere Hizmet Organizasyonu ile ve "Anne figürünün kan ve toprağın manen tecrübe edilişi yoluyla diriltilmesi" göreviyle ilişkilendi. 1934'te Anneler Günü'ne bir gönderme yoktu.[66] *Deutsche Allgemeine Zeitung* Anneler Günü'nün yolunu ancak 1933'te, ama o zamanda daha da kapsamlı bir şekilde buldu. "Alman kadınları olarak Alman halkına sağlıklı çocuklar vermenin, böylece ulusun geleceğine özen göstermenin" görevleri olduğunu hisseden "geniş aile annelerinin günlük hayatlarını" yayınladı. 1934'te resmi Nazi Anneler Günü radyo hitabını bir yıl öncesinin rahatsızlıkları olmadan bildirdi.[67]

Gazete dünyasının aşırı sağ-kanadındaki Nazi *Völkischer Beobachter*, Anneler Günü'nü daha 1929'da kürtaja, doğum kontrolüne ve "kadınların psişik ve ruhsal olarak annelikten uzaklaştırılışına" karşı polemik yapmak ve kadınlara gelecek Nazi devletinde "genç kadınların annelik sorumlulukları için sistematik hazırlanışı" şeklinde zorunlu hizmet vermek için kullanmıştır. 1930'da Naziler, SA adamlarının fedakâr annelerini ve anne olmanın "gizemini" kutlamıştı. 1931'de Anneler Günü "*Volk*'umuz için ciddi bir bayrama" dönüştü. Bu gizemlileştirme sağanağının 1932 ve 1933'te yerini ihtiyatlı ve dikkatli Anneler Günü raporlarına bırakacak şekilde dinmesi şaşırtıcıydı.[68] Naziler'in kadınlar ve aile politikası konumlarını önceden geniş ölçüde özerk olan Nazi kadın guruplarını parti örgütüyle bütünleştirerek ve ona tabi kılarak değiştirmeleri tam da bu yıllardaydı.[69] Bu yeni eğilim *Völkischer Beobachter*'in içişleri bakanının radyodaki "Anneler Günü Hitabını" yayınladığı

66) *Berliner Tageblatt*, 10 Mayıs, 1931, #218; 9 Mayıs, 1933, #213; 14 Mayıs, 1933, #223; birinci ekler.

67) *Deutsche Allegemeine Zeitung*, 11 Mayıs, 1933, #218; 13 Mayıs, 1933, #222; 14 Mayıs, 1933, #224; 13 Mayıs, 1934, #219; *Berliner Rundschau Frau und Welt*.

68) *Völkischer Beobahter* (Münih Baskısı) 12 ve 13 Mayıs, 1929, #109; Günlük ek, 10 Mayıs, 1930, #110; haftalık baskı 11 ve 12 Mayıs, 1930, #111; günlük ek, 10 ve 11 Mayıs, 1931, #130/131; 7 Mayıs, 1933, #132; haftalık baskı 15 Mayıs, 1933, #135; 9 Mayıs, 1934, #129, haftalık baskı, 13 ve 14 Mayıs, #133/134 tartışma baskısı.

69) Claudia Koonz: "Mothers in the Fatherland: Women in the Third Reich," Renate Bridenthal ve Claudia Koonz, ed. *Becoming Visible: Women in European History* (Boston 1977) s. 445-73. Ayrıca Koonz'un bu cilltteki makalesine bakınız.

1934'te sertleşmiş görünmektedir. Bu, Nazi Anneler Günü'nün artık özel bir aile bayramı olarak değil, "*Volk*'un sığınağı ve ırksal mirasımızın koruyucusu olarak kadını" şereflendiren bir gün olarak kutlanacak oluşunu açıklamaktadır.

Bağlantılar

Anneler Günü hareketinin birçok kaynak ve biçimlerini göstermeye ve başlangıç araştırmamın sonuçlarını çerçevelendirmeye çalıştım. Hareketin resminin bitirilmesi için yeni alanlar kullanılmalıdır. Örneğin, ılımlı burjuva kadın hareketinin şemsiye örgütü Alman Kadınlar Derneği'nin gazetesi *Die Frau* (Kadın) neden Anneler Günü hakkında sessiz kaldı? Propagandacıları öncelikle burjuva çevrelerinden alınan Anneler Günü, kadınların hak eşitliğine karşı o kadar uzlaşmazcasına bağlı mıydı ki, ılımlılar bile bunu reddetmek zorunda kalmışlardı? Anneler Günü'nün muhalifleri bile -Komünistler, Sosyalistler ve genel olarak ilericiler- şimdiye kadar çizdiğimiz resmi tamamlayabildiler. 1931'de Sosyal Demokrat gazete *Vorwärts*'ta (İleri) yayınlanan aşağıdaki şiir, Anneler Günü'nde gördüğü çelişkileri vurgulamaktadır:

Görülür her dükkânda ilânlar
Süslemeler, resimler ve daha neler
Diyen, "Anneler Günü'nde düşün anneyi,
Ödeyebileceğinden fazlasını ona ver,
Ver ona çiçekler ve şekerlemeler,
Çorap, şezlong, şampanya ve şık olsun
'Anne' sevgili bir düşünceyse eğer,
O zaman vereceksin mecburen sen!"

Bakar bazı kadınlar vitrin sergilerine
Kocalarıysa işsizdir bugünlerde.
Bakarlar zenginliklere, özel şeylere,
Onlar da annedir ama bu yetmez
Çocuklarımız var ama yoktur ekmeğimiz,
Onun yerine başka evde olmayan sorunlarımız,
Sizin yoksa eğer yiyeceğiniz
Onur hiçbir işe yaramaz.

"Anneler Günü? Selâmet mi dediniz?
Bırakın yatağı yokken bile çarşafımız?"
Ne ana, ne çocuk kutlayabilir
Annelik çaresiz bir kaderken
Anneler terk edilmiş, bırakılmış yardımsız
Sosyete kapatırken gözünü ve cüzdanını,
Hamile kadın hep korkmalı
Çünkü yoktur onun parasal yardımı.

"Demek yılda bir tam onurlanıyoruz,
Yılda bir kanıyı değiştiriyoruz,
Öbür türlüsü zaten çok üzücü
Unutulmuşuz, çünkü bu ilân yalnız
İnsanlar müthiş yaygara koparıyor
Sonra bizden büyük kâr topluyor
Anne değeri yüksek bir gün yapıyor
Sonra da sen satın al, al, hep al!"[70]

Bu şiir Anneler Günü'nün neyi atladığını ifade etmektedir. 1929-1933 ekomik krizi sırasındaki somut ekonomik gereksinimler herkesten önce çalışan kadınlara ve çocuklarına yük olmuştur. Orta sınıf ailelerinde bile durum, savaş, enflasyon ve Büyük Buhran'ın sonucu olarak büyük sayıda ev kadını için çok kötüleşmiş görünüyordu. Küçük işadamı ve devlet memuru aileleri için ev hizmetçiliği fazla pahalı hale gelince, işleri evkadınının kendisi yapmak zorunda kalmıştı. İyi yönetilen aile standartı yükseldiği için onun emeği her zamankinden daha gerekli hale gelmişti. Yeni tüketim malları dalgası evin korunması gereken dekorasyonlar ve cihazlarla doldurulmasını mümkün kılmıştı. On dokuzuncu yüzyıl hijyen kampanyaları ev temizliği için yeni beklentiler oluşturmuştu. Yirminci yüzyılın başlangıcından beri bebek ölümlerine karşı yapılan kampanya bebek bakımı normlarını yükseltmişti. Ayrıca çocukların uygun öğrenimi ve kariyer odaklı eğitimi öncekinden daha büyük bir problem olarak görülmeye başlamıştı. Bu ilerlemeler özellikle, bunları fiiliyata geçirecekleri varsayılan annelere ve ev kadınlarına yüklenmişti.

Sınırlı kaynaklarla sürekli daha fazlasını başarmak zorunda olan ka-

70) *Vorwärts*, 10 Mayıs, 1934, ek.

dınların karşısındaki ikilemin bir yanıtı I. Dünya Savaşı'ndan önce halkın tüm sınıflarının zaten uyguladığı doğum kontrolüydü. Fakat aile planlaması, onlar için meselenin tek tek ailelerin ve kadınların hayatta kalması ve mutluluğu değil, bulanık bir "tüm *Volk*," "*Volk* bütünü" kavramı olan nüfus ve ırk politikacılarını ortaya çıkardı.[71] Kadınların (artık görmezden gelinemeyen) ücretli emeği, (yüzyılın başlangıcından hemen sonra) yüksek eğitime kabul edilmeleri ve (ilk kez Weimar anayasasında teminat altına alınan) politik eşitliği yalnızca muhafazakârlar arasında korku yaratmamıştı.[72] Üst ve orta sınıf kadınlarının bile, geleneksel olarak kendilerine verilen rolleri ve yükleri artık üstlenmek istemeyecekleri ya da üstlenemeyecekleri bir gelecekle ilgili genel korkular vardı. Bu ve diğer korku, tecrübe ve beklentiler I. Dünya Savaşı sonlarında pekişmişti. 1920'lerin sonunda "aile krizi" ile ilgili şamata daha da yükselmişti.

Kesinlikle Weimar Cumhuriyeti daha fazla demokrasi ve özgürlük umudunu yükselttiği için, onun muhalifleri "*Volk* cemaati" ve "*Volk*'un toparlanışı" adı altında seferber oldular. Bu iki taraf arasındaki mücadele yalnızca farklı toplumsal ve siyasal görüşleri belirtmiyor, mevcut toplumsal ve ekonomik sistemdeki bariz çelişkileri de had safhada ifade ediyordu. Politik ekonominin çıkarları ev ekonomisininkine karşıydı; bireysel liyakate dayanan ücret ilkeleri aile ihtiyaçlarıyla çelişkiliydi; bireysel gelişim ve özgürlük talepleri ataerkil aileye karşıydı; toplumsal talepler de ailelerin sınırlı yeteneklerine karşı çıkmaktaydı. Yirminci yüzyılın gelişmeleri, çifte rolleri sayesinde kadınların kamusal çelişkilerin şiddetine aracılık etmelerinin istendiğini her zamankinden daha fazla göstermekteydi. Yine de ne kadınlar, ne de kocaları hangi yükleri taşıyacaklarını seçebiliyorlardı. Doğum kontrolüne erişim ve gaddarca kürtaj cezalarının hafifletilmesiyle ilgili şiddetli tartışmalar sosyopolitik kısıtlamaları ortaya çıkarmıştı. Paragraf 218'in 1926'da zayıflatılması mümkün olduğu halde, 1931 ve 1932 cezasız kürtaj kampanyaları başarısızdı. 1933'te Naziler, kilise muhafazakârlarının onayıyla kürtaj ce-

71) Reich içişleri bakanı bu problemleri Nüfus Politikası ve Önlemleri Komisyonu oluşturacak kadar acil görüyordu.

72) Ücretli kadın emeği hakkında bkz. Stefan Bajohr; *Die Hälfte der Fabrik, Geschichte der Frauenarbeit in Deutschland*, 1914-1945 (Marburg, 1979); T. Mason, "Zur Lage der Frauen in Deutschland 1930-1940," *Wohlfahrt, Arbeit und Familie in Gesellschaft: Beiträge zur Marxistischen Theorie* 6 (Frankfurt 1976): 118-93; Dorte Winkler; *Frauenarbeit im "Dritten Reich"* (Hamburg, 1977).

zalarını yeniden arttırdılar. Ayrıca doğum kontrol haplarının dağıtımını yasakladılar ve Weimar Cumhuriyeti döneminde kurulmuş olan çok sayıda doğum kontrol danışma merkezini tasfiye ettiler.[73]

1920'lerde, mevcut meta dağılımı kuralları altında çocuk yetiştirdikleri için ailelerin cezalandırılmasının ne kadar adaletsiz ve tahrip edici olduğu hakkında canlı bir tartışma zaten yapılmıştı. Çok sayıdaki "aile yükünün eşitlenmesi" önerilerden bazılarının gerçekleşmesi Naziler'in gelişine kadar olmamıştı. Naziler evlilik kredilerini, evlenmemiş olanlara cezalandırıcı vergileri ve geniş aileler için finansal yardım ve avantajları yürürlüğe koydu. Evlilik kredileri de kadın işgücünün 1933'teki aşırı kalabalık emek piyasasından çıkarılmasının bir yolu olarak görülmüştü.[74]

Son olarak, Weimar Cumhuriyeti zamanında kadınların evkadını ve anne olmaları için eğitilmesi öncekinden daha yoğun şekilde yapılmıştır. Aynı zamanda yardım düzenlemeleri ağı, destek, bakım ve kontrolle annelere yardım etmeye doğru genişlemişti. Eğer bütün bu destekleyici önlemlere rağmen annenin gücü yıpranmaya başlarsa -ve bu sık sık olurdu- önleyici Annenin İyileşme Bakımı işi devralırdı. Burada da Naziler, 1934'te yeni bir kurum olarak "Reich Anne Hizmetini" törenle başlatırken mevcut sağlam temelleri kullanmışlardır.

Artık kadınlar kendilerini ev kadını ve anne olarak, kişisel değil, "ulusun anneleri" olarak görmeyi öğrenmek zorundaydılar.[75] Onlardan öncekinden daha az birey olarak bahsediliyordu. "Anneliğin" kaçınılmaz somutlaşması şeklinde görülerek, "ırksal ve öjenik" standartlara uymaları bekleniyordu.[76]

Anneler Günü hareketinin neredeyse dayanılmaz olan çelişkileri aşmak için sunduğu sihirli formülü "fedakârlığa hazır olma" ve "adanma"

---

73) Grossmann'ın bu ciltteki makalesine ve J. Stephenson'un, *Women in Nazi Society*, s. 56'ya bakınız.

74) K. Jurczyk, *Frauenarbeit und Frauenrolle, Zusammenhang von Familienpolitik und Frauenerwerbstätigkeit in Deutschland* 1918-1975 (Frankfurt, 1978)

75) (Nazi) Nasyonal Kadın Önderi G. Scholtz-Klink'e göre, *Frauenkultur im Deutschen Frauenwerk*, 1937, Sayı 1, s. 1.

76) Kadınların organizasyonu hakkında Gisela Bock, "*Frauen undihre Arbeit im Nationalsozialismus*," Annette Kuhn G. Schneider, ed. *Frauen in der Geschichte* (Duesseldorf, 1979), s. 113-49. Ayrıca bilgi verici okumalar için E. Zuberbier, *Die nazionalsozialistische Auffassung vom häuslichen Dienst der deutschen Frau und ihre praktische Verwirklichung* (Leipzig, 1939).

idi. Bu parolaların harfi harfine kabul edilmesi akla yatkın görülebilir, çünkü hareket her kadının özverili, kendinden fedakârlık eden anne olmak zorunda olduğu iddiasındaydı. Anneler Günü, kendinden fedakârlık etme tohumlarını gelecek genç kadın nesilleri içerisine ekme girişimiyle bu fedakârlığı hem alenen hem de özel olarak kutlamıştır. Oysa bu annelik fedakârlığı her zaman müphemdi. Annelerin bir taraftan kendi ihtiyaçlarına aldırmadan, düzgün işleyen çocuklu bir evde karşılıksız çalışmaya hazır olmaları bekleniyordu. Fakat bu toplumsal olarak beklenen bağlılık, performans ve armağanların birbirine bağlantılı olduğu diğer tüm davranış biçimlerinin o kadar uzağındaydı ki, diğer taraftan annelerin çabaları dini anlamda fedakârlık olarak algılanmaktaydı. Anne kendini feda etmekteydi ve sonucun toplumsal selâmet olacağı varsayılıyordu.

Annelik Weimar döneminde alelâde bir sözcüktü. Bu sözcük, gerçek durumun annelerin karşısına çıkmasını engellemek için nitelikleri gerçek annelerden soyutlamaktaydı.[77] Aslında annenin yüceltilmesi en coşkun şekilde tam da gerçek toplumsal koşulların evkadınlarının ve annelerin kendilerinden beklenen vecibeleri yerine getirmelerini giderek zorlaştırdığı yerlerde olmaktadır. Kendinden fedakârlık şeklindeki yaşam, kendini yok etmektir; kadınlardan kendilerini feda etmeleri beklenmiştir ve toplum bu fedakârlığın üzerini bunu onların dayanıklılığı ve gücü sayarak örtmüştür.

77) Weimar'da kadının gizemlileştirilmesinin örnekleri olarak bkz. E. Bermann, *Erkenntnisgeist und Muttergeist, eine Soziosophie der Geschlechter* (Breslau, 1932); M. Weber, *Aufstieg durch die Frau* (Freiburg, 1933); daha başka bağlantılar Klaus Theweleit, *Männerphantasien*, sayı. 1. (Reinbeck, 1980), özellikle s. 107-14 ve 378-87'de verilmiştir.

"Profesyonel" Ev kadınları: Kadınlar Hareketinin Üvey Kız Kardeşleri

Renate Bridenthal

Annelik ve ev kadınlığı ticari çıkarlar tarafından idealleştirilmiş ve tica-rileştirilmiştir, ama bazı kadınlar bu idealleştirmeyi kendi ekonomik çı-karlarını ilerletmek için kendileri kullanmışlardır. Renate Bridenthal bazı orta sınıf ev kadınlarının ekonomik çıkarlarını korumak için nasıl profes-yonelce ev kadınları derneği şeklinde örgütlendiklerini göstermektedir. Bu çıkarlar, ev hizmetçileri sendikalarına karşı işveren şeklinde burjuva tüke-tici çıkarlarını temsil ederek birlikte çalışmayı ve ekonomik krizlerde kar-şılıklı yardımı içermekteydi. Dernek dini ve siyasi tarafsızlık iddia eder-ken, yine de baskın biçimde Protestan ve tutucuydu. Üyeleri örgütlü kadın hareketine olan sadakatleri bakımından bölünmüştü ki, bu onun kurulma-sına yardım etmiş ve onu resmen birleştirmiştir. Sonucunda anti-feminist kanat kontrolü almış ve derneği, öncelikle ev kadını şeklindeki kadın ima-jını daha geniş şekilde yayan Nazi devletinin hizmetine vermiştir.

Bu makale Bonnie Anderson, Barbara Engel, Amy Hackett, Deborah Hertz, Claudia Koonz, Mary Nolan, ve Hobart A. Spalding Jr. Eleştirel okumalarına ve bu kitaptaki editör dostlarıma ve New Feminist Library kuruluna çok şey borçludur. Claudia Koonz'a Niedersächsisches Hauptstaatsarc-hiv'de tutulanların değerine dikkatimi çektiği için özellikle şükran duyuyorum. Araştırma 1981'de American Philosophical Society'nin bağışı ve 1982'deki Professional Staff Congress-Board of Hig-her Education Award sayesinde mümkün olmuştur.

İlk Alman kadın hareketi, tarihçilerini şaşırtmış ve öfkelendirmiştir.[1] Daha başlangıçtan çoğunlukla düşman olan burjuva ve sosyalist kanatlara bölünerek, kadınlara hızlı sanayileşmenin, savaşın ve devrimin kışkırttığı yeni meydan okumalara endişeli bir belirsizlik içerisinde karşı çıkmıştır.

Sosyalist kadın hareketi burjuva hareketinden devlet baskısı, işçi sınıfı kadınlarına odaklanışı ve sınıf ve cinsiyet eşitsizliklerine son verme mücadelesi yüzünden ayrılmış, Sosyalist ve Komünist partilere yakın durmuş, ayrıca bunların birbirlerinden ayrılışlarını da yansıtmıştır.

Burjuva kadın hareketiyse tersine, kadınların ahlâki üstünlüğü ülküsüne ve toplumda -devrim değil- reform yapma potansiyeline sahipti. Anglo-Amerikan emsâli Viktorya çağı "kaide" imajını reddedip, (kadınlar arası sınıf eşitsizliklerine halâ karşı çıkmayarak) artan cinsiyet eşitliği taleplerinde bulunurken, Alman burjuva feminizmi yirminci yüzyılın başlarında feminist referanslarını kuşkulu hale getirecek kadar dikkat çekmeyen bir ideolojik profille ortalıkta dolanmıştır. Bireysel hak ve eşitlik taleplerinde çok daha ılımlı olarak, içinden çıktığı Alman özgürlük fikri gibi tarihsel sınırlamalarla kısıtlanmıştı.[2] Bu sınırlamalar arasında önemli olanlar, 1870'teki Şansölye Bismarck'ın birkaç Alman devletini Prusya liderliği altında toplamak üzere bir dizi savaş yapılması için uyuşuk bir Parlamentoyu çiğneyişindeki otoriter taktikleri kapsayan ulusal birleşme koşullarıydı. Birlik kapitalist girişimcilere politik uysallıklarının devam etmesi pahasına koruyucu ve destekleyici önlemler getirmiştir. Bu himaye ve baskı karışımı, o sınıfın kadınlarını da etkilemiştir. Ekonomik, eğitimsel ve politik katılım özlemlerini "bencil" bireycilikten vazgeçerek pekiştirmişlerdir. Ulusal ailenin bir alt gurubu olarak özgün kadın niteliklerini bütünün hizmetinde geliştirmek istemişler ve az çok ayrı bir alan içerisinde daha fazla özerklik talep etmişlerdir.

Bu geniş genellemeler Alman Burjuva feminizmindeki, bazıları -örneğin eğitimde ve istihdamda- diğerlerinden daha fazla toplumsal bütün-

---

1) Richard Evans, *The Feminist Movement in Germany*, 1894-1933 (Londra ve Beverly Hills: Sage Publications, 1976). Amy Hackett, "The German Women's Movement and Suffrage, 1890-1914: A Study in National Feminism," Robert J. Bezucha, ed. *Modern European Social History* (Lexington, Mass. 1972), s. 354-386. Daha fazla ayrıntı için onun Ph. D. Tezi "The Politics of Feminism in Wilhelmine Germany, 1890-1918," Columbia University; Barbara Graven-Aschoff, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894-1933* (Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 1981).

2) Leonard Krieger, *The German Idea of Freedom* (Boston, 1957).

leşme hedefleyen birkaç eğilimi açıklamamaktadır. Fakat 1894'te kurulan, kadın hareketiyle özdeşleşmiş çoğu gurubun şemsiye örgütü olan Alman Kadın Dernekleri Federasyonu'nun (Bund Deutscher Frauenvereine; BDF) görüşlerini temsil etmektedir. 1931'deki zirvesinde yaklaşık 1 milyon üyeyle övünen bu örgüt 1920 ve 1930'larda Avrupa'daki en büyük ve en faal olanlardan birisiydi. Yine de, kadınlar için gerici programıyla Nazi Partisi 1933'te iktidara gelince BDF sessizce çadırlarını dürmüştür.

Bunun uzun yolculuğunu anlamanın bir yolu, üye örgütlerine daha yakından bakmaktır. BDF'nin göreceli tutuculuğu, kadın hareketinin temelini genişletme girişimi içerisinde, daha önce feminist olmayan, hatta karşıt olan grupları dâhil etmesiyle yoğunlaşmıştı. Birlikte BDF'nin toplam üyeliğinin beşte birini oluşturan en büyüklerinden ikisi, kentli ve tarımsal evkadını dernekleri olan sırasıyla, Ulusal Alman Ev kadını Dernekleri Federasyonu (Reichsverband Deutscher Hausfrauenvereine; RDH) ve Ulusal Tarımsal Ev kadını Dernekleri Federasyonu (Reichsverband Landwirtschaftlicher Hausfrauenvereine; RLHV) idi. Her ikisi de kadınları kendi "yerinde," evde, geleneksel işlev ve ilişkiler içerisinde temsil ediyordu.

Bu makalede erkeklerin yönettiği bir devletin ve toplumsal yapının yardımcıları olarak, örgütlü ev kadınlarının Alman burjuva kadın hareketinin yok oluşuna, hatta Hitler'in kadın programlarının başarısına nasıl katkıda bulunduğunu göstereceğim. Bazı burjuva kadınlarının faşizme olan *cinsiyete özgü* çekilimlerini açıklamaya çalışırken, bunun Hitler'in propaganda makinasının aktarmaya çalıştığı ve çoğunlukla kendi hesaplanmış çıkarlarına göre hareket eden kadınları hayal edemeyen (hatalı) cinsiyet önyargılı tarihçiler tarafından hakikat kabul edildiği gibi, basit dalkavukluğa dayanmadığının kabul edilmesi önemlidir. Bu daha çok, kendi hayatları üzerinde biraz kontrol sahibi olmak için örgütlenen orta sınıf evkadınlarının uzun gelişiminin mantıksal bir sonucuydu. Hareketi genel olarak ulusal organizasyona ve özel olarak önemli yörelerinden birine bakarak muhafazakârlıktan faşizme kadar izliyeceğim.

Ulusal Alman Ev Kadını Dernekleri Federasyonu (RDH)

RDH, I. Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden sonraki bir yıl içerisinde kurulan ulusal bir teşkilattı. Onun öncesinde özellikle "hizmetçi sorunu" ya da ev işlerine nitelikli yardımcı eksikliğiyle ilgilenen birkaç

yerel ve bölgesel dernek mevcuttu. Bu dernekler 1915 yılında savaş çabasına yardımcı olmak için Ulusal Kadın Hizmetlerini (Nationaler Frauendienst) organize eden Alman Kadın Dernekleri Federasyonunun liderleri tarafından seferber edilmiş, çoğaltılmış ve merkezileştirilmişti. Almanyanın en radikal feminist ve oy hakkı taraftarlarından birisi olan Martha Voss-Zietz yeni gurubun açılışı ve önderliği için oradaydı. Diğerleri arasında Alman Kadın harketinin ilk tarihçilerinden birisi ve BDF'nin son başkanı olan Dr. Agnes von Zahn-Harnack, Sosyal Demokrat Partinin gelecekteki Reichstag delegesi Anna Blos ve politik yelpazenin her yerinden birbirine benzemeyen feministler vardı. Ev kadınlarını kadın hareketinin içerisine çekmek,[3] ev kadınlarının haklarını iyileştirmek, ev kadınlığının meslek (*Beruf*) olarak kabul edilmesini sağlamak umuduyla gelmişlerdi; bazıları kocalardan bağımsız istikrarlı bir gelir talep etmeyi bile düşünüyordu.[4]

RDH kuruluşunda tüm BDF gibi milliyetçilik ve hizmet ruhuyla desteklenmekteydi. Yiyecek dağıtımını kolaylaştırdı ve fiyat kontrolü hakkında bilgiye aracılığı yaparak ve amacı giderek rağbetten düşen savaşı kabul edilir kılmak olan "sakinleştirici derslerde" ekonomiyi izah ederek, devlet için halkla ilişkiler işlevi gördü. Süreç içerisinde ev kadınları birbirleriyle ve bürokratlarla savaş sonrası yıllarında değerli olacak irtibatlar kurdular. Ev kadınları etkin şekilde örgütlenebileceklerini kanıtlamışlar ve temelden etki sahibi olmuşlardı. Ortaya çıkan soru Ne için? İdi.

Almanya'da savaş Alman toplumunu gelecek altı sene keskin biçimde kutuplaştıran bir devrime dönüştü. Toplumsal devrim sonunda kontroldeki güçleri terk eden uzun bir sınıf çatışması halinde güçten düştü. Kadınlar bu içsavaştan muaf değillerdi. Taraf tutmak zorundaydılar, öyle de yaptılar.

RDH bunu derhal eski hizmetçi sorunu etrafında yaptı. Hizmetçiler aniden daha "kibirli" olmuşlardı ve hakları üzerinde ısrar ediyorlardı. 1906'ya kadar giden ev hizmetçileri sendikası büyümüş ve yayılmıştı. Devrim, onları fiilen köle halinde tutan yarı-feodal özel hizmetçiler düzenlemesini kaldırmıştı. Artık "özgür" emek piyasasına girmişlerdi ve

3) *Zentrales Staatsarchiv Potsdam* (bundan sonra ZSAP), 70 Re 2, Akte 5, RDH genel kurulu Hamburg 8-9 Haziran, 1916.

4) Aynı eser, Akte 1. RDH genel kurulu Münih 28-29 Haziran, 1917.

tahmin edileceği gibi, diğer örgütlü işçilerin kazandıklarına benzer kazançlar -saatlerin ve ücretlerin, yan kazançların düzenlenmesi, toplu sözleşmede eşit taraflar olarak saygınlık- elde etmek için örgütlenmişlerdi. Doğrudan işverenleri ev kadınlarıydı. Weimar Cumhuriyeti boyunca dinmeden, çözülmeden devam eden mücadele için sahne hazırlanmıştı. RDH, feminist unsurları için iyiye işaret olmayan bir süreç olarak listeye anlaşılır şekilde karşı-devrim tarafından girmişti.[5]

Aynı dönem, yerel evkadını derneklerinde 22 bölgede örgütlenmiş 228 mahalde 280,000 üyelikle zirveye ulaştığı 1924'te büyük bir artış yaşamıştır.[6] Onları cezbeden neydi? Artan faaliyet ve hizmetler. Yeni siyasi sahnede üyelerini temsil etmek için işveren gurubu, tüketici gurubu, profesyonel gurup gibi çeşitli hukuksal kimlikleri düşündükten sonra, RDH sonunda her üç konuda da alanen pazarlık etmesine izin veren sonuncusuna karar verdi.

Kayıtlı bir ev işleri mesleği derneği olarak RDH, ev işleri için, tümü ev ekonomisi okulu öğretmenlerinin işbirliğiyle RDH içerisindeki evkadınlarınca gözetilen çıraklıktan ustalığa kadar bir dizi aşamayla yükselmeye izin veren lonca benzeri bir plan tasarlamıştı. Bu planın amacı bağımsız bir hizmetçiler sendikasıyla olan normalde düşmanca emek ilişkilerini bunun yerine hiyerarşik bir profesyonel kontrolü savunarak alt etmekti.

Haftalık uygulanan ve yasa gücünden mahrum olan plan, yine de iş sözleşmelerine ve Weimar Cumhuriyeti boyunca geciktirilen hizmetçi emeğini düzenleme yasa taslağına alternatif bir model sağlamıştı. Profesyoneller olarak örgütlü şehirli evkadınları, hükümet daireleri ve sanayi kurullarında temsil edilmenin önünü açan teknik uzmanlık iddiasında da bulunmuşlardı. Savaş yıllarının deneyimini ve kişisel temasları kullanan RDH, film, ahşap, damıtılmış katran ürünleri, kahve, kozmetik, kimyalar, keten ve muşamba gibi çeşitli malların ihracatını düzenleyen komitelerde mevcuttu. Sabun denetleme komitelerinde hizmet etti ve et ticareti hakkında tavsiyelerde bulundu. Prusya İçişleri Bakanlığı'nın fiyat kontrol komitesinde, Çalışma Bakanlığı'nın ulusal kö-

5) Renate Bridenthal, "Class Struggle around the Hearth: Women and Domestic Service in the Weimar Republic," Michael Dobkowski ve Isidor Walliman, ed. *Towards the Holocaust: Anti-Semitism and Fascism in Weimar Germany* (Westport, Conn.: Greenwood Pres, 1983) s. 243-64.

6) *Niedersächsisches Haupstaatsarchiv* (bundan sonra HN) HANN 320 I, Akte 1. RDH'nin Yedinci Yıllık Raporu, 1 Haziran, 1922-15 Mayıs, 1924.

mür konseyinde ve Prusya Sağlık Konseyi'ndeki karaborsayla mücadele tavsiye komisyonlarında temsilcileri vardı. Yerel birçok RDH'li şehirlerinin fiyat kontrol komisyonlarında, işçi bulma kurumlarında, tüketici odalarında ve bölgenin ziraat odalarında temsil edilmekteydiler.[7]

RDH'nin tanınma tutkusu onu potansiyet reklâmcı olarak gören bazı endüstrilerden de yanıt almıştı. Bülteni *Die Deutsche Hausfrau*'nun (Alman Ev Kadını) iki sayfasından biri reklâma verilmişti ve bedava ya da tenzilâtlı örnek ürünlerle çağrılan yerel üyeler potansiyel müşterilerle bağlantı sağlıyordu. RDH'ye ucuz mallarla ve işveren ve tüketici çıkarları için ekonomik kuruluşlarda temsilcilikle cezp edilen bazı yeni üyeler gelmişti. Hepsi bu değildi. Kontrolden çıkmış 1923 enflasyonunda RDH zayıf üyeleri için yeni sorumluluklar üstlendi. Diğer orta sınıf örgütleriyle birlikte enerjik bir şekilde kendi sınıfının aniden fakirleşen üyelerine acil yardıma girişti. Emekliler için yiyecek ve giysi toplayıp dağıttı; orta sınıf çorba mutfakları, hastalar için ev bakıcılığı, çocuk yuvaları, ev kadınları için tatil evleri kurdu; mezatlar örgütledi, yemek pişirme, ayakkabı tamiri, giysi yama ve tadilâtı, ev tamirciliği, vb. kursları verdi. RDH büroları kira ve vergi meselelerinde tavsiyelerde bulunuyordu ve kişilere kadınların yasal hakları, kamu meselelerine katılımları ve sağlık hakkında ders veriliyordu. Bu süre içinde BDH asla hangi tarafta olduğunu unutmuyordu. Ekonomi Bakanlığı'na dul ve boşanmışların, terk edilmiş bekâr kadınların hastalık sigortasına dâhil edilmesi için dilekçe verirken, Maliye Bakanlığı'ndan da işverenlere sosyal güvenlik vergisini hizmetçilerinin maaş çeklerinden alıkoyup ödemeleri için izin verilmesini istiyordu.

Milliyetçi ve orta sınıftı. Ama feminist denebilir miydi? Kuruluşunda güçlü bir feminist sesi var gibiydi. İlk basın bildirilerinden birisi şöyle açıklamaktaydı: "Son tahlilde hiçbir erkek anlaşılır şekilde aracılık edecek kadar ev kadının profesyonel gereksinimlerini kavrayamaz. Ev kadınları kendi seslerini bulmak zorundadır."[8] 1924'te yönetim bazı başarılarla övünüyordu: üyeleri yukarda adı verilen idari bürolara ve mahkemelere tanık ve jüri olarak alınmışlardı.[9] Başka bir şey değilse bile, övünme cinsiyet gururunu ve bazı iktidar özlemlerini ifade etmekteydi.

7) Aynı eser.

8) Aynı eser, Akte 74. RDH'nin kuruluşunu haber veren tarihsiz basın bildirisi.

9) Aynı eser, Akte 1. RDH'nin Yedinci Yıllık Raporu.

Hanover Ev Kadınları Derneği

1920 ortaları RDH'ye, onu bazen isteksizce, daha da sağa ve feminist yörüngenin uzağına çeken ilginç bir yeni yönetim getirmişti. Kararlı bir kişi kenardan, Hanover yöresinden, RDH'nin 1934'teki tasfiyesine ve daha sonrasına kadar programın Hitler yönetimi altında uygulanmasını sağlamak için aralıklarla yer aldığı merkez sahneye adım atmıştı. Adı Berta Hindenberg-Delbrück idi.

Hindenberg-Delbrück'ün girdiği 1924'e kadar Hanover şubesi, BDF üyesi Şehir Kadınlar Federasyonu'na bağlı eski aristokratlardan, orta sınıf ev kadınlarından ve bazı feministlerden oluşan kibar, neredeyse uyuklayan küçük bir guruptu. O da 1915 yılında Ulusal Kadın Hizmetleri tarafından kurulmuştu. İlk iki toplantıya yaklaşık 700 kadın katılmıştı ve 1917'de üyelik 1,900'ün üzerine çıkmıştı.[10] Devrimle üyelik yarıya inmiş ama dernek dağılmamıştı. Onun yerine evkadınlarının barış zamanı çıkarlarını yeniden tanımlamışlardı.

Yeni görev ortaya çıkmıştı: orta sınıfın kontrolsüz enflasyon sırasında çektiği zorluklar Ev Kadınları Derneği'nin önderliğini aldığı kendine-yardım örgütlenmesiyle karşılanacaktı. Hanover mevzuatının yardımıyla günde 250 kadar emekliyi doyuran acil durum mutfakları kurmuş, ABD yardımının dağıtılmasına yardım etmiş ve orta sınıf ev endüstrisi ürünlerinin teşhir ve kişisel satışlarını düzenlemişti.[11]

Fakat en kalıcı sorunlar ucuz, nitelikli ve uysal personel eksikliği anlamına gelen hizmetçi meselesi ve yeni tüketici ortamıydı. Bunlar Weimar Cumhuriyeti boyunca ulusal RDH'yi ettiği gibi, Hanover şubesini de meşgul etmişti. Bunlarla ilgilenmek için örgüt resmen tanınan güvenilir bir kamusal kimlik elde etmek zorundaydı. RDH kendisini profesyonel bir teşkilât olarak tanımlamıştı. Hanover'de yerel seviyede bu, "profesyonel" ev kadınları örgütü tarafından öğretilecek olan ev işi "becerisi" almak için ev hizmetçileriyle giderek sadece düşük ücretli çırak sözleşmeleri haline gelen sözleşmeler yapılması için kent ve işçi bulma kurumlarına temsilci sokmak anlamına geliyordu. Kızların ve işten çıkarılmış kadın işçilerin ev hizmetlerine yönlendirilmesi için kariyer danışmanlık bürolarına girmek anlamına geliyordu. İşveren-hizmetçi konularında aracılık komitelerinde ve hastalık sigortası bürosunda çalışmak anlamına geliyordu. Özellikle hizmetçilere ev ekonomisi eğitimi

10) Aynı eser, Akte 2. Hanover şubesinin İkinci Yıllık Raporu 1 Mayıs 1916-30 Nisan 1917.

11) Aynı eser, Akte 4. Hanover şubesinin Dokuzuncu ve Onuncu Yıllık Raporları, 1924 ve 1925.

düzenlenmesi için yüksek eğitim komitelerinde hizmet etmek anlamına geliyordu. Hanover şubesi, kadın hareketiyle bağlarını 1928'e kadar Şehir Kadınlar Federasyonu üyeliği yoluyla sürdürdü.[12]

Tüketici konularında şube daha az belirliydi. Yine de "Alman malı al" kampanyalarını destekledi, ilin kömür, şeker ve patates fiyat kontrol komitelerine girdi ve yeni mallarını sergilemeleri için toplantılarını bazı endüstrilere açtı. Fakat zor zamanlarda, özellikle kontrolsüz 1923 enflasyonunda üyelik, 1924'te 412'ye inecek şekilde azalmaya devam etti.[13] Açık yürekli başkanı Adele Hornkohl'un 1925'te itiraf ettiği gibi, örgüt olarak Hanover Ev Kadınları Derneği şehir mevzuatı yüksek makamının savaş sırası temasların mirası olan desteği olmadan yaşayamayacaktı.[14]

1925'te Hanover Ev Kadınları Derneği'nin kapalı talihi aniden açıldı ve örgüt Berta Hindenberg-Delbrück'ün girişiyle karanlıktan kurtuldu. Hanover'e dört yıl önce gelmiş ve üç yaşında bir kızı ve yatalak kocası olan Berta, Mayıs 1924'te otuz dokuz yaşında katılmıştı. Kısa zamanda ailelerde ev ekonomisi eğitimi için bir plan geliştirmeye gönüllü olarak kendisini iş yapıcı olarak göstermişti. Bu derhal onu, okul sistemi içerisinde eğitime dayalı farklı bir plana sahip olan Şehir Kadınlar Federasyonu'yla münakaşa içerisine sokmuştu.[15] Bu, Hindenberg-Delbrück'ün Ev Kadınları Derneği'ni örgütlü kadın hareketinin dışına çekme kampanyası haline gelen uzun bir mücadelenin başlangıcıydı. Onu harekete geçiren şey, dar görüşlü anti-feminizmden çok genel politika gibi görünmektedir. Alman Nasyonal Halk Partisi evrakı içindeki 1925 tarihli gizli bir mektupta kendisi şöyle yazmıştır:

> Pratik çalışmam içerisinde hergün biz Alman Nasyonal kadınlarının parti örgütü dışında tarafsız kadın federasyonlarında kolektif eylem ve yüksek başarı yoluyla sistemli şekilde etki sahibi olmamızın ne kadar önemli olduğunu görüyorum. Barışsever-demokratik etkiye başarıyla karşı çıkmanın tek yolu budur.[16]

12) Aynı eser. Onuncu Yıllık Rapor, 1925.

13) Aynı eser, Akte 5. RDH merkez kasiyerinden Hornkohl'a tarihsiz mektup.

14) Aynı eser, Akte 4. Onuncu Yıllık Rapor.

15) Aynı eser, Akte 21. Hornkohl ile Hindenberg-Delbrück arasındaki Mart 1925 mektuplaşması.

16) Aynı eser, 20 Kasım 1925, Hindenberg-Delbrück'ten yerel Tarımsal Ev Kadınları Derneği'nden Freifrau von Bülow'a mektup. Weimar Cumhuriyeti'nde dernek yaşamı ve bunun Nazizmin başlangıcı dâhil politik akımlara aracılık etme derecesi üzerinde daha fazla araştırma usule uygundur.

Hindenberg-Delbrück bocalayan Hanover Ev Kadınları Derneği'ne iyi gelen bir enerji getirmişti. Onun örgütsel yeteneği kendisini birkaç şekilde gösterdi. Kent senatörlerinin hanımlarını üye yaptı ve kentin kamu hizmeti danışma bürolarına ve istihdam dairelerine dağıtılmak üzere broşürler gönderdi. Dernek yoluyla reklâm yapmaya ikna etmek için endüstriyle bağlantı kurdu. Derneğin, ev kadınlarının işyeri olan mekânla ilgili tavsiyede bulunmaları gerektiğini iddia ederek şehrin planlama komisyonlarını etkilemeye çalışan yeni Konut Komisyonuna başkanlık ederek mimarlığa olan kişisel ilgisini sürdürmekteydi. Aslında şehrin en iyi tasarım ödül komitesinde bir sandalye kazanmıştı.[17] Ev ekonomisi planı üzerinde de sürekli çalışmaktaydı.

Fakat onun siyasi tutkusu, derneğin resmi siyasi tarafsızlığıyla ve siyasi bakımdan çok çeşitli olan üyeleriyle uyuşmuyordu ama onun siyasi tarzı böyleydi. Meselâ, varsaydığı iktidar süreci uygunsuzdu. İçtüzüğün gerektirdiği genel seçim olmadan yönetim kurulu üyelerinin tam kadroyu tamamlamasını istiyordu. Hareketi başarısızdı, ama olay demokratik olmayan usulleri önceden haber veriyordu ve özellikle Ev Kadınları Derneği'nin az sayıda olmayan kurucu üyeleri de dâhil, Şehir Kadınlar Federasyonuyla bağlantılı kadınların bir dizi istifasına yol açtı.[18]

Fakat Hindenberg-Delbrück'ün sayesinde Hanover şubesi sıçramalarla büyüdü. 1925'te yaklaşık 500 olan üyelik 1928'de 1,050'ye çıkmıştı. Şubenin 1,650 nüsha dağıttığı gazete daha da fazla kişiye ulaşmaktaydı. 1928'de büro, yaklaşık 200 kişi ya da büyük bir sergiyi barındırabilen bir salonu içeren daha geniş bir yere taşınmak zorunda kalmıştı. Yeni yönetimde Hanover Ev Kadınları Derneği savaş sonrası toplumunda istikrarlı ve saygıdeğer bir yer bulmuş görünüyordu.[19]

Bu sağlamlaşmış iktidar zemininde Hindenberg-Delbrück iki önemli düşman edinmişti: ulusal ve yerel olarak Ev Kadınları Derneği içerisindeki politik liberaller ve örgütlü kadın hareketi. Bunu açık saldırı, kurnazca manevra ve sıkı çalışmanın bir bileşimiyle yapmıştı.

Şubat 1928'de Hanover Ev Kadınları Derneği, Şehir Kadınlar Federasyonu'ndan ayrıldı. Bu, dikkatle sahneye konulmuş bir çıkıştı. Çeşitli girişimlerde işbirliği yapılmasının sudan sebeplerle kibarca reddedilme-

17) Aynı eser, Akte 4. Onuncu Yıllık Rapor, 1925 ve Akte 9, On Birinci Yıllık Rapor, 1926.

18) Aynı eser, Akte 22. 13 Ocak 1926 Yönetim Kurulu toplantısı ve Mart-Haziran arası mektuplaşma.

19) Aynı eser, Akte 9. Yıllık Raporlar, 1926-1928.

siyle başlamıştı. Derneğin üye listesinin güya kötüye kullanılması üzerine doruğa ulaştı. Şehir Kadınlar Federasyonu'nun önde gelen bir üyesi olan Genel Alman Kadınlar Derneği (All-gemeiner Deutscher Frauenverein) diğer üye listelerini Weimar Cumhuriyeti'nde verilen yeni bir hak olan kadın jüri üyelerinin aday gösterilmesi amacıyla istemişti. Bu listeler insanların Gertrud Bäumer'in konuşmasını dinlemeye davet edilmesi için de kullanılmıştı. Hindenberg-Delbrück üye listesinin kullanılış şeklini fazla önemsedi, ama asıl konu siyasiydi ve 1 Şubat'ta Ev Kadınları Derneği Federasyonu'ndan çekildi.[20]

Fakat mesele orada bitmemişti. Derneğin öfkelenen üyeleri harekete itiraz ettiler. Ev Kadınları Derneği yönetim kurulu önderinin arkasında birleşmiş değildi. Sızıntıdan Yahudi ticaret müdürü suçlanmış ve sonunda istifa etmişti. Gizli gündemi anlamayarak ahlâki bir şikâyeti kayda geçirmişti: "Eğer katıksız bir lehte ya da aleyhte konum için ısrar etmeseydiniz bunların hiçbirisi bu kadar sertleşmezdi. Tüm yönetim kurulu üyelerinin her şeyde fikir birliği içinde olması, yoksa fikirlerini bastırması görüşü ne istenir ne de faydalı bir şeydir."[21]

Haziran'da muhalefet derneğin federasyondan çekilişinin iptali için toparlandı, ama Hindenberg-Delbrück teknik nedenlerle hareketin oylamaya getirilmesine izin vermedi.[22] Yine de yılmayan karşıt görüşlüler ulusal düzeyde başvuruda bulundular. Bu işe yaramadı. Ulusal yönetim kurulu yerel tartışmanın dışında kaldı.[23]

Muhalefetin yaklaşık 30 kişi olan merkezi, meselenin tüm üyelere sunulması için son bir deneme daha yaptı. Etrafa konumunu izah eden bir bildiri yolladı. Artık yönetim kurulu haklı olarak içtüzüğün ihlâl edilişine karşı çıkabilirdi. İsyanın liderleri istifaya zorlandı[24] ve Hanover Ev Kadınları Derneği sağ kanadının sıkı hâkimiyeti altına girdi. Hem netice, hem de usül gelecek şeylerin bir ön izlemesiydi.

---

20) Aynı eser, 23 Ocak, 1928, Yönetim Kurulu toplantısı.

21) Aynı eser, Akte 10, 8 Nisan 1928, Tilla Meyer'den Hindenberg-Delbrück'e mektup.

22) Aynı eser, Akte 10, 11 Temmuz, 1928 Mathilda Drecs'den Hindenberg-Delbrück'e o zamana kadarki olayları özetleyen mektup.

23) ZSAP, 70 Re 2, Akte 3, RDH Yönetim Kurulu toplantısı 17 Ocak, 1929.

24) HN, HANN 320 I, Akte 10, 9 Ocak 1929, Drees, Brauns, Graefenhain ve Drechsler'in istifa mektupları.

Kadın Hareketine Karşı Ev Kadınları

Bu sırada RDH'nin ulusal düzeyinde örgütlü kadın hareketine yönelik duygu karmaşası konuşulmakla kalmıştı. Ondan ayrılmak için sağdan birkaç baskı gelmişti. Bunlardan biri RDH'nin ayrılmış sağ kanadı tarafından oluşturulmuş rakip bir ev kadınları derneğinin varlığıydı. RDH'nin ilk kurucularından biri olan, milliyetçiliği eski radikal feminizmini giderek gölgede bırakan Martha Voss-Zietz tarafından yönetilmekteydi. Yeni dernek diğerleri gibi tarafsızlık numarası yapmamıştı ama açıkça Marksist karşıtı ve Hıristiyan-milliyetçi idi. Her iki gurup da yaygınlaşan ekonomik buhranda giderek gericileşen bir orta sınıftan faal biçimde üye kaydediyordu ve her iki gurup da endüstri desteği ve kamusal temsil için çaba sarfediyordu.

Sayı, teşkilat ve tanınma bakımından çok ilerde olduğu için, aslında RDH'in korkmasına fazla gerek yoktu. Ev kadınlarının yer paylaşımı ve tasarım gereksinimlerini temsil ettikleri yerel ve ulusal inşaat komisyonlarındaydılar.[25] Pastörizasyonu, yağ içeriğini, terayağ ürünlerini, denetimi, fiyatları ve süt ve süt ürünlerinin dağıtımını düzenleyen yasalarla ilgili olarak süt endüstrisiyle çalışmaktaydı; RDH ve şubelerinin yayınlarında çok sayıda süt satış propagandası çıkmaktaydı. Çıkarı RDH temsilcilerinin toplantılara seyahat masraflarını ödeyecek kadar büyük olan şeker endüstrisiyle de çalışmaktaydı. Milli Beslenme ve Tarım Bakanlığı 1928'de "Alman malı al" kampanyaları için RDH'ye 8,000 mark vermişti. Milli Beslenme ve Tarım Bakanlığı ile uyum içerisindeki RDH, Doğu Elbe Junker çiftçilerinin çıkarlarını yansıtarak çavdar ekmeğini diğer tahılların üzerine çıkardılar. Bu konuların çoğunda milliyetçi ve Tarımsal Ev Kadınları Derneği ile koaliyon ilkelerine sadık olan RDH, resmi bir tüketici gurubu için sıra dışı bir konum olarak korumacılığı desteklemek eğilimindeydi.[26]

RDH'nin endüstriyle de bağlantıları iyi kurulmuştu. Leipzig'deki tüketim ürünleri test laboratuarı kabul edilir ürünlere RDH'nin günışığı logosunu koyuyordu. Test edilmemiş ürünler bile *Die Deutsche Hausfrau*'da ve şube bültenlerinde ücretli reklâm yapabildiği halde bu arzu edilen bir reklâm biçimiydi. "Alman malı al" kampanyası Singer Dikiş Makinası Şirketi'ni (sermayesi Amerikan yatırımcılarına aitti) öylesine

25) ZSAP, 70 Re 2, Akte 7. 19 Şubat 1931, RDH ticari bürosundan Konut Komisyonuna mektup.
26) Aynı eser, Akte 20. Ulusal Beslenme ve Tarım Bakanlığı'yla ilgili meseleler, 1923-1929.

korkutmuştu ki, ürünlerin Alman yapımı olduğuna emin olmaları için RDH temsilcilerini fabrikalarını ziyarete davet etmişti.[27] Özetle, RDH kendisini büyük dini örgütler dâhil, diğer ev kadını örgütlerinden daha fazla dikkate alınan bir güç yapacak derecede meşruiyet ve yasal bir tanınma elde etmişti. Anneliğe duygusal yaklaşımdan vazgeçerek (yönetim kurulundaki fikir ayrılığı 1931'de Anneler Günü'nü desteklemesini engellemiştir),[28] bunun yerine iktidarlara ve kamuoyuna profesyonelliğin makul, mantıklı yüzünü sunmuştu.

Sonra Buhran geldi. İki sebepten dolayı ev hizmetçiliği konusu yine önemli hale gelmişti. Birisi, orta sınıf alt tabakasının, üyelerinin büyük kısmını bir tane bile hizmetçi tutamama, böylece orta sınıf statüsünü yitirme tehlikesine sokan daha da fakirleşmesiydi. Bu, ev hizmetçilerinin kısmen işveren tarafından ödenen zorunlu sosyal güvenlikten çıkarılmaları için artan bir isteğe yol açtı. Diğer neden, lonca benzeri koşullar altındaki çıraklığın sağlayabileceği, sendika düzenlemesine tabi olmayan ucuz bir hizmet biçiminin talep edilmesiydi. RDH, Ulusal Ekonomi Konseyi'nde (Reichswirtschaftsrat) ve Reichstag'da halâ askıda olan sosyal güvenlik meselesi ve hizmeti düzenleyen mevzuat (saatler, ücretler, kalma koşulları, tatiller, çıkartılma, tavsiyeler) gibi örgütlü hizmetçilerle ilgili meselelerde resmen işveren tarafını temsil etmekteydi. Ev kadınıyla hizmetçi arasında, ulusal örgütlü işverenle işçi grupları arasındaki endüstri sözleşmelerini ve gönüllü çırak sözleşmelerini taklit eden geçici bir gönüllü ulusal sözleşme modeline nezaret ediyordu.

Bu, uygun meslek okullarında bir yıl ev ekonomisi öğrenimini, sonra bir evde bir yıl çıraklığı, peşinden de onaylı "ev yardımcısı" sertifikası için yetkinlik sınavını gerektiriyordu. Bu temel üzerine, son ikisi bir buçuk yıl okul ve sınava girmek için en az yirmi dört yaşla ikinci bir eğitim gerektiren, "ev bakıcısı," "lisanslı housekeeper," "Usta," ve "Ev Müdürü" ileri dereceleriyle profesyonel terfi basamakları kurulmuştu.[29] Çoğu proleter ailenin erişiminin ötesinde bir mesleki yükseliş getirdiği halde, ev hizmetlerini düzenleyen çalışma mevzuatının oyalandırıldığını, çırak ücret ve koşullarının yaygınlaştığını ve kaçınılmaz olduğunu bilen Ev Hizmetçileri Merkez Sendikası sonunda bunu onayladı. Pro-

27) Aynı eser, Akte 3. RDH Yönetim Kurulu toplantısı, 17 Ocak 1929.

28) Aynı eser, RDH Yönetim Kurulu toplantısı, 7 Temmuz 1931.

29) Aynı eser, Akte 3. RDH Yönetim Kurulu toplantısı, 26 Şubat 1931.

fesyonelleşmenin çalışma koşullarıyla ilgili sözleşmeler yoluyla bazı terfilere ve kontrole izin vereceğini umuyorlardı.[30]

Fakat Hanover dâhil bazı ev kadını dernekleri, 1927'den 1934'e kadar bununla doğrudan çatışmaya giren Hindenberg-Delbrück gibi kendilerini ulusal modelden ayırdılar. Onun, daha yüksek öğretime gidenler hariç, tüm ilkokul mezunu kızlar için okul dışı, tamamen ev bazlı, RDH'nin seçtiği nitelikli ev kadınlarının nezareti altında olan, kendi ev ekonomisi eğitim planı vardı. Belirttiğine göre onun planının, devlete bir maliyeti olmadığı için ucuzluk avantajı vardı ve ev hizmetçileri sendikasını görmezden gelerek, kontrolü tamamen örgütlü ev kadınlarının eline veriyordu.[31]

Her iki planın daha derin konuları iki katlıydı: sendikaların ve işverenlerle örgütlü işçiler arasında devlet aracılığının kabul edilmesi ve hizmetçiler için terfi olanağı. Orijinal plan her ikisini birleştiriyor böylece endüstriyel üretimdeki modern kapitalist emek ilişkilerini yansıtıyordu. Bu nedenle, kritik ve birçok sömürücü kısımlarına rağmen Ev Hizmetçileri Merkez Sendikası bunu kabul etmişti. Hindenberg-Delbrück planıysa tersine ustaların çalışma şartları üzerinde tüzel kontrolu ellerinde tuttukları ve önceliklere erişimi dikkatle sınırladıkları kapitalizm öncesi hizmet ilişkilerine ve lonca düzenlemesine kulak veriyordu.

Buhran, teraziyi iyimser varsayımları olan okul planının tersine doğru eğmişti. Hindenberg-Delbrück'ün geliştirdiği daha ucuz, okul ve sendika karşıtı çıraklık planının yolunu açmıştı. Onun -evin fabrika olmadığı ve o şekilde sabit çalışma saatleriyle, sözleşmelerle, müfettişlerle düzenlenemeyeceği- iddiası, böyle bir yaklaşımın altyapısı iflâs etmiş bir devlet tarafından finanse edilemediği için giderek makul görünmekteydi. Aynı ekonomik baskılar örgütlü evkadınları ideolojisindeki vurguyu evkadınlığının birçok meslek içerisinde onurlu bir tanesi şeklinde görülmesinden bir kadın mesleği olduğunun iddia edilmesine doğru kaymasına yol açtı. Sıkı emek piyasası kadınların evdeki yerlerine dönmeleriyle ilgili yanılsamalara katkıda bulunmuş, böylece, RDH'deki

30) *Zentralbibliothek der Gewerkschaften, Freier Deutscher Gewerkschaftsbund*, Berlin, *Zentralverband der Hausangestellten Deutschlands, Reichsfachgruppe im Deutschen Verkehrsbund*, Birinci Ulusal Konferans Protokolü, 28-29 Temmuz 1925, s. 31-35; *Reichsfachgruppe Haus und Wachangestellte im Gesamtverband der Arbeitnehmer der Öffentlichen Betriebe und des Personen- und Warenverkehrs*, Üçüncü Ulusal Konferans Protokolü 22-24 Mart, 1931, s. 59-71.

31) HN, HANN 320 I, Akte 66. Hanover İli Evkadınları Derneği toplantısı, 3-4 Mayıs 1927.

herkes henüz daha feminist ülküden vazgeçmeye hazır olmasa da, mesaj istekli kulaklara girmişti.

1932'de Buhran derinleştikçe konular sertleşti. Haziran'da RDH'nin Weimar'daki bir genel kurulunda imza toplayan yaklaşık otuz şube BDF'den ayrılıp, RDH'nin BDF'ye tabi üye olması yerine bunlarla eşit ortak olacağı bir çalışma komitesi kurmaya kalktılar. Bu bir bombaydı ve RDH'yi neredeyse ikiye bölmüştü.

Tartışmada BDF'den ayılmanın birkaç nedeni ortaya çıktı. Bir tanesi RDH dışından, sağdan gelen baskıydı. Rakip sağ kanat ev kadınları teşkilatı ve Katolik Alman Kadınları Birliği (Katolischer Deutscher Frauenbund) RDH'yi, sadece kürtaja karşı olarak kayda girmeyen BDF'ye dâhil olarak, ceza yasasının kürtajı yasaklayan Paragraf 218'inin kaldırılmasını üstü kapalı şekilde desteklemekle suçlamıştı.[32] Bir diğer neden, birçoğu, yaşlanan kadın hareketiyle işbirliği yapmayan gençler arasından üye alınmasıydı. Hindenberg-Delbrück'ün belirttiğine göre yeni akım,

> ...liberalizmin uzağına, yükümlülüklere doğru; kariyer kadınından ev kadını ve anneye doğru [idi]. Üstünde durduğumuz her şey artık öne çıkmaktadır. Bu bizim için BDF gibi geleneksel bağlarımızı bırakma saatidir; işimiz için özgürlüğe ihtiyacımız var; eğer bu saati kaçırırsak sağlam bir üye alma vasıtasını kaçırırız, özellikle de gençlik bize yabancı kalır... Bizler kadınlara karşı değiliz, ama ailenin ve devletin yanındayız.[33]

Bazıları BDF'nin doğrudan işsizlik tehlikesi içerisinde olan çalışan kadınların ihtiyaçlarına çok fazla yoğunlaştığından korkmaktaydı. 1932'de Nasyonal Sosyalizm gibi diğer siyasi konular da RDH'yi BDF'den ayırmıştı.

BDF, Nazi Partisi'ne ve onun anti-feminizmine karşı tekrar tekrar uyarıda bulunmuştu. Fakat aralarında bazılarının bu yeni inanışa eğilim duyduğu tutucu Alman Nasyonal Halk Partisi sempatizanlarının da bulunduğu tüm üyeleri ikna olmamıştı. BDF üyeliği etrafındaki bu tartışmada mesele reddetme şekline geldi. Böylece, RDH'nin koalisyon ortağı Tarımsal Ev Kadını Dernekleri Ulusal Federasyonu Ekim 1931'de

32) Atina Grossmann, Bu kitaptaki Kürtaj ve Ekonomik Kriz: Paragraf 218'e Karşı 1931 Kampanyası.

33) IIN, IIANN 320 I, Akte 83. RDH genel kurulu 8-10 Haziran 1932.

BDR'yi bırakma kararı aldı. Nasyonal Sosyalizmle herhangi bir bağı reddeden önderleri sadece birkaç yıldır ayrılmaya karar vermiş olduklarını bildirmişti;[34] fakat aslında emekli kurucusu, saygı duyulan onursal başkanı Elisabeth Böhm, eski bir Alman sembolü olarak kendisine çekici geldiğini söylediği gamalı haç takıyordu.[35]

RDH için bu koalisyon ortağını kaybetmek ve artan bir siyasi kutuplaşma zamanında sivri bir BDF yanlısı görünmek anlamına geliyordu. Sağ kanadı için bu kabul edilmezdi. RDH'nin önderi dâhil, ılımlı ve liberalleri zaten fazlasıyla seyrelmiş olan kadın hareketiyle bağları korumak için çok mücadele etti. Diğerleri şubelerindeki kariyer kadını dernekleriyle, özellikle daha liberal olan güneyde gerçek olan iyi ilişkilere işaret ettiler.[36] Fakat oylar sayıldığında 587 kişi ayrılma, 478 karşısında oy vermiş, 5 oy geçersiz sayılmıştı.[37] Altıya beşlik küçük bir farkla RDH, BDF'den ayrılmayı seçmişti.

Mücadelenin yankıları aylarca sürdü ve Bäumer karara saldırıda bulunduktan sonra ayrılış daha da genişledi. BDF organı *Die Frau*'nun Temmuz 1932 sayısındaki "Kadınlar Cephesi" başlıklı bir makalede, devam eden ekonomik kriz ve kadınları parlamenter sistemin dışına itmeyi amaçladığını düşündüğü Nasyonal Sosyalizm tehdidi sırasında kadın hareketinin parçalanmasına hayıflanmaktaydı. Naziler de kadınları teşkilâtlandırmaktaydılar. Bu ortamda RDH'nin adımının kelimenin orijinal ve verimsiz anlamıyla gerici olduğunu yazıyordu. Fakat Hindenberg-Delbrück cevabı yapıştırmıştı: "Kim daha ileri geleceğe bakıyor göreceğiz. Ev kadınları hareketi daha başından evkadınını çalışan, başaran, yaratan, aileye, halka, ulusa hizmet eden ve onlara karşı çıkmayan birisi olarak görmüştür."[38] O, kadınların, kadınların hatırı için organize ettikleri kadın hareketi akımını reddediyordu. Anneliği popüler olmadan çok önce destekleyen ev kadınları hakiki öncülerdi. "Biz

34) Aynı eser. RDH Yönetim Kurulu toplantısı, 9 Haziran 1932.

35) *Land und Frau*, 19 Eylül, 1931, s. 694. Röhm, Berlin Doküman Merkezi'ndeki dosyasına göre Nazi Partisi'ne 1935'te katıldı. O yıl Tarımsal Ev Kadını Dernekleri Ulusal Federasyonu'nu Köylü Cephesi içerisinde eritmek için emeklilikten geri döndü.

36) HN, HANN 320 I, Akte 83. RDH Yönetim Kurulu toplantısı, 9 Haziran 1932.

37) Her şubeye her yüz üye için bir oy hakkı verilmişti, fazlası il seviyesindeki federasyonuna gidiyordu. Bu toplantıdaki oylar RDH'nin 1928'deki zirvesinin yarısı olan 107,000 üyeyi temsil etmekteydi.

38) *Mitteilungen des Hannoverschen Hausfrauenvereins*, Ağustos 1932.

ev kadınları yeni bir yarının eşiğinde olduğumuzu hissediyoruz ve ona katkıda bulunuyoruz. Bu büyük saatte kız kardeşlerimizin "ölüp yeniden doğmalarını ve aynı amaca, milletin aile sayesinde yeniden doğmasına yönelik çaba sarfetmelerini' arzuluyoruz."[39]

Aslında ayrılış önemli bir meydan okuma ortaya çıkarmıştı. Ulusal politik ortamdaki değişim rüzgârlarını hisseden RDH'deki muhalifler kendilerini yalnızca BDF içerisindeki muhalifler olarak değil, "eski" kadın hareketine önemli bir alternatif sunan bir evkadınları hareketi olarak gösterme zamanının gelmiş olduğunu hissettiler. BDF'yi yönlendiren kariyer kadınlarının birleştirici dürtüsüne karşılık, onlar tamamlayıcı alanlar görüşünü diriltiyorlar, yeni akılcı ev ekonomisi elbiselerini giyiyorlardı. Modern ev kadını, yeni teknoloji ve iş uygulamalarının yardımıyla, doğrudan ailesine hizmet ederek, dolaylı olarak da bütün genç kızları -kendileri gibi bazılarını müdür olmak, işçi sınıfınkileri hizmetçi olmak için- ev ekonomisi becerilerinde eğiterek halka hizmet edecekti. Zafer, cinsiyetle bölünmüş bir sistemde RDH'yi çağdaş kıyafetli harem politikası için kadın hiyerarşisinin tepesine koyacaktı.

"Yeni Düzen"

Birkaç ay sonra hem meydan okuyan, hem de okunanlar kargaşa içerisindeydiler. Hitler Şansölye olmuş ve Nazi Parti örgütü bir tasfiye süreci ve *Gleichschaltung* denilen siyasi eş-zamanlama yoluyla Almanya'daki sayısız derneği ele geçirmeye başlamıştı. Yeni hükümete göre bu, başka şeylerin yanı sıra, yönetim kurullarının bileşiminin üçte bir Nazi, üçte bir Alman Nasyonal Halk Partisi ve üçte bir "güvenilir milliyetçilerden" oluşması demekti. Yahudi üyeler kalabilirdi, ama lider mevkilerinde değil; başka da kabul edilmeyecekti.[40] Kadın grupları için bu, Nazi Kadınlar Gurubunun kontrolünü ve bir devlet tüzel kuruluşu içerisine, ya Kadınlar Cephesi ya da ücretli işçileri içine alan Emek Cephesi ya da Tarımsal Ev Kadını Dernekleri Ulusal Federasyonu'nun içinde yok olduğu Köylü Sınıfı gibi karışık bir guruba çekilmeyi gerektiriyordu.

BDF kendisini tasfiye etti, ama RDH yeni kurallara teslim oldu. Sağ

39) Aynı eser

40) HN, HANN 320 I, Akte 85, I. Maliye Bakanı Jecker'in mesele hakkındaki araştırmasını yanıtlıyor, RDH Yönetim Kurulu toplantısında rapor edilmiştir, 11-12 Mayıs 1933. Bu RDH'nin 1935'teki tasfiyesinden sonra düzenleme tartışmalı hale gelmiştir.

kanadındakiler Nazi partisine katılacak kadar yakın hissediyorlardı, ılımlıları bile örgüt ve çalışmaları için biraz özerklik kurtarmak umuduyla uyum sağladılar. Ulusal yönetim kurulunun Yahudi üyeleri erkenden istifa ettiler, ama şubeler çeşitli tecrübeler geçirdiler. Bazı durumlarda Yahudi üyeler derneklerin yerel Nazi yetkilileriyle işbirliği içerisinde "başka problem yok" raporlarına izin vererek çabucak dışarı itildiler. Bazı şubeler yönetim kurullarında Yahudiler'in varlığını savundular ve buna karşılık sahalarında problem bildirmek zorunda kaldılar. Son olarak Yahudiler'i genelgeden bile önce dışarıda tutmuş ya da çıkarmış olan şubeler bulunmaktaydı.

Doğu Prusya Bölgesel Ev Kadınları Derneği "zaten Nasyonal Sosyalist hareket ruhuyla çalıştıklarını ve geçmişi de kapsayacak şekilde Nasyonal Sosyalizm'de somutlaşan erkek ideasının kadın refakatçisi olarak görülmeleri gerektiğini" bildirmişti.[41] 1933'te Nazi Partisi'ne katılan Hindenberg-Delbrück pragmatik bir konum almıştı: gençlik Kadınlar Grubu'nun arkasındaydı, bu nedenle de iyi karşılanacak bir ortak olmalıydı. Kişisel olarak biraz daha ileriye gitti. 1928'deki Şehir Kadınları Federasyonu'na karşı kampanya sırasında şubesini Yahudiler'den temizlemiş olduğunu iddia etti:

> Burada Hanover'de, Yahudi bir Yönetim Kurulu üyesinin görevi aldığımda fark ettiğim ihanetinin onu atmamı sağlaması şansına sahip olmuştum. Neredeyse tüm Yahudiler o mücadele sırasında derneğimizi terk ettiler ve o zamandan beri çalışmamızda ve gazetemizde, örneğin Hıristiyan bayramlarında, Hıristiyanlığın vurgulanmasını sağladım, böylece Yahudiler kendilerini rahat hissetmediler ve üyelik için uğraşmadılar... Tüm RDH benzer şekilde davranmalıydı.[42]

Böylece, bağlılık dereceleri farklı olan RDH şubeleri, devletin yeni kurulan Kadın Cephesi'ne katılma ve Nazi Kadınlar Gurubu'yla işbirliği yapma oyu verdiler; bunu yapan ilk "profesyonel" kadın gurubuydular.[43] Fakat yeni rejimde anti-Semitizm tek başına başarıyı temin etmiyordu, çünkü o özerkliğin de bırakılmasını istiyordu. Burada RDH sert

41) Aynı eser.

42) Aynı eser, Akte 72, 30 Mart, 1933, Hindenberg-Delbrück'ün Dralle'ye mektubu. O bunda istisna olmayabilir; sadece kayıtlarının korunması onu daha kolayca teşhis edilir kılmaktadır.

43) Aynı eser, Akte 85. RDH Yönetim Kuruluna genelge, 14 Mayıs 1933.

mücadele etti. Başkanı yargısal meseleleri tartışma yetkisine sahipti. Hitler'in başa geçmesinden sonraki iki yıl boyunca parti içi mücadeleler Berlin'de şaşkınlık yaratmıştı.

Tüzel devlet için farklı tasarılar vardı. Kadınların onun içerisindeki yeri de, yerel fanatiklere önemli manevra sahası verecek şekilde değişkendi. Şikâyetler yağmaya başlamıştı. Yine de, yeni rejim RDH'nin uzun zamandır hedeflediği, hizmetçi maaşlarından külfetli sosyal güvenlik vergilerini kaldırınca birçok kalp kazanılmıştı. *Die Deutsche Hausfrau*, "Yeni Almanya'da hiçbir şey olanaksız değil!" diye keyifleniyordu.[44] 1933 sonbaharında Nazi Partisi'nin Nürnberg mitingine davet edilen Hindenberg-Delbrück "son derece güzel deneyim için" şükran dolu olarak dönmüştü.[45] Mücade sırasında erkek unsurun baskın olmak zorunda olduğunu, ama yeni devlette kadının tekrar kendine geleceğini anladığını iddia ediyordu. Sessizce sabretmek ahenge yol açacaktı.[46] Hanover Ev Kadınları Derneği'nin istifa eden hukuk danışmanına şunları yazmıştı:

> Ekonomik iyileşme sayesinde kadınların aileye dönmelerine izin verecek bir devlet ve toplumsal düzen için çalışıyoruz. Hükümetin açık şekilde bu yolda gitmesi bizim en büyük sevincimizdir... Sizin de ilerde tam gün ev kadını ve yalnızca ev kadını olarak bizim çevremize döneceğinizi umarız.[47]

Başka kaç tane ev kadını profesyonel "kızkardeşlerinin" bu amansız davetini paylaşmaktaydı? Kesinlikle diğerleri de bu yeni mutluluk hissini paylaşmaktaydı. *Mein Kampf*'ı yeni okumuş olan, kendisini "bu adamın basitlik ve büyüklüğünden etkilenmiş buluyor... İnsan yalnızca, işini tamamlayıncaya kadar tanrı bu adamı korusun diyebiliyor" idi.[48] RDH'nin Katolik Alman Kadınlar Birliği'nden gelmiş ve BDF'ye sadık kalmaya çalışmış olan sabırlı lideri Maria Jecker bile, dediğine göre RDH'nin hatırına, artık partiye katılmıştı.[49] Onun hedefi tüzel devlet

44) *Die Deutsche Hausfrau*, Ağustos 1933, s. 113-15.

45) HN, HANN 320 I, Akte 15. Hanove şubesi Yönetim Kurulu toplantısı, 8 Eylül 1933.

46) Aynı eser, Akte 71, Hindenberg-Delbrück'ün Hanover İli Evkadınları Derneğine raporu, 21 Eylül 1933.

47) Aynı eser, Akte 14, 3 Haziran 1933, Hindenberg-Delbrück'ün Dr. jur, Gertrud Rahmsdorf'a mektubu

48) Aynı eser, Akte 72, II. 20 Haziran, 1933, Hanover İli Evkadınları Dernek başkanı Franziska Wieman'ın Hindenberg-Delbrück'e mektubu.

49) Aynı eser. Ayrıca, Maria Jecker'in Berlin Doküman Merkesindeki dosyası.

içerisinde, 15 milyon ev kadını ve elbette RDH'nin yöneteceği 1.5 milyonun üzerinde hizmetçiyi kapsayacağı iddia edilen bir "Ev Kadınları Sınıfı" oluşturmaktı.

Fakat inanç yeterli değildi. Zafer sarhoşu genç kadın Naziler "modası geçmiş" biçimleri, kişileri ve fikirleri uzaklaştırdılar. Küstahça yerel ev kadını derneklerinin üye listelerini, tutanaklarını ve muhasebe defterlerini istediler.[50] Başka yargısal problemler de vardı. 1933 sonbahar ve kışında yeni Ev Yardımcıları Sendikası saldırgan biçimde ev hizmetçilerini örgütlemeye başladı. Tasfiye olan hizmetçi sendikalarının yerine geçmiş ve Emek Cephesi'ne uyum sağlamıştı. Bunun ev kadınları derneği üzerinde iki önemli etkisi oldu. İlk olarak, hizmetçilerin sendikalaşmasına karşı çıkanlar için bu, sınıf mücadelesi ve Marksizm kokuyordu. İkinci olarak, RDH'nin resmi amacı hizmetçileri emek hiyerarşisine değil, kadın hiyerarşisine sokmaktı. Emek Cephesi örgütlenmesi başarının eşiğinde olduğunu umdukları heveslerini tehdit ediyordu.

Son olarak, eş ve anne ideolojisine bağlı kadın grupları, kendi aralarındaki eski rekabet yüzünden farklı bölümlere ayrılmışlardı. O nedenle, RDH'nin iyi ilişkiler geliştirmiş olduğu Katolik ve Protestan kadın grupları, Vatansever Kadınlar Derneği ve Ulusal Geniş Aileler Birliği ve diğerleri, şimdi birbirleriyle ve yeni Nazi kadın guruplarıyla, bu çok sayıdaki gönüllü grupların yerini yekpare kontrolün almasını amaçlayan bir devlet içerisinde ev kadınlığını ve anneliği "yönetme" ayrıcalığı için itişip kakışmaktaydılar. Nasyonal Sosyalist Yardım işsiz fakirlerin rahatlatılmasını ele almış, Emek Cephesi ev hizmetçilerinin düzenlenmesini üstlenmiş, Leipzig'deki tüketici test laboratuarı yozlaşma suçlamalarıyla dağıtılmış ve çocuk bakımı, içişleri bakanına bağlı ve Protestan ve Katolik "annelik hizmetleri" ve Bebek ve Çocuk Bakım Derneği tarafından birlikte işletilen yeni "Annelik Hizmetleri"ne devredildi. Paniğe kapılan RDH tüm sahasının kapatıldığını anladı. Geriye tek bir şey, ev ekonomisi kalıyordu. Bunda da hızlı hak iddia etmeleri gerekiyordu, çünkü bunda bile güvencede değillerdi.[51]

Ev ekonomisinde uzmanlaşma aile yanında bir yıllık zorunlu hizmet planında muradına ermesi için Hindenberg-Delbrück'e büyük şans vermişti. Ucuzluk mali krizi içerisindeki devletin esas isteğiydi. Mayıs

50) HN, HANN 320 I, Akte 865, II. 24 Haziran 1933, Hindenberg-Delbrück'ün RDH Yönetim Kurulundaki Wissdorff'a mektubu.

51) Aynı eser, 13 Aralık 1933 Emma Kroker'in Jecker'e mektubu.

1933'te bunu RDH Yönetim Kuruluna sunarken, Şansölye kızlar için zorunlu hizmet hedefi koyduğuna göre, RDH'den gelen böyle bir planın başarısı için olanak bulunduğunu iddia ediyordu. Plan, kızların bir ailenin yanında bir yıllık zorunlu hizmeti bitirmeden evlenmelerine, ücretli çalışmalarına ya da meslek eğitimi görmelerine izin verilmemesini teklif etmekteydi. Evkadını derneklerinin tercihan geniş ailelere yardım tahsis eden aracı kuruluş şeklinde hareket etmelerine rağmen, mekân kendi ya da yakın aileleri olabilirdi. Karşılığında sadece oda ve yiyecek alacaklar, yıl sonunda sınanacaklar ve geçerlerse hizmet yılının doldurulmasının kanıtı olarak kendilerine sertifika verilecekti. Bu şekilde ev hizmetçilerinin yerine geçmeyecek, onları tamamlayacaklardı. Hindenberg-Delbrück devamında, planın siyasal değerinin, "Alman aileleri yeniden, çeşitli sosyal tabakaların birbirlerini tanıdığı ve işbirliği yaptığı bir ulusal eğitim mekânı haline gelecek" olduğu sonucuna varıyordu.[52]

Nisan 1934'te RDH ve rakibi birleşip devletin kadın bürosuyla bütünleştiler. Aile yanında hizmet yılının uygulanması çağrısı ulusal kadın lideri Gertrud Scholtz-Klink'ten, Ulusal Emek Sicilinden ve Ulusal Gençlik Liderinden geldi.[53] Hindenberg-Delbrück'ün planı değişikliklerle benimsendi ve o artık hiyerarşik biçimde örgütlenmiş olan ev kadınları gurubunun tepesine -eski başkanını ve diğer dört kişiyi de içeren "küçük önderler halkasına"- yükseltilmişti.[54] Yeni RDH kendisini Kadınlar Bürosu'nun Eylül 1934'te kurulan yeni Ekonomi ve Ev Ekonomisi Bölümü'nün "seçkin birlikleri" olarak görüyordu ve orada Hindenberg-Delbrück, planın uygulanmasının şef danışmanı oldu. Nazi Kadınlar Gurubu şubeleriyle birlikte RDH şubeleri 1935 başlarında ulusal çapta eyleme geçtiler. Planın hedef kitlesinin hevesi eşit şekilde yüksek değildi. Resmi rapor bile bazı kızların yüksek işsizliğe rağmen toprakta çalışmaya direndiklerini kabul etmekteydi. Fakat inatçılığın üstesinden gelmek için toplumsal ve siyasal baskı kullanılabilirdi.

RDH, örgütlü kadın hareketine karşı çıkışında kazanmış görünüyordu. Ama Nasyonal Sosyalizm koşulları altında zafer, intiharı gerektiriyordu. Sonunda RDH parça parça ve hızla kimliğini devlet teşkilâtına,

52) Aynı eser, Akte 85, I. RDH Yönetim Kurulu toplantısı, Mayıs 1933.

53) Aynı eser, Akte 7. *Zwanzig Jahre Hausfrauenarbeit in Hannover*, 1915-1935, s. 27.

54) ZSAP, 70 Re 2, Akte 3. RDH'nin *Kleiner Führerring* Toplantısı, 6 Temmuz 1934.

özerkliğiniyse parti örgütüne kaptırdı, her ikisi de erkek egemen parti ve devlete tabi oldu.[55] Nihayet içi boşalmış organizasyon tasfiye edildi. Eylül 1935'te ulusal kadın lideri Scholtz-Klink, Derneğin Ekonomi ve Ev Ekonomisi Bölümü içerisindeki sınırlarını kaldırmanın ve bir dernekten geçmeden her Alman kadınına açık olan Bölüm içerisinde bireysel üyelik yapmanın zamanının geldiğini düşündü.[56]

"Tüm kadınların evden Anavatan hizmetine dâhil edilişi Derneğimiz tarafından 1915'ten beri sahip olunan amacın başarılması şeklinde kutlandı."[57] Buna uygun olarak RDH, 4 Eylül 1935'teki son genel kurulunda yılsonunda dağılma ve üyelerinden çalışmaya devam etmek için birey olarak Ekonomi ve Ev Ekonomisi Bölümüne girmelerini isteme kararı aldı.[58] Bunu yapanlardan bazıları iletişim ağını sürdürdüler.[59] Diğerleriyse tasfiye edildiler. Hindenberg-Delbrück gibi bağdaşık bir kimse bile, "sırf burjuva çıkarları temsilcisi" olarak uzaklaştırılabildi ve sonrasında kendisi özel bir meçhule çekildi.[60] RDH, cinsiyet ayrımlı Nazi devletinin yeni ev kadınları kitlesi içerisinde "ölüp yeniden doğmuştu."

Sonuç

Bu hikâyeden ne sonuç çıkarabiliriz? Hizmetçi işverenleri olarak kadınların sınıfsal çıkarlarını korumak için I. Dünya Savaşı'ndan önce kendiliğinden kurulan ev kadını dernekleri, savaş sırasında kadın olarak bilinçlerini yükseltmeyi uman feministler tarafından yeniden şekillendirilmişti. Aslında ilk kadın hareketinin esas başarıları arasında olan o değerli yetkilendirilme hissini ve siyasal örgütlenme becerilerini elde etmişlerdi. Fakat onlar bu hareketin daha baştan yabancı, kötü kaynaşmış ve nihayetinde evlat edinen aileye düşman olan üvey kızkardeşleriydi. Belki de bazı kariyer sahibi kadınların yaşadığı ender başarılara haset eden ve kendi kimlikleri içerisinde sınırlı da olsa yeni fırsatların

55) Claudia Koonz, bu kitaptaki "Kadınların *Lebensraum*'u için Rekabet."

56) HN, HANN 320 I, Akte 7. *Zwanzig Jahre...* , s. 32.

57) Aynı eser, s. 33.

58) Aynı eser.

59) Önce Pomeranya Tarımsal Ev Kadınları Derneği'nde, sonra da Nazi devletinin Ekonomi ve Ev Ekonomisi Bakanlığı'nda Kadınlar Bürosu'nda çalışan Regina Frankenfeld ile Stuttgart'ta kişisel mülakat, 21-22 Ağustos 1981.

60) Hindenburg-Delbrück'ün, bu tarihçenin oluşturulmasına diğer birçok şekilde destek olan kızı Gisela Baumhauer'in katkı yaptığı 1967 otobiyografik taslağı.

tehdit ettiği bu kadınlar kadının evcimenliğine daha da kararlı bir şekilde sarıldılar. Ev kadınlığını mesleğe yükseltmede kadın hareketinin eteğine tutunan onlar sonunda fırsat müsait görününce uğursuz bir üstünlük iddiasında bulunmaktan kendilerini alıkoyamadılar; ev kadınlığının tüm kadınların mesleği olduğu ısrarına geri döndüler. Buhran diğer seçenekleri daha da katı biçimde sınırladığı bir zamanda bu birçoğuna rahat bir geri çekiliş gibi gelmiş olabilir.

Sınıfsal çıkarlar daha da önemli bir rol oynamıştır. Weimar Cumhuriyeti'nin daha başlangıcından esas düşmanını solda gören yalnız RDH değildi, ama onun kendine ait farklı çıkarları vardı. Hizmetçi sahibi olmak statü işareti ve hiçbir övgünün hoş gösteremeyeceği en kötü ev işlerinden kaçınmanın aracı olarak kalmıştı. Weimar Cumhuriyeti çalışma mevzuatına göre bunların tutulmasını zorlaştırmakla tehdit etmişti. RDH'nin "sıradan" -yani elitin korumasında olan yüksek eğitime devam etmeyen- kızlar için aile yanında bir yıl hizmet programı, Naziler zamanında modern milli çıkar kılığına bürünen bu kısmi serfliğe dönüşü kabul etmeye halkı hazırlamıştı.

Dahası orta sınıfın alt tabakasını fakirleştiren ekonomik felâket ve yapısal değişiklikler yüzünden haksız yere Sosyalist ve Liberal partiler suçlanmıştı. Sağcılar, liberalizmi kolayca Marksizme dönüşebilir olarak görmekteydi. Her ikisi de kamulaştırma ve zaten istikrarsız olan bu tabakanın siyasal ve toplumsal küçülüşünü gerektiren bir sınıfsal, cinsel ve ırksal dengeleme imasında bulunuyordu. BDF'nin tersine protestolarına ve onun sosyalist kadın hareketine olan tarihi düşmanlığına rağmen, örgütlü orta-sınıf ev kadınlarına liberal feminizm, sosyalizme tehlikeli biçimde yakın görünüyordu. Orta-sınıf ev kadınları sonradan görme bir sınıfın beyefendileri ya da hanımefendileri yerine tanıdıkları efendilere hizmet etmeyi tercih ediyorlardı. İkincisini en azından denenmiş ve doğru olan kadınlık geleneği içerisinde idare edebilirlerdi, kendi sınıflarının erkekleri gerçekten de onlara başarı ummak için sebep vermişlerdi.

Son olarak feministlerin böyle ev kadınlarını örgütlemesinin uygulanabilirliği hakkında tahminde bulunabilir. Aileler sonuçta sınıfsal özelliğin taşıyıcılarıdır ve aileyle özdeşleşmenin feminist çizgi üzerinde sınıf bilincini bölmekten çok güçlendirmesi muhtemeldir. Bu tarihsel vakada da durum kesinlikle böyleydi. Bir aile diğerine, bir ev kadını da diğerine benzemez. Erkekler "aile reisi" ve kendi aralarında sınıflara bö-

lünmüş oldukları sürece, bir adamın karısı başka bir adamın hizmetçisi olabilir. Ne hanımefendi ne de hizmetçi bu durumda özgür değildir. Ortak bir davada buluşmaları da olası değildir. Hanımefendinin kaybedecek çok şeyi vardır.[61]

Kişi eğer eşitliğe doğru gidemezse eşitsizliği benimseyebilir ve buna iyi diyebilir. Kapitalizm eşitsizliklere dayanır ve bunları sınıflar arasında, ırklar arasında ve kadınla erkek arasında sürekli olarak yeniden yaratır. Genellikle aile erkeklerinin elinde bulunan kârlı bir mülk sahipliğinden türeyen gelirleri olanlar gibi kapitalizmden çıkarı yüksek olan kadınlar için bu eşitsizlikler (sınıfın dönekleri dışında) kabul edilmeli ve ya gerekçelendirilmeli ya da iyileştirilmelidir. Burjuva *feministleri*, bazen işçi sınıfının feministleriyle ittifak arayarak iyileştirme eğilimindedirler. Birçoğu doğuştan sınıf eşitsizliğinin sınırlayıcı yapısını anladığı halde, liberal çizgide "fırsat eşitliği" talep ederek liyakate dayalı toplumsal terfi merdivenini erkekler için olduğu gibi kadınlar için de alçaltmaya çalışırlar. Fakat burjuva *antifeministleri* bu zar zor eşitleyici eğilimlere bile direndiler. Kadınların ailenin çerçevelediği, daima erkek ve çocukların emrinde olan varlık şeklindeki "doğal" yerini savunmak ve yüceltmek için feministlerden öğrendikleri taktik ve silâhlarla seferber oldular. Ayrıca nispeten sabit olan sınıfsal farklılıkları da doğal kabul ediyorlar ve bunları kendi avantajlarına kullanmaya çalışıyorlardı. Ailelerinin hizmetçileri olarak - statü için, iş rahatlığı için, başka alanlarda sahip olamadıkları iktidarı kendi "alanlarında" hissetmek için - kendi hizmetçilerini istiyorlardı.

Örgütlü kadın hareketi, mesajının çoğunu çarpıtarak özümseyen antifeministleri besleyip çatıştığı bir durgunluktan sonra çöktü. Nazi devletiyle gönüllü işbirliği yapanlar artık düzgün, modern, rasyonel çizgide örgütlenmiş tamamlayıcı bir alanda iktidarı paylaşmayı umdular. Yeni şişedeki eski şaraptı o, ama tanımadan tatmak zorundaydılar.

61) Rayna Rapp, Ellen Ross ve Renate Bridenthal, "Examinin Family History," *Feminist Studies 5*, no. 1 (İlkbahar 1979) *The Doubled Vision*' da yeniden basım, J. Walkowitz, ed. (Londra: Routledge & Kegan Paul, 1983). Ayrıca, Renate Bridenthal, "The Family Tree," Amy Swerdlow, ed. *Household and Kin: Families in Flux* (New York: The Feminist Pres and McGraw Hill, 1980).

Kuşatma Altındaki Kız Kardeşlik: Almanya'da Feminizm ve Anti-Semitizm, 1904-1938

Marion Kaplan

Weimar Cumhuriyeti'nde Yahudi kadınlar cinsiyet ve ırk ayrımının çifte yüküyle karşılaşmışlardı. Marion Kaplan'ın makalesi Yahudi cemaati içerisinde feminist amaçları desteklemek için mücadele eden ve Naziler iktidarı ele geçirene kadar örgütlü burjuva Alman kadın hareketi içerisinde olan Yahudi Kadınlar Birliği (Judischer Frauenbund; JFB) üzerine odaklanmaktadır. Makale geniş, orta sınıf ortamı içerisinde kadınların cinsiyete özgü ortak etnik/dinsel sınırlar ötesi deneyimleri paylaştıklarını ama yine de bu aynı kimliklerin yarattığı ayırımlardan muzdarip olduklarını ortaya koymaktadır. Alman ve Alman-Yahudi kadın örgütleri arasındaki ilişki giderek ırkçılaşan (bu vakada anti-semitik) bir toplum içerisinde kızkardeşliğin gücüne ve sınırlarına işaret etmektedir. Modern azınlık politikalarıyla paralellikler çoğu zaman barizdir. Yahudi kadınları kendi Yahudi cemaati ve mirasıyla olumlu şekilde özdeşleşmişler, onun için de anti-Semitler tarafından -olumsuz- özdeşleştirilmişlerdi. Aynı zamanda da kendi Yahudi cemaatleri içerisinde medeni eşitlik için mücadele etmek zorundaydılar. Fakat Nazi döneminde Yahudiler olarak giderek ilişkileri kesilmiş ve eziyet çekmişlerdir. Evvelki Yahudi dayanışması ortadan kalkmış ve Yahudi feministlerin daha önceki cinsiyete özgü kaygılarının yerini katıksız hayatta kalma stratejileri almıştır.

Bu makale Almanya'daki Yahudi feminist hareketinin Alman emsâliyle ve civardaki toplumla olan ilişkisini araştırmaktadır. Alman-Yahudi kadınları giderek kadın düşmanı ve anti-Semitik hale gelen bir toplumda çifte bir cinsiyet ve "ırk" damgalamasından muzdarip olmuşlardır. Göreceli toplumsal barış ve uyum zamanlarında Yahudi kadınlar kendi Yahudi-Alman cemaatleri içerisindecinsiyet ayrımcılığıyla mücadele etmişlerdir. Çoğu zaman ortak kaygılara odaklanarak Alman kız kardeşleriyle feminist dayanışmada birleşmişlerdir. Fakat radikal, ırkçı anti-Semitizm arttıkça Yahudi kadınları zorla diğer feministlerden ayrılmışlardır. Artan korkunç anti-Semitik eziyetler karşısında feminist sadakat ortadan kalkınca Yahudiler'in yaşaması için mücadele etmişlerdir.

Bu tarih üç kısma bölünmüştür. İlki Yahudi Kadınlar Birliği'nin (Judischer Frauenbund; JFB) Yahudi cemaati içerisindeki programlarını anlatacaktır. İkincisi, Birliğin Weimar Cumhuriyeti sırasında Alman feminist hareketiyle olan işbirliğini açıklayacaktır. Üçüncü kısımsa Yahudi kadınların Nazi diktatörlüğü altındaki hayatta kalma stratejilerini tartışacaktır. Yahudi Kadınlar Birliği'nin başarılarının ve yenilgisinin hikâyesi (ırka bakılmaksızın) tüm kadınların rolleri, (cinsiyete bakılmaksızın) tüm Yahudiler'e karşı ayırım ve Alman orta sınıfının siyasal ve toplumsal güç ve zaafları hakkında çok şey ortaya koymaktadır.

Sadakat ve Cemaat

Alman-Yahudi kadınları (daha sonraları Nazilerin "ırk" diye damgalayacakları) etnik/dini kalıtları ve cinsiyetleri neticesinde bir çifte risk durumunda yaşıyorlardı: Yahudi ve kadın olarak Almanya'daki ayırımcılığa dayanmışlar, kadın olarak da kendi Yahudi cemaatlerinde ikinci sınıf yurttaşlıktan çok çekmişlerdi. Örneğin Yahudi olarak Alman devletlerinde oy hakkından mahrum edilmişlerdi; Alman İmparatorluğunda Yahudi erkeklerine oy hakkı verildiğinde ise, Yahudi kadınları Alman kadınlarının oy hakkı elde etmelerini beklemek zorunda kalmışlardı. 1918'de kadınlara oy hakkı verildiğinde bile Yahudi kadınlarınınki yalnızca lâik bir zaferdi; kadın olarak Yahudi cemaati seçimlerinde oy vermeleri halâ reddediliyordu. Benzer şekilde Alman kadınları öğretmen (1860'lar ve 1870'ler) olarak ve devlet memuru (1880'ler) olarak mütevazı ilerlemeler yaptığı zaman anti-Semitizm Yahudi kadınlarının bu ilerlemeden pay almalarını engellemişti. Yine de İmparatorluk Almanya'sında Alman-Yahudi kadınları Yahudi erkeklerinin politik ve

ekonomik başarılarından ve Alman kadınlarının erkek alanları olan yüksek öğrenime ve mesleklere (1900) ve nihayet politikaya (1918 sonrası) açtıkları gediklerden yararlanmışlardır. Yüzyıl dönümünde Yahudi orta sınıf kadınları giderek enerjilerini evin ve ailenin ötesine çevirebiliyor, Yahudi hayır işlerine gönüllü olabiliyor, yüksek öğrenime ve kariyere başlayabiliyor ve Alman kadın hareketi içerisinde faal olabiliyorlardı. 1904'te Uluslararası Kadınlar Konseyi toplantısı vesilesiyle geleneksel Yahudi kadın dini cemiyetlerinin daha ilerici üyeleriyle Alman feminist hareketine dâhil olan Yahudi kadınlar JBF'nin çekirdeğini oluşturmuşlardı.[1] Kurucusu ve başkanı, adanmış bir feminist ve sofu bir Yahudi olan Bertha Pappenheim idi.[2] Onun örgütü geniş bir izleyiciyi, 50,000 kadın, ya da 30 yaş üstü tüm Yahudi kadınlarının yaklaşık yüzde 20'sini cezp etmişti. 1933'e kadar Alman kadın hareketi içerisinde işbirlikçi ve destekçi bir rolü sürdürürken Yahudi cemaati içerisinde 1938'e kadar önemli rol oynamıştı. Birlik, feminist -"kadının çalışması ve kadın hareketi"- amaçlarını güçlü bir Yahudi kimliği hissiyle birleştirmişti. Çabaları şunlara yönelikti: (1) Yahudiler arasında cemaat bilincini güçlendirmek; (2) burjuva kadın hareketinin ideallerini ileri götürmek; (3) erkeklerle eşitlik temelinde kadınların Yahudi cemaatine katılımlarını genişletmek; (4) Yahudi kadınlarına kariyer eğitimi sağlamak; (5) ahlâksızlığın her biçimiyle, özellikle de kadın ticaretiyle mücadele etmek. JFB'nin Alman burjuva kadın hareketinin amaçlarını desteklemesi kendisinden önce gelen ya da ona paralel olan diğer Yahudi kadın

---

1) Uluslararası Kadınlar Konseyi 1888'de kurulmuş ve kadınların hukuksal, eğitimsel ve kariyet reformları için mücadele etmiştir. Bkz. Edith Hurwitz, "The International Sisterhood," Renate Bridenthal Claudia Koonz *Becoming Visible: Women in European History* (New York 1977).

2) Bertha Pappenheim katartik psikoterapiyle tevdi edilen ilk kişiydi ve onun vakası "Anna O" vakası şeklinde iyi tanınır oldu. Viyana'da Josef Breuer tarafından Aralık 1880'den Haziran 1882'ye kadar yapılan tedavisi Freud ve Breuer'in *Studies in Hysteria* kitabına dâhil edilmişti. Bkz. Ellen Jensen, "Anna O - A Study of Her Early Life," *The Psychoanalytic Quarterly* 39 (1970): 269-93 Bu makale Anna O ve Pappenheim hakkındaki psikoanalitik yorumun bir bibliyografyasını içermektedir. FJB'yi kurmadan evvel Pappenheim feminist temali birkaç oyun ve broşür yazmış ve Mary Wollstonecraft'ın *A Vindication of the Rights of Women*'ını çevirmiştir. Daha fazla bilgi için bkz: *The Jewish Feminist Movement in Germany: The Campaigns of the Jüdischer Frauenbund, 1904-1938* (Connecticut, 1979)'daki bölümüme ve Max Rosenbaum ve Melvin Moff, ed. Anna O: *Fourteen Contemporary Reinterpretations* (New York, 1984)'daki makalem Bertha Pappenheim: An Historical Perspective."

örgütlerinden ayırmıştı.[3] Burjuva hareketini desteklemesi onu önemli Protestan ve Katolik kadın örgütlerinden de ayırmıştı.

JBF, kadının alanını fırsatlarını arttırarak ve bakışını genişleterek büyütmeye çalışan hâkim on dokuzuncu ve yirminci yüzyıl burjuva kadın hareketine aitti. Yalnızca kadınların Yahudilikteki konumuyla değil, Almanya'da Yahudiler'in ve kadınların durumuyla, her yerde anti-Semitizmin varlığıyla ve antifeminizmin inatçılığıyla biçimlenen talepleri esasen reformistti. JFB, geleneksel, liberal siyasal iktidar elde etme stratejileriyle meşguldü. Aynı zamanda da "kadınlar için, kadın" örgütünü kurarak, "erkek iktidarına" kendi alternatifini geliştirmişti.

JBF'ye bağlılık sınıfın ve yaşın bir ürünüydü. Üyeleri Alman-Yahudileri'nin ezici şekilde orta-sınıf olan sosyoekonomik konumunu yansıtmaktaydı.[4] JFB üyeleri ücretli çalışmayan orta-sınıf evkadınlarıydı. Profesyonel kadın örgütlerine ya da işçi sınıfı kadın derneklerine girişlerini kolaylaştırabilecek ne profesyonel kariyerleri ne de işçi sınıfıa bağlılıkları vardı. JFB böyle ev kadınlarına dinsel ve sınıfsal kimliklerini paylaşan kadınlarla işbirliği yapma fırsatını sunmaktaydı. Yahudi işçi sınıfı JFB'de temsil edilmiyordu. O sınıf küçük zanaatla uğraşan ve Almanya'nın banliyö merkezlerindeki hafif sanayilerde istihdam edilen peşpeşe gelmiş Doğu Avrupalı göçmen dalgalarından oluşmaktaydı. Bu Doğu

---

3) FJB bülteni *Blätter des Jüdischen Frauenbunds: Für Frauenarbeit und Frauenbewegung* (bundan sonra BJFB) alt başlığı "Kadın Çalışması ve Kadın Hareketi İçin" idi. Hedefler BJFB, Ocak 1928, s. 1'de bulunabilir. 1905'te hedefleri benzerdi ama vurgulama "onları etkileyen her yönden kadınlar için çalışmak, etraflarındaki dünya hakkında onları eğitmek, iş bulmalarına yardım etmek ve onları hayat kazanmanın zorluklarından uzaklaştırmak üzerineydi (*Jahrbuch der Frauenbewegung* [1912]). FJB'den önceki örgütler Jacob Segall tarafından "Die Jüdischen Frauenvereine in Deutschland," *Zeitschrift für Demographie und Statistik der Juden* (bundan sonra ZDSJ) (10 Ocak 1914): 2-5 ve 10 Şubat 1914: 7-23). FJB daha önceki kadın destekçilerinden ya da 1930'larda 80 kadın destekçiye ulaşan (Almanya'daki) B'nai B'rith Kız Kardeşliği'nden çok daha yoğun programa sahipti. Bu sonuncusu erkek localarının tamamlayıcısıydı ve kadın hakları mücadelesine karışmamıştı. 4) 1870'de Alman-Yahudileri'nin yaklaşık yüzde 60'ı üst ve orta-sınıftandı, yüzde 25'i de alt-orta-sınıf olarak tanımlanabilirdi (Monika Richarz, ed., *Jüdisches Leben In Deutschland. Selbstzeugnisse zur Sozialgeschichte imKaiserreich* [Stuttgart, 1979], s. 24). 1933'te Yahudi olmayan Almanlar'ın yüzde 46.4'üne karşılık Alman-Yahudilerinin yalnızca yüzde 8.7'si kendilerini "işçi" olarak sınıflandırıyordu. Yahudilerin yaklaşık yüzde 46'sı "bağımsız" yani küçük ve orta boy dükkân sahibi, ticaretle meşgul kişiler ya da serbest meslek sahipleri (duoktor, avukati gazeteci, vb.) idi. (*Volkszählung, Die Bevölkerung des Deutschen Reichs nach dem Volkszählung 1933*, Sayı 5, Verlag für Sozialpolitik, Wirtschaft, und Statistik [Berlin, 1936], s. 25, 27).

Avrupalı Yahudiler JFB'nin kaygı objesi ve hizmetlerinin alıcısı olarak kalmıştır. JFB yalnızca işçi sınıfı kadınlarını dâhil etmekte başarısız olmamış, genç kadınlar da dışarıda kalmıştır. JFB gibi örgütler en çok, I. Dünya Savaşı'ndan on yıllar önce var olmuş bir orta-sınıf zenginlik çağına uygundu. Savaş ve savaş sonrası ekonomik krizlerle, çok azının aylak hanım olma tercihi bulunduğu için, JBF genç gönüllü alamamıştır. 1930'larda dul ve yaşlanan üyeler arasında yalnızca birkaç genç yüz bulunabiliyordu.[5]

Yahudi feministleri Yahudi erkeklerle paylaştıkları olumlu inanç, kültür ve kader bağlılıklarını kabul ediyorlardı. Hem feminist hem de itaatkâr Yahudi olmakla ilgili açık ve önemli gerginliğe rağmen[6] Birlik üyeleri Almanya'daki lâik feminizme Yahudi köklerini reddedecek kadar odaklanmakta isteksizdi. Onların konumu modern azınlıkların daha genel bir çıkmazını, kendi farklılıklarını korurken çoğunluk tarafından kabul edilme arzusunu, mikro-evrende yansıtmaktadır. JFB kadınları Alman orta-sınıf feminizmini güçlü biçimde desteklerken, dinsel/etnik kimlikleri pahasına tam olarak özümsenmek istememişlerdir. Güçlü bir Yahudi kimliğinin kaybedilmesi toplumsal kabul için ödenecek fazla yüksek bir bedeldi. Topyekün özümsenme değil, akkültürasyon* peşindeydiler. Almanya'daki Yahudiler'de bu duruş alışılmamış değildi. Birçok Yahudi, kurtuluşu yalnızca Gentile** toplumu taklit etmenin işareti olarak değil, "Yahudiler'in insanlık saflarına Yahudi olarak" girme fırsatı olarak görmüşlerdi.[7] Aslında örgütsel ve toplumsal Yahudi faaliyeti çoğu zaman anti-Semitizm dönemlerinde yükselen

---

* Bir kültürün farklı bir kültürle teması sonucu değişime uğraması (acculturation) - ç.n.

** Yahudi olmayan - ç.n.

5) Bu, Yahudi doğurganlığındaki daha önceki bir azalışın sonucu olan Yahudi demografik eğilimlerini de yansıtmaktadır 1930'larda Alman-Yahudilerinin yüzde 50'den fazlası 40 yaşın üstündeydi (Erich Rosenthal, "Jewish Population in Germany, 1910-1939," *Jewish Social Studies* 6 [1944]: 243-47).

6) Bugün de kendilerini feminist ve uygulayıcı Yahudi kabul eden kadınlar da Yahudi cemaati içerisinde daha fazla eşitlik ve - JFB'nin tersine - Yahudi törenlerinin uygulanmasında daha fazla rol talep etmektedirler. Örn. bkz. Susan Dworkin, "A Song for Women in Five Questions" *Moment*, Mayıs/Haziran 1975, s. 44; Sally Priesand, *Judaism and the New Woman* (New York, 1975); Blu Greenberg, *On Women and Judaism: A View from Tradition* (Philedelphia, 1982); ve *Lilith* dergisinin yeni sayıları.

7) Donald L. Niewyk, *The Jews in Weimar Germany* (Baton Rouge ve Londra, 1980), s. 99-100; Hannah Arendt, *The Jew as Pariah* (New York, 1978), s. 68'den alıntı.

-ama hep bunun neden olmadığı- güçlü, olumlu bir bağlılığı belirtmektedir. Sonuçta birçok Yahudi'nin Nazi Almanyası'nın gerçeklerine gözünü kapamasını sağlayan başarı ve umutları, sadece Yahudiler'in Alman ortamı içerisindeki özümsenme derecesi değil, Yahudi cemaat yaşamının kendi hayatiyeti vermiştir.

Yahudi kadınları Yahudi erkekleriyle paylaştıkları daha olumsuz bağları da kabul ediyorlardı. Erkek emsâlleri gibi yabancıydılar: her iki cins de güçlerini nefsi-müdafa için birleştirmeye teşvik eden kalıcı ve ısrarlı bir anti-Semitizme tabiydiler. Bu yüzden, dinsel çizgide bir kadın hareketinin örgütlenmesi Yahudi feminist kontrolünün ötesindeki hukuksal ve geleneksel koşulların, yalnızca olumlu duyguların değil, toplumsal bütünleşme noksanlığının da sonucuydu. Öyle görünen politik ve ekonomik başarılarına rağmen Yahudiler dinsel ve örgütsel bir alt-kültür içerisinde ayrı kalmışlardı. Toplumsal kabul, Almanlar'ın, Yahudiler'e karşı, kökleri eski ve orta çağın dinsel önyargılarında olan kalıcı bir korkudan, kökeni 1870'lerde ve 1880'lerde olan kin dolu, ırkçı, politik anti-Semitizme kadar uzanan tutumları yüzünden gecikmişti. Aralıklı düşmanlık patlamaları ortamı bozmuş ve Yahudiler'i yaralayıp şaşırtmıştı. Yine de Yahudi feministleri Yahudi dayanışması için kadın konularını feda etmekte, kadın dayanışması için Yahudiliği kaybetmekte olduğu kadar isteksizdi. Kampanyaları Almanya'daki Yahudileri ve kadınları engelleyen daha büyük politik ve toplumsal güçleri yansıtırken, onlar her ikisini de istemekte ısrar ediyorlardı.

Alman kadın hareketinin Yahudi örgütünün fikir ve faaliyetleri için öneminin altı çizilmesi gerektiği halde, JFB'nin öncelikli çabaları Yahudi cemaatine yönelikti. O nedenle ilk önce Yahudi feminizminin Yahudi yönlerine, sonra da daha geniş feminist çıkarlarına döneceğiz. JFB'nin Yahudi cemaat içerisindeki kampanyaları kadınlar için kariyer eğitimi sağlamayı, kadın ticaretine karşı mücadele etmeyi ve Yahudi cemaat işlerinde eşitlik arama çabalarını içermektedir. Bu çabaların her birisi feminist özlemleri olduğu kadar, Yahudiler'in Almanya'daki güvencesizliğini de yansıtmaktadır. Birincisini, kariyer eğitimini desteklemek için, JFB istihdam büroları, mesleki rehberlik merkezleri, iş becerilerini arttırmak için gece kursları ve (geleneksel kadın alanı olan ev ekonomisi dersleri veren) birkaç okul açmıştır. Yahudi feministler ev işlerinin diğer işlere gösterilen aynı saygıyla ele alınmasında ısrar ederken, kadının yerinin *yalnızca* ev olduğu tavrına karşı çıkmışlardı. İşler ekonomik, psi-

kolojik ve duygusal bağımsızlık vasıtası olarak görülüyordu ve JFB tüm çalışan kadınların artan kolektif önemine bakıyordu. Bir Yahudi örgütü olarak JFB, Alman-Yahudileri'nin iş profilinin diğer tüm Almanlarınkinden bariz şekilde farklı olduğuyla, tarihsel ayrımcılıkların ve hak eşitliklerinden sonra kendilerine açılan yeni fırsatların sonucunda Yahudiler'in ağırlıklı olarak ticarete yoğunlaştıklarıyla ilgileniyordu. Yahudi kadınları için bu, örneğin 1925'te çalışanların yüzde 53'ünün ticaretle ve yüzde 3'ünün tarımla meşgul olduğu anlamına geliyordu ki, mukayese olarak, Yahudi olmayan kadınlar için bu rakamlar yüzde 14 ve yüzde 43 idi.[8] I. Dünya Savaşı sırası ve sonrası aşırı anti-Semitizm karşısında JFB dâhil Yahudi örgütleri, kendilerini mesleki yeniden eğitime, Yahudi gençlerini ticaretin dışına ve halkın daha geneline özgü mesleklere doğru yönlendirmeye adamışlardı. Oğlanlar için bu, sanayi, zanaatler ve tarım; kızlar içinse ev ekonomisi kariyerleri demekti.

Kadınların ev hizmetçiliği kariyerinde eğitilmeleri lehindeki propaganda yıllarına rağmen Weimar döneminin ortalarında istihdam edilen Yahudi kadınların yalnızca yüzde 9.3'ü -1907'deki yüzde 8.8'in üzerinde- ev hizmetçisi olarak çalışmaktaydı. Bu kadınlar kesinlikle burjuva Yahudileri'nin kızları değildi. Genç orta-sınıf kadınlarının aldıkları ev yönetimi kurslarında elde ettikleri becerileri daha iyi evkadını olmak için kullanarak "ev hizmetleri mesleği" tuzağına düşmemelerini sınıfsal konum belirlemekteydi. Aslında JFB üyeleri, hizmetçi eksikliğinin çoğu burjuva ev kadınını meşgul ettiği bir dönemde kendi orta sınıf çıkarlarına hizmet ederlerken, göçmen ve Alman-Yahudi işçi sınıfı kızlarının iş bulmalarına yardım ettikleri için kendilerini tebrik edebilirlerdi.

JFB, önleme ve kurtarma çabaları sayesinde ticari fuhuşla ya da kadın ticaretiyle, özellikle de aracıların Doğu Avrupa'dan kandırıp getirerek sattıkları ya da fuhuşa zorladıkları Yahudi kadınlar arasında mücadele etti.[9] Muhabbet tellâllarını engellemek için JFB, yalnız seyahat eden kadınlar için demiryolu ve liman büroları kurdu; ihtiyaç sahibi genç kadınlar ve kadın yolcular için yiyecek, yurt, mâli yardım ve bilgi sundu; Almanya'daki genç kadınlar için (onları "sokaktan uzak tutmak" ve Ya-

8) Heinrich Silbergleit, *Die Bevölkerungs- und Berufsverhältnisse der Juden im Deutschen Reich* (Berlin, 1930), s. 109.

9) Kadın ticareti ve ve bunu bitirme kampanyası hakkında ayrıntılar için bkz. Edward Bristow, *Prostitution and Prejudice: The Jewish Campaign against White Slavery, 1870-1939* (Oxford, 1982); ayrıca bkz. *The Jewish Feminist Movement* kitabının 4. bölümü.

hudi cemaati hissini aşılamak için) gece eğlenceleri düzenledi. "Önleme programının" bir parçası olarak Doğu Avrupa'daki Yahudi kızlarının meslek ve eğitim kurumlarını destekledi; Doğu Avrupa'ya öğretmenler ve hemşireler gönderdi; kadın ticaretinin tehlikeleri hakkında broşürler ve ikazlar yayınladı. Aracılığın baskı altına alınması için ulusal ve uluslararası gönüllü organizasyonlarla işbirliği yaptı ve kabahatli kızlar, nikâhsız anneler ve gayrimeşru çocuklar için Almanya'daki ilk Yahudi yurdunu kurdu. Nikâhsız kadınları savunması ve Yahudi fahişeler ("hatalı genç kız kardeşler") için kaygılanması onun cemaatinin normlarına olan en radikal karşı çıkışıydı. Bunlar böyle konulardan çekinen ya da "düşmüş kadınları" ahlâken suçlamayı tercih eden Yahudi cemaatinin çoğunda kayıtsızlık ya da düşmanlıkla karşılanmıştı. Ayrıca kadın ticaretine karşı kararlı kampanyası, Yahudiler'in bu kötülük içerisinde yer aldığını kabul etmekle JFB'nin anti-Semitlerin cephanesine katkıda bulunduğundan korkan Yahudi önderleri tarafından da direnişle karşılanmıştı.

Bertha Pappenheim, bu suçlara karşı hareket etmezse Yahudi cemaatinin yardakçılıktan suçlu olacağı cevabını verdi. Dahası, Yahudiler'in kadın ticareti karşıtı kampanyaya enerjik katılımlarının bu ticarette Yahudi payının önemli oluşu neticesinde reformcular arasında artabilecek anti-Semitizme engel olacağının farkındaydı. Doğu Avrupa Yahudileri'nin çektiği aşırı fakirlik ve ayrımcılığın bu suçun ana sebepleri olduğunu açıklama ihtiyacı duyuyordu. Yahudi olarak Birlik üyeleri, Yahudi kızlarını kurtarmaya ve Yahudi toplumunu korumaya çalışmaktaydılar. Fakat JFB üyeleri sadece bir kurtarma görevinde ya da kötülüğe karşı seferberlik içerisinde değillerdi; feministler olarak cinsel kötülüğün kökeninde bulunan cinsel ayrımcılığa dikkat çekmeyi, geleneksel rollere karşı çıkmayı, kadınlar için yeni kurumlar inşa etmeyi ve kadınların Yahudilik içerisindeki statüsünü yükseltmeyi hedefliyorlardı.

JFB çabalarının hepsinin içinde, Almanya'da kadınların oy hakkı elde etmesinden çok sonra biten Yahudi cemaatindeki siyasi iktidar mücadelesi en uzunu ve en zoruydu. Almanya'daki Yahudi cemaati, diğer dini unsurlar gibi, bir yerleşim yerindeki tüm Yahudiler'i kapsayan aleni olarak kurulmuş bir tüzel kişilikti.[10] Üyelerine vergi salma gücü veril-

10) Kurt Wilhelm, "The Jewish Community in the Post-Emancipation Period" *Leo Baeck Institute Yearbook* (bundan sonra LBIYB) 1957, s. 47-75.

mişti ve temsilciler meclisi cemaat önderlerini tayin ediyordu. Meclis seçimlerinde sadece erkekler oy verebilmekteydi. Daha fazla cemaat gelirini kadınların gereksinimlerine yönlendirme gücünü elde etmeyi uman feministlere göre, katılım ve adil temsil ciddi konulardı. JFB, Yahudi cemaatlerinde (1932'de 1,611) gayretli bir kampanya açtı. Hahamlara ve cemaat önderlerine kulis ve başvuru yaptı, önemli ulusal ve uluslararası Yahudi yardım teşkilâtlarına yönetim kurullarında temsil edilmesi karşılığında işbirliği önerisinde bulundu. Kadınların yalnızca "onursal hanımefendiler" olarak ya da "eğlence kurullarında" değil, cemaat yaşamının her yönünde katılımlarında ısrar ettiler. I. Dünya Savaşı'ndan sonra Alman hükümeti Alman kadınlarına oy hakkı verdikten sonra, Yahudi kadınları Yahudi cemaatlerinin de buna uymasını bekledi̇ler. Fena hayal kırıklığına uğradılar ve 1920'lere kadar kampanyalarına -halk toplantılarını, ulusal bir oy haftasını, Yahudi gazetelerinde ilânları ve hukuksal mücadeleleri içerecek şekilde- devam etmek zorunda kaldılar.[11] 1920'lerin sonunda kadınlar (tüm Alman-Yahudileri'nin yarıdan fazlasını kapsayan) yedi büyük Alman şehrinin altısında ve güney ve batı Almanya'nın çeşitli yerlerinde oy hakkını kapmıştı.[12] Böylece Yahudi kadınların çoğunluğu oy hakkını elde etmişti. Egemenlik ya da kontrol gücünden yoksunda olsalar da, biçimsel, görünür katılımı sağlamışlardı.

Bu kampanyada da JFB'yi feminist ve Yahudi kaygıları harekete geçirmekteydi. Bunlardan ilki yirminci yüzyılın ilk on yılından beri kadın örgütlerinin talebi olmuş olan politikaya eşit katılımı içermekteydi. Yahudi liderlerine kadınların konumunun modernleştirilmesiyle Yahudiliği canlandıracakları, kadınları, "kültür taşıyıcılarını," onlar sayesinde de evlâtlarını sürüye geri getirecekleri şeklindeki Yahudi kaygıları hatırlatma mektuplarıyla açıklanıyordu.[13] Ayrıca feministler, karşıtlarını Yahudi kadınlarına eşitsiz muamelede ortaya çıkan Batılı olmayan adetleri korumaktan dolayı ayıplayarak Yahudiler'in Alman normlarına uyma arzuları üzerine oynuyorlardı. Bunu yerine, Yahudiler'le diğer Almanlar arasındaki toplumsal karşıtlığı azaltmak için, Yahudi cemaat iş-

11) BJFB, Ağustos, 1927, s. 6-7; Şubat, 1928, s. 1-2

12) BJFB, Şubat 1928, s. 1.

13) Siddy Wronsky, "Zur Soziologie der Jüdischen Frauenbewegung in Deutschland," *Jahrbuch für Jüdische Geschichte und Literatur*, 1927, s. 84-92.

lerinde Gentile emsâllerininkine benzer bir erkek/kadın katılım biçimini dayatıyorlardı.

Kadınların konumunu ve koşullarını iyileştirme kampanyaları kadar önemli olan şey de, Birliğin kendisinin üyeleri için esaslı bir odak noktası sağlamasıydı. Birlik onların kendilerini ifade etmelerini, kendilerine yardım etmelerini ve kendilerine saygı duymalarını sağlayacak bir dayanışma hissi ve gücünü oluşturmalarını temin etmiştir. Bu dernek yoluyla kadınlar birbirlerini etkilemeyi ve hayatlarının çeşitli yönlerini dönüştürmeyi becerebilmişlerdir. Yalnızca daha fazla gereksinim içerisindeki kızkardeşleri için bir miktar toplumsal reform elde etmemişler, kamusal alanda örgütlendikçe, propaganda yaptıkça ve oluşturdukça kendileri de olgunlaşmışlardır. Tasfiye edilişinden neredeyse kırk yıl sonra mülâkat yapılan Birlik üyelerinin sınırsız hevesi, kendilerinin ve diğerlerinin farkında olan ve kendileri ve diğerleri için hareket eden kadınların tecrübe ettiği kişisel gelişim, kendini gerçekleştirme ve öz-güven artışına değinmektedir. 20 İl ve 485 mahalli dernekle Yahudi Kadınlar Birliği, Yahudi kadınlarının, erkek Yahudi düzeninin hayal ettiğinin ötesinde ve Alman kadın hareketinin tanımladığı alanların dışında girişimlerde bulunmalarına izin vermiştir.

Kız Kardeşliğin Sınırları

Yahudi Kadınlar Birliği, feminist ya da toplumsal yardım hedeflerinin peşinden giden diğer kadın örgütleriyle birlikteyd. Liderleri ve bireysel JFB üyeleri, Alman Kadın Seçmenler Birliği'nin (*Deutsche Staatsbürgerinnen Verband*), uluslararası kadınlara oy hakkı hareketinin, kadın ticaretine karşı uluslararası örgütlerin ve Alman ve uluslararası fahişelik karşıtı derneklerin konferanslarına katılıyorlardı.[14] JFB ayrıca dini olan ve olmayan diğer kadın örgütleriyle birlikte çalışmaktaydı.[15] Şubeleri iş-

14) Fuhuş karşıtları fahişelerin polis kaydının kaldırılması için mücadele ettiler: BJFB, Temmuz, 1929, s. 13, Ağustos, 1926, s. 3-4; Deutsches Nationalkomitee, *Bericht über die 9. Deutsche Nationalkonferenz zu internationaler Bekämpfung des Mädchenhandels zu Stettin, 13-14 Kasım, 1912; Bericht über die 6. Deutsche Nationalkonferenz zu internationaler Bekämpfung des Mädchenhandels zu Breslau am 8-9 Oktober, 1908; Bericht über die 8. Deutsche Nationalkonferenz zu internationaler Bekämpfung des Mädchenhandels zu Karlshure am 10-11 Oktober, 1911.*

15) Örneğin Katolik ve Protestan demiryolu istasyon misyonlarıyla *(Bahnhofsmissionen)* seyahat eden kız ve kadınlara yardım edilmesi için işbirliği yapmıştır. Ayrıca bkz. *Allgemeine Zeitung des Judentums* 4 Nisan, 1919, s. 4; *BJFB*, Nisan 1933, s. 11.

birliği projelerini gerçekleştirmek için şehir ve illerdeki kadın guruplarıyla birleşmişti; Breslau şubesi örneğin, genel olaylara katılan ve özel acil durumlarda yardım eden Silezya Kadın Derneği'nin (Verband schlesischer Frauenvereine) bir üyesiydi.[16] JFB ayrıca uluslararası Yahudi kadın örgütlerine katılmaya güçlü bir ilgi duyuyordu. Toplam olarak Yahudi feminist hareketi, 1914 (düzeltilmiş) hedeflerini yerine getirmeye, kız kardeşliği üç seviyede, Alman ve Yahudi kadın örgütleri arasında, tüm ülkelerin Yahudi kadınları arasında ve dine bağlı olmayan uluslararası çerçevede teşvik etmeye çaba göstermekteydi. Bu bölüm bunlardan birincisine, JFB'nin Alman kadınlarıyla olan kadın dayanışması hissine odaklanmaktadır.

Kendisini Alman kadın hareketi içerisinde "önemli bir faktör" olarak gören -başkaları öyle görmeyebilir- JFB, model olarak Alman Kadın Dernekleri Federasyonu'nu (Bund Deutsche Frauenvereine; BDF) kabul etmişti. Bertha Pappenheim şöyle yazmıştır: "Alman kadın hareketi Yahudi kadınlarının utangaç, emin olmayan ilerlemelerine yön ve güven vermiştir."[17] 1894'te kurulan BDF, 1912'de yaklaşık 300,000 ve 1920'de 900,000 üyeyi cezbeden Almanya'nın en büyük burjuva feminist örgütüydü.[18] Onun "feminizmi" kadınların dar alanının, geleneksel toplumsal değerler çerçevesi içerisinde genişlemesinden doğmuştu. Farklı alanlara boyun eğen, annelik klişelerini vurgulayan ve burjuva saygınlığına bağlı olan amentüsünün tutuculuğu, yalnızca Alman liberalizminin başarısızlığının ve orta sınıfa eşlik eden politik ve sosyal çekingenliğin değil, kadınların karşılaştığı özel kısıtlamaların da bir mirasıydı. BDF, cinsiyetler arasında onları önemli ama farklı işlevleri yerine getirmeye yönlendiren esaslı farklar olduğu geleneksel fikrini kabul etmekteydi. Birlik de kadının içgüdüsel annelik doğasına, onun özverili kişiliğine, yumuşaklığına ve sabrına, kamusal alanda erkeğin enerji ve girişimini tamamlaması gerektiğine inanmaktaydı. JFB, görev ve hizmeti vurgulamada ve Anglo-Amerikan feminizminin merkezi olan eşit hak konularından kaçınmada BDF'yi izlemekteydi. Her ikisi de, geleneksel

16) *Israelitisches Familienblatt*, 7 Ağustos, 1930, s. 11; *AZDJ*, 27 Haziran, 1913, s. 2

17) *BJFB*, Temmuz, 1936, s. 8.

18) Bkz. Amy Hackett, "The Politics of Feminism in Wilhelmine Germany, 1890-1918" Ph. D. tezi Columbia University, 1976) ve Richard Evans, *The Feminist Movement in Germany, 1894-1933* (Beverly Hills, 1976).

olarak kabul edilmiş değer ve roller adına statükoya dolaylı biçimde karşı çıkmaktaydılar. JFB'nin taktikleri de BDF'ninkilere benzerdi. Her ikisi de sıkıntı verici olmayan yöntemleri tercih, siyasi kışkırtmayı red ediyorlardı. Feminizmin hedefleri hakkında kendi örgütlerine dâhil olmayan kadınlardan da ricada bulunuyor, onlara bilgi veriyor ve eğitiyorlardı. Birkaç istisnayla, kamuoyuna hoş görünmek ve düşmanlığı yatıştırmak için her tür radikalizmden sakından düzgün burjuva kadınlarıydılar.

JFB, 1907'den 1933'e kadar BDF içerisindeydi ve dostane ilişkiler sürdürmüştü. Tersine, (1921'de 220,000 üyeli) Katolik kadın örgütü BDF'ye hiç katılmamış, (1928'de 200,000 üyeli) Protestan kadın örgütüyse 1908'de katılmış ve 1918'de çekilmişti. Pappenheim, BDF yönetim kurulunda 1914'ten 1924'e kadar hizmet vermişti. Onun BDF'ye katkısı feminist ve Yahudi sadakatinin bir bileşimini yansıtmaktaydı. Feminist tutumu Alman feministlerinkinden türemişti. Yine de halkının cemaat ve din farklılığını korumayı umuyordu. Anti-Semitizme karşı da duyarlıydı. Eğer Yahudi kadınları Alman hareketi içerisinde Yahudi olarak çalışırlarsa kişisel etkileşim yoluyla anti-Semitizmle mücadele edebileceklerine inanıyordu. Bu yüzden onun Alman feministlerle işbirliği önyargıyla mücadele etme aracıydı, ama Pappenheim için Yahudiler ve diğer Almanlar arasında dostluk olanağının bulunduğunun da kanıtıydı. İlk önce bu, tüm Alman kadınlarını etkileyen konularla ilgili dostluk, yani dayanışma ve işbirliği ve anlaşmazlık olanağını araştıracağız. Sonra da Yahudi olan JFB üyelerinin Yahudi olmayan feminist emsâlleriyle olan ilişkilerine döneceğiz.

JFB, BDF'nin genel ve yönetim kurullarına delegeler göndermiş ve girişimlerinin birçoğuna katılmıştır.[19] Bu toplantıları ve buralarda alınan kararları kendi yönetim ve genel kurullarında ve bülteninde tartışmıştır. JFB önderlerinin sık sık BDF genel kurullarına öğretmen ya da atelye lideri olarak katılmaları istenmiş[20] ve en faal üyelerinden birisi BDF başkanlığına aday olmuştur.[21] Genel olarak JFB kadınlarla ilgili konu-

19) Örn. bkz. *BJFB*, Kasım, 1927, s. 4; Kasım 1929, s. 7-9; Kasım 1930, s. 12; Kasım 1932, s. 8-9. Ayrıca bkz. OttilieSchönewald, hatırat koleksiyonu, Leo Baeck Institute arşivleri (bundan sonra ALBI).

20) Örn. bkz. *BJFB*, Haziran 1928, s. 7; Ağustos 1928, s. 4-5. Ayrıca Schönewald hatıratı.

21) 1931'de avukat Margarete Berent BDF başkanlığına aday olmuş ama kaybetmişti.

larda BDF'nin duruşunu desteklemiştir: "Tüm dünya görüşü (*Weltanschauung*) ve din farklılıklarının ötesinde biz kadınlar aynı yolda, aynı hedefe doğru ilerliyoruz."[22]

JFB bülteni BDF'nin kadınların kendilerini geliştirme vasıtası olarak çalışmalarına yönelik tutumunu onaylayarak bildirmişti. Buhran sırasında "çifte kazançlılar" (*Doppelverdiener*), aileye "ikinci gelir" getiren kadınların işsiz erkekler için işlerini bırakmaları gerektiğini iddia edenler tarafından saldırıya uğramışlardı. BDF feministleri, "çifte yol seçenler için daha fazla zorluk" oluşturmaktan vazgeçirmiş, ama eş ve anneleri çalışmaya teşvik etmekte tereddüt göstermiştir. Evlilikle kariyerin asla birleştirilmemesi gerektiğini iddia eden diğer dini kadın örgütlerinin tersine, JFB fikir birliğinde olmuştur. Kariyer peşinde gitmeyi seçen evli kadınları desteklemeye devam etmiş, ama bebek annelerinin evde kalmalarını önermiştir. Tüm kadınlara, ev işi ve kariyerin "çifte yükünü" (*Doppelbelastung*) hatırlatmıştır.[23] JFB çifte kazanç konusunun, Yahudi profesyonel kadınların büyük bir yüzdesinin kadın katılımının özel saldırı altında olduğu gerileyen sektörlerde ("işsizlerin bekleme odası" diye bahsedilen akademi gibi) olması nedeniyle Yahudi kadınlar için özellikle tehdit edici olduğunu anlamıştı.[24] Ayrıca birçok Yahudi profesyonel kadın, "büyük" çifte kazançlıya, profesyonel erkekle evli profesyonel kadına karşı kuvvetli kampanya darbesine katlananlar arasındaydı.

Yahudi Kadınlar Birliği bazı önemli farklarla da olsa üreme alanına yönelik hâkim toplumsal tutumun çoğunu paylaşmaktaydı. I. Dünya Savaşı'ndan önce çoğu Alman evliliği övmekte, anneliği methetmekte ve cinselliği üremeyle ayrılmaz biçimde bağlantılı kabul etmekteydi. Daha ilerici sosyalistler bile doğum kontrolünü ve kürtajı reddetmişlerdi. Örneğin Clara Zetkin, işçi sınıfı kadınlarının ezilmesinin çözümünün aile sınırlaması değil, zenginliğin yeniden dağıtılması olduğunu iddia etmişti. Birincisi "benciller için kolay bir yanıt" idi.[25] Harpten sonra sosyalistler, radikal feministler ve komünistler doğum kontrolünü ve

22) *BJFB*, Kasım 1929, s. 7-9

23) *BJFB*, Haziran 1931, s. 9-10.

24) *BJFB*, Kasım 1931, s. 4-6.

25) Karen Honeycutt, "Clara Zetkin: A Socialist Approach to the Problem of Women's Oppression," *Feminist Studies*, İlkbahar-Yaz 1976, s. 131-44, Ayrıca bkz. Robert Neuman, "The Sexual Question and Social Democracy in Imperial Germany," *Journal of Social History* 7 (1974).

kürtajı açıkça desteklemişler, sonuncular "bedeniniz size aittir" ısrarında bulunmuştu.[26] Fakat hâkim Alman feminizmi bazı önde gelen sosyalist feministler gibi kürtaj yanlısı güçlere uzak ya da düşman kalmıştı. Birçok Burjuva feministi aslında doğum kontrolünü iki kötülüğün küçüğü olarak kabul etmiştir. Daha 1928'e kadar istenmeyen gebeliklerin yanıtı, BDF başkanı Agnes von Zahn-Harnack'a göre "halkımızın kısıtlı cinsellik için eğitilmesi" idi.[27]

Birlik daha kuruluşundan itibaren Yahudi kadınlarını geniş aile beslemeleri için cesaretlendirmişti. JFB, Yahudi doğum oranındaki zaten hızlı olan düşüşü daha da hızlandıracağı için, ayrıca dini sebeplerle de, doğum kontrolüne itiraz etmekteydi. Yine de bunun Yahudiler arasında hem I. Dünya Savaşı öncesi, hem de sonrası yaygın kullanımını açıkça kabul etmekteydi. Bu tür aile sınırlamasını "Ekonomik ve duygusal ihtiyaçlar yüzünden *Volk* ruhunun (*Volksseele*) hastalanması" şeklinde tanımlayan Birlik, yine de bunu kürtaja tercih ediyordu. Weimar Cumhuriyeti'nin önemli bir konusu olan kürtaj hakkında JFB karmaşık bir konuma sahipti. Konuşmacıları genelde yasayı "Alman halkı için eğitimsel anlama" sahip şeklinde görmüşler ve Alman hukukunda sağlama bağlanmış olan "yaşama saygıya" bakmakta ısrarcı olmuşlardır.[28] O yüzden 1920'de JFB, Bağımsız Sosyalistler'in (USPD) ve Sosyal Demokratlar'ın (SPD) kürtaj karşıtı yasaları, Ceza Yasası Paragraf 218'i, kaldırılması ve değiştirilmesi tekliflerine karşı dindar kadın teşkilâtlarının saldırılarını başlatmış ve önderlik etmiştir. Fakat liderleri, "ahlâki ilkelerle gerçek, ne olması gerektiği ile olan arasındaki "uzlaşmaz çelişkinin" gayet farkındaydı.[29]

Kürtajın "kadınlar için ciddi fiziksel tehlikeleri" olduğu ikazında bulunsa da JFB 1925'te, tıbbi ve toplumsal "geçerli" nedenlerle kürtajı kabul etti.[30] O yıl Kürtaj olan kadınların cezalarının hapse (*Zuchthaus*)

---

26) Bkz. Atina Grossmann'ın bu kitaptaki "Kürtaj ve Ekonomik Kriz: Paragraf 218'e karşı 1931 Kampanyası."

27) Agnes von Zahn-Harnack, *Die Frauenbewegung: Geschicte, Probleme, Ziele* (Berlin,1928), s. 105.

28) *BJFB*, Ocak 1926, s. 4.

29) *BJFB*, Ocak 1926, s. 2.

30) *BJFB*, Ocak 1926, s. 3. Bu bakımdan JFB, SPD'nin konumundan fazla uzak değildi. SPD'deki çoğu kişi için Paragraf 218'e muhalefet, yasanın iptali değil, geçerli göstergelerin kabulü anlamındaydı. Bkz. Grossmann, "Abortion."

gönderilmeyecek şekle indirilmesini ve yasanın özellikle doktorlara, her tıbbi değerlendirmede toplumsal koşulları göz önüne alarak, annenin sağlığının tehlikeye düşmesi halinde gebeliği sona erdirme yetkisi verildiğinin belirtmesini isteyen BDF'nin Paragraf 218'in değiştirilmesi talebini destekledi.[31] Kürtaja karşı ahlâki ve dini bir duruş sürdürdüğü halde JFB, meselenin "dizginsiz bir hayat yaşamak, sonra da istenmeyen sonuçları vicdansızca ortadan kaldırmak" ile çözülemeyeceğini ve kürtajın "kadınların bedenleri hakkında kendilerinin karar vermelerinin ucuz bir şekli ve toplumsal bir problemin ahlâki olmayan bir çözümü"[32] olduğunu iddia ediyordu; JFB'nin toplumsal koşulları kürtajın gerekçesi olarak kabul etmesi önemli bir değişim, önemli bir özgürleştirici duruştu. Toplumsal koşullar realitesinin kabul edilmesi toplumsal reform taleplerine de yol açtı. JFB liderleri hamile kadınlar, bebekler ve çocuklar için daha iyi bakım; konut reformu; geniş aileler için vergi teşvikleri; nikâhsız kadınlar ve gayrımeşru çocuklar için bakım ve evli olmayan hamile kadınlar için işgüvencesi (evlenmemiş anneye karşı daha cezalandırıcı olan BDF'ninkinden daha ilerici bir duruş) çağrısı yaptı.[33]

Fakat JFB geçerli bir kürtaj nedeni olarak ırk sağlığı göstergelerinin kabul edilmesi hakkında BDF ile aynı fikirde değildi. Bu yalnızca Alman feminizminden değil, konuyla ilgili genel fikir birliğinden de önemli bir kopmaydı. "Yeni doğanın değerinin [*Wertigkeit*] kesinlikle analiz edilebileceğinin bilimsel kanıtı yoktur"[34] iddiasında bulunan JFB'nin reddedişi kürtaja karşı mutlak bir konumdan çok, geçerli nedenleri gönülsüzce kabul edişinden doğmaktaydı. Kürtaj için ırk sağlığı göstergelerine olan güvensizlik, daha sonra Naziler'in üremeyi kontrol etmekte kullandıkları düşünüldüğünde, önsezili görünmektedir.[35] Yine de onun bilimsel kanıta dayalı iddiası, 1933'ten sonra kesin geçerli hale gelecek olan diğer konuları gizlemiştir. Güç ve kontrol, ırk sağlığı bakımından neyin "olumlu" ya da "olumsuz" olduğunu kimin be-

31) *BJFB*, Ocak 1926, s. 2. hapishane (*Zuchthaus*) ile hücre arasında (*Gefängnis*) ağırlık bakımından fark vardı.

32) *BJFB*, Ocak 1926, s. 3.

33) Helen Boak, "Die Frau gehört ins Haus: Traditional Attitudes Among Middle-Class Women in the Weimar Republic" (Modern Alman Toplumsal Tarihi Hakkında SSRC Araştırma Semineri'nde sunulan tez, Yaz 1981, s. 12-13).

34) *BJFB*, Ocak 1926, s. 4.

35) Bkz. bu kitaptaki Gisela Bock, "Nazi Almanyası'nda Irkçılık ve Cinsiyet Ayrımı".

lirleyeceği ve kürtajlar hakkında kimin karar verme gücüne sahip olacağı araştırılmadan kalmıştır. Fakat burada JFB'nin miyopluğunu BDF'de tamamen paylaşmıştı.

Uluslararası feminizmin ana konuları olan barış ve savaş karşıtlığı hakkında BDF ile önce işbirliği, daha sonraları anlaşmazlık olmuştu. I. Dünya Savaşı sırasında, Alman kadın hareketi gibi JFB'de "Anavatanı" desteklemişti. BDF tarafından savaş çabasının desteklenmesi için kurulan bir örgüt olan Ulusal Kadın Hizmeti'ne (Nationaler Frauendienst) katılmıştı.[36] Bu ulusal dernek, cephedeki erkeklerin ailelerine bakıyor, kadınların iş bulmalarına yardım ediyor, çorba mutfakları, hastane koğuşları, örgü gurupları vb. kuruyordu. Harpten sonra Yahudi örgütü hemen barış hareketini desteklerken BDF daha milliyetçi bir duruşu sürdürdü. JFB'nin önde gelen üyeleri pasifistti ve JFB bülteni düzenli olarak barış konferanslarının ya da 1915'te kurulan ve Jane Adams önderliğindeki pasifist bir örgüt olan Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadınlar Birliği'nin (WILPF) rapor ve bildirilerini basıyordu.[37] 1927'de JFB, WILPF'nin enternasyonalizmi ve JFB'yi kuşatan ve BDF içerisinde de az olmayan yaralı Alman milliyetçiliği içerisinde radikal bir adım olarak resmen üyelerini WILPF'ye katılmaya teşvik etti.[38] Birlik ayrıca silâhsızlanma konferanslarına gayrı resmi gözlemciler yolladı ve silâhsızlanma lehine dilekçeler dolaştırdı. O, bir kadın hareketinin (*Frauenbewegung*), barış hareketi (*Friedensbewegung*) olması gerektiğini, yoksa yararsız olduğunu iddia ediyordu; "annelikle barış arasında doğal bir bağlantı" vardı.[39]

JFB barış hareketiyle ayrıca Yahudi bilinci anlamında da bağları sürdürmekteydi. WILPF'nin "dünya barışının düşmanı olan anti-Semitizm" ile mücadele eden bölümüyle bağlarını koruyordu.[40] 1920'de WILPF'nin Almanya şubesi Alman anti-Semitizmine karşı Uluslararası Birliğe açık bir protesto yazdı. Harbin neticesindeki anti-Semitizm içerisinde bir "hastalık belirtisi" görmekteydiler. Pasifistler olarak bunu dini, vatansever ve kadın bakış açılarından suçluyorlardı.[41] 1926'da

36) *AZDJ*, 28 Mayıs 1915, ek s. 2; *AZDJ*, 14 Mayıs 1915, ek s. 1; *BJFB*, Nisan 1936, s. 9-10.

37) *BJFB*, Ağustos 1926, s. 4.

38) *Israelitisches Familienblatt*, 15 Aralık 1927, ek s. 8.

39) *BJFB*, Kasım 1931, s. 4-6.

40) *BJFB*, Ağustos 1926, s. 4. JFB eski üyesi Dora Edinger ile 1975 mülakatı.

41) *Israelitisches Familienblatt*, 28 Ekim, 1920, s. 3.

WILPF anti-Semitizme karşı bir karar benimsedi. Böylece JFB yalnızca "kadın" konumuyla değil, Yahudi olarak da WILPF'yi ve barış hareketini desteklemekte kendisini haklı hissetmişti.

JFB ve BDF'nin fikir birliğinde olduğu ya da olmadığı çeşitli konuların ötesinde BDF'nin JFB liderlerinin eğitiminde temel bir rol oynadığı açıktır. En önemli eylemcilerinden bazıları ilk eğitimlerini BDF saflarında almışlardı.[42] Tüm başkanları ve önde gelen liderlerinin birçoğu için durum buydu. Aslında son başkanı Ottilie Schönewald kabul etmiştir ki, "politik ya da belki de psikolojik nedenlerden [JFB tarihinde] Alman unsuru önemsenmemiştir... JFB Alman kadın hareketinin bir parçasıydı ve bu bağlamda anlaşılmak durumundadır."[43]

JFB'nin BDF'yi anti-Semitizme karşı mücadelesinde müttefik kabul etmesi önemliydi. Örneğin Leipzig'de bir anti-Semitik kadın örgütü kurma girişimini fark ettiği zaman yardım için BDF'ye dönmüştü.[44] Buhran sırasında Almanya'da anti-Semitizm dramatik şekilde artınca BDF'nin yeni seçilen lideri Agnes von Zahn-Harnack derhal JFB'yi ziyaret etmiş ve ne kendisinin ne de BDF'nin Yahudiler'e ya da Yahudiliğe saldırıları hoşgörmeyeceğini bildirmişti.[45] 1930'da BDF, diğer Alman-Yahudi örgütleri gibi JBF'nin de bağnazlığa set çekmek için takip ettiği "aydınlatma çalışmasının" (*Aufklärungsarbeit*) ayrılmaz bir parçası haline gelmişti. JFB Yahudi olmayan kadın ve gençlik örgütlerini derslerine, sosyal gecelerine ve sinagog turlarına davet ediyodu. Agnes von Zahn-Harnack bu toplantılardan birini yönetmişti. Katolik kadın örgütünün temsilcileri, kadın dinbilimciler ve feminist liderler katılmışlardı. Zahn-Harnack, "anti-Semitizmle mücadele Hıristiyan kadınlardan başlamalıdır"[46] şeklinde belirterek, JFB'den bayram festivallerine, sinagog törenlerine ve tartışmalara Hıristiyan kadınları davet etmesini istedi. JFB, Yahudi olmayan konuklarına Yahudi tarihi, ahlâkı ve geleneklerini açıklayan yazılar hazırlayıp dağıttı.[47] Her iki gurup da egemen topluma uyum sağlamayı beklerken her ikisinin de korumayı hak eden

42) Bkz. Schönewald hatıratı, ayrıca (tümü eski JFB başkanı) Lilli Liegner, Klara Caro ve Dora Edinger ile mülakatlar.

43) Schönewald koleksiyonu ALBI, IV, 14 (1957 ya da 1958'de yazılmıştır).

44) *AZDJ*, 26 Aralık, 1919, ek s. 1.

45) *BJFB*, Kasım 1931, s. 4-6.

46) *BJFB*, Aralık 1931, s. 7-8.

47) *BJFB*, Aralık 1930, s. 7.

kendi özgün niteliklerinin bilincine vardıklarını iddia ederek sık sık Yahudiler'in hak eşitliğini kadınlarınkiyle kıyaslıyordu. Irk ve cinsiyet ayrımının karşılık olarak destekleyici ve eşit şekilde baskıcı olduğunu kabul eden JFB, Alman ve Yahudi kadınlarının anti-Semitizmle mücadele etmeleri gerektiğini, çünkü Yahudiler ve kadınların aynı hak eşitliği mücadelesini paylaştıklarını iddia ediyordu. Her iki gurup da açık, liberal, çoğulcu bir toplum istiyordu. Kadın hareketine anti-Semitizmle mücadele etmek *"bizim için değil,* hepimizin inandığı Alman ruhu fikri için"[48] çekici geliyordu. Nazi Partisi'nin büyümesiyle BDF, öncelikle Nazi karşıtı olan *Gelbe Blätter* (Sarı Yapraklar) broşürlerini yayınladı. BDF Yahudiler'den çok kadın haklarını korumayı amaçlıyor ve çoğu zaman ortak tehlikeyi fark etmeyerek kendi çıkarlarının Yahudiler'inkinden daha önemli olduğuna inanıyordu.[49] Yine de JFB, Alman örgütünün Naziler'e olan resmi düşmanlığından memnun olmalıydı. BDF'nin Mart 1933'teki, Alman kadınlarına yalnızca kadınların haklarını ve hukuk devletini kabul eden partilere oy vermeleri çağrısı JFB bültenin ön sayfasında iri puntolarla basılmıştı.[50]

Yine de JFB liderleri Alman örgütünün Yahudi gereksinimlerini hafife alma, Yahudi bağlılığına saygı eksikliği ve belli bir miktar anti-Semitizm olarak hissettikleri şeye karşı duyarlıydılar. JFB ve BDF benzer cinsiyet ve sınıf kaygılarını paylaşırlarken ikinci örgütün büyük üye sayısı, çevre toplumun Yahudiler'e karşı olumsuz tavırlarından bazılarını yansıtmaktaydı. Bunlar Yahudi farklılığına liberal bir katlanamayıştan,[51] kapalı ya da açık anti-Semitizme kadar gitmekteydi. Bir Weimar Cumhuriyeti tarihçisinin son zamanlarda belirttiği gibi, "Yahudiler için doğrudan nefret ya da sempatiden daha genel ve yaygın olan şey ılımlı anti-Semitizm dediğimiz, Yahudiler'le ilgili, onlara zarar vermeyi istemekten alıkoyan, ama öte yandan Almanlar'ın Naziler için hissetmiş olabilecekleri nefreti etkisiz kılmaya belki de yardım eden o muğlâk rahatsızlık hissidir."[52] Kişisel saldırılara birkaç Yahudi hedef olmuşken, ner-

48) *BJFB,* Aralık 1930, s. 5-7; Eylül 1932, s. 4-5.

49) Bu Zahn-Harnack dâhil BDF yönetim kurulu üyeleri yalnızca kadınlar üzerine Nazi saldırılarına karşı çıkmakta ısrar ettikleri daha Haziran 1932'deki durumdu. Fakat çoğunluk Emma Ender'in "Nasyonal Sosyalizm Yahudiler'e ve kadınlara karşı mücadele içinde büyüdü" fikriyle mütabıktı. Evans, *Feminist Movement,* s. 255,

50) *BJFB,* Mart 1933, s. 1.

51) Reinhard Rürup, "Jewish Emancipation and Bourgeois Society," LBIYB, 1969, s. 80.

52) Niewyk, *Jews in Weimar Germany,* s. 80.

deyse hepsi anti-Semitleri tanıyordu ve anti-Semitizmi hayatın bir gerçeği olarak görüyordu.[53] Üniversitelerde, sağcı siyasi partilerde, kiliselerde ve devlet memurluğunun ve ordunun belli kademelerinde çeşitli derecelerde olmak üzere durum kesinlikle böyleydi.[54] Yine de toplum ve hükümet tarafından hoşgörülen anti-Semitizm belirtilerine ve (1922'de 200,000 kişiyi aşan) sağ-kanat anti-Semitik örgütlerin büyümesine rağmen, çoğu Alman-Yahudisi Yahudiler'in Almanya'da bir yere sahip olduğuna ve Alman-Yahudi bileşiminin mümkün olduğuna inanmaktaydı.

Birlik üyeleri de buna ikna olmuşlardı. Yine de kendileriyle BDF'li kız kardeşlerini ayıran mesafenin farkındaydılar. JFB'ye ırkçılıkla mücadele etmek için yardıma gönüllü Yahudi olmayan kadınlar bile uzak duruyorlardı. Bir JFB üyesinin belirttiği gibi:

> Biz birbimizle yaşadık, aynı dersanede oturduk, birlikte üniversiteye gittik, sosyal olaylarda birbirimizle buluştuk - ve tamamen yabancıydık. Onların kabahati mi? Bizim mi? Söylemek zor hem de anlamsız. Bizim için ayağa kalkmak isteyenlerin hakkımızda hiçbir şey bilmediği, o zaman için sonucu uğursuz olan bir gerçekti.[55]

JFB üyeleri liberal feminist kız kardeşleri tarafından ancak Yahudiliklerini "örttükleri" zaman kabul edilmiş hissediyorlardı. Bir JFB liderinin belirttiği gibi, "Yahudilikleriyle dikkat çekmeyenlere değer veriliyor" idi.[56] Algılamaları doğruydu: BDF "bölücülük" olarak kabul ettiği şeyden kaçınıyordu. Alman liberalizmini yansıtarak, Yahudi bütünleşmesini Yahudi kimliği pahasına davet ediyordu ve homojenleşmeye direnen Yahudiler karşısında kesinlikle rahatsızdı. Pappenheim BDF'ye doğrudan katılan (böylece Yahudi kimliğini sınıflandıran) Yahudi kadınlarından "yarı-Yahudi" (*Halbe*) diye bahsediyordu.

Zaman zaman BDF de bazı üyelerinin duyarsızlığını ya da anti-Semitizmini yansıtmıştır.[57] 1908'de JFB liderleri BDF genel kuruluna katıl-

53) Aynı eser. s. 86, 112

54) Aynı eser, s. 55.

55) Rahel Strausi Wir *Lebten in Deutschland: Erinnerungen einer deutschen Jüdin, 1880-1933* (Stuttgart, 1962), s. 266.

56) *BJFB*, Aralık, 1930, s. 5-6.

57) Hackett, "Politics," s. 176-87; Evans, *Feminist Movement*, s. 200, 243-44. Evans, örgüt resmen partiye karşı olduğu halde birçok BDF üyesinin Nazilere oy verdiğini iddia etmektedir (s. 254-55).

mışlardı. JFB zaten BDF üyesiydi ve Protestan kadın örgütü henüz katılmıştı. Katolik kadın derneğinin bağlılığını kazanma teşebbüsü içerisinde BDF önderliği Katolik kadın liderlerini genel görüşmelere katılmaya davet etmiş, görüşmüş ve teşvik etmişti. Önemsenmediğini hisseden -JFB, BDF'ye Protestanlar'ın 43'üne karşılık 120 bağlı kulüp getirmişti- Pappenheim, bir görüşme sırasında "Katolik kadınlar gurubunun temsilcisi gibi, cevap vermesi istendiği için değil, konuşması hiç istenmediği için" konuşmaya kalkmıştı.[58] Kamusal bir itiraz başlatan bir küçümseme de 1915'te olmuştu. Bir konuşma mektubunda BDF'ye bağlı birkaç Katolik ve Protestan kadın derneğinin adı geçerken JFB atlanınca, Pappenheim, Helene Lange'ye (Alman feminizminin kurucularından biri) öfkelenmişti. BDF başkanı Gertrud Bäumer, Pappenheim'e kendisinin, yani Bäumer'in, BDF'nin kişisel bir üyesini kınayamayacağını söyledi. (Elbette Lange iyi tanınan ve bu nedenle sadece kişisel bir üye değildi.) Pappenheim, Lange ve Bäumer'i "Yahudi kadınlara ve Yahudiliğe *nefret duymakla*" suçlayarak öfkeyle Ulusal Kadın Hizmetleri'nden çekildi. Lange, Yahudi (!) bir meslekdaşını şöyle yanıtladı: "Şu anda, birden bire Yahudi kadınların da dinlerini vurgulamaları, geçmişte kendilerini akıllıca engelledikleri bir şey yapmaları korkunç yazık."[59] Problem çözülmemişti ama Bäumer, Pappenheim'e bir özür mektubu gönderince anlaşmazlık sona erdi. Bavyera Kadınlara Seçme Hakkı İl Birliği'nde olduğu gibi duyarsızlık daha açık bir düşmanlık belirtisine dönüşebilirdi. 1913'te bu örgüt, oldukça iyi bilinen bir anti-Semitik duruş olarak koşer [helâl] kasaplığı kınama kararı almıştı. JFB protesto etmiş ve Alman ve Prusya Kadınlara Seçme Hakkı Birlikleri tarafından Bavyera gurubunun konumunu reddettikleri güvencesi verilmişti.[60] Savaş sonrası dönemde anti-Semitizm, BDF'nin tepe pozisyonu için Alice Salomon'un reddedilmesinde rol oynamış görünüyordu. Kendisinin Protestanlığa geçmesine rağmen yönetim, hareketin korunması için Yahudi soyadlı bir kadının başkan olamayacağına karar vermişti.[61]

BDF'nin politik desteklerinin abartılmış "tarafsızlığı" da onun Yahudi destekçilerini incitmiştir. Genellikle JFB üyelerinin çoğunluğunun

58) *Israelitisches Familienblatt*, 5 Kasım, 1908, s. 11.

59) Bund Deutscher Frauenvereine, Arşivler, 3 Abt. No. 5.

60) *AZDJ*, 4 Nisan 1913, ek s. 5, ve 24 Nisan, 1913, ek s. 14.

61) Hans Muthesius, ed. *Alice Salomon: Die Begründerin des Sozialen Frauenberufs in Deutschland* (Cologne, 1958), s. 85.

politik eğilimleri Yahudi cemaatinkileri yansıtmaktaydı. Çoğu Yahudi orta-sınıf Alman Demokrat Partisi'ni desteklemekteydi. Bu, 1918'de kurulmuş, Weimar anayasasını destekleyen ve akıl, hoşgörü ve bireysel özgürlükle uyuşmadığı için anti-Semitizme karşı çıkan işadamlarının ve profesyonellerin liberal bir partisiydi. 1930'dan sonra, politikanın giderek kutuplaşmasıyla Yahudi oylarının çoğu Sosyal Demokrat Parti ve (azınlık dini haklarının savunucusu ve ırkçılık karşıtı olan) Katolik Merkez Partisi arasında bölündü. Weimar'ın ilk yıllarında JFB, BDF'nin Demokrat Parti yanlısı eğilimlerinden rahatlık hissediyordu, ama 1920 ortalarında sağ, liderlik mevkilerine gelmeye başlayınca kendisini daha fazla yalıtılmış hissetti. Birçoğu liderlerin bile sağında olan tabanını elde tutmak için "partiler üstü" kalma ihtiyacı iddiasında bulunan BDF, partileri resmen anti-Semitik olan tutucu ve sağ-kanat temsilcilerini siyasi görüşmelerine davet etti. Aslında bu, güya "adil" olma ihtiyacı -ve olası anti-Semitik niyetler- BDF'ye üye olan Alman Kadın Seçmenler Birliği'nin diğer partilerden konuşmacılarla birlikte, kadınların Nazilerden ne bekleyecekleri hakkında bir sunum yapmaları için Nazileri davet etmesine neden oldu. Alman kadınlar JFB'ye "bu karara ciddi bir tartışmadan sonra vardığımızı anlayacağınızı" uman bir özür notu gönderdiler.[62] 1930 başlarında Alman feminist hareketi içerisindeki Yahudi katılımının en sadık destekçileri bile, BDF üyeleri içerisinde "sessiz, yer altı akımlarının" hissedilebileceğini kabul etmek zorunda kaldılar. Bunlar anlam olarak anti-Semitik tonda olmasalar bile, "gizemli, irrasyonel akımlar" idi ki, feminist hareketi de fazla rasyonel diye bırakmaya başlamışlardı. Yahudi feminist gözlemciler Yahudiler'e ve kadın hareketine yönelik bu akımları yaşadılar. Yalnızca "tarafsız" feminist hareket içerisindeki kendi işbirlikleri için değil, feminizmin kendisi için de korkuyorlardı.[63]

JFB, Yahudiler'in Alman toplumundaki çelişkili konumunu kabul etmiş -ve bazı yönlerden özetlemiş- görünüyordu. Bir taraftan feminizmin amaçlarını desteklemek, Alman hareketinin bir parçası olarak kabul edilmek ve anti-Semitizm artışını engellemek için BDF ile bir iş iliş-

62) *BJFB*, Şubat 1931, s. 13. Yahudiler'in siyasi bağlılıkları için bkz. Niewyk, *Jews in Weimar Germany*.

63) *BJFB*, Temmuz, 1933, s. 1-2 *Central Verein Zeitung*, Ekim 1931'den alıntı. Feminist hareketin eleştirilmesinin Yahudiler'e ve Yahudi kadınlara karşı olarak da anlaşılması aşırı hissi olmamıştır. Naziler daima feminizmle "Yahudi Bolşevik komplosu" arasında bağlantı kurmuştur.

kisi sağlamaya çalışıyordu. Diğer taraftan JFB, Alman mirasına ve Alman feminizmine gereken hürmeti gösterirken etnik cemaat ve çeşit bilinci hissinden yararlanan ve dışlama hissine tepki gösteren Yahudi kadınlar için uygun bir ortam sağlıyordu. Böylece Birlik, Yahudi kadınlar için, erkek Yahudi önderliğinden bağımsız ve Alman kadın hareketinden bağımsız ayrılıkçı bir alternatif sağlamıştı. Her ikisiyle de ittifak içerisindeyken, hiçbirisiyle hakikaten rahat hissetmiyorlardı.

Yahudi Feminist Hayatta Kalma Mücadelesi

Alman kadın hareketi içerisinde mi, yoksa Yahudi cemaati içerisinde mi çalışılması tercihi Naziler'in iktidarı ele geçirmelerini izleyen girdapla geçersiz kalmıştı. Yahudi kadınlarına katıksız hayatta kalma stratejileri dayatılmıştı. Haziran 1933'te Alman Kadın Dernekleri Federasyonu, *Gleichschaltung* - tüm liderlerin Nazi eylemcileriyle değiştirilip, tüm örgütlerin Nazi programlarına katılmaya zorlandığı süreç - ile karşılaşmaktansa kendisini tasfiye etti. JFB birkaç gün önce Alman feminist örgütünden ayrılmış ve BDF ayrılışı "en derin üzüntü" ile kabul etmişti.[64]

Eğer Yahudi feministleri Alman emsâllerinin kız kardeşlik ve sadakat hissini sürdürmelerini beklediyseler fena halde hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Bir JFB yöneticisi olan Paula Ollendorf Alman hareketi içerisindeki eski arkadaşların davranışına çok üzülmüştü. Hitler'in iktidara gelişinden hemen sonra, uzun yıllar birlikte çalıştığı arkadaşlarının "Yahudiler'le yakalanmamak" için "aptalca mazeretleri" bulunuyordu. Demokrat Partinin iyi tanınan bir üyesi olan bir feminist, ondan ve bir başka Yahudi arkadaş Martha Parker'dan, kendisinin daima "milliyetçi" olduğunu kanıtlaması için ona yardım etmelerini istemişti. İki Yahudinin bir Alman arkadaşın anti-Semitizmine tanıklık etmelerinin saçmalığına gülen Parker şöyle belirtmiştir: "Güldüm ve elbette dedim, senin için imza alabilirim, ama işe yaramaz. Paula gülemedi; 'her şey tamamen iflâs etti:' dedi. Ben Almanya'nın iflâsı dedim, o da benim de cevabını verdi."[65] Elbette istisnalar da vardı ama JFB'nin son başkanı Ottilie Schönewald da burjuva kız kardeşleri arasında aile dayanışmasının olmamasından muzdaripti:

64) *BJFB*, Haziran 1933, s. 11-12. "Üzüntüsüne" rağmen "ulusal" ve "sosyal" karakteri üzerinde ısrar eden BDF ideolojik bir meydan okuma eylemi şeklinde kendini tasfiye etmemiştir.(Evans, *Feminist Movement*, s. 256-59)

65) Paula Ollendorff koleksiyonu ALBI, 3060, N. 15.

> O zaman Alman kadınları neredeydi? Eğer 9 Kasım 1938'den hemen sonra, hakkımda bugünkü [1955] mektuplarındakilerle aynı sözcükleri etmiş olsalardı benim için çok anlamları olurdu. Alman sözde arkadaşlarımızın bir tanesi bile... bize yaklaşmadı. Ne yazık ki bu kişisel, yalıtılmış bir olay değildi. Evet, çalışanlar,... işçiler, benim seçim bölgemde yetersiz yardım alan kimseler... bizi güpegündüz nerede bulacaklarını biliyorlardı. Bildiğim kadarıyla da bu hiçbirine zarar vermedi.[66]

Bu dayanışma eksikliği Schönewald'ı 1935'te yeni Nazi kadın örgütünün başı Gertrud Scholtz-Klink'e, Köln yerel nazi liderinin binlerce çocuğa, "eğer insanlık barış içerisinde yaşamak istiyorsa Yahudiler ölmelidir," dediği konuşmasına karşı bir protesto mektubu yolladı. Schönewald'ın yanıt almadığını söylemeye gerek yok. Çabası boşuna da olsa anneler arasında cesur bir kadın dayanışması teşebbüsüydü.[67]

1933 ile 1938 arasında Yahudi Kadınlar Birliği hayatta kalma mücadelesi içinde diğer Yahudi örgütlerine katıldı. Bu girişim birkaç şekil aldı: anti-Semitizme karşı mücadele, cemaat örgütlerinin dağılmasını önlemek, Yahudi uygulamalarının devamını sağlamak, ihtiyacı olan Yahudiler'e yardım etmek ve halkı göçe hazırlamak. Hitler yıllarında JFB'nin feminizmi daha az telâfuz edildi ve örgüt bunun yerine toplumsal çalışmaya yoğunlaştı. JFB, Yahudi cemaati içerisinde eşitlik talep etmeye devam eder, kadınlar için hizmet ve kurumlarını sürdürür ve yeni kurulan Yahudi merkez örgütü olan Alman-Yahudileri Merkez Derneği'nde (Reichsvertretung der Deutschen Juden) kadınların ihtiyaç ve görüşlerini temsil ederken, safi feminist hedeflere göre Alman-Yahudileri'nin ihtiyaçları öncelik elde etmişti. Dahası, anti-Semitizm bir yana Üçüncü Reich'ın inanılmaz kadın düşmanı doğası feminizmi hem boşuna, hem de tehlikeli bir hale getirmişti.

JFB'nin liberal, çoğulcu toplum ricalarını işitenler ırksal nefreti teşvik edenlerle aynı kişiler olmadığı için, Alman-Yahudileri'nin geri kalanınınkiler gibi, JFB'nin "aydınlatma çabaları" başarılı olmaktan uzaktı. 1933'ten sonra Yahudiler, Hıristiyan guruplarla toplanamıyorlardı; toplumsal, hukuksal, siyasal ve nihayet fiziksel uzaklaştırılmaları başlamıştı. Bir savunma hareketi içerisindeki JFB çabasını anti-Semitizmi bir

66) Schönewald koleksiyonu, IV, 8.

67) Aynı eser.

"kişisel disiplin" (*Selbstzucht*) kampanyasıyla azaltma üzerine yoğunlaştırdı. 1915'te başlayan ve 1930'lar boyunca süren bu "kadın ve kızların görünüşünde basitliği" teşvik etme teşebbüsü JFB'nin diğer Almanların düşmanlığına ikinci yanıtıydı. JFB'nin kadın ticaretine ya da "tipik olmayan" bir iş profiline karşı daha önceki kampanyalarında olduğu gibi, bu, kişisel disiplini, kabullenilmenin ve kendini korumanın anahtarı olarak görenlerin savunma duruşu olan, "üvey çocukların iki misli iyi olmaları" tavrını yansıtmaktaydı.[68] Ayrıca, düşmanlarından misilleme korkusu yüzünden göze çarpmamayı öğrenmiş olan Yahudiler'in yüz yıllık refleksinin de aynasıydı. Tüm Yahudiler, özellikle de kadınlar basit bir yaşam standartı sürdürerek anti-Semitlerin haset ve hıncından kaçınmaya dikkat ediyorlardı. Yahudi gazeteleri ve örgütleri Yahudi kadınların rahatsız edilmelerine yol açabilecek giysi veya hareketlerden sakınmalarında ısrar ediyor ve "pırıltılı mücevherler takınan kadınların" düşmanı kışkırttıkları ikazında bulunuyorlardı.[69] Yahudi kadınların Yahudi erkeklerinin ve anti-Semitlerin aynı şekilde paylaştıkları olumsuz imajlarını gerçek olarak kabul etmekle, JFB istemeden bunların propagandasını yapmaktaydı. Bunu yaparak, gösterişli giyinen Yahudi kadınlarının (özellikle artan işsizlik ve Yahudi işlerinin boykot edildiği bir dönemde) sayısının abartılması ve anti-Semitizmi azaltan alçak gönüllülük ve buna neden olan giysiyle ilgili yanılsama gibi birkaç yanlış izlenim vermişti. Yahudi ve kadın olarak çifte risk altındaki Birlik üyeleri ezilen azınlıkların ortak niteliğini sergilediler: mağdur olmaları yüzünden kendilerini suçladılar.

Birlik Yahudi cemaatinin devamlılığına yardım etmekte mütevazı derecede başarılıydı. Bazı toplumsal yardım bürolarına gönüllü sağlayarak ve Yahudi okul ve kurumlarından sorumlu bölümlerin sorumluluğunu paylaşarak Yahudi merkezi yardım örgütleriyle işbirliği yapmaktaydı.[70] Ayrıca yeni mahalli şubeler eklediler, yeni (birçoğu tasfiye olmuş Alman kadın hareketlerinden ve profesyonel kadın örgütlerinden gelen)

---

68) Peter Gay'in "Encounter With Mpdernism: German Jews in German Culture, 1884-1914," *Midstream*, Şubat 1975, s. 60'da alıntı yapılsan bir Alman-Yahudi savunma örgütünün yönetim kurulu başkanı Ludwig Holländer,

69) *Israelitisches Familienblatt*, 7 Şubat 1918, s. 10; *AZDJ*, 16 Eylül, 1921, ek s. 2.; Adolf Asch, hatırat ALBI, s.3.

70) Schönewald koleksiyonu, ALBI, II, 11.

üyeler aldılar ve diğer ulusal ve uluslararası Yahudi kadın dernekleriyle daha yakın bağlantılar kurdular. Gazetesi ve kültürel faaliyetleri Yahudi adetlerini, tarihini ve dinini öğretmek üzerine yoğunlaştı. JFB Yahudiliği hep desteklemişti, ama çabaları bu yıllarda yeni, psikolojik bir boyut kazandı. Nazi Almanyası'nda Yahudiler kötü ve aşağılık olarak tasvir ediliyorlardı. Kültürel ve dinsel faaliyetler red ve umutsuzlukla karşı karşıya olan bir guruba perspektif hissi ve hayat gücü (*élan vital*) veriyordu.

JFB, toplumsal ve ekonomik koşulları kötüleşen kimselerin psikolojik teşvik gereksinimi kadar, maddi yardım sağlama gereksiniminin de bilincindeydi. Para, giysi ve yakıt toplamada diğer Yahudi guruplarına yardım ediyordu. Yahudiler canlılıklarını yitirmeye devam ettikçe JFB Yahudi orta-sınıf kadınlarının ve ailelerinin kendilerini daha düşük bir yaşam standartına ayarlamalarına yardım etmekteydi. Ev kadını yardım programlarını arttırdı; yemek pişirme, yama, dikiş, hasta bakıcılığı ve ev tamiri kursları düzenledi; Hitler dini kasaplığı yasakladıktan sonra koşer et satın almakta zorlanan Yahudiler için kendi yemek kitabını yazdı. Karşılıklı yardım teşvik edildi ve JFB çeşitli kentlerde umumi mutfaklar, çocuk oyun sahaları, umumi hizmetçi servisleri ve kadınların kendi problemlerini tartıştıkları ve tavsiye kadar moral destek de aldıkları diyalog öğleden sonralarını örgütledi. Birlik, kadının evin dengesini sürdürmedeki eksen rolünü tekrar tekrar vurguluyordu. Karşılığında kadınlara pratik, entelektüel ve manevi destek sunmaya çalışıyordu.

JFB'nin son önemli kaygı alanı kadınların göçe hazırlanmasıydı. 1935'te Nürnberg yasaları Yahudiler'i vatandaşlık haklarından etmiş ve Yahudiler'le Ariler arasında evlilikleri ve evlilik dışı ilişkileri yasaklamıştı. Bu Alman Kanını ve Şerefini Koruma Yasası'yla göçün gerekliliğine ikna olan JFB, kızları sığınılacak yerlere uygun meslekler için eğitme çabalarını artırdı. JFB bülteni kadın göçü sürecine ve meselelerine konu ayırıyordu, üyelerse çocukları emniyetleri için yabancı ülkelere götürüp işlerine devam etmek üzere Almanya'ya dönüyorlardı.

Naziler'in önderlik ettiği "Kristal Gece" (*Kristallnacht*) olarak bilinen Kasım 1938 katliamından sonra birliğin tasfiyesi istendi. Kasası ve kurumları Alman-Yahudileri'nin toplu çıkarlarını temsil eden bir şemsiye örgüte devroldu. Yöneticileri de bu örgütün çalışanlarına katıldılar. Bu kadınların göç etmek için çok şansları olduğu halde Yahudi cemaati için çalışmaya devam ettiler. Ulusal yönetimde olmayan kadınlar cema-

atlerinden diğer Yahudiler'in yanı sıra toplumsal çalışma yürütmeye devam ettiler. JFB önderlerinin çoğu 1942'de sürüldüler ve Hitler'in "Yahudi sorununa nihai çözümünün" kurbanı oldular. (JFB'nin eski yönetim kurulu sektreteri) Hannah Karminski, bir arkadaşına (JFB'nin eski başkan yardımcısı) Cora Berliner'e sürüldüğü günkü ziyareti hakkında şunları yazmıştı:

> C. ve diğer arkadaşlar yanlarına kitap aldılar. Seçim üzerinde anlaştılar. Bildiğim kadarıyla C. *Faust I* ve bir antoloji aldı. Son gün, ayrılışlarında hemen önce onları ziyarete gittiğimde avluda güneşin altında Goethe okuyorlardı.[71]

Sonuç

Yahudi Kadınlar Birliği'nin tarihçesi kadınların tarihinin cinsel ve etnik (ya da Naziler'in dediği gibi "ırksal") belirleyicilerini sunmaktadır. Özgün bir orta-sınıf ortamı içerisinde bu bizim hem cinsiyet, hem de ırk mücadelelerinin meydana geldiği özel bir vakayı ve bunların birbirleriyle ilişkilenme şeklini teşhis etmemizi sağlamaktadır. Yahudi feministler cinsiyet ayrımlı bir toplumda kadın, ırkçı bir toplumdaysa Yahudi olmanın çifte yükünden mağdur olmuşlardır. Kadın olarak etnik/dinsel çizgide ortak tecrübeleri paylaşmışlar, yine de bu aynı kimliklerin yarattığı bölünmelerden muzdarip olmuşlardır. Weimar Cumhuriyeti'nin liberal, çoğulcu çerçevesi içerisinde Yahudi feministler kendi Yahudi cemaatleri içerisinde kadınların çıkarları için çalışarak ve Alman feminizmiyle ittifak ederek etnik gururu feminist özlemlerle birleştirmeye teşebbüs etmişlerdir. Oysa feminist taleplerin bütünün iyiliği içerisine dâhil edilmesi gereksinimiyle karşılaştıkları yerlerde anti-Semitizm korkuları ya da buna olan tepkileri onları erkek dindaşlarıyla işbirliğine zorlamıştır. Nihayet kriz döneminde, yalnızca kimliğin dayatıldığı Yahudiler arasında değil, ırk ayrımcılığını kabul eden, bazen de benimseyen Yahudi olmayan Alman kadınları arasında da ırksal aidiyet kadın dayanışmasına galip gelmiştir. Bu nedenle Alman-Yahudi kadınlarının tarihi, bizi mevcut kadın eşitlik mücadelelerindeki ırk pürüzünü itiraf etmeye zorlamaktadır.

71) "Letters from Berlin," LBIYB, (1957), s. 312.

Kısım 2

Nazi Almanyası'nda Kadınlar

Kadın Lebensraum'u İçin Rekabet, 1928-1934

Claudia Koonz

Çoğu Alman kadını, hatta kadın hareketiyle özdeşleşenler bile, güce ve kaynaklara herkes için eşit erişim olan bölünmez bir toplumdan çok, cinsiyetler arasındaki biyolojik farklılıklara dayalı cinsiyet rollerini kabul etmişler ve kadınlar ve erkekler için tamamlayıcı alanlardan bahsetmişlerdir. Claudia Koonz, yeni Nazi devletinde kadınların kamusal yaşamdaki yerini genişletip yönetmeyi ve bu kadın alanında bir kadın kariyer hiyerarşisi açmayı uman Nazi kadınlarının bu mirası yeni aşırılıklara götürdüğünü göstermektedir. Hitler iktidara gelmeden önce, kadın düşmanlıkları yüzünden kadın üye almayı boşveren Nazi erkeklerinin gözetimi altında olmayan özerk örgütlerde serbestçe çalışmaktaydılar. Oysa Hitler iktidara geldikten sonra eski önderler kovulmuş ve örgütleri dağıtılmıştı. Kadın dairesinin itaatkâr yeni şefi Gertrud Scholts-Klink'in altında daha uysal yöneticileri olan yeni örgütsel biçimler daha geniş bir zeminden kadın üye almışlardı. Gerçekten ayrı, ama Naziliğe ilk dönenlerin sahip olduğu özerklik yanılsamasının bulunmadığı bir alan yaratılmıştı.

> Bir kalabalığın kendini koruyabilmesinin en emin ve çoğunlukla tek yolu ilişkin olduğu ikinci bir kalabalığın varlığında yatar... Yaklaşık olarak eşit boyut ve yoğunluktalarsa, iki kalabalık birbirini canlı tutar. Düşman tarafındaki üstünlük fazla büyük olmamalı, ya da en azından öyle olduğu düşünülmemelidir. Bu yapının kökenini anlamak için üç temel antitezden başlamamız gerekir. Birincisi ve en çarpıcı olanı erkekle kadın arasında; ikincisi canlılarla cansızlar arasında; üçüncüsü ise dostla düşman arasındakidir.
>
> Elias Canetti

> Doğa ve takdiri ilâhiyle ilgili harika olan şey her iki taraf da doğanın kendisine buyurduğu işlevi yerine getirdiği sürece cinsler arasında çatışma olamayacağıdır.
>
> Adolf Hitler

Üçüncü Reich'dan beri *Lebensraum* terimi, Hitler'in Orta Avrupa'nın zengin tarım topraklarında yaşayan "ırk olarak aşağı" Slav halklarına karşı savaşma bahanesini akla getirmiştir. Tüm zamanların en sefillerinden biri sayılan savaş bahanesinde Hitler, Alman *Volk*'unun "yaşamak" için daha fazla "alana" ihtiyacı oldığunu iddia etmiştir. Hitler *Lebensraum*'u Doğuda fetih yapılmasını popülerleştirmek için kullanmadan önce bu belirsiz bir terimdi. Hitler'in sözlüğünde kavgacı genişlemenin şifre sözcüğü olarak hizmet etmenin yanı sıra, çağdaşları için Almanya'da "yaşanacak yer" ya da "oturma odası" -ev huzurunun ve geleneksel değerlerin hâkim olduğu bir toplumsal alan- anlamına da geliyordu. Bu anlamda kadınlar terimi materyalist ve aşındırıcı "erkek" işi, sınıf mücadelesi ve yüksek siyaset dünyasının ötesindeki bir yeri tanımlamak için yaygın şekilde kullanmaktaydılar. Orta-sınıf kadın hakları hareketinin önde gelen sözcüsü Dr. Gertrud Bäumer bu anlamı, zorluk ve kargaşa zamanlarında kadınların kamu yaşamına düzen ve insanlık getirme sorumluluklarını özetlediği Yeni "Lebensraum"daki Kadınlar kitabında yakalamıştır.[1]

---

1) Gertrud Bäumer, *Die Frau im neuen Lebensraum* (Berlin: Herbig, 1931); Emma Witte, "Die Frau im Lebensraume des Mannes," *Nationalsozialistische Monatshefte* 4 (1933): 29. Erkek yazarlar da terimi kadınların istilâsına karşı bir ikaz olarak kullanmışlardır. Örn. Josef Rompel, *Die Frau im Lebensraum des Mannes* (Darmstadt, 1932). Joseph Beeking, *Die katholische Frau im Lebensraum von Familie, Volk, und Kirche* (Freiburg: Jugendwohl, 1934), erkekleri gelmekte olan tehlike konusunda ikaz eden "Die Frau im Lebensraum des Mannes" başlıklı bir bölüm yazmıştır.

Tarihçiler Hitler'in genişlemeci hitabının ve Alman toplumunu "ırk olarak aşağı" halklardan ve Marksist devrimcilerden temizleme yeminin cazibesini araştırmışlardır. Hitler'in cinsiyet ayrımlı -erkeğin üretim sahası ve kadının üreme sahası olarak ayrılmış- toplum ülküsünün çekiciliği neredeyse fark edilmeden kalmıştır.[2] *Lebensraum,* kadınların modern dünyaya nasıl girmeleri gerektiği hakkındaki karşıt görüşler çeşitliliğinin analiz edilmesi için kullanışlı bir benzetme sağlamaktadır. Erkekler ve siyasetle ilgili görüşleri ne olursa olsun orta-sınıf kadınlarının genellikle ulusal yaşam içerisindeki çeşitlilik ve ayrılıktan arınmış kendi uyumlu "oturma odalarını" kurabileceklerine inanılır.

Weimar Cumhuriyeti'ndeki nerdeyse tüm medeni, mesleki ve dini kadın teşkilatları, kadınlar için "ayrı alan" ile ilgili on dokuzuncu yüzyıl fikirlerine olan bağlılığı paylaşmaktaydılar. Yine de o alanın nasıl sınırlandırılacağı, erkek alanıyla "kadın" faaliyetlerinin nasıl koordine edileceği ve her cinse hangi değer ve rollerin uygun olması gerektiğinin nasıl belirleneceği konularında ayrılıyorlardı. Genel olarak söylenirse, orta-sınıf dernekleri kadınların siyasi ve iktisadi hayata kadın çıkarlarının temsilcileri olarak girmelerini destekliyorlardı. Buna ek olarak kadınların üstün ahlâkları ve insani kaygılarıyla katkıda bulunarak, daha önceki erkek alanlarını zenginleştirebileceklerini iddia ediyorlardı. Nazi hareketiyse tersine erkek ve kadın dünyaları arasında çok az çakışma görüyor ve "kadın meselesi" hakkında güçlü bir ayrımcılık siyasetini destekliyordu. Nazi kadınları, giren her kadını yozlaştıracağına inandıkları haşin erkek dünyasına hem hayrandılar, hem de onu küçümsüyorlardı. Erkekler üzerinde etki yapmaktan vazgeçerek bunun yerine kendi farklı ağlarını oluşturuyorlar ve "daha erkeksi adam" ve "daha kadınsı kadın" arasında bölünmüş toplumsal bakımdan ayrı bir dünya

2) Richard Evans son bölümünde muhafazakâr kadın hareketiyle Nazi devleti arasındaki devamlılığı belgelemiştir (*The Feminist Movement in Germany* [Londra: Sage, 1976]), daha yeni olarak Christine Wittrock önde gelen Nazi kadınlarını Gertrud Bäumer geleneği içerisinde anlatmıştır, *Weiblichkeits Mythen. Das Frauenbild im Faschismus und seine Vorläufer in der Frauenbewegung der 20er Jahre* (Frankfurt a. M., 1983). Ayrıca bkz. Barbara Greven-Aschoff, *Die bürgerliche Frauenbewegung in Deutschland 1894-1933* (Göttingen: Vandenhoeck Ruprecht, 1981), 158-195; Maria Antoinetta Macciocchi, *Jungfrauen, Mütter und ein Führer* (Berlin: Wagenbach, 1976); cf. Jane Caplan, "Introduction," *Feminist Review* 1 (1979): 72-80. Irene Stoehr ise tersine orta-sınıf kadınlarının Nazi baskısı altındaki azimlerini savunmuştur, "Frauenbewegung Machtergriffen?" *Courage* (Şubat 1933): 23-32.

talep ediyorlardı. Nazi politikası kamu alanlarını erkeklere sahiplendiriyor, sınırlara "Geçilmez" işareti koyuyor, böylelikle liberallerle muhafazakârları şaşırtan çelişkilerden sakınıyordu.[3]

1920'lerde Kadın Politikasındaki "Ayrı Alanlar"

1920'lerde kadınların ayrı alan idealine derinden bağlılıkları yalnızca on dokuzuncu yüzyıl kadın hareketi mirasının değil, kadınların I. Dünya Savaşı ve 1918'deki yenilgi sırasındaki, kadınları ev yaşamından koparıp gönüllü faaliyetlere ve çağdaşları için daha rahatsız edici olanı daha önce erkeğe ait olan meslek sahalarına (ağır sanayi, yüksek öğrenim, taşımacılık, tıp, iletişim, madencilik ve metalürji) alarak halkın kafasında kadının hak eşitliği işini görmüş olan tecrübelerinin sonucudur. "Doğal" kadın zaaflarıyla ilgili deyimler kadınların asgari bir eğitimle erkeklerin işlerini yapabileceklerine dair açık kanıtlar karşısında ortadan kalkmıştı. Savaş anti-feministlerin en kötü kâbusunu hakikate dönüştürmüştü: erkekler ölmeye yürürken, kadınlar onların işlerini "çalmıştı." Böylece kadınlar için "ilerleme", erkekler için ölüm ve (Almanya'da) açlık, yokluk, toplumsal dağılma ve yenilgi ortamında gerçekleşmişti. Yeni anayasayı yazanlar bile hak eşitliği vaad ettiği halde, sendikaların, devletin ve sanayinin savaştan hemen sonra erkeklerin işine çağırılmış olan kadınları kovalamak için işbirliği yapmalarına fazla şaşırılmamalıdır.

Seçme ve seçilme hakkı zaferinden sonra yüzlerce kadın Reichstag'a, yerel yönetimlere hatta birkaç mahkemeye ve bakanlıklara girmişlerdi.[4] Kamusal tartışmanın manevi seviyesini arttırarak değerlerini ulusa kanıtlama hevesinde olan savaş öncesi kadın hareketinin kadınları yeni görevlerine daldılar ve seçme ve seçilme hakkı için mücadele etmiş olan kadın örgütlerine sırtlarını döndüler. Kadınlara seçme ve ve seçilme hakkının eski bir kadın muhalifinin 1919'da belirttiği gibi, çatışmayla parçalanmış bir siyasi alana "uzlaştırıcı ruh... sebat... ve sevgilerini" ge-

3) Nazi fikirleri bu çevrelerden çok az destek almış olduğu ve Hitler, diktatörlüğünü dayattıktan hemen sonra tüm Marksist örgütleri yasakladığı için güçlü Sosyalist ve Komünist kadın ağları bu makalenin kapsamı dışında kalmaktadır.

4) Ayrıca, onlar kadınların özel kaygılarını "erkek" dünyasında temsil etmeyi görevleri olarak gördükleri için misyonları geleneksel cinsiyet ilişkileri görüşlerini özetlemiştir. Gabrielle Bremme, *Die politische Rolle der Frau in Deutschland* (Göttingen: Van den Hoeck and Rueprecht, 1956); W. Philips Shively, "Party Identification, Party Choice and Voting Stability: The Weimar Case," American Political Science Review 66 (Aralık 1972); 1203-1225; Hans Beyer, *Die Frau in der politischen Entscheidung* (Stuttgart, 1932).

tirdiler.[5] Böyle duygular ulusal çapta, iddialarını, eğer kurtulurlarsa kadınların ulusal topluma paha biçilmez hizmetler sunabileceği savı üzerinden eşitliğe dayandıran orta-sınıf kadın hakları kampanyalarından doğmuştu. Erkekleri geleneksel olarak "erkeğin" diye nitelendirilen alanlarda (savaş sırasında yaptıkları gibi) tehdit etmek yerine, kadınlar kendi kamusal alanlarını oluşturmaya söz verdiler.[6] Bir başka deyişle, rol paylaşımındaki durumu destekleyerek erkek egemen bir sisteme karşı savaşmadan hak kazanmayı bekliyorlardı. Kadın hakları savunucuları stratejik olarak erkek egemenliğine karşı çarpışmak yerine, onunla işbirliği yapma umudundaydılar. Dinleyicilerini eşitliğin "aynılık" anlamına gelmediğine ikna ediyorlardı. Helene Düvert basitçe şöyle belirtmiştir: "Biz erkeği bir kenara itmek istemiyoruz, ama onun yanında durmak istiyoruz."[7] En azından hak eşitliği hasreti kadar büyük bir "erkekleşme" endişesi belirmişti.

Elbette politikadaki birkaç kadın bir idealizm ve hümanizm çağının müjdecisi olmayı beceremedi, ama kadınlar daha pratik işlerde başarılı oldular. Tüm büyük partiler kadın hak eşitliğini desteklediler ve bunu kadın adaylar göstererek (en yüksek yüzde Sosyalist ve Katoliklerindi), sosyal yardımı genişleterek, korumacı mevzuatı geçirerek ve kadın oyları için seçmen başvuruları tasarlayarak takip ettiler. 1920'lerde kadınlar, bariz şekilde apolitik, çoğunlukla da dini ya da tek konuya yönelik özel çıkar örgütlerinde daha önce görülmemiş ölçüde teşkilatlandılar. Herhangi bir zamanda tüm delegelerin yüzde 7 ila 10'unun kadın olduğu Reichstag'da kadın delegeler kadınların kaygılarını getiriyorlar ve

---

5) Muhafazakâr bir delegenin Milli Meclis'e 1919'da yaptığı bir yorum. "Rede von Frl. Julie Velde, gehalten auf der ersten Nationalversammlung der deutschen Volkspartei," BA Koblenz, ZSg 1 42/45; Maria Schlueter-Hermkes, "Die Frau und die geistige Kulturentwicklung," *Die Kultur der Frau* (Berlin: Herbig, 1929), s. 191. Yazar Alman Üniversite Kadınları Derneği adına konuşmuştur. "kadının manevi görevi kültürü aktarmak, kap (Gefäss) olmaktır. . . Erkekler yaratabilir, ama onları gerçekten anlayan yalnızca kadınlardır" (s. 195)

6) Alman orta-sınıf kadınlarının içinden asla çıkamadığı bu ikilem, solda Sosyal Demokratlar'ın hedefleri kapitalizmi daha adil ve etkin kılmak mı yoksa tamamiyle ortadan kaldırmak mı olduğuna karar vermedeki yeteneksizliklerine paraleldir.

7) Helene Düvert, *Die Frau von Heute*, 1933, s. 58. Devam ediyor, "Şık profesyonel giysilerin ve sakin gülümsemenin ardında... kişiliklerini bunu tahrip edebilecek olan aşındırıcı ortamdan koruyan çok sayıda gerçek kadın yaşamaktadır (s. 67). Kadınların özel yeteneği "Cermen ruhu için *Raum* oluşturmak" idi (s. 126). Ya da harcıâlem sloganın belirttiği gibi "Değer olarak eşit, ama tabiat olarak eşit değil."

kadın konularıyla ilgili komitelere katılıyorlardı.[8] Deneyimli birkaç kadın lider politik ortam içerisinde hak eşitliği seferberliğine önderlik ediyordu. Peki, hevesle daha ileri bir reform potansiyelini ele geçirmeyi uman kadın kitlelerine ne olmuştu?

Kadın hakları hareketinin gazileri, seçme ve seçilme hakkı zaferinin, daha önce kayıtsız ve bilgisiz olan kadınları eyleme kışkırtabileceği tahmininde bulundular. Kadınların kamusal alanda eylem için seferber olacaklarını ve kendilerine özgü "kadınsı" kaygılarını politikaya sokacaklarını umuyorlardı. Kadınlar güvenilirliklerini gösterdikçe siyasi liderler onları sisteme tam katılım sağlamaları için kabul edeceklerdi. Aslında kadınların seçme ve seçilme hakkı kadınları kamusal yaşamda serbest bırakmıştı; ama ilk kadın hareketi liderlerinin öngördüğü şekilde değil. "Kadınların yenilenmesi" çağrısı hak eşitliği talebini gölgelemişti. Tutucu, gelenekçi kadınlar, bunların doğal ve kadınsı olduklarını kabul ederek yetiştirildikleri rolleri savunmak üzere örgütlendiler. Savaştan önce kadın hakları seferberliği yapmış olan geniş orta-sınıf örgütleri koalisyonu Alman Kadın Dernekleri Federasyonu (Bund Deutscher Frauenvereine; BDF) var olmayı sürdürüyordu, ama programındaki son radikalizm işaretleri de kaybolmuştu.[9] 1919'dan sonra örgütlere katılan milyonlarca kadın kamusal rollerini geleneksel dini, medeni ya da mesleki faaliyetler olarak görmekteydiler. O yüzden tarihçiler kadınların kamusal kayıtlarını araştırırken kamusal yaşamdaki erkeklerle ilgili delil sağlayan siyasi arşivlere bakamazlar. Kadınlar "kamusal alana girmişler" ama bunu onları tipik şekilde apolitik olarak tanımlayan kurumlar ortamında yapmışlardı.

Bu, kilisenin ya da cemaatin (*Gemeinde*) kadınlara siyasi partinin erkeklere sağladığıyla kabaca aynı açılış fırsatını sağladığı anlamına gelmektedir. Siyasi tercihleri olmadığını iddia etseler de, orta-sınıf kadın

8) Bunun mükemmel bir örneği Regine Deutsch'un *Parlamentarische Frauenarbeit* (Stuttgart: Perthes, 1924), 2. baskıda bulunmaktadır. O, kadınların konuşmalarını ve komite faaliyetlerini şu kategorilere bölmüştür: kadın hakları, gençlik, eğitim, nüfus politikaları, annelik yardımları, kadın kamu hizmetlileri, beslenme, vb. Kadın delegeler dış politika hakkında zaman zaman konuşsalar da ulusal politika tartışmalarına katılımları son derece enderdi.

9) Alman feminizminin yenilgisi hakkında bkz. Evans'ın *Feminist Movement*, bölüm 8, "Bitter End"deki mükemmel anlatımına ve bu kitabın ilk bölümü olarak basılan Bridenthal ve Koonz'un Berenice A. Carroll, *Liberating Women's History* (Urbana: University of Illinois, 1976); Rita Thalmann, *Être Femme dans le Troiséme Reich* (Paris: Robert Laffont, 1981); Greven-Aschoff, *Die bürgerliche Frauenbewegung*, s. 183.

örgütleri Marksizme açık şekilde karşıydılar ve genellikle sosyalist olmayan şu ya da bu partiye tercih göstermekteydiler. BDF, Demokrat Parti'yle tarihsel bağları paylaşıyordu ve liderleri sosyalizmden nefretlerini ve (Reichstag delegesi ve tanınmış sosyoloğun dul eşi) Marianne Weber'in acınacak bir ahlâki duruma düşmüş "mülksüz kitleler" olarak tanımladığı şeyden korkularını gizlemiyorlardı.[10] Katolik kadınlar Katolik Merkez Partisi'ni tercih ederken, Protestan kadınlar önemli ölçüde daha muhafazakâr tercih gösteriyorlardı, Yahudi kadın teşkilatları da aslında "kuralına göre oynuyor" ve yayınlarının sayfalarını siyasetten uzak tutuyorlardı.

Nazi Olmayan Burjuva Örgütleri

Savaş öncesi günlerinin önemli burjuva kadın örgütü (BDF), oy hakkı kazanılınca dağılmadı ama çalışmasını yeni bir önderlik altında yaptı. Aylık *Die Frau*'yu (Kadın) yayınladı ve pornografi, kürtaj ve zührevi hastalıklara karşı katı yasalar için lobi yaptı, Fransızlar'ın Ruhr işgali sırasında Alman toprakları üzerinde konuşlandırılan siyâhi askerlere karşı protestoda bulundu ve Weimar Cumhuriyeti'nin ilk yıllarında Almanya'nın düşmanlarıyla birlik olmamak için uluslararası kadın konferanslarını boykot etti. Fakat 1920 ortalarında duruşunu gözden geçirdi ve uluslararası derneklere katıldı. Federasyon çabalarını -(barışseverlik ve feminizmle ilgili radikal duruşlarıyla kendilerini BDF'den ayıran) sosyalistleri ve feministlerden uzak durarak- orta-sınıf politikalarına ve statünün sağlamlaştırılmasına adadı. Toplu çabanın ve siyasi kulisin sonucu olarak BDF, zührevi hastalık taşıyıcılarının cezalandırılması, annelerin ve ev ortamında (ev üretiminde olsun hizmetçi olsun) ücretli çalışan tüm kadınların korunması, anneler için kamusal bakım ve gençler için genişletilmiş yardım hizmetleri gibi kadınlara yararlı birkaç yasayı meclisten geçirmeyi başardı. Örgütün savaştan çok önce başlamış olan sağa doğru gidişi 1920'lerde hızlanarak sürdü. Üyelik istatistiklerine bakmak bu eğilimin kaynaklarından birini aydınlatmaktadır. Alman Kadın Dernekleri Federasyonu'nun yaklaşık 750,000 üyesinin çoğu meslek örgütlerine aitti. Örneğin Alman Ev Kadını Dernekleri Ulusal Federasyonu (Reichsverband Deutscher Hausfrauenvereine; RDH),

10) Marianna Weber, "Die Besondere Kulturaufgabe der Frau," *Frauenfragen und Frauengedanken: Gesammelte Aufsätze* (Tübingen, 1919), s. 252. Yalnızca "kültür taşıyıcıları" olarak kadınların katkıları "genel ahlâki seviyeyi (*Volkssgesittung*) yeniden kurabilir" olduğuna inanıyordu.

1931'de -yine 100,000'den fazla üye iddiasında bulunan beyaz yakalı kadın işçi sendikasının ikinciliğiyle- 100,000'ün üzerinde üye saymıştı. Yaklaşık 40,000 öğretmen kadın öğretmenler sendikasına, 20,000'i de Katolik kadın öğretmenler sendikasına bağlıydı.[11]

Küçük bir feminist azınlık kadınların biyolojik temelli yüceltilmesini tercih eden baskın eğilime karşı zeminlerini korudular. I. Dünya Savaşı'nın gözüpek pasifistlerinin önderliğinde seçme ve seçilme hakkı hareketinin eşitlikçi ve liberter kökenlerine sadık kaldılar. Barış ve Özgürlük için Uluslararası Kadınlar Birliği (WILPF) ve (korumacı mevzuata karşı çıkan) Açık Kapı Hareketi gibi uluslararası örgütlerle işbirliği içerisinde kadınların insan hakkı olarak tam eşitlik için çalıştılar. Savaş öncesi feministleri Lida Gustava Heymann ve Anita Augspurg BDF'de kendilerini baskın şekilde muhafazakâr bir çoğunluk içinde kuşatılmış buldular.[12] I. Dünya Savaşı'na muhalefet ve barışseverliğe devam eden bağlılıkları onları eski çalışma arkadaşlarından ayırdı, kadın eşitliği, silâhların azaltılması ve feminizm için çalışmayı sürdürdüler. Orta-sınıf kadın hakları örgütü onları "radikaller" olarak marjinalleştirse de bu feministler destek için uluslararası örgütlere döndüler.[13]

---

11) Evans, *Feminist Movement*, s. 175-201. Kırsal ve kentli ev kadını dernekleri büyük boyutlu görüntülerini zenginleştirmek için toplamlarını birleştirmişlerdir. Bu toplamlar 150,000 üyeli elitist Kraliçe Louisa Birliği gibi diğer tutucu kadın derneklerini içermez (Buch'tan Krummacher'e, 29 Eylül, 1933, Berlin Doküman Merkezi, [Bundan sonra BDC denilecektir]). Politika dışı varsayılan 60 kadın örgütünün dökümü için, Agnes von Zahn-Harnack, *Die Frauenbewegung: Geschicte, Probleme, Ziele* (Berlin, 1928), s. 20-28.

12) Greven-Aschoff, *Die bürgerliche Frauenbewegung*, s. 180-81, yalnızca 3,000 kadının radikal *Staatsbürgerinnenverband*'a üye olduğunu ve savaştan sonra Heymann ve Augspurg'un enerjilerini tamamen BDF ile ilgisiz faaliyetlere yönelttiklerini belirtmektedir.

13) Özellikle, feminizmi çoğullaştırına ve tire koyma çağdaş eğilimi ortamında bu kadınların -onları uluslararası uzun vadeli kadınların hak eşitliği mücadelesinde marjinalleştiren bir terim olan- "radikal" feminist olmadıklarında ısrar etmek önemlidir. "Feminizm" teriminin kendisi evrensel, insani özgürleşme ortamda kadın hakları için çarpışmış ve halâ da çarpışan ve toplumdaki kadın rollerinin radikal dönüşümünü düşünen radikal bir kadın hareketini kastetmektedir. Bunun tarihsel doğrulu hakkında Ellen DuBois'nın *Elizabeth Cady Stanton and Susan B. Anthony, Correspondence, Writings, Speeches* (New York, 1981), s. 193'de terimin kökeniyle ilgili sözlerine bakınız. Amerikan kadın hareketi "kadınları siyasi bakımdan birleştirme basit gerçeğine dayanmayı" seçtikten sonra "artık kendisini öncelikle daha geniş bir toplumu dönüştürme ve hakiki demokrasiye erişme siyasi çabasının bir parçası olarak görmemekte" ve "kendisini artık cinsel düzenin radikal dönüşümüyle ve kadının zorlayıcı cinsel basmakalıplardan kurtuluşuyla bağlantılandırmamaktadır," *yeni* "feminizm" terimi "kadınların yaşamlarının radikal dönüşümü çağrısı yapan küçük azınlığı ayırt etmek" için çıkmıştır.

On dokuzuncu yüzyıl sonlarından beri BDF, çoğu öğretmen olan bir liberal kadınlar koalisyonu tarafından yönetilmekteydi. Fakat 1919'dan sonra öğretmenlik mesleğinin dönüşümü yeni nesil üzerinde yumuşatıcı bir etki yapmıştı. Eski tüfekler kendilerini işsizlikten ve erkek öğretmenler arasında iyi örgütlenmiş bir tepkiden muzdarip olan daha dikkatli bir nesil tarafından kuşatılmış buldular.[14]

Savaş öncesi günlerinden gelen bir başka örgütsel güç kaynağı da tutucu bir dönüşüm geçirmişti. 1914'te yaklaşık 100,000 kadın ülkenin ilk kadın sendikası olan Ticaret ve Büro İşçileri Derneği'ne (Verband Weiblicher Handels- und Büroangestellte; VWA) bağlıydı.[15] Muhafazakârlar olarak grevden kaçınıyorlar ama ücretlerde ve çalışma koşullarında iyileşme için kulis yapıyorlar ve üyelerin becerilerini yükseltmek için kurslara hâmilik ediyorlardı. Savaştan sonraki yeni nesil maddi koşullardan çok yaşam kalitesiyle ilgili başka taleplerde bulunuyordu. Daha genç üyeleri çekmek için VWA, örgütün turları, tatil evleri ve kültür projeleri hakkında makaleler çıkaran özel bir mecmua olan *Junge Kräfte* (Genç İşçiler)'i kurmuştu. Normal mecmua kendilerini daimi çalışan olarak gören kadınları ilgilendirecek şekilde tasarlanmış büro ve satış becerilerinin altını çizerken, daha genç kadınlar -daha uzun çalışma saatleri, daha düşük ücretler ve rasyonelleşme karşısında bile- kadınsı becerilerini ve uysal iyi tabiatlarını vurguluyorlardı. Genç kadınların büro işlerini ya da ticaret mesleklerini seçmelerini teşvik ederken, yeni nesil böyle bir geçmişin evlilik ve aileyle iyi uyum sağladığını belirtmekteydi.

Uzak arayla en büyük meslek grubu olan RDH[16], kadın hak eşitliğine ve hizmetçi olarak istihdam ettikleri daha fakir ve çoğunlukla daha

14) Erika Said, "Zur Situation der Lehrerinnen in der Zeit des Nationalsozialisınus," ve Doris Kampmann, "Zolibät-Onze uns!' Die soziale situation und politische Einstellung der Lehreninnen in der Weimarer Republik," Frauengruppe Faschismusforschung, ed. *Mutterkreuzund Arbeitsbuch. Zur Geschichte der Frauen in der Weimarer Republik und im Nationalsozialismus* (Frankfurt, a.M.: Fischer, 1981), s. 79-104. Katolik kadın öğretmenler hareketi tarihi hakkında bkz. Maria Elizabeth Backhaus, *Probleme des Frauenbilds der katholischen Frauenbewegung Deutschlands seit 1900* (Paed. Hochschule, Aachen, 1979).

15) "Der VWA 1929," *Junge Kräfte* 5 (1930): 50-52.

16) Renate Bridenthal, "Class Struggle Around the Hearth: Women and Domestic Service in the Weimar Republic," ed. Michael N. Dobkowski ve Isidor Walliınann, Toward the Holocaust: The Social and Economic Collapse of the Weimar Republic (Westport, Conn.: Greenwood Pres, 1983).

genç olan kadınlara karşı daha da gerici bir hale geldi. Çoğu kadın örgütleri kızlar için artan eğitim fırsatlarını desteklerken, ev kadınları eğitim önerilerini açıkça tutucu bir amaca yöneltmişti. Örneğin RDH'nin mahalli bir lideri gerici Anavatan Partisi önderliğine şunları yazmıştır:

Ev ekonomisi, geleceğin eş ve annelerinin eğitilmesi genel ekonomik ve ahlâki gereksinim için en önemli, en etkin ve en ucuz silahtır. Bütün (bugünlerde hiç olmayan) yardım fonları *her* sınıftan ekonomik bakımdan akıllı, anaç ve özverili kadınlar aileyi sefaletten korumadıkça verimsiz kalacaktır.[17]

Muhafazakâr protestolara katılan milyonlarca küçük işadamı, zanaatkâr, sendikasız işçi ve büro işçileri gibi ev kadınları da, bu durumda hizmetçi çalışanlarıyla tamamlanan kendi ev işyerlerini korumak için güçlü bir saldırı örgütlediler. Geleneksel lisanı baş aşağı çevirdiler ve kadınları ev dışı işlerden "kurtarmaktan" ve onların ev içi rollerdeki fırsatlarını arttırmaktan bahsediyorlardı. BDF içerisindeki diğer meslek örgütleri siyasi ve ekonomik yaşama (farklı ve çoğunlukla çelişkili şekillerde) özel bir kadın katkısını vurguluyordu. Haklara fazla aldırmıyorlar ve sorumluluk söylemini kullanarak konumlarını yükseltmeye çalışıyorlardı.

Bizim standartlarımıza göre BDF tutucu görünse bile, teşkilat daha da gelenekçi görüşlere sahip kadınlar arasında geniş bir muhalefet yaratmıştı. BDF'nin kadınlar için geniş eğitim fırsatlarını desteklediği, uluslararası kadın örgütlerini desteklediği ve aile hukuku reformu için teklifler sunduğu gerçeği onları kimliklerini tamamen annelik olarak gören kadınların gözünde kuşkulu hale getirmişti. Böyle kadınlar seçim reformunu kendi geleneksel *Lebensraum*'larına bir tehdit olarak gördüler ve daha fazla reforma karşı olan örgütlerde -orta-sınıf kadınlarını hep cezbetmiş olan dini ve hayır örgütlerinde- toplandılar. Yalnızca Yahudi kadınlarının ulusal örgütü kadın hakları davasına bağlı kaldı ve BDF'den ayrılmadı.[18]

Protestan Kadın Örgütü

Weimar Almanyası'ndaki en büyük tek kadın örgütü 1920 ortaların-

17) Hannover Hausfrauenverein'dan (yerel Anavatan Partisi başkanı) Oberst Leut. Feldmann'a, Hannover, 26 Mayıs 1932, Hann/320 I/69.

18) Marion Kaplan, *The Jewish Feminist Movement in Germany: The Campaigns of the Jüdischer Frauenbund, 1904-1938* (Westport, Conn.: Greenwood Press,1979) ve bu kitaptaki Kuşatma Altındaki Kız Kardeşlik: Almanya'da Feminizm ve Anti-Semitizm, 1904-1938.

da bir büçük milyonun üstünde üyeyle Alman-Evangelik Kadınlar Birliği (Deutsch-Evangelischer Frauenbund) idi. 1897'de Protestan piskoposların emrinde bir gurup kadın, kadın hakları örgütlerine rağbet artışını dengelemek için bir kadın hareketi kurmak üzere daha eski kadın derneklerinden ayrılmışlardı.[19] Alman-Evangelik Kadınlar Birliği 1908'da Bäumer'in örgütüne (BDF) katıldığı halde 1918'de çekildiler, çünkü onun radikal duruşuna -kadınların seçme ve seçilme hakkını desteklemesini kastediyorlardı- itiraz ediyorlardı. Protestan kadınlar "büyük bir yardımcı sevgi falanksı* içerisinde" kadınları modernliğe karşı koruyorlardı.[20] 1920'lerde bu yalnızca feminizme muhalefet değil, - aşırı çalışan kadın programlarıyla, evi terk etmiş "tehlikedeki" kadınları kurtarma görevleriyle, "karma" (yani Katolik ve Yahudiler'le Protestanlar arasında) evliliklerle mücadele eden evlilik danışma merkezleriyle - aileye destek anlamına da geliyordu. Yine de bu azimli ve tutucu kadınlar aile hukuku ve kürtaj reformu gibi konularla karşılaştıklarında tereddüt ediyorlardı. Çoğunluk her ikisiyle de ilgili değişikliklere karşıydı, ama sosyal hizmetlilerin küçük bir ilerici azınlığı boşanma ve kürtaj yasalarının özgürleşmesinin aslında aileyi güçlendirebileğini aleni olarak düşünüyorlardı. Fikir birliğine varamadıklarında çoğunlukla Katolik kadınları kıskanıyorlardı, çünkü onlar en azından emirlerini yukarıdan alıyorlardı ve sorunlu alternatiflerle uğraşmak zorunda değillerdi.

Protestan öğretmenler genellikle kızların eğitimi hakkında hemfikir oluyorlar, ama kız okullarında fen, Yunanca, matematik ve diğer "erkek" konularının öğretilmesine karşı çıkıyorlardı. Protestan kadınlar erkekleşmekten korkarlarken hakikatte bazı kariyerlerin kadınlara uygun hatta gerekli olduğuna karar verdiler. Eğitim ve çocuk bakmanın yanı sıra sosyal çalışma iki noktadan özellikle yararlı görülüyordu. "Ailedeki eş ve anne gibi, yardım, polis ya da sağlık bakımı gözeticiliği de-

* birbirine çok bağlı topluluk (phalanx) - ç.n.

19) Fritz Mybes, *Geschicte der Evangelischen Frauenhilfe in Quellen* (Gladbeck: Schriftenmissions-Verlag, 1975), s. 56-57. 1928'de (5,000 yerek dernekte) 600,000 Alman kadını yalnızca *Frauenhilfe*'ye üyeydi. 1933'te kilise örgütlerinin tüm kadın şubeleri iki milyonun üzerine çıkınışı (Helmut Talazko, "Frauenbund und Frauenhilfe," daktilo yazısı, Innere Misyon Arşivi [Bundan sonra IMA], Berlin).

20) Olga Friedemann, "Noch einmal Hausfraufragen," *Evangelische Frauenzeitung* 32 (Ekim 1930): 8-9.

nilen sosyal çalışma organı, kadın ilkesinin daha geniş aile içerisindeki canlı örneği olarak kalmaktadır."[21] İki bakış açısı birbirini izliyordu. Protestan sosyal çalışanlar güvende hissettiklerinde kendilerini tehlikedeki kızları kötü adamların cinsel ve ekonomik sömürüsünden koruyan merhamet melekleri olarak görürüyorlardı. Fakat inatçı müşterilere ve fon kesintilerine maruz kaldıklarında giderek *kendilerini* tehlikede görüyorlar ve toplumu ıslah olmaz "düşmüş" kadınlardan koruyan polis memurları gibi hareket ediyorlardı. Hayal kırıklıkları üst üste bindikçe kurban tanımları doyumsuz adamlarca sömürülen masum taşra kızlarından, düşmüş kadınlar tarafından kirletilme riski altındaki bütün topluma kaymıştı. Bu ortamda ırk sağlığı çözümleri düşüncelerinde sevgi ve merhametin yerini almaya başladı. Hıristiyan anne bilimsel kadın polis haline geldi.[22] Siyasal önderlik yükümlülüğünü yerine getiremeyip ekonomi çöktükçe teşkilat güvenini dine ve bilime yöneltti.[23] Protestan kadın teşkilatları 1929'dan 1934'e kadar üyelerini üçte bir arttırmışlardır ki bu, kriz ortamının daha önce ilgisiz olan kadınları harekete geçirdiğini gösterebilir.

Katolik Kadın Örgütleri

Katıolik kadınlar da aynı şekilde kadın derneklerine görülmemiş sayılarda katıldılar ve Büyük Buhran zamanında 1 milyonun biraz altında sayıda kadın hayıra, eğitime, dine ve mesleğe yönelik derneklerde çalışmaktaydılar. On sekizinci asırdan beri kilise kadınlar için organizasyonlara hamilik etmiş olup, ev kadınları için özel bir dergi olan *Haus*

---

21) Niederschrift, G. F. Fachgruppe, 13 Aralık, 1929. IMA, CA/GF 1353. Kadın *Lebensraum*'undaki emperyalist amaçlar bu makaledeki ince örtünün altından belli olmaktadır.

22) On dokuzuncu yüzyılın başından beri Protestan kadınlar hapisteki kadınlara, fakir ailelere ve "tehlikedeki" kadınlara yardım için hayır programlarına katılmıştır. Tarihi hakkında bkz. Dr. Ellen Scheuner, *Die Gefährdetenfürsorge* (Berlin: Heymanns, 1930). 1899'da genç kadınları kurtarmaya adanmış -528 bölge bürosu ve 200,000'den fazla üycyle- 5,000'in üzerinde kadın dernek şubesi kuruluydu. Dönemin genel ırk ıslahı konusunda Loren Graham'ın *American Historical Review*, Aralık 1977, s.1133-164'deki mükemmel makalesi "Science and Values: The Eugenics Movement in Germany and Russia in the 1920's" ve Atina Grossmann'ın *The New Woman, the New Family and the Rationalization of Sexuality: The Sex Reform Movement in Germany, 1928-1933* (Rutgers Univ., 1984), özellikle bölüm 3' bakınız.

23) "Die Frau in der Wohlfahrtspflege der Inneren Mission, 1893-1945," CA/GF1353/ Inner Misyonu Arşivleri, Berlin ve "Fachgruppe der Gefährdetenfürsorge des Verbandes Ev. Wohlfahrt, 1929-1933." CAGF/1415/1/IMA.

und Herd (Ev ve Kalp) yayınlamaktaydı. Fakat on dokuzuncu yüzyılın sonlarında kilise önderleri, Almanya'nın hızlı endüstrileşmesiyle başa çıkmak için özel teşkilatlara olan gereksinimi kabul ettiler. Hiyerarşinin buyruğuyla Katolik kadınları, Katolik Alman Kadınlar Birliği (Katolischer Deutscher Frauenbund; KDF) biçiminde "kendi kadın hareketlerini" kurdular. Katolik kadınlar, dini cemaatlerinin tam kapsamlı tabiatını Protestan emsâllerinden daha açık bir şekilde vurguluyorlardı: "Katolik kadın hareketi (sosyalizme ve liberalizme inatla karşı çıktığı halde) yalnızca diğer kadın hareketleri karşısında bir savunma [*Abwehr*] olmayıp, ayrıca zihinsel ve duygusal yaşam olarak tam kadını biçimlendirmek üzere tasarlanan... tüm kadınlardaki Katolik düşünce şeklinin derinleşmesidir [*Vertiefung*].[24] Onlar Katolikler için hâkim Protestan ve liberal yaşamdan ayrı bir yer oluşturmak üzere konuşuyorlardı. KDF lideri Gerta Krabbel sürekli olarak kadınların genişleyen ufuklara olan ihtiyacını ileri sürmekteydi. "Kadınların cemiyet yaratmak için halâ hakiki bir sahalarının [*Raum*] olmadığını... cemiyete yalnızca kadınların yapabileceği katkılara insanların halâ saygı duymadıklarını görüyoruz."[25] Devlet temsilcisi olan bir başka Katolik önder, benzetmeyi bir başka anlamda ama kafasında aynı amaçla kullanmıştı. O, kadınların kendi evlerindeki geleneksel *Lebensraum*'larından çıkmalarında ısrar ediyordu. Ekonomik koşulların kadınların özel erdemlerini kamusal arenaya taşımalarını ve ulusu ahlâksal çöküşten kurtarmalarını dayattığını söylüyordu.[26] Kadınlar tanıdık aile çevresinden koparıldıkça Katolik gönüllüler "onların kayıp yuvalarını onarmak" için uğraşıyorlardı.[27] Katolik kadınlar, Protestanlardan daha fazla kendilerini tamamen dini cemaat içerisinde çalışıyor ve tüm kadınların yararı için değil, Katolik

24) Dr. Amelie Lauer, "Katolischer Deutscher Frauenbund." Katolik Merkez Partisi'nin aday listelerinde ve meclis temsilcilerinde içerdiği kadın sayısı olarak yalnızca Sosyalist Parti'nin ardından ikinci geldiği belirtilmelidir.

25) Gerta Krabbel, 1927 Katolik Kadınlar Kongresindeki konuşması (*Freiburger Tagespost*, 159 [14 Haziran 1927]: 2).

26) Dr. Katharina Herkenrath, "Die Haimat der berufstätigen Frau," *Die Christliche Frau*, Ocak 1933, s. 21.

27) "Fünfundzwanzig Jahre Deutscher Nationalverband der katolischen Mädchenschutzvereine," Deutsche Caritas Verband-Archiv (Bundan sonra DCV-A), 172.m.2.; ve Heinrich Auer, *Geschichte des Katolischen Fürsorgevereines für Mädchen, Frauen und Kinder*, 1889-1924 (Freiburg: Kath. Fürsogever, 1925). Kadınların hayır dernekleri "zamanın (1893) politik karmaşa ve mücadeleleriyle başa çıkmak ve yeni cemiyetler oluşturmak" için kurulmuştu.

kadınların durumu için mücadele ediyor görüyorlardı.[28]

Buhranla birlikte Katolik kadınlar da azalan bütçeler ve artan ihtiyaçlar krizini hissettiler. Kaygılarına iki soru hâkimdi: kadınların rolleri ve üreme politikası. Her iki konuda da papalık açık ilkeler sağlamıştı. XIII. Leo, *De Rerum Novarum*'da* kadınlara uygun roller için sarih ilkeler yayınlamıştı: "Yine kadınlar bazı mesleklere uygun değillerdir; çünkü kadın tabiatiyle ev işlerine uygundur ve onun yumuşaklığının korunması ve çocukların iyi yetiştirilmesinin ve ailenin iyiliğinin teşvik edilmesiyle derhal ve en iyi bağdaşan şey budur.[29] 1930'da "Hıristiyan Evliliği Üzerine" papalık genelgesinde XI. Pius kürtajdan kısırlaştırmaya kadar doğum kontrolünün her biçimine katı muhalefetini ifade etmiştir.[30] Papanın üremeyle ilgili görüşlerini desteklerken, önde gelen Katolik liderleri onun istihdam ve kadınların rolleri hakkındaki fikirlerini sessizce görmezden geldiler. Kadınların, erkeklerin işsizliğine rağmen iş arama hakkı (hatta bazen görevi) vardı. Katolik Hayır İşleri (Deutscher Caritasverband) şemsiyesi altındaki KDF ve çeşitli örgütler, kentli ve kırsal evkadınlarının olduğu kadar çalışan kadınların, beyaz-yakalı işçilerin, öğrencilerin ve öğretmenlerin çıkarlarını da desteklemek için dernekler kurdular. Protestanlar gibi, evlenmemiş annelere, aşırı çalışan evkadınlarına ve evsiz kızlara yardım etmek için geniş bir tesis ağı oluşturdular. Fakat Katolik kadınlar evlenmemiş kadınların ve evlerinin dışında çalışan evli kadınların itibarını Protestanlardan çok daha fazla savunuyorlardı. Fakat bunu Katolik tâbirleriyle yapıyorlardı: kadınlar kendi bencilliklerini tatmin etmek için (onların görüşüne göre feminist görüşü yansıtan bir fikir olabilir) çalışmıyorlardı; daha çok ekonomik gereklilik onları ailelerini desteklemek için çalışmaya itiyordu. Bu diğerkâmlık suçlamayı değil, övgüyü ve maddi desteği hak ediyordu.[31] Fakat bundan Katolik kadın işçilerin daha iyi ücret ya da çalışma koşulları için grev yapmaları gerektiği değil (muhtemelen bu "bencilce" olmuş olabilir), bunun yerine kendi paylarını kabullenmeleri ve

28) Doris Kaufmann, "Vom Vaterland zum Mutterland. Frauen im katolischen Milieu der Weimarer Republik," Karin Hausen, ed. *Frauen suchen ihre Geschichte* (Münih: Beck, 1983), s. 250-73.

29) F.S. Nitti'nin *Catholic Socialism*'inde alıntıdır (Londra: Sonnenschein, 1895), s. 409-410.

30) Don Dietrichs'in "Euthanasia and Anti-Semitism: Catholic Theology in the Third Reich"da (Amerikan Tarih Derneği'nin 1983 San Fransisco toplantısına sunulan tez) alıntıdır.

31) Protokolle der Tagung der Bildungs-Komission des KDF, Bensdorff, 8-9 Kasım 1903. Daktilo tutanakları KDF Arşivi, Köln'dedir (bundan sonra KDF-K); "Katolischer Deutscher Frauenbund," *Kölnische Volkszeitung* 380 (3 Haziran 1929).

işlerine hakiki bir bağlılık geliştirmeleri gerektiği çıkıyordu.[32] Reichstag temsilcisi Helene Weber kadınlara, Buhran'a kapitalizmin değil, dine inancın genelde zayıflamasının sebep olduğuna dair teminat veriyordu.[33] Katolik kadınlar aşırı kadın düşmanı bir kilise ortamı içerisinde rakip iki değeri kümesini -aile ve kadınların ücretli çalışma hakkı- dengeliyorlardı. Kendilerini şaşkınlık içerisinde bulmaları sürpriz değildi.

Yahudi Kadın Örgütleri

Katolik ve Protestan kadın örgütlerinin tersine Yahudi Kadınlar Birliği (Judischer Frauenbund; JFB) Weimar Cumhuriyeti boyunca BDF içerisinde çalıştı ve aslında onun üzerinde liberalleştirici bir etki yaptı. Örgüt mecmuasının sayfaları kadınların dini eşitlik ve dini hayata katılımına ve daha genel sosyal işlere, yardım, kültür ve evişlerine ilgi göstermekteydi. Anti-sosyalizm davasını yaydıkları ve Muhafazakâr ve Merkez partilerin çıkarlarını destekledikleri halde apolitik duruş iddiasında bulunan Protestan ve Katolik mecmuaların tersine, Yahudi Kadın Sayfaları gerçekten politik bağlantıdan kaçınmıştı. Yayınlarında Nazilik ve anti-Semitizm hakkında ikaz etmek yerine JFB üyeleri, "Yahudi Meselesini" tartışmak için küçük toplantılara Yahudi olmayan kadınları davet ettikleri "aydınlatma komiteleri" yoluyla çalışıyorlardı.[34] Belki bu çabalar ulusal ölçekte küçük görülebilir ama bu strateji Yahudi olmayan kadınları dostları adına seferber etmeye yönelikti. Örneğin Rhineland'daki mahalli şubeler üyelerini, Yahudi geleneğini tartışmak için davet eden her Hıristiyan ailenin evine göndermeyi önermişlerdi. Bu faaliyetin bir katılımcısı Yahudi kadınlarının muhtemelen katı anti-Semitleri etkileme şanslarının olmadığını ama potansiyel dostların bilincini arttırabileceklerini ve onlara Yahudiler'in zaten tehlikede olan durumlarına işaret edebileceklerini hatırlamıştır.[35] Yahudi kadın örgütleri

---

32) Antonie Hopmann. "Berufswahl ohne Beruf," *Frauenland*, Şubat 1931: 40-42. Kadınları düşük ücreti kabul etmeye iten "aşağılık duyguları" yüzünden suçlamış ve "özgüvenin zayıflaması ve manevi baskının açık etkisi" konusunda endişe etmiştir. Bütün bunlar kadınları tehlikeli bir fantezi ve duygusal yaşam kapasitesi abartılışına sürüklemiştir. (Essen Kongresi'nden konuşma).

33) "Kultur und Wirtschaft," *Frau und Wirtschaft*, 11th Generalversammlung. KDF_K.

34) Kaplan, Jewish Feminist Movement, s. 200-205.

35. Lilli Kretzmir ile röportaj, Worcester, Massachusetts, 2 Aralık 1983. Davet edildiği "kendi" Hıristiyan ailesinin eşiğinde göründüğünde, evin hanımının Kretzmir'in Yahudi olduğunu anlamadığı için orada ne yaptığını sorduğunu keyifle hatırlamıştır.

Yahudi geleneklerini ve Yahudi olmayan emsâllerinden daha liberal kadın hak eşitliği görüşlerini aynı anda savunmak gibi olanaksız bir durumla karşılaşmışlardı.

Böylece bu makalede incelenen düzinelerce liberal ve muhafazakâr kadın örgütünün tümünün aynı anda hem kadın hakları hem de kadınlara özgü görevler için tartıştıkları görülebilir. Onlara göre kadınlar kendilerini kadınların temsilcileri ya da bir tür "kadın lobisi" şeklinde hâkim politikayla bütünleştirmeliydi. Bu da Reichstag'a girmek ve yüksek bürokratik konumlarda hizmet etmek, üniversiteye girmek ve o zamana kadarki erkek mesleklerini hedeflemek ve yerel ve ulusal seviyelerde ekonomik karar verme sürecine katılmak anlamına geliyordu. Fakat (yalnızca birkaç kadının hayat tercihlerini doğrudan etkileyen) bu kapsamlı hedefler gizli iki sınırlama içermekteydi. Birincisi, daha önce erkeğin olan mevkilere kabul edilen kadınlar erkekleşmeye direnmek, yani maddiyatçı, hırslı, dar kafalı ya da güce aç olmaktan kaçınmak zorundaydılar. İkincisi, erkek alanlarına giren kadınların sayısı anne olmayanlarla sınırlı olmalıydı, çünkü anneler ailelerine karşı öncelikli vecibelerinden kaytarmamalıydı. Kadınları erkeklerin alanından tamamen çıkarma yemini ettiğinde Hitler sürekli bu gelenek içerisinde kalmıştı. O yüzden ortaya şu soru çıkmaktadır: bazı gelenekçi orta-sınıf kadınları dini ve medeni kadın örgütlerinde neden eksik buldular? Führer'i neden izlediler?

1933 Öncesi Nazi Hareketi İçerisindeki Kadınlar

Hitler, takipçilerinden sadece "parti" olarak değil, "hareket" olarak bahsetmiştir ve fark kadınların Nazi davasına cezb olmalarını anlamada çok önemlidir. Tutarlı bir ideolojinin ve maddi öz-çıkarların yönlendirdiği bir parti, hedeflerini seçim zamanında takipçilerini seferber ederek gerçekleştirmeye çalışır. Nasyonal Sosyalist *hareket* ise tersine üyelerine, hayatın her yönü için davranış ve düşünce kuralları hazırlayarak ve seçimler arasında yoğun bir faaliyet programı sürdürerek topyekün bir dünya görüşü (*Weltanschauung*) sunuyordu. Naziler düşmanlarının "devlet içinde devlet" dedikleri bir şey kurmuşlar ve bunu kendi paramiliter güçleriyle desteklemişlerdi. Hareket içindeki kadınlar geniş toplumsal hizmetler sağlayarak ve hareketi hâkim Alman toplumundan ayrı bir hayat tarzı ya da alt-kültür olarak pekiştirerek erkekleri tamamlıyorlardı. Bir başka deyişle Nazi hareketi içerisindeki kadın örgütleri

devlet şeklinde lâyikleşmiş bir kiliseye çok benzer işlev görüyorlardı. Hitler'in muhteşem seçmen seferberliği en az ulusal propaganda kampanyaları kadar Naziler'in altyapısına da çok şey borçlu olduğu için, kadın Naziler, Nazi fikirlerinin yayılmasında (fark edilmese de) çok önemli bir rolle katkıda bulunmuşlardır.

Orta-sınıf dernekleriyle Nazi kadın grupları arasındaki en belirgin fark kadınların rolleriyle ilgili resmi ifadelerde yatmaktadır. Nazi olmayan kadınlar kadın eşitliği ideallerine, bu onları çoğu zaman, örneğin, annelerin ailelerine karşı özel sorumlulukları üzerinde ısrar ederken, evlenmemiş kadınların kariyer ve eğitim haklarını savunmak gibi çelişkilere götürmüş olsa da en azından sözde bir bağlılık göstermişlerdi. Nazi politikası ise tersine, kadın hak eşitliğini açıkça kınamaktan ve "geleneksel" kadın rollerinin samimi olarak savunulmasından yola çıkmıştır. Tüm büyük partiler içerisinde yalnızca Nazi Partisi kadının seçme ve seçilme hakkını desteklemediği için iki yüzlülükle suçlanmamalıdır. Nasyonal Sosyalistler kolektif değerleri kesinlikle bireysel değerlerin üstünde tutmuşlar ve kadınları erkeklerin sahasından çıkarmaya yemin etmişlerdi. Joseph Goebbels'in kuş tüylü benzetmesi basitçe şöyle söylüyordu:

Kadınların görevi güzel olmak ve dünyaya çocuk getirmektir. Bu göründüğü kadar kaba ve modernlikten uzak değildir. Dişi kuş eşi için kendini güzelleştirir ve onun için yumurtlar. Buna karşılık eş yiyecek toplamaya bakar ve nöbet bekleyip düşmanı savuşturur.[36]

Parti ideoloğu Alfred Rosenberg demokrasiyi kadınları ve Yahudiler'i özgürleştirdiği için suçladığında kadın hak eşitliğine olan nefretini vurgulamıştı.[37] Zaten *Mein Kampf*'ta da Hitler, "Alman kızı devlete aittir ve evlenmesiyle yurttaş olur" diye belirtmiş ve hiç evlenmemiş ama devlete önemli hizmetlerde bulunmuş kadının da yurttaşlık alabileceğini sonradan gelen bir düşünce olarak eklemiştir. Her iki durumda da prensip belliydi: kadınlara haklar doğuştan bahşedilmemişti, bunları erkeklere hizmet ederek kazanırlardı.[38]

Nazi kadın örgütlerini tartışmaya başlamadan önce davaya 1933'ten önce katılan kişiler hakkında birkaç genelleme yapmak uygun olur. Na-

36) Joseph Goebbels, *Michael. Ein deutsches Schicksal in Tagebuchblättern* (Münih: Eher, 1929), s. 41.

37) A. Rosenberg, *Der Mythos des XX. Jahrhunderts* (Münih: Hoheneichen-Verlag, 1930), s. 512.

38) Hitler, *Mein Kampf*, (Boston, Sentry, 1962), s. 412-414 ve 441.

zi kadınları erkek emsâlleri gibi genelde orta-sınıf derneklerindeki kadınlardan daha gençti, bu nedenle de yaşlı kadın örgütlerinde liderlik rolleri almaları fırsatı daha az muhtemeldi.[39] 1933 öncesi dönemin parti kayıtları azdır ve yayınlanan kayıtlar genelde tüm kadınları "ev kadını" ya da "mesleksiz" olarak listelemektedir. Nazi kadınlarının kişisel geçmişleri hakkındaki kısıtlı delillerle yetinmek zorundayız. Hesse'den üç yıllık başvurular meslekleri listelenen kadınların hiçbirisinin fabrika işçisi olarak tanımlanmadığını ve neredeyse hepsinin kendilerini satış personeli, büro çalışanı, terzi, öğretmen ya da ev kadını olarak gördüklerini göstermektedir.[40] Beyanlardan bazıları işçi sınıfı kökenini maskeliyor olabilir, ama bu doğru bile olsa, Nazi Partisi'ne üyelik başvurusu yapan kadınların en azından küçük burjuva kimliği iddialarını vurgulamak istedikleri açık görünmektedir.[41] (1930'larda toplanan) kırk beş özgeçmişlik bir koleksiyon bu kadınların güçlü bir orta-sınıf aile, meslek ve değerleriyle özdeşleşme eğilimlerini göstermektedir.[42]

Özgeçmiş anlatımları 1933'ten önce Nazi adaylığına "geçen" kadınların hâkim biçimde Protestan geçmişten geldiklerini ortaya koymaktadır ve ulusal oy istatistikleri bu neticeyi desteklemektedir. Tam olarak hangi Almanlar'ın Naziler'e oy verdikleri daima açık olmasa bile, Naziler'e

39) Karl Dietrich Bracher, *The German Dictatorship: The Origins, Structure and Effects of National Socialism* (New York: Praeger, 1970). Parti üyeleri ulusal ortalamadan yedi yaş gençti; 1934'teki liderler ulusal elit ortalamasından sekiz yaş gençti; Kabine üyelerinin ortalama yaşıysa, Birleşik Devletler'de elli altıyken, kırktı" (s. 273-274). "SPD'deki yüzde 20'ye kıyasla, 1931'de üyelerin neredeyse yüzde 40'ı otuzun altındaydı (s. 146). Ayrıca bkz. Hans Gerth, "The Nazi Party and Its Leadership and Composition." *American Journal of Sociology* 14 (1940): 517-545; ve Daniel Lerner, *The Nazi Elite* (Stanford, 1951).

40) Hessisches Hauptstaatsarchiv, Wiesbaden, Darmstadt, Rep. G 12/B, "Neuaufnahmen," 1931-1933, 6 Mayıs 1932 (Bl. 483-596); 12 Mayıs 1932, 1 Temmuz 1932 (Bl. 66-74); 10 Kasım 1932 (Bl. 1-232); 20 Mart 1933 (Bl. 232-259), 13 Nisan 1933'dan 15 Mayıs 1933'e kadar. Eberhard Schoen, *Die Entstehung des Nationalsozialismus in Hessen* (Meisenheim am Glan, 1972), s. 100.

41) Bu, Thomas Childers'in "The Social Bases of the National Socialist Vote," *Journal of Contemporary History* 11 (1976): 17-42'ye uymaktadır; farklı bir yotum için bkz. Richard Hamilton, *Who Voted for Hitler?* (Princeton 1982), s. 9-36, 309-361. Ayrıca bkz. Alexander Weber, *Soziale Merkmale der NSDAP Wähler. Eine Zusammenfassung bisheriger empirischer Untersuchungen und eine Analyse in den Gemeinden der Länder Baden und Hessen* (Freiburg, 1969), özellikle s. 159-164, 176-177 ve Robert Ley ed. *Parteistatistik* 1935-1935'te lider olan 2,387 kadın partiye 1933'ten önce katılmışlı ve *Parteistatistik II* - 5,536 kadın lider 1933'ten önce katılmıştı (s. 146-147).

42) Theodor Abel, *The Nazi Movement* (New York: Columbia University Pres, 1938) ve Peter Merkl'in daha yeni bir tahlili, *Violence under the Swastika* (Princeton: Princeton University Pres, 1975), s. 152-153. Abel 683 özgeçmiş toplamış ve Merkl bunlardan 581'ini analiz etmiştir.

oy *vermeyen* iki kategoriyle ilgili kuşku yoktur. Marksistler bağlılıklarını sık sık Sosyal Demokrasiyle Komünizm arasında değiştirmişlerdir, ama ilkeleri çoğunu bulaşıcı Nazi hastalığına karşı bağışık kılmıştır. Benzer şekilde Katolik seçmenler de Mart 1933 şiddetli seçim gözdağı altında bile Nazi adaylara "gitmemişlerdir." (Birbirlerine aşırı muhalif olan) bu iki gurubun hangi özellikleri ortaktı? Her ikisi de partiden çok, "hareket" olarak kabul edilebilirlerdi, çünkü üyelerine politik bir zeminden fazlasını sunmaktaydılar. Yoğun örgüt ağları, yandaşlarına boş zaman faaliyetleri, eğitim kolaylıkları, uluslararası bir benzer inançlılar ağı, gelecekteki adalet ülküsü, toplumsal bir hiyerarşi ve bir toplumsal hizmetler dizisi sağlamaktaydılar. Sosyalistler ve Katolikler kendilerine ekonomik buhranın yıkımlarına karşı savunma öneren bir yaşam biçimini ve cemaati paylaşmaktaydılar. Protestanlar ise tersine dağınık ve parçalı bir dünyada yaşamaktaydılar. Uluslararası bir ağ, siyasi parti, eğitim sistemi ya da azınlık bilinci olmadan lâik bir toplum içerisinde çalışmaktaydılar. Ekonomik buhranla yolunu şaşıran Protestan seçmenler yüzlerini liberalizmden ve ciddi milliyetçi partilerden, kendilerine yaşamlarının *tüm* yönlerini -iş, aile, inanç ve cemaat- yeniden birleştirecek lâik bir çerçeve sunan zinde bir harekete çevirdiler.[43] Yalnızca sayısal olarak çoğunluk olmayıp, devlet kilisesine bağlı olma ayrıcalığından da yararlanan Protestanların, kendi cemaatleri içerisinde bağlarını yitirdikleri de belirtilmeye değer.

Bu genellemeleri desteklemek için parçalı yapısı nedeniyle problemli olan istatistiksel verileri incelemenin yanı sıra ilk Nazi kadınlarının arşivlerine ve yayınlanmış yazılarına da bakabiliriz. 1933 öncesi kadın Naziler'in söylemindeki önemli bir tema tüm Alman kadınları arasında kardeşlik çağrısıydı. Onlara göre biyoloji -diğer bir deyişle cinsiyet ve ırk- insanlar arasındaki "yapay" bölünmelerin yerine geçmişti. Sınıf temelinde örgütlendikleri ve başka uluslardan kadınlarla temas sürdürdükleri için Sosyalistleri ve feministleri şiddetle kınıyorlardı. Nazi kadınları "her Alman kadınının diğer kadınlara 'kardeş' diyeceği" bir toplum talep ediyorlar ve kendi dünyalarında "Bakan Hanım'ın ya da Doktor Hanım'ın benzer kafadaki kızkardeşlerine eşit davranacağı" palavrasını atıyorlardı.[44] İkinci bir ortak tema kadınların kadınsılıklarının yitir-

43) Hamilton, *Who Voted for Hitler?* s. 364.

44) Seydel, "Die Frau als Hüterinnen deutscher Volkskraft," daktilo yazısı, (1933 öncesi), Staatarchiv Münster [bundan sonra SAM], W-N/ NSF 268.

mesiyle ilgiliydi. 1932'de yayınlanan bir broşürde Nazi destekçisi Hertha Braun, kadın hareketini "erkeksi ruha" kapılmış olmakla suçlamış ve Gertrud Bäumer'in bir Fransız temsilciyi uluslararası bir kadın kongresine kabul ettiği gerçeğine teessüf etmişti.[45] Fakat uyum söyleminin altında nesiller arası savaş seslerini işitmekteyiz. Tamamı erkek Hitler Gençliği'nden az olmayan Alman Kızlar Birliği (Bund Deutscher Mädel; BDM), genelde yetişkinlere ve özelde ebeveynlere karşı güçlü bir akran grubu dayanışmasından yararlanmıştır.[46] Örneğin Melita Maschmann Nazizmin kendisi gençkenki çekiciliğini hatırlamaktadır. Gizlice annesinin Hitler'in davasına hararetle inanan terzisine hayran olmuştu. "Annem hoşlanmamıştı. . . ama bu kadını benim için çekici kılan şey onun alelade insanlardan biri olduğu gerçeğiydi. Sık sık anneme karşı içimden hizmetçinin tarafını tutmamla aynı nedenle kendimi ona doğru çekilmiş hissediyordum."[47] Christa Wolf, BDM liderinin etrafında toplanmakta bulduğu zevki, "tüm diğerleriyle birlikte akşamın bitiminde kendi utangaçlığını unutarak, onun elini tutmak, olağanüstü tanışıklıktan zevk almak ve eve dönüşte kendi kendine 'yoldaşlık' diye tekrar ederek yeni bir dünyaya alışmak" diye tarif etmiştir.[48] Annelerinin onayı olmamasına rağmen ve bu yüzden kızlar kendi cemiyet ihtiyaçları için yeni şekiller aramıştır. Maschmann ve yüzlerce Nazi taraftarı için sınıflar arası dayanışma iddiası annelere, cemiyet liderlerine, öğretmenlere ve züppe komşulara saldırmanın bir biçimini temin etmiştir.

Gençlerle yaşlılar arasındaki gerginliğin yanı sıra ilk Naziler'in yazılarında Nazi kadınlarını alt sınıftan "ayak takımı" diye hor gören daha "saygıdeğer" kadınlara karşı derin güvenikliği de okuyoruz. Nazi kadınlar BDF'li kadınlara "mavi çoraplılar" ve "sosyal züppeler" diye karşılık veriyorlardı. Nazi kadınları toplumsal olarak kendilerinden "daha iyi" olanlara duydukları öfke kadar, kendilerinden "aşağıdakilerin" -işçilerin ya da fakir köylülerin- saflarına düşmekten de endişe duyuyorlardı. Küçük bir kasabadan bir kadın şöyle bildirmiştir: "Buradaki Kraliçe Louisa Birliği bize düşman ve öyle de kalacak. Yönetim kurulunu görme-

45) Hertha Braun, *Die Frauenbewegung am Scheidewege!* BA Koblenz/ NSD 47/14, 6, 9. Fakat yazarın kanıt olarak hâkim kadın hareketinin (BDF) üyeleri almadığı, bunun yerine Martha Vaerting ve diğer bireysel feministleri kullandığı belirtilmeye değer.

46) Dagmar Reese, "Bund Deutscher Mädel," *Mutterkreuz und Arbeitsbuch*.

47) Melita Maschmann, *Account Rendered* (Londra), s. 10.

48) Christa Wolf, *Model Childhood* (New York: Farrar, Straus and Giroux, 1980), s. 189.

lisiniz! Bu hanımların biz Nazi kadınlarına gösterdikleri tenezzüle inanamazsınız! Yüz kere, 'ASLA bir Nazi kadınla aynı sıraya oturmam' diye fısıldadıklarını işitebilirsiniz"[49] Özgeçmişlerinde Nazi kadınları kendi kasabalarının sokaklarında ya da çevrede gamalı haçlı pazubentler taktıklarını ve "Hitler'in orospusu!" "Kahverengi kaz!" ya da "Nazi domuzu!" alaylarını işittiklerini hatırlamaktadırlar. Kendilerini sık sık yer altı mezarlıklarındaki Hıristiyanlarla kıyaslıyorlar ve hakiki bir cemiyete katılabilmiş olmalarının keyfinden bahsediyorlardı. "Önemli olan neredeyse her zaman alay edilmemiz ve gölgede pusuya yatan Komünistler tarafından taşlanmamızdı... kendi muhitimizde öylesine hor görülüyorduk ki, sokaklarda yalnız dolaşmaya ender cüret ediyorduk."[50] Hor görülme ve alay edilme, aralarında öyle bir birlik oluşturmuştu ki, bu, harekete katılmadan evvel yaşadıkları yabancılaşma ve çaresizlik duygularının kendi başına üstesinden gelmişti.

1933 öncesi Nazi kadınları Naziler'in sadece bir partiye değil, bir harekete ait oldukları inancına önemli bir katkıda bulunmuşlardı. Mesleğe, dini inanca, belli bir toplumsal davaya ya da başka konulara dayanan kadın derneklerinin tümü ulusal politika ortamında güçsüz kalırlarken, Nazi kadınları devrimci bir alt-kültür içerisinde önemli bir rol oynadıklarına inanmaktaydılar. Toplumsal horgörüyü avantaja çevirmişlerdi ve kendilerini alelâde Hıristiyan kadınların erişiminin ötesinde bir yerde çalışan savaş düzeninde ve faziletli bir gurup olarak görüyorlardı. Nazi erkekleri genellikle onları görmezden geldiği için, kadın Naziler hatalı bir şekilde önemli ölçüde bir özerklikten yararlandıklarına da inanıyorlardı.

Nazi kadınları kendi kadın kaygıları için mücadele edebiliyorlar ve yine de muazzam bir ulusal harekete ait olmanın heyecanından faydalanıyorlardı. Böylece Nazi Parti üyeliği dinin duygusal çekiciliğiyle birleşmiş bir hareketin ve bir partinin avantajlarını getirmişti.

---

49) "Bericht," Bocholt, 15 Eylül 1933, SAM/W-N/ NSF 74 ve Ahaus'tan Polster'e 12 Aralık 1933, aynı eser, NSF 525.

50) Dornberg, Bn. L. Koller tarafından mülakat yapılmıştır, 1940, SAM/ W-N/ NSF 128. Örneğin Stanford Üniversitesi Hoover Institution'daki Theodor Abel koleksiyonundaki Helene Radtke'nin özgeçmişine bakınız. Abel özgeçmişinin yaklaşık yarısında benzer ifadeler vardır ve hepsi de "O günlerde yalnızca iki gurup insan vardı; Hitler'i izleyenler ve izlemeyenler" diye hatırlayan Maria von Belli (212) ile aynı fikirdedir. Bn. Dornberg, Bn. L. Koller tarafından 1940'da mülakat yapılmıştır, SAM/ W-N/ NSF 495.

Eşitlik talep etmek yerine Nazi kadınları "daha erkeksi erkekler" ve "daha kadınsı kadınlar" çağrısında bulunuyorlardı. Düşmanları onları kendilerini erkeklerin kontrolüne soktukları suçlamasında bulunurlarken, onlar erkekleri kendi kadın alanlarından atmayı planlıyorlardı.[51] "Münasip" rollerin iade edilmesi kadınları, sosyal yardım, eğitim, kültür, sağlık bakımı ve cemiyet organizasyonu gibi kadına ait kabul ettikleri alanlarda kontrolü üstlenmelerinde özgür bırakacaktı. Bir Nazi kadını "Üç K'dan fazlasını istiyoruz, *Kinder, Küche, Kirche* [Çocuklar, mutfak, kilise]'nin yanı sıra iki tane daha istiyoruz: *Krankenhaus und Kultur* [Hastaneler ve kültür]." Naziliğe sempati duyan bir kadın psikoloğa göre çöken toplumsal yapı içerisinde kadın güvenli bir kimlik hissine ihtiyaç duyar. Bu da ancak onun kendi cinsiyet ve ırk hissi güçlendirilerek başarılabilir.[52] O, eşit hakların insanların kimliklerini bulanıklaştıracağından ve herkesi tek bir demokratik kitle içerisinde eriteceğinden korkuyordu. Bir başka deyişle sınıf çizgileri biyolojik bakımdan sınırlandırılmış bir topluma yol açmalıydı.

Partinin ilk yılları boyunca kadınlar yalnızca resmi parti örgütünün dışında kalmadılar, erkek liderlerce görmezden de gelindiler.[53] Kadınlar, erkek gözetiminden önemli ölçüde özgür oldukları için bunun bir avantaj olduğu kanıtlanmıştır. Nazi liderlerinin ilgisizliği hevesli ve çoğunlukla öfkeli genç kadınlara kurulu kadın derneklerinden ve erkek gözetiminden bağımsız yeni örgütler oluşturulmasına öncülük etme şansını vermiştir. Hitler'in "demir irade" ve "liderlik ilkesi" ile övünmesine rağmen, parti örgütünün usta beyni Gregor Strasser Nazi başarısının asıl sırrının çok faklı bir gerçekte yattığını biliyordu. Bu kesinlikle hırslı genç yerel liderlere enerjileri için yeterli olanak sağlayan sabit dogma ya da belli komuta zincirlerinin olmayışıydı. Alt örgüt ne kadar

---

51) Sadomazoşizmin Nazizm ile ilişkileri hakkında bkz. Erich Fromm, *Escape from Freedom* (New York, 1956) s. 235, 237.

52) Anna Zuhlke, *Frauenaufgabe und Frauenarbeit im Dritten Reich*, özel sayı *Das Dritte Reich: Bausteine zum neuen Stat und Volk* (Leipzig: Quelle Meyer, 1934) s. 9-12.

53) Bu bariz gerçeğe dikkat çekilmesi ama az yorum yapılması tuhaftır: örneğin, bkz. Bracher, "Birinci ilgi noktası 'erkek hareketi', kadınların yeni liderlikten çıkarılmasıdır" (*German Dictatorship*, s. 273). Son zamanlarda bazı mükemmel incelemeler çıkmıştır: Annette Kuhn ve Valentine Rothe, *Frauen im deutschen Reich*, 2 cilt. Düsseldorf: Schwann, 1982); *Frauen unterm Hakenkreuz* (Berlin: EP 94, Elefanten, 1983); Dorothee Klinksiek, Die Frau im NS-Staat (Münih, Institute für Zeitgeschichte, 1982); ve Jill Stephenson, *The Nazi Organization of Women* (Londra ve Totowa, N. J.: Croom Helm ve Barnes Noble, 1980).

önemsizse faydalandığı serbestlik de o kadar büyüktü.[54] Kadınlar çok önemsiz bir kategoriye giriyorlardı. 1931 sonuna kadar hekimler, otomobil sürücüleri ve gazilerle birlikte "karışık" kalmışlardı. Bir kadın paramiliter gurup fikri 1927'de kısaca tartışılmış ve hemen terk edilmişti. Sonuç olarak Nazi kadınlar kendi özel hırs ve özlemlerini fazla bir sansür ya da gözetim korkusu olmadan şekilsiz Nazi hareketine bağlayabilmişlerdi. Ülke çapında önde gelen ve mahalli liderler hakkında kısa bir araştırma Hitler'in başa geçmesinden önce "nasyonal sosyalist" sayılan fikirlerin çeşitliliğini göstermektedir.

En eski Nazi yanlısı gurup olan Guida Diehl'in Yeni Ülke Hareketi, Nazi partisinden en az altı yıl eskiydi. Kırk yaşlarında bir muhafazakâr ve profesyonel sosyal hizmetli olan Diehl bu vatansever örgütü muhafazakâr, iyi eğitimli ve Protestan "düzen"den üye alarak kurmuştu.[55] Süslü nesir ve üçlemeli mecazlarla "hakikat, saflık ve sevgi"nin kadınların koruması olmadan yaşayamayacağını vaaz ediyordu. Cermen "hava, ışık ve günışığı" "hümanizm, bireycilik ve Romantiklik" bulutu altında kalmıştı. "Amerikanizm, materyalizm ve servetçilik" "*Volk*, Tanrı ve Anavatan"a boyun eğdirmekle tehdit ediyordu. Asker ve devlet adamı olarak erkekler toprak için dövüşüyorlardı; ama yalnızca kadınlar hayat veren değerlerin korunmasının, sevginin ve yetiştirmenin sorumluluğunu taşıyorlardı. "Biz kadınlar yaşamın gizli sırlarına erkeklerden daha yakın temas halindeyiz."[56] 1920'lerin başında Saksonya'da kendi gazetesini kurmuş ve Yeni Ülke Evi adlı ulusal bir konferans ve eğitim

54) 12 Ağustos 1932 tarihli mektupta Gregor Strasser, Nazi propagandasının özgün doğasını belirtmiş ve "konferans masasında dikte edilmeyen ama günlük mücadelelerin gereğine göre organik şekilde oluşan örgüt biçimlerinin ve alttan oluşan hedeflerin" önemini vurgulamıştır. (Bundesarchiv Koblenz [Bundan sonra BA Koblenz], NS22/ 348, "Geleitwort"). Hitler *Mein Kampf*'ta "propagandanın işlevi destekçi çekmektir, örgütün işlevi üye kazanmaktır" şeklinde belirtmiştir. Almanları Nazi alt-kültürüne dahil etme günlük çalışmasında kadınlar kilit bir rol oynamışlardır.

55) Milliyetçi ve anti-Semitik bir aileden gelen Diehl 1914'ten önce Güney Rusya'da bir Alman sömürgecisi olan babasının maceralarıyla övünmüştür. Genç bir kadın olarak sosyal hizmetler okuluna devam etmiş ve sonra Frankfurt'ta sosyal hizmetler öğretmeni olarak çalışmıştır. Tamamen tutucu olan bakış açısı ona kılavuz olarak Kayzer II. Wilhelm'in anti-Semitik Papazı Adolf Stoecker'i arayıp bulmaya esinlendirmiştir (Guida Diehl, *Christ sein heisst Kämpfer sein: Die Führung meines Lebens* [Giessen: Brunne, 1960?], s. 166). Daha tarafsız bir anlatım için bkz. Basın Bildirisi 22 Temmuz 1933, EZB/ B 3/ 441.

56) Guida Diehl, *Die deutsche Frau und der Nationalsozialismus*, 5. baskı. (Eisenach: Neuland, 1933), s. 17, 19, 54 ve 129.

merkezi inşa etmişti. Nasyonal Sosyalist amaçları desteklerken, Diehl parti örgütüyle bir bağ oluşturmamıştı. II. Dünya Savaşı sonrası hatıratında 1920 ortalarındaki Hitler'le ilgili ilk izlenimlerini sevgiyle yazmıştır. "Ciddi, sıcak ve doğal; amacını ortaya koydu. Yeni bir şey değil, yalnızca en iyi ulusal geleneklerimizin bir özetini getirdi. Diğerleri yavan parti politikalarına dayanırken o dinamik bir örgüt öneriyordu."[57] 1920'lerin sonunda kadın 200,000 üyeyle öğünüyordu.

Diehl Protestan örgütlerindeki kadınları açıkça övüyor ve BDF'nin en anti-Semit, tutucu üyelerine hitap ediyordu. Gertrud Bäumer ve kadın haklarının diğer eski savunucuları, Diehl'e göre, hakiki ihtiyaçlardan bahsediyorlardı ama onlar bu ihtiyaçların hatalı bir şekilde, liberal devlet içerisinde erkeksi rasyonel değerlere uyum sağlanarak karşılanabileceği düşüncesine yönlenmişlerdi. Diehl kadınların toplumsal hak eşitliğinin ortaya sağlıksız bir cinsellik ve kişisel zevk arayışı endişesi çıkardığını iddia ediyordu. Kadınların kendileri kadar, ulusal ruh da rasyonellik ve cinselliğin egemen olduğu bir toplumsal çevrede mağdur oluyordu. Bu "kaotik iç yaşamda" hatalı olan bizzat kadınlardı. "Eğer kadınlar batarsa, tüm uluş batar; eğer tüm *Volk* gerilerse, en büyük suç kadınlarındır." Fakat suçlarının arkasında daha uğursuz bir zanlı, kadınları rasyonel düşünceye ve cinsel zevke cezbeden Yahudi saklanmaktaydı.[58] Bu arada, bu türden "şifreli" anti-Semitizm Hitler'in konuşmalarında standarttı. Bu, onun kudurmuşçasına anti-Semitik takipçilerinin kendisinin halâ Yahudiler'den nefret ettiğini bilmelerini sağlıyordu, ama daha saygıdeğer ve muhtemelen daha yeni takipçileri imaları daha kolayca görmezden gelebilirlerdi.

1920'ler boyunca Diehl ve (ona "Guida Ana" diyen) sadık izleyicileri

---

57) Diehl, *Christ sein*, s. 219-220.

58) "Hepsinin arkasında küçümseyici ve soğuk Mammon* durmaktadır. Başarısının farkındadır ve ve paranın nerede olabileceğini çabucak bulur. Zevk arayışı, kolay hayat ve fazla ısıtılmış erotizm sayesinde. . . nerede tembellik bulursa orada kendisini çok çabuk zenginleştirir. Devletin neresinde açık bir yara görürse, bakterisini sokar. . . O nedenle kötülüğün kökenine karşı döğüşmeliyiz. Bu, materyalizm ve natürelizme sebep olan Mammon'a karşı anlamına gelmektedir." (Diehl, *Erlösung vom Wirrwahn wider Dr. Mathilde Ludendorff und Ihr Buch, Erlösung von Jesu Christo* [Eisenach: Neuland, 1931]). *Die Deutsch Frau*'da Diehl, hâkim kadın hareketini Yahudi kadınların egemenliğinde olmakla suçlamıştır (s. 61). Benzer BDF değerlendirmeleri için (anti-Semitizm olmadan) bkz. Gertrud Baumgart, *Frauenbewegung: Gestern und Heute* (Heidelberg: Winters, 1933).

* İncil'de sahte bir tanrı şeklinde kişileştirilen servet, hırs ve dünyevi kazanç - ç.n.

spiritüel, yarı-Hıristiyan ve milliyetçi bir mesaj vaaz ettiler. Ara sıra Diehl ayağı daha yere basan kaygılar sergileyebiliyordu. Örneğin, kadınların evin dışındaki tüm işlerden ayrılmasını savunurken, kocaları onları geçindiremeyen kadınlar için devlet yardımı üzerinde ısrar ediyordu. Hitler'in devletinde kadınların seçme ve seçilme hakkının sona ermesini savunduğu halde, doğrudan kadınların sahasıyla ilgili yasama görevini alabilecek bir kadın meclisi öneriyordu.[59]

1926'da Elsbeth Zander tarafından kurulan "Kızıl Gamalı Haç Mezhebi"nin tiz ses tonunaysa çok farklı türden kadınlar yönelmişti. Zander kendisini Hitler'in kadın eşi olarak tayin etmişti; gerçekten de birçok kişisel özelliği bakımından ona benziyordu. Onun gibi münzevi kalmış ve hiç evlenmemişti. Ama dinleyicilerin önünde canlanıyor, insanları korkunç tahminlerle dehşete düşürüyor, ya da yeni bir Reich düşüncesiyle içlerine sevinç dolduruyordu. Bülteninin başlığında "Elsbeth Zander Konuşuyor!" sözcükleriyle süslenmiş bir megafon vardı. Sadık izleyiciler hayran şiirler yazıyor ve onun her arzusuna itaat sözü veriyorlardı. Hitler erkekleri SA'da yürümeye çağırdığında Zander de kadınları annelere yardım etmeye, işsiz *sturmtruppen*'lere bakmaya ve Nazi aileleri için hayır işleri düzenlemeye çağırıyordu. Bunalımlı ve duygusal bakımdan dengesiz olan kadın, aşırı harcamalarla, sinir krizleriyle ve bürokratik beceriksizliklerle arkadaşlarının kafasını karıştırıyordu.[60] 1931'de bir noktada Zander'in sorumsuzluğuyla ilgili şikâyetler parti merkezini doldurmuş, Gregor Strasser topyekün soruşturma istemiş, ama sonunda yine onu savunmuştu.[61] Kızıl Gamalı Haç'a kesinlikle kimlerin katıldığını öğrenmek zor olsa bile, Zander'in konuşmalarının ve mektuplarının basit dilinden küçük kasabalar ve kırsal alanlardan az eğitimli kadınları üye aldığı ortaya çıkacaktır. Diehl'in tersine, Zander burjuva kadın örgütünün züppeliğine şiddetle saldırmış ve Hıristiyanlıkla ilgili neredeyse hiçbir şey söylememiştir.

Yirmi altı yaşındaki Lydia Gottschewski ise Nazi kadınlara bir başka alternatif sunmuştu. Bu dinamik ve güçlü teşkilatçı, kadınlara -safları

59) Guida Diehl, *Deutscher Frauenwille* (Gotha: Klotz, 1928), s. 134-137, 143-151 ve 191-198.

60) Zander'den Hitler'e 28 Mayıs 1926. BA Koblenz, Sammlung Schumacher, 230. 24 Mart 1925'te Hitler kadınları "mücadele hareketlerinin en erkeksi olanına" katılmaya davet etti.

61) Dr. Hadlich, Zander'e liderlik kabiliyetini kınadığı açık mektup *Völkischer Beobachter*'in eki (23 Ocak 1926). Rogge Börner'den Zander'e, 20 Nisan 1931 ve Bn. Beyer, DFO, s. 7, Breslau, 1931. BA Koblenz/ NS 22/ 349. 79; Dr. Conti'den Strasser'e, 3 Haziran 1931, BA Koblenz, Saml. Schu. 230. bkz. Jill Stephenson, s. 41.

sıklaştırmak ve düşmana karşı yürümek için- kendi dövüş birliklerini kurma çağrısı yapmıştı. Kadınlar, ikna olmamışlar arasında daha zahmetli olan misyonerlik çalışması yaparken, erkeklerin "sokakları temizleyeceğine" inanıyordu. Onun fikrince Nazi kişiliği oluşturulması sokak kavgasından daha heyecanlı bir meydan okumaydı. Almanya'nın her tarafına seyahat etti, popüler basın için makaleler yazdı ve "erkek ve kadın cemiyetler" hakkındaki fikirlerinin propagandasını yaptığı bir kitap yayınladı.[62]

Küçük bir gurup kadın Nazi akademisyen ırk kuramını daha da ileri götürdü ve "alt" ırkların kadınları erkeklerinden aşağı oldukları halde, tarih öncesi zamanın Cermen kadınlarının eşit cüssede olduklarını ve eşit işler yaptıklarını ileri sürdüler. Cermen kadınlarını, çökmüş "Batı" uygarlığı küçültmüştü; cinsiyetler arasındaki hakiki eşitliği yalnızca Nazi toplumunun geri getireceği kehanetinde bulunuyorlardı. Pratik bir bakış açısından Hitler'in, beceriksiz Weimar memurlarının yerine koymak için yeni devletinin en yüksek nitelikli personele ihtiyacı olduğunu anlayacağını ekliyorlardı. Yetenek ihtiyacıysa kesinlikle kadın Naziler'in, Nazi olmayan erkeklerden önce işe alınması demekti.[63]

1933'ten önce bütün bu fikirler birlikte mevcuttular. Sürtüşme oluştuğunda bu Nazi kadınlarla erkek üstleri arasında değil, kadın guruplarının arasında ve içerisindeydi. Benzer bir farklılık tabanda da gelişti. Ulusal önderlerin kocaları olmadığı halde, çoğu mahalli önderin vardı; bazıları Hıristiyan, diğerleri ateistti; bazıları BDF'ye hayrandı, diğerleri ondan nefret ediyordu; bazıları geleneksel "kadın" çalışmalarına girişmişken, birkaçı erkeklerin hemen ardından üniformayla yürüyordu.[64]

---

62) Lydia Gottschewski, *Männerbund und Frauenfrage. Die Frau im neuen Staat* (Münih: Lehmans, 1934).

63) L. Kuehn, "Naturlicher Aristokratismus," ve Sophie Rogge-Börner, "Denkschrift an den Kanzler," s. 7-13, I. Reichenau, ed. *Deutsche Frauen en Adolf Hitler*, 3. baskı. (Leipzig: A. Klein, 1933), s. 36-37 ve Pia Sophie Rogge-Börner, *Amgeweihten Brunnen. Die Deutsche Frauenbewegung im Lichte des Rassegedankes* (Weimar 1926?) ve *Die innere Gestalt der Nordischen Frau* (Berlin, 1938).

64) Paula Siber'den G. Strasser'e, "Düsseldorf, 20 Eylül 1932, B. A. Koblenz/ NS22/ 355 kadınların Hıristiyan inancına hitap etmişken, Bavyera'daki Hildegard Passow tersine İsa'yı ilk sosyalist olarak görmüş ve Hitler'i onun varisi olarak övmüştür (Hildegard Passow, "Geschichte, Blut und Boden," ve "Sozia Oder Sozialistisch?" *Nationalsozialistische Frauenkorrespondenz*, 24 Haziran 1932, [Mimeograf]). Sosyalizm Marksizm dediği, ortak iyilik için fedakârlık anlamına gelir demiştir. (BA koblenz, NSD 47/ 37-39).

Fakat ulusal önderlerin vaaz ettiği Nazi doktrinleri çeşitliliği hikâyenin ancak bir kısmını anlatıyordu; Nazi Partisi'nin gücü onun yoğun yerel örgüt ağında yattığı için, bölgesel çeşitliliklerin de incelenmesi önemlidir. Takipçilerini çelişkili sloganlarla yürüten bölgesel liderler çok farklı izleyicilere hitap ediyorlardı. Oyların sayıldığı ve erkek liderlerin *sturmtruppen* ve mitinglerle uğraştığı günlerde parti merkezindeki hiç kimse yeni kadın takipçileri çeken bir temayı yasaklamak için canını sıkmıyordu.

Kadınların faaliyet türleri de ideolojiler kadar çeşitliydi. Kadınların yüksek sesle okuduğu *Mein Kampf*'tan pasajların dinlendiği dikiş grupları toplanıyordu; üyeler Nazi ideolojisini anlayamadığını hissettiğinde hevesle daha fazla eğitim istiyorlardı. 1925'te katılan bir kadın "siyasi geçmişim olmadığı için çok tecrübesizdim," diye yazmıştır. "Kısa zamanda Alman Özgürlük Hareketi'nin fanatik bir dövüşçüsüne dönüştüğüme hayret ettim. Hatta evime posterler asıyor ve toplantılar yapıyordum, çünkü hiç kimse Naziler'e kiralık lokal vermiyordu." Evinin önüne astığı gamalı haç bayrağına düşman komşularının zarar vermelerini engellemek için bir revolver satın almıştı.[65] Westphalia'daki yerel bir örgütçü onun taktiklerini, durumun gerektirdiği gibi iğne işi grupları, SA yardım istasyonları, çiftçi kadınlarına yardım projeleri ya da okuma grupları kurarak yerel gereksinimlere uyacak şekilde uyarlamıştı. "Burada taraftar çekmek çok zordu. Herkes Sosyalist ya da Katolik olduğu için benim fanatik olduğumu düşünüyordu."[66] Bir başka kadın, "Bugüne kadar katılma cesaretini nasıl bulduğumu bilmiyorum!" diye yazmıştı. En fakir kadınlar bile parti aidatlarını ödeyebilmekten gurur duyuyorlardı. "Üyelik aidatları bizim için gerçekten bir zorluktu, ama işimiz çok önemliydi," diye ilk taraftarlardan biri hatırlıyor. "Akşamları illegal posterler yapıştırıyorduk ve sayısız kez SA erkeklerimizin polis tarafından yakalanmamasını sağlamak için nöbet tuttuk. Gerekli olduğunda SA için blüzlerimizin altında silâh taşıyorduk."[67]

Kadın konuşmacılar daha önce kayıtsız olan kadınları -onlara geleneksel kadın becerilerini, duygularını ve deneyimlerini ulusal bir hare-

65) "Mein Kampf als Nationalsozialistin." HI makara 13, 254. Ayrıca bkz. *Das war unser Anfang. Aus den Jahren des Kampfes und des Aufbaues des Berliner BDM*, (Berlin: BDM, n. D.). HI Arşivleri. Eva Maria Wisser Wellmann, *Kämpfen und Glauben: Aus dem Leben eines Hitler Mädels* (Berlin: Steuben, 1933).

66) Bn Dornberg, Münster, 1940'da Bn. L. Koller mülâkat yapmıştır, SAM/ W-N/ NSF/ 128.

67) Steinfurth NSF tarihi, 20 Şubat 1934'te derlenmiştir SAM/ W-N/ NSF/ 232.

ketin hizmetine sunabileceklerini söyleyerek- harekete geçirmekten gurur duyuyorlardı. Yüzlerce kadını konuşmalarını dinlemeye çeken bir kadın hatip olan Irene Seydel, 1932'deki bir Westphalia turundan sonra şöyle belirtmiştir:

> Kendi tecrübemden size Anavatan'a bir kez daha hizmet edebileceklerini anladıkları için çağrımıza yanıt veren ve her şeyi açıkça görmeye başlayan kadınlardan bahsedebilirim. Kadınların *Volk*'larına sunacak şeyleri, yüreklerinin temizliği ve ruhlarının gücü var! Kadınlar siyasetin sevgiden doğduğunu ve bu sevginin fedakârlık olduğunu duymaya hasretler. . . Alman kadınının yetenekleri kuzeydoğu (Prusya) trampetleriyle haykırılan sert komut sesleriyle kaybolmaktadır. Fakat o kendi tarafına her kim dostça bir güneş ışını gönderirse onun için çalışmaya heveslidir.[68]

Seydel basit taşra kadınlarına da fabrika işçilerine de aynı şekilde ilham veren ve erkeklerin sık sık "sırf duygusal" ya da "mantıksız" diye kınadıkları o kadınsı özellikler için kadınlara övgü dağıtan özgün bir tarz geliştirmişti. O, fena halde bölünmüş ulusal yaşama birliği yalnızca bu niteliklerin geri getireceğinde ısrar ediyordu. Seydel'in üstü olan Elisabeth Polster de, Seydel'in "üst sınıf" veya belki züppe kabul ettiği aynı kadınlara çok değişik türde hitap etmekteki etkinliğini göstermiştir. Polster kandi bölgesinde kilise kadınlarının faaliyetlerini taklit eden bir hayır işi projeleri ağı oluşturmuştu. Tasarrufunda neredeyse hiç fon olmadığı için hayal gücüne ve gayrete dayanıyordu. Onun en çok duyulan hamlelerinden birisi, sanayi şehri çocuklarına yazın bir ay Nazi çiftçi aileleriyle geçirme şansı vermek ve yeterli tek kişilik yatağın olmamasının enseste ve cinsel serbestliğe yol açtığını iddia ettiği işçi sınıfı aileleri için kullanılmış yatak toplamaktı.[69] Karizmaya dayanan Sey-

---

68) Seydel'den Hitler'in kız kardeşine, 27 Aralık 1933 SAM/ W-N/ NSF/ 393. Bkz. 17 Nisan 1935'te yapılan konuşma "Verstand und Herz," aynı eser, NSF 313. Seydel ülke çapında dolaşan, binleyicileri karizmatik, sade hitabetle heyecanlandıran ilk Nazi liderleri tipindedir. Goebbels bir keresinde şu yotumu yapmıştır: "En kötü yazarlara ve en iyi konuşmacılara sahibiz" (Weber, *Soziale Merkmale*, s. 176).

69) El Polster'den Kuzey Wetphalia'daki gurup liderlerine, 27.9.1932. BA Koblenz/ NS22/ 355. Çocuk yuvalarının "Katolik ve Protestan okullarının tahrip edici etkisini" dengelemesinde ısrar etmiş ve (dindar kadınların hayır işlerini taklit etmesine rağmen) dinle ilgili bir kelime etmemiştir.

del'in aksine Polster düzen istiyordu. "Bizim, amacı hareketimize sorgusuz itaat olan bir kardeşliğe ihtiyacımız var. Hareketin kişinin tamamına ihtiyacı var."[70]

Nazi kadınlar "bağımsız" -kahverengi gömlek dikmek ya da giymekte özgür- kaldılar. Karışık Buhran ve siyasal düzensizlik günlerinde erkek önderler kadınların faaliyetlerine fazla aldırmıyorlardı; tüm katkı ve fikirler hoş karşılanıyordu. Bir kırsal gurup çorap örmek ve Nazi şarkıları söylemek için toplanabiliyor; bir başka köyde bir yer altı *sturmtruppen* hücresine polis himayesinde yasadışı silâh kaçırmak için gizli görevler yapabiliyorlardı. Nazizme ilk geçenlerden birisi, Nazi karşıtı göstericilerle yorucu bir çatışma gününden döndükten sonraki sakinlik hissinden keyif almaktaydı. Bir fincan çay yudumlayarak dinlenirken (yine bağlı bir Nazi olan) bitişik komşunun bir Mozart yaylı dörtlüsü çaldıklarını işitmişti. Hatırladığına göre bu onun mücadelesini yaptığı şey; maddeciliğin kirlettiği bir dünyada kültürü ve erdemi korumaktı.[71]

Bu ideal ve programların neredeyse hepsi Nazi olmayan kadınların en tutucu unsurları tarafından desteklenen sahanın içerisine giriyordu. Nazi kadınlarını ayrı kılan şey, kapalı ve mücadele halindeki bir cemiyete fanatik bağlılık ve erkek ve kadın sahaları arasındaki aşırı ayırıma olan inançtı. Zander'in bir keresinde yorumladığı gibi, "Bizler yalnızca kahve ve kek hanımlarının kulübü değiliz." Heryerde olan *Lebensraum* söylemini alan kadın Naziler, Üçüncü Reich "devleti ve kültürü içerisinde kadının *Lebensraum*" unu talep ediyorlardı. Irkçı yazar Sophie Rogge-Börner, Hitler'e "Cermen devletine asla 'erkeklerin bölgesi' denilmemesi, erkek ve kadınları içeren tüm insanların *Lebensraum'* u" olarak görülmesi gerektiği çağrısında bulunmuştu.[72] Kendi üslerinde çalışan kadınlar, bir inananlar cemiyeti yaratma teminatı vermişlerdi. Her yeni proje için izin almak ve her kararı onaylamaları için erkek üstlerini idare etmek zorunda olan dini teşkilatlardaki kadınların aksine, Nazi kadınları uygun gördükleri yenilik için tam yetkiliydiler; bölgesel

70) "Mutterhaus," 4 Mart 1933. NSFS.

71) Maria Weibe, "Mein Lebenslauf," Abel özgeçmişi 456. HI. Ayrıca Schubert akşamlarının anlatımı için bkz. "Nationalsozialistische Frauenschaft," Hochschule für Politik-Berlin-Schriften Abt. 2, 12-20 (Berlin: Junker und Dünnhaupt, 1937 s. 5-6.

72) Leonore Kühn, "Lebensraum für die Frau," Die Frau 40 (Haziran 1933); Emma Witte, "Die Frau im Lebensraum des Mannes," *NS Monatshefte* 4 (1933): 29; Rogge-Börner, "Denkschrift," s.13.

örgütler için ulusal merkezde neredeyse hiçbir fon olmadığı için, kendi fonlarını oluşturuyorlar ve kendi programlarını geliştiriyorlardı. Kadınlar arasındaki bu dayanışma ruhu "kendi" alanlarındaki erkeklerle açıkça alay edilmesini mümkün kılıyordu. Örneğin Westphalia'daki bir organizasyon toplantısında kadınlar gurubunun mahalli liderinin kocası toplantıya başkanlık etmeye kalkmıştı. Amansız bir direnişle karşılaştı. Karısı olan bölge lideri de öyle. "Sen ne yapıyorsun burada? Biz kadınlara hitap ediyorsun! Kadınların toplantısında erkeklerin yeri yoktur! Eğer bir kadın liderin diğer kadınlara katkıda bulunacak bir şeyi yoksa hemen istifa etmeli; toplantıyı da kocasına devretmemelidir."[73] Karı koca, öfkeli taraftarları boş yere yatıştırmaya çalıştılar; sonunda on sekiz yaşında bir üye, adamın SA'yı çağırma tehtidine, cevabını "Zaten SA erkeklerinin hepsi kalleştir (*Gesocks*)" diye bağırarak yapıştırdı. Ne zaman erkekler kadınların işine müdahale etmeye kalktıysa, erkek Naziler'le ilgili şikâyetler yerel kadın örgütlerinin raporlarını doldurmuştur. Söylemeye gerek yok, bu protestolar kadınlar için gerçek zaferlerle sonuçlanmamış, ama (köle mizahı gibi) kadın dünyasının sınırlarının sağlamlaştırılmasına hizmet etmiştir.

O yüzden Nazi örgütleri sadece "özgürlükten kaçmak" ya da laik bir kurtarıcı isteyen kadınları cezp etmemiştir.[74] Tersine erkek gözetiminden kaçmaya hasret -kadınların dünyadaki statüleri hakkındaki endişelerine çıkış arayan- kadınları cezp etmiştir. Kadın Naziler'in açıkça belirlenmiş geleneksel veya doğal erkek ve kadın rollerini savunurlarken, apolitik kadın örgütlerindeki daha geleneksel emsâllerinden fazla serbestlikten yararlandıkları da bir çelişkidir. Hareketin 1930 başlarındaki devrimci ve karmaşık ortamı içindeki gereksinimleri Nazi kadınlarına kaçakçılık, yasa ihlâli ve düşman göstericilerle karşılaşmak gibi "kadınsı olmayan" eylemler için gerekçe sağlamıştır. Kendi kaderlerini kendi ellerine almışlar ve örgütlerini tipik şekilde "Alman Kurtuluş" ya da "Özgürlük" hareketinin bir parçası olarak tanımlamışlardır. "Sistem" -Weimar demokrasisini kastediyorlardı- onları köleleştirmişti; onların Nazi hareketi kendilerini özgürleştirecekti. "Demokrasi" onlara, üzerinde kontrollerinin olmadığı -ondan da çok az koruma ya da tanınma elde edecekleri- kişiliksiz, bürokratlaşmış bir devleti ifade ediyordu. Nazi

73) "Bericht," Hervest-Dorsten, SAM/ W-N/ NSF 265.

74) Fromm, "*Escape from Freedom*, s. 237. Fromm Naziler'i kadınlarla kıyaslıyor ve bu hususu kanıtlamak için Hitler'den alıntı yapıyor (s. 246-247).

kadınları kendilerine "özgür" olacaklarını düşündükleri güvenli bir toplumsal çevre sağlayacak olan bir cemiyetin açlığını paylaşmaktaydılar.

Toplumsal kriz zamanlarında Nazi kadın liderler kendi çözümlerine, Nazi olmayan orta-sınıf kadınlardan çok daha fazla önayak olmak isteğindeydiler. Bir Nazi geleceğiyle ilgili beklentilerini formülleştirdiklerinde, kadının toplum içindeki konumunu sağlamlaştırma vasıtası olarak devlet yapılarıyla yakın işbirliğine can atıyorlardı. Orta-sınıf kadınlarıysa tersine aile yaşamında kocanın rolünün onarılmasını umuyorlar ve kadınların gururunu arttıracak hükümet dışı alternatifler için çalışıyorlardı.

Buhran Sırasındaki Ters Tepki

1920'lerin sonunda burjuva kadın hareketi içindeki kadınlar karışık bir geçmiş kaydına bakmaktaydılar. *Realpolitik*'e on yıllık katılım onlara egemen erkek yapılarının dönüştürülmesinin zorluğunu öğretmişti. Büyük Buhran, "erkek dünyasının" istikrarlı bir toplum temin edeceğine olan inançlarını tamamen yok etmişti. Daha geniş, politik olmayan sahneyi incelediklerinde umutsuzluk için daha da ciddi sebepleri vardı.

Kadınlar 1920'ler boyunca siyasal haklarını resmen korumuş oldukları halde, politika alanı *dışında* ters bir tepki güçlenmişti. "Uzmanlar," *Kadın Hareketinin Psikopatolojisi* ve *Cinsel Karakter ve Ulusal Güç*; *Feminizmin Temel Problemleri* ya da *Feminizm ve Kültürel Ölüm*; *Kadınlara Hak Eşitliğinin Erotik Kökleri* gibi başlıkları olan kitaplar yazdılar. Sosyologlar *Tehlikedeki Ulus* ve *Azalan Doğum Oranı ve Bunun Almanya'nın Geleceğiyle İlgili Sonuçları* ile ikazda bulundular. Siyasal bilimciler *Aşağılığın Hâkimiyeti*'ni ortaya koydular.[75] Profesör Anton Schuecker'e göre kadın hareketi aslında "lezbiyen ruhların kıskançlığından" kaynaklanan vahşi bir iktidar mücadelesiydi. O, kadın liderlerin olumsuz karakterlerini Kretschmer'in tipolojisine göre tahlil etmişti:[76] "On-

75) Anton Schuecker, *Zur Psychopathologie der Frauenbewegung* (Leipzig: C. Kabitsch, 1931), s. 37, 49; E. F. W. Eberhard, *Geschlechtscharakter und Volkskraft. Grundprobleme des Feminismus* (Darmstadt ve Leipzig: Ernst Hoffman, 1930); idem, *Feminismus und Kulturuntergang: die Erotischen Grundlagen der Frauenemanzipation* (Viyana ve Leipzig: Braumueller, 1927), 2. baskı ve Otto Helmuth, *Volk in Gefahr. Der Geburtenrückgang und seine Folgen für Deutschlands Zekunft* (Münih: Lehmanns, 1933); ayrıca Edgar J. Jung, *Die Herrschaft der Minderwertigen* (Berlin: Verlag der Deutschen Rundschau, 1930).

76) Hugh Wiley Puckett, Germany's Women Go Forward (New York: Columbia University Pres, 1930) s. 308-313 ve Annemarie Tröger'in bu kitaptaki "Kadın Montaj Hattı Proletaryası Yaratılması."

lar otobiyografilerinde de erkeklerden bahsetmezler; genç kadın olarak erkekfatmaydılar." Bu uğursuz sesler, erkekler uzaklara giderken, kadınların el attığı allak bullak bir dünyanın savaş hatıralarıyla birlikte yankılanıyordu.

Orta-sınıf kadın hareketinin her dalından kadın liderleri yalnızca kadın eşitliğine değil, kadınların kamusal statü taleplerinin tamamına olan artan muhalefeti hissediyorlardı. Bu saldırıları erkek ayrıcalıklarına el koymama vaadlerini iki misline çıkararak karşılıyorlardı. Kendi özel uygarlaştırma görevlerine sadakat yemini ederlerken ayrıca, doğayı karmaşayla eşitleyen erkek eleştirmenlere karşı "doğal" değerleri de savunuyorlardı. Fakat söylemlerinde gizli olan, ulusu ve yuvayı koruma ana yükümlülüklerini ihmal ettikleri için erkeklere duyulan öfke notası fark edilebilir. Savaşta olduğu gibi, kadınlar sık sık "kendi" erkeklerinin çaresiz, onuru kırılmış ve silahsızlanmış (*wehrlos, ehrlos und heerlos*) olduğuna ağlıyorlardı. İnsan yapımı, materyalist ve yozlaşmış uygarlığın savaş ve ekonomik kriz getirdiği iddiasındaydılar; doğaya ve kadın değerlerine dönüş toplumsal sağlığı düzeltecekti. Erkek devletine duydukları hayal kırıklığının yanısıra birçok kadın lider, kadınların günü kurtarma yeteneklerini yücelterek kendi kadın dünyalarını övmüştür.

Alman Cumhurbaşkanı'nın yeğeni Barones von Hindenburg'a göre kadınlar dünya işlerinde daha egemen bir rol üstlenmektedirler. . . Bugün Alman kadınları... Almanya'nın şimdiki ve gelecekteki emniyetinin dayandığı bir istihkâm inşa etmektedirler. Onun ülkesinin kadınları daha önce asla böyle bir kültürel uyanış, fenne, sanata, siyasete, sosyolojiye ve eğitime böyle bir ilgi göstermemiştir.[77]

Ulusun kültürel seviyesini sürdürmek ve aile yaşamını korumak gibi böyle özel sorumlulukları üstlenen kadınlar kendilerini kadın düşmanlığının potansiyel hedefi yapmışlardır. Tamamlayıcı kadınlar bu övgüyü her nasıl bulduysalar da, sonuçta kadın hareketi mağdur olmuştur, çünkü bu fikirleri saf saf kabullenmiştir. Kadınların kişisel, ahlâksal ve kültürel sağlıkla bağlantılandırılması kadınlara sahip olmadıkları bir güç ve etki atfetmiştir. Çoğu durumda Weimar Berlin'inin kültürel çöküşüne, beyaz perdeye, rahat davranış standartlarına teessüf etmişler ve

77) Hindenburg'un konuştuğu kongreye gelen Amerikan delegesi "avcı ve asker" günlerinin geride kaldığını belirtmiş, "Bugün, hayatın şimdiye kadar altta kalan diğer unsurları ortaya çıkmıştır. Bu kadının ruhu, yetiştirmenin ruhudur" demiştir. (Looks to Women to Save Germany," *The New York Times*, 19 Ocak 1932 Salı).

bununla mücadele etmek için daha fazlasını yapmadıkları için kendilerini suçlamışlardır. Çoğuna (erkek bir tenkitçiden alıntı yaparsak), "kadılara hak eşitliğinin üst noktası kültürün alt noktasına denk gelmiş" gibi görünmüş olabilir. Ters tepki oluştuğunda kadınların kavramsal cephanelerinde silâhları yoktu. Zaman zaman "erkek iradesini" iktidarsızlıkla suçlayarak karşı saldırıda bulunuyorlardı. Fakat onlar kadınların ahlâki saflığını erkeklerin siyasi etkisinden ayıran cinsel ayrımcı bir düzen içerisinde kaldılar. Hem erkekler, hem de kadınlar ulusal bir soruna insani bir çözüm sorumluluklarını görmeden karşılıklı suçlamalarda bulunabiliyorlardı. Diğer taraftan sınıflar arası düşmanlık artan Nasyonal Sosyalizm tehdidine karşı geniş tabanlı bir kadın ittifakını engellemişti. Buhran bu endişeleri arttırmış ve ulusal acil durum zamanlarında kadınların fedakârlık etme görevleriyle ilgili sloganları etkinleştirmiştir. Ters tepkiye ve çaresizlik hissine karşı savunma yapan kadın hakları savunucuları haklarını korumak için on dokuzuncu yüzyılın farklı alanlar iddiasına hatta daha da kuvvetle dayanmışlardır. Bu yaklaşıma özgü çelişkilere rağmen, karşıtlara (belki de hak eşitliği destekçilerine de) ailenin ve onunla birlikte kadın erdemlerine bağlı olan istikrarlı ahlâk dünyasının yaşayacağı teminatını vermenin tek olası taktiği olarak bu görünmüştür. Kadınlar eşit haklarında ısrar etmişler ama özgün tabiatlarına olan bağlılıklarını terk etmemişlerdir.

Hem Nazi, hem de Nazi olmayan örgütler, kadınlar arasındaki dayanışmayı güçlendirerek ve ayrıca erkek desteğini de alarak kadın dünyasını güçlendirmeyi birinci hedefleri olarak görmüşlerdir. Fakat bu noktada benzerlik bitmiştir. Nazi kadınları otoriter bir devletin "devrimden" sonra onlara fon sağlayacağını ve 1920'lerde oldukları gibi özerk bırakacağını düşünmüşlerdir. Nazi olmayan kadınlarsa tersine devletten az yardım beklemişler ve meseleyi kişisel bakımdan görmüşlerdir. Kocaların aile yükümlülüklerine daha sıkı bağlanmaları ve dini kurumların "kadının yenilenişi" dedikleri şeyin manevi ortamını sağlamaları gerektiğine inanıyorlardı.

Kadın Örgütleri ve Nazi Devletinin Oluşması

1933 baharında Hitlerin iktidarı ele geçirmesinin hemen sonrasında feministler ve sosyalistler ülkeyi terk ettiler ya da Üçüncü Reich sona erene kadar beklemek veya Hitler'e karşı direnişle işbirliği yapmak için kamusal yaşamdan tamamen çekildiler. Hitler devletinden en kötü şeyi

bekleyen Yahudi Kadınlar Birliği, anti-Semitik saldırı karşısında dayanışma başvurusunda bulundu ve artan düşmanlık ortamı içerisinde savunma stratejisini müzakere etti. BDF'nin ve Protestan ve Katolik kadın örgütlerinin korkusuzlarıysa tersine yeni devlete sevinçli hoş geldin bildirileri yayınladılar.

Nazi iktidarına olumlu tepki dini dergilerin editörleri tarafından zaten önceden bildirmişti. Politika dışı olma iddialarına rağmen geçmişi farklı birçok kadın Hitler şansölye olmadan önce bir otoriter hükümet biçimi umudunu ifade etmişlerdi. Alman Evangelik Kadınlar Birliği başkanı Paula Mueller-Otfried 1933 ve 1934 yılbaşı mesajlarında siyasal görüşlerini ifade etmiştir. 1933'te Weimar demokrasisini şöyle kınamıştır:

> Çöküşün eşiğinde miyiz? *Volk*'un soyu mu tükenecek? Noel ve yılbaşı çanları arasında bile bir ikazı, tehdit edici, tatsız, gizli bir gümbürtüyü işitebiliyoruz... Ne yapabiliriz? Tanrının hakim olduğuna güvenerek imanlı kalmalı ve dua etmeliyiz... O bize taviz vermeyen ve tüm kişiliğini tek bir amacın, Almanya'nın selâmetinin hizmetine verecek, zaafları olmayan çelik gibi sertleşmiş bir adam gönderecektir.[78]

Bir yıl sonra sevinmişti. "Dua ettik ve cevap geldi... Artık yalnızca beklediğimiz çelik adama... yeterli gücün verilmesini umuyoruz."[79] Sonunda Protestan kadınlar politika dışı olma vaatlerinden vazgeçebilirlerdi; onlara güven veren bir devlete tüm kalpleriyle işbirliği sözü verebilirlerdi. Birkaç ay içerisinde Protestan kadın dergisi *Mutter und Volk* editörü Nazi Partisi'ne katılmış, kiliseyle bağlarını kesmiş ve doğrudan Nazi Yardım Bürosu'yla çalışmaya başlamıştı. Bu onun Yahudi kocasından boşanması anlamına geliyordu ve bunu çok az üzülerek yaptı.[80] Bir

78) Paula Mueller-Otfried, "Rückblick und Ausblick," *Evangelische Frauenzeitung* 34, n. 1 (Ocak 1933); 49-50.

79) Aynı eser, Ocak 1934, s. 50.

80) Söz konusu kadın Klara Schlossmann-Loennies idi. "Stand und Aussichten der Müttererhohlungsfürsorge," 1932. Landesarchiv Berlin/Pr. Br./57/852 (Mutterdienst der Evangel. Frauenhilfe; bundan sonra LB). Ayrıca onun Berlin Doküman Merkezindeki (BDC) dosyasına bkz. Evangelisches Zentralarchiv Berlin (bundan sonra EZB) /C3/186, Bl. 439-443; Jochen-Christoph Kaiser, "Das Frauenwerk der Deutschen Evangelischen Kirche: Zum Problem des Verbandsprotestantismus im Dritten Reich," Dollinger, Gründer ve Hanschmidt, ed. *Weltpolitik, Europagedanke, Regionalismus* (Münster, 1982), s. 483-507.

başka ulusal lider Magdelena von Tilling yeni devlete tam destek yemini etti ve kadınlar bürosuyla tam işbirliği vaadinde bulundu. Bu kadınlar davet edilmeyi beklememiş, kabul edilmeyi kendileri istemişlerdi. 1933 yazında Yahudi kökenli kadınları uzaklaştırmak zorunda olmaları açık hale gelince hevesleri çok az eksilmişti.[81]

Katolik kadınlar toplumsal ve siyasal olarak uzun zamandır muhafazakâr görüşleri desteklemişler ve bazı liderler Katolik Merkez Partisi çerçevesi içerisinde dikkatle Almanya'nın problemlerine anti-demokratik bir çözüm lehine konuşmuşlardı. Örneğin Ocak 1933'te Katolik Kadınlar Birliği'nin bölgesel tüm şubelerine yollanan bir bültende kadınların "otoriter demokrasiyi" desteklemeleri ve yeni bir siyasi sistem altında "otoriteyle özgürlüğün bağdaştırılması" için kadınların tüm sorumluluğu üstlenmelerine izin verilmesi tavsiye edilmiştir. Nazi devletinin ilk aylarında Katolik kadınlar dikkatli bir sessizliği korumuşlardır. Bu belki onların kuşkuculuklarından kaynaklanmış ya da belki sadece hiyerarşiden emir beklemişlerdir. Ama Hitler ile Vatikan arasında anlaşma imzalanınca ırk ıslahıyla ilgili güçlü çekincelere rağmen Katolik kadınlar yeni devlete uyum sağladılar. Dergilerinde neşredilen konular annelik ve milliyetçilik hakkındaki yeni vurgulamayı yansıtmaktaydı; evlenmemiş kadınların korunması ve iş gücü içerisindeki kadınlar ortadan kaybolmuştu. Katolik yazarlar dini inançlarının Hitler devletinin siyasal kabulüne uygun olmasını sağlamak için ellerinden geleni yapmışlardır.

Katolik ve Protestan kadınların günlük işleri ve gelecek planları için Nazi devleti asgari etkiye sahipti.[82] Yahudi kadınlarsa Nazi gücünün boyutlarını derhal fark etmişlerdi. Yıllarca birlikte çalışmış oldukları Hıristiyan kadınlar hayat boyu kardeşlik bağlarının ve paylaşılmış ideallerin yeni *Weltanschauung*'da yaşayamayacağını belli etmişlerdi. BDF 1933 baharında, devam eden birliğin yerinde olmadığını ima ettiği zaman, Yahudi kadınlar buna razı oldular. "Mevcut koşullar altında işbir-

81) 1933-1934 kışında Agnes von Grone "Ari-olmayan" kadınların çıkarılmasını ertelemesine izin verilmesini istemiş, ama bunu her halükârda bir Nazi piyonu olan Ulusal Piskopos'tan talep etmişti; ne bir cevabın ne de isteğin tekrarının kaydı yoktur (von Grone, 11 Ekim 1933, IMA/ I 241. Bd. Dv. Frauen im soz. Dienst).

82) Kaiser, "Das Frauenwerk," s. 484-491 ve Michael Phayer, "Challenge Met and Opportunities Missed: Catholic Women in Nazi Germany" (San Fransisko'daki 1983 AHA Kongresinde sunulmuş tez).

liği imkânsız görünmektedir... İçimizde kadın hareketine bağlı kalmaktayız... bu kolay bir karar değildir... ve derin bir acıyla ayrılıyoruz."[83] Yahudi kadınlar Yahudi olmayan dostlarına nasıl güvenebildiklerini merak ediyorlardı. Ama "Bu ateşle imtihanda tamamen kendimize dayanmak zorundayız. Şimdiye kadar büyük Hıristiyan dinlerinin işbirliğini elde etme çabalarımızda hiçbir başarı kaydedemedik. Birkaç istisnayla entelektüel önderler de sessiz kaldılar"[84] neticesine varmışlardı. Hıristiyan kadınlar ne erkeklerden daha kötü davrandılar, ne de sık sık övündükleri üstün insanlık ve ahlâklılıktan bir parça gösterdiler.

1933'ten bile önce "dar asfalt demokrasisi, Weimar'ın Yahudi ortamı"[85] diye yazmış olan Gertrud Bäumer, Hitler daha bu deyimi duymadan çok önce Nasyonal Sosyalist olduğunu ilân etmekte vakit yitirmedi ve kadınlara yeni siyasal koşullar altında eşitlik mücadelesine devam etmeleri çağrısı yaptı.[86] Nasyonal Sosyalizm'e parti olarak değil, yalnızca kadınlara ilişkin konumuna muhalifiz[87] şeklinde belirtiyordu. *Die Frau*'daki makaleler yalnızca kadınların konumuyla ilgili çekincelerle yeni devleti övüyordu. Çoktandır BDF'ye bağlı ve Nazi Partisi'ne katılmış olan bir yazar, Hitler Weimar demokrasisini yok ettikten sonra ulusu kaplayan olağanüstü ulusal coşku "dalgasına" seviniyordu. Sonunda, "çok verimsiz bir hale gelmiş olan entelektüelizm," yerini "canlanan ruhun, Alman kanının, kendi topraklarımızın ve dini takdisimizin [*Vertiefung*] gücüne" bırakmıştı. Onun, orta-sınıfın "lüks bitkileri" dediği yararsız kadınlardan arındırılabilecek olan kadın *Lebensraum*'undaki hakiki "Rönesansın" başlangıcı buradaydı. Kadınların, yeni Nazi rejimi-

83) Bertha Pappenheim, Bettina Brenner, Paula Ollendorff, Dr. Marg. Berent ve Hannah Karminski, mektup tarihi 20 Mayıs 1933, BJF XI (Haziran 1933), 12. Ayrıca bkz. Kaplan, *Jewish Feminist Movement*, s. 145-165 ve 200-205. Bkz. Else Ulich-Beil, *Ich ging mein weg* (Berlin: Herbig, 1961), s. 142-146.

84) "Protestan hâkimiyeti olan Berlin'de çoğu Protestan olan. . . en yakın çalışma gurubu arkadaşlarımın tutumları eğitimli kadınlara özgüydü. . . Mücadeleden bazıları daha iyi ve daha sağlam kişiliklerle çıktı, diğerleri sahip oldukları tüm ahlâki duruşu yitirmişlerdi. Arilerin "yanlış" kişilerle konuşmaları yasaklanmadan çok önce benim için onları görmek acı vericiydi, çünkü her kelimede asabi bir yeni inançlarını bildirme dürtüsü hissediyorlardı. (Salomon, "Character is Destiny," Leo Baeck Enstitüsünde yayınlanmamış bir elyazması, New York, s. 234 ya da 243)

85) Greven-Aschoff tarafından alıntı yapılmıştır, *Die burgerliche frauenbewegung*, s. 186.

86) "Lebenslauf," BDC.

87) Gertrud Bäumer, "Umwege und Schicksal der Frauenbewegung," *Die Hilfe* 39. n. 9 (Haziran 1933): 385-387.

nin ön cephesini kaygılarıyla zorlamaları için güçlü bir çağrıyla bitiriyordu.[88] Bäumer, adı dergisinin başlığından çıkarıldığında protesto etmedi ve *Die Frau* annelik erdemlerini methetmeye duyarlılık göstererek aynı biçimde çıkmaya devam etti. Fakat yazarları kadın hakları ve istihdam durumu hakkında rapor vermeye düzenli olarak devam ediyorlardı. II. Dünya Savaşı sırasında kâğıt kıtlaştıktan sonra bile *Die Frau* istihkakını aldı ve Almanya'nın teslim oluşunun kısa süre öncesine kadar bir sayı bile kaçırmadı. Bu süreklilik her iki tarafın da ödünlerinden kaynaklanıyordu. Bäumer taşra şatosuna çekildi ve enerjisini kadınlarla ilgili olmayan tarihi konular hakkında yazmaya adadı. İktidarı ele geçirdikten sonraki birkaç ay içerisinde Naziler kadınların emek piyasasından toptan atılamayacaklarını anladılar. İçişleri Bakanı Wilhelm Frick istihdamlarının güvencede olduğuna kadınları ikna etme telâşına düştü. Bir süre sonra Bäumer'in aktife çevrilebileceğini anladılar ve ona konuşma turlarıyla ülkeyi dolaşma ve konferanslara katılma izni verdiler, 1938'den sonra da yaşgününü resmen kutlamaya başladılar.[89]

Bu arada BDF, Nazi iktidarının ilk aylarında tasfiye olma kararı aldı. Direktörler Yahudi kökenli tüm kadınların çıkarılmasını gerektiren "Nazileşmeye" (ya da *Gleichschaltung*) teslim olmayı reddediyorlardı. Fakat ona bağlı otuz altı örgüt tasfiye olmadı. Bir istisna haricinde herhangi bir Nazi önlemine karşı protestoda da bulunmadılar. Şubat 1933'te Bäumer Kültür Bakanlığı'ndaki makamından atıldığında yüzlerce kadın ve örgüt telgrafla yeni Nazi liderlerine öfkelerini bildirdiler. Elbette Bäumer, sonradan Eğitim Bakanlığı'nda (kabul etmediği) bir mevki teklif edildiği halde yerine iade edilmedi. BDF'nin çeşitli eski üye örgütleri tüm politika kararlarını onay için Nazi memurlarına sunmayı, Nazi kadın örgütüyle yerel seviyede yakından işbirliği yapmayı, üyelerinin en az üçte birinin Nazi Partisi üyesi olmasını garanti etmeyi ve görevli listelerini Nazi onayı için sunmayı kabul ettiler. Kadın liderler toplayabildikleri en büyük nezaketle Aryan olmayan üyelerinden şimdilik

88) Leonore Kuehn, "Lebensraum für die Frau in Stat und Kultur," *Die Frau* 40, n. 9 (Haziran 1933): 515. Yazar kadın dergisi *Die Frau*'da yayınlasa bile kendisi Nazi kadın örgütüne bağlıydı.

89) Reber-Gruber'in protestosu hakkında Reber-Gruber'den Anna Frank'a 5 Aralık 1938, "Bericht," 3 Aralık, 1938. Staatarchiv Münich (bundan sonra SM) /NSDAP. Bu protesto sorulduğunda Scholtz-Klink Bäumer'e saygı duyar hale geldiğini kabul etti ve görevdeki ilk yılları sırasında ona daha fazla değer vermemekle "suçlu" ettiğini ekledi.(yazarla mülâkat, Tübingen, Haziran 1981) 7 Mart 1936 ve 19 Mart 1937 mektupları, Bl. 57-58, Kl. Erw. 267/1 /BA Koblenz.

geri plana çekilmelerini istediler.[90] Ev kadını derneklerinin genel kutlamaya katılmaları ve yeni rejime hizmet için yazılmaları sürpriz değildi. Aryan olmayan köklere sahip üyelerle bağların koparılması için düzenle işbirliği yapma dereceleri çok farklıydı. Beyaz-yakalı kadın işçiler sonunda Emek Cephesi'yle birleştiler. (Yine de kayıtlar bulunana kadar bu sürecin basit olup olmadığını söyleyemeyiz.) Toplu olarak öğretmenler Nazi Öğretmenler Sendikası'nın kadınlar bölümüne karşı önemli ölçüde kuşku, hatta düşmanlık göstermişlerdi.[91] Fakat fazlasıyla belirsiz istihdam durumları onları gurup olarak etkisiz kılmıştır.

İşbirliği karşılığında devlet Nazileşen örgütlere varolma hakkı vaadinde bulundu. Böylece zamanında Kirkpatrick tarafından "Alman feminizminin kalesi" diye selâmlanan[92] ve feministlerin her yerde hayran olduğu kadın hareketi Nazi rejimiyle işbirliğini tercih etti. Onyıllardır yabancı, erkeğin kontrolündeki yapılar içerisinde çalışmaya alışık orta-sınıf örgüt kadınları Nazi zaferini sadece asırlık politika gerçeğinin yeni bir çeşidi olarak gördüler. İşbirliği mirasları onları ödünler karşılığında kadınlar için avantaj elde etmeyi ummaya koşullandırmıştı. Bu strateji onları (direnmek bir yana) Nazi düzeninden çekilmeye hazırlamamıştı.

Örgütlü orta-sınıf kadınlarının bakış açısından Hitler'in iktidarı ele geçirmesi Weimar Cumhuriyeti boyunca şikâyet ettikleri endişelerden bir kurtuluş olarak görünmüştü. Kilise ve devletin içindeki zayıf adamlar erkek sorumluluklarını yerine getirememişlerdi; belki yeni erkek düzeni bunu başaracaktı. Kuşkusuz öz çıkar hesapları da Nazi devletini destekleme kararını hızlandırmıştır. Birçok kadın, gönüllü destek vaadlerinin daha sonra kendilerine özel ayrıcalıklar kazandıracağını söyleyerek işbirliklerini açıklamışlardır. Bir başka deyişle erken teslim olarak özerklik elde edeceklerini tahmin ediyorlardı.

Nazi olmayan kadınların bu hevesi karşısında Nazi kadınlarının oldukça az sevinçli cevabı ilk baştan çelişkili görünebilir. 1933 kışındaki ilk mutluluk patlayışından sonra Nazi kadınları hemen umutsuzluğa kapıldılar, hatta muhalefete geçtiler. Hitler iktidarı alınca Nazi kadın

90) Helene Nicker Nylhoff, "Erklärung," 4 Temmuz 1933. Hannover 320 I/ 72. Hindenberg-Delbrück'den Wilhelm'e, 14 Eylül 1933, Hannover 320 I/72 1.

91) Reber-Gruber evrakı. Staatsarchiv Munich/ NSLB/ 1004 ve BA Koblenz / NS 12/ 1315 ve vorl. 844. Clifford Kirkpatrick, Nazi Germany: Its Women and Family Life (Indianapolis ve New York: Bobbs-Merill, 1938), s. 89, 25,000 kadının yeni Frauenwerk ya da Kadın Bürosu saflarına katıldığını göstermektedir.

92) Kirkpatrick, Nazi Germany, 43.

destekçileri kendi ayrı alanları için kamusal onay aldılar. Aslında onlar Naziler'e oy vermeyen milyonlarca inançsız Alman'ın "kalp ve beyinlerine" Nazi inancını götürmek gibi önemli bir işle görevlendirilmişlerdi. Kadın liderlere yollanan ilk bültenlerden birisi kadınların Üçüncü Reich içerisindeki misyonerlik görevlerinin öneminin altını çizmiştir. Gottschevski kitabında kadınlar için çok önemli bir rol öngörmüştü ve 1933 baharında onların ulusal lideri oldu.

Eğer Yeni Devlet yeni bir insan tipi yaratmayı başaramazsa bir fantezi olarak kalacaktır... Bizim çağrımız yeni nesle ruhun bu derin dönüşümünü [*Erschütterung*] aşılamaktır. . . kişi ya Nasyonal Sosyalist davaya ait olmalı ya da tamamen bırakmalıdır. Kişisel "Ben" [*Ich*] küçülmelidir ki, "biz" [*wir*] büyüyebilsin... devleti erkekler kuracak, biz kadınlar da atmosferi, yeni ahlâklılığı, saflığı yaratacağız.[93]

Fakat ilk sevinç dalgasından sonra Nazi kadınları yeni efendileri hakkında ciddi kuşkular ifade etmeye başladılar. Nazi olmayan emsâllerinin tersine, Nazi kadınlar kadın işlerine güçlü devlet müdahalesini onaylamışlardı. Doğal olarak 1933 öncesi tecrübeleriyle bunun kadınlar için bürokraside daha yüksek mevkiler ve önemli bir özerklik anlamına geleceğini öngörüyorlardı. Kısacası devlet kontrolü olmadan hükümet desteği istiyorlardı. Gottschevski kadınların konumundan şikâyet ediyor, Seydel de yerel liderlerin beceriksizlikleriyle alay ediyordu. Rogge-Börner kadınların ücretli çalışmadan atılması teşebbüslerine karşı çıktı ve kadınlar arasında yeni dayanışma (*Gebundenheit*) çağrısı yaptı.[94] Zander ve Siber "kadın meselesinde" parti çizgisine uydular, ama her iki kadın da güçlü bir kadın bürokrasisi oluşturulmasını bekliyorlardı. "Eski günlerin" bu liderleri onları teoride yeni devlette idareci olmak için donatmış olabilecek farklı şekillerde özellikler gösteriyorlardı.[95] Erkek Nazi liderler aslında sıkıca örgütlenmiş erkek elitlerin arka-

93) Gottschewski, *Männerbund*, s. 8. Hitler'in 1 Temmuz 1933'te Reichenhall konuşmasını alıntı yapmıştır.

94) "Frauenwirken am Wiederaufbau Deutschlands," Soziale Praxis 42, n. 49 (7 Aralık 1933): 1426; Lydia Gottschewski, "Neue deutsche Frauen!" *Teutonia*, Dortmund, 262 (22 September 1933 DCV-A/CA VIII/a) B. 13; Seidel'den Koch'a, 23 Mayıs 1933, SAM/ W-N/ NSF 393; Rogge-Börner, "Kein Abbau erwerbstatiger Frauen die Ernährerinnen sind," *Die Deutsche Kämpferin* (Mart 1934).

95) Siber, "Rundschreiben," 8 Mayıs 1932, SAM/ W-N/ NSFS/ 326, "Freiheit fur unsere Frauenbahn!" ve Zander hakkında düzinelerce mektup, NS 22/ vorl. 349 ve 355/ BA Koblenz.

sında inançlı kadın alayları örgütlemek niyetindeydiler. Fakat onların kadınları küçümseyişleri ve Nazi Partisi içerisinde herhangi bir rakip hizibe olan güvensizlikleri uzmanlık gereksinimlerini çabucak gölgelemişti. Kadın liderlerin etkin olmaları için Hitler'in iktidara gelişinden önce oluşturmuş oldukları örgütler üzerinde kontrolü sürdürmeleri lâzımdı. Oysa Nazi devleti bu özerkliği yasaklamıştı. Hitlerin başa geçmesinden sonraki bir yıl içerisinde "eski günlerin" hiçbir kadın lideri önemli bir makamda kalamadı. Guida Diehl, annelik okulunu Nazileştirdikten hemen sonra kendisini rütbesi indirilmiş buldu; Zander, Hitler'in iktidara gelişinden sonraki birkaç ay içerisinde işten çıkarıldı; genç Gottschewski'nin görevlendirilmesi parti liderlerine "anneleri kızlarının iktidarına teslim etmek gibi" gelmişti.[96] Sophie Rogge-Börner gazetesini yayınlamaya devam etti, ama resmi bir mevki elde edemedi. Paula Siber kadınların ücretli çalışmadan çekilmelerini alanen destekledi ve herhangi bir bağımsızlık gösterisinden kaçındı, ama koruyucusu İçişleri Bakanı Frick onu kendi rakiplerinin saldırılarına karşı koruyamadı. Ulusal yardım direktörünü iftira nedeniyle dava edip kazandıktan sonra bile, partiden çıkarıldı; ama partide haklarını geri almak için yıllarca mücadelesini sürdürdü.[97] Bütün kadınları ulusal şöhretin dışına çıkaran parti liderleri umutsuzluk içinde nüfusun kadın yarısını örgütlemekte yardımı için Herr Adolf Krummacher'e döndüler. Yeni lider, "Alman kültürü ancak erkekler onun için ölmeye istekliyseler, kadınlar da onun için yaşamaya istekliyseler hayatta kalacaktır" sloganıyla işi yapabileceğine dair en ufak bir kanıt olmadan görevi aldı.[98] Kadın astlarından gelen şikâyetlerle birlikte Krummacher'in güçlü bir örgütsel rol oynamaktaki isteksizliği 1934 başlarında istifasına yol açtı. Mahalli seviyede de eskiler olmayacak tuhaflıklarla karşılaştılar. Seydel'in hatipliği dinleyenleri eylem için ayağa kaldırmıştı; ama "doğru" çeşit saygın orta-sınıf kadınlarını cezp etmek için tasarlananlar Polster'in hayırse-

96) 1933 başından notlar ve mektuplar, BA Koblenz/ NS 22/ vorl. 342 Gottschewski'nin rahatsız edişini bildirmektedir.

97) Siber Dosyası, BDC ve Oberste Parteigericht, BDC özellikle Scholtz-Klink'ten Hess'e. 20 Aralık 1934, bl 357.

98) Krummacher "Die Organisation. Aufgaben und Pflichten der Nationalsozialistischen Frauenschaft," *Amtliche Frauenkorrezpondenz*, 25 Ekim 1933, s. 1. O, kadınların emek piyasasına girmesine karşı çıkmıştır.

verlik projeleriydi.[99] Mesaj açık görünüyordu: Hitler'e ve Nazi ideolojisine en fanatik sadakat eşliğinde bile olsa, hiçbir tür kadın özerkliği hoşgörülemezdi. Gözüpek, idealist, "eski zaman" Nazi kadın liderleri, oluşturulmasına yardım ettikleri aynı örgütlerden çekildiler ya da kurnazca atıldılar. Kendilerinin yerini, birçoğu 1933'ten önce Nazi Partisi'ni bile desteklemeyen daha "saygın" ve uysal kadınların aldığını gördüler. Karizma günleri bitmiş, teşkilât çağı başlamıştı.

Nazi liderleri Hitler iktidarı almadan önce kadınlar için ne ilke saptamış, ne de bir kadın lider yetiştirmiş olmadığı için Üçüncü Reich'ın ilk yılında kargaşa hâkim oldu. Mükemmel bir kadın lider nereden bulabilirlerdi? Kavramın kendisi terim olarak çelişkili değil miydi? Evli bir kadın ideal bir rol modeli sunacak, ama devletten fazla kocasına itaat borçlu olacaktı; ama tüm zamanını işe adayacak evlenmemiş bir kadın da verimsiz bir görüntü verecekti. Dahası, destekçilerine ilham verebilen enerjik bir lider erkek kontrolünü tehdit edecekti. Sonunda ulusal yardım direktörü, otuz altı yaşında, sarışın, mavi gözlü, bağımsız hiçbir hareketi kaydedilmemiş bir dul buldu. Nazi Partisi'ne katılış öyküsü onun kusursuz görüntüsünü vurguluyordu. Kocası uzun zamandır güvenilir bir Nazi olduğu halde, kendisi zamanını çocuklarını büyütmeye ve evi çekip çevirmeye adamıştı. Fakat adam bir gün SA mitingi sırasında kalp krizi geçirip ölmüştü. Dertli ve öfkeli Gertrud Scholtz-Klink "özgürlük mücadelesinde" ölen kocasının yerine geçmeye söz verdi. Bu kocasız anne, her emri yerine getiren mükemmel kadın lidere dönüşmüştü.

Sonuç

I. Dünya Savaşı ve Weimar demokrasisi çoğu kadının içinde yaşadığı gerçek koşulları fazla değiştirmeden kadın imajını dramatik şekilde değiştirmişti. Weimar Cumhuriyeti'nde Elias Canetti'nin dediği kadın ve erkek "kalabalıklarının" "boyut ve yoğunluğu" arasındaki dengede yan-

99) Önde gelen ilk Nazi kadın liderlerden yalnızca Guida Diehl Nazi rejimine sadakatsiz olmuş görünmektedir. Savaş sırasında Yahudi dostlarla temas sürdürmek ve Yahudi bir çocuğu barındırmakla suçlanmıştır (BDC Diehl, sansürlenirken daktiloyla kapatılmış mektuplarıyla kişisel dosyaları, özellikle Leipzg'deki Grete'den Diehl'e (29 Haziran 1940). Zander, Gottschewski ve Siber kendilerini suçlayan devlete sadık kaldılar. Rogge-Börner belli olmayan nedenlerden 1938'e kadar yaklaşık 2,000 tirajlı dergisini çıkarmaya devam etti. Seydel sonunda tüm görev taleplerinden vazgeçti ve kamu yaşamından dargın olarak çekildi.

lış bir şeyler var gibi görünüyordu. Savaş, ekonomik buhran ve siyasal reformun ardından erkekler kendilerini sık sık güvencesiz hissetmişler, sık sık da rahatsızlıklarının suçunu kadınların geleneksel rollerden kurtulmasına yüklemişlerdi. Savaş sırasında yeni rollerle nispeten kısa olan karşılaşmalarına rağmen, tüm Alman kadınlarının ezici çoğunluğu aslında yetiştirilmiş oldukları kadınlık kavramlarından asla sapmamıştı ve erkeksi rollerdeki sıra dışı birkaç kadınla ilitili olmaktan kaçınmışlardı. Bu kadınlar tehdit altındaki *Lebensraum*'larını güçlü aile ortamı içerisinde korumak için muazzam ulusal ağlar örgütlemişlerdir. Özel bir "kadınsı" tabiata başvurarak, erkek ve kadın alanlarının ender olarak çakıştığı bir toplumsal dünyaya olan bağlılıklarını yeniden onaylamışlardır. Bu içgüdünün 1933'te öngöremedikleri olağanüstü sonuçları olmuştur. Irk ve cinsiyete dayanan biyolojik düşünce, destekçilerini "diğerini" insan olmaktan çıkaran doktrinlere maruz bırakmıştır. Üçüncü Reich sırasındaki toplumsal söylem, aslında tüm vatandaşların sınıf yerine ulusal cemiyete dayanan yeni çizgiler boyunca yeniden hizaya getirilmelerini vazetmiştir. Fakat toplumsal politika Nazi liderlerinin yeni bir gerçeklik değil, sadece bilinçte değişim istediğini göstermiştir.

Hitler'in devleti Nazi kadınlarının saflarını bağımsız liderlerden temizlemiş ve "saygın" orta-sınıf kadınlarıyla hırslı kadınları birleştirmiştir. Örgütlü orta-sınıf Alman kadınları -kendi faaliyet alanları içerisinde ve resmi politik sistemin dışında çalışarak- uzun zamandır erkeğe ait olarak tanımladıkları dünyayı görmezden gelme alışkanlığını geliştirmişlerdi. Geleneksel kadın özdeyişlerini izleyen Nazi kadınlarıysa kötünün gündelik bayağılığını özetlemişlerdir. (Devletten bol bol övgüyle desteklenen) geleneksel kadın rollerini sürdürerek, savaş, soykırım ve terörle, bunları görmezden gelerek ve hepsi iyiymiş görüntüsü yaratılmasına yardım ederek işbirliği yapmışlardır. Örgütlü geniş orta-sınıf kadın kesimleriyle birlikte Nazi kadınları manevi üstünlüklerine inanıyorlar ve misyonlarını kendi toplumsal *Lebensraum*'larını yabancı unsurlardan temizlemek olarak görüyorlardı. Açıkça anti-Semitik olmadığında bile bu düşünce alışkanlığı kendi içinde ırkçı politikalara karşı çıkma yeteneğini aşındırmıştır. Çok sayıda gelenekçi kadının aileyi onaracağını umduğu arkek ilkesi babadan alınmış ve devlete verilmiştir. Katı devlet gözetimi altında kadın liderler milyonlarca kadın ve kızı erkek iktidar sahası dışında kalan bir toplumsal ağ içerisinde örgütlemişlerdir. Doğal biyolojik ırk ve cinsiyet ayrımları Nazi önderlerinin

içerisinde bağımsızlık, ahlâklılık ve geleneğe zarar verdikleri çerçeveyi sağlamıştır.

İnsan doğasının cinsiyete göre bu ikiye ayrılışı (korudukları varsayılan ahlâki saflıkla birlikte) kadınların politik etkinliğe erişimlerini engellemiştir. Nazi erkekleri siyasal, ırksal ve ulusal düşmanlarını vahşice öldürürlerken, Nazi kadınları anneliği, dünya ortalama Alman yurttaşına ve en cani SS erkeklerine normal ve erdemli görünecek şekilde örgütlemişlerdi. Böylece kadınlar ayrı alanlarının liderleri değil, kötüyü annelik erdeminin sağlıklı parlaklığıyla cilalayan propaganda saldırısının hammaddesi haline geldiler.

Kadın Montaj Hattı Proletaryası Yaratılması

Annemarie Tröger

Nazi gündemi üretim ve üreme güçleri nedeniyle kadınlar üzerinde kontrolü gerektirmiştir. Annemarie Trögler biyolojizm ideolojisinin gerektiğinde kadınların işgücünün içine, dışına ve etrafına taşınması için nasıl kullanıldığını göstermektedir. Rasyonalleşme cinsiyetin böldüğü bir emek piyasasını zaten oluşturmuştu. Nazi devleti, kadının dipte olduğu hiyerarşik bir iş sınıflandırmasının sağlanması için piyasa güçlerine siyasal baskıyı eklemişti. Bu hiyerarşi kadının esas mesleğinin annelik olması gerektiği fikrine dayanmaktaydı. Teknokratlarca sözde bilimsel temelde gerekçelendirilen tekdüze ve yorucu "cinsiyete uygun" çalışmanın kadınların akıl ve yüreklerini evdeki "hakiki" sorumluluklarına vermeleri için "serbest bırakacağı" varsayılıyordu. Böylece onlara daha az ücret ödenebilir, becerisiz bırakılabilir ve geçici olarak kabul edilerek fazla sosyal güvenlik için elverişsiz kılınabilirdi. Böylesine elastik bir kadınlık ideolojisi hem kapitalist ekonominin, hem de Nazi devletinin taleplerini karşılamaktaydı.

Nasyonal Sosyalizmin Kadın İstihdamı İçin Önemi

Bu yazı, *Mutterkreuz und Arbeitsbuch*, ed. Frauengruppe Faschismusforschung (Frankfurt/Main: Fischer, 1981)'da çıkan bir makalenin revize edilmiş halidir.

İki dünya savaşı arası döneme, kadın istihdamını düzenleyen ve sınırlandıran tekrarlanan hükümet müdahaleleri damgasını vurmuştur. Bu gerekliydi, çünkü kapitalist emek piyasasının normal mekanizmaları artık cinsiyete özgü bir iş bölümünün yeniden üretilmesine yeterli değildi. Tarihsel gerçekler şunlardı: Almanya'da I. Dünya Savaşı sırasında kadınlar sanayide daha önce görülmeyen ölçüde "erkek işlerine" yerleştirilmişlerdi. Dahası, ilk kez o zaman "rasyonelleşmiş" kitlesel üretim geniş çapta silah sanayinde başlatılmıştı. Her iki süreç de geleneksel beceri hiyerarşilerini sarsarak, on dokuzuncu yüzyılın ortasından beri var olan cinsiyete göre iş bölümünü dönüştürmüştü. 1918-1919 terhis kampanyası geleneksel iş bölümünün geri getirilmesi için ilk kitlesel hükümet müdahalesini temsil etmiştir. Fakat diğer baskılar bunu ters yöne çekmiştir. Çok sayıda bekâr kadın, boşanmışlar, dullar -özellikle de savaş dulları- var olan az sayıda işe karşılık, artık daimi işlere bağımlıydılar. Weimar Cumhuriyeti zamanından 1930'ların sonuna kadar yıllık en az bir milyon ortalamayla kitlesel işsizlik sanayideki ve diğer alanlardaki cinsiyet çizgilerine zarar vermişti. 1920'lerin ikinci yarısındaki rasyonelleşme dalgası erkek ve kadın işleri arasındaki ayırımı I. Dünya Savaşı'ndan daha fazla ve daha kalıcı bir şekilde karıştırmıştı.

Cinsiyete göre işbölümü tarihte yeni bir şey olmadığı ve "özel teşebbüse" yardım edilmesi için devlet müdahalesi Almanya'da oldukça yaygın olduğu halde, Nazi rejimi bu bakımdan özel bir öneme sahiptir. Tarihsel olarak bu, ekonomik bunalım ve kitlesel işsizliğin takip ettiği sanayinin rasyonelleşmesinin kısmen ürünü, kesinlikle de varisidir. Bugünlerde oldukça tuhaf bulduğumuz, erkekler ve kadınlar için ayrı dünyalar faşist kavramının cezp etmesi, üretimdeki geniş kapsamlı değişiklikler ve sonucundaki özellikle erkekler, ama kadınlar için de güvencesizlik manzarası içersinde daha anlaşılır hale gelmektedir. Yakın tarihte ilk kez bir hükümet cinsiyete özgü istihdamı, programının bölünmez bir parçası yapan bir ideolojiyle iktidara gelmiştir. O, daha önceki birçok hükümet gibi eski "dengeyi" yerine getirmek için ara sıra yasal araçlara dönmemiştir. Bunun yerine tam bir araç cephanesinden yararlanmıştır:

- emek piyasalarının boyut ve yapısına doğrudan müdahale: evli kadınların çalışmasına
- karşı kampanya,[1] evlilik kredileri,[2] II. Dünya Savaşı'nın başında zorunlu çalıştırma
- gençlerin emek piyasasına yönlendirilmesi: 1936'dan beri zorunlu olan gayet genişlemiş İş Danışmanlık Hizmetlerinin yanı sıra çeşitli hizmetler vardı: İşçilik Hizmeti, Tarım Yılı Hizmeti, Zorunlu Hizmet Yılı, Ev Ekonomisi Yılı, vb.[3]
- ücretli işçilerin yerine ücretsiz işçilerin getirilmesi, özellikle sosyal yardım işlerinde;[4]
- resmi doktrin gibi bir şey haline gelen "erkeklerle kadınlar arasındaki doğuştan gelen farklar" ve "cinsiyete özgü iş" ideolojisi.

Neredeyse tüm önlemlerin birden fazla işlevi vardı; buna uygun olarak emek piyasası üzerindeki politik etkisi yaygındı. Fakat evli kadınların çalışmasına karşı kampanya hariç, hiçbirisi kadınların çalışmaktan

---

1) Çalışan kocaları olan kadınların ve ebeveynleri tarafından desteklenebilecek evli olmayan kadınların işten çıkarılması. Çifte kazanca karşı bu kampanya esas olarak kamu hizmetlerinde sürdürülmüştü. Jill Stephenson'un *Women in Nazi Society* (Londra, 1975); *Mutterkreuz und Arbeitsbuch. Zur Geschicte der Frauen in der Weimarer Republik und unterm Nationalsozialismus*, ed. Frauengruppe Faschismusforschung (Frankfurt/M., 1981), özellikle Claudia Ossami Said ve Doris Kampmann'ın katkılarını kıyaslayınız.

2) Evliliklerin sayısını arttırma yasası Temmuz 1933'te çıkarılan ve işsizliği en aza indirmeyi amaçlayan genel bir yasanın parçasıydı. Sonuç olarak evlenmeyi planlayan genç çiftler, siyasi ve ırk bakımından "güvenilir" iseler 1,000 marka kadar yardım alabiliyorlardı. O evlilikten doğan her çocuk için bu yardımın dörtte biri affediliyordu. Bu yardımlar (müstakbel) kanların evliliklerinden önce çalışıyor olmaları ve sonrasında işlerini bırakmaları koşuluyla veriliyordu. Ağustos 1933'ten Temmuz 1936'ya kadar böyle 617, 390 evlilik yardımı verilmişti (*Statistisches Jahrbuch* 57 [1938]: 48).

3) Gerçek mesleki eğitimi kızların mesleki fırsatları üzerinde erkeklere olduğundan fazla iz bırakıcı -ve bu konuda niteliksizleştirici- etkiye sahip olmadan önce çeşitli "hizmetler" ve "yıllar" gerekiyordu. Çoğu ebeveyn genel olarak -geleneğe göre "zaten evlenecekleri" için- kızlarının "meslek eğitimine" daha az ödeme yapmak istediğinden ücretsiz ek bir yıl birçok anababanın böyle bir eğitime karşı karar vermelerine katkıda bulunmuş olabilir. Farklı tür hizmetler için bkz. Lore Kleiber ve Dagmar Reese, *Mutterkreuz und Arbeitsbuch*.

4) Özellikle ev kadınlarını emk gücü içersinde seferber etmeyi amaçlayan ücresiz ya da düşük ücretli sosyal yardım programları Nazi Kadın Gurubu (NS Frauenschaft) tarafından örgütlenmil ve Kadınlar Börosu (Frauenwerk) tarafından yürütülmüştür. Bkz. Susanna Dammer, *Mutterkreuz und Arbeitsbuch*.

tamamen çıkarılmasını hedeflemiyordu. Bunun yerine genel yönelim becerisizleştirmekti. Burada kısmen rekabet eden çeşitli baskı gurupları birleşmişti.

- montaj hattı işleri ve daktilo için ucuz ve disiplinli emek isteyen sanayi
- orta ve üst seviye beyaz-yakalı işler için kadın rekabetinden kurtulmak isteyen orta-sınıf erkekleri
- hizmetçi isteyen orta-sınıf evkadınları
- başka çalışma tercihi olmayan emekçiler isteyen tarım
- çocuk yetiştirme esas hedefiyle erkekler eksik olduğu zaman farklı ve önemli işleri yerine getirmeye hazır olmayı uzlaştırabilecek bir kadın nüfus isteyen rejim.

İki Model

On iki yıllık Nazi rejiminde, düzenlemeler, gurup çıkarları ve ekonomik değişikliklerden kadın emeği için iki tür klişe ya da model ortaya çıkmıştır. Bunları "Kan ve Toprak Modeli" ve Toplumsal-Mühendislik Modeli diye adlandıracağım.

Kan ve Toprak Modeli genelde kadınlarla ilgili orijinal ya da gerçek faşist ideolojisi olarak görülen kadın düşmanı inançlarla, gerici toplumsal kavramların bir kümesidir. Bu -iktidardaki faşizmin değil- faşist hareketin bir ürünüdür ve İtalya'da, İspanya'da ya da bugünkü sağ-kanat popülizminde olduğu gibi diğer faşist hareketlerde de benzer biçimlerde görülür. Faşist hareketler diğer şeylerle birlikte, geleneksel erkek kimliğindeki derin bir krizin ifadesidir. Kriz geniş çaplı ekonomik değişimin bir sonucudur. Fakat erkek egemen hareketler tarafından çizilen kadınlar hakkındaki ideolojiler ve kadın modelleri her şeyden önce psikolojik bir işleve sahiptir. Bunlar ufalanan erkek kimliğini yamamak ve *-ex negativo-* "yeni," olağanüstü bir erkek öz-imajını tanımlamak niyetindedir. Kadın modellerine iliştirilen ekonomik amaç ancak ikinci derecededir. Almanya, İtalya ya da İspanya'da olduğu gibi pratik emek piyasası politikalarına konulma şansına sahip olduklarında ancak garip ve çelişkili sonuçlara ulaşmışlardır.

Kan ve Toprak Modeli'nin çıkış noktası, kadınınki, "bahçe" kavramının ekonomik gerekliliklere göre genişleyebilir olduğu ev ve (çiftlik) bahçesi olan "iki ayrı dünya" (alan) kavramıydı. Tek meşru rol anne ve-

ya onun "toplumsal annelik" türevlerinden (sosyal hizmetli, öğretmek, hasta bakıcı, vb.) biriydi. Tasarlanan kadın tipi toprağa bağlı, "yalınayak ve hamile" idi.* Bir kadındaki kentli ve aydın olan her şey Naziler'in kökünü kazıyacaklarına söz verdikleri "Yahudi çöküşünün" işareti ve "liberal sistemin Bolşevik ve feminist yumrukları"[5] olarak görünüyordu.

Kan ve Toprak modelinin asıl işlevi Naziler'in hareketlerini inşa ettikleri 1933 öncesi yıllardaydı. Bu, özellikle yüksek akademisyen ve beyaz-yakalı işsizliği durumunda Yahudi ve kadın rekabetiyle ilgili endişe dolu orta-sınıf erkeklerinin ve kızları ve kadın çiftlik işçileri I. Dünya Savaşı'ndan sonra kitleler halinde şehirlere kaçan çiftçilerin toplanma noktasıydı. Bu model ayrıca 1933'te emek piyasasının temizlenmesi süreci için kılavuz hizmeti de görmüştü. Kadınların 1935'e kadar fabrika işleri de dâhil, tüm nitelikli iş ve mesleklerden uzaklaştırılmalarına odaklanılmıştı. Diğer taraftan kadınlar tarımdaki ve evlerdeki sefil ücretli işlere kalıcı olarak ve yeterince büyük sayılarda "döndürüleceklerdi." Fakat daha sonra göstereceğim gibi, işsizlik koşullarında bile bunun başarısı oldukça karmaşıktı. Ekonomi toparlanmaya başlayıp kadın işgücü yeniden talep edilir edilmez, Kan ve Toprak modelinin tamamen yetersiz olduğu kanıtlandı. Yine de bu asla resmen bildirilmedi.

Kan ve Toprak modelinin tersine, Toplumsal-Mühendislik Modeli kökeninde Nasyonal Sosyalist ideolojinin parçası değildi. Rejimin teknokrat eliti bu sözde bilimsel teoriyi "kadının tabiatı" ile ilgili olarak Weimar Cumhuriyeti'nden Sosyal Darvinciliği ve endüstriyel psikolojiyi alan geleneksel ve faşist bilgeliği kullanarak geliştirmiştir. Silah üretimindeki patlama sırasında endüstride ve ticarette kadın istihdamı için ayrıntılı rehberler sağlanması mükemmelleştirilmişti. Ekonominin bu dalları esnek kadın işçi erişimine ihtiyaç duyuyordu: "gerçek" evkadınlığı ve annelik meslek eğitiminden sonra, kadınlar endüstride ve ticarette birkaç yıl çalışmak zorundaydılar. Evlendikten sonra evlerine kaybolacaklardı, ama sonsuza kadar değil; ihtiyaç duyulduğunda erişilebilir olmalıydılar. Evli kadınların programlı bir şekilde dâhil edilişi yenidir. O zamana kadar onların çalışmaları toplumsal kötülük, bunun yok edilmesi Naziler için acil bir iş kabul ediliyordu. İkinci modelin ekonomik ve sosyal geri-planı neredeyse tüm endüstrilerde montaj hattı çalışmasının artışı ve beyaz-yakalı işçiler için niteliksiz iş artışıdır. Hükümet memur-

*bizim, hoş olmayan "karnında sıpa, sırtında sopa" deyimimizdeki gibi - ç.n.

5) Nazi jargonunda Weimar Cumhuriyeti "sistemin dönemi" idi.

ları ve sanayiciler daha Weimar Cumhuriyeti'nde, nispeten nitelikli birkaç işin anlamsız çalışmayla bir ömür geçirmeleri beklenmeyecek olan Alman erkeklerine ayrılması üzerinde zaten anlaşmışlardı. Bu, kızların mesleki rehberliği için iki hedefi ima ediyordu: birincisi, kız ve kadınları montaj hattına çekmek, ikincisi de, konveyör kayışlarında ve daktilo makinelerinde mevcut olanlardan daha iyi iş istemelerini engellemek. Toplumsal-Mühendislik modeli II. Dünya Savaşı başlangıcında Nazi teknokratları tarafından kavramlaştırılmıştır. Yine de bunun tam kapsamlı uygulanışını savaş sonrasına kadar görmüyoruz: Batı Almanya'nın "toparlanma" ve "ekonomik mucize" döneminde bu, yeni ve daha farklılaştırılmış iş sınıflandırması hiyerarşisinin ve ücret farklılıklarının temel ve ayrılmaz bir parçasıdır. Bugün çok daha eski ve "doğal bir toplumsal gelişmenin" sonucu olduğunu varsaydığımız bu modele fazlaca alışığız. Ama önce, Kan ve Toprak modelinin kaderini kısaca anlatalım.

İdeolojiden Politikaya

Cinsiyete göre iş bölümü kesinlikle bir Nazi icadı değildi. Yine de çok sayıda yasa ve hükümet düzenlemesi kadınların farklı yapısıyla ilgili resmi propagandayla birlikte önceki zamanlardakinden daha güçlüydü. Diğer taraftan propagandanın ardında genelde kadın emeği için yekpare, merkezden yönetilen bir Nasyonal Sosyalist politikanın bulunduğunun varsayılması yanlış olur. Nazi emek piyasası politikasının işlevi daha çok birkaç eğilim içersinden, ona resmi bir meşruluk damgası vurmak için gerici bir eğilimi dramatik bir şekilde seçmek, sonra da daha ileri gelişmeleri güçlerin serbest oyununa bırakmaktı. Böylece cinsiyete göre iş bölümü emek piyasasının çeşitli kesimlerinde farklı, hatta bazen resmi ideolojiyle çelişkili bir şekilde teşvik edildi. Neredeyse tüm akademik mesleklerde ve kamu hizmetlerinde olduğu gibi, kadınların gerici bir erkek çoğunluğun mevki endişeleri ve korkularıyla karşılaştığı alanlarda işten çıkarmalar ve rütbe tenzilleri sayısızdı. Kamu hizmetlerinden kovulmalar yasayla tanımlanan evli kadınları çok aşmıştı. 7 Nisan 1933 tarihli Kamu Hizmeti Mesleğinin Yeniden Oluşturulması Yasası da siyasi bakımdan arzu edilmeyen ya da kadın hakları savunuculuğuyla lekelenmiş kadınlara eziyet edilmesi için de bir vesile sağlamıştı. Erkek meslekdaşlar kadın çalışanlara karşı öylesine saldırgan davranmışlardı ki, 1933 sonbaharında içişleri bakanı ılımlılık istemek zorunda kalmıştı:

> Kamu hizmetlerinde erkek ve kadın çalışanlar arasında eşit beceri durumunda erkek adayların tercih edilmesinin temelde doğru olduğunu düşünüyorum. Diğer taraftan sosyal yardımda çocuk bakımı ve eğitimin bazı kısımları gibi özel alanlarda hizmet sektörünün kadın personele ihtiyacı olduğunu belirtmem gerekiyor.[6]

1939'da bu tercih, kadın kamu hizmeti çalışanlarında yüzde 5.5 azalmaya ve erkeklerde yüzde 23.8 artışa yol açmıştı.[7]

Bunun tersine özel sektörde, özellikle de sanayide kadınlar yalnıza girişimcilerin gerçek çıkarlarına uygun olarak çalıştırılıyordu ve bu Nasyonal Sosyalist ideolojiyle tam bir uyuşmazlık içersindeydi. İşsizliği Azaltma Yasası (1 Haziran 1933) "fabrikalardaki yerlerinin erkeklere verilmesi için, evlerde mümkün olduğunca kadın fabrika işçilerinin istihdam edilmesi" kaydını koymuştu. Devlet Sekreteri Reinhardt, "İşsizliğe Karşı Genel Plan... Alman kadınlarımızın [emek gücü yapısında] kalıcı bir değişiklik yapacak" olduğunu umuyordu; bu "yeniden görevlendirmenin" Alman ekonomisinin tüm dallarında devasa bir iyileşmeye neden olacağı varsayılıyordu.[8] Fakat ne havuç ne de sopa, halâ çalışan kadın emekçilerin gelecekteki savaş ekonomisi ve "doğum savaşı" için önemli kabul edilen tarımdaki ve evdeki düşük ücretli işlere transferini başaramadı. Ne Nazi partisi ne de devlet bürokrasisi eğitimli, ucuz -yani kadın- emekle ilgilenen işverenlerle, tarım emekçilerinin iki katı ücretlerle ilgilenen kadın işçiler koalisyonunu yenebilmişti.[9] Erkekler, kadınların yerini ancak birkaç durumda almıştı. Bu özellikle sigara endüstrisinde propaganda amacıyla epeyce sömürülmüştü. Ama bu durumlarda, yeni arkadaşlarıyla eşitlenmeleri için ücretleri azaltılan zaten çalışmakta olan erkeklerin zararına, işe yeni alınan erkekler, yerinden edilen kadın işçilerden fazla ücret artışı elde ettiler. "Alman kadınlarımızı yeniden görevlendirme"deki başarısızlık yalnızca Nazi uzmanlarının sanayide cinsiyet bakımdan iş bölümüyle ilgili saflıklarını ve kadınların ücretlerinin ekonomik sistem için esaslı olan önemini

6) Reich İçişleri Sekreteri Frick'ten Yüksek Yönetim Bakanlıkları'na (Obersten Reichsbehörden), Federal Hükümetlere ve Reich Valilerine mektup, 5 Ekim 1933. Ursula von Gersdorff, *Frauen im Kriegsdienst 1914-1945* (Stuttgart, 1969), s. 279'dan alıntı.

7) Bkz. Dörte Winkler, *Frauenarbeit im "Dritten Reich"* Hamburg, 1977), s. 64. Ayrıca Stephenson, *Women in Nazi Society* ve Hahn, *Mutterkreuz und Arbeitsbuch.*

8) Fritz Reinhardt, "Generalplan gegen die Arbeitslosigkeit," (Ders, Oldenburg, 1933).

9) 1936'da tekstil sanayinde becerili bir kadın işçinin ortalama haftalık ücreti 22.48 markı, 1937'de bir kadın çiftlik işçisininse yaklaşık 13 markı.

görmezden geldiklerini göstermektedir. Bu yine de, bütün bu önlemlerin etkili olmadığını kanıtlamaz. İki tanesinin sorunlu kapitalist ekonomi için önemi büyüktü.

Evlilik kredileriyle birlikte Reinhardt planı kadın işgücünde esneklik yaratmıştır: işsizlik sigortasına yüklenmeden daha yüksek bir kadın emekçi ve maaşlı çalışan devir oranı. Rasyonelleşmiş endüstri "yıpranmış" işçilerden kurtulmak için yüksek devir oranıyla özellikle ilgilenmişti. Bu, kesintisiz hizmet yılı sayısının ücreti otomatik olarak arttırdığı beyaz-yakalı işçiler için de doğruydu. Yüksek devir oranı, ücretleri düşürmek için sürekli kategori dışı etmek anlamına geliyordu.

Sosyal güvenlik sisteminin "temizlenmesi" kısa vadede daha acildi. Bu, kadınların istenmeyen işlere transfer edilmesiyle başarılmıştı. Büyük Buhranda işsizlik sigortası bütçeleri büyük zorluk içersindeydi.

1933'te 942,000 kadın resmen işsiz olarak listenmişti ve tüketim malları sanayindeki kriz 1936'ya kadar dip yapmadı. Tüm kadın emeğinin üçte ikisi bu sanayilerde istihdam edilmekteydi. Bunların birçoğu yardım taleplerinde İşçilik idaresinin kendilerini kolayca aldatamayacağı nitelikli kadınlardı. Özellikle kadın fabrika işçilerinin ev hizmetçileri veya çiftlik işçileri gibi cinsiyetin belirlediği işlerde çalışmaya zor "ikna edilebilir" oluşları gayet iyi anlaşılabilir. Fakirlik seviyesinin üzerinde, bu kadınların emilebilmesine yetecek kadar aile olmadığı için özellikle evlenmemiş kadınlar üzerinde bu sefil "doğal kadın" işlerinden birini kabul etme ya da evlenme baskısı oluşmuştu. Nasyonal Sosyalist hükümet, varoluşsal ikileminden çıkışı (kocaya) "evlilik kredisi" vererek kolaylaştırdı. Kadının 1931'den sonra işini bırakmış ya da kaybetmiş olması koşuluyla 1933 ile 1936 arasında 617,000'den fazla evlilik kredisi verilmişti.[10] 1933 ile 1934 arasında resmen işsiz kadınların sayısı 445, 000 azalmıştı. Aynı dönemde çalışan ücretli kadınların sayısı yalnızca 300,000 artmıştı.[11] Kalan 145,000'in evlilik kredilerine razı oldukları varsayılabilir.

---

10) Renate Zimmermann-Eisel, "Die soziale Stellung der Frau und ihre Einschaltung in den Arbeitsprozeß als Problem der Ideologie und Praxis des Dritten Reiches." (M.A. tezi, Ruhr University Bochum, 1976), s. 42. Bu arada başvuruların biriş tarihi 1 Haziran 1938'e uzatılmıştı. Bununla Buhranın sonucu olarak işlerini yitirmiş olan tüm evlenmemiş kadınlar evlilik kredileri için potansiyel aday haline gelmişlerdir.

11) İstihdam verileriyle ilgili kıyaslama sağlık sigorta şirketlerinin ve İşçilik bürolarının istiatistiklerine göre yapılmıştır (Stat. H., s. 474 ve 484).

Nazi rejiminin ilk yıllarına büyük sermayenin emek piyasasını planlamak için hükümetle ortaklığı damga vurmuştur. Bu türden işbirliği Almanya'da yeni değildi, ama I. Dünya Savaşı sonundaki siyasal bakımdan tehlikeli toplumsal rahatsızlıklara neden olan zorunlu "terhise" kıyasla önemli ölçüde inceltilmişti.

"Doğal kadın çalışması" propagandası, hem çalışan hem de işsiz kadınların varsayılan bu cinsiyete göre iş bölümüne karşı örgütsüz ama kitlesel direnişi yüzünden çok kısa zamanda maskaralık haline geldi. Onların, cinsiyet ayrımlı bir iş piyasasından ancak çok mutlu olan İşçilik bürolarındaki idareciler karşısındaki uzun, sert mücadeleleriyle ilgili ayrı bir inceleme yapılmasına değer. Kadınların büyük şehrin "yaldızı ve aldatmacasına" pek kanmadığı ve çekici bir işe sahip olma seçeneklerinin hiç olmadığı Jena gibi fakir bir bölgede bile 1934'te bir İşçilik memuru şöyle şikâyet etmektedir:

> Kadın çalışanların kadınların doğasına ve becerilerine karşılık gelen işlere yönelik olarak yeniden eğitilmeleri -devletin kadın emek gücü temel hedefi- direnişle karşılaşmaktadır. Bu, gerçek ya da ekonomik nedenlerden çok, bugünkü kadın neslinin kişisel görüşlerinden kaynaklanmaktadır. "Nasyonal Sosyalist Kadın Grupları" üyelerinin devletin taleplerini izlemede ilk olacakları beklenmelidir. Yine de, bu çalışmanın gerektirdiği fiziksel beceriye rağmen, onlar bile evde ve kırsalda çalışma fırsatlarını reddetmektedirler. Bu, birincisi, mevcut neslin gerçek "kadın işlerine" olan kişisel hoşnutsuzluklarının üstesinden gelmenin neredeyse imkânsız olduğunu, ikincisi de, istenilen değişikliğin ancak güç kullanılmasıyla mümkün olacağını kanıtlamaktadır.[12]

Fakat zorlamanın da fazla işe yaramadığı kanıtlandı: tarım işlerinin terk edilmesine karşı sıkı yasalara rağmen 61,000 kadın emekçi kentlere taşınmayı başarmıştı. Üçüncü Reich'daki sosyalleşmeye rağmen, daha genç kadın nesli bile toprağa bağlı "Alman Kadını" idealine uyum sağlamamıştı. Aslında bu nesil yalnızca sınırlı seçeneğe sahipti. Fakat kentli ve nispeten bağımsız sekreter -Weimar Cumhuriyeti'nde olduğu gibi- popüler bir hedef olarak kaldı. 1933 ile 1939 arasında beyaz-yakalı kadın çalışanların sayısı (1.6'dan 1.9 milyona) yüzde 19 arttı. 1940'ta

12) Fritz Junghans, "Der weibliche Arbeitsmarkt des Arbeitsamtsbezirkes Jena" (Ph. D. Diss., Jena, 1934), s. 78.

yüzde 72'si ticaret, büro ve idari işlerde olan kadın çırakların dağılımı Nasyonal Sosyalist kadın tipine uyum sağlamanın reddedilişinin daha açık bir işaretini veriyordu. Kalan çeyrek, yüzde 14 terzi, yüzde 5 berber, yüzde 3 ev işi yardımcılığı şeklinde bölünmüştü ve Çalışma Bakanlığı memurları bile bu ironiyi reddedemiyorlardı; "Çırak kızların en azından yüzde 1'den biraz fazlasının 'tarımsal meslekler' kategorisinde olduklarını belirtmekten memnunuz."[13]

Kan ve Toprak Modeli, özellikle alt sınıf Alman kadınları arasında sevilmemesine ve kapitalist sistem için karışık olan sonuçlarına rağmen tam bir başarısızlık değildi. Popüler erkek destekli gerici bir kampanya olarak, genelde zor zamanlarda emek piyasasının düzgün işleyişini garantilemek için fazla değişken, gürültücü ve fazla açık şekilde siyasiydi. Nazi teknokratlar modern kapitalizm gibi çok karmaşık bir sistemin, belli problemleri önleyecek ya da siyasal bakımdan yıkıcı olmadan *önce* çözecek iç mekanizmalara ihtiyacı olduğunu anlamışlardı. Fakat "kökeninde faşist" birkaç ideolojik kavram, siyasal önlem ve kitlesel önyargı, modern "bilimsel" toplumsal yöneticilik içersinde soğurulmaya değerdi. Kan ve Toprak Modelinin gerçek başarı öyküsü budur.

Daha önce kapitalist devletin ve onun planlama dairelerinin karşılaştığı iki sorundan bahsetmiştim: (1) fabrika ve bürolardaki giderek artan iş yerleri için yeterince büyük ve esnek (yani kadın) emek gücü temini ve (2) kadınların montaj hattı ve daktilodan daha iyi bir şey istemelerinin engellenmesi. Ekonomik nedenlerle her tür çalışmayı kabul etmeye zorlanacak yeterli sayıda işsiz kadın (ve erkek) bulunduğu sürece birincisi problem teşkil etmiyordu. I Dünya Savaşı sonundan 1937-1938'e kadar Almanya'da durum buydu. II. Dünya Savaşı'nın başında emek kıtlaşınca yabancı işçi getirildi. Fakat ikinci hedef Weimar Cumhuriyeti'nde, özellikle beyaz-yakalı iş sahasında zaten sorun oluşturmuştu. Artan sayıda kadın alt ve orta seviye sosyal hizmetli olarak ya da akademik pozisyonlarda sürekli işe girmeyi becermişti. Bu, cinsiyete göre dengesiz iş bölümüne iki şekilde müdahale etmiştir: bu ayrıcalıklı yerleri erkeklerden almış ve birçok genç kadının mesleki hedefleri için model hizmeti görmüşlerdir. "Çifte kazançlılara," yani evli kadınların çalışmasına karşı Kan ve Toprak kampanyası, çoğu kadın sosyal hiz-

13) İstihdam Kayıtları Sayımı 5 Temmuz 1940, s. 86. Reich Çalışma Bakanlığınca analiz edilmiştir, Berlin.

metli zaten evli olmadığı için bu mevkilerden ancak birkaçını erkeklere geri vermiştir. Çok daha fazlasının konumu düşürülmüş ve yeni iç yönetmelikler en niteliksiz erkek rakip karşısında bir kadının daimi bir konum elde etmesini neredeyse olanaksız kılmıştı. Ama bu gibi boşluk doldurma önlemleri pek çok soruna ve kadınlar arasında siyasal bilinçlenmeye yol açtı, onların "çalışma morallerini" bozdu.

Kızlar özel bir mesleki arzu geliştirmeden önce, okulda başarılı bir düzenleyici toplumsal mekanizma başlatılmalıydı. Burada Faşizm tam bir fikir ve önlem cephanesi sunmuştur. Naziler ev ekonomisini ve sporu, matematik ve Latince aleyhine arttırmışlardır (böylece kadınlar çok sayıda sağlıklı çocuk doğurabilirlerdi!). Faşist, "hizmet" olarak çalışma fikri kadınların çalışmasına çok daha tutarlı biçimde uygundu: bir kadın evde ya da fabrikada ne yaparsa yapsın birisi *içindi*; kocası, ailesi, "anavatan," ya da "Führer" içindi. "O" -"o" her kimse- sizi nereye koyarsa, ulusal toplum [*Volksgemeinschaft*] gibi daha yüksek bir varlığın ve daha yüksek bir görevin parçasıydınız. Ama ortalama bir genç adam, SS gibi elit bir oluşumun parçası olmadıkça, bu nostaljik kavramla iş hayatını yöneten pratik değerler -verimlilik, başarı ve üretim- arasındaki tuhaf çelişki nedeniyle kolayca askerlik hizmetiyle, işi ya da kariyeri arasında ayırım yapabilirdi. Tersine, ortalama bir anne ve evkadının hayatı ve işi köleliğe yüzeyselden fazla bir benzerlik taşır. Bu onun yaptığı her şeye neden genişletilmesin? Tekrar eden çalışmaya "daha yüksek anlam" ya da değer verilemeyeceği için bunun hizmet ışığında görülmesi için ciddi teşebbüslerde bulunulmuştur.

Genç kadınların kendi doğal ev ve tarım alanlarındaki zorunlu hizmet yılı Kan ve Toprak Modeli'nin ayrılmaz bir parçasıydı. Bu, bunu 1933'ten çok önce talep eden tarımcılar ve Alman Ev Kadını Dernekleri Ulusal Federasyonu tarafından kuvvetle destekleniyordu. Fakat kızlar için çeşitli hizmetler -birkaçını sayacak olursak ev yılı, emek hizmeti, tarım yılı ve zorunlu hizmet yılı- tam istihdama ulaşılan ve kadın emeğine ekonominin her yerinde büyük talep olduğu 1937-1938'den önce etkin bir şekilde başlamamıştı. Bu noktada gerçek bir politika olarak Kan ve Toprak Modeli çoktandır gömülmüştü. Sermaye ve askeriyenin genç kadınların fazladan sömürülüşünde daha büyük pay almak için baskı yapmalarına rağmen, savaşın son yılına kadar hizmetlerin odak noktası ev ve tarım olarak kalmıştır. Onun için, istenilen hizmetlerin önemli işlevlerinden birisinin kızların akıllarını profesyonel kari-

yerlere vermelerini önlemek için onun yerine geçen bir meslek ahlâkı yaratmak olduğunu söylemek uygundur.

Yine de kol ve büro işçileri arasında ayırım yapılmalıdır: ikâme ahlâk öncelikle orta-sınıf ailelerden gelen genç kadınları ve büro işlerine can atan nitelikli işçileri hedeflemekteydi. Ev kadınlığı ve annelik eğitimi yüksek mevkiye çıkış yok anlamına geliyor ve terfi arzularını daha başlangıçtan engelliyordu. İşten çıkmalar bile önceden -evlilikle- programlanıyordu. Hiçbir koşulda çok sayıda kadının, yalnızca -Nazilik öncesi kadın hareketinin yarattığı bir rol olan- kariyer için yaşayan, bağımsız, evlenmemiş kadınlar olmasına izin verilmeyecekti. Timothy Mason'a göre, beyaz-yakalı işçilerin bu aileye yönlendirilmesi stratejisinin başarılı olduğu varsayılmıştır:

> 1930'ların çalışan kadın nüfusu içersinde beyaz-yakalı işçiler en hızlı artan guruptu. Ekonomik perspektiften bu kadınlar [hayatlarında] diğer her kadın grubundan çok daha önce üretmez hale gelmişlerdi. Bunlar yeni bir eve - ya da apartmana - bağlı ev-kadını veya anne tipini temsil ediyorlardı. Nasyonal Sosyalist rejimin teşvik ettiği aile hayatı türü buydu.[14]

Fakat yaşa bakılmaksızın kadın işçilerin, kadınların ev işlerini politik ve ekonomik duruma göre ayarlayabilmelerini sağlayan ev işleri eğitimi, öncelikli olarak ev içinde ve dışında çalışma çifte yükünün taşınması eğitimiydi.[15] Her zamanki gibi kadınlar aynı anda hem ev işlerinin hem de dışardaki bir işin yükü altındaydılar. Ekonomik gereklilik iş aramak için bariz bir dürtüydü. Emek piyasasının cinsiyete göre bölünmesi bu bakış açısından tehlikede değildi. Burada mesele daha çok kadınların montaj hatlarında düşük ücretlerle çalışır tutulması için ikâme bir dürtünün bulunmasıydı. Makalenin geri kalanı bu meseleyi ele alacaktır. Faşist kavramların ekonomik rasyonellik ve modern toplumsal tekniklerle karıştırılıp harman edilmesi ayrıntılı bir şekilde gösterilecektir.

---

14) Timothy Mason, "Women in Germany, 1925-1940: Family, Welfare, and Work." *History Workshop Journal*, no. 1 ve 2 (1976), s. 165.

15) *Arbeitswissenschaftliches Institut der Deutschen Arbeitsfront, Jahrbuch* 1940/41, Böl. 1, s. 417 (bundan sonra AWI, *Jahrbuch*). Konu hakkında kapsamlı bir sunum Carola Sachse tarafından, "Hausarbeit im Betrieb, Betriebliche Sozialarbeit unter dem Nationalsozialismus." Carola Sachse *Angst, Belohnung, Zucht und Ordnung. Herrschaftsmechanismen und Nationalsozialismus* (Opladen, 1982)'de verilmiştir.

Sınıfa özgü emek piyasası stratejisi açıkça rejimin farklılaştırılmış nüfus politikasına karşılık geliyordu. Bunun asıl amacı orta-sınıf kadınlarını iki çocuklu aileden dört çocuklu aileye yönlendirmekti. Onların aşağı tabaka kadınlarından "doğuştan daha sağlıklı" ve "ırk olarak daha değerli" evlâtlar üretmeleri bekleniyordu.

Montaj Hattı Proletaryası Arayışı

Nazi Partisi iktidarı ele geçirmesiyle bazı kilit problemleri de, muhtemelen bunları anlamadan devralmıştı. Rasyonelleşme bu problemlerden biriydi.[16] Alman Metal İşçileri Sendikası'nın (Deutsche Metallarbeiterverband; DMV) önderliğindeki sendikalar montaj hattı üretimini 1920'lede neredeyse can atarak kabul etmişlerdi. Yine de DMV'nin 1933'te yayınlanan az bilinen incelemesi şu cümleyle kapanmaktadır: "Kötü etkileriyle ancak ekonominin tamamen yeniden yapılandırılması yoluyla başa çıkılabilecek olan makine bir belâ haline gelmiştir.[17] Devam etmekte olan rasyonelleşme sürecinin Nazi rejiminin emek hareketini şiddetle bastırışı olmasa büyük zorluklarla karşılacağı varsayılmalıdır. Almanya'da rasyonelleşme, rasyonel ve sistemli biçimde planlanmış eylemden başka her şey olmuştur. Onun yerine bu, öngörülmeyen ve tehlikeli sonuçlar veren paldır küldür bir üretim artışı koşturmacasıydı. Zamanın bir gözlemcisinin belirttiği gibi:

> Emek sorunu, makineleşmenin ve teknik reorganizasyonun ele alınışına çok benzer şekilde, ele alınmıştır; yani bölük pörçük ve düzensiz şekilde, ilgili çok sayıda maliyet, verimlilik ve insani değişkenlere bakılmaksızın ya da bunları anlamadan ve herhangi bir sektörde yapılan değişikliklerin tüm olarak endüstriyi

16) Bundan sonra "rasyonelleşme" tabirini bugün normalde kullanılan kapsayıcı anlamda kullanmaktayım: psikolojik beceri testleri gibiilgili emek performansı konuları dâhil, iş süreçlerinin daha da bölünmesi, teknolojik değişiklikler, montaj hattı çalışması, vb. Weimar Cumhuriyeti sırasında rasyonelleşme daha çok sermaye birikimine ilişkin çeşitli süreçleri ifade eden bir ekonomik kavramdı.

17) Özgür İşçi Sendikaları'nın (Freie Gewerkschaften) rasyonelleşmeye yönelik tutumu aslında çok daha karmaşıktı ve ticari dönemlerde değişmekteydi. "Fordizm" (seri kitlesel üretim ve montaj hattı çalışması) sendikacılar emekçilere de yüksek hayat standardı sağlayacağını varsaydıkları için çok tercih edilmekteydi. Diğer yandan bilimsel yöneticilik (Taylorizm) ve işçilerin psikolojik beceri testlerine göre seçilmesi ilk önce taban tarafından sert biçimde eleştirilmişti.

> etkileyen problemlerin çözümüyle ilgisi hakkında bir fikir olmaksızın.[18]

1930'ların dünya ekonomik krizi bağlamında bu, geniş halk çevrelerinde güçlü modernleşme karşıtı duygular oluşturmuştur. Önemli birçok konudaki gibi fırsatçı olan Nazi Partisi safdil bir tarımsal romantizm önererek bunu da kendi ideoloji çorbasına eklemiştir. Kan ve Toprak Modeli bu koşullarda görülmelidir. Partinin ilkel ama popüler modernleşme karşıtlığı propagandası seçim başarısına önemli katkıda bulunmuş olabilir. Fakat iktidara gelince endüstri ve Savunma Bakanlığı tarafından savaşın basitçe "modern silâh üretimini" gerektirdiği açıkça anlatılmıştı. Bazı parti liderleri eski ideolojiyi benimsemeye devam ederken, parti aygıtının Alman Emek Cephesi Emek Araştırma Enstitüsü (Arbeitswissenschaftliches Institut der Deutschen Arbeitsfront; AWI) gibi altbölümleri işçileri rasyonelleşme önlemlerini kabul etmelerini sağlayarak endüstriye yardım etmekte uzmanlaşmıştı.

Nasyonel sosyalist inançlı olsun olmasın işçiler halâ verimlilik kriterini reddetme Marksist ve sendikal konumunu sürdürmektedirler... Bireysel başarı üzerindeki kontrol reddedilmektedir. O nedenle kendilerine zaman tutulması teşebbüslerine direnmektedirler.[19]

1920'lerde rasyonelleşmenin sürdürüldüğü yersiz acele, kapitalist ekonomiyi, emek gücünün yapı ve sınıflandırılmasında değişiklikler, cinsiyete göre iş bölümü ve ücret hiyerarşisi dâhil sosyal ve siyasal birçok sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Bu sorunların altında yatan iki temel konu vardı. (1) 1920'lerde ILO "tatmin edici çalışmanın doğal çekiciliği ortadan kalkmaktadır ve bunun yerine maddi teşvikler konulmalıdır"[20] şeklinde belirtmişti; (2) aynı zamanda, stres ve monotonluk insanın hızla rahatsızlanmasına yol açtığı yaygın bir bilgiydi ve bilimsel olarak kanıtlanmıştı. Uluslararası çalışma araştırmacıları topluluğu bunun engellenmesi için mola, tatil ve spor tavsiye etmişti. Fakat "sağlığın bozulmasının" bir işçi için ömür boyu sonuçları olduğu için, Almanya'da sorun daha ciddi şekilde ele alınmak zorundaydı. 1920'lerin

18) Robert A. Brady, *The Rationalization Movement in German Industry* (Berkeley, 1933), s. 101.
19) *AWI Jahrbuch* 1937, s. 206.
20) ILO "Die Sozialen Auswirkungen der Rationalisierung," *Studies and Reports* no. 18, (Ekonomi ve Emek), N. 18 (Cenevre, 1932), s. 355.

başında Alman endüstri psikologları Taylor'un bilimsel yönetim sisteminin Birleşik Devletler'den değiştirilmeden alınamayacağını iddia etmişlerdi.[21] İşçiye duyulan bu sağduyulu ilgiye ne Alman teknik adamları arasındaki büyük insancıl eğilimler ne de Weimar Cumhuriyeti sırasındaki işsizlik seviyesinin kanıtladığı gibi emek yetersizliği korkusu neden olmuş görünüyordu. Bu daha çok *sosyal güvenlik sisteminin varlığından kaynaklanmaktaydı.*

Alman sosyal güvenlik sistemi 1860'larda Prusya'da adım adım başlatılmıştı. Daha sonra Alman emek hareketi diğer sanayi ülkelerine kıyasla çok güçlenmişti. Sosyal demokrat ideolojinin, "Marksizmin" etkisinin azaltılması için emeğin pasifleştirilmesi ve yönlendirilmesi gerekmişti. Bugüne kadar önde olmayı sürdüren bir sosyal güvenlik sistemi sayesinde devlete bağlanmıştı. Bunun dört ana direği -hepsi 1881'e kadar giden- sağlık sigortası, malüliyet sigortası, emekli maaşları ve 1927'de getirilen işsizlik sigortasıydı (halâ da öyledir). Pirimlerin yarısı şirket tarafından ödeniyor, yarısı da işçinin ücretinden düşülüyordu. Bu koşullar altında, zamanından önce yıpranan veya malül olan montaj hattı işçileri çok pahalı yüklerdi. Dünya ekonomik krizi sırasında sosyal güvenlik sisteminin mâli sınırları acı biçimde belli olmuştu.

Süregelen rasyonelleşme karşısında Alman sermayesinin uzun vadede üç seçeneği vardı: sosyal güvenlikten vazgeçmek, rasyonelleşme sürecini değiştirmek ya da çalışan sınıfın bazı kesimlerini sosyal güvenliğin dışına çıkarmak. Sosyal güvenlik sisteminden tamamen vazgeçilmesi iş çevrelerinin muhafazakâr bölümünün tercih ettiği çözümdü. Özellikle küçük dükkân sahipleri işçi sendikalarının oradan kaldırılmasının "anavatanımızın toparlanmasının" yolunu açacağını umuyorlardı. Fakat bu bir hüsnükuruntuydu, çünkü hiçbir hükümet sosyal güvenlik sistemini kaldırmaya cüret edemezdi, hele Nasyonal Sosyalistler hiç edemezdi. İdeolojilerindeki populist unsur ve seçmenlerinin çoğu, daha az değil, daha fazla sosyal güvenlik istiyordu. Onların tek, güçlü ve sorumlu önder ilkel kavramları, onun hizmetinde olanların ihtiyaçlarını karşılayacağını da ima ediyordu. Nasyonal Sosyalizmi bağlayan şey buydu.

---

21) Bu Taylor eleştirisi, özellikle 1920'lerin başında yaradılışsal bir çalışma araştırması "Alman Ekolü"ne yol açmıştır. Taylor'un azami verimlilik hedefine karşılık Alman Ekolü ortalama bir verimlilik standardı için uğraşmıştır. Buna ek olarak "farklılaştırılmış çalışma araştırması" Almanya'da popülerdi. Bu öncelikle kariyer beceri testleriyle niceliksel performans farklılıklarını arıyordu.

On iki yıllık hâkimiyetlerinde Naziler sosyal güvenlik sistemine zarar verecek çok şey yaptılar ama kaldırmadılar. Sosyal güvenliği, ırk bakımından "saf olmayanları" ve siyasi muhalifleri eleyebilen ve böylece yasal hak ilkesini ortadan kaldıran ikramiye sistemine benzer bir şeye dönüştürdüler. Naziler *Volksgemeinschaft*'ı bu şekilde daraltarak populist seçmenlerinin en ateşli arzularından birisini yerine getirmişlerdi. Bu aynı zamanda toplumsal masrafları -sermayeden acil talepleri- azaltmıştı. Yine de sosyal güvenlik sisteminin politikleşmesi Taylorizmin gelecekte yıpratacağı işçi kitlelerinin dışarda tutulması için yetersiz ve yapısal olarak elverişsizdi.

İkinci bir seçenek AWI tarafından geçici olarak önerilen "Alman Rasyonelleşmesi" olabilirdi. Bu, iş sürecinin daha az bölünmesi ve bireysel hız farklılıklarına izin verilmesi anlamına geliyordu. Sanayi işyerinin bu "insanileştirilmesi" teşebbüslerine bugün olduğu gibi, dünya piyasasında rekabet etme ihtiyacına işaret ederek tepki gösterdi.

Üçüncü olarak sosyo-teknik çözüm teklif edildi: hükümet sosyal güvenlik sistemine erişimi olmayan ya da kısmen olan bazı işçi kategorileri oluşturmalıydı; o zaman bunlar rasyonelleştirilmiş üretimin en kötü kısımlarına yönlendirilebilirdi. Gerçekleştirilen seçenek budur. Almanya'da faşist rejim bu grupları biyolojik olarak belirlemiştir: işçi sınıfı kadınları, Yahudiler ve yabancı zorunlu işçiler. Yine de farklı belirleme yolları vardı. İstenilen emek havuzunu oluşturmak için popüler önyargılar ve tavırlar gibi önceden var olan toplumsal mekanizmalar seferber edilmiş ve çeşitli idari önlemlerle yardımcı olunmuştur. Alman, Polonyalı ve Yahudi kadınları konveyör kayışlarında - hepsi de gönülsüz - çalışırlarken - ne oraya aynı zorlayıcı güçlerle gitmişler ne de orada aynı mekanizmalarla tutulmuşlardı.[22] Yahudiler, zorunlu yabancı işçiler ya da Çingeneler için ayrılan gaddarca ve zorlayıcı muameleden Alman işçi sınıfı kadınları geçmemiştir. Örneğin Yahudiler'e uygulanan

22) Birici örnekteki cinsiyet, ırk ve fiziksel ya da sosyal özellikler zemininde biyolojik bir sabitleme yalnızca ideolojik kalıpları ve toplumsal davranış kümelerini yansıtmaktadır. İktidardakiler sinik şekilde bu mekanizmalarla düşünmüşlerdir, çünkü bunlar devam eden siyasi müdahaleleri gereksiz kılmaktadır. Fakat kadınlarla, Yahudi ve Polonyalı işgücüyle, sabıkalılarla vb. ilgili ideolojik kalıplar ve toplumsal mekanizmalar farklıdır. Çoğu durumda mevcut kontrol mekanizmaları istenilen verimlilik oranını zorlamaya yeterli değildir. İlâve araçlar getirilmelidir ve bunlar söz konusu her grup için farklıdır. Doğrudan fiziksel şiddet zorunlu işçilere uygulanmışken, Alman kadınlar toplumsal kontrol mekanizmalarına (tehdit, toplumsal baskı) ve ekonomik baskılara tabiydiler.

"çalıştırarak yok etme" politikası, bir sonraki işçi ve asker neslini doğuracak ve yetiştirecek olan bir guruba pek uygulanamazdı. Alman kadınları en azından onları çocuk doğurma yıllarının ötesine götürmeye yetecek kadar yavaş yıpranmalıydılar. Daha incelikli zorlama biçimleri geliştirilmek zorundaydı. Bir başka deyişle toplumsal teknikler ve ideoloji gerekliydi.

İdeoloji Üreticileri

Şimdi daha önce bahsedilen özel "ideoloji üreticisi" grupları daha ayrıntılı bir şekilde anlatacağım. Bu makalede gösterilen kanıtların çoğu Alman Emek Cephesi Emek Araştırma Enstitüsü'nden kaynaklanmaktadır. Alman Emek Cephesi Mayıs 1933'te kapatılan sendikaların yerine geçmek üzere rejim tarafından oluşturulmuştu.[23] (Sanayicilerin siyasal örgütleri ve bunların araştırma enstitüleri büyük çapta dokunulmadan kalmıştı.) Her çalışan kişi, ücretten otomatik düşülen aidatlarla Nazi döneminin en büyük kitle örgütü haline gelen Emek Cephesi'nin üyesi olmaya zorlanıyordu. İşverenler ve müdürler de Emek Cephesi'nin parçalarıydı ve böylece sınıf ayrımının ve mücadelesinin üstesinden gelindiğinin gösterildiği varsayılıyordu. Alman Emek Cephesi'nin siyasal konumu Nazi örgütleri yelpazesinde kendine özgüydü çünkü işçi çıkarlarını temsil ettiği iddiasındaydı ve işyeri seviyesindeki temsilcilerinden birçoğu bunu yaptıklarına samimi olarak inanıyorlardı. Populist unsur burada diğer tüm faşist örgütlerde olduğundan daha güçlüydü.

1935'te kurulan AWI resmen yalnızca Emek Cephesi'nin ulusal önderliğine tavsiyede bulunuyordu; ama gayrı resmi olarak muhtemelen onun en etkili alt-örgütüydü. AWI bir taraftan sanayicilerle, onlara araştırmalar ve genel ekonomik bilgi sağlayarak yakından çalışıyordu. Diğer taraftan Emek Cephesinin orta ve alt seviye görevlileri için eğitim malzemesi üretiyor, böylece kitle örgütü üzerinde doğrudan ideolojik etki sahibi oluyordu. Daha başlangıcından AWI ana görevini rasyonelleşme ve Taylorizme karşı Nazi önderleriyle takipçileri arasındaki ideolojik ve duygusal engellerin kaldırılması olarak görüyordu. Kurulu-

23) Nazi devletindeki Alman Emek Cephesi'nin genel bir değerlendirmesi Franz Leopold Neumann, *Behemoth: Struktur und Praxis des Nationalsozialismus 1933 bis 1944* (Frankfurt/M., 1977)'de bulunabilir. Timothy Mason, *Arbeiterklasse und Volksgemeinschaft* (Opladen, 1975)'de örgütün ayrıntılı bir incelemesini vermektedir. Özel bir *Arbeitswissenschaftliche Institut* (AWI) araştırması henüz mevcut değildir.

şundan bir yıl sonra 1936'da AWI, parti ve Emek Cephesi görevlileri için bu nazik konuyla ilgili "hakiki" rasyonelleşme fikrinin hakkını veren ilkeler yayınladı.[24] Böylece daha başlangıçtan Nazi örgütü yelpazesi içersinde modern kanadı temsil etti.[25] REFA ve Alman Teknik Eğitim Enstitüsü (DINTA) gibi Nazi dönemi boyunca çalışmaya devam eden daha eski ve daha deneyimli kurumlar olmasına rağmen, AWI çabucak diğer teknik örgütlerden daha fazla siyasi etki elde etti.[26] Bu, siyasal güç yapısının parçası olarak, fabrikalardaki eylemcilerle doğrudan temas halinde çalışan halkın çıkarlarını sözde savunurken aynı zamanda somut meselelerde kapitalistlerin yanında duran stratejik bakımdan elverişli konumunun sonucudur. Yine de AWI'yı girişimcilerin basit bir sözcüsü olarak betimlemek fazla basit olur. Örneğin AWI ücret meselesinde kapitalistleri açıkça eleştirmekteydi.

AWI'nın yayınları tutarlı bir ideolojik çizgi ya da siyasal konum ortaya koymamıştır. Çok sayıda efendiye hizmet ettiği için bu şaşırtıcı değildir. Bu emek uzmanlarının sinik fırsatçılığı, teknokratik verimlilik kavramlarını dönüştürme şekillerinde ve populist, ataerkil, ırkçı, faşist, hatta sosyalist dili kolayca istismar etme güdülerinde görülebilir. Sonra da bu sinik karışım Emek Cephesi'nin alt düzey görevlilerine "Alman Rasyonelliği," "Alman Sosyalizmi," ya da basitçe "organik ya da "yerli" etiketi altında "satılıyordu."

AWI'nın özellikle ekonomi, iş idaresi ve sosyal bilimlerdeki akademi gençliği üzerindeki etkisi 1938'den itibaren, AWI'dan gayretle alıntı yapılan tezlerde kendisini ortaya koymaktadır. Özellikle *Führer*'in ve diğer resmîlerin nutuklarındaki aptalca ve çelişkili ifadelerle kıyaslandığında, yayınları Naziler'in izin verdiği yarı tutarlı ve akıllı yegâne sözler olduğu için bu tahmin edilebilir. AWI'nın önemi abartılmadan, tüm bir teknik ve idari aydın sınıfını -savaş sonrası yeniden inşasında faal ve

24) *AWI, Jahrbuch* 1936, s. 189.

25) Daha sonra Nazi Partisi'nin tarımsal romantizmi ve sağ-kanat popülizminden diğer modern sapmalar, örneğin Organization Todt'un genç SS subayları arasından çıkmıştır.

26) REFA: Reichsausschuß für Arbeitszeitermittlung (resmi adı: Verband für Arbeitszeitermittlung REFA e.V.) 1924'te kurulmuştur. Sanayinin rasyonelleştirilmesiyle ilgilenen farklı kurum ve grupların bir şemsiye örgütü olan RKW (Reischskuratorium für Wirtschaftlichkeit) altında çalışmıştır ve çalışmaya devam etmektedir. Bu 1921'de Ekonomi Bakanlığı ile Teknik ve Bilimsel Dernekler Federasyonu'nun ortak girişimi üzerine kurulmuştu. Zaman zaman işçi sendikalarının az çok itibari temsiline sahip olmuştu.

Batı Almanya'nın ekonomik mucize döneminde etkili olan nesli- etkilediği söylenebilir.

Weimar Cumhuriyeti'ndeki "sosyal teknisyenler" ve diğer uzmanlar neden oldukları çalışma şeklinin ne kadar gayri insani olduğunu anlamışlardı. 1920'lerin çoğu araştırmaları yeni koşullar altında insanların parmak kaldırabilmelerine bile şaşırdıklarını ortaya koymaktadır. 1920'lerin endüstriyel psikolojisi strese in iyi dayanacak kişilik tipleri hakkında kesin sonuç sağlamakta başarısız olmuştu. Taylorist çalışma için özel bir yetenek bulmakta daha da başarısızdı. Bunun yanı sıra psikolojik yaklaşımın iki ekonomik dezavantajı vardı: gereken çok fazla psikolojik test tek bir firma için fazla maliyetli olacak, daha da önemlisi psikolojik seçim mutlaka işgücünün bütün tabaka ve gurupları içersine girecek ve böylece Alman erkeklerini potansiyel alacaklılar havuzuna dâhil ederek sosyal güvenlik problemini çözmek yerine ağırlaştıracaktı. Endüstriyel psikolojinin altın çağı ekonomik krizle bitmiş görünmektedir. Rasyonelleşmenin ekonomik sorunlarının çözülmesi, sosyolojik, daha doğrusu sosyo-biyolojik çözümleri gerektirmiştir.

Ağır sanayinin kontrol ettiği Alman Teknik Eğitim Enstitüsü genel olarak Alman sanayicilerin basit kafalı, ataerkil sosyal kavramlarınını yansıtmaktaydı. DINTA ikili emek piyasası modeli sunmuştur: erkek işçiler iki guruba ayrılmışlardı: yönetime ("şirket ailesine") yakından bağlı nitelikli bir işçi eliti ve işlerine o kadar sağlam bağlı olmayan bir serbest yüzücü işçi kütlesi.[27] AWI ırk ıslahı yüzünden ve toplumsal nedenlerle bu modele razı gelmedi. Bu, tüm olarak kapitalist sistemin zararına birçok Alman ailesini istikrarsız hale getirebilirdi. Nasyonal Sosyalist uzmanlara göre Alman Rasyonelleşmesi iki ila dört (bazen altı) yıl formal eğitime sahip en becerikli işçilerin ortadan kaldırılması anlamına geliyordu. Erkek işçilerin çoğunluğu birkaç ay çok özel alanlarda eğitilecek ve kendilerine uzman denilecekti. İşlerin ve mesleklerin bölünmeleri esasen onaylanmış, hatta arttırılmıştı ama yalnızca yeni oluşturulan işlerin halâ bir anlamı olduğu ve mesleki özellikler taşıdığı noktaya kadar. Her Alman erkeği için, hatta niteliksiz için bile bir meslek

27) DINTA (Deutsches Institut für Technische Arbeitsschulung) kömür ve çelik sanayicileri tarafından kurulmuş ve kontrol edilmiştir. Brady "tüm işçileri etkileme teşebbüslerin içersinde belki de en kapsamlısı ve kesinlikle en cesuru DINTA'nınkidir. Bunun amacı "insani motivasyonu üretim aracı sahiplerinin azami lehine kullanılması" idi (*Rationalization Movement*, s. 82.)

etiği oluşturulmalıydı. İkincisi ya farklı otomatlara hizmet eden becerisiz uzmanlar olarak, ya da yerleri süpürmek dâhil her şey yapan becerisiz kapsamlılar olarak nitelendirileceklerdi. Nasyonal Sosyalist uzmanları yöneten şeyin sadece Alman erkeğine duyulan empati ve onunla özdeşleşme değil, sosyo-biyolojik kaygılar da olduğu aşağıdaki alıntıda gösterilmektedir:

> Becerisizler kaderin eğitim nimetini esirgediği bir gurup Alman olarak görülebilir... Bu bakış açısı daha başlangıçtan hatalıdır; maddecidir. İnsanların içindeki doğal güdüleri... ve niteliği belirleyen biyolojik esası hafife almaktadır... Becerisizlerin düşük niteliklerinin biyolojik bir esası vardır... ve eğitimin niteliğindeki büyük iyileştirmelerle değiştirilemez. Bunlar ırk sorunuyla ve eş seçimi meselesiyle bağlantılıdır.[28]

Eğitim etiğinin sıkı çalışma motivasyonunu garantileyeceği varsayılıyordu. Bu, "terfi" öneren daha farklı bir hiyerarşi sistemiyle birleşmişti. İkincisi önceki nitelikli işlerin bölünmesiyle kolayca başarılabilirdi. Tüm iş ve mesleklerin ulus çapında yeniden sıralandırılması ya da beyaz-yaka ayrıcalığının kaldırılması gibi uzak erişimli hedefleri içeren "yeni çalışma düzeni" ile ilgili faşist rüyalar kapitalist sistemdeki gerçek problemlerin çözülmesini amaçlıyordu. Fakat bu hedeflerin çoğu gerçekçi değildi, çünkü kısa zamanda azami kâr sağlayamazlardı. Sermaye bunları ciddiye almadı. Ancak "katı bir ekonomik öze" sahip oldukları zaman, çoğunlukla 1945'ten sonra uygulamaya konuldular. 1940'ta işçi eksikliği yüzünden "ücretler" arttığında Çalışma Bakanlığı AWI'nın yukarıda anlatılan modelinin ekonomik özüne işaret etmişti: "Şimdiye kadar ücret kategorileri becerili, eğitimli ve becerisiz şeklindeydi. Bu artık tatmin edici değildir... Deneyimler... ücret seviyesinin ancak ücretlerin daha da farklılaştırılmasıyla sürdürülebileceğini göstermektedir."[29] Yine de AWI modeli Alman Rasyonelleşmesi montaj hattı çalışmasının ilkelerini temin etmemek gibi açık bir dezavantaja sahipti. Uzmanları Alman erkeğinin geleceğiyle o kadar meşguldü ki, bu önemli parça ku-

---

28) *AWI*, "Zur Frage der Ungelernten,"*Jahrbuch* 1940/41, Böl. 1, s. 334 ve 341.

29) Reich Çalışma Bakanının Reich çalışma yedieminlerine söylevi, 9 Şubat 1940, Bundesarchiv Koblenz: R 41/57, yaprak 4, alıntı Tilla Siegel, "Lohnpolitik im nationalsozialistischen Deutschland," Sachse *Angst, Belohnung, Zucht und Ordnung*.

ramsal modellerinin tamamen dışına çıkmıştı. Yine de onların Alman Rasyonelleşmesinin aşırı Taylorizmi tamamen durduracağına ya da eğilimi tersine çevireceğine inanmakta muhtemelen biraz gerçekçiydiler. Aslına bakılırsa kurum, montaj hattı üretimi için gerekli insan gücünün kesin yeri ve türü hakkında yönetime fizibilite araştırmaları sağlamıştı.[30] Problemin bir kısmı montaj hattı çalışması hakkında sağlığa zararlı oluşundan başka söylenecek az şey bulunduğu olabilir.

Yetenek araştırmasının deneysel olarak geçerli birkaç sonucu yeni rejimin sosyo-biyolojik kuramlarıyla bile çelişmekteydi. Alman erkekleri arasındaki yetenek farklılarıyla ilgili 1920'lerin bir araştırması, en iyi örneği Ernst Kretschmer'in çalışması olan zamanın biyolojik dayanaklı "kişilik tipolojilerine*" yönelikti ve bunlarla ifade edilmişti.[31] Eğer deneysel olarak geçerli bir sonuç varsa o da, içe dönük kişilikler tekdüzeliği daha kolay hoşgörürken, dışa dönük kişiliklerin etmediğiydi.[32] Fakat Kretschmer'in orijinal teorisine göre kadınlar baskın şekilde dışa dönük tipe aitti, o nedenle de tekrar eden, tekdüze çalışmaya karşı son derece hoşgörüsüzdü. Benzer zorluklar ırkı montaj hattıyla bağlantılandırmaktan kaynaklanmaktaydı. Bir taraftan Nazi uzmanları, kural olarak "Doğulu ve Doğu-Baltık" halkları montaj hattına, özellikle de konveyör kayışlarına daha uygunken, "Kuzeyli" halkların buna daha az uygun olduklarını iddia ediyorlardı. Oysa bu, Kuzeylilerin içedönük, Doğuluların ise dışa dönük oldukları şeklindeki kendi ırk kuramlarıyla çelişkiliydi. Öyleyse mantık olarak, "değerli" Kuzey halkı (erkekleri) konveyör kayışına aitti.[33]

---

*insan tiplerini belirleme bilimi - ç.n.

30) *AWI*,"Die Einsatzfähigkeit von Arbeitskräften für Fließbandarbeiten," *Jahrbuch* 1939, Böl. 1, s. 450.

31) Eski Yunan zamanından beri renkli bir tarih yaşamış olan tipoloji kuramları Weimar Cumhuriyeti sırasında Rönesans geçirmiştir. Bunların altındaki fikir fiziksel görünümle karakter özellikleri arasında bazı benzerliklerin sistemleştirilmesi ve bunların kuramsal bir çerçeveye konulmasıdır. Bunların "ırk kuramcıları için çekiciliği bellidir.) Psikiyatris Ernst Kretschmer, *Körperbau und Charakter* (1921) kitabıyla bunların en önde gelen yorumcularından birisi olmuştur. Davranışçı gelenekten türeyen çalışma araştırmacılarına tipoloji psikoteknik verilerin makul ve pratik bir ortam içersine sokulması yöntemini sunmuştur.

32) Herbert Wunderlich, "Die Einwirkung einförmiger zwangsläufiger Arbeit auf die Persönlichkeitsstruktur," *Schriften zur Psychologie der Berufseignung und des Wirtschaftslebens*, Böl. 31 (Leipzig, 1925).

33) *AWI*, "Die Einsatzfähigkeit von Arbeitskräften für Fließbandarbeiten," *Jahrbuch* "939, s. 447.

Montaj hattına uygun toplumsal guruplar zaten ekonomik ihtiyaçlarca belirlendiği için AWI uzmanları bu çelişkileri çözmeyi deneme zahmetine bile girmediler. Bunlar Nazi dönemindeki sosyo-biyolojik araştırmaların genel eğilimine karşılık gelmektedir: çok miktarda kafatası ve kemik ölçümüne kıyasla, çeşitli "ırkların" farklı yeteneklerinin bulunması için nispeten az araştırma yapılmıştır. Yani bir kimsenin belli bir "ırka," "doğru şekilde" ve "bilimsel kanıtla" yerleştirilmesi daha önemliydi. Diğer her şey -yetenekler, beceriler, kişilik özellikleri- bunu izliyordu. Bunlar sınanmadan kalmış ve faşistler için önemlerine göre ırklara atfedilmişti. O yüzden savaş sırasında yabancı zorunlu işçilere niteliklerine ya da işin zorluğuna göre değil, ırklarına göre ödeme yapılması gayet tutarlıydı. Fransızın (Batılı ırk) tepede, Polonyalı'nın (Doğulu ırk) dipte olduğu, diğer uluslarınsa araya dizildiği özenli hiyerarşik bir yiyecek karnesi ve para ödeme ölçeği emredilmişti.

Aynı şekilde yüzeysel ve çelişkili olan şey, AWI'nın kadınların daha düşük yetenekleri için teorik ve bilimsel gerekçeleriydi. On dokuzuncu yüzyılın, kadınların düşük beyin ağırlığı gibi favori açıklamalarının savunulamaz olduğu uzun zamandır kanıtlanmıştı. Bu kuramlar popüler olmayı sürdürdükleri halde Nazi aydınları bunları kasten kullanmamışlardır. Ne de olsa "Alman biliminin" şöhretini, "Yahudi çöküşünden" temizlendikten sonra da devam ettirmek zorundaydılar. Böylece şanslarını yirminci yüzyıl başlarında beşeri bilimlerde moda olan "enerji" kavramında denediler: kadın bedeni "eşit beslenmeye rağmen onarım için erkekten daha fazla enerji harcar. Yalnızca adet görme yoluyla kadınlar 27 yılda vücut ağırlığının iki katını kaybetmektedir."[34] Sonuçta kadınlara yiyecek istihkakı olarak, şimdiki gibi dörtte ya da üçte bir az değil, daha büyük bir pay verilmesi gerekli görülmeliydi. Bu reddedildi: "Doğa olarak kadınların daha az beslenmeye ihtiyacı vardır." Aslında, sindirim sistemlerinin daha fazlasını halletmek için yetersiz olduğu bile düşünülmüştü. Her halükârda kadınların çalışmak için az enerjilerinin kaldığı varsayılıyordu. Bu da, erkeğin çalışma enerjisinin istikrarlı olmasına karşılık, kadınların yapısında büyük iniş ve çıkışlara neden olduğu anlamına geliyordu. Uzmanlar bu durumda, kadınlar hızını kendilerinin kontrol edebildikleri işe en uygunken, konveyör kayışının

34) *AWI*, "Zum Arbeitseinsatz der Frau in Industrie und Handwerk." *Jahrbuch* 1940/41, Böl. 1, s. 373.

sabit hızının erkeğin "istikrarlı" enerjisine karşılık geldiği mantıksal sonucu çıkarmıyorlardı. Onun yerine konveyörün sabit hızının çalışan kadınların isteğini karşıladığını belirtiyorlardı.

Kadın emeğiyle ilgili AWI ilkeleri uzmanların bir şey kanıtlamaya ya da birini ikna etmeye bakmadıkları izlenimini vermektedir; aslında ideolojik saçmalıklarına kendileri bile inanmıyordu. Mesele yalnızca yeni bir cinsiyet ayrımı oluşturmaktı. 1940'ta bu çok acildi, çünkü çok sayıda kadın fabrika işçisinin (değişmeyen) erkek işlerini ele geçirmesi tehlikesi vardı. I. Dünya Savaşı şoku AWI'nın halâ aklındaydı. "Kibirli" kadın kalabalığı erkek işlerinin kadın işlerinden daha zor olmadığını, üstelik de genelde daha ilginç olduğunu tecrübeyle öğrenmişti. Bir dahaki sefere onları konveyör kayışlarına geri göndermek muhtemelen daha zor olacaktı. Daha da kötüsü: kadınlar o zaman erkeklerin ücretini talep etmişlerdi ve bunu yine yapıyorlardı! O nedenle Naziler halâ sallantıda ve tutarsız olan kendi işbölümlerinden korkmak zorundaydılar. Savaş üretiminin hızlanmasıyla hızlı hareket etmek gerekliydi. Karmaşık bilimsel bir teori oluşturmaya zaman yoktu. İşyerlerinin "kadına uydurulması," yani kadınları savaş üretimine sokmadan önce işleri ayırmaları için işverenler tekrar tekrar sıkıştırıldı. Bir kadının hiçbir koşul altında bir makinanın içine bakmasına izin verilmeyecekti.[35]

Kadın yetenekleriyle ilgili olarak AWI uzmanlarının söyledikleri her şey Weimar Cumhuriyeti'ndeki işçilik uzmanları arasında zaten basmakalıp "bilgelik" idi. Fakat daha uzun vadeli bir, kadınların konveyör kayışında çalıştırılma gerekçeleri oluşumunda Nasyonal Sosyalizm özel

35) Faşist literatürde bu ikaz sık sık ve hararetle ortaya çıkmaktadır. Bunun, kadınların makinalara hâkim olmayı öğrenmelerini engellemek için basit bir sosyal teknikten daha fazla bir şey olduğu varsayılmalıdır. Erkekler arasındaki genel kadın/makine fobisi özellikle faşist erkekler arasında güçlü görünmektedir. Savaşın son yıllarında nitelikli işçi eksikliği öylesine vahimdi ki, Nasyonal Sosyalist hükümet kadınları nitelikli işlerde eğitmeleri için işverenlere para bile önermiştir. Yabancı erkek işçileri tercih eden sanayicilerin çoğu bunu reddetmiştir. Fakat bu, rejimin cinsiyete göre işbölümü ilkesinden vazgeçtiğini, hele Nazi elitinin bir kısmının bu bakımdan sermayeden daha ilerici olduğunu hiç kanıtlamaz (bkz. Dörte Winkler, *Frauenarbeit*). Bu daha çok gerçek durumunfarklı değerlendirilişini göstermektedir. Nazi rejimi "nihai zaferi" gerçekleştirmek için her dala tutunurken, sanayiciler, nüfusun çoğunluğu gibi "nigai yenilgiye" hazırlanıyorlardı. Niçin son dakikada I. Dünya Savaşı sonundaki tecrübeleri onlara korkmayı öğrettiği toplumsal rahatsızlık potansiyelini arttırsınlardı? Yabancı işçilerin evlerine dönmeleri beklenirdi, ama kadın işleriyle "fazla nitelikli" ve tatminsiz, ihtiyaç duyulan ama yeniden inşa işi için şımartılan kadın işçiler kalacaklardı.

bir aşamayı belirtmektedir. I. Dünya Savaşı'ndan önce bu gerekçeler sade ve basit olarak ekonomikti. Örneğin metal endüstrisi ihtiyaçlarını açıkça belirtmişti: "Biz eğitimsiz, endüstrimizin bir başka dalında her nasıl olursa olsun henüz çalışmamış kızları tercih ediyoruz ki, böylece onları kesinlikle kendi ihtisasımızın gereklerine göre eğitebilelim."[36] 1920'lerde endüstriyel psikologlar erkek ve kadınlarda yeni işyerlerinin gereklerine uyacak ekonomik olmayan kıstaslar, özel beceri ve yetenekler aramışlardır. Psikolog Fritz Giese[37] ve Viyanalı endüstri hekimi Richard Hofstätter[38] gibi otoriterler ilerici olanlar dâhil, tüm bir entelektüel neslini etkilemiştir. Farklılıkların eğitimden mi, yoksa kalıtımdan mı geldiği sorusu açık kalmıştı. Nasyonal Sosyalizm'de ilişki en sonunda tersine çevrilmişti: teknokratlar kadın çalıştıran işyerlerinin Taylorist olmalarında ısrar etmişlerdi, çünkü bu "kadın doğasına" güya en uygun olanıydı.[39]

Irk ve cinsiyete dayalı iş tahsisi sadece bir işbölümü dayatılması vasıtasıdır. Eğer iyi işlerse kendini götüren bir emek arzı yönlendirme mekanizması haline gelir. Kadınlar kendilerine sağlananlardan başka işler aramayı artık düşünmezler. Yine de bu, bazı kişileri konveyör kayışlarında çalıştırmanın mükemmel bir yolu olabilirken, bu kişilerin ellerinden geleni yapacaklarını garanti etmez. Bu da rasyonelleşme dalgasının çözümsüz bıraktığı bir başka probleme, motivasyon meselesine yol açar.

Montaj Hattındaki Anneler

Geri planda "Muzak*," hikâye anlatımı ve pembe duvarlar zaten denenmişti ama bunların yabancılaşmaya karşı koymakta ve motivasyon aşılamakta başarılı olduğu kanıtlanmış değildi. Sosyal teknisyenlerin tamamen farklı -ve dışardan- bir motivasyonun gerekli olduğunu fark et-

---

*abone işyerlerine radyo yoluyla kayıt edilmiş müzik yayını yapılması (bir marka) - ç.n.

36) Elisabeth Altmann-Gottheiner, *Die Entwicklung der Frauenarbeit in der Metallindustrie. Schriften des Ständigen Ausschusses zur Förderung der Arbeiterinneninteressen*, Böl. 8 (Jena, 1916), s. 8 ve 18.

37) Weimar döneminde "cinsiyet farklılıklarının psikolojisini" ele alan müyük miktarda literatürden yalnızca Fritz Giese'den söz ettim, çünkü o ayrıca zamanın çalışma araştırması uzmanlarından birisi olarak addedilmekteydi. Bkz. *Psychologische Beiträge*, Böl. 1 (Halle, 1916). Idem. *Körper, Seele* (Münih, 1924, *Die Frau als Atmosphärenwert* (Münih, 1926).

38) Richard Hofstätter, *Die arbeitende Frau* (Viyana, 1929).

39) *AWI*, "Zum Arbeitseinsatz der Frau," *Jahrbuch* 1940/41, s. 399.

meleri ancak 1920 sonlarında oldu. Yalnızca güçlü milli, siyasi, ailevi ve dini bağları olan işçinin yeni tür işe dayandığı neticesine vardılar.[40] Fakat Nasyonal Sosyalist uzmanlar çalışma motivasyonu için Alman işçilerinin siyasetine ve milliyetçiliğine bağlanmayacak kadar gerçekçiydiler. Ödün vermez bir katılıkla geleneksel çalışmada ve Alman erkeğinin geleneksel çalışma yöneliminde ısrarcı oldular. "Bir adam işine, eğer bir ürün üzerinde başından sonuna kadar çalışmasına izin verilirse en iyi şekilde bağlanır. O nedenle montaj hattında çoğunlukla tatmin olmaz."[41]

Opel fabrikası kalp hastalığı olan yaşlı işçilere (otuzlardaki acil montaj hattı proletaryası gereksinimine örnek olarak) konveyör hattında "kolay iş" verdiği zaman, müdürler AWI tarafından, "onlara katkı yapma ve işlerinin anlamlılığının farkında olmayı sürdürme fırsatı verilmesi için"42 yaşlıların yalnızca bir el hareketinden fazlasını yapmalarına izin verilmesi ihtar edilmişti. Kadınlar için anlamlılık sağlamakla kıyaslanırsa ne kadar basitti. Hofstätter daha 1929'da şu sonuca varmıştı:

> Kadınlar eğer işten bağımsız yeterince güçlü psikolojik bağlara sahiplerse, kişisel katkı gerektirmeyen işlere iyi dayanırlar. Onların doğal bağları aile, kocalarını, çocuklarını, ebeveynlerini sevmek ve onlara bakmaktır. Böyle bir ortam içersinde her şey "meslek," gerçek bir kadın için en asil meslek haline gelir.[43]

AWI bu fikir üzerinde durmuş, çünkü bu yeterince gerçekçi görünmüştü. Genç işçi sınıfı kadınlarının -özellikle de Weimar Cumhuriyeti'nde büyümüş neslin- aile güdülerine erkek işçilerin siyasetinden daha fazla güvendiklerinden değildi. Ama çalışan kadınların hâkim bir çoğunluğunun ekonomik bakımdan kendi evliliklerine ya da ebeveynlerine bağımlı kaldıklarını gayet iyi biliyorlardı. Kadının aile rolünün rasyonelleşmiş üretimin icaplarına bağlanmasında dehanın damgası vardır. Zamanın toplumsal teknolojisi için bu, eski moda toplumsal-biyolojinin cinsiyetçiliğine kıyasla en azından yeni ve yaratıcıydı. AWI'nın kadın emeğiyle ilgili ana maddesindeki her şey, altta yatan formülün anlaşılmasını zorlaştıracak şekilde ataerkil bir hayırseverlik sisi içersin-

40) Hofstätter, *Die arbeitende Frau*, s. 5.

41) *AWI*, "Arbeitseinsatz," *Jahrbuch* 1940/41, s. 398.

42) *AWI*, "Berufsschicksal und Arbeitsbeanspruchung," *Jahrbuch* 1940/41, Böl. 2, s. 208.

43) Hofstätter, *Die arbeitende Frau*, s. 5.

de ifade ediliyordu.[44] Bu, zeki ideolojinin bir başka işaretidir - pratik amaçlar için üretim; mevcut durumda bu, müdürler, formenler ve imalathanedeki montajcılar içindi.

Madde kadın işçinin işe alınma ilkeleriyle başlıyordu. Kadınlar için iş yalnızca evde ve aile yaşamındaki tipik şekilde kadınsı ideallerin güvenceye alınma aracı olduğu için, bu, ev yaşamına yönelik olmak zorundaydı.[45] Kadınlar kendi küçük aile cemaatleri içersinde o kadar kökleşmişlerdi ki, genel ve uzun süreli bir eğitim ekonomik bakımdan gerekçelendirilemezdi. Bunun yanı sıra kendileri kapsamlı eğitimden çekinirlerdi. Hiçbir koşul altında işleri nedeniyle kadınların aile yaşamındaki köklerini gevşetmelerine izin verilmemeliydi: bunun yerine işverenler "kadınların akıl, his ve işlerine karşı farklı tutumlarına karşılık gelen" işyerleri sağlamalıydılar.[46] Her şeyden önce iş "düşünce özgürlüğü" sağlamalıydı. Bu "en bölünmüş işte, özellikle de konveyörde" olduğundan daha iyi nasıl güvence altına alınabilirdi ki?

> Çok az düşünmek gerektiği için becerisiz iş, bir kadını işine ancak gevşek biçimde ve her şeyin üstünde bunun amacına da ancak gevşek biçimde bağlar. Çocukları için çabalarken kendi fantezisinde onların mutlu yüzlerinin görüntüsünden keyif alır, vb.[47]

Böylece, belâlı tekdüzelik sorunu sonunda "çözülmüştü": "Montaj hattı kadınlara başarıları üzerinde bir etkisi olmadan kendi kişisel hayatları hakkında düşünme fırsatı sunar ki bu, erkeklere özgü olan özel (anlamlı) işe bağlılığı otomatik olarak gevşetir."[48] Kadınlar tekdüze işte fantezilerinin keyfini öylesine çıkarabilirler ki, büyülenirler ve daha iyi ücret olasılığı karşısında bile ayrılmazlar. Bu, erkeklerin işleri yeniden yapılandırılırken daimi bir sorun olan terfi gereksinimini ortadan kaldırmıştır. Tam tersine, kadınlar evde tüm sorumluluğa sahip olduklarından yeterince yüklüdürler. İşyerinde karar verme onlara ek olarak

44) *AWI*, "Arbeitseinsatz," s. 373.
45) Aynı Eser., s. 385.
46) Aynı Eser., s. 386.
47) Aynı Eser., s. 399.
48) Aynı Eser., s. 399.
49) Aynı Eser., s. 392.

yüklenilemez.[49] Rasyonelleşmenin bir başka sorunu olan otomatik tempo da herkes tatmin olacak şekilde çözülmüştü. Kadınların evdeki girişkenliği nedeniyle,

> bantlardaki sabit hız sanayide istihdam edilen kadınların isteğine karşılık gelmektedir; onlar kendileri için anlamı olmayan bir işte girişim sorumluluğundan muaf tutulurlar. O nedenle işlerinin temposu üzerindeki kontrolden memnuniyetle vazgeçerler.[50]

Yine de uzmanlar, çocukların mutlu yüzlerinin "kadınların biyolojik gerekçeli çalışmaları" için motivasyon olmadaki yeterliliği hakkında halâ kuşku doluydular.[51] Böylece eğitim, alet bakımı, kazalardan korunma, ıskarta, başarı ve sağlık hakkında yönetime sıkı kontrol önerilerinde de bulundular. Tam bir erkek eğitimci, formen, mekanik, zaman tutucusu ve süpervizör takımı her yerde ve her zaman ulaşılabilir olmalıydı. (Bu, erkeklerin terfilerini kolaylaştırmıştır.) Kadınların "tüm iş sürecinin sistemli şekilde öğretilmesinden çok, belli çalışma hareketlerinin gerçek talimine dayanan" özel eğitim yöntemlerine ihtiyacı vardı.[52] Pavlov'un köpeğiyle olan deneyleri kadınların eğitiminde faydalı görülüyordu.

> Erkeklerden çok kadınlar çalışmalarının sonucunu hemen görmek isterler; basit bir parça için bu bir kez başarıldığında izleyen operasyon eğitiminin başarılması daha kolaydır.[53]

> Fırsat doğduğunda ilerlemelerine işaret etmek ve onları övmek yararlıdır, çünkü kendileri her zaman muhakeme edemezler.[54]
> Bir makinada çalışması için, ona [makinaya] doğru şekilde hizmet etmeyi öğretmek önemlidir... unsurlarının ve işleyişinin açıklanması gerekli değildir.[55]

Makinanın yağlanmasının bile erkek tarafından yapılması gerekliyken, motivasyonunu arttırmak için -belki ev düzen ve temizlik alışkan-

50) Aynı Eser., s. 399. Vurgulama eklenmiştir.
51) Aynı Eser., s. 406.
52) Aynı Eser., s. 378.
53) Aynı Eser., s. 378.
54) Aynı Eser., s. 390.
55) Aynı Eser., s. 393.

lığını da bozmamak için- kadına "güzel" makinanın dış bakımı emanet edilebilirdi. Birkaç sayfa sonra bu şekilde oluşturulup sürdürülen teknik bilgi eksikliği açıklanmaktadır: "Makina ve edavatın iç yasaları ilke olarak kadına yabancıdır."[56]

Elbette böylesine azami şekilde basitleştirilmiş çalışma için gerekli ayarlama ve talimin "zarara" neden olacağı belliydi. "Biyolojik bakımdan kötü donanımlı" erkekler uygun "dinlenme önlemleriyle" iyileştirilecekti. Fakat kadınlar için bu bile fazlaydı: "Onun doğal mesleği, yeterli zaman verildiğinde en iyi telâfi olduğu gibi en iyi dinlenmedir."[57] Kalıcı sakatlıkların bile düşünülmemesi gerekiyordu, çünkü onun doğal mesleği devleti malüllük sigortası masraflarından muaf tutuyordu.[58]

İşgücünün belli guruplarını aşırı Taylorist çalışmaya zorlayan işbölümü ihtiyacı işçilerin sosyal sigortaya, özellikle de malüllük ve emeklilik fonlarına erişimleri bakımından tartışılmalıdır. Malüllük bakımından toplum mühendisliğinin arkasındaki mantık gayet basittir. Hiçbir insanın Taylorist hale getirilmiş işe sinir sistemine önemli bir tahribat olmadan on beş yaşından altmış beş yaşına kadar dayanamayacağı daha 1920'lerde belliydi. Onun için ya çocuk doğurma çağındaki kadınlar gibi işi kendiliğinden bırakan, ya da yabancı, özellikle de zorunlu işçiler gibi işsizlik yardımı olmadan işten atılabilecek bir işgücüne ihtiyaç vardı. Her halükârda, malüliyet baş göstermeden ya da doğrudan Taylorist çalışmayla ilişkilendirilmeden işçinin ayrılması gerekliydi.

Emeklilik maaşları durumunda mantık biraz daha karmaşıktı. Emekli maaşı ilk önce belli bir yüzdenin kesilip aynı miktarın işveren tarafından da ödendiği ücrete bağlıydı. O nedenle ücret ne kadar düşükse emekli maaşı da o kadar düşük, işverenin doğrudan tasarrufu da o kadar yüksekti. İkincisi bu, en az on beş olan çalışılan yıl sayısına bağlıydı. Kadınların bir kısmı, özellikle de yabancı işçiler bu sınır çizgisinin gerisinde kalıyorlardı. Üçüncüsü, emeklilik maaşı hayatın emeklilik fonlarına katkısı olan yıllarına bağlıydı. Genel olarak ilk yıllar en çok birikmiş faizi getiriyordu. Bir yetişkin için en yüksek olan ücret seviyesiyle birlikte yirmiyle kırk arasındaki yıllar ortalama bir erkek işçi için en verimli pirim yıllarıdır. Fakat bunlar ortalama bir kadının tam da

56) Aynı Eser., s. 395.

57) *AWI*, "Die Arbeitseinsatz," s. 400.

58) *AWI*, "Die Einsatzfähigkeit.

emek piyasasından çekilmesinin en muhtemel olduğu yıllardır. Toplum mühendisleri, ideal olanı, yani en ucuz montaj hattı proletaryasını oluşturmak için, örneğin zorunlu aile yılı yoluyla bu eğilimi güçlendirmeyi amaçlıyorlardı. Bu, çifte tasarrufa uzun vadede düşük (ya da hiç olmayan) emekli maaşlarına ve gerçek üretim maliyetleri için düşük ücretlere yol açıyordu.

Naziler'de Kadınların Ücretleri

Ücretler kadın işçiliğinin ana konusuydu. Kadınların ücretleri çalışma süreç ve yerlerinin yeniden yapılandırılmasında belirleyici bir faktördü. Bu değişiklikler aynı zamanda geleneksel "tanrı vergisi" cinsiyete göre işbölümü modellerini yok etmiş ve kadınların ücretlerinin ideolojik temelini aşındırmıştır. İşbölümünün, ideolojinin ve düşük ücretlerin birbirini desteklediği zahmetle kurulan yapı zaten I. Dünya Savaşı'nda erkek işlerinde kadınların kitlesel olarak istihdam edilmesiyle tamamen sarsılmıştı. Fakat rasyonelleşmenin yarattığı problemlerin çözülmesi kıyaslanmaz biçimde daha zordu. I. Dünya Savaşı sonrası terhisinde olduğu gibi kadınların kadın işlerine geri gönderilmesi yeterli değildi. Onun yerine tamamen yeni "yüksek" ve "alçak" işler ve işyerleri tasarlanmalı, sonra da bunlar "erkeğe" ve "kadına" ait olarak tanımlanmalıydı. Eski beceri ölçütlerinin artık geçerli olmadığı düşünülürse bu ezici bir işti. Kapitalizm tarihinde daha önce iş ve ücret hiyerarşilerinin tamamen keyfileşmesi ve ücret farklılıklarının mantıksızlaşması ender olarak bu kadar bariz hale gelmişti.

İşleri daha da karıştıracak şekilde, üretimdeki değişiklikler aynı fabrikada ve aynı üretim dalında bile değişken bir tempoda devam etti. Dar kafalı kâr için saldırışlarında işverenler yeni işyerlerine ve makinalara tutarlı bir işbölümü düşünmeden ilk önce bulabildikleri en ucuz işgücünü tayin ediyorlardı. Yeni genel ücret ilkelerinin saptanması daha da zordu, çünkü derhal bunlara karşı çıkılmaktaydı. İşçi sendikaları var olduğu sürece -Mayıs 1933'e kadar- bunlar tartışılmamıştı bile. Hükümet ve endüstri genel gelişmeden dolayı şaşkındı ve tek bir şeyden emindi: ücretlerin genel toplamı hiçbir koşul altında artmayacak ve üretim maliyetlerindeki işçilik maliyeti payı düşecekti. Daha başlangıçta yeniden dağıtılan ücret pastasının sağlıklarını tehdit eden gayri insani çalışma karşılığında ek bir motivasyona ve talâfiye gereksinimi olanlara daha büyük bir parça sunmayacağı açıktı. Sonunda nispeten geç de olsa olan

şey, ücretlilerin, siyasal güçlerine ya da diğer toplumsal ve teknik kaygılara göre ücretleri farklı çok sayıda guruba bölünmüş olmasıydı. Bu arada Naziler'in önündeki işler gerçekten muazzamdı. Sürtüşmesiz bir iş tayini sistemi bunun ideolojik nedenleri kadar gerekliydi. Çalışma hiyerarşisinin yeniden kurulmasının teknik-ideolojik araçlarının sağlanması için yeni iş değerlendirmesi kavramları bulunmalıydı. Karşılığında o da yeni işbölümüne uymak ve onu meşrulaştırmak zorundaydı.

Aslında gerçekten zor birçok meselede olduğu gibi Naziler hiçbir şey yapmadılar.[59] İktidarı aldıktan sonra 1932 ücretlerini dondurmaktan, böylece genel olarak kapitalizmin, özel olarak da rasyonelleşmenin üretmiş olduğu tüm yapısal mantıksızlıkları dondurmaktan daha iyi bir politikaları yoktu. Fakat dondurma örtüsü altında kapitalistler ne istediyseler yaptılar. İşsizlik devam ettiği sürece ücretleri daha da indirdiler, işçi eksikliği şiddetlendiğindeyse işçi çekmek için ücret tekliflerini arttırdılar. Bu, II. Dünya Savaşı'ndan bile önce ücret sistemini -ya da ondan geriye kalanı- tam bir hengâme içinde buraktı. Genç bir geçici yardımcı yıllardır şirkette olan nitelikli bir işçiden daha fazla kazanabiliyordu. Resmi ücret dondurmasını atlatmak için, örneğin tüm aileye kantinde öğle yemeği gibi yeni, fantastik ücret biçimleri türedi. Savaş sırasında ağır sanayi silahlanmanın fiyatını pratikte rejime dayatabildiğinde, kalan işgücünün çoğunu tüketim sanayinin ve tarımın zararına "yutmuştu." Ekonomik sistemin tam çöküşü -zirvesinde 7 milyon olan- dağılımını ve ücretlerini devletin dikte ettiği zorunlu işçi ithaliyle geciktirilmişti. Kadınların reel ücretleri beklenildiği gibi oluşmuştu. Kadınlarla erkekler arasındaki ortalama ücret farkı, kadınların ücretleri zaten baskı yapmaya az yer kalacak şekilde dibe yakın olduğundan sürmekte olan buhranda biraz azalmıştı. Erkeklerin ücretlerinin kadınlarınkinden daha hızlı artığı 1936 ekonomik yükselişinde fark yeniden genişlemişti.[60]

59) Ücretlerin yeniden oluşturulması teşebbüsü hakkında bkz. Siegel.

60) Kadın sanayi işçilerinin ücret artışlarıyla ilgili en önemli çalışmalar şunlardır: Kuramsal analizler: Hans Sperling, *Die ökonomischen Gründe für die Minderbezahlung der weiblichen Arbeitskraft* (Berlin, 1930):, Elisabeth Oehlandt, *Deutsche Industriearbeiterinnenlöhne 1928-1935. Hamburger Wirtschafts-und sozial-wissenschaftliche Schriften* 10(1937). İstatistiksel veri: Henry Braunwarth, *Die Spanne zwischen Männer und Frauenlöhnen* (Cologne, 1955); Gerhard Bry, *Wages in Germany 1871-1945*, National Bureau of Economic Research 68, General Series (Princeton, 1960). Ayrıca Angelika Meister, "Die deutsche Industriearbeiterin. Ein Beitrag zum Problem der Frauenerwerbsarbeit" (Jena, 1939)'daki bir bölüme bakınız.

Doğrudan somut gelişmeden çok daha ilginç -ve uzun vadede çok daha önemli- olan şey teknik aydınların üst kademelerindeki yeni bir ücret sistemiyle ilgili tartışmalar ve bunların model ve deneyleriydi. AWI'nın ücret problemiyle ilgili çok sayıdaki yayınlarında hep bir konu geçmişti: Geleneksel, beceri ve eğitim için ödenen ücret ilkesi tamamen kaldırılmak zorundaydı. Bunun yerini performans ilkesi almalıydı. Burada toplumsal uzmanlar Weimar Cumhuriyeti'nden gelen bir tartışmayı sürdürüyorlardı. Modern sanayide performans ilkesi ücretler için tek uygun kavram olarak görülüyordu. Çalışma ve verimlilik motivasyonu olarak bu sorgulanmamalı ve her şeyi kapsamalıydı. Kadınları da içermeliydi. İnsafsız performans ilkesi misyonları içersinde muhtemelen kadınların ücretlerini kuşatan sorunların dallanıp budaklanmasını görmezden gelmişlerdi. Tutarlı bir şekilde uygulandığında performans ilkesi cinsiyetlere karşı eşit olmalıydı. Kadınların ücretli çalışmalarının özgünlüğü ancak savaş yaklaştığında politik bir konu haline gelmişti. Halbûki ücret farkına eski sistemde olduğu kadar fena ihtiyaç vardı, çünkü çok önemli birkaç toplumsal işlev buna bağlıydı. Hem cinsiyete göre ücret farklılığı hem de beceriye dayalı ücret, sayesinde işgücünün belli bir tabakasının -nitelikli erkek işçilerin- bir zamanlar aile ücreti kazandıkları mekanizmalar olmuştu. Bir yandan AWI haklı olarak eski, erkeklerin kadınları desteklediği iddiasının cinsiyete göre ücret farklılıklarının açıklaması olarak giderek daha da kabul edilmez hale geldiğine işaret etmiştir. Fakat diğer yandan (erkeklerin) aile ücreti ve bunu güvenceye alan ekonomik mekanizmalar tamamen ortadan kaldırılamazdı. Her şeyden önce ırk ıslahı nedenleri vardı; neredeyse tüm parti önderliği kadınlara düşük ücretler ilkesinin arkasında sağlam şekilde duruyorlardı, çünkü kadınların öncelikli kaygısının sağlıklı bir aile yetiştirmek olduğu varsayılıyordu.[61] Ama bu onların işgücü tabakalaştırmalarının da temel önkoşuluydu. Belirtildiği gibi, büyük ölçüde kocanın desteklediği aile, ev ve çocuklar, hem iş türü için hem de dönemsel çalışma biçimi için kadın montaj hattı proletaryası kavramlarının bölünmez bir parçasıydı.

61) Aile ücretine birkaç alternatif Nazi döneminde özellikle nüfus uzmanları tarafından önerilmişti. Bunlar "aile sigortası" yoluyla (sosyal güvenlik sistemiyle kıyaslanabilir) devlet yardımlarından, en düşük maliyetli olduğu için başarılı olan evlenmemiş ücretlilerin yüksek vergilendirilmesine kadar gider. Bugün bu halâ kullanımdadır.

AWI "aile ücretiyle performans ilkesi arasındaki çelişkiyi" teorik olarak büyük populist hayallerinden birisiyle "çözdü": *tüm* işçilerin ortalama performansına uygun bir "temel biyolojik ücret" tavsiye etti. Bunun dört kişilik bir ailenin geçimini sağlayacağı varsayılıyordu. Bu, ücretlerde muazzam bir artış anlamına geliyordu. Onun için yalnızca "tam işçilere" -yani tam günlü, erkek, yetişkin Almanlar'a- ödenecekti. Genç işçilerin ücretleri vergiler ve zorunlu tasarruflarla indirilmeliydi. Evli kadınların indirimleri için açık bir direktif verilmemişti.[62] Her halükârda cinsiyete göre ücret farklılıkları kalacaktı. Sorun *ideolojik olarak* performans ilkesi terk edilmeden kavramın nasıl sunulacağıydı.

Kadınların düşük ücretlerinin nedeni olarak toplumsal ideoloji yetersiz kaldığı için, neden yine işin kendisine bağlanmalıydı. Ücret farklılığının devam etmesi için bu, iş türünden kaynaklanmalı ve onun sayesinde "kanıtlanmalı" idi. Fakat 1940 yılı, populist "yeni çalışma düzeni" rüyalarıyla oyalanacak zaman değildi. Ön cephede AWI'nın olduğu sosyal teknisyenler performans ücretleriyle bir solucan tenekesini açmışlardı. Kendilerinin muhtemelen rahatsız oldukları çevrelerden destek alıyorlardı. Meselâ, AWI'nın bir çeşit kız kardeş kurumu olan Alman Emek Cephesi Kadınlar Bürosu'nun kadın görevlileri ve eylemcileri performans ücretinin ücret adaleti, yani kadınlara eşit ücret getireceğine büyük umut bağlamışlardı. Eşit ücret, düşünülebilecek en kötü zamanda, eşit iş yalnızca Taylorist üretimde değil, geleneksel kalifiye işte de bir realite olduğunda, yine birdenbire kamusal bir konuydu. Fikrin ne kadar tehlikeli olduğu aşağıdaki örnekte gösterilmiştir: ana savaş üreticisi olan metal endüstrisi Çalışma Bakanlığı'ndan erkeklerin işini üstlenen kadınlara (erkeklerle) eşit ücret ödeme izni istemişti. Endüstri bunu kadın işçileri çekmek için istemişti ve kolaylıkla yapabilirdi. Fakat Emek Cephesi ve Çalışma Bakanlığı gibi performans ilkesinin savunucuları bile, bu nispeten sınırlı alanda dahi eşit işe eşit ücrete izin vermekten korktular. Çalışma Bakanlığı esas olarak iki sonuca karşı ikazda bulundu: birincisi, düşük ücretli kadın işlerinde kalan kadınlar mutlaka hoşnutsuz olacaklardı; ikincisi, düşük ücretli endüstrilerdeki -neredeyse hepsi öyleydi- erkeklerin, kadınların böylesine yüksek ücretlerine karşı isyan etmeleri daha da olasıydı. Bir ücret talebi çığı ye-

62) Bu problem AWI'nın ücret politikalarıyla ilgili birkaç yayınında ele alınmıştır. Bkz. AWI, "Zur Problematik einer Reichslohnordnung."

rinden kopacak ve tüm ulusal ücret hiyerarşisini gömecekti.[63] Bir başka deyişle, performans ilkesi ancak eşit işin artık mevcut olmadığı garanti edildiği zaman tespit edilebilirdi. İkilemden çıkışın tek yolu "eşit olmayan" iş yaratılmasıydı.

İşin gerçeği, eşit olmayan iş, ya da cinsiyete göre yeni bir işbölümü AWI'nın yayınlarında kadınların ücretleriyle ilgili olarak çıkan tüm sorun ve çelişkiler için her derde deva gibi bir hale geldi. Bunun ücret farklılığını ve aile ücretini koruyacağı, ideolojik bir açıklama sağlayacağı, gerçek eşit ücretlere karşı koruma sağlayacağı ve dengeleyici performans ücretiyle cinsiyete göre ücret farklılığının çözülmesi arasındaki ideolojik çelişkiyi çözeceği varsayılıyordu. Dar görüşlü ve direnen sanayicilere ucuz kadın emeği feda edilmeden performans ilkesinin kusursuz şekilde nasıl uygulanacağı AWI tarafından öğretildi. Büro işçileri örneği kullanılmıştı. On dokuzuncu yüzyılın sonundan beri erkek çalışanlar (*Angestellte*) ustaca bir görev dağılımı ve terfi şablonu sayesinde kadınları geride bırakmayı daima becermişlerdi. Şaşırtıcı başarı kazanmışlardı. Cinsiyetler arasındaki ortalama gelir farkı burada kol işçilerinden (*Arbeiter*) daha fazlaydı (halâ da öyledir).

Erkek ve kadın çalışanlar arasındaki maaş farkı kadın çalışanların daha iyi maaşlı konumlara terfi etmediği, ya da yalnızca istisnai hallerde ettiği gerçeğinin sonucudur. Ama bu sadece bunların çoğunun yerine getirdiği [getirmek zorunda olduğu] türden faaliyetler nedeniyledir. Performans değerlendirmesine göre onlar ancak düşük maaş sınıfına konulabilirler. Bu, performansın kendisinin farklı değerlendirildiği anlamına gelmez.[64]

İlke olarak bu model kol emeğine aktarılabilirdi: "Çoğu erkek mütevazı bir işten daha yukarı bir seviyeye yükselebilir. Oysa kadınlar basit işlerde kalır. Ömür boyu bir işte çalışmayıp evlendiklerinde işten ayrılırlar... O nedenle, ücretler için genel performans ilkeleri sorgusuz sualsiz uygulanabilir."[65] Çalışma uzmanları yönetime neredeyse rahatlatıcı sözlerle teminat veriyorlardı: "Eğer kadınların ücretleri gelecekte düşük olmaya devam edecekse... bu, kadınların özellikle kadın işleri dışında genellikle becerisiz ya da yarı-becerili işleri tercih ettikleri içindir."[66]

63) Winkler, *Frauenarbeit*, s. 75.

64) AWI, "Das Problem der Arbeiter und Angestellten." *Jahrbuch* 1940/41, Böl. 1, s. 297.

65) Aynı eser.

66) AWI, "Zur Problematik," s. 184.

Oysa uzmanlar yalnızca cinsiyete göre işbölümünün nasıl tesis edileceğiyle ilgili pratik tabirle bir parça tavsiye sunuyorlardı: tekrar eden, tekdüze, aşırı bölünmüş iş tanım olarak kadınlar içindi. Bu, görmüş olduğumuz gibi silâh endüstrileri için yetersizdi. Ama Taylorist ve yarı-becerili işler için bile yeterince özgün değildi. Becerili işler kıtlaştığı ve terfi yolları yeterli sayıda sağlanamadığı için, sonuçta orada erkekler de istihdam edilmek zorundaydı. Uzmanların sessizliğinin daha derin sebepleri vardı. Onlar kendi ücret modellerini inşa etmekte takılı kalmışlardı. Bunun biraz daha ayrıntılı şekilde açıklanması gerekmektedir.

Performans ilkesinin ekonomik esası rasyonelleşmenin, özellikle de Taylorizmin ve Fordizmin (standartlaştırılmış çalışma süreçleri) görevlerle işleri eşitlemesiydi. Ücret farklılığının ve hiyerarşisinin temeli olarak kalacak olan şey basitçe zaman birimi başına üretimdi. Fakat düzgün bir üretim akışının sürdürümesi için bu özellikle çok dar sınırlar içinde kalmalıydı. Ücret farklılığının sağlanması için performansta minik farklılıklar bulunması ve gerekliyse oluşturulması zorunluydu. İş süreçleri içersinde bunlar ancak becerili ve yarı-becerili, örneğin beşe karşılık elli farklı hareketin gerektiği işlerde bulunabilirdi. Orada bile karmaşıklık azalmaya devam ediyordu. İkincisi, AWI'nın belirttiği gibi, ölçü kavramları bir işten diğerine aynı ya da kıyaslanabilir ve mümkünse "emekçide adalet hissinin uyandırılması için" niceliksel olmalıydı. Böylece psiko-fiziksel insan aygıtının kendi içersinde, hıza karşılık fiziksel dayanıklılık, hızlı tepkiye karşılık sürekli dikkat, gereken enerjinin verimi vb. gibi ölçüm kavramları bulunmak zorundaydı. Burada, kadın montaj hattı proletaryası için gösterilen ideolojik nedene paralel ve onunla ilişkili "biyolojikleştirmeye," yani işyerinin dış çalışma koşullarının ve icaplarının özümsenmesine yönelik bir eğilim keşfediyoruz. Psiko-fiziksel kavramların çoğu üzerinde Weimar Cumhuriyeti çalışma uzmanları tarafından zaten durulmuştu, ancak bunların bütünleştirilmiş bir ücret değerlendirmesi şeması içersine sokulmasına, en azından açıkça teşebbüs edilmemişti. Bütünleştirilmiş ücret değerlendirmesi şemaları sunulması Nazi uzmanlarına, daha doğrusu (çoğu görevlerinde kaldığı için) Nazi dönemindeki çalışma uzmanlarına düşmüştü.

İki sorundan bahsedilmemişti. Birincisi, en farklılaştırılmış psiko-fiziksel iş değerlendirmesi kataloğundan bile ücret hiyerarşisinin otomatik şekilde çıkmayacağıdır. O nedenle farklı psiko-fiziksel performanslara bir "değer" eklenmeliydi (teknik dille "ağırlık verilmeliydi"). Sü-

rekli dikkatin mi yoksa hızlı tepkinin mi, tekdüzeliğe dayanmanın mı yoksa karar vermenin mi daha değerli -yani daha yüksek ücretli- olduğu, AWI'nın doğru şekilde belirttiği gibi, esasında politik bir sorudur. İkincisi, en mükemmel yeni ücret hiyerarşisi bile kendi başına ırk, cinsiyet ve yaşa göre bir işbölümü ortaya çıkaramazdı. Tersine, yeni ücret kıstasları insan bedeninden türemek zorunda olduğuna göre, henüz yıpranmamış gençler tecrübeli aile babalarından daha fazla kazanacaklardı. Bu zaten 1920'lerde sendikaların önemli bir kaygısı olmuştu. Psiko-fiziksel aygıt da tüm insanlarda, özellikle Tayloristleştirilmiş çalışmanın istediği seviyede az çok eşit olduğuna göre, birçok kadın ve yabancı *tüm* seviyelerde, yeni bir ücret hiyerarşisinin en tepesinde bile ortaya çıkabilirdi. Karşılığında bu, ücret hiyerarşisine rağmen kadınlar için ortalama olarak eşit ücretlerle sonuçlanabilirdi.

AWI meseleyi oldukça açık şekilde ortaya koymuştu:

> cinsiyet, yaş ve aile durumuna göre ücret farklılıkları işin kendisinden kaynaklanamaz; çalışma sahası dışındaki bir değer sisteminden, toplum ve toplumsal politikadan kaynaklanmalıdır. . . Kadınların ya da gençlerin eşit iş ve eşit performansa karşılık aynı ya da daha az kazanmaları gerekip gerekmediğine. . . ancak halkın duygularıyla karar verilebilir, istatistik [çalışma performansı] kıyaslamalarıyla değil.[67]

Kadınlar ve diğer istenmeyen kişilerin yeni ücret hiyerarşisinin orta ve üst seviyelerine erişimleri basit bir resmi kararnameyle engellenebilirdi. (Bu geçici önlem kamu hizmetindeki kadınlara uygulanmış, ama gördüğümüz gibi çok fazla istenmeyen sonuçları olmuştu.) Fakat böylesine ilkel bir usül başarı ücret hiyerarşisinin -önemli amaçlarından birisi olan- teşvik değerini düşürür, böylece tüm bilimsel girişimi beyhudeliğe ve kamunun alay konusu olmaya mahkûm ederdi.

Böylece tüm yeni ücret sistemi kurulma süreci -iş değerlendirme ya da psiko-fiziksel performans kategorilerinin belirlenmesi, bunlara ağırlık verilmesi, eşit değerli guruplar içine konulması, sonunda bir hiyerarşinin ortaya çıkarılması- sosyo-politik bir köşeye sıkışmış olarak kaldı. Bu, dairenin karelere bölünmesi gibiydi: değerlendirmeden işgücünün hangi sosyal guruplarının en çok, hangilerinin en az yararlanacağı-

67) AWI " Die politische Aufgabe der Lohnordnung," *Jahrbuch* 1940/41 Böl. 1, s. 175.

nı bilinmeden, hiçbir iş değerlendirmesi ya da psiko-fiziksel performans kategorisine değer verilemiyordu.

Bariz ırkçılığı ve cinsiyet ayrımcılığıyla Nasyonal Sosyalizm sosyal teknisyenlerin daireyi karelere bölmelerinde yardımcı oldu. Sadece birisinin arabayı atların önüne koyması gerekiyordu: daha düşük "biyolojik değerde" olduğu söylenen bazı "düşük" kişilerin bazı işyerlerine ve işlere konulmasıyla, neticede işyerlerine ve işlere "düşük" ve "düşük değerli" etiketi yapıştırılabilirdi. Ya da ekonomi terimleriyle söylenirse, düşük ücretli kişilerin -geleneksel olarak kadınların ve fiziksel zorlamayla yabancı işçilerin- bazı istenmeyen ve tehlikeli işlere zorlanmasıyla bu işlerin ücret seviyeleri otomatik olarak belirlenebilirdi.

AWI uzmanları bir yandan kadınların, onları yaratmak anlamına gelse de, Taylorist işyerlerine ait olduklarında ısrar ederken, diğer taraftan insancıl bir Alman Rasyonelliği için mücadele etmeleri çelişkisini bu açıklamaktadır. Zorunlu işçileri milliyetlerine göre ayıran anlamsız derecede küçük ırk-ücret farklılıkları bile bu şekilde belli bir mantığa sahip olmaktadır. Bunun gibi kılı kırk yaran ayrımlar yalnızca nefret ve önyargıdan kaynaklanmamıştır; bürokratik beyinlerden gelmiştir. Fransa ya da Belçika gibi sanayi ülkelerinden çoğunlukla Alman sanayicilerin umutsuzca aradıkları en deneyimli sanayi işçileri getirilmişken, Polonya ve Rusya'dan kırsal erkek ve kadın halk kitleleri getirilmiştir. Böylece farklı ulusların ne tip işyerlerine yollanacakları genelde tahmin edilebilirdi. Asgari geçimin altında olan "tazminleri," fark yalnızca birkaç kuruş bile olsa Almanların (istenilen) ücret hiyerarşisini yansıtmak zorundaydı! Bu perspektiften bakıldığında AWI'nın kuramsal gerekçelendirmesi ürpertici bir gerçekçilik kazanmaktadır: ücretler artık genişletilmiş emek gücüne ya da çalışma performansına ödeme yapılmasını temsil etmeyecekti. Onun yerine "Alman toplumu içersinde çalışan bir yurttaşın değerinin ifadesi" idi.[68]

İşbölümü ve dağılımının gerekirse zorla çözülebileceği varsayımıyla, çalışma uzmanları ideolojik üretimin bir sonraki adımına ilerleyebilirlerdi. 1940'da AWI, önemli ölçüde objektif bir "tüm işçiler için tektip kıstas kullanılan kademe düzeni" olduğu iddia edilen "İş Değerlendirme Sistemi"ni teslim etti.[69] Tektip kıstasa rağmen montaj hattı çalışma-

68) AWI, "Politische Maßstäbe der Lohnbildung," *Jahrbuch* 1937, s. 22.

69) *AWI*, "Entwicklung und Begründung eines Systems der Arbeitsbewertung," *Jahrbuch* 1940/41, Böl 1, s. 220. Böyle bir sistemin gelişimini kolaylaştıran politik geri plan kadınların ücretleriyle si-

sının o ölçekte çok düşük bir değer kazanması şaşırtıcı değildir. AWI, her şeyin "dikkatli bir kıstas seçim ve sınamasına" bağlı olduğunu belirtiyordu. Örneğin, dört ana değerlendirme kıstasından yalnızca birisi, kendine has bir yük olan son derece ayrıntılı ve tekdüze çalışmayı, yani "dayanıklılık" ve "sorumluluk" şeklinde daha da bölünen "stresi" açıkça ele almıştı. Konveyör kayışındaki bir kadın dayanıklıkta nispeten yüksek bir puan (4 üzerinden 3) alabiliyor, ama diğer işlere göre düşük sorumluluk yüzünden yine de bu avantajı kaybediyordu.[70]

AWI sistemi Üçüncü Reich'da uygulanmamıştır. Yine de bu Nazi uzmanlığı, II. Dünya Savaşı'ndan hemen sonra birçok sanayide bilimsel iş değerlendirmelerinin ve buna karşılık gelen ücret baremlerinin oluşturulmasına katkıda bulunmuştur. Bunlar, henüz örgütlerini yeniden kurma sürecinde olan sendikaların büyük bir direnişi olmadan işverenler tarafından sıkıştırılmıştır. Montaj hattı işinin bilimsel olarak değerlendirilmesiyle öncü bir görev başarılmıştı. Bu işin muhtevası ve sonuçları hakkında, Weimar Cumhuriyeti'nin bitimindeki yaygın ve bol eleştiriler artık yatışmıştı. Uzmanlar işi "kadına ait, onun için de kolay" ya da tersi şeklinde tanımlamayı başarmışlardı. Bu işin ücret kategorileri bugün halâ bu şekilde tanımlanmaktadır.

Sonuç: Hitler'in Yedek Ordusundan Psiko-Eğitimli Anneye

Çifte yükün ekonomik olarak verimli kullanımı -emek piyasasını düzenleyecek annelik, montaj hattı işçileri için dinlence olacak ev işi, anlamsız çalışmanın yerine geçecek anlamlı bir aile yaşamı- tam etkisini ancak 1945 sonrasında gösterebilmiştir. 1960'larda araştırmacılar daha düşük niteliklere ve iş fırsatlarına sahip kadınların aileye daha fazla yönelik olduklarını ve genç kadın montaj hattı işçilerinin mesleki değişik-

---

lah sanayinin hızlı büyümesi nedeniyle ücret seviyelerinin genel bozulmasıyla olduğu kadar ilgili değildi. Bu öncelikle işçi eksikliğine bağlı ücret artışları yüzünden ortaya çıkmıştı. Bkz. Siegel. 1942'de demir ve metal ücret sınıflandırması kataloğu bu sanayi sektörlerinden bazılarına getirilmiştir. Bunu AWI ve Çalışma Bakanlığı sanayici örgütüyle birlikte tasarlamıştır. Bu, verimlilik değerlendirmelerine dayalı bir ücret sistemi oluşturulmasısı için ilk teşebbüstü. AWI verimlilik ölçüm sisteminin savaş sonrası dönemde ne kadar etki yaptığını söyleyemem.

70) Aynı eser., s. 239. Bilimsel verimlilik analizinde gizli cinsiyet ayrımının kesin bir incelemesi cinsiyet ayrımının ücretlere nasıl yansıdığı hakkında somut verilere dayanmak zorundaydı ki bu AWI'sistemi için mevcut değildir. Benzer türden çağdaş sistemlerin eleştirel bir feminist değerlendirmesi de henüz yoktur.

lik umutlarının azaldığı her yıl evlenmeye daha fazla meyilli olduklarını bulmuşlardır. Bu, Nazi teknokratlarının planlarının işlediği anlamına gelmektedir. Tekdüze çalışma yüzünden evlenmeye itilen, çekirdek ailenin darlığı, buna bağımlılık ve ekonomik ihtiyaç yüzünden emek piyasasına dönen kadınlar tam sosyal güvence koruması hakkını asla kazanamayacak olan istenilen montaj hattı proletaryasını sağlamışlardır.[71]

İdeoloji ve "kadınların rolü" imajı da modernleşmişti. O artık hem anneliği hem de bir meslek fikrini kuşatmaktaydı. Ekonomik duruma bağlı olarak biri ya da diğeri daha güçlü vurgu elde etti: bir askerin savaş için elbombası üreten annesinden, 1950'lerin yeniden inşasının verimli bir ortağı ve modern annesine, 1960 ve 1970'lerin akıllı ve saldırgan kariyer kadınına, sonunda da bugünün, kendisini tamamen aşırı çalışan kocasının ve sinirli çocuklarının duygusal gereksinimlerine adamak üzere gerilimli emek piyasasından çekilen psikolojik eğitimli annesine. Böylece, eğer bu bazı kuramcılarının en azından ima ettikleri gibi özgürlük, eşitlik, refah ve demokrasiye giden yarı-otomatik bir yol olmaktan çok, işçilerin etkin biçimde sömürülmesi anlamına geliyorsa, Nazi döneminin çalışan kadınlar üzerinde mutlak şekilde modernleştirici bir etkisi olmuştur.

Marx sanayi kapitalizminin işi dengelemeye ve eşitlemeye yönelik bir eğilimi olduğunu kabul etmişti. Fakat sistem bu çelişkiyi, gelişimini bilinçli şekilde teşvik etmek ya da hoşgörmek yerine, bir yük olarak taşımaktadır. Onun yerine kapitalist üretim bunun sürmesini, ekonomik ve politik sistemlerinin güvenliğiyse işgücünün farklılaştırılmasını ve hiyerarşikleştirilmesini gerektirmektedir. Fakat kapitalist üretim tutarlı hiyerarşileri ve uyumlu sömürülebilir parya guruplarını kendiliğinden üretemez. Yine de iyi organize olmuş ve merkezileşmiş işçi sendikaları olan tam gelişmiş bir kapitalist sistemde tutarlılık ve uyum gereklidir; öbür türlü hiyerarşiler etkin olamazdı. O nedenle geleneksel eski hiyerarşi modelleri, toplumun tümündeki tutarlı ırk ve diğer önyargı kalıpları ve/veya devlet bürokrasisinin yardımı gereklidir. Cinsiyete göre işbölümü gelişmeleri bunun kanıtını açık şekilde vermektedir.[72]

---

71) E. Pfeil, *Die Berufstätigkeit von Müttern* (Tübingen, 1961); Elfriede Höhn, *Das berufliche Fortkommen der Frau* (Bad Harzburg/Frankfurt/M., 1964). Bu çalışmalar SOFI/RKW, *Frauenarbeit und technischer Wandel* (Göttingen, 1973)'te eleştirilmiştir.

Yine de soru yerine kalmaktadır: Alman kapitalizmi faşist rejimin yardımı olmadan rasyonelleşme sorunlarıyla neden başa çıkamamıştı? Buna tarihsel ortamın dışında cevap verilemez. Almanya'ya özgü bütün tarihsel, kültürel ve ekonomik faktörler hesaba katılmalıdır. Bunlar ekonomiye, bir şekli kapsamlı sosyal güvenlik sistemi olan, eski devlet müdahalesi geleneğini; ucuz hammadde ve emek [sağlamak] için (I. Dünya Savaşı kayıpları yüzünden) sömürgelerin olmayışını; sömürülebilir azınlıkların ya da "iç sömürgelerin" olmayışını içermektedir. Bütün bu faktörler Nazi biyolojiciliğinin kapitalist kârın hizmetine konulması için birleşmişti. Buna ek olarak Nazi yaklaşımı ve örgütlenmesi emek hareketini zorla ezme isteyişiyle diğer partilere göre avantaja sahipti. 1930'lar krizinin neden olduğu umutsuzluk Naziler'e planlarını gerçekleştirme fırsatını vermiştir.

72) Ute Gerhard, *Verhältnisse und Verhinderungen. Frauenarbeit, Familie und Rechte der Frauen im 19. Jahrhundert* (Frankfurt/M, 1978) s. 52. On dokuzuncu yüzyıldaki iş fırsatlarıyla ilgili olarak Gerhard, bu alanda kadınlara yapılan haksızlıkların ancak çeşitli hukuksal ayrımların ve aileyle ilgili hâkim ideolojilerin sonucu olarak anlaşılabileceği neticesine varmıştır.

Nazi Almanyası'nda Irkçılık ve Cinsiyet Ayrımı: Annelik, Zorunlu Kısırlaştırma ve Devlet

Gisela Bock

Eğer Annemarie Tröger, Nazi Almanyası'ndaki elastik, hatta ikiyüzlü kadınlık ideolojisini meydana çıkardıysa, Gisela Bock da aynı amaçlar -toplumsal kontrol, toplumsal uyum ve artan sayıdaki "istenmeyenlerin" sosyal güvenlik sisteminde kalmalarının masrafından kurtulmak- için giderek katılaşan ırkçılık ideolojisini sergilemektedir. Nazi devleti "iyi cins" Ari kadınlara uygun kısmet olarak annelik ve ev işlerini övüp, maddi bakımdan da desteklerken, ekonomik olarak "uygun olmayanlar" ve ırk ve ahlâk bakımından "sapkınlar" için kısırlaştırma ve zorunlu çalışmayı dayatmıştır. Sırf kısırlaştırılma korkusu kabul edilebilir davranışı zorlamıştır. Dahası "değerli" ve "değersiz" hayat hiyerarşisi ötenazinin, sonunda da imhanın gerekçesi olarak kullanılmıştır. Diğer taraftan, ırk, ahlâk, ekonomik ve politik olarak kabul edilebir guruplar için "aile yanlısı" önlemler de farklı şekillerde de olsa kadınlara baskı yapmıştır. Kadınların kendi bedenleri üzerindeki kontrollerini reddeden ırk ıslahı ve cinsiyet ayrımı ilk kez sınıfsal politikalarda kullanılmıştır. Bunlar Yahudiler'in ve Alman olmayanların kitlesel katliam habercisiydiler.

Bu yazı, *Signs: Journal of Women in Culture and Society* 8, no. 3 (1983)'te çıkan denemenin değiştirilmiş bir uyarlamasıdır.

"Yabancı Irklar" ve "Diğer Cins"

Bu makale, Almanya'daki Nasyonal Sosyalizm hâkimiyeti altındaki kadınların yaşamlarının geniş çapta araştırılmadan kalmış bazı özelliklerini sunarak ırkçılıkla cinsiyet ayrımcılığı arasındaki karmaşık bağlantılarla ilgili daha büyük soruları ele almaktadır. Konuyu bitirmek, hatta tüm yönlerine değinmek haddinde değildir. Onun yerine buna, kadınların yaşamının devlet politikasıyla etkilenen bir kısmı -üreme ya da söylemeyi tercih ettiğim şekilde kadınların ücretsiz ev işlerinin üreme yönü- açısından yaklaşmaktadır. Bu, iki sebeple katkıdan fazla birşey olamaz. Birincisi, Almanya'nın o dönemindeki ırkçılığın ele alınması milyonlarca kadın ve erkeğin görülmemiş kitlesel katliamının göz önünde bulundurulmasını gerektirmektedir ki, bu tek bir makalenin kapsamı dışındadır. İkincisi bu analiz bir ilk yaklaşımdır, çünkü ne ırk, ne cinsiyet, ne ırkçılık ne de cinsiyet ayrımı -hatta bunların birbirleriyle bağlantısı -Alman toplumsal tarih yazımının merkezi bir konusu olmuştur.[1] Tarihçiler modern Almanya'daki kadınları ele aldıklarında genelde kadınlara karşı ırkçılığı ya da ırk ayrımını düşünmezken,[2] Yahudi karşıtı ırkçılığı ve Holocaust'u ele alan edebiyatta genellikle ne kadınların özel durumunu ne de ilâve cinsiyet ayrımı faktörünü göz önünde bulundurur.

Irkçı geleneğin, o zaman ve şimdi "kadın alanı" olarak düşünülen faaliyetlerle -yani çocuk doğurma ve büyütmeyle- ilgili olma derecesi de anlaşılmış değildir. Belki, kadınların ve onların aile içerisindeki çalışmalarının tarihinin (çoğu erkek) tarihçiler ve kuramcılar için konu olmaması yüzünden bu ırkçı geleneğin büyük bir kısmının görünmez kaldığını bile iddia edebiliriz.[3]

---

1) Almanya'da 1960'tan beri daha ilerici yeni bir toplumsal tarihçi nesli, ırkçılığı sadece bir ideoloji, uygulamasını az çok ekonomik/politik olarak "rasyonel" ya da irrasyonel" sık sık da "politik" ya da "ekonomik" daha önemli gelişmelerin uzantısı olarak sunmak eğiliminde olmuştur. Örn. bkz. Peter M. Kaiser, "Monopolprofit und Massenmord im Faschismus: Zur ökonomischen Funktion der Konzentrationslager im faschistischen Deutschland," *Blätter für deutsche und internationale Politik* 5 (1975): 552-77.

2) Ender bir istisna: Marion A. Kaplan, *The Jewish Feminist Movement in Germany: The Campaigns of the Jüdischer Frauenbun, 1904-1938* (Westport, Conn.: Greenwood Press, 1979).

3) Yine de kadın tarihçilerin kadın tarihi üzerine üç konferansı gerçekleşmiştir: "Weimar Cumhuriyeti'nde ve Nasyonal Sozialyzm altında kadınlar," Berlin, 1979; "Muttersein und Mutterideologie in der bürgerlichen Gesellschaft," Bremen, 1980; ve "Frauengeschicte," Bielefeld, 1981. Sonuncusunun atelyelerinden bazıları *Beiträge zur Feministischen Theorie und Praxis* 5 (Nisan 1981)'de

Annelik ve zorunlu kısırlaştırma konusunun tartışma merkezi yapılması, odak noktasını kapsamlı bir literatüre sahip olduğumuz Yahudi karşıtı ırkçılık üzerine, ırkçılığın bir başka biçimi olan öjeni ya da Nazi rejimi öncesi ve sırasında, ayrıca Anglosakson literatüründe ırk sağlığı denilen şeye getirdiği kadar getirmez.[4] Bu, Nazi rejimi boyunca nüfus politikasının esası haline gelen az çok popüler, az çok bilimsel geniş bir alanı kapsamaktadır.

Açık ama yine de araştırılmamış olan ırk nedeniyle eziyet edilenlerin en az yarısının kadın olduğu gerçeğinin ötesinde, kadın tarihçilerinin ırkçılığın "bilimsel" ya da öjenik biçimine olan ilgilerinin daha iyi nedenleri vardır. Kadınlar "ırkın anneleri" olarak selâmlanmış ya da tam tersine "ırk yozlaşması" suçluları olarak kötülenmiş oldukları için, on dokuzuncu yüzyılın sonundan beri ırk sağlığı söylemi kadınları diğer sosyal ya da siyasal teorilerden daha fazla ele almıştır. Zamanında yapılan ırk sağlığı tanımları da bunu, örneğin "üreme sağlığı" (*Fortpflanzungshygiene*) şeklinde tanımlayarak bu alanla kadın tarihi arasındaki bilinçli bazı bağlantıları ortaya çıkarmıştır.[5] Aslında biz öjenik ırkçılığın bilimsel ve sözde-bilimsel üstyapısının çoğunun, özellikle kalıtımsal karakter özellikleri mitolojisinin, kadınların ağır bastığı "doğal" ya da "biyolojik" olduğu varsayılan, önceden "özel" olan alanlarla -beden, cinsellik, üreme, eğitim- ilgili olduğunu düşünebiliriz.[6]

---

belgelenmiştir. Bu şekilde, kadın tarihi son yıllarda bunu ve benzer temaları araştırmaktadır, ama daha yapılacak çok iş vardır ve birçok soru henüz tatarlı şekilde yanıtlanamamaktadır.

4) Amerikan ve uluslararası öjeni hareketinin iyi bir incelemesi Allan Chase, *The Legacy of Malthus: The Social Costs of the New Scientific Racism* (New York: Knopf, 1977). Bu yüzyılın başında uzmanlar arasında öjeni" ve "ırk sağlığı" arasındaki farklar hakkında tartışma olsa bile, ben bu terimleri Chase'in yaptığı gibi birbirinin yerine kullanmaktayım, çünkü bu makalede ele alınan konunun bunu yapmamı gerektirdiğine inanıyorum. Bu tartışmayla ilgili olarak bkz. Georg Lilienthal, "Rassenhygiene im Dritten Reich: Krise und Wende," *Medizinhistorisches Journal* 14 (1979): 114-34.

5) Bkz. Alfred Grotjahn , *Geburten-Rückgang und Geburten-Regelung im Lichte der individuellen und der sozialen Hygiene* (Berlin ve Coblenz, 1914; 2. baskı, 1921), s. 153 ve "Öjeni ve Irk Sağlığına Hizmet Eden Doğum Yönetmeliği" bölümü; ve Agnes Bluhm, *Die rassenhygienischen Aufgaben des weiblichen Arztes: Schriften zur Erblehre und Rassenhygiene* (Berlin: Metzner, 1936), özellikle "En Geniş Anlamıyla Irk Sürecinde Kadının Rolü" bölümü.

6) İyi örnekleri Grotjahn'ın klasik ve etkili kitapları *Geburten-Rückgang* (1914) ve *Die Hygiene der menschlichen Fortpflanzung* (Berlin ve Viyana: Urban ve Schwarzenburg, 1926); Erwin Baur, Eugen Fischer, ve Fritz Lenz, *Grundriss der menschlichen Erblichkeitslehre und Rassenhygiene*, Cilt 2, *Menschliche Auslese und Rassenhygiene* (Münih: Lehmann, 1921). Bu ciltlerin ilginç şekilde farklı birçok uyarlaması vardır. Ben Cilt 1 (1936) ve Cilt 2'yi (1931) kullandım. Yarı-bilimsel karakter özellikleri kuramı için örn. bkz. Chase, bölüm 8.

Üçüncü neden olarak öjeni ve genelde ırkçılık kadın tarihi için önemlidir. Kısmen Naziliğin sonucu olan uzun bir kesintiden sonra, Almanya'da kadınların tarihine olan ilgi geçen on yılda canlanmıştır. Fakat bu ilgi neredeyse tamamen, kadınların çalışmaları ücretsiz olan eş, anne ve ev kadını şeklindeki "tabii" kaderlerinin altını çizen norm ve geleneklerin tarihsel yeniden inşası ve eleştirisi üzerine odaklanmıştır. Bakış açısı bu olanlar Nasyonal Sosyalizmi kadınların anne ve ev kadını şeklindeki "geleneksel" rolüne olan inancın ya zirvesi ya da buna gerici bir dönüş şeklinde görürler; ev kadınlığı ve ev işleri kadınlara tayin edilen geri, modernlik öncesi ya da kapitalizm öncesi "rol" içerisindeki esas faktörler haline gelir.[7]

O nedenle çoğu tarihçi Nazi rejiminde kadının sadece mümkün olduğunca çok çocuk doğurmak ve yetiştirmek zorunda olan anne sayıldığını ve bu Nazi feminizm karşıtlığının kadınları çocuk yetiştirici, ev kadını ve anne olarak teşvik etmek, korumak hatta finanse etmek eğiliminde olduğunu kabul ediyor görünmektedir. Geniş ölçüde inanılan bu fikrin çeşitli yönlerine, ama özellikle de ırkçılığı reddedişine karşı çıkmak gerekiyor gibidir.[8] Nazi politikaları hakkındaki basılmış ya da arşivlenmiş kaynaklar, Hitler'in yazılarından pasajlar ve Tarım Bakanı

---

7) Bu görüşün, evişlerini, ev dışı istihdamdan daha az modern ve daha az kapitalist olmayan şekilde tahlil eden bir ilk eleştirisi için bkz. Gisela Bock ve Barbara Duden, "Arbeit aus Liebe-Liebe als Arbeit: Zur Entstehung der Hausarbeit im Kapitalismus," *Frauen und Wissenschaft: Beiträge zur Berliner Sommeruniversität für Frauen, Juli 1976* (Berlin: Courage Verlag, 1977), s. 118-99. Bunun bazı kısımları *From Feminism to Liberation*, ed. Edith Hoshina Altbach, (Cambridge, Mass.: Schenkman, 1980), 153-92'de "Labor of Love-Love as Labor" şeklinde tercüme edilmiştir.

8) Dörte Winkler, *Frauenarbeit im "Dritten Reich"* (Hamburg, Hoffmann und Campe, 1977), s. 42-65 Nazizm altında alt ve orta-sınıf kadınlarının istihdamının azaltılmadığını göstererek bu resmi değiştirmiştir. Bu, çeşitli yazarlar tarafından Frauengruppe Faschismusforschung, *Mutterkrauz und Arbeitsbuch: Zur Geschicte der Frauen in der Weimarer Republik und im Nationalsozialismus* (Frankfurt a.M.: Fischer, 1981) antolojisinde onaylanmıştır. Leila J. Rupp, *MobilizingWomen for War: German and American Propaganda, 1939-1945* (Princeton: Princeton University Press 1978), s. 11-50 mevcut Nazi kadın görüşünü değiştirmiştir. Bu, genellikle varsayılandan daha çeşitli olup sadece evi ve evişlerini değil, çalışmak dahil devlet ve "ırk" için her "kadın fedakârlığını" vurguluyordu. Ayrıca bkz. Leila J. Rupp, "Mother of the *Volk*: The Image of Women in Nazi Ideology," *Signs: Journal of Women in Culture and Society 3*, No. 2 (Kış 1977): 362-79. Irkçılığa ilişkin olarak "Frauen und ihre Arbeit im Nationalsozialismus," *Frauen in der Geschicte*, Annette Kuhn Gerhard Schneider (Duesseldorf: Schwann Verlag, 1979), s. 113-49; ve "'Zum Wohle des Volkskörpers': Abtreibung und Sterilisation unterm Nationalsozialismus," *Journal für Geschichte* 2 (Kasım 1980): 58-65'te resmi değiştirmeye çalıştım..

Walter Darré'in yetiştirme kavramları gibi sıksık alıntı yapılan kaynaklarla devlet ve parti hiyerarşisinin alt seviyelerinden kalan belgeler[9] Naziler'in hiçbir şekilde sadece çocuk doğuran kadın sayısını arttırmakla ilgilenmediklerini açıkça göstermektedir. Esas caydırıcıları kısırlaştırma olan onlar, yalnızca birçok kadını çocuk doğurup büyütmekten -erkekleri de buna neden olmaktan- alıkoymaya kararlıydılar. Erişilebilir literatürün bu kadınları hiç dikkate almadığı doğru değildir. Yine de en fazla "Ariliğin," "ırk ve kalıtım olarak saflığın" inkârı şeklinde tırnak işareti ve parantez içerisinde kısaca ima edilmişlerdir; "Nazi toplumunda kadınlar" ile ilgili genel neticeler çoğunlukla onları daha da görmezden gelmektedir.[10]

Yeni bir bakış açısının istenildiği belli olsa da, Holocaust'un tarihsel tekilliği ve model inşa edilmeden önce daha fazla araştırılması ihtiyacı, Nazilikte ve diğer tarihsel koşullar altında ırkçılıkla cinsiyet ayrımının etkileşimini kıyaslayabileceğimiz boyutu hak etmektedir.[11] Yine de birincisi, bu yüzyılın ilk yarısındaki öjeni hareketlerinin hem bugünkü uluslararası nüfus politikasıyla hem de yeni sosyo-biyolojik "biyokratlar" ile uluslararası biçimde kıyaslanması;[12] ikincisi de, Birleşik Devlet-

9) Clifford R. Lovin, "*Blut und Boden*: The Ideological Basis of the Nazi Agricultural Program," *Journal of the History of Ideas* 28 (1967): 279-88, özellikle 286.

10) Hans Peter Bleuel, *Das saubere Reich: Theorie und Praxis des sittlichen Lebens im Dritten Reich* (Bern-Münih-Viyana: Scherz, 1972), s. 273.; Jill Stephenson, *Women in Nazi Society* (Londra: Croom Helm, 1975), s. 64, 69, 197.

11) Açıktır ki, sadece ya da eşeş olarak etnik kadın işgücü katılımına dayanan yaklaşımlar üreme konusu için yararlı değildir: örn. Diane K. Lewis, "A Response to Inequality: Black Women, Racism and Sexizm." *Signs* 3, No. 2 (Kış 1977): 339-61.

12) Yeni sosyolojinin bir eleştirisi için bkz. Ruth Hubbard, Mary Sue Henifin, ve Barbara Fried *Women Look at Biology Looking at Women: A Collection of Feminist Critiques* (Cambridge, Mass.: Schenkman, 1979); Chandler Davis, "La sociobiologie et son explication de l'humanité," *Annales*, E.S.C. 36 (Temmuz-Ağustos 1981):531-71. Daha eski öjeniğin uluslararası boyutu için bk. Chase, *Legacy of Malthus*; Loren R. Graham, "Science and Values: The Eugenics Movement in Germany and Russia in the 1920's." *American Historical Review* 82 (1977):1133-64 G. R. Searle, *Eugenics and Politics in Britain, 1900-1914* (Leyden: Nordhoff International, 1976); ve Anna Davin, "Imperialism and Motherhood" *History Workshop* (1978): 10-65. Faşist İtalya'da ırk sağlığının tutmadığının belirtilmesi önemlidir. Elbette Birleşik Devletler'deki mevcut politikalar ve üreme hakları için kadın kampanyaları konuyla ve bu makalenin yaklaşımıyla doğrudan ilgilidir: Kürtaj Hakları ve Kısırlaştırma Suistimaline Karşı Komite, *Women Under Attack: Abortion, Sterilization Abuse, and Reproductive Freedom* (New York: CARASA, 1979).

ler'deki büyük ölçüde renkli kadınlar tarafından gayretlendirilen yeni yaklaşımlara uygun olarak, ırkçılıkla kadın ayrımcılığı arasındaki bağlantının yalnızca iki sömürü biçiminin eklenmesi -çifte baskı- olarak değil, çoğaltılan ve karmaşık bir ilişki olarak kavramsallaştırılması şeklinde mukayeseli özel yaklaşımlar mümkün ve gerekli görünmektedir.[13]

Değer ve Değersizlik: Irk Sağlığı Geleneğindeki Kadınlar

On dokuzuncu yüzyılın sonunda, ırsi "aşağılık" biçimlerini (*erblichte Minderwertigkeit*) aktardıkları düşünülen kimselerin çocuk sahibi olmalarının engellenmesi gerektiğini iddia eden bir öjenik, ırk sağlığı ya da toplum sağlığı açısından kısırlaştırma olanağı hatta gerekliliği teorisi ortaya çıkmıştı. Toplumsal değer ve yararlılık bakımından eksik oldukları varsayılan kendileri ve çocukları halkın ya da "ırksal bütünün" çıkarlarına hizmet etmiyor olarak görülüyordu.[14] I. Dünya Savaşı'nın sonunda Alman büyümesi ve istikrarı en düşük göründüğünde bu tür kısırlaştırma acil toplumsal problemler -işgücünde beceriksizlik, cahillik ve tembellik; fahişelik ve gayri meşru doğumlar gibi sapkın cinsel davranışlar; artan sayılarda hasta ve deli; fakirlik ve artan sağlık hizmetleri maliyeti- için yaygın ve ateşli biçimde çözüm olarak önerilmişti.15 Kısırlaştırma önerileri sağ ve sol unsurlardan, erkek ve kadınlardan, kalıtım teorilerine eğimli olanlardan ve daha çevreci bir yönelime sahip

13) Bu tür yeni yaklaşımlar Üçüncü Ulusal Kadın Araştırmaları Derneği Konferansında sunulmuştur, "Kadınlar Irkçılığı Yanıtlıyor" Storrs, Connecticut, 31 Mayıs-6 Haziran, 1981. Vicky Spelman, Arlene Aviakin, ve Mary Ruth Warner'in "Feminist Kuram ve Siyahi Kültürün Görünmezliği" üzerine sunuşları bana özellikle önemli görünmüştür. Ayrıca, bkz. Bonnie Thornton Dill, "Siyahi Kadın Diyalektiği," *Signs* 4, Sayı 3 (İlkbahar 1979): 543-55 ve Cherrie Moraga ve Gloria Anzaldúa, ed. *This Bridge Called my Back: Writings of Radical Women of Color* (Watertown, Mass.: Persephone Press, 1981). Çifte yük yaklaşımının farklı bir uyarlaması için bkz. Gerda Lerner, "Amerika'daki Siyahi Kadınlar: Bir Tarih Yazımı ve Yorum Problemi" (1973) *The Majority Finds Its Past: Placing Women in History* (New York ve Oxford: Oxford University Press, 1979), s. 63-82 ve *Teaching Women's History* (Washington D. C.: American Historical Association, 1981), s. 60-65.

14) İlk kısırlaştırma uygulama ve kuramı için, bkz. Otto Krankeleit, *Die Unfruchtbarmachung aus rassenhygienischen und sozialen Gründen* (Münih: Lehmann, 1929), s. 41-45; Hans Harmsen, *Praktische Bevölkerungspolitik* (Berlin: Junker & Dünnhaupt, 1931), s. 84; Baur, Fischer, ve Lenz, *Grundriss*, s. 270.

15) 1920'lerde bu konu hakkında çok yazı vardı ve Chase (*Legacy of Malthus*, s. 349) hareketin Alman kökenlerini hafife almış görünmektedir. Örnek olarak, yukardaki not 6 ile kıyaslayınız.

olanlardan geliyordu.[16] Aşağılığı neyin oluşturduğunun kıstası yalnızca siyaset ideologları tarafından değil, antropologlar tıp doktorları ve psikiyatristler tarafından da inceleniyordu.

Modern bilim, toplumsal rasyonellik ve planlamaya safça inanışa ustaca hitap edişiyle bu tip muhakemeye daha geleneksel ve daha açık "*içgüdüsel ırkçılığı*" aşan, *bilimsel ırkçılık* adı verilmişti.[17] "İlerleme" ve "yozlaşma" arasındaki kutuplaşma temelinde onun aşağılık kıstaslarının merkezinde toplumsal ya da ırksal "bütün" ve onun verimliliğiyle ilişkili "değer" ve "değersizlik" (*Wert* ve *Unwert, Minderwertigkite* ve *Höherwertigkite*) kavramları vardı. Öjenik kısırlaştırmanın kullanılmasıyla hem üremenin kontrol edilmesi hem de neyin kabul edilmez olduğunu tanımlayıp yasaklayarak kadınlara ve erkeklere özgü kabul edilir bir karakter aşılanması isteniyordu: ekmek parası kazanan çalışkan erkek, onun çok çalışan ama ödeme yapılmayan ev kadını ve başka kimseye değil, ebeveynlerine mâli yük olan çocuklar. "Değerli yaşam" buydu: cinsiyete özgü iş ve toplumsal, tıbbi ve psikiyatrik terimlerle tanımlanan verimlilik. Ya da içgüdüsel ırkçıların daha süslü diliyle: "Alman kanlı, Kuzey ırkının varlıkları: beden ve ruh olarak doğru açılı."[18]

Bu politikaların ve bunların yaygın kabulünün arkasındaki toplumsal güdüler nelerdi? Irkın esas ve en rahatsız edici kuruntusu yalnızca yüzyıl başıyla 1920'ler arasındaki kadın hareketinde ve alt-sınıf ayaklanmalarında değil, her ikisini de kuşatıyor görünen bir olayda görülüyordu: haksız bir "yetenekli" ve "yeteneksiz," "uygun" ve "uygunsuz," zengin ve fakir, lâyık olan ve olmayan fakir, toplumsal değeri olanlar ve "toplumsal sorun gurubundan" olanlar çoğalması.[19] Zengin, uygun, rasyonel düşünler, terfi edenler, zor ve dürüst iş peşinde olan ya da onun için rekabet edenler, hepsi de çocuk sayısını sınırlayan eşit haklar arayışındaki kadınlar. 1870'lerden sonra, 1932'de uluslarasında düşük bir noktaya ulaşan ve 1912'den sonra "doğurma grevi" olarak algılanan nüfus

16) Marielouise Janssen-Jurreit, "Sexualreform and Geburtenrückgang," Kuhn Schneider, ed. *Frauen in der Geschichte*, s. 56-81.

17) Chase, *Legacy of Malthus*, s. xv-xxii ve Bölüm 1.

18) *Die Sone: Monatsschrift für nordische Weltanschauung und Lebensgestaltung* 10, No. 2 (1933):111.

19) Sonraki terim Üçüncü Uluslararası Öjeni Kongresi'nde Britanya Öjeni Cemiyeti başkanının hitabından alınmıştır, New York, 1932, Chase, *Legacy of Malthus*, s. 20'de alıntı.

artış oranının düşmesi sadece kadınlara bağlanmaktaydı.[20] Diğer taraftan zihinsel ve finansal olarak fakir ve huzursuzların "cadılar pazarındaymış" gibi gelişigüzel çiftleşip üredikleri,[21] kalıtım denilen mekanizmayla zürriyetlerine fakirlik ve huzursuzluklarını ve sosyal yardım fonlarından gelir arayışlarını aktardıkları görülmekteydi.[22]

Bu tarihsel farklı doğum oranı gerçeği ne olursa olsun,[23] toplumsal yorumu, "ırksal yenilenme" ya da "ırk intiharı" olarak tanımlanan şeyin çift taraflı esası oldu. Problemin muhtemelen annelerinden daha az çocuk sahibi olmayı tercih eden, kadın hareketiyle bağlantılı kadınlardan ve çocuklarını toplum ve devlet hesabına hâkim normlara karşı yetiştiren kadınlardan ya da çiftlerden kaynaklandığı suçlaması yapıldı.[24] Önerilen çare her iki eğilimin de tersine çevrilmesiydi: "üstün" olanı daha fazla çocuk sahibi olmaya, "aşağı" olanı da daha az ya da hiç çocuk sahibi olmamaya zorlamak. Birinci amaç mâli ve sosyal teşvikler kadar halkın arttırılan ilgisiyle, ikincisiyse kısırlaştırma yoluyla ya da daha genel olarak bazı kadınların ya da çiftlerin doğurganlıklarını sınırladıkları aynı vasıtaların öjenik şekilde kullanılmasıyla başarılacaktı.[25] Bu politika, üremeyi devletin kontrol etmesi talebinde cinsiyet ayrımcısı, üstünlerin ve aşağıların üremelerine farklı muamelesiyle ırkçıydı. O

---

20) 1913'te 4,000 işçi sınıfı kadını Berlin'de "doğum grevini" dinlemek için toplandı ve büyük dikkat çekti. Bkz. Anneliese Bergmann, "Geburtenrückgang-Gebärstreik: Zur Gebärstreikdebattein Berlin." *Archiv für die Geschichte des Widerstands und der Arbeit* 4 (1980);7-55. G. Ardersleben, *Der Gebärstreik der Frauen und seine Folgen* (Lorch: Rohm, 1913); ve Ernst Kahn, *Der internationale Gebärstreik* (Frankfurt: Societäts-Verlag, 1930).

21) Gustav Boeters, "Die Unfruchtbarmachung geistig Minderwertiger." *Wissenschaftliche Beilage zur Leipziger Lehrenzeitung* 28 (Ağustos 1928): 217.

22) *Von der Verhütung unwerten Lebens-Ein Zyklus in 5 Vorträgen* (Bremen: Bremer Beiträge zur Naturwissenschaft, 1933), s. 15, 52, 61.

23) Farklı doğum oranları öjeni hakkındaki tüm kitaplarda ana bir konudur. Doğurganlıkla ilgili toplumsal farklar için bkz. John Knodel, *The Decline of Fertility in Germany, 1871-1939* (Princeton: Princeton University Pres, 1974), s. 223-45; Chase, *Legacy of Malthus*, s. 403-05.

24) Örn. Roderich von Ungern-Sternberg, *Die Ursachen des Geburtenrückganges im europäischen Kulturkreis* (Berlin: Schoetz, 1932) özellikle s. 63-75, 174, 203; Grotjahn, *Geburten-Rückgang*, s. 316-17.

25) Örn. Grotjahn, *Geburten-Rückgang*, s. 187: "Gerçekten, insan türünün gidişatının gelecekteki rasyonel öjenik düzenlenişi için... gerekli olan doğum engelleme yöntemlerinin, halen çocuk sayısının değerlerinden bağımsız olarak sınırlandırması şeklindeki kötü kullanımı tehlikesini hafife almamalıyız." Bu nedenle "doğum kontrol tekniğinin esaslı bir insan üremesinin kontrolü için çıkış noktası haline getirmek" istemektedir (s. 43).

nedenle bu, istenen kişilerin doğurma grevine karşı ve değerli annelerin doğal işi olan düzenlilik ve çalışma ahlâkı eğitimi verilmemiş kişilerin uyumsuzluklarına karşı çifte saldırı olarak görülebilir. Böylece kadınlara özel ilgi gösterilmiştir. 1909'da ana ırk sağlığı dergisi, "Eğer ciddi şekilde ırk sağlığını uygulamak istiyorsak, kadınları -cinsel asalak olarak değil, anne olarak kadınları- toplumsal çalışmamızın hedefi yapmalıyız" ısrarında bulunuyordu. 1929'da, iyi bilinen Toplumsal ve Irk Sağlığı Temelinde Kısırlaştırma kitabı, "doğan yozlaşmış birey sayısı esas olarak üreme yeteneğindeki yozlaşmış kadınların sayısına bağlıdır. Onun için yozlaşmış kadınların kısırlaştırılması ırk sağlığı nedenleriyle erkeklerin kısırlaştırılmasından daha önemlidir"[26] önerisinde bulunmuştu.

"Kaiserschnitt" ve "Hitlerschnitt": Nazi Devlet Politikaları

Yahudi kadınlara ve erkeklere karşı ayrımcılığın yanı sıra Nazi kısırlaştırma politikaları, 1933'ten 1939'a kadar artık öjeni ve ırk sağlığı denilen ana "gen ve ırk" stratejileriydi. Kısırlaştırma politikası kapsamlı Nazi ırkçılığının bir biçimiydi. Kısırlaştırmaya uygun Yahudiler aşağı olarak tanımlanmıştı. Yahudiler'in yanı sıra Nasyonal Sosyalizmin ırkın yozlaşmasından sorumlu tutulan ikinci bir günah keçisi vardı: devlete "yük" oldukları varsayılan Yahudi olmayan milyonlarca aşağılık erkek ve kadın. Yahudiler bu bütünü dışardan, diğer aşağılık varlıklarsa içerden tehdit ediyor görüldükleri halde, Yahudiler gibi bunlar da *Volk* ve ırk "bütününün" "safraları" ve "asalakları" olarak kabul ediliyordu. Yahudi olmayan aşağı kişiler gibi Yahudiler için de, 1933'ten itibaren bir kararname ya da yasa diğerini izledi. Başka şeylerin yanında bunlar onları tanımlamaya hizmet ediyordu. Böylece Yahudi bir büyük anneye sahip olmak bir Yahudiyi ya da "karışık kanlı" Yahudiyi tanımlıyordu ve -kişinin kendisinin ya da büyükannesinin- şizofrenik bir olayı bir kısırlaştırma adayının tanımlanmasına hizmet ediyordu. İnsanların, kalıtsal olduğu varsayılan bakımlardan değerli, değersiz ya da düşük değerde şeklinde tanımlanması Nazi ırkçılığının tüm biçimlerinin ortak paydasıydı. Doğum stratejisi de bu biçimlerden birisiydi.

İstenilen doğumlar için Nazi teşviki ve istenmeyenler için bunun tersi birbirlerine sıkıca bağlıydı. 26 Mayıs 1933'te, 1926 reformlarından

26) Josef Grassl, "Weiteres zur Frage der Mutterschaft," *Archiv für Rassen- und Gesellschaftsbiologie* 6 (1909): 351-66, özellikle 366; Krankeleit, *Die Unfruchtbarmachung*, s. 95.

önceki ceza mevzuatının, kürtaj tesis ve hizmetlerine erişilmesini yasaklayan iki parçası yeniden getirildi. Daha önemlisi, eski kürtaj karşıtı yasanın 1932 ile sayıları neredeyse 7,000'e ulaşan 1938 arasında yıllık mahkûmiyetlerde yüzde 65 artışla sonuçlanan katı şakilde kullanılmasıydı.[27] 1935'ten itibaren doktorlar ve ebeler her düşüğü Devlet Sağlık Bürosuna bildirmek zorundaydılar. O zaman da kadınların isim ve adresleri, bunların aslında kürtaj oldukları şüphesiyle araştırma yapan polise veriliyordu.[28] 1936'da polis gücünün ve SS'in başı Heinrich Himmler, Reich Homoseksüelliğe ve Kürtaja Karşı Mücadele Merkez Ajansını kurdu, 1943'teyse İçişleri ve Adalet Bakanlıklarının üç yıllık hazırlığından sonra Evlilik, Aile ve Anneliğin Korunması başlıklı yasa "aşırı durumlarda" ölüm cezası istemekteydi.[29]

Doğal sonuç ırk sağlığı kısırlaştırmasıydı. Yeni kürtaj karşıtı mevzuatın yanı sıra, 26 Mayıs 1933'te öjenik kısırlaştırmayı yasallaştıran ve gönüllü kısırlaşmayı yasaklayan bir yasa getirildi.[30] Bunun ötesinde Hitler'in başkanlık ettiği Kabine 14 Temmuz 1933'te "yaşanmaya değmez hayatların" (*lebensunwertes Leben*) üremesine karşı bir yasa geçirdi. Namı kötü 12. Paragraf serbestçe teslim olmayanlara karşı güç kullanılmasına izin veren yasa, bazı kategorilerdeki kişilerin kısırlaştırılmasını emrediyordu.[31] Daha önce, 28 Haziran'da İçişleri Bakanı Wilhelm Frick şunu duyurmuştu: "Yeniden halkımızı genetik değerlerine göre derecelendirme cesaretimiz olmalı."[32]

Bu tür bir değer derecelendirmesinin sonucuna dönmeden önce bu politikayı ciddi hale getiren, gerçekleştirilmesini sağlayan ve bunu yakından hem kürtaj karşıtı politikayla, hem de gelecekteki ırk sağlığı bakımından imhayla sıkıca bağlantılandıran bazı yasaların anlaşılması

27) *Reichsgesetzblatt* 1933/I, s. 296 (bundan sonra RGB); Wirtschaft und Statistik 15 (1935): 737 ve 19 (1939): 534.

28) RGB, 1935/I, s. 1035; Stephenson, *Women in Nazi Society*, s. 68.

29) Bundesarchiv Koblenz, R 18/5517, s. 251-52 (bundan sonra BAK); RGB, 1943/I s. 140.

30) RGB, 1933/I s. 296. Eberhardt Schmidt, "Das Sterilisationsproblem nach dem in der Bundesrepublik geltenden Strafrecht," *Juristen zeitung* 3 (5 Şubat 1951): 65-70.

31) RGB, 1933/I s. 529; Martin Broszat, *Der Staat Hitlers* (Münih: Deutscher Taschenbuch Verlag, 1969), s. 356; Kurt Nowak, *"Euthanasie" und Sterilisierung im "Dritten Reich": Die Konfrontation der evangelischen und katholischen Kirche mit dem "Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses" und der "Euthanasie"-Aktion* (Göttingen: Vanderhoeck & Ruprecht, 1980), özellikle s. 64-65.

32) Wilhelm Frick, *Ansprache auf der ersten Sitzung des Sachverständigenbeirates für Bevölkerungs- und Rassenpolitik* (Berlin: Schriftenreihe des Reichsausschusses für Volksgesundheitsdienst 1, 1933), s. 8.

önemlidir. Ocak 1934'te "Reich Tıp Doktorları Önderi" Gerhard Wagner'in girişimi üzerine, "kusurlu" gebeliklere ırk sağlığı bahanesiyle kürtaj yapılması Hitler'in onayıyla gizlice uygulanmaya başlandı; 26 Haziran 1935'te ise yasayla getirildi.[33] Bu ancak kadının rızasıyla yasaldı, ama aşağı ırktan olduğu bildirildikten sonra iradesine karşı bile olsa kendisi de kısırlaştırılıyordu, 1938'den sonraysa ilk rızasını geri alma kararı veremiyordu.

1933'te hükümet özel durumlarda hadım edilmeyi (yani erbezlerinin alınmasıyla kısırlaştırmanın bir adım ileri götürülmesini) gerektiren "bağımlı suçlulara" karşı bir yasa çıkardı.[34] Bu yasa yalnızca erkekleri ilgilendirirken (1940'a kadar 2,006 hadım etme), kadınların eşeysel bezleri alınarak kısırlaştırılması (tüplerin bağlanmasının ötesinde yumurtalıkların alınması), yasaya X-ışınlarıyla kısırlaştırmanın getirildiği 1936'da başlatıldı.[35] Daha sonra resmiler, kamp mahkûmlarının haberleri olmadan kitlesel şekilde kısırlaştırılmalarının kolay bir yöntemi olarak bu usulü tercih ettiler.[36]

Bütün bu politikaların yasallaşmasını sağlayan kanun Temmuz 1934'te geçirildi. Bu, Gen ve Irk Islahı Bölümleri'yle merkezi bir Devlet Sağlık Daireleri sistemini yarattı. Bunlar, sayıları 1,100'e ulaşarak ve 1943'te 12,000 Devlet Tıp Memuru'yla kadrolaşarak 1934'ten itibaren kısırlaştırma önerme ve evlilik onaylama ajansları haline geldiler.[37] Bunlar ayrıca bir başka dev girişim olan, Almanya'nın tüm sakinlerinin, devletin, tebasının profesyonel ve aile yaşamı hakkındaki tüm kararlarının temeli olacak merkezi bir kalıtsal değer indeksinin de (*Erbkartei*)[38] sütunlarıydılar.

Halk dili durumu acı bir biçimde ifade ediyordu. Öjenik kısırlaştırmaya *Hitlerschnitt* (Hitler kesimi) deniyor, böylece daha önce iki *Kaisersc-*

33) Broszat, *Der Staat Hitlers*, s. 356-57; Nowak, *"Euthanasie,"* s. 65.

34) 24 Kasım 1933 yasası, RGB, 1933/I, s. 995.

35) RGB, 1936/I, s. 119, 122; BAK, R 22/943, s. 234.

36) Léon Poliakov ve Josef Wulf, ed. *Das Dritte Reich und die Juden* (Berlin: Arani, 1955), s. 385; Alexander Mitscherlich ve Fred Mielke, *Medizin ohne Menschlichkeit* (Frankfurt: Fischer, 1978), s. 240-48; BAK R 18/5519.

37) 3 Temmuz 1934 yasası, RGB, 1934/I, s. 531; BAK, NSD 50/626, s. 10; Arthur Gütt, Herbert Linden, ve Franz Massfeller, *Blutschutz- und Ehegesundheitsgesetz* (Münih: Lehmann, 1937). Daha sonraki resmi yorumda anlatılan iki yasayla "yabancı ırklarla" olduğu kadar "Alman kanlılar" arasındaki "kusurlular" ile de evlenmek yasaklanmıştı. "Blutschutz" (= Nürnberg) yasasında evlenme yasağı Yahudiler'in yanı sıra "zenciler, Çingeneler ve piçleri" kapsamaktaydı (s. 16).

38) Gütt, Linden, ve Massfeller *Blutschutz*, s. 9-10, 283-87.

hnitte (sezaryen ameliyatı) geçirmiş kadınlara bile kürtaj yapılmasını reddeden bir kürtaj karşıtı politikayla bağlantılandırılıyordu. Bir kadının ancak üç sezaryenden sonra, o zaman da yalnızca kısırlaştırılmayı kabul etmesi koşuluyla kürtaj hakkı vardı.[39] Eski politik ortaklıkların aşılması, kürtaj yasağı ve zorunlu kısırlaştırma, zorunlu annelik ve anneliğin yasaklanması -birbirleriyle çelişmeleri bir yana- artık cinsiyet ayrımcılığıyla ırkçılığı birleştiren uyumlu bir politikanın iki tarafı haline gelmişti. Aşağıdaki bölümler bunları yalnızca tanımlayıcı amaçlarla ayrı ayrı ele almaktadır.

Anneler için Zorunlu Çalışma ya da Güven Çocukları

Nazi nüfus planlamacıları, 1933'ten sonra son derece düşük olan doğum hızının (1934-1939 doğum oranı ortalamada 1933 seviyesinin üçte bir üzerindeydi, böylece yeniden 1920'lerin ortası seviyesine erişiyordu), "Alman halkının Reich'ına, Führer'ine, geleceğine olan güveninin kanıtı ve güven çocuklarından daha güzeli bulunamayacak ikrarı olarak tamamen gönüllü ve kendiliğinden" yavaş yavaş yükseldiğini kayda geçirdiler.[40] Bazen (ve hep geçmişte değil) bu artış kadınların rejimi reddetmekten çok tercih ettikleri ve 1920'lerdeki hak eşitliğinden sonra kendilerini tekrar *Kinder, Küche, Kirche*'ye (çocuklar, mutfak, kilise) yönlendirdikleri kuşkusunun bir kanıtı olarak kabul edilmiştir.[41] Fakat böyle bir iddia çocuksuzluk ve kurtuluş, annelik ve gericilik gibi, kadınların yaşamının tarihsel analizi için uygun bir araç olarak görünmemektedir. Nazi nüfus politikasının doğum yanlısı yönünün özellikle kadınlar, ayrıca tüm toplum üzerindeki gerçek etkisi neydi?

Nazi ve Nazi olmayan nüfus uzmanları doğum oranının sınırlı artış miktarı hakkında aynı fikirdeydiler.[42] Daha önemlisi, kadınların dürtü-

39) Richard Grunberger, *The 12 Year Reich: A Social History of Nazi Germany, 1933-1945* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1972), s. 365; ayrıca kısırlaştırma ve kürtaj hakkındaki "'Zum Wohle.'" makaleme bakınız.

40) Friedrich Burgdörfer, *Geburtenschwund: Die Kulturkrankheit Europas und ihre Überwindung in Deutschland* (Heidelberg-Berlin-Magedeburg: Vowinckel, 1942), s. 80, ve *Kinder des Vertrauens* (Berlin: Eher, 1942).

41) Bleuel, *Das saubere Reich*, s. 21, 45; Grunberger, *12 Year Reich*, böl. 16, 17; Tim Mason, "Wmen in Germany, 1925-1940: Family Welfare and Work," *History Workshop 1* (1976): 74-113, özellikle 87.

42) Demografik tartışma için bkz. David V. Glass, *Population: Policies and Movements in Europe* (1940; London: Frank Cass, 1967), s. 269-313 Almanya ve diğer birçok Avrupa ülkeleri için Kno-

lerinin bu artışa katkısı hakkında sahip olduğumuz sınırlı kanıtlardan, bunların hiçbirisi Nazi politikalarının ve amaçlarının sonucu olarak görünmemektedir. Ekonomik koşullar iyileştikçe gönüllü doğumlar bariz şekilde artmıştı. Nazi amaçlarının yakın iştirakçileri olan (ama üst sınıfın bir parçası olarak gönüllü doğum kontrolüne daha kolay erişim sahibi) parti memuru ve SS karılarının çok az çocuğu vardı.[43] Savaşın 1939'da patlak vermesinden itibaren, Fritz Sauckel'in komutası altında (çoğu orta-sınıftan) işsiz kadınlar savaş çabasına cephane sanayinde katılmaya teşvik edilince ya da zorlanınca ve (çoğu alt-sınıftan) çalışan kadınların işlerini bırakmaları yasaklanınca, yüz binlerce kadın zorunlu çalışmanın kendilerine açık olan tek alternatifini, hamileliği kullandılar. Halk esprisi bu kadınlara *Sauckelfrauen*, çocuklarına da *Sauckelkinder* adını takarken, Nazi liderleri onları "savaş gereklerini anlama eksikliğiyle" suçladılar.[44]

Fakat kadınların doğum yanlılığına olan pozitif yanıtları sınırlı görünürken, doğum oranı artışını doğrudan zorlayıcı doğum yanlılığı önlemlerinden birisiyle ilişkilendirmeyi denemek zorundayız: "değerli," "Alman kanından" kadınlara kürtajın yasaklanması yoluyla anneler için zorunlu çalışma. Kürtaj karşıtı politikalar zaman zaman doğum artışının ana sebebi olarak görülmüştür. Gerçekten de bölgesel sınırlı olsa bile, 1932'den sonra doğum artışının kürtajdaki azalışla nerdeyse eşitlendiğine dair deliller vardır.[45] Ölçülebilir olsaydı bu iddia belirleyici olabilirdi. Neyse ki, kürtaja başvuran kadınlar için değildir; bilinen ve bilinmeyen kürtajlar arasındaki ve kendiliğinden ve sebep olunan düşük-

---

del, *Decline of Fertility*; Bergförder, *Geburtenschwund*; Stephenson, *Women in Nazi Society*; Mason, "Women in Germany" *History Workshop* 1 (1976): 74-113 özellikle 95-105, ve 2 (1976): 5-32, özellikle 12-14; Wolfgang Köllman, "Bevölkerungsentwicklung in der Weimarer Republik," *Industrielles System unt politische Entwicklung in der Weimarer Republik*, ed. Hans Mommsen, Dietmar Petzina ve Bernd Weisbrod (Düsseldorf: Athenäum-Droste, 1977), Böl. 1, s. 76-84.

43) K. Arstel ve E. Weber, *Die Kinderzahl der 29.000 politischen Leiter des Gaues Thüringen der NSDAP* (Berlin: Metzner, 1943); Heinrich Himmler, *Geheimreden 1933-1945*, ed. Bradley, F. Smith ve Agnes F. Peterson (Frankfurt-Berlin-Viyana: Ullstein, 1974), s. 91.

44) Leila J. Rupp, "I don't Call That *Volksgemeinschaft*: Women, Class and War in Nazi Germany, *War and Revolution*, ed. Carol R. Berkin ve Clara M. Lovett (New York ve Londra: Holmes ve Meier, 1980), s. 43; Bleuel, *Das saubere Reich*, s. 81; Winkler, *Frauenarbeit*, s. 72-73. Alıntı yüksek bir hükümet memurundan: Gitte Scheler, "Wo Unterdrückung ist, da ist auch Widerstand: Frauen gegen faschismus und Krieg," Frauengruppe, Faschismusforschung, ed. *Mutterkreuz*, s. 289.

45) Glass, *Population*, s. 311-13.

ler arasındaki ilişki yalnızca demokratik toplumlarda değil, Nazi rejiminin sıkı kontrolü ve gözetimi altında bile ihtilâflıdır.

Kürtajların 1930 ve 1932 arasında yılda yarım ile bir milyon arasında olduğu tahmin edilirken, 1939'da bir jinekolog hastanelerde 120, 000'inin kürtaj olduğunu tahmin ettiği 220,000 düşük saymıştır. Cinayet polisi uzmanları bilinmeyen kürtajların sayısının kendi dikkatlerine gelenlerin sayısına eşit olduğu tahmininde bulunmuşlardır.[46] 1930'larda, 1920'lerde olduğu gibi, çeşitli belgeler kürtajların hamile kadınların kendileri ya da "yaşlı cadalozlar" tarafından yapıldığı bölgesel "kürtaj salgınlarından" söz etmektedir.[47] 1937'de Himmler gizli belgelerde yılda 400,000'den 800,000'e kadar giden kürtaj tahminleri vermiştir.[48]

Bu sayılar, özellikle artan kürtaj davaları ve mahkûmiyetleri karşısında ölçüldüğünde yüksek görünmektedir. Birlikte alınınca, kadınların Naziler'in doğum yanlılığına kolayca uyum sağlamalarını epeyce sorgulayabilecek çıkarımlara izin verebilirler. Yine de kürtajları reddedilenler ya da kovuşturulma tehlikesine girmek istemeyenler, çocuk istemeseler ya da doğumla risk alsalar bile, anneliği zorunlu çalışma -modern kadın düşmanı biçiminde çocuk doğurma işi ve buna ek ücretsiz evişleri- olarak kabullenmek zorundaydılar.[49]

Son bir düşünce ilk sorumuzu cevaplamaya yardımcı olmaktadır. Nitelik bakımından doğal doğum oranı, istenmeyen çocukların, Nazi nüfusu için çok değerli olan istenilenlere oranı hakkında bize bir şey söylememektedir. Birisini diğerine karşı sayısal olarak kıyaslamaya çalışmak ve böylece bir kadın tarihçinin "üstün ve düşüğün farklı doğum oranı" denilen gözde öjeni oyununu tekrar etmek fazla anlamlı olmasa bile, tüm çocukların devlete hoş geldiğini kesinlikle varsaymamalıyız.[50] 1937'de Naziler bir taraftan *Erbangst* dedikleri şeyden -değersiz genlerle ilgili çok fazla konuşma olduğu için insanların çocuk sahibi olmaktan korkmalarından[51]- endişelenirlerken, diğer taraftan kısırlaştırılma

46) BAK R 18/2957; Atina Grossmann, bu kitapta tekrar basılan "Kürtaj ve Ekonomik Kriz: Paragraf 218'e Karşı 1931 Kampanyası" *New German Critique* 14 (İlkbahar 1978): 119-37,

47) BAK R 18/2957.

48) Himmler, *Geheimreden*, s. 91.

49) Adrienne Rich, *Of Woman Born: Motherhood as Experience and Institution* (New York. Norton, 1976), Böl. 7.

50) Mason, "Women in History," s. 101; Bleuel, *Das saubere Reich*, s. 43.

51) Alexander Paul, "Ist Erbangst berechtigt?" *Volk und Rasse* 16 (1941): 130-35.

mahkûmiyetleriyle bunun gerçekten icra edilmesi arasındaki zaman aralığında gebe kalmayı başaran ("Alman kanından" olmasalar da) Alman kadınları vardı.[52] Daha önemlisi, Nazi doğum yanlılığı "kalıtsal olarak kusurlu ya da ırk olarak karışık, ya da asosyal, alkolik, düzgün bir aile yaşamı olmadığı ve çocuklar yük olduğu"[53] için istenmez kabul edilen her geniş aileyi şeref mevkilerinden ve yardımlardan dışlamıştır.

"Yaşanmaya Değmeyen Yaşamlar"

"Yaşanmaya değmeyecek yaşamları" engellemek anlamına gelen kısırlaştırma yasası 1 Ocak 1934'te yürürlüğe girdi. Bu, kişinin özel bir genetik sağlık mahkemesince kısırlaştırılmaya mahkûm edilebildiği dokuz teşhis nedeni listelemekteydi; beş kategori psikiyatrik "sakatlık," üçü fiziksel "sakatlık," sonuncusu da alkolizmle ilgiliydi. Yetkililer kaç kişinin kısırlaştırılması gerektiği hakkında nüfusun yüzde 5'i ile yüzde 30'u arasında değişen tahminlerde bulunmuş; içişleri bakanı Haziran 1933 konuşmasında yüzde 20'yi öne sürmüştür.[54] II. Dünya Savaşı patlamadan önceki yaklaşık beş buçuk senede yaklaşık 320,000 kişi (nüfusun yaklaşık yüzde 0.5'i) bu yasa hükmüyle kısırlaştırıldı. Bu sayı, sonrasındaki kısırlaştırmalarla yaklaşık 5,000 öjenik kürtajı içeriyordu (kıyaslanabilir yasalarla Birleşik Devletler'in otuz eyaletinde 1907 ile 1930 arasında 11,000 kişi ve 1964'e kadar 53,000 kişi daha kısırlaştırılmıştı). Mahkemede kısırlaştırma davalarına yalnızca erkekler karar veriyorken kurbanlar kadınlar ve erkekler arasında eşit şekilde bölünmüştü. Dörtte üçü yasanın ilk iki kategorisi içerisinde, yüzde 53 (kadınların biraz daha yüksek payıyla) "zekâ geriliğinden," yüzde 20 (erkeklerin biraz daha yüksek payıyla) "şizofreniden" kısırlaştırılmıştı.[55] 1934 ile 1937

52) Bu, üzerinde çalıştığım kısırlaştırma mahkemelerinin belgelerinde bellidir. Ayrıca bkz. Theresia Seible (kısırlaştırılmış bir Alman Çingene kadını) "Aber ich wollte vorher noch ein Kind," *Courage* 6 (Mayıs 1981): 21-24.

53) *Vom Sieg der Waffen zum Sieg der Wiegen* (Berlin: Reichsbund der Kinderreichen, 1942), s. 23. Irk sağlığı devlet politikasının önemli bir finansal sonucunu -yalnızca "istenilenlere" ve karılara değil, yalnızca kocalara verilen evlilik kredileri ve çocuk yardımları gibi -ele almama yer izin vermemektedir

54) Frick, *Ansprache*, s. 3.

55) Birinci kategorinin toplumsal ve tarihsel önemi için bkz. Chase, *Legacy of Malthus*, özellikle Böl. 7.; ikincisi için bkz. Thomas S. Szasz, *Schizophrenia* (New York: Basic Boks, 1976). Kısırlaştırmaların kesin sayısı bilinmemektedir. Novak, *"Euthanasie,"* s. 65, 118 n. 6. 1967'de Federal Almanya Cumhuriyeti'nin eyaletler arası bir komisyonu "Nazizm döneminde haksız yere kısırlaştı-

arasında yaklaşık 80 erkek ve 400 kadın ameliyat sırasında ölmüştü.

Bunun yalnızca fakir kadınların uğradığı doğum kliniklerinde uygulandığı yasa öncesi dönemin tersine, erkeklerin de öjenik kısırlaştırmaya tabi olmasının nedenlerinden birisi bu amaçla oluşturulan yeni ve etkili bürokrasiydi. 1933 ile 1936 arasında adliyenin parçası olarak yaklaşık 250 özel kısırlaştırma mahkemesi kurulmuştu ve kısırlaştırmanın gerekliliğine hâkimlerin yanı sıra ırk sağlığı uzmanları karar veriyorlardı. Hastane, okul, hapishane, atelye ve toplama kampı gibi kurumların müdürleri gibi, sosyal yardım yetkilileri de kendi nezaretindekiler arasından kısırlaştırma adaylarını seçmekten sorumluydular. Fakat mahkemelere başvuruların çoğu, bilgilerini yukarda bahsedilen kurumlardan, belediye başkanlarından ve özel doktorlardan, daha ender olarak da adayların işverenlerinden ve komşularından, ayrıca tüm devlet yardımı alanların tıbbi ve öjenik muayenesinden alan yeni kurulan Devlet Tıp Memurları'ndan gelmekteydi. Kendisinin kısırlaştırılması için başvuru yapan pek yoktu.

Kurbanların tepkileri mahkemelere gönderdikleri mektuplarda ve çağdaş araştırmalarda görülebileceği gibi acı ve karmaşıktı. 1936'da kısırlaştırılmış kadınları kontrol eden bir tıp öğrencisinin gözlemine göre, bunlardan bazıları

> ahlâken o kadar düşüktü ki, kısırlaştırmayı hoş karşılıyorlardı... Diğer kadınlar kısırlaştırmayı kurtuluş olarak görüyorlardı, çünkü parasal olarak o kadar dardaydılar. Bu durumlarda ahlâki kayıtsızlık ve ekonomik gereksinim öylesine büyüktü ki, bunlar onların çocuklara karşı ve kısırlaştırma yasalarına karşı olan düşüncelerine egemendi... Ayrılırken sık sık arkamdan çocuksuzluğun bir fedakârlık olduğu fikrini aşağılayan ve bununla alay eden kahkahalar işitiyordum. Birçok kimse acıyla "çocuklar yalnızca paraya maloluyor, ancak zenginler buna dayanabilir" diyordu. Diğerleri annelik kaybını hayattaki amaç kaybı olarak, dahası insanlıklarının değersizleşmesi, bir utanç ve ayıp kaynağı olarak

rılanların" sayısını araştırmıştır. Tahmin edilen sayı (300,000 ila 320,000) gerekçelendirilmiş görünürken, bu "haksız" kısırlaştırmaların sayısı (83,000) için kesinlikle doğru değildir; belge yayınlanmış değildir. Diğer bilgiler, BAK, R 18/5585, s. 329-31'den alınmıştır. Bkz. Arthur Gütt, Ernst Rüdin, ve Falk Ruttke, *Gesetz zur Verhütung erbkranken Nachwuchses vom 14. Juli 1933* (Münih: Lehmann, 1936). Birleşik Devletler için bkz. Chase, *Legacy of Malthus*, s. 350; Baur, Fischer ve Lenz, *Grundriss*, Cilt. 2, s. 271.

> görüyordu... onlara göre tek teselli fedakârlıklarının boşuna olmadığı, Alman halkı için yapıldığıydı.[56]

Gerçek kısırlaştırma kıstası mahkemelerin tuttuğu titiz kayıtlardan çıkarılabilir. Bu kıstaslar akli ve fiziki bakımdan kusurlu akrabaları -huysuz teyzelerden alkolik büyük ebeveynlere ve cimrilerden cinsel sapkınlara, özellikle de kadınların sözde hafifmeşrepliği ve sonucundaki gayrimeşru doğumlara kadar yayılan geniş bir kusurlar yelpazesini- içermekteydi. Zekâ testleri okuma, yazma ve aritmetik yetenekleri kadar coğrafya, tarih ve Nazi önderlerinin isimleri bilgisini de sınıyordu. "Genel ahlâki kavramlar" kategorisi şunları sormaktaydı:

> Kişi neden okur? Neden ve kim için para biriktirir? Kendi evini neden yakmaz? Piyangoyu kazanırsanız parayla ne yapardınız? Geleceğinizi nasıl planlıyorsunuz? Sadakatin, dindarlığın, onurun, tevazunun anlamı nedir? Cesaretin tersi nedir?[57]

Kısırlaştırma yasasının geniş resmi yorumunu bu soruların seslendirdiği toplumsal beklentilere göre yaşamayan dehşetli bir insan kalabalığı doldurmaktaydı. Bunlar halen hasta ve iyileşmiş şizofrenleri, geri öğrencileri, sözde hafifmeşrep kadınları, "asosyalleri" ve fahişeleri içermekteydi.

Direniş erken başlamış ve çeşitli şekiller almıştır. Sınav soru ve cevapları standart zekâ testlerini faydasız kılacak şekilde dağıtıldı. Düşük eğitimli Nazi destekçileri kısırlaştırma mahkemelerine çıkarıldılar. Çoğu erkek bazı kurbanlar avukat tuttular ve bazen davalarını yıllarca uzatmayı başardılar. Toplu direniş 1936-1937'de aşağılık kıstasları üzerinde yeni bir tartışmaya ve zekâ testinin ve kullanımının değiştirilmesine yol açtı. Kişinin toplumsal değer kanıtı (*Lebensbewährung*) artık resmen belirleyici kıstas olarak tespit edilmiş, böylece öjenik psikiyatrinin tıbbi söyleminin içeriği ortaya konulmuştu. Hükümetin kısırlaştırma mahkemelerine yolladığı 1936 kararnamesi bu "kanıtları" şöyle tanımlamaktadır:

> Eğer kişi bağımsız muhakemeye dayalı başarı gerektiren bir mesleğe sahipse geri zekâlılık olmadığını farzedebiliriz. Fakat kişi yalnızca sabit ve tekrar eden mekanik iş yapıyor, değişmeye ya

56) Elisabeth Hoffmann, *Körperliches Befinden und Einstellung von Frauen, die nach dem Erbgesundheitsgesetz sterilisiert wurden* (Heidelberg: 1937), s. 14-17.

57) Gütt, Rüdin, Ruttke, *Gesetz zur Verhütung*. 1934, s. 73-78, ve daha birçoğu.

> da daha verimli olmaya eğilim göstermiyorsa, ayrıca zeki görünmüyorsa, "geri zekâlılık" teşhisine yakın olacağız... Sabit bir geçim sağlayamayan ya da sosyal bakımdan uyum sağlayamayan kimselerde bunu neredeyse kesinlikle buluyoruz. Böyle geri zekâlı kişiler ahlâken az gelişmişlerdir ve insan toplumunun düzenini doğru anlayamazlar.[58]

Irk sağlığı kısırlaştırmasının gerçek kurbanlarının teşhis edilmesi teşebbüsü, yalnızca onların yaşamlarının ve toplumsal konumlarının değil, üreme ırkçılığının şekil ve işlevlerinin, ayrıca ırkçılığın daha iyi bilinen tarihsel "çözümleri" ile olan bağlantılarının da aydınlatılmasına yardımcı olabilir. Yasayla kısırlaştırılanların çoğunluğu (Birleşik Devletler'de olduğu gibi) akıl hastanesi hastaları ya da etnik azınlıklar değil, Alman etnisitesinden olan ve bir kuruma kapatılmamış kişilerdi. Nüfusun daha fakir tabakası (niteliksiz işçiler, özellikle de tarım işçileri) en yüksek paya sahipti ve üç kadın kategorisi çok fazla temsil edilmekteydi: hizmetçiler, niteliksiz fabrika ya da çiftlik işçileri ve işsiz evkadınları, özellikle de niteliksiz işçilerle evli olanlar. Birçok fahişe ve evlenmemiş anne bunların arasındaydı.[59] "Normdan," "ortalamadan sapkınlık" mahkemelerdeki en önemli kıstastı. Normun kendisine, iş ahlâkına uygunluk, fedakârlık, tutumluluk ve bunun sonucundaki terfi -"Alman çalışma özelliği"- yoluyla kanıtlanacağı şeklinde daha da açık bir özen gösterilmişti. Kadınlar için bu ideali cömertçe evişleri yapan ve dışarda verimli çalışan işçi temsil ediyordu; onun antiteziyse sürtüktü, fahişeydi.

1934 ile 1939 arasındaki diğer kısırlaştırma kurbanları, kurumların, özellikle psikiyatri kliniklerinin ve normal hastanelerin psikiyatri bö-

---

58) BAK: R 18/5585, s. 337. Bu resmi hüküm Gütt, Rüdin, Ruttke, *Gesetz zur Verhütung*, s. 125.

59) Bu üç Alman şehrindeki kısırlaştırma mahkemesi kayıtlarının ilk değerlendirmesidir; genel olarak bir başka şehrin kayıtları üzerinde çalışan Gisela Dieterle'nin (Freiburg) sunuçlarıyla ve, Wilfent Dalicho, "Sterilisation in Köln auf Grund des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses, . . . 1934-1943" (Tıp tezi, Köln, 1971), özellikle s. 160-65 ile aynı fikirdedir. Çoğunlukla kısırlaştırma yasası mahkeme usulünün dışında yapılan erkek homoseksüellerin kısırlaştırılması hakkında araştırma yoktur. Lezbiyen kadınlardan mahkeme kayıtlarında pek söz edilmemiştir (1933'ten 1945'e kadarki diğer arşiv dokümanlarındaysa çok ender). Yine de akıl hastanelerindeki kadınlar arasında güçlü şekilde temsil edildiklerini varsaymak zorundayız ve toplama kamplarının mahkûmları olan kadınların verdikleri raporlara göre kapatılanlar arasında birçok lezbiyen vardı. Örn. bkz. Fania Fenelon, *Das Mädchenorchester in Auschwitz* (Frankfurt: Röderberg, 1980), böl. 21.

lümlerinin hastaları ya da (eski dosyalardan aranan) eski hastalarıydı. Daha kesin olarak bunlar, kliniklerden iyileşti diye taburcu edilen, ama ırk sağlığı düşüncesine göre iyileşmeleri gelecek nesillere geçirebilecekleri "genleri" kapsamayan herkesti. Psikiyatri kurumlarının çoğu hastalarının fakirlikten geldiği iyi bilinir. Belirli, cinsiyete göre ayrılmış "kapalı kurumlardaki" hastalar oralarda kendi hesaplarına kalıyorlarsa kısırlaştırılmıyorlardı.[60] Önemli sayıda insan bu açığı kullandı ve parası yetiyorsa böyle bir kuruma girdi. Fakat bu seçenek de, 1934'ten 1941'e kadar bu kurumlardaki 100,000'e varan hastanın "yararsız yiyiciler" diye düpedüz öldürüldüğü "T 4" "ötenazi" projesiyle kapandı; 1941'den sonra birçoğu daha açlıktan öldü. Bir başka deyişle, ırk sağlığı kısırlaştırması kitlesel kıyımın doğrudan başlangıcıydı: "değersiz" çocuk doğurulması yasağı 1939 ile 1944 arasında on altı yaş ve altında böyle 5,000 çocuğun kitlesel katline genişletilmişti. Bu çocuklar üzerinde kontrol sağlamak için hükümet çoğunlukla bunların annelerini savaş sanayine zorluyor, böylece evde çocuk bakılması imkânsızlaşıyordu.[61] Her iki tür kitlesel kıyım için de prosedürleri kamunun onayladığı kısırlaştırma bürokrasisine benzeyen gizli ve özenli bir makine kurulmuştu.

Bir başka kitlesel kıyım biçimine geçiş açıkça bellidir. T 4'ün gizli tutulması tasarlanmıştı, ama "yararsızların" kısırlaştırılmasının yalnızca ilk adım olduğu korku ve şüphesini uyandıran haberler hızla yayıldı. 1941'de büyük ölçüde kadın, çocuk ve yaşlıların önderlik ettiği kamuoyu baskısı Hitler'i ve onun SS doktorlarını T 4'ü ve üç milyon "sakatın" planlanmış katlini durdurmaya zorladı. Fakat ilk kez bu girişimde kullanılan gaz odaları tüm personeliyle birlikte "nihai çözüm" için monte edildikleri işgal edilmiş Polonya'ya gönderildi.[62] Almanya içerisinde direnişle

60) 5 Aralık 1933 yasasının bir ekine göre: Gütt, Rüdin, ve Ruttke, *Gesetz zur Verhütung*, s. 84. Akıl hastanesi hastalarının genel fakirlikleri hakkında bkz. Klaus Dörner, *Bürger und Irre* (Frankfurt: Europäische Verlagsanstalt, 1969).

61) Klaus Dörner, "Nationalsozialismus und Lebensvernichtung," *Veirteljahreshefte für Zeitgeschicte* 15 (1967): 121-52, yeni baskı Dörner, *Diagnosen der Psychiatrie* (Frankfurt ve New York: Campus, 1975), s. 59-95, özellikle s. 76-82; Dörner, ed. *Der Krieg gegen die psychisch Kranken* (Rehburg ve Loccum: Psychiatrie-Verlag, 1980); Nowak *"Euthanasie,"* s. 77-85.

62) Mitscherlich ve Mielke, *Medizin*, s. 197-205. Almanya'daki içgüdüsel ve bilimsel ırkçılık arasındaki birleşme için özellikle bkz. Chase, *Legacy of Malthus*, böl. 15. Yöntem ve araçların devamlılığı için bkz. Gerald Reitlinger, *The Final Solution: The Attempt to Exterminate the Jews of Europe, 1939-1945* (Londra: Vallentine, Mitchell & Co., 1953), böl. 6 ve 7; Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (Chicago: Quadrangle, 1961), s. 268-77, ve böl. 9.1, özellikle s. 562-63, n. 21.

karşılaşan terör daha düzgün işlemesi için sınır dışına ihraç edilmişti.

Ölüm-ve-çalışma ve çalışarak-ölme kamplarının içindeki ve dışındaki ırk sağlığı arasındaki bu bağlantılar, içgüdüsel ırkçılığın ancak daha bilimsel, bürokratik ve planlı bir öjenik ırkçılık yaklaşımıyla birleşiminin Holocaust ölçeğinde bürokratik, bilimsel ve kusursuz bir soykırımı gerçekleştirebileceğini ima etmektedir.

Bu iki ırkçılık ifadesi arasındaki bağlantılar yalnızca yöntemlerinde değil, kurbanlarında da bellidir: bahsedilen "sapkın" grupların yanı sıra Çingeneler gibi etnik azınlıklar ve esmer renkli birkaç Alman da kısırlaştırmanın hedefiydiler. 1935'te Yukarı Silezya'nın Polonyalı azınlık halkı, gurup üyelerinin kısırlaştırılmasına karşı protestoda bulundu. 1933'ten itibaren Alman *Volk*'u dışında tanımlanan Alman-Yahudileri, "olumsuz ırk sağlığı," yani kısırlaştırma sayesinde böyle tanımlanmamıştı. Yahudi kadın ve erkeklerinin kısırlaştırılması Berlin gibi önemli bir Yahudi oranının, özellikle de fakir, doğulu Yahudiler'in bulunduğu yerlerde yaygınken ve 1938'de Yahudi kadınlarda kürtaja "izin verilirken," 1942'de "Yahudiler'in kısırlaştırılması uygulamasına artık gerek olmadığı" ilân edilmişti.[63] Sebep bu defa Yahudiler'in toplama kamplarında öldürülmesiydi. 1933 yasasına göre ırk sağlığı kısırlaştırmasına uygun olanlarla olmayanlar arasındaki bölünme, büyük çapta daha önceki alt sınıflar arasındaki bir tarafta etnik azınlıklar kısmını içeren alt tabaka proletarya ile diğer tarafta birçok Nazi tarafından ırk üstünlüğünün çalışkan esası olarak selâmlanan uygun ve düzgün Alman işçileri arasındaki bölünmeyle çakışmaktaydı. Baskın biçimde niteliksiz olan birinciler erkeklerin ücretli iş ve kadınların ücretsiz evişi sabit normuyla bütünleşmiş değillerdi; onları büyük çapta dışlayan resmi işçi hareketi 1920'lerde niteliksizlere ve etnik azınlıklara karşı, Amerikan İşçi Federasyonu'nun konumuna çok benzeyen bir konum almıştı.

Yine de sınırlı bile olsa ırkçı psikiatri ve kısırlaştırmanın orta ve üst sınıftan kurbanlarının sayısını görmezden gelmemeliyiz.[64] Cinsiyet ayrımcısı ve içgüdüsel ırkçılığın (en çok anti-Semitizm'de görüldüğü şekilde) daha büyük çapta aştığı gibi, ırk sağlığı da bir derecede sınıf çiz-

63) 19 Mart, 1942 kararnamesi, alıntı Werner Feldscher, *Rassen-und Erbpflege im deutschen Recht* (Berlin, Leipzig, Viyana: Deutscher Rechtsverlag, 1943), s. 123; BAK:R 43 II/720, s. 92.; Stephenson, *Women in Nazi Society*, s. 62-63; *Vom Sieg der Waffen*; Reiner Pommerin, "The Fate of Mixed Blood Children in Germany," *German Studies Review* 5/3 (1982): 315-23.

64) Dalicho, "Sterilisation," s. 157-60 (yüzde 12 ila 20).

gilerini aşmaktadır. Aşma kapsamından bunun, yalnızca genel toplumsal normlardan değil, politika olarak kendi sınıflarının norm ve beklentilerinden sapanlara karşı yöneltilmiş olduğu görülebilir. Amacı, ait oldukları varsayılan sınıfa ya da sınıfa özgü cinsel role uymayanlara karşı "seçim" yapmaktır. Bu şekilde ırk sağlığı, sınıf yapısının onaylanışına yalnızca alt seviyede değil, tüm seviyelerinde katkıda bulunur. Böylece ırk sağlığı, ırkçılık tutum ve uygulamasını etnisiteler arası toplumsal çatışmalardan bir etnisite içindeki toplumsal çatışmaya aktarır. Kurbanlarının bakış açısından *etnik ırkçılık* ve *toplumsal ırkçılık*[65] terimleri ırkçılığın her iki ifadesinin bağlantıları kadar farklarını da belirtebilir.

Dahası, bilimsel (ve içgüdüsel) ırkçılık iki cinsel çifte standartın yayılmasında ve onaylanmasında kadınlara ve erkeklere tipik şekilde modern, cinsel bakımdan farklılaştırılmış roller ve işler tayin edilmesi,[66] ve üstün ve aşağı kadınlara farklı roller ve işler tayin edilmesi şeklinde belirleyici bir işleve sahipti. Irk ve ırk sağlığı kuramcılarına göre cinsiyetler arasındaki fark ve kutupluluk (mantık/duygu, aktiflik/pasiflik, ücretli iş/evişi) yalnızca üstün Kuzey ırklarında tam gelişkindir; düşük kalıtsal değere sahip olanlar dâhil, aşağı ırklar arasında cinsiyetler daha az farklılaşmıştır; böylece ağır ve ucuz emek her ikisi için de iyidir.[67] Bu tayinlerin her ikisine de uygun şekilde *cinsiyet ayrımcısı ırkçılığın* farklı yönleri denilebilir.

---

65) Bu terimler açık olduğu gibi, "etnik"i "toplumsal olmayan" ya da "biyolojik" olarak belirtilmesini kastetmiyordu. Açık şekilde ırkçı gelenekte "biyolojik"ten kastedilen şey düpedüz "sosyal"dir ve sık sık düpedüz sosyal kavramlarla tarif edilmiştir. Yukardaki terimler ırkçılığın farklı tarihsel biçimleri arasındaki bağlara dikkat çekmek niyetindedir. Dahası "sosyal ırkçılık" bana bunu kesinlikle Darwin başlatmadığı için genellikle adlandırıldığı şekilde "sosyal Darwincilik"ten daha doğru görünmektedir. Sosyal tarih "Hepsini Malthus başlattı"dan daha karmaşık olsa da (Chase, *Legacy of Malthus*, s. 12), söz konusu mevzuların Darwin'den daha eski ve/veya farklı kökleri olduğu doğrudur.

66) Aydınlatıcı bir örnek ırk sağlığı klasiği Baur, Fischer ve Lenz, *Grundriss*, özellikle cilt 2, ve Bluhm, *Die rassenhygienischen Aufgaben*.

67) Örn. Paul Schultze-Naumburg, " Das Eheproblem in der Nordischen Rasse," *Die Sonne* 9 (1932), özellikle s. 20-25. Kıyas için Karin Hausen, "Family and Role Division: The Polarization of Sexual Stereotypes in the 19th Century," *The German Family*, Richard J. Evans ve W. R. Lee (Londra: Croom Helm, 1981), s. 51-83; Barbara Duden, "Das schöne Eigentum: Zur Herausbildung des bürgerlichen Frauenbildes an der Wende vom 18. zum 19. Jahrhundert," *Kursbuch* 47 (Mart 1977): 125-41.

Irk ve Cinsiyetin "Değeri": Nazi Para Politikası

Finansal nüfus politikası Nazi rejiminin uyguladığı ırkçılık ve cinsiyet ayrımcılığının bir başka biçimidir. Tarihçiler genellikle bunu, sayesinde eve dönmeleri için kadınlara rüşvet verildiği, rejimin minnettar taraftarı oldukları ve Nazi antifeminizmiyle uzlaşmaları için satın alındıkları iddia edilen bir nüfus artış aracı diye eleştirmişlerdir.[68] Fakat (devlet desteği alan ailelerdeki doğum sayılarıyla ilgili) demografik deliller yetersiz olsa da, doğum artışlarının bu teşviklere bağlı olmadığını belirtmektedir. Nazi nüfus politikasının ekonomik yönü ırkçılık ve cinsiyet ayrımcılığı sorunları için daha önemlidir. Bu, devletin doğuma yatırımının niyet ve sonuçları, bunun ırkçı ve cinsiyet ayrımcısı dağılımı ve bunların etrafındaki bazı toplumsal mücadeleler kıyaslanarak gösterilebilir.

Tüm aile sübvansiyonları kocalara ve ancak güçlü öjenik kısıtlamalarla nikâhsız kadınlara verilmekteydi. Annelerin kendileri yalnızca 1939'da getirilen parasal olmayan Annelik Haçı'nı alıyordu. Hem finansal, hem de onursal hak edişlerin ırk sağlığı vasıflarına bağlı olduğu da aynı şekilde önemliydi. Bu en çok evlilik kredileri ve çocuk yardımlarında barizdi.[69]

1 Haziran 1933'te İşsizliğin Azaltılması Yasası, "Evliliklerin Teşvik Edilmesi" bölümünde karıları işini bırakan erkeklere bin marka varan evlilik kredileri veriyordu (Fransa, İtalya, İspanya ve İsveç'te benzer krediler vardı); aslında bu miktarın ancak yarısı ödenmiştir. Yasa çıktıktan üç hafta sonra, yeni bir hükümle her çocuk sayesinde borcun dörtte birinin affedilmesi halk tarafından "çocukla ödeme" (*abkindern*) olarak görüldü. Evlilik kredilerinin emek piyasası üzerindeki aile baskısını azaltacağı ve işleri ailelerin erkek reislerine vereceği iddia ediliyordu. Erkekler ender olarak "kadın işlerini" aldıkları ve her iki cinsin de istihdamı artınca kadının işsizlik koşulu kısa zamanda kaldırıldığı için bu sonuncu vermemiştir. Evlilik kredisinin gerçek amacı, ev kurmalarına yardımcı olarak erkeklerin daha erken yaşta evlenmelerine izin verilmesi ve doğum sayısının arttırılmasıydı. Fakat borç alanlar doğum kontrolüne erişim azalmasına rağmen aile planlaması uyguladılar:

---

68) Bleuel, *Das saubere Reich*, s. 178; Stephenson, *Women in Nazi Society*, s. 46; Winkler, *Frauenarbeit*, s. 49; Grunberger, *12 Year Reich*, böl. 16; Mason, "Women in History," s. 87. 94-96, 100-02.

69) İlgili başka önlemlerin listesi için Burgdörfer, *Geburtenschwund*, s. 202-14.

1933 ile 1943 arasında iki milyon kocanın her birisi borçlarını yalnızca ortalama 1.1 çocukla "ödedi."[70]

Finansal aile sübvansiyonlarının dağılımı erkeklere ayrıcalık verdiği için yalnızca cinsiyet ayrımcısı olmayıp, kalıtsal bakımdan "kusurlu" görülen kimseler hariç tutulduğu için ırkçıydı da: kısırlaştırmaya uygun kimseler (kısırlaştırma mahkemesi onları bağışlamış olsa bile) Yahudiler'i, Çingeneler'i ve diğer "yabancı ırkları," ayrıca da "toplam kalıtsal değerleri" ortalamanın altında kabul edilen asosyalleri kapsıyordu. Son kategori, "poliste sabıkalı olanları, kaytarıcıları, davranış sorunlu olanları, ekonomik olmayan ya da sosyal yardım alanları, düzgün bir aile yönetemeyen ya da çocuklarını faydalı yurttaş olarak yetiştiremeyenleri" içermekteydi.[71] Son olarak, evlenen tüm çiftlerin yaklaşık üçte ikisi, çoğunlukla öjenik kısıtlamalar nedeniyle kredi başvurusunda bulunmadılar, başvuranların yaklaşık yüzde 3'ü ise reddedildi.[72] O nedenle kredilerin çoğu çalışan sınıf aile reislerine giderken, gerçekten yardıma ihtiyacı olan birçok çifte erişemedi. Kredilerin esas amacı olan, kalıtsal bakımdan saf olanlarla ırk ya da kalıtsal değeri olmayan ya da düşük olanlar arasında ayrımcılığa ulaşılmıştı.

1936'da getirilen çocuk yardımları da benzer şekilde kullanılmıştır. Her çocuk için bir defalığına 65 mark, sonrasında beşinciden, daha sonra üçüncüden sonraki çocuklar için ayda 10 marktan ibaretti; çağdaşı İsveç'in tersine annelere değil, babalara veriliyordu. Dahası ırk sağlıkçıları "çok çocuklu tam aileler" ile "asosyal geniş aileler" arasında, istenilen ve istenmeyen çocuklara sahip olanlar arasında ayrım yapmaktaydılar. Yabancı ırktan olanların ve özellikle baba bilinmiyorsa birden fazla çocuklu nikâhsız kadınların yanı sıra, bu sonrakilere yardım reddediliyordu.[73] 1940'ta bu kısıtlamalar keskinleştirildiği zaman kadın ve çocuk kalabalıkları haklı olarak kendilerine ait olduğunu düşünükleri şeyi ta-

70) *Monatsberichte über die deutsche Sozialordnung* 10 (1943), s. 6. Bunlar elbette bu ailelerde doğan tüm çocuklar değil, "teşvik" ile bağlantılı olabilecek çocuklardı. Diğerleri için genel eğilim Kälvemark'ın İsveç için anlattığının çok benzeridir.

71) BAK R 18/3768; Gütt, Linden, Massfeller, *Blutschutz*, s. 301-304. BAK: NS19/1838; Uwe Adam, *Judenpolitik im Dritten Reich* (Droste Verlag: Duesseldorf, 1972), s. 169.

72) *Neues Volk* 1, no. 9 (1935): 30.

73) Burgdörfer, *Geburtenschwund*, s. 187. *Verfügungen, Anordnungen, Bekanntgaben*, ed. Parteikanzlei (Münih, 1942). Böl. 2, s. 85-86, 93-103, 105-107 Maliye Bakanının kararnameleri (30 Ocak, 3 Mart, 26 Temmuz, 1941); *Der Gemeindetag* 5/6 (1942).

lep ederek şehir yetkililerini rahatsız ettiler.[74] Umutlu ırk sağlıkçıları tarafından "annelerin Almanlık için sessiz mücadelesi"[75] olarak selâmlanan şey, bunun yerine annelerin aşağı kadınlara ayrımcılık karşısındaki sesli direnişi haline geldi.

Dünya Savaşı'ndaki "Çocuk Savaşı"

1939'da savaş ilân edilmesiyle "doğum savaşının" önceki eğilimleri azdıran bir başka aşaması başlamıştı.[76] Burada bunun ancak birkaç özelliği sunulabilir. 31 Ağustos 1939 kararnamesi kısırlaştırma yasasının "özellikle büyük bir üreme tehlikesinin tehdit ettiği" vakalarda uygulanacağına hükmediyordu.[77] Politikadaki bu değişiklik, bu "tehlikenin" daha önceki ele alınış şeklinin bir miktar anlaşılmasını sağlarken, öncelikli mantığı savaşta yatmaktaydı. Kısırlaştırma adaylarının uysal savaş işçileri olacaklarına güvenilemezdi ve eski ırk sağlığı personeline başka amaçlar için ihtiyaç vardı.[78] Gerçekten de kısırlaştırma davalarının sayısı birden bire azalmıştı.

Fakat aynı zamanda kısırlaştırma politikası üç boyutuyla 1933 yasasının ilerisine doğru genişletilmiş ve radikalleştirilmişti. İlki, kitlesel kısırlaştırmalar toplama kamplarında, çoğunlukla Yahudi kadınlara ve Çingene kadın ve erkeklere uygulanıyordu. Çingene kadın ve erkekler, bazen kamp ve kısırlaştırma arasında "tercih" ile kampların dışında da kısırlaştırılıyorlardı. Gelecekteki kitlesel kısırlaştırmalar karışık (*Mischlinge*) olarak tanımlanan, kamplara yollanmayan Yahudiler için planlanmıştı. Yahudi ve Çingene halkının kampların içinde ve dışında kısırlaştırılmaları hem tıbbi deneyler, hem de nüfus kontrolü, yani aşağılık zürriyeti engellemek adına yapılmaktaydı.[79] İkincisi, doğuda fetih ve işgal edilmiş topraklardan gelen birçok kadın -yaklaşık 2 milyon kadın zorunlu işçi olarak Almanya'ya gönderilmişti- yine nüfus kontrolü ve çocuk bakımıyla aksamayan verimli bir işgücünün devamlılığı için

74) Bu tekrarlanan olayla ilgili belgeler çeşitli büyük şehirlerdeki dosyalara yayılmıştır.

75) Burgdörfer, *Geburtenschwund*, s. 39.

76) Paul Danzer, *Geburtenkrieg* (Münih: Politische Biologie 3, 1939).

77) RGB, 1939/I, s. 1560.

78) Manfred Höck, *Die Hilfsschule im Dritten Reich* (Berlin: Marhold, 1979), s. 75.

79) Bkz. yukarda not 37 ve Jan Sehn, "Carl Clausbergs verbrecherische Unfruchtbarmachungsversuche an Häftlings-Frauen in den Nazi-Konzentrationslagern," *Hefte von Auschwitz* 2 (Oswiecim, 1959), s. 2-32.

zorunlu kürtaja ve kısırlaştırmaya tabi tutuldular. Bunların hayatları hakkında henüz az şey bilinmektedir. Fakat onlara kürtajın "müsaade edildiği" ve 1942'den sonra çalışan doğulu bir kadının gebeliğinin -yönetim ve mahalli işçilik daireleri tarafından- onu radikal şekilde test eden ve gebeliğinin sonucuna karar veren özel bir bölgesel SS subayına rapor edildiği açıktır.[80]

Yeni politikanın üçüncü boyutu olan asosyallere karşı doğum savaşı hakkında daha az şey bilinmektedir. Asosyallik kısırlaştırma mahkemelerinde önemli bir kıstas olmuştur; birçok kişi kısırlaştırılmıştı ve 1936'dan 1941'e kadarki ikinci büyük hapis dalgası sırasında toplama kamplarına sürülenler arasında fahişeler dâhil asosyaller oran bakımından yüksekti.[81] Fakat yine de bu kıstas "biyolojikten" çok daha fazla "sosyale" denk geliyordu ve böyle kişilerin 1933 yasasının dört psikiatrik kategorisinden birinin altında sınıflandırılması her zaman kolay olmamıştı.[82] Bu arada ırk sağlığı kuramı "asosyallik" hastalığının kalıtsal özelliğini öylesine becerikli bir şekilde tespit etmişti ki bu, ırkçılığın esaslı bir kategorisi haline gelmişti. Acil işçi noksanlığına yanıt verilmesi için birçok asosyalin kamplardan çıkarıldığı 1940'tan sonra bunların kısırlaştırılmalarını gerektiren yeni bir yasa hazırlandı. Çağdaş psikoloji bakımından asosyalin tanımı psikozdan psikopata ve nevrotiğe kadar genişlerken, yasa bunları basitçe "asalaklar," "arızalar," "avareler," "işe yaramazlar" olarak isimlendirmekteydi. Mevzuat savaştan hemen sonra yürürlüğe konacaktı ve üst ve alt seviyede birçok hükümet ve parti dairesi savaş süresince bunu tartışmaya devam ettiler.[83]

Kadınlar arasında iyi ev kadını ve çalışkan anne kısırlaştırmadan kurtulacağından emin olabilirdi. "Çok fazla" çocuklu nikâhsız ve fakir an-

80) Özellikle doğudan gelen yabancı kadınlar için Ingrid Schupetta, "'Jeder das Ihre': Frauenerwerbstätigkeit und Einsatz von Fremdarbeitern und -arbeiterinnen im Zweiten Weltkrieg," in Frauengruppe Faschismusforschung, ed., *Mutterkreuz*, s. 292-318; Franciszek Polomski, *Aspekty Rasowe w postepowanin z r robotnikami przymnsowymi i jeucami wojennymi III rzeszy, 1939-45* [Üçüncü Reich'ın Zorunlu İşçilerine ve Savaş Esirlerine Muamelede Irksal Yönler] (Wroclaw: Ossolinskich, 1976); *Documenta Occupationis*, Böl. 9 ve 10 (Ponzan: Instytut Zachodni, 1975, 1976).
81) Frank Pingel, *Häftlinge unter SS-Herrschaft* (Hamburg: Hoffmann & Campe, 1978), s. 69-80; Dalicho, "Sterilisation," s. 54, 58, 60, 61, 63, 66.
82) Karl Ludwig Lechler, "Erkennung und Ausmerze der Gemeinschaftsunfähigen," *Deutsches Ärtzeblatt* 70 (1940): 293-97.
83) Belgeler bu dairelerin birçok dosyalarında dağınıktır.

neler, sosyal yardım alan anneler ve fahişeler o kadar emin olamazlardı. Daha açık şekilde, doğum savaşı toplumsal olarak sapkın kabul edilenlerin bedensel bütünlüğünü ihlâl eden tipik şekilde ırkçı önlemler uygulamış ve ırkçılığın çeşitli biçimleriyle kurbanlarını birbirleriyle daha da sıkı irtibatlandırmıştır. Gizli de olsa, resmi bir Eylül 1940 kararnamesinde "Reich Sağlık Önderi" Leonardo Conti, Devlet Sağlık Daireleri'ne fahişelere, düşük karakterli kadınlara ve yabancı ırktan olanlara öjenik kısırlaştırma ve kürtaj uygulama müsadesi vermiştir.[84] Gelecek için planlanan kısırlaştırma yasası pratikte önceden uygulanmıştı.

Sonuç: Cinsiyet Ayrımcılığı ve Irkçılık

Sık sık olduğu gibi, Nazi cinsiyet ayrımcılığının yalnızca üstün kadınlarla ilgili olduğu, Nazi ırkçılığının da yalnızca aşağı kadınlarla ilgili olduğu düşünülmemelidir. Hem Nazi ırkçılığı hem de cinsiyet ayrımcılığı tüm kadınlarla, hem aşağı hem de üstün kadınlarla ilgiliydi. Kabul edilir kadınlardan istenilen "doğum başarısı" dağum yapmayacak olanların sayısına göre dikkatle hesaplanmaktaydı.[85] Bu türden kabul edilir kadınların üremeyi, kocaları ve çocukları için tertipli bir ev oluşturmayı ve ekmeği kazanana bağımlı olmayı kabul etmeleri için en büyük baskı belki de "değerli annelik" ile ilgili sürekli olumu propagandadan çok, tam tersinden, hoş karşılanmayan, fakir ve sapkın kadınların üremelerini ve evlenmelerini engelleyen ve hafifmeşrep kadınlara ve çok çocuklu yalnız kadınlara aşağı damgası vuran olumsuz propaganda ve politikadan geliyordu. Böylece ırkçılık, üstün kadınlara artan ücretsiz evişi biçimindeki cinsel ayrımcılığın dayatılması için kullanılabilirdi ve kullanılmıştır.

Diğer taraftan, olumsuz ırk sağlığının hedefi haline gelmiş ve gelecek olan kadınlar ayrıca ana özellikleri on sekizinci yüzyılın sonlarına kadar izlenebilen Nazi kadın evişi görüşünü kabul etmeyen, edemeyen ya da edeceği varsayılmayanlar olmak eğilimindeydiler. Üstün evli kadınlara ekonomik bağımlılığı dayatan cinsiyet ayrımcılığı, birçok kadın istenilir annelere ve çocuklara verilen göreceli yardımların dışında tuta-

84) İlgili belgeler çeşitli arşivlerde dağınıktır.

85) Örn. Burgdörfer, *Geburtenschwund*, s. 136-47; G. Pfotenhauer, "Fortpflanzungspflicht-die andere Seite des Gesetzes zur Verhütung erbkranken Nachwuchses," *Der öffentliche Gesundheitsdienst* 2 (1937): 604-08.

rak ve yaşamak için emek piyasası hiyerarşisindeki en düşük işleri kabul etmeye zorlayarak ırkçılık uygulamak için kullanılabilirdi ve kullanılmıştır. Aslında modern cinsiyet ayrımcılığı, "kadınların tabiatı" ve "hakiki kadınlık kültü" ile ilgili teorilerin ideolojik yüzeyinin altında, kadınlar için birbiriyle bağlantılı da olsa iki farklı norm inşa etmiştir. Bazı kadınlardan tertipli ev idare etmeleri ve iyi eğitimli çocuk yetiştirmeleri, tüm girişimin kocalarının parasıyla desteklenmesi talep edilmiştir; aşırı yüklü ve desteksiz olan diğerleri düşük ücretli ya da ücretsiz hizmetçilik işlerini benimsemeye zorlanırken, çocuklarına kendileri gibi safra muamelesi yapılmıştır. Çeşitli türden ırkçı-cinsiyet ayrımcı söylemler toplumsal, cinsel ve etnik bakımdan yabancı kadınları kadın değildir şeklinde, böylece diğer tüm kadınların normlarını tehdit edecek şekilde betimlemiştir: Yahudi ya da Çingene kadınların fahişe olduğu ırkçı görüşü, lezbiyenlerin yarı-erkek olduğu, "ırk bütünü" için asosyal ve bulaşıcı olduğu ırk sağlığı görüşü,[86] Polonyalı ve geri zekâlı kadınların "hayvanlar gibi üredikleri" fantezisi böyledir. Fakat burada, bunlar kadınların gayet gerçek davranış ve öz-imajlarının belirlenmesinde etkili olsalar bile, elbette (baskın biçimde erkeksi) imaj ve sembollerden[87] çok daha fazlası kapsanmaktadır. Kadın tarihi, kadın "değil"lerin hayatlarına, onları (erkek) tarihçilerin yaptığı gibi marjinalleştirmeden yoğunlaşması gerekmektedir.

Cinsiyet ayrımcılığıyla ırkçılık arasındaki karmaşık bağlar nedeniyle, bu yüzden de üreme ırkçılığının tüm kadınlarla ilgisi nedeniyle etnik ya da toplumsal bakımdan üstün kadınların, istemeyebilecekleri çocuk sahibi olmaları talep edilmesine basitçe "cinsiyet ayrımcılığı" dememeye ve etnik ya da toplumsal bakımdan aşağı kadınların, istemelerine rağ-

86) On dokuzuncu yüzyılın son üçte birinden beri erkek psikiatristlerce lezbiyen kadınlar ve bunların "yarı-erkek" olarak sunulmalarıyla ilgili olarak bkz. Esther Newton ve Carroll Smith-Rosenberg, " Male Mythologies and their Internalization of Deviance from Krafft-Ebing to Radclyffe Hall," ve Gudrun Schwatz, "The Creation of the *Mannweib*, 1860-1900" (Kadın Tarihi Üzerine Beşinci Berkshire Konferansında sunulan tezler, Vassar College (16 Haziran, 1981). Erkeklerin fahişelik görüşüyle ilgili olarak benim "Prostituierte im Nazi-Staat" *Wir sind Frauen wie andere auch*, ed. Pieke Biermann (Reinbek: Rowohlt, 1980), s. 70-106; Judith Walkowitz, *Prostitution and Victorian Society: Women, Class and the State* (New York: Cambridge University Pres, 1980), özellikle Böl. 10.

87) Bu tür sembollere odaklanan bir yaklaşım için bkz. Elizabeth Janeway, "Who is Sylvia? On the Loss of Sexual Paradigms," *Signs* 5, No. 4 (Yaz 1980): 573-89.

men çocuk sahibi olmalarının yasaklanmasına basitçe "ırkçılık" demeye dikkat etmeliyiz. Daha kesin konuşursak, birinci gurup kadın üzerindeki yüklenmeye, üremelerinde yalnızca kadın oldukları için değil, *üstün ilân edilen belli bir etnisitenin ya da toplumsal konum*un kadınları oldukları için ısrar edilmesi nedeniyle *ırkçı cinsiyet ayrımcılığı* diyebiliriz. Buna uygun olarak, ikinci gurup kadın üzerindeki yüklenmeye, üremeleri yalnızca genler ve ırk nedeniyle değil, *kadın olarak üstün kadının toplumsal ve etnik standartlarından* gerçek ya da varsayılan sapmaları nedeniyle yasaklandığı için cinsiyet ayrımcısı ırkçılık diyebiliriz. Bu bakımdan ırkçılıkla cinsiyet ayrımcılığı arasında ikili bağlantı kurulması (durumda da açık olduğu gibi) ırkçılık ve cinsiyet ayrımcılığı deneyimlerine farklı ağırlık vermez ya da bir durumda ırkçılığın, diğerindeyse cinsiyet ayrımcılığının öncelikli olduğunu belirtmez. Tam tersi doğrudur: cinsiyet ayrımının ve ırkçılığın, özellikle de Nazi nitelikleriyle olduğu yerde tüm kadınlar her ikisiyle de eşit şekilde, ama farklı deneyimlerle ilişkilidir. Uyumlu ve çifte ağızlı tek bir *cinsiyet ayrımcısı ırkçılık* ve *ırkçı cinsiyet ayrımcılığı* (yalnızca bakış farkı) politikasına tabidirler, fakat bu politikanın çifte ağzında yaşadıkları için ayrılmışlardır ki, bu onların cinsiyet ayrımcılığına ve ırkçılığa karşı direniş biçimlerini bölmeye de yarayan bir ayrılmadır.

Tüm kadınların durumuna kadın "değil"lerin bakış açısından bakmaya çalışmak bu bölünmenin sınırlarının tahlil ve yok edilmesine yardımcı olabilir. Üreme haklarımız için -cinselliğimiz, çocuklarımız ve istediğimiz ve ihtiyacımız olan para için- mücadele söz konusu olduğunda Nazi deneyimi bize başarılı bir mücadelenin kadınları ekonomik bakımdan başka kimselere ya da istenmeyen ikinci ya da üçüncü işlere bağımlı hale gelmeden çocuk sahibi olmak ya da olmamak arasında seçim yapmalarına izin verecek hem hakları hem de ekonomik araçları elde etmeyi hedeflemek zorunda olduğunu öğretebilir. Yalnız kadınların sosyal yardım kesintileri, kısırlaştırma suistimali ve serbest kürtaja saldırılar, kadınları bölmeye yarayan bir saldırının yalnızca farklı yanlarıdır. Birleşik Devletler ve Üçüncü Dünyadaki mevcut nüfus ve aile politikaları, Nasyonal Sosyalizm altındaki Alman tecrübesini özellikle mühim bir hale getirmektedir. Almanya'da serbest kürtaja yeni saldırılar, üniversitede bir "nüfus bölümü" kurulması, kadınlar üzerinde kısırlaştırma deneyleri ve sosyal yardım alan kadınların haberleri olmadan kısırlaştırılmaları, Çingene kadınlar (özellikle de sosyal yardım alanlar)

üzerindeki çocuk sahibi olmamaları için baskılar, "hayvanlar gibi üreyen" göçmenlere karşı yabancı-düşmanı haykırışlar ve bazen hadım edilmelerinin ya da kısırlaştırılmalarının istenmesi, Türk kadınlarına çok kolay kürtaj ve kısırlaştırma uygulanması, insan üremesiyle bağlantılı devlet parasında azalma, hem özel hem de kamusal, hepsi de son iki yıl içerisinde gerçekleşti.[88] Halâ birbiriyle bağlantısız gibi görünen bu olaylardan mevcut ekonomik kriz sırasında ne çıkacağı açık bir sorudur.

Kadınlar ve Holocaust
Alman ve Alman-Yahudi Kadınları Davası

Sybil Milton

Gisela Bock'un tartıştığı aynı "ırk sağlığı" ilkeleri daha sonra "istenmeyenlerin," özellikle Yahudiler'in ve Çingeneler'in ve çeşitli türden "sapkınların" yok edilmelerinin haklı çıkarılması için kullanılmıştır. Sybil Milton, Alman ve Alman-Yahudi kadınlarının, hem ırk kurbanlarının hem de siyasi muhaliflerin çıplak deneyim gerçeklerini sunmaktadır. Yürek parçalayıcı ayrıntılarla zulüm aşamalarını (hapishanelerden toplama ve yok etme kamplarına kadar) ve kampların dışındaki hayatta kalma olanaklarını listelemektedir. Çoğu kimsenin cinsiyet ayrımlarının ötesinde bir durum olduğunu varsayabileceği Alman faşizminin aşırılıkları altında bile, Milton kadınların deneyimlerinin bazı bakımlardan erkeklerinkinden nasıl farklılaştığını göstermektedir. Gerçekten de kadınlar özel tehlikelerle ve aşağılanmalarla karşılaşmış ve gündelik olarak hayatta kalmaları için kendilerine özgü kaynakları kullanmışlardır.

Yazar, Werner T. Angress, Henry Friedlander, Atina Grossmann, Marion Kaplan, Walter Peterson ve Joan Ringelheim'a ilk kez Haziran 1982'de Southeastern Massachussets Üniversitesi'nde ve sonra Mart 1983'de Stern College, Yeshiva Üniversitesi Kadınlar ve Holocaust Konferansı'nda sunulan bu makalenin gözden geçirilişi sırasındaki tavsiye ve yapıcı önerileri için teşekkür etmektedir.

Kadınlar ve Holocaust genel konusu Nazi Almanyası ve Yahudi felâketiyle ilgili artan edebiyatın sistemli kapsamı içerisine girmemiştir. Hatıralardan, partizan edebiyatından, televizyon ürünlerinden ve minik bahislerden ayrı olarak konu hakkındaki mevcut tarih yazımında kadınlar büyük çapta görünmez olmuşlardır.[1] Holocaust hakkındaki hapishanelerden, kurbanlardan, kurtulanlardan ve faillerden bahseden ikincil edebiyat dil bakımından cinsiyete özel değildir. Bu, cinsiyete özgü deneyim ve koşulların analizini sınırlandırmaktadır. Çoğunlukla erkek failler, erkek kurbanlar ve erkek kurtulanların deneyimlerine dayanan mevcut edebiyat, Nazi zulmü altındaki kadınların deneyimlerinin eksik -hatta bazen yanlı ve yanlış yönlendirici- bir anlatımını sunmuştur. Hem erkekler, hem de kadınlar örgütlü devlet sisteminin kurbanı olmuş olsalar da, kadınları erkek mahkûmlardan ayıran deneyimler araştırılmadan kalmıştır.

Başlangıçta iki genel önerme açık şekilde ifade edilmelidir. Birincisi, Nazi Almanyası teoride ve pratikte erkek egemen bir toplum olduğu halde, bu makale kadınların o toplumdaki genel olarak haksızlığa uğrayış-

---

1) Genel literatür için, Raul Hilberg, *The Destruction of the European Jews* (Chicago, 1961); Martin Broszat, "Nationalsozialistische Konzentrationslager, 1933-1945," *Anatomie des SS-Staates*, ed. Helmut Krausnick, 2 cilt (Münih, 1967), cilt 2, s. 11-133; Adalbert Rückerl, ed. *NS-Vernichtungslager* (Münih, 1977); ve Falk Pingel, *Häftlinge unter SS-Herrschaft* (Hamburg, 1978). Yararlı iki yeni bibliyografik inceleme kendilerine göre eksiklikleri nedeniyle dikkat çekmektedir: Holocaust tarih yazımını araştırması kadınların tarihinden bahsetmemekte, kadınların tarihiyle ilgili yeni bir araştırma makalesiyse Holocaust ile ilgili tüm bahisleri atlamaktadır. Bkz. Konrad Kwiet, "Zur historiographischen Behandlung der Judenverfolgung im Dritten Reich," *Militärgeschichtliche Mitteilungen* 27, no. 1 (1980): 149-92; ve Richard J. Evans, "Feminism and Female Emancipation in Germany, 1870-1945," *Central European History* 9, n. 4(1976): 323-51. İki yeni kitap hayal kırıklığıdır ve zaman zaman yanlış yönlendirmektedir: Konnilyn G. Feig, *Hitler's Death Camps* (New York, 1979), s. 133-90; ve Hana Elling, *Frauen im deutschen Widerstand, 1933-1945* (Frankfurt, 1978). Nazi Almanyası'nda kadınların ve kadın faillerin tartışılmasında daha değerli olanlar: Dorothee Klinksiek, *Die Frau im NS-Staat* (Stuttgart, 1982); Maruta Schmidt ve Gabi Dietz, ed. *Frauen unterm Hakenkreuz* (Berlin, 1983); Frauengruppe Faschismusforschung, ed, *Mutterkreuz und Arbeitsbuch: Zur Geschicte der Frauen in der Weimarer Republik und im Nationalsozialismus* (Frankfurt, 1981); Claudia Koonz, "Mothers in the Fatherland: Women in Nazi Germany," *Becoming Visible: Women in European History*, ed. Renate Bridenthal ve Claudia Koonz (Boston, 1977), s. 445-73; ve Michael H. Kater, "Frauen in der NS-Bewegung," *Viertel jahrshefte für Zeitgeschichte* 31, no. 2 (1983): 202-41. Nazi kadın faillerin birkaç özet biyografisi Henry Friedlanger'in değerli makalesi "The Nazi Concentration Camps," *Human Responses to the Holocaust*, ed. Michael D. Ryan (New York ve Toronto, 1981), s. 33-69'da bulunabilir.

larını değil, yalnızca ırk, din ya da siyasi haklar yüzünden zulmedilen kadınları ele alacaktır. İkincisi, geçmişlerinde muazzam ve karmaşık farklılıklar olduğu için zulmedilen bu kadınları birleşik bir gurup olarak düşünmek zor ve muhtemelen olanaksızdır. O nedenle bu makale kadınların 1933 ve 1945 arasındaki trajik yolculuklarının değişik yönlerini incelemektedir. Özellikle Nazi politikaları Nazi işgalindeki Avrupa'nın her tarafına ihraç edilmeden önce kendi anavatanında, Almanya'da geliştirilip sınandığı için her ikisi de bu kitabın konusuna uyan Alman ve Alman-Yahudi kadınlarına odaklanmaktadır. Dahası, kadınlar ve Holocaust konusu emeklemekte olan bir konudur ve bu konunun dış hatlarının Avrupa çapında anlaşılmaya başlanması için çok erkendir. Bu nedenle Alman toplama kamplarındaki ve kampların dışında saklanan, kaçan ve direnen Alman ve Alman-Yahudi kadınlarının cinsiyete özgü deneyimlerini araştırmak zorundayız. Onların deneyimleri Holocaust'u bütünlüğü içerisinde anlamamıza katkıda bulunmalıdır.

Şiddet Kurbanları: Alman ve Alman-Yahudi Kadınları

Kadın siyasal muhaliflere karşı Nazi zorlaması ve şiddeti Hitler iktidarı üstlendikten hemen sonra başlamıştır. Kadın sosyalistler, komünistler ve ulusal, eyalet ve belediye seviyelerindeki ılımlı liberal parlamento vekilleri ilk hedefler arasındaydı. Evlerini ve bürolarını tekrar tekrar arayan Gestapo ve SA tarafından rahatsız ediliyorlardı; ayrıca sık sık zorbaca sorgulanıp dövülüyorlardı. Birçoğu kaçan ya da saklanan siyasal bakımdan faal erkek akrabalara karşılık rehin tutuluyordu. Kadınlar tutuklanıyor ve ıslah ve ceza kurumlarına kapatılıyorlardı; birçoğu sonunda toplama kamplarında belirsiz süre tutukluluğa geri gönderiliyordu. Birkaçı katledilmişti.

Bazı örnekler Naziler'in siyasal intikam almak ve toplumsal kontrolü dayatmak için erkek ve kadınlara karşı eşit şekilde kullandıkları keyfi zorbalığı ve hesaplı şiddeti göstermeye yetecektir. Breslau'dan eski Sosyalist Reichstag vekili Minna Cammens, Mart 1933'te Nazi karşıtı broşür dağıtmaktan tutuklanmış ve nezaret altındayken Gestapo tarafından öldürülmüştür.[2] Prusya Devlet Meclisi'nin eski Sosyalist vekili Leni Ro-

2) Bundesarchiv Koblenz, [bundan sonra BA] Akte NS 10/66. Ayrıca bkz. Leo Baeck Institute New York [bundan sonra LBI, NY], Viyana Küttüphanesi Basın küpürleri mikrofilmleri, AR 7187/makara 95 (Naziler ve Kadınlar) (1933-1939), 7187/makara 109 (Naziler ve Kadınlar) (1939-1945).

senthal, Ekim 1936'da Gestapo tarafından katledilmiştir.[3] Reichstag Komünist vekilleri Franziska Kessel ve Helene Fleischer de öldürülmüşlerdir; Kessel Nisan 1934'te hücresinde asılı bulunmuş, Fleischer ise hapis olduğu yedi sene boyunca gördüğü zorba muamelenin sonucu olarak 1940'ta Moringen kadın toplama kampında ölmüştü.[4]

Başıbozuk Nazi haydutları Berlin Sosyalist belediye müsteşarı Marie Jankowski'yi Mart 1933'te çok kötü dövmüşlerdi. Bu olay Jankowski'nin sosyalist dostu ve meslekdaşı Clara Bohm-Schuch'un Reichstag Başkanı Goering'i resmen protestosuna yol açtı. Sonuçta Bohm-Schuch Gestapo tarafından tekrar tekrar ev aramalarına maruz kaldı ve Nisan 1934'te on beş gün tutuklandı. Mayıs 1936'daki ölümü maruz kaldığı suistimallere bağlanmıştır.[5] Komünist Helene Overlach, Aichach, Ziegenhain ve Gotteszell kadın hapishanelerindeki beş yıllık kötü muameleden sonra fena hastalanmıştı.[6] Demokrat Parti vekili Marie-Elisabeth Lüders ve Merkez Partili Christine Teusch gibi ılımlılar bile Gestapo hapishanelerinde aylar geçirmişlerdir.[7]

Yıldırma ve misilleme politikası kaçak erkek akrabalarının siyasal faaliyetleri yüzünden eşlerin, kız kardeşlerin ve kızların tutuklanmalarına yol açmıştır. Kadın rehinelerin kullanılması, Almanya'da Naziler'in iktidarı ilk ele geçirişlerinden sonra, neticede 1940'tan itibaren işgal edilen Avrupa'nın tümüne yayılarak, devam etmiştir. Gerhard Seger 1934'te Çek sürgününde deneyimlerini ve Oranienburg toplama kampından kaçışını yayınladığında karısı ve kızı misilleme olarak tutuklan-

---

3) Elling, *Frauen im deutschen Widerstand*, s. 198; ve Wolf Hammer, *Hohes Haus in Henkers Hand* (Frankfurt, 1956), s. 77.

4) Kessel için, bkz. Elling, *Frauen im deutschen Widerstand*, s. 57, 89; Hammer, *Hohes Haus*, s. 57. Fleischer için, bkz. Max Schwarz, MdR: *Biographisches Handbuch der Reichstage* (Hannover, 1965), s. 648.

5) Maria Jankowski olayı için bkz. emigré exposé *Braunbuch über Reichstagsbrand und Hitlerterror* (Basel, 1933), s. 210-11; LBI, NY: 7187/makara 95; Käte Frankenthal, *Die dreifache Fluch: Judini Intellektuelle, Sozialistin*, ed. Kathleen Pearle ve Stephan Leibfried (Frankfurt ve New York, 1981), s. 126, 292. Bohm-Schuch için, bkz. Marie Juchacz, *Sie lebten für eine beserse Welt* (Hannover, 1971), s. 93-98; Frank Osterroth, *Biographisches Lexicon des Sozialismus*, cilt I: *Verstorbene Persönlichkeiten* (Hannover, 1960), s. 32; ve Hammer, *Hohes Haus*, s. 30.

6) Overlach için, bkz "Women Politicals in German Goals," *Manchester Guardian*, 29 Ocak 1937 (LBI, NY: E. J. Gumbels Evrakında da bulunabilir).

7) Lüders için, bkz Hammer, *Hohes Haus*, s. 65. Hammer, Lüders'in ayrıca 1938 ile 1942 arasında Berlinli Yahudileri evinde sakladığını söylemektedir. Teusch için, bkz. aynı Eser, s. 93.

mış ve ancak uluslararası protestolardan sonra serbest bırakılmışlardı.[8] Kocası Bavyeralı Komünist vekil Hans Baimler 1933'te Dachau'dan kaçtığı zaman Senta Beimler ve baldızı, Moringen kadın toplama kampında süresi belirsiz nezarete konulmuşlardı.[9] Aynı şekilde, Yahova Şahidi Rudolf Meissner 1935'te göç ettikten sonra, yurt dışındaki davranışları için kız kardeşinin rehin olarak tutuklandığını öğrenmiştir.[10] Sosyalist Franz Müller Çek sınırının ötesinde emniyetteyken karısı tehlikedeydi. Kadın, Haziran 1935'te Chemnitz'de tutuklanmış ve altı ile on iki yaş arasındaki dört çocukları ebeveyn desteğinden mahrum oldukları halde on bir aydan fazla tutuklu kalmıştı.[11] Else Steinfurth, Komünist yardım örgütü Kızıl Yardım (*Rote Hilfe*) memuru olan kocası 1934'te "kaçmaya çalışırken" vurulup öldürüldüğünde hemen belirsiz süreye uzatılan bir yıl hapis cezası almıştı. Devam eden tutukluluğunun resmi gerekçesi, bırakılırsa kocasının ölümünün "yurt dışında zulüm propagandasına" neden olabileceğiydi.[12] 1935 sonunda Hohenstein hapishanesindeki kadınların yüzde 75'i -kırk beşin otuz üçü- erkek yakınları için rehineydi.[13] Ya kendi siyasetleri, ya da muhalif erkek akrabaları için sembolik hedef olan bu kadınlar hain diye kötülenmiş ve Nazi Almanyası'nda kamusal ve profesyonel işlerde kara listeye konulmuştu.

Bunlar 1939'a kadar kadınlar için ilk ve öncelikli tutukluluk mahalleri olduğu halde, Nazi yıllarındaki Alman hapishanelerine nispeten az tarihsel dikkat yoğunlaştırılmıştır. Mahpus nüfusunun ve bunun unsuru olan grupların kesin sayı istatistikleri kolayca bulunur durumda değildir. 1,500 ila 2,000 Alman kadın siyasi muhalif ve rehinenin 1939'dan önce Nazi hapishanelerine kapatıldıkları tahmin edilmektedir; bu sayı savaş öncesi Nazi Almanyası'ndaki tüm tutukluların (*Schutzhäftlinge*) yaklaşık yüzde 15 ila 20'sini temsil etmekteydi. 1935'ten sonra bu yurt bozguncuları kategorisi kadın Yahova Şahitleri'ni ve Çingeneler'i de içermiştir. *Schutzhäft* altında tutulanların muhtemelen yüzde 25'inden azını temsil etseler de, hapishanelerde tutuklu

8) *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration nach 1933* (Münih ve New York, 1980), cilt 1, s. 685-86. Ayrıca bkz. Gerhart Sager, *Oranienburg* (yeni baskı Berlin, 1979).

9) LBI, NY: E. J. Gumbel Evrakı, "Frauen als Geisel," *Sonderdienst der deutschen Informationen. Das Martyrium der Frauen in deutschen Konzentrationslagern*, No. 41 (11 Haziran 1936).

10) Aynı Eser

11) Aynı Eser

12) Aynı Eser

13) Aynı Eser

olan Yahudi kadınların sayısı, bu ilk yıllar için belirlenememektedir. Nazi hapishanelerinin 1933 ve 1939 arası toplam kadın mahpus nüfusu, çoğu sözde asosyal (fahişeleri, lezbiyenleri, serserileri, kaytarıcıları ve polisin medeni toplum için uygunsuz olduğunu düşündüğü herkesi içeren bir kategori) ve suçlu (katiller, hırsızlar ve Ariler'le Yahudiler arasında cinsel ilişkiyi yasaklayan yasaları iklâl edenler) diye tutuklanmış olan 6,000 ila 8,000 kişi kadardı.[14] Yahudi kadınları 1939'dan önce Nazi Almanyası'nın hapishane ve toplama kamplarına *ancak* diğer kategorilerden birine aitseler kapatılmaktaydı.

Yahudi kadınları, Nisan 1933 boykotuna, Eylül 1935 Nürnberg mevzuatına ve 1938 Kasım başındaki "Kristal Gece" (*Kristallnacht*) kıyımına eşlik eden dağınık şiddet içerisinde kadın olarak değil, Yahudi olarak hedeftiler. 1938 öncesinin günlük yaşamından hikâyeler, Yahudi kadınlarının Nazi başıbozuklarıyla ilk karşılaşmalarda fiziksel şiddetten çok sözlü saldırılara maruz kaldıklarını ortaya koymaktadır.[15] 1939'dan

14) Yirminci yüzyılda ve Nazi Almanyası'nda Alman hapishaneleri hakkında sistemli yazın neredeyse hiç yoktur. Nazi kadın siyasi muhaliflerinin hapishane koşullarıyla ilgili bazı faydalı bilgiler iki hatıra antolojisinde bulunmaktadır: Gisela Dischner, ed., *Eine stumme Generation berichtet: Frauen der dreissiger und vierziger Jahre* (Frankfurt, 1982); ve Gerda Szepansky, ed., *Frauen leisten Widerstand: 1933-1945; Lebensgeschichten nach Interviews und Dokumenten* (Frankfurt, 1983). Alman siyasi mahkûmların tahmini tartışması için bkz. Schmidt ve Dietz, *Frauen unterm Hakenkreuz*, s. 158-67; ve *Braunbuch über Reichstagsbrand und Hitlerterror*, s. 274-76. Yahova Şahitleri hakkında bilgi için, bkz. Michael H. Kater "Die Ernsten Bibelforscher im Dritten Reich," *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte* 5, No. 2 (1969): 181-218; ve Christine E. King, "Strategies for Survival: An Examination of the History of Five Christian Sects in Germany, 1933-1945," *Journal of Contemporary History* 14 (1979): 211-33. Ayrıca bkz. LBI, NY: E. J. Gumbel Evrakı, "Die Zeugin Jehovas," *Beilage der Deutschen Information*, No. 6 (6 Haziran 1936). Homoseksüeller hakkında bilgi için, bkz. Frank Rector, *The Nazi Extermination of Homosexuals* (New York, 1981); James D. Steakley, *The Homosexual Emancipation Movement in Germany* (New York, 1975); Hans-Georg Stümke ve Rudi Finkler, *Rosa Winkel, Rosa Listen* (Reinbek bei Hamburg, 1981); ve Rüdiger Lautmann, "Das Leben homosexueller Männer unter dem Nationalsozialismus," *Terror und Hoffnung in Deutschland, 1933-1945*, ed. Johannes Beck (Reinbek bei Hamburg, 1980), s. 366-90. Homoseksüellerle ilgili yazın lezbiyenler hakkında yalnızca çok küçük bahisler içermektedir. Nazi hapishanelerindeki asosyaller ve suçlular hakkında yazın tespit edilmemiştir.

15) Marta Appel'in Dortmund hatıralarına bkz. Monika Richarz, ed., *Jüdisches leben in Deutschland: Selbstzeugnisse zur Sozialgeschichte, 1918-1945* (Stuttgart, 1982), s. 231-33. Apel ayrıca eski Aryan arkadaşlarıyla kamusal alanlarda bile ancak çok ender buluşan Yahudi kadınların artan toplumsal tecritinden de bahsetmektedir (Aynı Eser, s. 233). Nürnberg yasalarına göre ırksal yanlış davranıştan suçlu Alman kadınlarının fotoğrafları çekiliyordu ve isim ve adresleri *Stürmer*'de yayınlanıyor ve *Stürmerkästen* denilen ilânlarda teşhir ediliyordu. Benzer fotoğraflar, isim ve ad-

önce halâ işlemekte olan normal toplumsal engellemeler, toplumsal parya konumlarına rağmen Yahudi kadınlarına bile karşı sokak şiddetini engellemekteydi.

1933'ten sonra Yahudi kadınları, onları boşamaları için Hıristiyan kocalarına baskı yapılması da dâhil, bitmeyen bir hakaret ve propaganda salvosuna maruzdular. Ayrıca yasal olarak onları profesyonel çalışmadan dışlayan ve Almanya'nın toplumsal, kültürel, entelektüel ve ekonomik yaşamından amansız biçimde uzaklaştıran "ürpertici sinsi bir zulme" tabiydiler.[16] Zaman zaman fiziksel şiddetin ve tek tük cinsel saldırıların da hedefi oluyorlardı.[17]

"Kristal Gece"den önce ideolojik düşmanlık doğrudan fiziksel şiddete dönüşmemişti. Değişken ve rastgele olan saygılı hareketler, öbür türlü kovulan ve yıldırılan Yahudi kadınlar için bile küçük ölçüde bir koruma sağlamaktaydı. Arada sırada olan iyilikler nihai sürgünlerini ya da katledilmelerini engellememiş, Nazi ideolojisinin ve iktidarının ilk yıllardaki sınırlarını göstermiştir. Irkçı propaganda da hükümet baskısı da, ne toplumun "zayıf" üyelerine (kadınlar, her iki cinsten yaşlılar ve çocuklara) karşı geleneksel davranış kalıplarını değiştirebilmiş, ne de bireyler arasındaki toplumsal ve kişisel bağlara zarar verebilmişti. İlk yıllarda zaman zaman bu, Nazi davranışının aşırılıklarını engellemiş hatta azaltmıştır. O yüzden örneğin Nisan 1933 boykotu sırasında Pömbsen, Westphalia'daki yerel otobüs şöförlerinin Yahudi yolcuları demiryolu deposuyla kentin iş merkezi arasında taşımaları yasaklanmıştı. Onlar yine de tatile çıkan Yahudi okul çocuklarını ve yaşlı kadınları taşımaya devam ettiler.[18]

---

resler karma evlilik sürdüren Yahudi erkek ve kadınları için de çıkıyordu. (bkz. *Stürmer*, No. 37 ve 40, 1935, tıpkı basım *Der Gelbe Fleck* [Paris, 1936], s. 197-218). Bu propaganda kurban için sempati oluşturacak ve Yahudi komşulara karşı bariz dostça davranışlarla sonuçlanacak şekilde amacına ters düşebiliyordu. Bkz. Ian Kershaw, "The Persecution of the Jews and German Popular Opinion in the Third Reich," *Leo Baeck Institute Yearbook* 26 (1981): 264-74.

16) "Ürpertici sinsi bir zulüm" (*schleichende Judenverfolgung*) tabiri Helmut Genschel'den gelmektedir; *Die Verdrängung der Juden aus der Wirtschaft im Dritten Reich* (Göttingen, 1966), s. 139. Yahudilere Nazi Almanyası'nda zulmedilmesinin belgelenişi için, bkz. Uwe Dietrich Adam, *Judenpolitik im Dritten Reich* (Duesseldorf, 1972); ve Helmut Eschwege, ed., *Kennzeichen J* (Frankfurt, 1979).

17) Hilberg, *Destruction*, s. 28-29; ve Christine E. King, "Strategies for Survival," s. 216-19.

18) LBI NY: Max Gruenewald evrakı, kutu 1, dosya 7: Simon Gruenewald, "Tante Emma," yayınlanmamış s. 24-28.

Polonyalı-Yahudiler'in 1938 Ekim sonunda Almanya'dan kovuluşu sırasında Chemnitz'de yaşayan 483 Polonyalı-Yahudi yerel bir dans salonunda bir gecede gözaltına alındı. Birden bire kovulma Yahudiler'in giysi, bagaj, yiyecek ve diğer varlıklarını geride bırakmaları demekti. Gözaltına alınan Yahudi kadınlarına daha düşünceli davranıldı ve Polonya'ya yolculuk için gerekenleri toplamaları için polis muhafazası altında evlerine dönmelerine izin verildi.[19] Belki de polis gözaltına alınan kadınlara bu ayrıcalığı, korkmuş mahpus kitlesini sakinleştirmek, böylece konvoya Polonya yolculuğunda daha kolay koruma sağlamak için gerekli bir tedbir olarak görmüştü. Aile için ev eşyalarını toplamak kadın işi olarak kabul edilmişti ve polisin varlığıyla yıldırılan kadınların değerli şeyleri kaçırmaları ya da gözaltından kaçmaları daha az olasıydı. Baden'de kadınlar ve küçük çocuklar evlerinde taciz edilmeden bırakıldılar ve yalnızca erkekler sınır dışı edildi.

9-10 Kasım 1938 kıyımında 30,000 Alman-Yahudi erkeği tutuklanıp toplama kamplarına gönderilmiş, ama hiçbir kadın tutuklanıp toplama kamplarına gönderilmemişti. Doğru davranış ve pratik yardım örnekleri olmuş,[20] ama "Kristal Gece"nin aşırılıklarında barbarlık, yağmacılık, hırsızlık ve ırza tecavüzler olduğu için, bunlar muhtemelen istisnaydı.[21]

1933 ile 1939 arasında Almanya'da ikâmet eden Yahudi kadınların erkeklere oranında büyük bir artış meydana geldi. 1933'te 1,000 Yahudi erkeğine karşılık 1,093 Yahudi kadın vardı; 1939'da bu 1,000 Yahudi erkeğine karşılık 1,366'ya yükseldi.[22] Yahudi kadın sayısındaki bu göreceli artış, (savaş dulları dâhil) Alman-Yahudi kadınlarının I. Dünya Savaşı sonrası nüfusundaki sayısının fazla olması; kadınlar genellikle erkeklerden fazla yaşadığı ve erkekler Nazi toplama kamplarına kapatıl-

19) LBI NY: Celia Rosenzweig koleksiyonu, AR 7128/1. Bu belge Sybil Milton'ın "The Expulsion of Polish Jews from Germany, October 1938-July 1939: A Documentation," *Leo Baeck Institute Yearbook* 29'da çevrilmiş ve dipnot konulmuştur.

20) LBI NY: Max Gruenewald evrakı "Tante Emma," s. 26-28.

21) Kasım 1938 kıyımı sırasında küçük taşra kasabalarında Alman-Yahudi kadınlarına karşı yöneltilen üç toplu şiddet olayının belgelenişi için bkz. Heinz Lauber, *Judenpogrom: Reichskristallnacht November 1938 in Grossdeutschland* (Gerlingen, 1981), s. 110-14 ve 221-33. Kasım 1938'de Yahudi erkek ve kadınlara karşı yapılan şiddetin kıyaslamalı istatistikleri mevcut değildir.

22) 1939 istatistikleri gerçek dine bakılmaksızın Nazi ırk tanımlarına dayanmakta, böylece dönmeleri ve *Mischlinge*'leri de kapsamaktadır. Dahası sayılar eklenen Avusturya Sudetenland'ın Yahudi sakinlerini de içermektedir. Bkz. Erich Rosendahl, "Trends of the Jewish Population in Germany, 1910-39," *Jewish Social Studies* 6 No. 1 (1944): 246-51; ve Monika Richarz, *Jüdisches Leben in Deutschland, 1918-1945*, s. 61.

maya ve kötü muameleye daha çok maruz kaldıkları için yüksek erkek ölüm oranı ve 1933'ten sonra Yahudi genç ve orta yaşlı erkeklerin yurtdışına göçündeki önemli artış gibi birkaç faktöre bağlanabilir. O nedenle Nisan 1939 nüfus sayımı Almanya'da 123,104 Yahudi kadın ve 90,826 Yahudi erkeği kaydetmiştir.[23] Yahudi kadınların nispeten yüksek olan sayısı, Ekim 1941'den sonra erkekten çok kadın Alman-Yahudinin sürüldüğü ve katledildiği anlamına gelmektedir.[24]

Daha önce bahsedildiği gibi, Ekim 1938'den önce toplama kamplarında bulunan Alman-Yahudi kadınları *birey* olarak tutuklanmışlardı. Oysa Ekim 1938'den Ekim 1940'a kadar Alman ve yabancı Yahudi kadınlarına üç deneysel kitle sürgünü dizisinde *gurup* olarak muamele edilmiştir. Birinci olay Polonyalı-Yahudi erkeklerin ve onlara bağımlı olanların (ebeveynleri, karıları ve küçük çocukları) 28 ve 29 Ekim 1938'de kovulmalarıydı. Kovulma şekli mahalli olarak değişmekteydi. Bochum, Leipzig ve Dresden'de "dondurucu bir Ekim günü" tüm aileler SS ve polisin koruduğu mühürlü trenlerde hep birlikte sınırdışı edildiler. "Üçüncü sınıf bekleme odalarına doldurulan kadın ve çocukların çoğu toplanmalarına izin verilmeden yataklarından çıkartılmışlardı."[25] Frankfurt/Main ve Nürnberg'de kadınlar ve çocukları eşlerinden bir gün sonra sınırdışı edildiler ve Polonya'ya girişlerine izin verilmedi. Dönüş treni ücretleri, mühürlenip haczedilmiş ev ve mallarının çözülmesi için de pazarlık eden yerel Yahudi cemaatleri tarafından ödendi. Baden'de yalnızca on sekiz yaşından büyük sağlıklı erkek Yahudiler, karılarını ve çocuklarını fakir, şaşkın ve perişan halde bırakarak sürüldüler.

23) 1938'den önce daha az Yahudi kadın kamplarda tutulmaktaydı. Bekâr Yahudi erkekleriyle aynı sayıda olan bunlar da göç edememiş ya da vize alamamışlı. LBI NY: Bruna Blau, "Die Entwicklung der jüdischen Bevölkerung in Deutschland von 1800 bis 1945," yayınlanmamıştır (New York, 1950), s. 335-44; ve Bruno Blau, "The Jewish Population in Germany, 1939-1945," *Jewish Social Studies* 12 (1950): 161-72.

24) Alman-Yahudilerinin Ekim 1941 ile Nisan 1945'teki son sevkiyat arasındaki sürgününün cinsiyet ve yaş olarak tam istatistikleri mevcut değildir. İstatistik oluşturma sorunu tartışması için bkz. Henry Friedlander, "The Deportation of German Jews: Postwar German Trial of Nazi Criminals," *Leo Baeck Institute Yearbook* 29. Erich Rosenthal'ın makalesi (bkz. not 22) 1910 ile 1939 arasında erkek Yahudilerin de Almanya'daki sanayi ve kent merkezlerine iç göçüne de daha fazla katıldıkları tahmininde bulunmaktadır. Berlin gibi büyük kent merkezleri Yahudilere küçük kırsal kasabalardan daha fazla saklanarak hayatta kalma fırsatları sunduğu için bunun 1941'den sonra cinsiyete göre hayatta kalma üzerinde önemli sonuçları olmuş olabilir.

25) Bu alıntı Ottilie Schönewald'ın Bochum'daki kovulmaları anlatımındandır; bkz. Martin Gilbert, *Final Journey* (New York, 1979), s. 18-21.

Bu son iki guruptan yaklaşık 4,000 ila 5,000 kadın ve çocuğa, Ağustos 1939'da Polonya'ya çıkış vizesi verilince bazı aileler yeniden birleşti.[26] Ekim 1938'de sürülen 17,000 Polonyalı-Yahudi'nin yaklaşık 6,000'i Polonya sınırı yakınlarındaki Zbaszyn'deki ilkel bir mülteci kampında Almanya'ya dönemeden, Polonya'ya da giremeden kapana kısılı kaldılar.[27]

1940'da Almanlar'ın Polonya'yı ve kuzey Fransa'yı işgalinden sonra Yahudi kadınlarını kapsayan iki deneme sürgünü daha yapıldı. Birincisi Stettin, Viyana, Prag ve Moravya Ostrava'dan 6,000 Yahudi Genel Hükümet'teki (Nazi işgalindeki Polonya'nın resmi adı) Lublin'e götürüldüler.[28] Ekim 1940'taki son deneme sürgünü Baden ve Palatinate'den 7,000 Alman-Yahudisini işgal edilmemiş güney Fransa'daki toplama kamplarına gönderdi. Yaklaşık 3,800 Alman-Yahudi kadını Gurs'a gönderilen Baden sürgünleri arasındaydı; bunlar Gurs'ta ve diğer Fransız kamplarında 1939'dan sonra düşman yabancılar olarak tutulan (çoğu Yahudi) 5,000 Alman ve Avusturyalı kadının yüzde 88'ini oluşturuyordu. Bu kadınlar 1941'den sonra doğuya doğru başka sürgünlere maruz kaldılar.[29] 1941'den sonra sürgünler boyut ve sıklık bakımından arttı ve sistematik olarak hem Alman-Yahudi kadınlarını, hem de işgal edilmiş Avrupa'nın her ulusundan yerli Yahudiler'i kapsadı.

Kadın Kampları, 1933-1945

Tutuklandıktan, idari hükümden ya da mahkemeden sonra kadınlar Gestapo kaprislerine ve polis gücünün keyfi suistimallerine maruz kaldıkları hapishanelere, ıslahhanelere, dönüştürülmüş düşkün evlerine ve toplama kamplarına gönderiliyorlardı. Mahkemelerin mevcudiyetine rağmen Gestapo Alman hapishanelerinde geniş bir müdahale gücüne

26) H. G. Adler, *Der verwaltete Mensch: Studien zur Deportation der juden aus Deutschland* (Tübingen, 1974), s. 91-105.

27) Zbaszyn hakkında daha fazla bilgi için bkz. LBI, NY: Wilhelm Graetz Collection, AR 4121/VI 15.

28) Adler, *Der verwaltete Mensch*, s. 140-54.

29) Aynı Eser, s. 155-67; Michael R. Marrus ve Robert O. Paxton, "The Nazis and the Jews in Occupied Western Europe, 1940-1944," *Journal of Modern History* 54, No. 4 (Aralık 1982): 687-714; ve Adam Rutkowski, "Le Camp d'internement de Gurs," *Le Monde Juif* 36, No. 100 (Ekim-Aralık 1980): 131-33. Gurs'un Kasım 1940'daki nüfusu çoğu Alman ve Avusturyalı-Yahudi olan 13,000 kişiydi. Erkekler, kadınlar ve çocuklar ayrı barındırılarak aileler bölünmüştü. Kampta birçok yaşlı Yahudi dahil (2,500 kişi altmış yaş üzerindeydi) 5,000 kadın ve 450 çocuk tutulmaktaydı. Gurs'taki koşullar ve kadınların hayatta kalma stratejileri bu makalenin sonraki bir kısmında tartışılacaktır.

sahipti. Önce hapishanelerde, sonra da toplama kamplarında süresi belirsiz mahkûmiyetler klişesi normal bir hale gelmişti. Kadın siyasi mahkûmlar Oranienburg, Dachau ya da Esterwegen gibi daha önceden iyi bilinen toplama kamplarına gönderilmiyordu. Bunun yerine 1933 baharından sonra ceza ve ıslah kurumlarına yerleştirilen altı nezaret merkezinde tutuluyorlardı. Bunlar, (1) Württemberg'de Schwäbisch-Gmünd yakınlarındaki Gotteszell hapishanesi; (2) Münih'teki Stadelheim hapishanesi; (3) Berlin'deki Barnim Caddesi kadınlar hapishanesi; (4) Hamburg yakınlarındaki Fuhlsbüttel hapishanesi; (5) Westphalia'daki Brauweiler ıslahhanesi ve (6) Saksonya'da Schandau yakınlarındaki Hohenstein şatosuydu.[30]

Kadınlar ayrıca Almanya'nın her tarafında Yukarı Bavyera'daki Aichach ıslahhanesi ve Aşağı Saksonya'da Hanover yakınlarındaki Moringen düşkünler evi gibi diğer yerel hapishane ve baştan savma nezaret merkezlerinde tutuluyorlardı.

Gotteszell, Mart 1933'te boş bir manastırda açılmıştı. İlk baştan küçük ve aşırı kalabalık iki koğuşu paylaşan elli dört kadın siyasi mahpusu tutuyordu. Gotteszell'deki ilk hapishane müdürü, Weimar ceza sistemi okumuş hoşgörülü ve uygun bir idareciydi.[31] Mahpuslara örgü ve dikiş malzemesi müsaade ediliyordu; ayrıca satranç oynayabiliyorlar ve hapishane kitaplığından kitap okuyabiliyorlardı. Hatta 1933'te giysilerinden yırtılmış kırmızı kumaş şeritlerinden bir bayrak uydurarak illegal 1 Mayıs gösterisi bile yapmışlardı. Fiziksel yıldırma olmadığı için Gotteszell'deki koşullar alışılmışın dışındaydı.[32]

Kadın siyasiler için adı çıkmış uzun hücre hapisleri ve sefil derece yetersiz hapishane yiyeceklerinin nitelendirdiği Stadelheim'daki hapishane daha tipikti.[33] Bir başka tipik hapishane, çoğunluğu rızasız kısırlaştırmaya tabi tutulmuş sabıkalı suçlular (hırsızlar ve fahişeler) olan yaklaşık 1,000 kadını barındıran Yukarı Bavyera'daki Aichach ıs-

30) Elling, *Frauen im deutschen Widerstand*, s. 23-37; ve LBI, NY: E. J. Gumbel Evrakı, basın küpürleri dosyası 1933-1936.

31) Gotteszell'in ilk müdürü, daha önce Moringen ıslahevi müdürü olarak hizmet gören Hükümet Konsülü Henning idi

32) Julius Schätzle, *Stationen zur Hölle: Konzentrationslager in Baden und Württemberg, 1933-1945* (Frankfurt, 1974), s. 25-27.

33) LBI, NY: : E. J. Gumbel Evrakı "Die Werktätige Frau unter der faschistischen Knute: Sechs Frauen als Geiseln in Stadelheim," *Die Neue Welt*, 31 Ekim 1934; ve *Deutsche Information*, No. 41 (11 Haziran 1936). Bunlar Nazi dönemindeki ilk yasadışı kısırlaştırmalar olarak görünmektedir.

lahhanesiydi. Aichach'taki mahpusların çok azı siyasi tutukluydu.[34]

Saxon Switzerland'ın ormanları ve yalıtılmış dağ zirveleri arasında yerleşik Hohenstein hapishanesi, Weimar Cumhuriyeti zamanında büyük ve cazip bir gençlik konukevine dönüştürülmüş olan adı çıkmış bir on altıncı yüzyıl zindanıydı. Nazi kumandan, yardımcısı ve hepsi erkek çalışanlar fazlasıyla zorbaydı. Tesis 25 ila 40 arasındaki kadın siyasiyi yaklaşık 600 erkek mahkûmla aynı binada barındırmaktaydı.

Yeni mahkûmlar geldiklerinde alaylar ve küçük düşürücü pis numaralarla karşılanıyordu. SA erleri uygun adım yürüyen kadınları sopalarla ya da ayak uzatarak çelmeliyorlar, eteklerine su atıp "altına işedi" diye sataşıyorlar ve onlara "pasaklı sürtük" diye hakaret ediyorlardı. Kadınlar, ince saman şilteli iki katlı ranza yatakları olan aşırı kalabalık tek bir koğuşta kalıyorlardı. Bazen, yarısı bile oradaysa oturamadan ve hareket edemeden gece ve gündüzü bu tek koğuşta geçiriyorlardı.

Şatoda kadınlara, hem gardiyan, hem de mahkûm üniformalarını, çarşafları ve havluları kurutma makinelerinin yardımı olmadan yıkadıkları hapishanenin çamaşırhanesinde iş veriliyordu. Rutubetli soğuk havada upuzun iplere ıslak çamaşırların asılması daha yaşlı ve zayıf kadınların ciddi şekilde hastalanmalarına yol açıyordu; yetersiz hapishane giysileri daha genç ve sağlıklı mahpusları bile yetersiz beslenme, zorunlu çalışma ve maruz kalmanın birleşik riskine karşı savunmasız bırakıyordu. Çamaşırhane SA ofisleriyle karşı karşıyaydı ve kadınlar sık sık istemeden diğer mahpusların sorgulanışına şahit oluyorlardı. Şatonun dışında, onlara sınırlı kaçış imkânı veren yol inşaat ekiplerinde ve şatonun içinde, daha iyi tayın temin edebildikleri hapishane mutfağında çalıştırılan erkek mahkûmların tersine, kadınlara verilen işler kaçma imkânı ya da daha iyi koşullar sunmuyordu. Aşırı kalabalığın, pisliğin ve haşaratın sonuçları yeterli tıbbi bakım eksikliğiyle birleşmişti; bir SA üyesi olan hapishane hekimi tesisi yalnızca haftada bir kez ve iki saatliğine ziyaret ediyordu. Kadınlar gardiyanların ve ceza mahkûmlarının heteroseksüel tecavüzlerine karşı da savunmasızdı.[35]

Hohenstein'daki düzen kaprisli, zorba, yoz ve yetersizdi; bu koşullar

34) Elling, *Frauen im deutschen Widerstandi* s. 90 (Maria Deeg ile mülakat).

35) Çekoslovakya'da Sosyalist Graphia Verlag tarafından çıkarılan, toplama kampları hakkında sonunda yayınlanan mülteci antolojisinden bir alıntı içeren "Frauen im Konzentrationslager," *Deutsche Freiheit*, 5 Ekim 1934. Bkz. Otto Urban, "Burg Hohenstein," *Konzentrationslager: Ein Appell an das Gewissen der Welt* (Karlsbad, 1934), s. 217-38.

Nazi Almanyası'nın her tarafındaki diğer birçok kadın hapishanelerinde ikiye katlanmıştı. 1935'ten önce kadın hapishaneleri erkeklerin "yaban kampı" koşullarına benziyordu (yerel Naziler tarafından eski hesapları ve kişisel davaları halletmek için kuralsız şekilde işletilen gelişigüzel tutukluluk mahalleri; bu geçici nezarethaneler Nazi hâkimiyetinin ilk yılından sonra tasfiye edilmiştir).[36]

Baskıcı devlet aygıtı tutuklanan muhalif kadınların ve Yahova Şahitleri'nin aile hayatına ve çocuk bakımı düzenlemelerine kadar yayılmıştı. Eşler çoğunlukla kaçıyor, gizleniyor ya da iltica ediyor olduklarından, anne tutuklanınca çocuklar istenmeden terk ediliyordu. Çocuklar zaman zaman yurt dışında emniyet altına yollanabiliyor, ya da geçici bakımlarını üstlenen akraba ya da dostlara verilebiliyordu. Fakat çoğunlukla Nazi devletinin vesayeti altına alınıyor ve Nazi çocuk bakımevlerine, yetimhanelerine ve okullarına konuluyordu. Bu kayıp tutuklu kadınların moralini mahpusluğun kendisinden bile fazla bozuyordu.

Çok az kadın hapis süreleri bitince serbest bırakıldı, hiçbirisi erken tahliye edilmedi, neticede birçoğu belirsiz süreyle toplama kamplarında tutuldular. İlk kadın toplama kampı 1933 kışında oluşturuldu; bunu 1945'e kadar Nazi hapishane sisteminin yanı sıra var olan benzer bir dizi kamp izledi. İlk kamp Göttingen ile Hannover arasında Moringen'deki eski ıslahevine yerleştirildi. Burası Ekim 1933'ten Mart 1938'e kadar çalışır halde kaldı. İkinci kadınlar kampı Mart 1938'de açılan ve Mayıs 1939'da kapatılan Saksonya'daki Lichtenburg idi. 18 Mayıs 1939'da Macklenburg'daki Fürstenberg kenti yakınındaki Ravensbrück'te kadınlar için daimi bir tesis kuruldu.[37]

Moringen hakkında çok az şey bilinmektedir. İlk başta 1933 Mart'ından Haziran'a kadar ıslahevi 300-400 erkek siyasi düşmanın idari hap-

36) Friedlander, "The Nazi Concentration Camps," s. 34.

37) Moringen hakkında önemli veriler dahil, bu üç kadınlar kampıyla ilgili bilgi için, bkz. Ino Arndt, "Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück," *Studien zur Geschichte der Konzentrationslager*, ed. Martin Broszat (Stuttgart, 1970), s. 93-129; Schmidt ve Dietz, ed. *Frauen unterm Hakenkreuz*, s. 140-48; Elling, *Frauen im deutschen Widerstand*, s. 23-24; *Konzentrationslager* (Karlsbad, 1934), s. 213-16; Hannah Vogt, ed., *KZ Moringen, Männerlager, Frauenlager, Jugendschutzlager: Eine Dokumentation* (Göttingen, 1983); Wolf-Dieter Haardt, "Was denn, hier-in Moringen?" *Die vergessenen KZs: Gedenk-stätten für die Opfer des NS-Terrors in der Bundesrepublik*, ed. Detlef Garbe (Bornheim-Merten, 1983), s. 97-108; ve Internationaler Suchdienst, *Verläufiges Verzeichnis der Haftstätten unter dem Reichsführer-SS, 1933-1945* (Arolsen, 1969), s. 5.

si için kullanılmıştı.[38] Fakat 1933 Kasım sonunda Moringen yalnızca bir avuç kadın mahkûmu barındırmaktaydı; yine de aralarındaki az sayıda Yahudi kadın ayrı koğuşlara kalıyordu. Prusya İçişleri Bakanlığı, Moringen'i tüm Almanya'da gözaltına alınan kadınlar için kadın toplama kampı (*Frauenkonzentrationslager*; FKL) olarak belirledikten sonra (28 Ekim 1933 emri), mahpus nüfusu, tutuklanandan fazla kadının salıverildiği 1935 ilk ve sonbaharı arası haricinde 26 ile 70 arasında kaldı. Kadın mahkûm kategorileri değişiyordu: 1933'te çoğu siyasi muhalif (komünistler, sosyalistler ve rehineler) ya da Yahova Şahitleri'ydi; 1935'ten sonra mahpus nüfusu ırk yasalarını ihlâl etmekten tutuklanmış artan sayıda Aryan ve Yahudi kadınları içermekteydi.[39]

Moringen'deki yeni mahpuslar mektup alıp gönderemiyordu; ilk aydan sonra iki haftada bir sansür edilmiş mektuplara izin veriliyordu. Ailelerinden ve dış dünyadan ayrılmış olmakla sürekli kalabalıklaşan çevrenin birleşimi birçok sinir krizine sebep oluyordu. Kadınlar kamp içerisinde Kış Yardımı'yla (*Winterhilfe*) toplanan eski giysilerin yıkanması, ayırılması ve yenilenmesinde çalışıyorlardı; kadınlara verilen harici işler her tür havada kireçtaşı madenlerinde fiziksel çalışmayı gerektiriyordu.

Önceleri Moringen, Dachau'da belirlenen toplama kampı modeline göre işletilmiyordu: mahpuslar ne toplama kampı üniformaları giyiyorlar ne de tutukluluk kategorilerini belirten üçgen işaret taşıyorlardı. Moringen'in müdürü Hugo Krack il ceza ve ıslah sisteminde sivil bir memurdu. İlk yıl SA ve SS'ler gardiyan ve idareci olarak kullanılmamışlardı. Kadın gardiyanlar erkek gözetimi altında çalışıyor ve Nazi Kadınlar Grubu'ndan (NS Frauenschaft) alınıyorlardı. Moringen'de iki Nazi kadın hekime tıbbi görev verilmişti. Moringen'deki kadın gardiyanların daha önceki çalışmaları ya da eğitimleri ya da 1933 ve 1938 arasındaki personel değişiklikleri hakkında bir şey bilinmemektedir. Birkaç sene sonra, Krack'ın yerine müdür olarak bir SS olan Cordes getirildi.[40] Mart 1938'de Moringen kadınlar kampı tasfiye edildi; savaşın sonuna kadar gençler için bir ceza kurumu olarak devam etti. Orada hapis olan son

38) Vogt, *KZ Moringen*, s. 15. İki kadın, Maria Peix ve Hana Vogt Komünist faaliyetleri yüzünden tutuklanmışlardı.

39) Arndt, "Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück," s. 94-99.

40) Moringen hakkında daha fazla veri için, bkz. aynı eser; Elling, *Frauen im deutschen Widerstand*, s. 23-24; ve *Konzentrationslager* (Karlsbad, 1934), s. 213-16; Dachau modelinin bir açıklaması Friedlander, "The Nazi Concentration Camps," s. 35-39'da bulunmaktadır.

yirmi beş kadın 21 Mart 1938'de Lichtenburg'daki yeni toplama kampına aktarıldılar.

İkinci kadın toplama kampı Lichtenburg, Saksonya'da Elbe Nehri üzerindeki Prettin'de yerleşikti. Bu, 1928'de halâ cezaevi olarak kullanılan harap bir on altıncı asır kalesiydi. Haziran 1933'ten sonra, hem mahkûmların, hem de SS gardiyanların Buchenwald'a transfer edildiği 1937 yazına kadar erkek toplama kampı olmuştu. Kampın 1937-38'de kapalı olduğu kısa bir aradan sonra Mart 1938'den Mayıs 1939'a kadar kadınlar kampı olarak yeniden açıldı. 1937 ve 1938'de tutuklanan artan sayıda kadın mahkûmların konulması için geçici bir barınak mı, yoksa daimi bir FKL'mi olduğu açık değildir. Kadın mahkûm sayısı 1,415'ti. Bu sayı gözaltındaki çok sayıda siyasiyi ve yaklaşık 260 Yahova Şahidi'ni içeriyordu; ayrıca büyük sayıda profesyonel suçlu, asosyal ve ırkın kirletilmesi yasalarını ihlâl edenler vardı. Birçok mahkûm kategorileri Alman-Yahudi kadınlarını içeriyordu. Lichtenburg bariz şekilde Moringen'den daha büyük ve sertti. Kamp kurallarının mahpuslar tarafından bozulması cezası yiyecek verilmeme, saatlerce askeri duruşta dikilmeye zorlanma ve ışıksız hücrelere kapatılmaydı. Moringen'in tersine kamp kumandanı ve gardiyanlar SS üyeleriydi.[41]

Lichtenburg'un ilk iki müdürü daha sonraki tüm toplama kamplarının prototipi olan Dachau'da eğitilmişlerdi.[42] İkincisi olan SS Yüzbaşısı Max Koegel, 1934'ten 1937'ye kadar Dachau'da hizmet etmiş, Lichtenberg'de kumandayı 1 Eylül 1938'de almış ve Mayıs 1939'dan Ağustos 1942'ye kadar Ravensbrück'ün ilk şefi olarak SS Binbaşılığı'na terfi etmişti.[43] 1939'dan önce kadın kampları erkek kamplarından boyut ve sayı olarak daha küçük olsa da, birçok erkek ve kadın SS'in profesyonel kariyerini kamp sistemi içerisinde yaptıkları ve -mahkûmlar gibikamplar arasında transfer oldukları bellidir.

Koegel, Lichtenberg mahpuslarını katı disiplin gerektiren "histerik kadınlar" olarak görüyordu. 14 Mart 1939 tarihli bir mektupta Koegel, Toplama Kampları Müfettişi'nden yeni Ravensbrück tesisine otuz, kırk nezaret hücresi inşa edilmesini talep etmekteydi. Mektup onun düzen ve otorite anlayışını göstermektedir.

---

41) Arndt, "Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück," s. 99-101.

42) Kadın kamplarının başındakilere *director* deniliyordu; erkek kamplarındakiler *commandant* ünvanı taşıyordu. Bu unvan farklılığının idari organizasyonda ya da yetkide herhangi bir fark belitip belirtmediği ya da kadın kamplarına atanmanın daha az prestijli olup olmadığı açık değildir.

> Yakında, nezaret hücrelerinin ne inşa edilmiş ne de planlanmış olduğu gerçeğini tespit ettiğim Ravensbrück'teki yeni kadınlar kampına taşınacağız. Lichtenberg kampında Gestapo emriyle kadınlar hücre hapsine konulmaktaydı. Kadınlar kampında daha sert cezalar kullanılamadığı için, eğer bu histerik kadınların karşı koymaları ve inatçılıkları katı hücre hapsiyla kırılamazsa düzeni sürdürmek mümkün değildir. Kadınlar kampında yemek verilmemesi disiplin ve düzen için yeterli olmamaktadır.[44]

Hücreler inşa edildi, Koegel terfi etti ve 860 Alman ve 7 Avusturyalı kadın mahkûm 15 Mayıs 1939'da Ravensbrück'deki yeni kampa transfer edildi.[45] Koegel'in mektubu iki sebepten mühimdir: birincisi, Alman kadın mahpuslar için en kötü cezanın bedensel değil, hücre hapsi olduğunu, ikincisi de Naziler'in, kadınların direniş ve hayatta kalmalarında kamp arkadaşlık ve bağlılıklarının önemini kabul ettiklerini ortaya koymaktadır. Bu bağlar fiziki, mesleki, entelektüel, dini ya da siyasi olabilirdi ve kamp idaresinin neden olduğu kişiliksizleştirme ve yönelimsizleştirmeyle mücadelede çoğunlukla etkiliydi.[46] Bedensel cezalandırma, erkek toplama kamplarında neredeyse baştan beri var olmasına rağmen, kadın mahpuslar için Ravensbrück'te ancak Himmler'in bir teftişinden sonra Ocak 1940'ta getirildi.[47]

---

43) Berlin Doküman Merkezi (BDC): Max Koegel'in Şahsi Dosyası, SS no. 37, 644. Koegel'in Lichtenburg'daki selefi, SS Albay Günther Tamaschke, SS No. 851'de Dachau'da eğitim görmüştü. BDC'deki her iki kişisel dosyadan alıntılar Elling, *Frauen im deutschen Widerstand*, s. 33-36'da fotokopi olarak kullanılmıştır.

44) Koegel'in 14 Mart 1939 tarihli mektubu Charlotte Müller, *Die Klempnerkolonne in Ravensbrück: Erinnerungen des Häftlings Nr. 10787* (Berlin, 1981) hatıratında s. 48 basılmıştır. Erkek ve kadın mahkûmların bedensel cezalandırılma şekli için bkz. *Trial of the Major war Criminals Before the International Military Tribunal*, 42 cilt. (Nuremberg, 1947-1949), Böl 4, s. 201, ve Böl. 29, s. 315-16 (Nuremberg Document PS 2189). Ayrıca, Himmler'in kamplarda izin verilen cezalandırmalar yönetmeliğinden alıntılara bkz.1941, aynı eser, Cilt 39, s. 262-64 (Nuremberg Document USSR 011).

45) BA: R 58/1027, 2 Mayıs 1939 tarihli Gestapo genelgesi. Ravensbrück'deki mahkûm kayıt numaraları Lichtenburg'daki mahkûmlara verilen numaralarla tam bir uyum ve devamlılık göstererek 1,415'ten devam etmiştir..

46) Marion Kaplan ve Joan Ringelheim'a bu bağlantıyı ortaya koydukları için teşekkür ederim. Bkz. G. Zörner, ed., *Frauen-KZ Ravensbrück* (Berlin, 1982).

47) Zörner, *Ravensbrück*, s. 93-95; ve Arndt, "Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück," s. 112-13. Salı ve Cuma günleri dayağa ayrılmıştı ve Himmler ve kamp hekimi mahkumun cezalandırılmaya "uygun" olduğunu belgelediğinde deri bir kamçıyla azami yirmi beş vuruşa kadar izin

Gösteriş için bir model kamp olan Ravensbrück 1938-1939 kışında kurutulmuş bataklık alanda Sachsenhausen'deki erkek mahkûmlar tarafından inşa edilmişti. 15,000 mahkûmun tutulması için tasarlanmış olduğu halde, nihayetinde 23 ulustan 42,000 kadını barındırmıştır. 1939 ve 1945 arasında Ravensbrück'ten 130,000'in üzerinde kadın geçmiştir. İlk iki yıl boyunca kamp nüfusuna Alman ve Avusturyalı kadın mahkûmlar egemendi; 1941'den sonra Nazi işgalindeki Avrupa'nın her ülkesinden yeni gelenler ve yeni mahkûm kategorileri bunların sayısını aşmıştı. Savaş boyunca milliyete göre ortalama kamp nüfusunu yüzde 25 Polonyalı, yüzde 20 Alman, yüzde 19 Rus ve Ukraynalı, yüzde 15 Avrupa'nın her yerinden Yahudi kadınlardan oluşturmaktaydı; yüzde 21'i diğer birkaç gurubu (yüzde 7.3 Fransız, yüzde 5.4 Çingene, yüzde 2.9 Belçikalı, yüzde 1.9 Çek, yüzde 1.2 Yugoslav ve yüzde 2.2 diğer kategoriler) temsil ediyordu.[48] Bu guruplar Gemma LaGuardia Gluck; Geneviève de Gaulle ve Rosa Thälmann gibi tanınmış mahpuslara ait iki barakayı da kapsamaktaydı.[49]

Bu, 1944'teki muazzam kalabalık sırasında bozulduğu halde, barınma ilk baştan milliyetten çok (mahkûmların üniformlarına işlenmiş renkkodlu üçgenlerle tanımlanan) mahkûm kategorisine göre tahsis edilmekteydi. Yalnızca Yahudi ve Çingene kadınlar önceden ayrı tutulmuşlardı. Mahkûm hiyerarşisi ilk tutuklananları (siyasiler, profesyonel suçlular ve Yahova Şahitleri) kamp bürolarındaki işlere tayin için nispeten daha iyi bir konuma yerleştirmişti; Yahudiler, Çingeneler ve Sovyet kadın savaş esirleri genel olarak SS gardiyanlar ve rakip mahpus guruplar

---

veriliyordu. 1942'de kurallar kadınların çıplak kalçalarının kamçılanmasına, ayrıca tayin edilen mahkûm emanetçilerin diğer mahkûmları kamçılamasına izin verecek şekilde değişti. Son kural, Alman kadınların yabancı mahkûmlar tarafından dövülemeyeceği şartıyladı. Bu kural mahkûmlar arasındaki sempatiyi ya da dayanışmayı zayıflatmak için kunulmuştu. Resmi kuralların cezasız kalacak şekilde ihlâl edildiğine inanılmaktadır.

48) Arndt, "Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück," s. 119-20.

49) Bkz. Gemma LaGuardia Gluck, "LaGuardia's Sister: Eichmann's Hostage," *Midstream* 7, No. 1 (1961): 3-19. Geneviève de Gaulle generalin yeğeniydi ve Rosa Thälmann Alman Komünist Partisinin hapisteki liderinin karısıydı. Ravensbrück, Auschwitz ve Theresienstad ve diğer kamplardaki özel barakalarla ve öncelikli mahkûmlara ve *Prominenten*'e yapılan iltimaslı muameleye ilgili bir araştırma yapılmamıştır.

tarafından daha fazla sömürülmekteydi.[50] Ravensbrück "palyaçosuz bir sirk, kahkahanın değil, ağlamanın işitildiği bir sirk gibi" idi.[51]

Ravensbrück, erkek kamplarına benzer bir idari yapıya sahipti.[52] 1942'ye kadar Ravensbrück kadınları arasındaki mahpus ölüm oranı tüm toplama kampları arasında en düşüğüydü (1941'de 4,000 mahkûmda 84 ölüm). Ağustos 1943'te bile Ravensbrück'teki kadınlar kampı, yine Ravensbrück'teki erkekler kampından daha düşük ölüm oranına sahipti: kadınlarda ayda yüzde 0.27, erkeklerde ayda yüzde 0.84.[53] 1941'e kadar Ravensbrück'teki düşük ölüm oranı nispeten kalabalık olmayan iskâna ve ilk yıllarda Ravensbrück'teki daha iyi koşullara bağlanmıştır. Sonrasında kadınlar hasta mahpuslara bakmak, atılmış şeylerden giysi uydurmak ve sınırlı olan yiyecek teminini arttırmak gibi "doğrudan yaşamın korunmasına değinen birçok şeyde daha büyük maharet"[54] göstermişlerdir. Geleneksel evişi becerileri kadınlara bariz tuvalet ve sıhhi tesis yetersizliğine rağmen ölüme ve hastalığa maruz kalınmasının etkin şekilde azaltılmasını öğretmişti.[55]

Ravensbrück daha sonra ayrı bir erkek kampını, Uckermark'ta bir çocuklar kampını ve kadınlar için 1945 Ocağından kampın Sovyet ordusu tarafından kurtarıldığı Nisan'a kadar işleyen bir imha tesisini kapsamıştır. 1945 başından önce kadın mahkûmlar, katledildikleri Auschwitz, Lublin-Maidanek ve Bernberg'e gönderiliyorlardı. Kadınlar kamp dışında civardaki SS üniformaları diken, ayakkabı, kürk, uçak parçaları imal eden fabrikalarda çalışan işçi ekiplerine veriliyorlardı; ayrıca eski bir tuz madenini çalıştırıyorlardı. Kamp içerisinde işçi ekipleri SS'e ya da mahkûm çamaşırhane ve mutfaklarına, giysi imalatına ve muslukçuluk, marangozluk ve duvarcılık gibi nitelikli işlere veriliyordu.

---

50) Mahpus yerleştirilişiyle "*Blocks*" denilen barakaların yapısı birkaç hatıratta tarif edilmiştir: Margarete Buber-Neumann, *Als Gefangene bei Stalin und Hitler: Eine Welt im Dunkel* (Stuttgart, 1958); Germaine Tillion, *Ravensbrück*, Gerald Satterwhite (Garden City, N. Y., 1975); Isa Vermehren, *Reise durch den letzten Akt: Ravensbrück, Buchenwald, Dachau* (Reinbek bei Hamburg, 1979); Amicale de Ravensbrück, *Les Françaises à Ravensbrück* (Bordeaux, 1971). Ayrıca bkz. Arndt, "Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück," s. 112-19.

51) LaGuardia Gluck, "LaGuardia's Sister," s. 5.

52) Arndt, "Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück," s. 101-104; Tillion, *Ravensbrück*, s. 67-71; ve Friedlander, "The Nazi Concentration Camps," s. 33-69.

53) Arndt, "Das Frauenkonzentrationslager Ravensbrück," s. 121.

54) Tillion, *Ravensbrück*, s. 39.

55) Aynı eser; tüm hatıralar kadınların Ravensbrück ve diğer kamplardaki deneyimleriyle ilgili benzer hikâyeler anlatmaktadır.

Ravensbrück 1942 ve 1943'te Polonyalı kadınlar üzerinde yapılan adı çıkmış tıbbi deneylerin yeriydi. Kısırlaştırma deneylerinin kurbanlarına SS tıp deneycileri tarafından "tavşan" deniyordu. Genel olarak *Schmuckstücke* (mücevher parçaları diye çevrilebilir) olarak bahsedilen bazı Ravensbrück mahpusları, erkek mahpuslar olan *Muselmänner*'lerin (Auschwitz ve diğer kampların yürüyen sıska cesetlerinin) kadın karşılığıydı. Naziler, terimi kendi politikalarının ve yaptıklarının oluşturduğu kurbanları tarif etmek için nesnel dili nefret terimlerine dönüştürerek alaylı ve küçültücü bir şekilde kullanıyorlardı. En büyük ve ilk kadın toplama kampı olduğu için kullanımın burada başlamış olması mümkün olduğu halde, cinsiyete bağlı kullanımın Ravensbrück'e özgü olmaması muhtemel görünmektedir.[56]

Toplama kampı sistemine atanan üniformalı SS kadın gardiyanlar (*Aufseherinnen*) hakkında sistemli bir inceleme yapılmamasına rağmen bazı verilere erişilebilir. 1939 ve 1945 arasında ana ve destek kamp ağında 3,000'den fazla kadın, üniformalı ve gözetimci gardiyan (*Oberaufseherinnen*) olarak hizmet etmiştir. Çok azı gönüllüydü; çoğu kamp görevine atanmış zorunlu işçiydi. Birçok kampta çalışmışlardır: Ravensbrück'te 550, Gross-Rosen'de 490, Neuengamme'de 150, Oranienburg'da 140 ve Auschwitz'de 60 kişi.[57] Bu kadınların çoğunluğu destek kamplarda mahpuslara ve çeşitli sanayi kuruluşlarındaki işçi ekiplerine gözetimcilik yapmıştır. Faaliyetleri sık sık sözde tıbbi deneyleri de kapsamıştır.[58]

---

56) Kadınlar için kullanılan Nazi dil tahrifatıyla ilgili bir araştırma yapılmamıştır ve tüm cinsiyete özgü kullanım konusunun, bu dilin mahkûmların kendileri tarafından benimsenmesinde olduğu gibi daha fazla analize ihtiyacı vardır. Bu tip bir araştırmanın özellikle erkek üstünlüğünü vurgulayan Nazi cinsel ideolojisi ışığı altında yapılması gereklidir. Bu konuya mükemmel bir giriş için, Henry Friedlander, "The Manipulation of Language ," *The Holocaust: Ideology, Bureaucracy, and Genocide; the San Jose Papers*, ed. Henry Friedlander ve Sybil Milton (Millwood, N. Y., 1980), s. 103-113.

57) Kadın SS gardiyanlarla ilgili istatistikler Tillion, *Ravensbrück*, s. 68, ve Zörner, *Ravensbrück*, s. 27'de bulunmaktadır.

58) Bu SS kadınlarının kişisel dosyaları BDC; BA; Fürstenberg'deki Ravensbrück Müzesinde; Nürnberg mahkemesi öncesi araştırma ve sorgulamaları, ABD Ordusu savaş suçluları mahkemeleri ve Britanya mahkemelerinde (bkz. National Archives Washington, D.C.: Record Groups 153 ve 238). Bkz. BDC, Aralık 1970, 6 sayfa, ayrıca Robert Wolfe, ed., *Captured German and Related Records: A National Archives Conference* (Atina, Ohio, 1974), s. 131-43. Ayrıca bkz. Gerhard Granier, Josef Henke, ve Klaus Oldenhage, ed., *Das Bundesarchiv und seine Bestände*. Ed. (Boppard am Rhein, 1977). Nazi Hâkimiyeti Altında Zulüm Görenler Derneği (Vereinigung der Verfolgten des

Ravensbrück'teki kampta 500-550 üniformalı SS kadın personel vardı; 300'ü ana kampa atanmıştı, 200-250'si de harici işçi takımlarına gözetimcilik yapıyordu. Aynen Dachau'nun kamplarda hizmet gören Kuru Kafa birliklerindeki adamlar için eğitim merkezi olarak hizmet etmesi gibi, Ravensbrück'de 1940'tan sonra kadınların tutuklandığı çok genişlemiş kamp ve çalışma merkezi ağına gereken kadın gardiyanların eğitimi için bir okuldu. Her ikisi de Auschwitz'de kötü şöhret yapmış olan Irma Greese ve Maria Mandel 1941 ve 1942'de Ravensbrück'de eğitilmişlerdi.[59] Birkaç kadının adı zorbalıklarıyla kötüye çıkmıştı; erkek amirlerinin aşırılık ve zorbalıklarını taklit ederek tuhaf bir rekabete girmiş görünüyorlardı.[60] Diğer kadın gardiyanlar en kötü aşırılıkları hafifletmeye çalışıyorlardı. Örneğin, 1920'lerin sosyal yardım ve ceza kurumlarında eğitim görmüş olan Johanna Langefeld 1930'larda önce Moringen ve Lichtenburg'da gardiyan olarak hizmet etmişti. Mayıs 1939'da Ravensbrück'de Nisan 1942'ye kadar sürdürdüğü bir konum olan şef gardiyanlığa terfi etmişti. Görevi karşısındaki çelişkileri hem mahpuslar hem de üstleri tarafından fark edilmişti. Bu onu, Kamp Kumandanı Koegel ile 1942 Nisan'ından Ekim'ine kadar Auschwitz'e zorunlu tayinine yol açan çatışmaya götürdü.[61] Kumandan Höss onun "kadınlar kampına kumanda etmekten ve örgütlemekten aciz" olduğunu düşünüyordu.[62] Neticede Langefeld kovuldu, görevi ihmalden tutuklandı ve 1943 baharında bir SS mahkemesince yargılandı.[63] O, Ravensbrück'e tayin edilen SS kadınları içerisinde açıkça bir istisnaydı.

Naziregimes; VVN) ve bunun bölgesel büroları çeşitli kamplar hakkında arşivlere ve mahkemelerin açıkladığı verilere sahiptir; bunların ulusal gazeteleri SS kadınlarının ve diğer faillerin kariyerleriyle ilgili olarak son derece yararlıdır. İlgili benzer şeyler Amicale de Ravensbrück ve II. Dünya Savaşı'nda işgal edilen her ülkede var olan hayatta kalanların diğer şemsiye örgütlerinde mevcuttur. Ayrıca bkz. George O. Kent, "Research Opportunities in West and East German Archives for the Weimar Period and the Third Reich," *Central European History* 3, No. 1 (1979): 38-67.

59) Hermann Langbein, *Menschen in Auschwitz* (Frankfurt ve Viyana, 1972), s. 444, 447-49.

60) Raul Hilberg ve Joan Ringelheim ile mülakat.

61) Tillion, *Ravensbrück*, s. 68ff.; Zörner, *Ravensbrück*, s. 21-31. Ayrıca bkz. Buber-Neumann, *Gefangene bei Stalin und Hitler*, s. 301-31; ve aynı yazarın *Die erloschene Flamme: Schicksale meiner Zeit* (Münih ve Viyana, 1976), s. 30-42.

62) Jadwiga Bezwinska ve Danuta Czech, ed., *KL Auschwitz seen by the SS: Höss, Broad, Kremer* (Auschwitz, 1972), s. 81 (Höss otobiyografisi).

63) Bezwinska ve Czech, *KL Auschwitz seen by the SS*, s. 79-82 (Höss); Buber-Neumann, *Gefangene bei Stalin und Hitler*, s. 301-31; ve aynı yazarın *Die erloschene Flamme*, s. 30-42.

Örneğin Margarete Buber-Neumann, diğer kadın gardiyanları kıvırcık, permalı saçlı ve aşırı makyajlı diz boyu deri çizmeli zorba, bodur, obez kadınlar olarak betimlediği halde, Langefeld'i nispeten övücü şekilde anlatmıştır.[64]

İronik bir biçimde, SS kadınları görevde cinsiyet ayrımından mağdurdular. Höss kadın gardiyanlara çok az itibar etmekteydi:

> Ravensbrück'ten bana gönderilen kadınların en iyileri olmadıklarını vurgulamak zorundayım. Bu gözetimciler Ravensbrück'de tamamen şımartılmışlardır. Onları kadın toplama kamplarında kalmaya ikna etmek için her şey yapılmıştır... En iyi barınma sağlanmış ve başka bir yerde asla kazanamayacakları maaşlar ödenmiştir... Bu gözetimciler şimdi Auschwitz'e gönderildiler; hiçbirisi gönüllü gelmedi... Çoğu daha baştan kaçmak ve Ravensbrück'deki sessiz rahata ve kolay hayata dönmek istedi.[65]

Höss'ün Ravensbrück'de yoğun eğitim gören ve "mahkûmlara yumuşak davranan" kadın SS gardiyanları hor görmesi Ravensbrück ve Auschwitz'de hâkim olan gerçek koşulları yansıtıyor gibidir.[66]

Avusturyalı ve Alman kadınlar için 1939'dan önce oluşturulan kamplar, işgal edilen Avrupa'nın her yerinde oluşturulan çok genişlemiş bir toplama ve çalışma kampları ağı için model haline gelmiştir. Artık batı Avrupalı direniş savaşçıları, "Genel Sakinleştirme" toplamalarında yakalanan Polonyalılar ve Sovyet kadın savaş esirlerini de içeren hapsedilmiş kadınların sayısının artmasıyla kampların boyut ve sayısı artmıştı.[67]

1941'den sonra, kadınlar artık Ravensbrück ile sınırlı tutulmuyor, Gross-Rosen ve Auschwitz-Birkenau gibi yerlerdeki erkek kamplarından tel örgüyle ayrılmış eklerde de bulunuyorlardı. Ayrıca savaş yayıldıkça artan işçi eksikliği yüzünden çok sayıda kadın uydu kamplarındaki işçi takımlarına veriliyordu. Mauthausen'de tutulan kadınlarla ilgili bir araştırma az sayıda fahişenin dışında, Mauthausen'e ve uydularına önemli sayıda kaydedildikleri 1944 sonbaharına kadar kadınların

64) Buber-Neumann, *Gefangene bei Stalin und Hitler*, s. 318-22, 325-32, 335-37; ayrıca Erika Buchmann, ed., *Die Frauen von Ravensbrück* (Berlin, 1960), s. 7-22.

65) Bezwinska ve Czech, *Auschwitz seen by the SS*, s. 80 (Höss).

66) Aynı eser, s. 82.

67) Henry Fricdlande, "Concentration Camps," Janet Blatter ve Sybil Milton, *Art of the Holocaust* (New York, 1981), s. 136-37. Sivastopol savaşında ele geçirilen Sovyet kadın savaş esirleri 1943 Şubat sonunda gelmişlerdi.

geçici olarak kaydedildiklerini göstermektedir. Nisan 1942'de dört Yugoslav kadını Mauthausen'de vurulmuştu ve Haziran 1942'de Ravensbrück'ten 10 fahişe Mauthausen ve Gusen kamp genelevlerinde en az altı ay hizmet etmek üzere seçilmişti. Altı ay sonra serbest bırakılma sözü verildiği halde kadınların çoğu Ravensbrück'e geri gönderilmişti. Ekim 1942'de 130 Çek kadını Mauthausen'de idam edildi ve 189 Sovyet kadın savaş esiri Mauthausen üzerinden Auschwitz'e sevkedildi. SS istatistikleri Eylül 1944'ten Mayıs 1945'teki kurtuluşa kadar daimi bir kadın tutuklu nüfusunun mevcut olduğunu göstermektedir. Nisan 1945'te ana kampta yaklaşık 3,077, destek kamplarında da ilâve 1,514 hapis kadın bulunmuştu.[68] Savaşın son sekiz ayında Ravensbrück, Auschwitz ve Flössenbürg'deki kadınlar Mauthausen'e tahliye edildiler. Tezgâhtar olarak, tarım işlerinde, bahçıvanlıkta, dikişte ve çamaşırcılıkta, silâh sanayinde, ayrıca hizmetçi olarak çalıştırıldılar. Geldiklerinde saçları traş ediliyor ve erkek mahkûmlarla aynı zorba kamp rejimiyle karşılaşıyorlardı.[69]

1944 sonlarında cepheler hem doğudan hem da batıdan sıkıştırıldıkça çok sayıda kadın önceden yalnızca erkeklere ait olan diğer kamplara da konuluyordu.[70] Zorunlu yürüyüş ve tahliyelerin her iki cinsten tükenmiş mahkûmların daha eski Alman kamplarına ve uydularına yığılmasına yol açtığı, savaşın bu kargaşa dolu bitiş ayları boyunca, daha önceki kampların katı cinsiyet ayrımı tamen yok olmuştu. Ne kadın mahkûmların toplam sayısı hakkında tam bir istatistiksel çetele vardır, ne de tutuldukları yerlerin hepsini tespit eden bir liste vardır.

---

68) Mauthausen'in uydularındaki kadın sayısı Nisan 1945'te Lenzing-600; Amstetten-500; Hirtenberg-400; St. Lambrecht-20; Mittersill-15; ve Gusen-14. Bkz. Hans Marsalek, *Die Geschichte des Konzentrationslagers Mauthausen* (Viyana, 1980), s. 115-18.

69) Auschwitz tahliye yürüyü sırasında silâh verilen ya da Sachsenhausen'den askeri birliklere alınan Alman ve Avusturyalı erkek suçlu mahkûmlara benzer şekilde Mart 1945'te birkaç Alman fahişesi Mauthausen'de bir kadın gardiyan birliğine alınmıştı. Bkz. Marsalek, *Mauthausen*, s. 115-18; Kazimierz Smolen, *Auschwitz: Geschichte und Wirklichkeit des Vernichtungslagers* (Reinbek bei Hamburg, 1980), s. 169-80; ve Hilberg, *Destruction*, s. 623. Mauthausen ve şubelerinde hayatta kalan kadınlar Nisan 1945'te şu alt guruplardan oluşmaktaydı: 1,453 gözaltı tutuklusu; 608 Yahudi kadın; 79 Çingene; 62 "asosyal"; 43 Yahova Şahidi; ve 5 İspanyol Komünist kadın. Hayatta kalan kadınların yarıdan fazlası 20 ila 40 yaşları arasındaydı (Marsalek, *Mauthausen*, s. 16, 137-39).

70) 1944 sonunda Dachau'da 5,000; Flossenbürg'de 14,600 ve Neuengamme'de 13,500 kadın vardı. Bkz. Ernst Antoni, *Von Dachau bis Auschwitz: Faschistische Konzentrationslager, 1933-1945* (Frankfurt, 1979), s. 30-38, 50-56; Fritz Bringmann, *Neuengamme: Berichte, Erinnerungen, Doku-*

Kadınlar ayrıca özel polis kamplarına (*Polizeihaftlager*) ve çalışma kamplarına (*Arbeitserziehungslager*) da gönderilmişlerdir. Kadın çalışma "eğitim" kamplarında zorunlu ağır işte en az altı hafta çalışma hükümleri vardı. Württemberg'de 1942'de oluşturulan Rudersberg kampı tipikti. 1942 ile 1945 arasında orada hapsedilen kadınların toplam sayısı bilinmese de kampta başlangıçta Sovyetler Birliği, Polonya ve Fransa'dan gönderilen 200 kadın ve kız tutulmuş görünmektedir. Yaklaşık 80 kadın yakındaki Welzheim ormanında odun kesmeye tayin edilmişti; 40'ı Welzheim'deki Bauknecht Şirketi'ne kiralanmıştı; diğerleriyse çiftlik işçisi olarak yerel köylülere verilmişti. Siyasi tutuklulara dışarda iş verilmesine müsaade edilmemişti, onlara kamp çamaşırhanesinde, mutfakta ve tarzihanede iş veriliyordu. Aşırı kalabalık, ağır iş ve yetersiz yiyecek tayınları olağandı. 1944'te günlük tayın 400 gram ekmek, sabah yapay kahve, öğlen meşe palamudu çorbasıyla karıştırılmış yavan şalgam, gece de az miktarda süzme peynir, margarin ve reçeldi. Ravensbrück ve Auschwitz'e sevkiyat seçimleri haftada bir oluyordu. Stuttgart'daki hapishaneler 1944 sonunda müttefik bombardımanında yıkıldıktan sonra mahkûmların birçoğu oradan Rudersberg'e aktarıldılar.[71] Saksonya'daki Radeberg'de, Pomeranya'daki Köln-Deutz ve Hägerwelle'de başka kadın çalışma kampları vardı.[72]

Ağustos 1944'ten savaşın sonuna kadar özellikle kurtarılmış doğu ve batı kamplarından tahliye edilen kadınlar için yeni birkaç uydu kamp oluşturulmuştu. İsimleri dışında bu son geçici gözaltı merkezleri hakkında çok az şey bilinmektedir.[73]

1939'dan Sonra Kamplarda Hayatta Kalma Örnekleri

Sürülen kadınların kaderi milliyet ve tutuklanma sebebinden çok, tutuklanma tarihi, hapis yeri ve sürgün koşulları gibi çeşitli diğer faktörle-

---

mente (Frankfurt, 1981); Werner Johe, *Neuengamme: Zur Geschichte der Konzentrationslager in Hamburg* (Hamburg, 1981); ve Barbara Distel ile Ruth Jakusch, ed., *Concentration Camp Dachau, 1933-1945* (Brüksel).

71) Schätzle, *Stationen zur Hölle*, s. 45-48.

72) Mevcut yazında Almanya'daki kadınlar, Yahudiler ve diğer hükümlü kategorileri için özel çalışma kampları olayı yeterince araştırılmamıştır. Yahudi zorunlu çalışma kampları için bkz. Friedlander, "The Nazi Concentration Camps," s. 43-50. Ayrıca bkz. Internationaler Suchdienst, *Verläufiges Verzeichnis*, s. VI-XLI.

73) Son kadın kamplarının listesi Internationaler Suchdienst, *Verläufiges Verzeichnis*, s. XIII'de bulunmaktadır.

re bağlıydı. Hayatta kalmak ayrıca şansa, özel becerilere, fiziksel sağlamlığa ve destekleyici bir guruba üye olmaya da bağlıydı.[74] Kadınların erkeklerden önemli şekilde farklı hayatta kalma beceri ve teknikleri vardı. Batı Avrupa'da ne öldürme merkezi ne de getto olduğu halde, Alman-Yahudi ve diğer milletlerden kadınlar daha önce görülmemiş terörle başa çıkmak için benzer stratejileri kullanmışlardır. Kadınlara özgü hayatta kalma şekilleri bir çeşit pratik tedavi olarak evişleri yapıp kendi mekânında kontrol elde etmeyi, bağlılık ve ağ oluşturmayı, dini ve siyasi inançları, göze çarpmamayı, hatta muhtemelen cinselliği içeriyordu.

Kadınlar kötü beslenme ve açlığa, hem fiziksel hem de psikolojik olarak daha iyi dayanmış görünmektedirler. Varşova gettosunda Yahudi hekimlerin klinik araştırması, çağdaşlarının izlenimci anlatımını onaylamış ve kadınların kısa vadeli açlık ve kıtlığın etkilerine karşı daha savunmalı oldukları iddiasına kanıt getirmiştir.[75] Gurs, Theresienstadt ve Bergen-Belsen'deki kadınlar, erkekleri "aç midelerini kontrol etmekten aciz, bencil ve disiplinsiz egoistlerdi, üzücü bir cesaret noksanlığını belli ediyorlardı" şeklinde anlatmışlardır.[76] Kadınlar ayrıca sınırlı kaynaklarını erkeklerden daha iyi birleştiriyor ve paylaşıyorlardı. Berlin'de Gestapo küçük Yahudi kadın guruplarının demiryolu istasyonunda sürgünlere yiyecek temin etmelerine izin veriyordu. Kıt ve karneli yiyecek alışverişinde deneyimli kadınlar bu işi 1942 sonuna kadar yaptılar.[77] Kamplarda kadınlar sınırlı miktarda yiyeceği arttırmak için birbirlerine tarif ve yöntem veriyorlardı. Erkeklerinse tercih ettikleri ziyafet ve restoranları tartıştıkları duyuluyordu.[78] Ev kadını ve aşçı olarak kadınlar öncelikle ailelerinden sorumlu olmuş oldukları için, kendi hayatta kalmalarıyla daha önce edindikleri beceriler arasında doğrudan bağlantı vardı.

---

74) Henry Friedlander ve Sybil Milton, "Surviving," *Genocide: Critical Issues of the Holocaust*, ed. Alex Grobman, Daniel Landes, ve Sybil Milton (Los Angeles ve Chappaqua, N.Y., 1983), s. 233-35.

75) Leonard Tushnet, *The Uses of Adversity: Studies of Starvation in the Warsaw Ghetto* (Londra ve New York, 1966).

76) Hanna Lévy-Hass, *Vielleicht war das alles erst der Anfang: Tagebuch aus dem KZ Bergen-Belsen, 1944-1945*, ed. Eike Geisel (Berlin, 1979), s. 10-11. Ayrıca, LBI, NY: Eva Noack-Mosse, "Theresienstädter Tagebuch, January-July 1945," yayınlanmamıştır (1945); ve Hana Schramm, *Menschen in Gurs: Erinnerungen an ein französisches Internierungslager, 1940-1941* (Worms, 1977), s. 88.

77) Richarz, *Jüdisches Leben in Deutschland, 1918-1945*, s. 429-31.

78) LBI, NY: Eva Noack-Mosse, "Theresienstädter Tagebuch," s. 85; ve Hanna Lévy-Hass, *Inside Belsen*, çev. Ronald Taylor (Büyük Britanya ve New Jersey, 1982), s. 6-7, 46-49.

Yük trenleri ve hayvan vagonlarında sevkiyatın ilk sarsıntısından sonra, kamplara girdikleri zaman kadınlar kocalarından ve çocuklarından ayrılıyorlardı. Auschwitz'de tüm yaşlı, küçük ve zayıf gurupları otomatik olarak gaz odalarına gönderiliyordu. Genellikle anneler küçük çocuklarından ayrılmıyorlar, böylece hemen onlarla birlikte ölüyorlardı. Babalar çocuklarıyla bu şekilde bağlantılı değillerdi. Normal olarak daha zayıf bireylere sağlanan koruma yerine kadınlar daha savunmasızdı ve eğer hamileyseler ya da yanlarında küçük çocuk varsa yaşama şansları azalıyordu.[79]

Sürgünden ve seçimden sağ kalanlar büyük yoksunluklarla karşılaşıyorlardı. Çırılçıplak soyulan, saçları kesilen ve sahip oldukları her şeye el konulan kadınlar şok olup hissizleşiyorlardı. Auschwitz ve Ravensbrück'de bu sahne tekrar tekrar oynanıyordu. 1943'te Fransa'dan Ravensbrück'e sürülen France Audoul "soyulup kırpılmayı" şöyle anlatmıştır:

> Bir gün duşlara gitme emri geldi ve tüm yanılsamalar hemen orada sona erdi. Bagaj, giysiler, mücevherler, mektuplar, hatıralar hatta saçlarımız bile bu tür işten katılaşmış mahkûmların elleri altında kayboldu. Ağlamalar ve gözyaşları yalnızca dayak getiriyordu. Sıcak bir duş sakinleştiriciydi ama ancak kısa bir an için, çünkü ayakkabı ve bornoz dağıtımı ebat ve boy düşünülmeden yapılmıştı ve bu korkunç eşitleme, bu çirkinlik siyasi büroda tüm kimliğin yitirilmesiyle tamamlandı. İsimlerin yerini üzerlerinde numaralar olan üçgenler aldı. Toplama kampı sistemi dehşete kapılmış kadınların üzerine kapanmıştı.[80]

Evli olan dindar Yahudi kadınları herkesin içindeyken saçlarını bir peruk ya da eşarpla örtülü tutuyorlar, hem fiziksel, hem de ruhsal olarak çıplak, o yüzden de Nazi işkencecilerinin kaprislerine karşı korumasız ve maruz hissediyorlardı.[81] Kayıp ve ayrılışın ilk sarsıntısı, bazen bir ranzayı ya da saman şilteyi yedi kadının paylaştığı gürültülü, aşırı kalabalık barakalardaki klastrofobik şekilde sıkışık yaşam koşullarının izlediği karantina tecritiyle artıyordu.[82] Kocaların karılardan ve ebe-

79) Langbein, *Menschen in Auschwitz*, s. 121-22.

80) France Audoul, *Ravensbrück: 150.000 femmes en enfer* (Paris, 1968),

81) Daniel Landes, "Modesty and Self Dignity in Holocaust Films," Grobman, Landes, Milton, ed., *Genocide*, s. 11-13.

82) H. G. Adler, Hermann Langbein, Ella Lingens-Reiner, ed., *Auschwitz: Zeugnisse und Berichte* (Frankfurt, 1962); ve Olga Lengyel, *Five Chimneys* (Londra, 1981).

veynlerin çocuklardan zorbaca ayrılması yalnızca şok ve çaresizlik hissini arttırıyordu. Theresienstadt getto ve geçici kampının daha ılımlı koşullarında bile yer darlığı, ayrı ayrı erkek, kadın ve çocuk barakalarında toplu koğuş şeklinde barındırılmalarına yol açmıştı. Alman-Yahudi kadınlarının birçoğu orta-sınıf kökenliydi; diğerleriyse küçük, birbirine bağlı kırsal cemaatlerden geliyordu; hepsi de aşırı kalabalık getto ve kampların gürültüsü yüzünden afallamıştı.[83]

Sürekli açlık ve susuzlukla kötüleşen salgın hastalıklar da kapalı yerlerde daha hızlı yayılıyordu. Auschwitz-Birkenau'daki kadınlar kampındaki yetersiz hijyen koşulları, tuvaletler, hatta içme ve yıkanma suları alışılmamış aşırılıklara ulaşmıştı. Ocak 1943'te bir musluk 12,000 kadının içme ve yıkanmasına hizmet etmekteydi. Charlott Delbo, kar ya da yağmur yağmadıkça altmış yedi gün yıkanamamaktan söz etmiştir.[84] Kamp Komutanı Höss bile, "kadınlar kampındaki genel yaşam koşulları [erkekler kampıyla] kıyaslanamayacak kadar kötüydü. Çok daha sıkıştırılmışlardı ve sağlık ve hijyen koşulları bariz şekilde daha kötüydü." diye belirtmiştir.[85]

Gurs, Ravensbrück, Auschwitz-Birkenau ve Bergen, Belsen'de tutulan kadınların resim ve günlükleri kadınların geleneksel eş, kız ve anne rollerinin onlara aşırı zor koşullarda yardım ettiğini göstermektedir. 1940-1941 kışı boyunca Gurs'da, Baden Yahudileri'nin yığılmasının neden olduğu aşırı kalabalığa rağmen kadınlar ilkel koşullara karşı mücadele etmişlerdir. "Pislik ve bitkinlikle, temizleme, fırçalama ve düzenlilik sayesinde mücadele ettiler."[86] Belli ki bu temizlik kadın barakalarında hastalık yayılmasını azaltmış ve ölüm oranını düşürmüştür. Ravensbrück'te Ağustos 1943 için cinsiyete göre kıyaslamalı ölüm istatistikleri kadın barakalarında benzer şekilde düşük bir ölüm oranını ortaya koymaktadır. Batı ve doğu Avrupa'daki diğer kamplarda hayatta kalanlar da benzeri deneyimleri bildirmişlerdir. Bergen-Belsen'de, "kadınlar özellikle çocukların iyiliği için, daha pratik ve toplumu düşünen bir

83) Lévy-Hass, *Inside Belsen*, s. 14-15; Adler, Langbein, ve Lingens-Reiner, *Auschwitz*, s. 11-62; ve LBI, NY: Eva Noack-Mosse, "Theresienstädter Tagebuch," s. 74-75.

84) Charlotte Delbo, *None of us Will Return*, çev. John Githens (Boston, 1978).

85) Bezwinska ve Czech, *Auschwitz Seen by the SS*, s. 75. (Höss).

86) Schramm, *Menschen in Gurs*, s. 88; ve Lévy-Hass, *Inside Belsen*, s. 28-35 (22 Ekim 1944 notları); ve Vermehren, *Reise durch den letzten Akt*, s. 26. Bu alıntı Schramm'dan olsa da diğer hatıralarda neredeyse aynı kelimelerin kullanıldığı tanımlar bulunmaktadır; ayrıca bkz. Buber-Neumann ve Tillion.

tavrın işaretlerini ortaya koydular. Durumu iyileştirmenin yollarını bulmak için kendilerini çelikleştiriyor ve gerçek bir cesaret gösteriyorlardı, hatta gerekirse fedakârlık yapmaya bile hazırdılar"[87] şeklinde rapor edilmiştir. Temizlik yalnızca hastalık yayılmasını engellemiyordu; ayrıca diğer tanıdık "evişi" âdetleri gibi, kadınların kendi alanlarında kontrol elde etmelerini sağlayan bir tedavi biçimi işlevi de görüyordu.

Aynı barakalardaki ya da çalışma ekiplerindeki küçük kadın guruplarını "küçük aileler" oluşturmuşlardı ve karşılıklı yardım için birleşmişlerdi.[88] Hanna Schramm, Gurs'ta "kadınlar ilk baştan ayırt edilmeyen bir kitleydi; insan bireylerin yüzlerini ve kişilikleri tanımıyordu. Yavaş yavaş tereddütlü arkadaşlıklar başladı"[89] şeklinde belirtmiştir. Genellikle biyolojik bakımdan akraba olmayan bu aileler tek tek tutuklular için korumayı arttırmış ve yiyecek, giysi ve yatakları "örgütlemek" ve yoksunlukla ve ilkel kamp koşullarıyla başa çıkılmasına yardımcı olmak üzere şebekeler oluşturmuştu. Rieucros'taki Fransız hapishanesinde 360 mülteci kadın, hapishane yemeği yenilmez, su da içilmeyecek kadar sağlıksız olduğu için, ikinci el bir çaydanlık satın almak üzere kuruşlarını biriktirmişlerdi.[90]

Karşılıklı destek dini, siyasi, milli ya da ailevi bir birliğe üye olmaktan da geliyordu. Her toplama kampında gizli haberleşme kanalları vardı. Yalnız bireylerin, erkek olsun, kadın olsun çok az yaşama şansı vardı. Kitty Hart hayatta kalmasını kendisiyle birlikte sürülen annesinin hep yakın temasta olduğu gerçeğine bağlıyordu.[91] Yahova Şahitleri gibi homojen dini guruplar duygusal ve fiziksel hayatta kalma iradesini arttıran bir bağlılık ve yoldaşlık sürdürmekteydiler. Duruma bağlı olarak bu, ya hayat kurtarıcı ya da çok tehlikeli olabiliyordu. SS işkencecileri tarafından aşağılayıcı biçimde "Dörtgözler, İncil-arıları ve İncil-kurtları" gibi adlar takılan Şahitler, zaman zaman SS'lerin evlerinde hizmetçi-

87) Lévy-Hass, *Inside Belsen*, s. 8.

88) Joan Mariam Ringelheim, "The Unethical and the Unspeakable: Women and the Holocaust,"*Simon Wiesenthal Center Annual 1*(1984): 69-87; ve *Proceedings of the Conference Women Surviving the Holocaust*, ed. Esther Katz ve Joan Ringelheim (New York, 1983), s. 22-26.

89) Schramm, *Menschen in Gurs*, s. 14-16; ayrıca bkz. Kitty Hart, *Return to Auschwitz* (New York, 1982), ve Anna Pawelczynska, *Values and Violence in Auschwitz: A Sociological Analysis*, çev. Catherine S. Leach (Berkeley ve Los Angeles, 1979).

90) Amerikan Yahudi Birleşik Dağıtım Komitesi Arşivi, New York; "Germans in France," *Friday* 1, No. 10 (17 Mayıs 1940), Fransız Mülteciler dosyasındaki 1940 küpürleri.

91) Hart, *Return to Auschwitz*, s. 76-80, 104-09.

lik gibi daha hafif görevlendirmelerle sonuçlanan ağırdan alan ve gizli bir saygınlık kazanmışlardı. Fakat dinsel titizliklerinin bazen tehlikeli olduğu kanıtlanmıştı; Ravensbrück'deki küçük bir gurup köktenci, İncil emirleri nedeniyle kan sosisi yemeyi reddetmiş, böylece yetersiz beslenme ve aç kalmak kadar bedensel cezalandırılma riskini de arttırmışlardı. [Yasak yiyecekleri yemeyi reddetmek bazı Ortodoks Yahudiler için de geçerliydi.] Şahitlerin pasifizmi, kürkü askeri giysilerde kullanılan tavşanlara bakmayı reddetmelerine ve sonuçta birkaç kadının ihanetten idamına yol açmıştı.[92]

Benzer gurup bağlılığı Macaristan ve Karpatlar'daki Rutenya Ortodoks Yahudi kadınları arasında da vardı. Sabbath mumu bulunmadığında elektrik ampullerini kutsuyorlardı; Auschwitz'de, Kanada barakalarına (mahkûmlardan alınan yiyecek, giysi, mücevher ve diğer eşyaların depolandığı barakalar) tayin edilen arkadaşları, margarin doldurulmuş oyuk patates kabukları ve paçavra fitillerden uydurulmuş Sabbath mumları yapmaları için onlara malzeme aşırıyorlardı. Hanukka* sırasında küçük odun parçalarından gizlice *dreidels* (fırıldak) yapılıyordu.[93] Fransız Les Tourelles kampında Fransız ve İspanyol direniş üyeleri arasında Noel, "bütün gece saman şiltelerimizin üzerinde çömelmiş, kafalar örtülerin altına gizlenmiş olarak, herkes bildiği şarkıyı söyleyerek" kutlanmıştı.[94] Dini ibadete karşı olan kamp yasaklamalarını ihlâl ederken yakalanırlarsa, kadınlar kırbaçlanarak ya da karanlık, kafes gibi hücrelere kapatılarak cezalandırılıyor, sık sık da gaz odaları için "seçiliyorlardı." Benzer dini ibadet olayları erkek kamplarında ve barakalarında da oluyordu. Dini ya da siyasi inançlar nedeniyle bağlılık kadınlara özgü olmayabilirdi, fakat kadınların gurup bağlılığı ve rekabetçi olmayan destek derecesi erkeklerden bariz şekilde yüksek görünüyordu.

Hayatta kalmak çoğunlukla mahkûmun göze çarpmama yeteneğine bağlıydı; yoklama sırasında İncil ya da dua kitabı okumak bile bile riskti. 1940 ve 1941'de Gurs'da tutulan dindar Yahudi kadınlar, Sabbath günü yolculuğa karşı geleneksel yasak nedeniyle toplama kampların-

*Yahudilerin ışık bayramı - ç.n.

92) Buber-Neumann, *Gefangene bei Stalin und Hitler*, s. 227; ve Bezwinska ve Czech, *Auschwitz Seen by the SS*, s. 77. (Höss).

93) Naomi Winkler Munkacsi , "Jewish Religious Observances in Women's Death Camps in Germany," *Yad Vashem Bulletin 20* (Nisan 1967): 35-8.

94) France Hamelin, yayınlanmamış günlük, 1943 Noel'i, France Hamelin'in müsaadesiyle, Paris; bkz. Blatter ve Milton, *Art of the Holocaust*, s. 251.

dan verilen Cumartesi izni avantajını kullanmayı bazen reddediyorlardı. Kaldıklarında bazen yakalanıyor ve yok edildikleri Auschwitz'e gönderiliyorlardı.[95] Ortodoks Yahudiler ve köktenci Hıristiyanlar arasındaki dinsel gurup bağlılığının hayatta kalmada hem olumlu hem de olumsuz anlamları vardı. 1944 ve 1945'te bu Autschwitz'de bile hoşgörülmekteydi, oysa savaşın başlarında çoğunlukla mahkûmun daha hızlı ölümüne işaretti.

Kışın aşırılıklarına dayanma yeteneği hayatta kalmayı daha mümkün kılıyordu. Neredeyse tüm hatıralar Gurs, Birkenau ve Ravensbrück'teki berbat iklimden ve çamur denizine dönen batak ya da killi topraktan bahsetmektedir.[96] Dondurucu kış yağmurlarında bu çamur buz gibi kayganlaşıyordu. Gurs'ta kışın yiyecek taşımak akrobatik bir denge hareketiydi; elleri kolları sıcak çorba ya da yapay kahve kazanlarıyla dolu mahkûmlar uyluklarına kadar çamura batıyorlardı. Yunanistan ve İtalya'nın daha sıcak ve ılımlı Akdeniz iklimlerinden sürülmüş kadınlar doğu Polonya'nın sert kışına uyum sağlayamıyorlardı; bu onların hastalığa ve ölüme karşı savunmalarını azaltıyordu. Yetersiz ve ince mahkûm giysileri ve takunyalar birçoğu on saat kadar süren yoklamalar sırasında yağmur, buz ve karda ayakta durmak için uygun değildi. Kadınlardan bazıları yırtık giysilerini onarıyor ve yıkamak için su olmamasına rağmen dikkatle giyiniyorlardı; bu normal davranış taklidi hayatta kalmak için bilinçli ve mantıklı bir girişimdi. Ravensbrück'deki Komünist muslukçu Charlotte Müller gibi özel becerili birkaç mahkûm biraz daha iyi yaşam koşullarından yararlanmaktaydı. Tercih edilen işçi takımları muslukçular, duvarcılar ve elektrikçilerdi; bunlara yaşama şanslarını arttıran daha iyi barakalar veriliyordu.

Zaman zaman sömürülen ve hissileştirilen popüler bir savaş sonrası efsanesi, Yahudi kadınların SS genelevlerinde fahişe olarak hizmete zorlandıkları ve sık sık tecavüze uğradıkları iddiasında bulunmuştur. Böyle durumlar kuşkusuz olmuşsa bile norm değildi ve bu, halkın heyecanlandırılması için Holocaust'un savaş sonrasında ürkütücü bir şekilde kötüye kullanılışını yansıtmaktadır. Kitty Hart savaş sonrası edebiyatı-

95) Schramm, *Menschen in Gurs;* ve LBI, NY: Gurs ve Fransız toplama kampları hakkında arşiv koleksiyonu.

96) Schramm, *Menschen in Gurs;* Blatter ve Milton, *Art of the Holocaust,* Gurs, Birkenau ve Ravensbrück'da tutuklanan mahkûm sanatçılarla mülakatlar; Tillion ve Buber-Neumann'ın hatıraları; LBI, NY arşivleri ve Amerikan Yahudi Birleşik Dağıtım Komitesi, New York.

nın ve televizyonunun böyle cinsel fantezilerine "gülünç yanlış kanılar" demektedir.[97] Heteroseksüel olsun lezbiyen olsun cinsellik, büyük olasılıkla kamp görevlisi olan ve böylece daha iyi beslenen mahkûmlarca yaşanmıştı.[98]

Yine de, erkeklerin kadın kamplarındaki çalışma ekiplerine verildiği Auschwitz'de bile gizli heteroseksüel ilişkiler olmuştu. Patates deposu sundurmalarında, giysi depolarında, ambarlarda, çamaşır arabalarında, fırında, kantinde, hatta tavuk kümeslerinde çalıntı kısa anlar ayarlanıyordu. Yakalanma riskine rağmen Ravensbrück ve Auschwitz'deki erkek ve kadın kampları arasındaki sınır bölgesi görsel temas, işaretleşme ve gizli mesaj yeri haline gelmişti. Gurs'da her barakaya sınırlı sayıda izin tahsis edilmişti, böylece kadınlar erkekler tarafındaki hapis kocalarını ziyaret edebiliyorlardı. Mahremiyet bulunması zor olsa da, örneğin Theresienstadt'da sevgililer geceleri barakaların kömürlüklerinde buluşuyorlardı. Thereisenstadt'da ve daha ılımlı koşulların hâkim olduğu diğer getto ve geçiş kamplarında nikâhlanmalar da oluyordu; eğer her iki eş de hayatta kaldıysa, bu sembolik evlilikler çoğunlukla savaş sonrası sivil törenlerle yasallaştırıldı.[99] Ayrıca kadınlar arasında lezbiyen ilişki haline gelmiş olabilecek derin ilişkiler vardı.[100] Hayatta kalanların ve tarihçilerin mevcut çekingenlikleriyle bunların belgelenmesi zordur. Zaman zaman yiyecek ya da daha iyi bir çalışma koşulu satın almak için flört ve seks kullanılmıştır; seks hayatta kalma stratejisi olarak bile hizmet etmiş olabilir.[101] Seksle ilgili geleneksel endişeler ve suçluluk, kamplardaki terörün desteklediği topyekün itaat dünyasında geçerli değildi.

97) Hart, *Return to Auschwitz*, s. 122; ayrıca Langbein, *Menschen in Auschwitz*, s. 450-63.

98) Langbein, *Menschen in Auschwitz*, s. 457-58; ve Bezwinska ve Czech, *Auschwitz Seen by the SS*, s. 83. (Höss).

99) H. G. Adler, *Theresienstadt, 1941-1945* (Tübingen, 1960); ve Buber-Neumann, *Gefangene bei Stalin und Hitler*, s. 260. Ayrıca LBI, NY: Noack-Mosse, "Theresienstädter Tagebuch," s. 74-75.

100) Lezbiyen ilişkilerden çok az hatırada bahsedilmiştir; Birkenau'daki lezbiyen ilişkilerin ayrıntılı bir analizi için bkz. Lengyel, *Five Chimneys*, s. 191-93 Birkenau. Erna Nelki'nin hatıratı "Eingesperrt im englischen Frauenlager," Walter Zadek, ed., *Sie flohen vor dem Hakenkreuz: Selbstzeugnisse der Emigranten; Ein Lasebuch für Deutsche* (Reinbek bei Hamburg, 1981), s. 120-26 Man Adası'nda tutulan çoğu Alman-Yahudisi 3,000 kadın arasındaki erkeksiz yaşamı anlatmaktadır. hapishane ve kamplardaki tüm cinsellik, aşk ve arkadaşlık konusu daha fazla sistemli araştırma gerektirmektedir. Tarihsel edebiyat tabuları geçmişte bu konuların tartışılmasını ve araştırılmasını sınırlandırmıştır.

101) Yiyecek karşılığında cinsellik takası Lengyel, *Five Chimneys*, s. 189-90; ve Fania Fénelon, *Playing for Time*, çev. Judith Landry (New York, 1979) anılarında anlatılmıştır.

Her kampın dış dünyayla bağlantılı faal bir direniş hareketi vardı. Kadınların hücreler ve barakalar arasında, çalışma takımlarında ve yoklamalar sırasında mesaj aktarmakta erkeklerden daha becerikli ve hünerli olduğu gözlemlenmiştir. Ayrıca, arkadaşlarına ve hapishanedeki ailelerine gerekli şeyleri temin etmek için sigara ve yiyecek alışverişi yapmakta daha becerikliydiler.[102] Ravensbrück'deki mahpus hekimlerse birçok mahkûmu seçilmekten korumuştur; örneğin, Yugoslav doktor Najda Persic sahte teşhisler yazmış, Polonyalı doktor Maria Grabska ise ölüme aday Avusturyalı kadınların üzerindeki dövmeleri silmeye ya da değiştirmeye çalışmıştır.[103]

Sobibor, Treblinka, Auschwitz ve hatta muhtemelen Bergen-Belsen'de kadınların katıldığı açık isyanlar bile olmuştur.[104] Ekim 1942'de Auschwitz yakınlarındaki Budy uydu kampında Fransız-Yahudi mahpusların isyan ettiklerine ve sonunda SS subaylarıyla birlikte asosyal ve fahişe diye tutuklanmış olanlar tarafından katledildiklerini inanılmaktadır. Tek canlı delil Auschwitz'deki Siyasi Bölüm'den SS Perry Broad'ın hatıratından gelmektedir.[105] Eğer belgelerde failleri tarafından doğru şekilde rapor edildiyse, bu olay belli bir kategoriden mahkûmların aynı çalışma ekibindeki diğer mahkûmları katlettiği başka hadise olmadığı için özgündür.

Firar, kuralların bozulması, itaatsizlik ve çalışma ekiplerinde sabotaj, işgal edilmiş Avrupa'nın her kamp ve gettosunda yaygın direniş biçimleriydi. Her kampın, konserler, tiyatro icraatı, kukla gösterileri, okuma grupları, müzik ve sanat içeren gizli ve faal bir kültürel yaşamı vardı.[106] Çocuklar için gizlice okul da örgütlenmekteydi. Çocuklara bakım, gözetim ve öğretim tutuklu kadınlara sıklıkla verilen işlerdi. Çocuk bakımı ve eğitimi evde geleneksel olarak kadınların işiydi ve sürgünden sonra hayatta kalan çocuklar genellikle kadınlarla birlikte barınıyorlardı. Ha-

---

102) Vermehren, *Reise durch den letzten Akt*, s. 25-27; ve Hermann Langbein, *Nicht wie die Schafe zur Schlachtbank: Widerstand in den nationalsozialistischen Konzentrationslagern* (Frankfurt, 1980).

103) Langbein, *Widerstand*, s. 178, 336-39.

104) Blatter ve Milton, *Art of the Holocaust*, s. 136-37; ve Lévy-Hass, *Inside Belsen*, s. 25-26.

105) Bezwinska ve Czech, *Auschwitz Seen by the SS*, s. 163-168. Budy isyanı mahkûm kaynaklarınca onaylanmamış olup boşlukları dolduracak daha fazla araştırma gerektirmektedir. Budy ile ilgili mevcut kaynak yazını hakkındaki kuşkular için bkz. Langbein, *Menschen in Auschwitz*, s. 135-38,

106) Blatter ve Milton, *Art of the Holocaust;* ve Adler, *Theresienstadt*.

na Lévy-Hass, Bergen-Belsen günlüğünde üç ila on beş arasında çeşitli yaştan 110 çocuğa öğretmenlik yapmaya çalıştığını kaydetmiştir.[107]

Kampların Dışındaki Kadınlar: Direniş, Gizleniş ve Kaçış

Kadınların direniş, gizleniş ve kaçışlarındaki (göç etmek dâhil) hayatta kalma kaynaklarıyla ilgili çok az sistemli araştırma yapılmıştır. İki temel direniş türü olduğu açıktır: (1) ortak bir ideolojinin birleştirdiği örgütlü şebekeler ve (2) özerk, kişisel itaatsizlik eylemleri. 1933 ve 1945 arasında her sınıftan Alman kadınının direniş hareketine katıldığının hatırlanması önemlidir. Direniş, sosyalizm, komünizm, monarşizm, Hıristiyanlık ya da demokrasi adına Hitler'e muhalefet anlamına geliyordu, ama mutlaka eziyet gören Yahudiler'e insaniyet adına yardım edilmesi anlamına gelmiyordu. Savaşın orduda ve savaş sanayinde erkekleri muazzam şekilde talep etmesine bağlı olan cinsiyetlerin demografik dengesizliğinin büyüklüğü nedeniyle birçok direniş gurubunda kadınlar istatistik olarak fazla temsil edilmekteydiler. Dahası, siyasi bakımdan tehlikede olan birçok erkek, kadınları Nazi karşıtı birçok siyasi gurubun dayanak noktası olarak bırakıp kaçmakta, saklanmakta ya da hapishane veya kamplara kapatılmış bulunmakta idiler. Daha önceden erkek egemenliğindeki birçok siyasi örgütte ast ya da dekoratif konumlarda çalıştırılan kadınlar birden bire gizli siyasi stratejileri yönetmek ve tasarlamak sorumluluğunu üstlenmişlerdi. Ayrıca kendi geleneksel evişlerini de sürdürüyorlardı. Alman kadınları Hamburg ve Münih'teki Beyaz Gül hareketine, Mannheim'daki Lechleiter gurubuna, Schulze-Boysen-Harnack gurubuna ve Kızıl Orkestra'ya faal olarak katılmışlardı.[108]

Naziler'in kitlesel cinayet amaçlarını engellemek için yapılabilecek şeylerde hakiki kısıtlamalar olmasına rağmen, sıradan birçok kadın ve erkek Yahudiler'e ve Nazi terörünün diğer kurbanlarına yardım etmekte anlayış ve merhamet göstermiştir. Direniş biçimlerinden biri gizlice Nazi karşıtı literatür yayın ve dağıtımını kapsamaktaydı. Gizlice Almanya'da ve yurt dışında yazılıp basılan bu broşürler ve el ilânları sıklıkla erkek ve kadın toplama kamplarındaki görgü şahitlerinin işkence ve şartları anlatmalarını içermekteydi. Bu literatür Almanya'da geniş öl-

107) Lévy-Hass, *Inside Belsen*, s. 7; LBI, NY: Noack-Mosse, "Theresienstädter Tagebuch," s. 75-76.
108) Peter Altmann, *Der deutsche antifaschistische Widerstand 1933-1945 in Bildern un Dokumenten* (Frankfurt, 1977); ve Günther Weisenborn, *Der lautlose Aufstand: Bericht über die Widerstandsbewegung des deutschen Volkes, 1933-1945*; 4. rev. baskı Frankfurt, 1974).

çüde dağıtılmaktaydı ve 1939'dan önce çoğunlukla sınırlardan içeri kaçırılmaktaydı. Örgütlü Nazi karşıtı grupların (Komünistler, Siyonistler, Sosyalistler ya da muhalif Hıristiyanlar) arasındaki Alman-Yahudileri'nin sayısı ya da Alman-Yahudi kadınlarının sayısıyla ilgili açık istatistikler yoktur. Bu tür gizli siyasal literatür üretmek ve dağıtmaktan tutuklanan muhaliflerin önemli bir kısmı Alman-Yahudi kadınları ve *Mischlinge* (Nürnberg Yasaları'na göre Aryan olarak tanımlanmayan kanı karışık kimseler) idi.[109] Nazi siyasetine olan kamu desteği, düşmanlığı ve açığa çıkma riskini arttırıyordu, ama Nazi karşıtı direniş grupları çoğaldı ve Nazi muhbir, işbirlikçi ve polis casus şebekesiyle mücadele etmek için yavaş yavaş etkin stratejiler geliştirdiler. Bu siyasi muhalifler ne Nazi rejimine karşı genel pasifliği ve kayıtsızlığı yok etmeyi başarabilmiş, ne de Nazi işgalindeki Avrupa'nın her tarafından Yahudiler'in kitlesel olarak sürgün edilmesiyle ve hızlı nüfus sevkiyatıyla mücadele edecek etkin stratejiler geliştirebilmişlerdir.

Mevcut olan parça parça bilgiler Alman-Yahudi kadınlarının iki farklı tür direniş davranışınında bulunduklarını ortaya koymaktadır: (1) Herbert Baum gurubunun kadın üyelerinin örnek olduğu açık protesto ve (2) Chug Chaluzzi'deki (bir yer altı Siyonist öncü gurubu) yetişkin kadınların örnek olduğu sakınma ve doğaçlama yoluyla kaçış.[110] Veri yokluğu cinsiyete özgü davranışı ayırt etmemize izin vermemektedir. Direniş ve gizlenme koşulların erkekler ve kadınlar için farklı olmaması mümkündür. Bariz yakalanma tehlikesine ve Berlin Siemens fabrikalarında Yahudi zorunlu işçi olarak soyutlanmış durumlarına rağmen, Herbert Baum gurubuyla çalışan genç kadınlar 1939'dan sonra Siyonist ve Komünist broşürleri açıkça dağıtıyorlardı. Mayıs 1942'de Berlin'de bir Sovyet karşıtı serginin yakılmasına katıldıkları için yakalanmışlardı. İşkence, sorgulama ve yargılamadan sonra Ağustos 1942'de beş kadın

109) Helmut Eschwege, "Resistance of German Jews against the Nazi Regime," *Leo Baeck Institute Yearbook* 15 (1970): 143-80; aynı yazarın *Kennzeichen J*, s. 229-322; ve Konrad Kwiet, "Problems of Jewish Resistance Historiography," *Baeck Institute Yearbook* 24 (1979): 35-57.

110) Bkz. dipnot 109. Ayrıca Margot Pigarski, *Jugend im Berliner Widerstand: Herbert Baum und Kampfgefährten* (Berlin, 1978); Lucien Steinberg, *Jews against Hitler*, çev. Marion Hunter (Londra ve New York, 1974), s. 19-53; ve Wolfgang Wippermann, *Die Berliner Gruppe Baum und der jüdische Widerstand*, Bildungsstätte Stauffenbergstrasse (Berlin, 1981). *Chug Chaluzzi* için bkz. Jizchak Schwersenz ve Edith Wolff, "Jüdische Jugend im Untergrund: Eine zionistische Gruppe in Deutschland während des Zweiten Weltkrieges," *Bulletin des Leo Baeck Instituts* 12 (1969): 5-100. Ayrıca *Jewish Resistance during the Holocaust* (Kudüs, 1971) olarak yayınlanan Yahudi direnişiyle ilgili konferans tutanaklarına bakınız.

idam edildi. Berlin hapishanesinde idamlarını bekleyen kalan iki kadın gizlice haberleşiyor ve birbirlerinin moralini yükseltmeye çalışıyorlardı: "Her şeye rağmen daima kendimi topluyorum ve teslim olmuyorum."[111] Chug Chaluzzi'ye katılan erkek ve kadın yetişkinler nihai bir göç için eğitime devam ettiler ve kimlik kâğıtları ve karne kuponları olmadığı halde hayatta kaldılar. Geçici barınaklar uyduruyor ve Berlin ulaştırma sisteminin metro ve gece otobüslerinde uyuyorlardı; *Aufbewarier* (onları koruyan Aryan anlamına gelen iki Almanca sözcük olan *aufbewahren* ve *Arier*'in bileşimi) adını taktıkları Aryan koruyucularından da yiyecek ve kışlık giysi alıyorlardı.[112] Beklenmedik durum planları olmamasına rağmen birçoğu savaştan bu tür yardımla sağ çıkmıştır.

Diğer özgür bireyler ve guruplar, saklanan Yahudiler'e geçici barınma, sahte evrak ve karne sağlamışlardır. Katolik Hayır Kurumu'nun (Deutscher Caritas Verband) başı olan Dr. Gertrud Luckner, mâli yardımı Almanya'daki Yahudiler'e ve Aryan olmayanlara (dönmelere ve karma evlilik çocuklarına) genişletmişti; kendisi tutuklanmış ve sonunda Ravensbrück'e gönderilmiştir. İtiraf Kilisesi* üyeleri ve aileleri ve ayrıcalıklı karma ailelerdeki Yahudiler 1943'ten sonra diğerlerinin emniyeti için yardım etmişlerdir. Bunların kurtarma çalışmaları hatıralarda ve sözlü tarihçelerde nispeten iyi belgelenmiş olsa bile, saklanarak hayatta kalan Yahudiler'in hikâyeleri daha sistemsiz bir dikkat çekmiştir. Yeraltında hayatta kalan Alman-Yahudi kadınların tarihçeleri olmamıştır ve mevcut kaynakların sınırlı ve eksik yapısı henüz cinsiyete göre analize izin vermemektedir.[113]

*Naziler'in Protestan kilisesini Nazileştirme çabalarına karşı çıkan ayrılıkçı bir kilise (Bekennende Kirche) - ç.n.

111) Eschwege, "Resistance of German Jews against the Nazi Regime," s. 176-77.

112) Schwersenz ve Wolff, "Jugend im Untergrund," s. 51-58.

113) Gertrud Luckner hakkında bilgi, Adler, *Der verwaltete Mensch*, s. 825-28'de mevcuttur. Ayrıca bkz. Sybil Milton, "The Righteous Who Helped Jews," Grobman, Landes, ve Milton, ed., *Genocide*, s. 282-87; Philip Friedman, "Righteous Gentiles in the Nazi Era," *Roads to Extinction: Essays on the Holocaust* (New York ve Philadelphia, 1980), s. 209-21; ve aynı yazarın, *Their Brothers' Keepers* (New York, 1978). Vaka incelemeleri şu mülakatlarda bulunmaktadır: Jochen Köhler, *Klettern in der Grossstadt: Volkstümliche Geschichten vom Überleben in Berlin, 1933-1945* (Berlin, 1979); Gerda Szepansky, ed., *Frauen leisten Widerstand: 1933-45*; Ilse Rewald, *Berliner, die uns halfen, die Hitlerdiktatur zu überleben*, Informationszentrum Berlin Gedenk; und Bildungsstätte Stauffenbergstrasse (Berlin, 1982); Inge Deutschkron, *Berliner Juden im Untergrund*, Informationszentrum Berlin broşür dizisi N. 15 (Berlin, 1982); ve Charles Whitining, ed., *The Home Front: Germany* (Time-Life Books, 1982), s. 96-109.

Ayrıca Almanya içerisinde özgün ve muhteşem kitlesel halk direniş hareketleri de vardı. Bir olayda ayrıcalıklı karma evlilik yaşayan 200-300 Hıristiyan kadın, Yahudi kocaları Şubat 1943 Fabrika Operasyonu sırasında işyerlerinden habersiz olarak toplandıktan sonra, birkaç Berlin montaj merkezinin dışında bir hafta gösteri yapmışlardı. Adamların eşyalarını toplamaları için evlerine dönmelerine izin verilmemişti, karılarına ve ailelerine de haber verememişlerdi. Polisin artan kadın kalabalığını dağıtma çabalarına rağmen dedikodu yayılmış ve her gün daha fazla kadın montaj merkezlerinin ve polis karakollarının önünde gösteri yapmıştı. Kocalarının bırakılmasını talep etmişler ve onlara yiyecek ve giyecek paketleri göndererek durumlarını iyileştirmeye çalışmışlardı. Gestapo ender bir yatıştırıcı jestle, muhtemelen tutukluların Hıristiyan yakınlarının tepkilerinden korkarak, Yahudi olmayan Almanlar'la evli bu adamları serbest bırakmıştı.[114] Bu başkaldırıda Hıristiyan kocaları olan Yahudi kadınlar da yakalanmıştı.

> İnsanların SS kamyonlarına taşınmaları öylesine hızlı yapılmıştı ki, işe renkli önlükle oturmaya alışık kadınların çoğu, mantosuz ve kahvaltıları fabrikadaki dolaplarında kalmış şekilde oldukları gibi alınmıştı.[115]

Hıristiyan kocalarının Şubat 1943 gösterilerine katıldıklarını gösteren delil olmamasına rağmen, ayrıcalıklı karma evli Yahudi kadınları da muhtemelen serbest bırakılmışlardı. 6 Mart 1943'te bir Yahudi yaşlılar

---

114) Blatter ve Milton, *Art of the Holocaust*, s. 255, 258-9, Micke Monjau ile Julo Levin'in Şubat 1943 "Fabrika Operasyonu"nda tutuklanması ve sürülmesi hakkındaki 1980 mülakatı. Bekâr Yahudi erkek ve kadınlarla tam Yahudi evlilik eşleri Şubat 1943'de serbest bırakılmamışlardır. Ayrıca bkz. Monika Richarz, *Jüdisches Leben in Deutschland, 1918-1945*, s. 64, 414; Kurt Ball-Kaduri, "Berlin wird judenfrei," *Jahrbuch für die Geschichte Mittel-und Ostdeutschlands* 22 (Berlin, 1973), s. 196-241; ve Wolfgang Wippermann, ed., *Steinerne Zeugen: Stätten der Judenverfolgung in Berlin* (Berlin, 1982), s. 59-70; ve LBI, NY: Mikrofilm makara 239: Anklageschrift in der Strafsache gegen Otto Bovensiepen (1969) [Berlin Gestapo'sun Berlin Yahudilerinin sürülmesi nedeniyle suçlanması].

115) Berlin Yahudi cemaatinin son önderinin karısı olan Hildegard Henschel'in hatıralarından alıntı, Moritz Henschel, K. J. Ball-Kaduri, "Berlin is 'Purged' of Jews: The Jews in Berlin in 1943," *Yad Vashem Studies* 5 (1963): 274-75; ayrıca Hildegard Henschel, "Aus der Arbeit der jüdischen Gemeinde Berlin während 1941-1943," *Zeitschrift für die Geschichte der Juden* (Tel Aviv) 9, No. 1-2 (1972): 33-52; ayrıca bkz. LBI, NY: Viyana Kütüphanesi Şubat gösterilerinin görgü tanığı ifadeleri ve kadın katılımcılarının bir listesi (AR 7187/Reel 600).

yurdunda, sakinlerin sürülmesinin geçici olarak durdurulmasına yol açan daha küçük benzeri protestolar olmuştu.[116] Bunlar Almanya'da Yahudiler'in sürülmesine karşı yapılan yegâne gösterilerdi.

Yiyecek ayaklanmasına benzeyen bir başka gösteri, Kasım 1943'te 300 kadın ve çocuk Ruhr ve Rhineland'daki ağır şekilde bombardıman edilen maden kasabalarından tahliye edildiğinde olmuştu. Kadınlar yeni konutlarını ve yiyecek karnesi eksikliğini protesto etmişler ve taşınma yüzünden ailelerinin bölüneceği korkusunu ifade etmişlerdi. Hâkim şekilde Katolik olan bu Alman kadınları, çocuklarının devam edeceği okullardaki Hıristiyan karşıtı Nazi propagandasından da korkuyorlardı. Witten'de gösterinin dağıtılması için çağırılan polis, bürokrasi taşınan kadın ve çocukların yiyecek karnelerini alıkoyduğu için, kadınların protestosunun haklı olduğunu hissettiklerinden müdahaleyi reddetmiştir. Benzer gösteriler Hamm, Lünen ve Bochum'da da olmuştur.[117] Savaşa karşı hoşnutsuzluk ifade eden bu halk gösterilerinin tek olmaması muhtemeldir, ama Nazi Almanyası'nda halk protestolarının biçim ve katılımcılarıyla ilgili sistemli araştırma azdır.[118] Empati, savaş yorgunluğu ve polisin Alman kadınlarını tutuklamakta tereddüt etmesi, Şubat ve Kasım 1943'teki bu büyük kadın gösterilerinin başarısının olası açıklamaları şeklinde araştırılmalıdır.

Halk protestosu ve gurup direnişinden daha yaygın olanı, iyilik ve merhametleri Kasım 1938'den sonra Yahudiler'in günlük yaşamlarına konulan giderek artan kısıtlamalardan kurtulmalarına yardımcı olan birçok bireyin kişisel, çoğunlukla da karşılıksız jestleriydi. Yiyecek alışverişi için kısıtlı saatler (Berlin'de 16:00 - 17:00 arası; Leipzig'de tayin edilen üç mağazada 12:00 - 12:30 arası), özellikle çoğu Yahudi her gün on saat zorunlu çalışmak mecburiyetinde olduğu zamanlarda gerekli şeylerin satın alınmasını giderek zorlaştırmıştı. Ocak 1940'tan sonra Yahudiler tekstil, ayakkabı ve deri eşyalar için karne alamadılar ve Eylül

116) Goebbels günlüğüne 6 Mart 1943 için şunları not etmişti: "Maalesef çok sayıda insanın toplandığı hatta kısmen Yahudiler'in tarafını tuttukları bir Yahudi yaşlılar evinde üzücü bazı olaylar oldu. SD'ye böyle kritik bir anda Yahudi tahliyesine devam etmeme emrini verdim. Birkaç hafta bekleteceğiz. Daha sonra bu işin peşine topyekün gidebiliriz". (Louis P. Lochner, ed. ve çev., *The Goebbels Diaries, 1942-1943* [Garden City, N.Y., 1948], s. 276). Bu hadisede gösteri yapan kalabalığın bileşkesiyle ilgili bilgi yoktur.

117) Heinz Boberach, ed., *Meldungen aus dem Reich: Auswahl aus den geheimen Lageberichten des Sicherheitsdienstes der SS, 1939-44* (Neuwied ve Berlin, 1965), s. 445-55 (13 Kasım 1943 Raporu).

118) Kwiet, "Problems of Jewish Resistance Historiography," s. 37-57.

1940'ta yasak mallar kapsamı genişledi. Yahudiler balık, kahve, alkollü içki, tatlı, tütün, et, yumurta, taze süt, dondurma ya da kesme çiçek satın alamıyorlardı. Gündelik yaşamın gerekli birçok şeyi kamulaştırılmıştı: 29 Eylül 1939'da (Yom Kippur günü*) radyolara; 30 Eylül 1940'da hekimlerinkiler hariç telefonlara el konuldu ve Haziran 1942'de Alman-Yahudileri sahip oldukları kişisel tüm elektrikli cihazları, fonograf donanımını, plakları, daktiloları, bisikletleri ve optik eşyaları (kamera ve mikroskopları) teslim etmek zorundaydılar. Birçok komşu, dost, tanıdık, işveren ve hatta yabancılar, zaman zaman Alman-Yahudileri'nin hayatta kalmaları için gerekenleri temin ediyorlardı. Genç bir Yahudi gazetecisi olan Inge Deutschkron daha önceden düzenli alışveriş ettiği dükkânların, kuralları bariz şekilde takmayarak kendisi alabilene kadar yiyecek tuttuklarını belirtmiştir.[119] Bir başka Berlinli Yahudi kadın, evraksız gizlenme yaşamı onu yoksun ve neredeyse aç bıraktığı zamanlarda mürebbiyesinin kahve ve diğer karneli yiyecekleri kendisiyle paylaştığını bildirmiştir.[120] Saklanan ya da sahte Aryan belgeleriyle gizli yaşayan Alman-Yahudi kadınları kuaför ve çamaşırmatik gibi itibar donanımına erişimi yitirmişlerdi. Daha mühimi eğitim ve profesyonel yaşam kayıplarıydı. Bu kadınların kendilerine açık çok az destek sistemleri vardı, eğlenecekleri ya da hırslarını alacak çıkış noktalarıysa hiç yoktu. Gündelik varoluş, hileleri fark edilirse sürülme ve kesin ölüm korkusuyla sürekli bir savaş haline gelmişti. 1933 öncesi Alman-Yahudi kadınlarının çoğu nispeten emniyetli bir orta-sınıf muhitinde yaşadıkları için sinir bozucu tecritin fiyatı yüksekti.

Ele verilme tehlikesine rağmen birçok Alman, yer altı kaçış yollarının ve saklanma yerlerinin bulunmasında Yahudiler'e yardım etmişlerdir. Bulunmamak için sanatçı Valerie Wolffenstein iki yılda on sekiz kez taşınmıştı.[121] Bir başka vakada bir kadın ve hekim olan kocası, 1943'te Güney Almanya'ya gitmek için Berlin'den kaçmışlardı. Günther ve Perger soyadlı iki takım sahte evrakla, adam gezgin satıcı kimlik ve mesleğini,

*Yahudilerin oruç tuttukları bir bayramı (Kefaret Günü) - ç.n.

119) H. D. Leuner, *When Compassion Was a Crime: Germany's Silent Heroes, 1933-1945* (Londra, 1973); Kurt R. Grossmann, *Die unbesungenen Helden: Menschen in Deutschlands dunklen Tagen* (Berlin-Grünewald, 1957); Bruno Blau, "The Jewish Population of Germany, 1939-45," *Jewish Social Studies* 12, No. 2 (Nisan 1950): 161-72; Deutschkron, *Berliner Juden im Untergrund*, s. 6.

120) Rewald, *Berliner, die uns halfen*, s. 10.

121) Whiting, *The Home Front*, s. 102.

karısıysa geleneksel aşçı ve anne yardımcısı işini benimsemişti. Dört rahip yardımcısı kadın dâhil, İtiraf Kilisesi'nin on rahibinin oluşturduğu bir gurup tarafından metro demiryolundan güvenli evlere yönlendirilmişlerdi.[122] Berlin'deki bir fırında çalışan arkadaşları tarafından Gestapo'nun baskın yapmak niyetinde olduğu ikazını alan bir başka çift, 1942 sonundan kurtuluşa kadar saklanmak için Berlin'e gitmişlerdi. Bazen arkadaşlarında uyuyarak, ama çoğunlukla merdivenlerde, demiryolu istasyonlarında ve parklarda uyuyan evsiz yolcular gibi yaşayarak, kimlik kâğıtları ya da yiyecek karneleri olmadan hayatta kaldılar.[123]

1938'den önce göç eden birçok Alman-Yahudisi benimsedikleri vatanlarında sığınak buldular.[124] 1942'de Berlin'den Brüksel'e kaçan Paula Littauer gibi diğerleri sık sık ikâmet değiştirerek ve "neredeyse gerçek adlarını unutacak kadar"[125] sürekli kimlik değiştirerek hayatta kaldılar. Kaçaklar, dil, tavır ve görünüş olarak yerel sakinler gibi durabilirlerse - eğer şans onlarla ve ev sahipleriyle birlikteyse - başarılı olan gizli bir hayat yaşadılar. 1941'den sonra onlara konuşma dilinde, Fransa'da *camouflés*, Hollanda'da *onderduikers*, Almanya ve Avusturya'daysa *U-boote* (denizaltılar) deniyordu.

Ezici duruma rağmen Berlin'de yaklaşık 3,000, Almanya'nın diğer kısımlarında yaklaşık 1,500, diğer Avrupa ülkelerindeyse yaklaşık 1,000 kaçak Alman-Yahudisi savaştan sağ çıkmıştır. Gizlenerek hayatta kalan Yahudiler, Mayıs 1945'te (Mayıs 1939'da yaklaşık 250,000 olan Yahudi nüfusundan) hayatta olan 12,500 Alman-Yahudisi'nin yaklaşık yüzde 25'iydi. Gizlenen Yahudiler arasındaki kadınların yüzdesi hakkında kesin istatistik yoktur.[126] Bölge, sınıf ya da milliyet olarak, ya da hayatta kalanların ve kaçakların geçmişleriyle ilgili olarak sistemli literatür çıkmamıştır. Kadınların saklanma deneyimlerinin erkeklerinkinden

122) Richarz, *Jüdisches Leben in Deutschland, 1918-1945*, s. 429-42; ve LBI, NY: Pineas Koleksiyonu, Pineas ailesinin 1943 ve 1945 arasındaki sahte kimlik ve karnelerini içeren AR 94/1-52, Grossmann, *Unbesungene Helden*, s. 159-61.

123) LBI, NY: Berthold Freundlich aile koleksiyonu AR 3774/1-4.

124) LBI, NY: Hermann Haymann aile koleksiyonu AR 3216/1-4.

125) LBI, NY: Max Kreutzberger Araştırma Evrakı AR 7183, Kutu 8, Dosya 1, Paula Littauer, "My Experiences during the Persecution of the Jews in Berlin and Brussels, 1939-1944," yayınlanmamış ms. (Yahudi Merkezi Enformasyon Bürosu tarafından teksirle çoğaltılmıştır Londra, Ekim 1945).

126) Dahası, suikastler konusunun daha fazla araştırılmaya ihtiyacı vardır. Bkz. Kwiet, "Jewish Resistance Historiography," s. 57; ve Richarz, *Jüdisches Leben in Deutschland, 1918-1945*, s. 65, 394-400.

önemli şekilde farklı olup olmadığı henüz belli değildir.[127]

Birçok Alman-Yahudi kadını 1933'ten sonra bitişik Avrupa ülkelerine veya deniz aşırı daha alışılmamış yerlere göç ederek kaçış aramışlardır. Yurt dışına kaçan önde gelen politik, edebi, akademik ve bilimsel profesyonellerin yolculukları hakkında önemli bir edebi külliyat oluştuğu halde, ne ortalama göçmenlerle ilgili sistemli bir inceleme yapılmış, ne de yaşamlarını yeniden kurmaya zorlanan kadınlara odaklanılmıştır.[128]

1933-1941 arasındaki Alman ve Alman-Yahudisi göçleri hakkında kesin istatistik olmamasına rağmen, 270,000 ila 300,000 Yahudi'nin Almanya'dan kaçtığına inanılmaktadır; bu sayı Almanya'dan tüm göçenler yüzde 80'iydi.[129] Alman ve Alman-Yahudisi kadınların kesin sayısı bilinmemektedir. Fakat kadınların bu yıllarda Birleşik Devletler'e iltica edenlerin yaklaşık yarısını oluşturdukları açıktır. Alman-Yahudileri'nin demografik eğilimleri kadın göçmenlerin mesleki profillerinde görünmekteydi; 1938'e kadarki birinci dönemde, kadınların çoğunluğu genç ya da orta-yaş başlangıcındaki profesyoneller ve yarı-becerili işçilerdi. 1938'den sonraki ikinci dönemde, mesleki becerileri olmayan daha yaşlı kadınların sayısı, küçük çocukların sayısı gibi artmıştı. 1933 ve 1941 arasında bekâr ve evli kadınların sayısı neredeyse eşitti; dul ya da boşanmışlar azdı.[130] 1933 öncesi Almanyası'nda ağırlıklı olarak kentli ve orta sınıftan olan bu kadınlar göçten önce zaten belirgin bir kariyer şab-

127) Berlin'deki yer altı hayatının yeni bir popüler araştırması için bkz. Leonard Gross, *The last Jews in Berlin* (New York, 1982); ve Sybil Milton, "In Hiding," Blatter ve Milton, *Art of the Holocaust*, s. 124 (ve Leo Mayer-Maillet ve Toni Simon-Wolfskehl mülakat ve biyografileri).

128) Sistematik iki arşiv rehberi göçmen kuruluşları ve önde gelen mülteci şahsiyetler hakkında veri sağlamaktadır: Steven W. Siegel, ve Herbert A. Strauss, ed., *Jewish Immigrants of the Nazi Period in the USA: Archival Resources*, böl 1 (New York ve Münih, 1978); ve John M. Spalek, Sandra H. Hawrylchak ve Adrienne Ash ile *Guide to the Archival Materials of the German-speaking Emigration to the United States after 1933* (Charlottesville, 1978). Ayrıca bkz. Herbert A. Strauss, "Jewish Emigration from Germany: Nazi Policies and Jewish Responses," *Leo Baeck Institute Yearbook* 25 (1980): 313-61; ve aynı eser, 26 (1981): 343-409; bkz. Werner Röder ve Herbert A. Strauss, ed., *Biographisches Handbuch der deutschsprachigen Emigration*, cilt 1.

129) Herbert A. Strauss, "Jewish Emigration from Germany," *Leo Baeck Institute Yearbooks* 25 ve 26. Dipnot 128'e bakınız.

130) Sophia M. Robinson, *Refugees at Work* (New York, 1942), s. 28-31. Yalnızca 1938-1939 yıllarında Birleşik Devletler'e daha az kadın gelmiştir. 1933'ten 1938'e kadar 89,553 kadın ve 85,686 erkek göçmen kaydı yapılmıştır. 1933 ve 1938 arasındaki medeni durum istatistikleri bütün Yahudilerin yüzde 52'sinin bekâr, yüzde 42.6'sının evli, yüzde 4.3'ünün dul ve yüzde 1.1'inin boşanmış olduğunu göstermektedir. Takip eden 1938-39 ve 1939-40 dönemlerinde evli göçmenlerin yüzdesi sırasıyla Birleşik Devletler'e gelen tüm göçmenlerin yüzde 49.2 ve 54.6'sına yükselmiştir.

lonuna sahiptiler.[131] Nazi toplumunda kadınların ev dışı çalışmaları gereksiz ve uygunsuz kabul edilmekteydi; kaçış ne kadının statüsünü yükseltmiş, ne de profesyonel fırsatları arttırmıştı. 1930'lar kadın haklarının en alt noktasıydı ve Buhran'ın karmaşık kültürel ve politik güçleri tüm yabancı iş rakiplerine olan düşmanlığı güçlendirmişti. Bunu birkaç istisnayla, ekonomik gereksinimin dayatmalarına rağmen, göçmen kadınlarına erkek göçmen yoldaşlarından, hatta anlaşılmaz biçimde kendi ailelerinden bile destek gelmeyişi desteklemekteydi. O nedenle 1930'larda Alman-Yahudi mülteciler arasında kadın hizmetçilerin, aşçıların ve tezgâhtarların sayısı dramatik şekilde artmıştır.[132] Bir örnekte, önceden doktor olan Käte Frankenthal New York'a gelişinden sonraki dönemsel işsizlik nöbetlerinde kendisini seyyar dondurma satıcılığı yaparak geçindirmişti.[133]

Kadın ve erkekler yeni dil öğrenmede ve yeni çevrelere intibak etmede benzer zorluklarla karşılaşsalar da, genellikle alışveriş ve çocuk bakımı için iletişim kurmak zorunda kaldıkları için kadınların yeni dil edinmede daha hızlı ve becerikli olduklarına inanılmaktadır. Vicki Baum ve Martha Albrand gibi kadın yazarlar Birleşik Devletler'de iyi tanınan popüler romancı, Helen Wolff Amerikan yayıncılığının bir demirbaşı, Lotte Lenya ve Lili Palmer ise İngilizce film ve tiyatroda yıldız olmuşlardır.[134]

---

131) Marion A. Kaplan, "Tradition and Transition: The Acculturation, Assimilation and Integration of Jews in Imperial Germany; A Gender Analysis," *Leo Baeck Institute Yearbook* 27 (1982): 3-35.

132) Bkz. A. J. P. Taylor, *From Sarajevo to Potsdam* (Londra, 1965); ve Renate Bridenthal, "Something old, Something New: Women between the Two World Wars," Bridenthal ve Koonz, ed., *Becoming Visible*, s. 422-44.

133) Frankenthal, *Der dreifache Fluch*, s. 242-43.

134) Alman ve Alman-Yahudi mülteci kadınları araştırması için toplu veriler mevcuttur, örn. Amerikan Yahudi Birleşik Dağıtım Komitesi dava dosyaları LBI, NY (AR 7196; 137 ft dava kaydı) arşivlerinde tutulmaktadır; HIAS, ORT, ve OSE göçmen kayıtları New York'taki Yivo Yahudi Araştırma Enstitüsü ve Self Help ve Orta Avrupa Yahudileri Amerikan Federasyonu ya da Büyük Britanya Yahudi Mülteciler Derneği gibi kuruluşların kayıtları hala bu kuruluşların kendileri tarafından tutulmaktadır. Önde gelen kadın mültecilerin evraklarına ulaşılabilir. LBI, NY arşivi Alice Salomon, Else Lasker-Schüler ve Gertrude Urzidil'in edebi varlıklarını ya da önemli bölümlerini tutmaktadır. Jarrell 1933'ten sonra bitişik Avrupa ülkelerine kaçan Alman ve Alman-Yahudi kadınlarının hikâyesi konferanslarda ve antolojilerde dikkat çekmiştir: C. Jackmann ve Carla M. Borden, ed., *The Muses Flee Hitler: Cultural Transfer and Adaptation, 1930-1945* (Washington D.C., 1983). Sovyetler Birliği'ne kaçan ve Sibirya Gulagı'nda hapsi boylayan kadınların hikâyesi hatıralarda anlatılmıştır: Buber-Neumann, *Gefangene bei Stalin und Hitler*; Susanne Leonhard, *Gestohlenes Leben: Schick-*

Kadınlar ve Holocaust incelemesi daha henüz başlamış olup, konunun karmaşıklıkları ve dış hatları gelecekteki tarih araştırmalarında ortaya çıkarılmak zorundadır. Bu kitabın çerçevesi içerisinde kalmak için bu makale Alman ve Alman-Yahudi kadınları üzerine odaklanmıştır. Gelecek çalışmalar, işgal edilmiş Avrupa'nın her tarafındaki farklı kadın mahkûm kategorilerine ve kamplarına odaklanarak ve batı ve doğu Avrupa ile ilgili literarürü birleştirerek yatay pan-Avrupa incelemelerini kapsamalıdır. Ayrıca Almanya hapishanelerindeki kadınlar hakkında, onların geçmiş deneyimleri ve yurt dışında yeni yaşamlar kurmaya zorlanmış mülteciler olarak yolculukları hakkında yeni dikey incelemeler de yapılmalıdır. Ben bu makalenin bazı yanlış anlaşılmaları ortadan kaldırdığına ve birçok disiplinden bilim adamlarının gelecekteki araştırmalarının yolunu açacağını umuyorum. Konunu karmaşıklığı tarihçileri ve diğer araştırmacıları yıllarca meşgul edecektir.

---

sal einer politischen Emigrantin in der Sowjetunion (Frankfurt, 1956); ve Zenzl Mühsam ile ilgili arşiv kayıtları için, LBI, NY: Erich Mühsam Evrakı AR 1806/IV ve V. Çifte göç hikâyesi çoğunlukla biyografik çalışmalarda ortaya çıkmıştır. Sistemli göç araştırması mülteci kadınlar söz konusu olduğunda henüz emeklemektedir.

Ruth'un Hikayesi

Ruth Nebel

Ruth Nebel'in, yazar arkadaş Sylvia Kramer'e verdiği ifade Sybil Milton'un ayrıntılandırdığı zulüm ve dehşet aşamalarını yaşayan genç bir Alman-Yahudi kadınının kişisel hatıralarıdır. Özel aile deneyimleri kadar, ağır basan Yahudi olma deneyimlerinden de söz etmektedir. Onun yolculuğu Milton'un anlattığı yerlerin aynılarından bazılarını hayatta kalan birinin gördüğü şekliyle vermektedir. Dahası onun yakın kadın arkadaşlıkları ve diğer bazı hayatta kalma stratejileri Holocaust'un cinsiyet analizine destek sağlamaktadır.

Ebeveynlerim ve iki küçük kızkardeşimle birlikte diğer kırk Yahudi aileyle çevrili olarak yaşadığım Almanya'daki Fritzlar'da yaşam iyiydi. Ortodoks yaşam tarzımızın semerelerinden yararlanıyorduk ve Sabbath her hafta özel bir hediye şeklinde karşılanıyordu. Sessiz aile akşam yemekleri ve arkadaşlarla yürüyüş zamanıydı o. Tempo yavaşlıyordu, birbirimizi gerçekten dinlemek, bir sükûnet perdesi yaşamak için zaman vardı.

Sylvia Kramer'in izniyle, kendisinin *Velvet and Stone* (Orange, N. J.: Heritage Publications, 1980) kitabında yayınlanan daha uzun bir uyarlamadan alınmıştır. Hikâyenin bir başka uyarlaması, yine izin alınarak *The Jewish Exponent* (Philadelphia)'da çıkmıştır.

Çalışmama yaptırımına tüm aile tarafından sıkıca uyuluyordu. Unutup da takma "yüküne" girmemek için kol saatlerimiz bile bir gün öncesinden giysilerimize iğneleniyordu. Babam Sabbath ayinine katılıyordu.

1935'te anti-Semitizm yavaş yavaş küçük kasabamıza sızdığında ben 14 yaşındaydım. İnsan isterse bu görmezden gelinebilir, bahane bulunabilir ya da tamamen inkâr edilebilir. Fakat hakaret sözleri aleni olarak söyleniyordu. "Yahudi, sizden kurtulacağız; bir Hitler'imizin olması iyi, o bu işi halledecek"; "Yahudi domuzu." Yahudiler'in işlerini korumaları zorlaştı ve sonunda hiçbir Yahudi çocuğunun okula devam etmesine izin verilmedi.

Bir süreliğine bir Katolik okuluna gittim, ama bir gün bir rahibe beni nazikçe omuzlarımdan tutup "Ruth, sanırım artık gelmesen iyi olur. Güvenliğin için korkuyorum. Burada okulumuzda yalnızca iki Yahudi kız var ve çocukların yakında sizinle alay edip zarar vereceklerinden endişe ediyorum."

Hayatın daha iyi olduğu söylenen büyük bir şehre taşınmak için babama yalvarıyordum, ama her seferinde "Hitler benden ne istesin? Basit bir çalışanım, bilim adamı ya da profesör değilim. Göreceksin, işler o kadar kötü olmayacak. Belki de yakında yine okula gitmene izin verirler" diye yanıtlıyordu.

Nefret atmosferi beni korkutuyordu. Bize huzurlu bir hayatı geri verecek bir yere hasrettim ve on altı yaşımda kasabamızdan ayrılmaya ebeveynlerimi ikna edemeyince, onlara gideceğimi söyledim.

Babam, "Çıldırmışsın sen, evden ayrılmak için daha çok gençsin," diye bağırdı. Annemse gözyaşları arasında, "Ruth, senin için endişe edip üzüleceğiz. Gitme, gitme" dedi.

Yapmak istediğim son şey ebeveynlerimi üzmekti, ama kararımı vermiştim. Planım emniyetli bir yer bulmak, sonra da onları beni izlemeye ikna etmekti.

Würzburg yakınlarındaki Greglingen'de refakatçi olarak çalıştığım yaşlı bir Yahudi hanımın evine gittim, ama kasaba Yahudi karşıtlığıyla azmış olduğu için kısa zamanda hayatın orada daha iyi olmadığını anladım.

Geceleyin dışarı çıkmaya korkuyordum. Çeteler Yahudiler'e saldırıyor, onları dövüyor ve kan revan içinde sokakta bırakıyorlardı. Ailemi korkunç özlemiştim ve kendime yeni planlar yapmadan önce onları görmeye gittim.

Ebeveynlerimin görünüşü beni şok etmiş ve korkutmuştu. Birkaç ay içinde yıllarca ihtiyarlamışlardı. Babam titrek bir sesle 9 Kasım 1938 *Kristallnacht*'ı anlattı. Almanya'daki tüm sinagoglar ateşe verilmiş ve Yahudiler'e ait tüm kitap ve değerli şeylere el konulmuştu.

Babam "ve bir gün Ruth, bize," dedi, "Filistin'e giden bir gurubun parçası olacağımızı söylediler. Almanya'nın artık Yahudiler'e göre bir yer olmadığını kesinlikle bildiğimiz için annen ve ben buna çok sevindik. Sen haklıydın kızım. Bizim için yapmak istediğin şeyi biz senin için yapmayı düşündük; Filistin'e yerleşmek ve seni Almanya'dan çıkarmak.

"Güneşli bir sabah, emirler uyarınca umutla dolu olarak meydanda toplandık ve bütün gece beklediğimiz bir demiryolu istasyonuna götürüldük. Hiçbir tren gelmedi. Sonra dönüp geri gitmemiz emri geldi. Yakılmış evlerimizi ve yıkılmış sinagoglarımızı görünce cehennemi gördüğümü, öldüğümü düşündüm." Nasıl şoka girdiğini ve haftalarca hastanede kaldığını bana anlatmaya devam etti.

Hamburg-Altona'da yaşayan Yahudi bir Güney Amerikalı aileyi duymuştum. Kızları çalışmak zorunda olduğundan yaşlı ebeveynleri için bir refakatçiye ihtiyaç vardı ve gelişimi iyi karşıladılar. Beni planladıkları kısa zaman sonraki İngiltere seyahatlerine dâhil edecekleri sözü vermişlerdi ve bu ihtimalden dolayı çok heyecanlanmıştım. Ebeveynlerime hepimiz için bir yol bulacağım güvencesini verdim.

Artık birlikte yaşadığım, yaşıtım olan Rita benim değerli bir arkadaşım haline gelmişti. Gerçekten de, sonunda tüm Yahudiler'in dış giysilerine Yahudi yıldızı takmaları emredildiğinde, daha az göze çarpacağım evde kalabilmem için değerli arkadaşım alışverişleri kendisinin yapmasında ısrar etti. (Güney Amerika yurttaşı oldukları için, Rita'nın ailesi bu kuraldan muaftı.)

Bu sırada ebeveynlerim hayatı gittikçe daha zor karşılamaktaydılar. Taktıkları Yahudi yıldızını sergileyerek karneleriyle alabilecekleri azıcık yiyecek için alışverişe çıkmak onları korkutuyordu.

Koşer olmayan yiyecek yemektense aç kalacaklarını bildiğimden onlara yardım etmeye çalışıyordum. Taze balık fırınlıyor, paketliyor ve ertesi gün erkenden alınması için gece trenine veriyordum; Yahudiler için 20:00'da sokağa çıkma yasağı olduğu için kolay bir iş değildi. Hamburg'dan komşu Yahudi olmayan çok iyi bir Alman polis, yakalanırsa Yahudiler'e yardım ettiği için Gestapo tarafından vurulabileceğinden, kendi yaşamını tehlikeye atarak neredeyse bir yıl haftada iki kez bana

tren istasyonuna kadar eşlik etmişti.

Zaman zaman paketlerimin alındığını duyuyor ve ebeveynlerime az da olsa yardım edebilmekten çok memnun oluyordum.

İyi hatırladığım bir tarih olan 12 Aralık 1941'de saat 11:00'da mahalli okul binasında hazır olmamı ve elli kilo kişisel eşya dışında her şeyi bırakmamı söyleyen bir mektup aldım. Değerli olan her şeye çok önceden el konulmuştu, onun için yalnızca kışlık bazı giysiler aldım.

Yazmak için oturduğumda dayanamayıp ağladım. Kâğıda damlayan gözyaşlarım mürekkebi bozuyordu, onun için tekrar tekrar yazdım, "Nereye götürüldüğümü bilmiyorum. Korkmamaya çalışacağım ama yine de sizleri bir daha görüp göremeyeceğimi merak ediyorum, Anne, Baba." Kelimeleri yazıyor ama bunlara kendim inanamıyordum. Ah Tanrım, diye düşündüm, ne olacağım acaba?

Arkadaşım Rita benimle birlikte meydana kadar yürüdü. İkimiz için de konuşmak zordu, onun için, gözyaşlarımızı tutmak için mücadele ederek, birbirimiz için güçlü olmaya çalışarak sessizce yürüdük. Bavulumu taşımak için ısrar etti - çok uzun bir süre göreceğim son iyilikti bu.

Birbirimize sarıldık ve sonunda tüm kontrolü kaybederek ağladık. Saçımı okşayıp her şeyin düzeleceğini söyledi ve dönüp gitti.

İnsan kalabalıkları okul binasının kapalı alanlarında toplandıkça *Schutzstaffel* -uzun boylu, siyah üniforma ve çizmeli yakışıklı adamlar- emir haykırıyorlardı. Heyecanlı konuşmalar ve sorular oluyordu ama histeri yoktu. Herkes Haham Carlebach'ın sakin ve inançlı olma, bekleyip görme isteğine uyuyordu... Hamburglu sevilen hahamımızın ailesiyle birlikte aramızda olması bize cesaret veriyordu.

Aniden sanki yeni bir aile kurmuş gibiydik, her birimiz diğeriyle ilgileniyordu. Üç gün saman ranzalarda uyuyarak, hiç giysi değiştirmeden, yanımızda getirdiğimiz az miktarda yiyeceği yiyerek burada kaldık. Hiçbir şey verilmedi.

SS'ler kalabalığın içinde bebeklere vurarak, yaşlıları sopalayarak, itekleyerek, emirler ve küfürler haykırarak hareket ediyorlardı. "Allahın belâsı Yahudiler, iyi ki topladık sizi. Size ne yapacağımızı bekleyin de görün."

Çevremdeki tüm dehşete rağmen, birisinin gelip beni kurtaracağını düşünmeye devam ettim. Bunun yalnızca başlangıç olduğunu; ben Ruth Stern'in zaman içerisinde tüm ailesini ve neredeyse aklını yitireceğini nereden bilebilirdim?

Otobüsler bizi Hamburg dışındaki bir demiryolu istasyonuna götürdüler ve eski, döşemesi delikli, koltukları yırtık, fakir treni olarak bilinen şeye tıkıştırıldık. Az kişi oturacak yer buldu ve ittirmeler, haykırışlar kısa zamanda paniğe dönüştü.

Bir hafta bayat ekmekten başka bir yiyecek olmadan, dehşet içerisinde, zayıf, terk edilmiş şekilde yolculuk ettik.

Tuvalet daha ilk günden tıkanmıştı ve arızalıydı. Koku iğrençti ve her girişimde neredeyse kusuyordum. Birazcık itibarı sürdürmek için bedenimizi temizleyecek kâğıt parçaları bulmaya çalışıyorduk.

Yalnızca en güçlüler hayatta kaldı. Bir kadın, bir yaşlı adam, ikisi bugün, altısı yarın, ölümü tek kurtuluş olarak görerek hızla giden trenden atlıyordu.

Bir sabah posta kartları verdiler ve kime istersek yazabileceğimizi söylediler. Sevgili aileme "Seyahatteyiz; nereye bilmiyorum; ama sizi tekrar göreceğimi umuyorum. Sizi seviyorum, Ruth." yazarken yüreğim bir an için şenlenmişti.

Son kart toplandıktan sonra tren yavaşladı ve bir SS aşağıya atladı. Vagonun kenarındaki deliklerden dışarısını gözetlerken onun kart yığınına bir kibrit çaktığını ve muhabbet ve özlem sözcüklerimiz alevlere karışırken sevgimizle gülerek alay edişini hayretle izledik.

Bazen bir baş omzuma düşüyordu ve baktığımda birisinin ölmüş olduğunu görüyordum. Yavaşça oradan uzaklaşıyordum. Ölüme karşı duyarsız gibiydik, hatta yaralı bir kuşun görüntüsünden ıstırap duyan ben bile.

Haftanın sonunda Shareh Tawah'a vardık. Sessizce sürünerek trenden indik. Günlerce hareket etmeyen eğilmiş vücutlarımız artık doğrulmayı reddediyordu ve hayvanlar gibi ellerimizi ayak olarak kullanıyorduk.

Bir sıra silâhlı SS'in arasından geçerken ısırıcı soğuk yüzünden afallamıştık. Kar en az yarım metreydi. Sanki tabiat bizi cezalandırması için insanla ittifak etmişti. Paltomuz, kazağımız yoktu.

Nerede olduğumuzu merak ediyordum. Buraya neden getirilmiştik? Kaç kez daha cevapsız sorular soracaktım!

Daha sonra, Alman-Yahudileri gurubuna yer açmak için, gelişimizden önce tüm Rigalı Yahudiler'in öldürülmüş olduğunu öğrendim. SS'ler düşmemizden, inlememizden, yaralanmamızdan keyif alıyor gibiydiler. Buzda kayarak, rüzgârla itilerek Jungfernhof denilen açık baraka kampına varana kadar yavaşça ilerledik.

Derin karın içinde, titreyerek ve iki büklüm, kakiği çıkmış yüzler ve boş gözlerle daireler halinde volta atan binlerce Yahudi zaten oradaydı. Daha çok inlemeye benzeyen fısıltılar işitiliyordu. "Burası kimsenin hayrına değil, umut yok."

"Nerelisin?" diye fısıldıyorduk ve zayıf sesler, "Frankfurt, Berlin, Würzburg" ve Almanya'daki diğer her büyük şehir cevabını veriyordu.

Birden bir emir haykırıldı, "Tüm kişisel eşyanızı bırakın." Elim yavaşça bulüzüme gitti, Hamburg'u terk etmem buyurulduğu andan beri koynumda saklı duran kıymetli aile resimlerimizi çıkardım. Yere düşerlerken "Elveda Anne, Baba, küçük Hertha ve Erna" diye fısıldadım. Birkaç er fotoğraflarımı küçük parçalar halinde yırtarken şaşkın halde dikildim. Sanki kıymetlilerim yüzlerinin yırtıldığını gerçekten hissedebilirlermiş gibi ürktüm.

Yaklaşık 5,000 mahkûm bulunduran tüm kampı bir Gestapo yönetiyordu ve Letonyalılar SS gözetimi altında gardiyanlık yapıyorlardı.

Her sabah altı civarında sayım ve seçim zamanı olan *Appell* yapılıyordu. Model çiftlik oluşturmak için yalnızca en sağlıklı, en alımlı gençler seçildiği için dikkatle teftiş ediliyorduk.

Komutanın gözleri, yüzleri, biçimleri ve bacakları inceleyerek vücutlarımızda dolaşıyordu. Hoşuna gitmeyenler sıradan çıkarılıyor, en yakın duvarın önüne getirilip vuruluyordu.

Bir teftiş sırasında bana geldi, yanağıma dokundu ve "İstediğin ne söyle bana, yaşamak mı yoksa ölmek mi? Titreyerek, "Yaşamak, yaşamak istiyorum" cevabını verirken yüzümden yaşlar yuvarlanıyordu. Dakikalarca gözlerimin içine baktı ve "seni henüz seçmeyeceğim" diyerek yavaşça uzaklaştı.

Normal zamanda toplum içerisinde en fazla itibar edilenler -çocuklar, kadınlar ve yaşlılar- şimdi "ıskarta" idi. Eski kamyonlara konuluyor ve uzaklaştırılıyorlardı.

Çocuklar yirmili otuzlu guruplandırılıyorlar ve SS onlara "oyuncakların ve yiyecek iyi şeylerin olduğu güzel bir yere götürülüyorsunuz," hamile kadınlaraysa, "bebeklerinizin doğumunu beklerken kalmanız için güzel, temiz evlerimiz var," gibi bir şeyler söylüyordu.

Naziler için basitçe öldürmek yeterli değildi. Sadistçe oyunlar oynuyorlar, hep daha iyi bir zaman için umut, son bir söz veriyorlardı.

Kalanlarımız bu insanların bir başka kampa götürüldüklerini düşünüyordu, ama haftalar sonra kamyonların üzerindeki sirene benzeyen

şeylerin aslında gaz tankı olduğunu ve mahkûmların daha kamyondayken öldürüldüklerini öğrendim.

Hastalıklı, aşırı kalabalık en kötü koşullar altında haftalarca yaşadıktan sonra kamp neredeyse boş gibi görünüyordu. 5,000 kişinin üzerinde olan kamp şimdi seçilmiş birkaç kişiyi barındırmaktaydı ve iş yapmaları için canlı tutulan 200 gençten biri olmak benim kaderimdi.

Her sabah verimsiz toprağı tırmıklıyor, taş ve moloz taşıyor, toprağı ekime hazırlıyorduk. Böylesine zor işleri daha önce hiçbirimiz yapmamıştık ve bedenlerimiz her günün sonunda acıyla haykırıyordu.

Ebeveynlerimin iltahaplı parmaklarımı, sıskalaşmış vücudumu, ağlamaktan şişmiş gözlerimi görmedikleri, hatta bilmedikleri için Tanrıya şükrediyordum... Onların emniyeti ve tahammül ettiğim birçok cezayı bilmemeleri için dua ediyordum.

Azalan gücümüzle, yaşamın kendisi kadar yiyecek hasretiyle günde on iki saat çalışıyorduk. Tayınımız küçük bir parça bayat ekmek, yarım çay kaşığı acı marmelat, ya da hasta at etiydi. Becerebilirsek tarladan bir havuç ya da şalgam saklıyorduk.

Civar alanlarda yaşayan Letonyalı işçiler kendi hayatlarını tehlikeye atarak bize sık sık yiyecek kaçırıyorlardı. Yiyeceğe aç olduğumuz kadar, dış dünyadan bilgilere -en azından ayı, yılı bilmeye- de açtık. Bu merhametli insanlar bize yiyecek kadar bilgi de getiriyorlardı.

Yiyecek kabul etmenin tehlikesine aldırmaksızın açlık bizi tekrar tekrar kışkırtıyordu. Bir gün bir Yahudi mahkûm bir işçiden yiyecek alırken yakalandı. Onun, bizim guruptan birisinin ipi çekmeye zorlandığı asılışına tüm kamp şahit olmak mecburiyetinde kaldı.

Bir parça ekmek almak yüzünden bir hayatın sönmesini izledim. Şahittim, ama yine de gördüğüme inanamadım. Acıyla, "Tanrım, tanrım, neredesin?" diye soruyordum.

Bir sabah yeni bir emir yayınlandı. Bir patates tarlası ekilecekti. Kürekler ve patates çuvallarıyla oraya varınca uzun çizikler kazmaya başladık.

Birden, topraktan dalgalanan bir ses gelir gibi oldu. Sıcaktan başımın döndüğünü sandım. Zemin kıpırdıyordu. İnanamadan, korkuyla, birisinin durumu anlayıp anlamadığını görmek için mahkûm arkadaşlarımın yüzlerine baktım. İçlerinden biri fısıldadı, "Bu toprağın altına mahkûmlar canlı canlı gömülmüş."

"Küreğimi toprağa sokunca bir bacak, sonra da bir kol ortaya çıktı.

İnledim ve "Bana bunu yaptırmayın, lütfen, lütfen, yapamam" diye çığlık atarak elimden attım.

Karşılık olarak komutan bağırdı. "Yapmazsan, onlara katılırsın, aptal." Tahta sopasını kaldırarak haykırdı, "Çalış, Allahın belâsı Yahudi."

Küreğimin ucuyla toprağa dokunurken ayağımın altındaki Yahudiler'e, "Yaptığım şeyden dolayı beni affedin," diye fısıldayarak ağladım.

Jungfernhof'ta neredeyse iki yıl hapisten sonra bir gün açık kamyonlara binmemiz emredildi. "Nereye gidiyoruz, öldürecekler mi bizi?" diye toplanan mahpus yoldaşlara sordum. Gözleriyle sorumu iade ettiler.

Giderken genç bir kız olarak yapmak istediğim şeyleri, okumak istediğim kitapları, görmek istediğim yerleri düşündüm. Küçük Fritzlar kasabamda bütün gençler dansa ve konsere giderdi, bazen de aşık olurlardı...

Kaiserwald denilen toplama kampına getirilmemiz yalnızca kısa bir yolculuktu. Küçük bir barakaya doldurulduğumuzda derhal tamamen soyunmamız buyuruldu. Bu defa görevli olan kadın adı Carola olan bir Yahudiydi. Neden soyunmamız gerekiyor?" diye sordum. "Soru sorma, denileni yap," diye bağırdı.

Bir süre sonra bir gurup SS'in önünden çıplak yürütüldük. Vücuduma yakından bakarak bana yaklaştıklarında etim utançla kızardı. Diş etlerimi ısırdım ve boşluğa doğru baktım. Muhtemelen hayatta kalma düşüncesi bana daima bir küçültücü harekete daha dayanma gücü veriyordu.

Koşullar bir alçaltılma, aç kalma, sonunda da ölüm ağını örüyor göründüğü halde, içimde "Buradan çıkacağım, bir şey beni kurtaracak" diye düşünen bir yanım vardı. Genç olarak, bir gün sevinç, kahkaha ve aşk yaşama rüyalarımı gömememiştim...

Hapishane giysileri, gri ve mavi çizgili giysiler dağıtıldı. Kumaş çuval gibi sertti ve hemen cildimi tahriş etmişti. İç çamaşır ya da çoraba izin yoktu ve ayağımızı kesen tahta ayakkabılar verilmişti.

Mahkûm sırasını takip ettim. Sayılırken No. 1064 denildi ve kadın yönetici hapishane giysime üzerinde o numara basılı bir kumaş şerit yapıştırdu. Artık Abraham ve Friedel Stern'in kızları Ruth değil, bir numara, sadece bir numaraydım. Kendimi soyulmuş hissettim. İsimsiz, sürüden bir sığır gibi, yalnızca yığının bir parçası gibi hissettim.

Kocaman ayakkabılar, biçimsiz giysi ve çıplak bacaklarla kendime ba-

karken hödük gibiydim ve bundan utanç duydum. Dünyanın bağırsaklarında yaşıyor olmama rağmen bu yine de mühimdi.

Carola'ya sütyenimi tutmam için yalvardım. Sert şekilde cezalandırılabileceğimi fısıldadı. "Aldırmıyorum. Ben kadınım, inek değil. Lütfen, sana yalvarıyorum," dedim. Bana onu belli bir ağacın altına gömeceğini ve ondan sonra yapacaklarımın beni ilgilendirdiğini söyledi. Bir gün etrafta gardiyan yokken onu kazıp çıkardım ve hapis yıllarım boyunca yıkamadan bit dolu olarak giydim.

Ahşap barakalarda yaşarken üç ya da dört katlı bit dolu saman yataklarda uyuduk. Az havalandırma vardı ve yıkanmayan vücutlardan gelen kokular beni sürekli bir mide bulantısı halinde tutuyordu. Biraz daha temiz hava umarak en üst ranzada uyumayı tercih etmiştim, ama zayıf bedenimi alt ranzaların kenarlarından yukarı çekmek zorunda kaldığım her seferinde bu "lüksün" karşılığını ödedim.

Pis kokan çorba ve bayat küflü ekmek şeklindeki tayınımız günde bir kez akşamları veriliyordu.

Günlerimiz hep aynıydı. *Appell* [yoklama] yapılırdı, alay ve küfür edilir ve mutlak hareketsiz şekilde saatlerce ayakta tutulurduk. Bazen SS gelir, altı yedi mahkûmun omuzlarına dokunur, Yahudiler cevap olarak dönerlerse, suratlarından vurulurlardı.

Her hafta geçtikçe düşüncelerime hâkim olmakta daha da zorlanıyordum. Aklım uzaklaşıyor ve bazen kim ya da nerede olduğumu bilemiyordum. Başımı ellerimin arasında tutup, dua etme pozisyonunda sallanarak mırıldanıyordum, "Tanrım, niçin cezalandırıldım, bunlar niçin oluyor? Tanrım neredesin?"

Takvim ya da saat olmadan zaman hesaplanamıyordu. Zaman -yaşamın ritmi- bizden çalınmıştı. Karanlık yüzünden geceyi, aydınlık olunca da gündüzü biliyorduk.

Ne haftalar, ne de aylar hesaplanabiliyordu. Biz kadınlar her ayın geçişinin hesabını tutabileceğimizi düşünürdük, ama yapı sertleşmişti ve kötü beslenme aybaşımızı kesmişti.

Geçen yaş günlerimi sayamıyor ve bir Yahudi bayramının ne zaman geldiğini bilmiyordum. Yom Kippur'un ne zaman geldiğini bilseydim bayat ekmek bile yemezdim! Bu özel günlere kalpten hürmet etmeye hasrettim.

Zaman zaman kendimi ölmeyi arzularken buluyordum. Ranzamda yatıp intihar etme yollarını düşünüyor, ama sabahleyin cesaretimi yiti-

riyordum. Kamyonların kampa gelip kadın götüreceği dedikodularını duyunca seçilmek istiyordum. Kamyonlar bizi ölüme götüreceklerse iyiydi. Ölmek, dayaktan, açlıktan, terörden iyiydi...

Kendimi yaklaşık benim yaşımda bir kıza doğru sıkıştırılmış bulduğum bir kamyona bindirilmiştim. Birbirimizle fısıldaştık ve yakın kasabalarda büyüdüğümüzü keşfettik. Bu bana bir yakınlık duygusu vermişti ve sanki kız kardeşim benimleymiş gibi hissetmiştim.

Riga'ya olan tüm yolculuk boyunca kafamızı kaldırmamaya dikkat ederek, el ele tutuştuk. Kafasını kaldıran sopalanıyordu.

Vücudumda dayanabileceğimi düşündüğümün ötesinde kaşınmayan bir yer yoktu. Kapanmayan yaralardan iltihap sızıyordu. Temizliğe, yaşamanın kendisi kadar hasrettim. Gerçekten de birçok kez ekmek kuyruğuna girmek yerine, su ya donduracak ya da haşlayacak gibi olduğu halde duş alırdım. Sabun dört yıldır görmediğim bir şeydi.

Bir mahkûma benim ekmek payımı getirmesi için yalvarırdım, ama değişmez şekilde kendisi yerdi.

SS kadın canı sıkıldığında bizi boş yere umutlandırmanın yollarını düşünürdü. Basit bir elma yeme hareketi bize acı getirirdi. Suyunun çenesinden akmasına izin vererek, keyif şapırtıları çıkararak yavaş yavaş yerdi.

Bir başka SS kadın yağmurda, karda, uluyan rüzgârda ceketsiz, ayakkabısız, yalnızca sıska bedenlerimizi kapatan hapishane giysilerimizle bizi dışarıda dikiltirdi. "Kıpırdarsanız iki saat daha dışarıda dururusunuz, Yahudi piçleri," diye yukardaki penceresinden bağırırdı.

Açlık, yorgunluk ve korkudan yarı delirmiş olarak hüsranımızı hiçbir yere değil, birbirimizin üzerine koyverebiliyorduk ve mahpusların çoğu birbiriyle kötü olmuştu. Hapsedilişimizin başlangıcında sahip olduğumuz sabır artık terk etmişti bizi.

Eğer birisi yaralarıma basarsa bağırıyordum, "Sarsak budala. Görmüyor musun beni?" Kendi bayat ekmek parçamı kapmak için asla kimseyi sıradan dışarı itmedim, ama diğerleri bunu yaptılar. Herkes, hangi araç kendisini hayatta kalmaya götürecekse onu kullanıyordu...

Çoğu günler düşüncelerim elimdeki bayat ekmekten ve ne zaman bir tane daha alacağımdan öteye gitmiyordu. Her gün daha fazla çöküntüye giriyordum. Her sabah uyandığımda halâ hayatta olduğumu daha gözlerim bile açılmadan idrak ediyor ve şu soruyu, şu daimi soruyu soruyordum, "Bugün yaşayacak mıyım?"

Kadın yönetici hepimizin bitlendiğini komutana rapor etmiş ve saçlarımızı kesme talimatı almıştı. "Şimdi bütün o kara saçların kafandan dökülecek, Yahudi." Bu kelimeleri duyunca dondum. Kırpma makinası bana doğru geldi ve hızla kafamın ortasından aşağı doğru indi, sonra bir sıra, bir sıra daha, bütün saçım ayaklarımın altında kalana kadar.

Kırpılmış koyun gibi hissederek bir köşeye çekildim ve kontrolsüzce ağladım. Bu cehennem onu yutmadan önce Viyana'da opera şarkıcısı olan bir mahpus geldi ve "Çocuk, ağlama, en kötüsü bu değil. Bizi yaşatırlarsa saçlar uzar" dedi.

"Öldürün beni," diye hıçkırıyordum, "öldürün beni, ölmek istiyorum." İnananamadan elimi kel kafamda dolaştırıyordum. Yukarı baktığımda hiç kimseyi tanıyamadım. hapishane giysilerimiz ve kel kafalarımızla hepimiz aynı görünüyorduk. Birçok gece uykunun azad etmesini beklerken gözyaşlarım yanaklarımı ıslatmıştı, ama o gece "ölmüş olmalıyım, bu hayat olamaz" diye düşünerek şafak sökene kadar ağladım.

Bir sabah bizi saydıktan sonra komutan bağırdı, "bir gurubunuz fabrikada çalışmak için seçileceksiniz, numaranızı söylediğimde öne çıkın, domuzlar"... Seçilmiştim ve yaklaşık altmış mahkûmla birlikte caddenin karşısındaki kablo imal eden bir fabrikaya götürüldük. Öylesine umutsuzca emeğe ihtiyaç vardı ki, cılız yardımımız bile gerekliydi.

Kaiserwald'ı terk ettiğimizde kamyonda tanıştığımız değerli arkadaşım Sonya ile yan yana çalışmak şansımaydı. Gurubumuza karşı büyük bir merhamet sahibi olan ve kendi yaşamlarını riske atarak bizim için sandviç saklayan Yahudi olmayan işçilerle çalıştık. Tehlikeyi biliyorlardı, ama SS'lerin yiyecek teklif ederken ya da alırken yakalanan herkesin derhal öldürüleceği ikazlarını önemsememeyi seçtiler.

Sonya ve ben elde edebildiğimiz her yiyecek parçasını paylaşıyorduk. Küçücük tuvalete gizlice giriyor, hızla yiyor ve yine işe dönüyorduk. Açlığımız hiç yatışmıyor ve hep mide krampları geliyordu, ama yiyecek bir şeyi asla reddetmiyorduk.

Çalışmamızı gözeten Alman askerleri sık sık bize yiyecek parçaları veriyorlardı. SS'lere aşılanan Yahudi nefretinin aynısına sahip olmadıklarından çoğunlukla bize acıyorlardı.

Gecenin sessizliğinde bütün barakalarda Ruslar'ın yaklaştığı ve bizi öldürmek için Almanya'ya geri gönderme planının olduğu dedikoduları fısıldaşılıyordu. Korku, felç eden bir korku bizlere yeniden hâkim olmuştu. Ölmek için dua ediyordum, ama yine de ölümün yakın olduğu-

nu düşününce ondan kaçmayı umuyordum. "Yaşayacaksam açlığa dayanabilirim. Küfürlere, tehditlere, hakaretlere aldırış etmeyebilirim, sadece yaşayım. Hayatta kalacaksam hayvan gibi pis, hastalıklı, korkarak yaşayabilirim."

1944 baharının başlarında kamyonlara bindirildik ve bir geminin beklediği bir nehir kıyısına götürüldük. Dövülüyor ve küfrediliyorduk, ama kargaşaya rağmen uzaktan silâh seslerini işitebiliyor ve Ruslar'ın muhtemelen yakın olduklarını anlayabiliyorduk.

Gemide diğer zayıf bedenler üzerinde yığınlar halinde yatarak, hepimiz ancak zar zor yaşayarak bir hafta yolculuk ettik... Gemi yanaşınca, titreyen bacaklarımın üzerinde duracak güçten yoksun halde ellerimin ve dizlerimin üzerinde dışarı süründüm. SS'ler, hiçbirimiz koşamayacağımız için boş yere takılı süngülerle bize muhafızlık ediyorlardı. Rıhtım kenarına yakın çimenlerin üzerine itildik ve uzakta serbestçe dolaşan iyi giyimli insanları seyrettik. Dünyada normal insanların halâ var olduğuna inanamadım.

Geçenler bize bakarken onları çağırıp nerede olduğumuzu sormaya can atıyorduk, ama muhafızlardan korktuğumuzdan sessiz kaldık...

Neredeyse bir saat çamurlu, geniş tarlalarda yürüyerek Stutthof denilen bir başka kampa geldik. Elektrik verilmiş dikenli tellerle çevrili çitin yakınında bükülmüş, ayak sürüyen, inleyen, mırıldanan bedenler gördüm. Etsiz yüzler, dişsiz ağızlar ve boş boş bakan binlerce göz -dehşet dolu göz- gördüm.

Sonumun burada geleceği önsezisi doğmuştu. Havada ölüm vardı. Yanık et kokusunu alabiliyordum. Çitin gerisindeki mahkûmları seyrederken gözyaşlarımı başarısızca zaptetmeye çalışarak ağladım.

Bitlendik. Ellerimiz zaten kanayan cildimizi kaşırken onları tırnaklarımızla eziyor, hiç gelmeyen kurtuluşu arıyorduk. Tuvalet yoktu, yıkanma tesisi yoktu. Yakınımda duran bir kadın sefaletime son verme ihtimalini düşünerek elektrikli tele bakarken gözlerimi okumuştu. Kemikli elini omzuma koydu ve "Yapma, bunun için vaktin var," dedi.

Günden güne numaralarımız eksiliyordu. Ölmeye can atıyordum, onu özlüyordum, onun için dua ediyordum. Yaşama tutkum kendisini yakıp tüketmiş gibiydi.

Sonra soğuk, kül rengi bir gün bir başka *Appell* için barakalarımızdan çıkmamız emredildi. "Dik durun, domuzlar, başlar yukarı." Öyle şiddetli ürperdim ki, nöbet geçirdiğimi sandım. Buz gibi rüzgârın ıslığı tek

işitilen şeydi ve uzaktan "1064" diye böğürüldüğünde hayalimin oyun oynadığını düşündüm. Sonra yine "1064"ü duydum. Rüzgâr değildi. Numaram çağırılmıştı. Felçli gibi durdum. Bu zalim yılların her saatinde korktuğum an gelmişti. Ölümün sonunda bana ulaşmış olduğunu biliyordum.

İçine itildiğim vagonda altmış kadar kadın vardı. Kadın mı dedim? Onlar yalnızca kemik ve boş boş bakan gözlerdi. Birbirimizin beline sarılarak, birbirimizin omzunda ağlayarak dehşetle birbirimize tutunduk.

Vagonu sürgüleyen SS haykırdı, "Aptallar, ne yaygara ediyorsunuz, bir fabrikaya çalışmaya gidiyorsunuz." Ona inanmamaya cüret edebilir miydik?

Açık bir katardan sığır boşaltılmıştı, biz de ona aktarılmıştık ve önceki sakinleri gibi birbirimize sıkışmış, kokuşmuş ve sessiz duruyorduk. Tren gideceği yere varınca bir ormanın derin çamuruna indik ve küçük, tamamlanmamış bir barakaya götürüldük. Yağmur ve kar içeri giriyordu ve hiçbir türden su tesisatı yoktu. Kendimizi rahatlatmak için derin kara girmek zorundaydık.

Açık yaralarıma sürtünen giysimin kaba kumaşı onları yeniden kanatmıştı. Kol ve bacaklarım iltahap ve kurumuş kan kabuklarıyla kaplıydı. O yıllarda tahammül ettiğim tüm deneyimler içerisinde sonunda beni deliye çevireceğini düşündüğüm şey kaşıntıydı. Gece gündüz rahatlamak için cildimi yırtıyordum. SS'ler ölmemizi istiyordu. Bitlerse hayatta olmamızdan memnundu.

Pabucumuz, herhangi bir tür ayakkabımız yoktu ve parmaklarımız neredeyse duygusuz, kırmızı, kırılgan çubuklar gibiydi.

Sıcaklık için fareler gibi birbirimizin üzerine yığılıyorduk ve bu şekilde çalışmadan, kesinlikle yapacak bir şey olmadan, deliliğin kıyısında haftalarca yaşadık. Muhafız kışkırtma olmadan tabancasını kullanabilir, can sıkıntısını öldürme sporu yaparak giderebilirdi.

Bir sabah bir buyruk sessizliği bozdu. "Gidiyoruz, yürüyüş için sıraya girin." Ah, Tanrım diye düşündüm, şimdi, bizi dışarıya kara çıkaracaklar ve hepimizi vuracaklar. İlerki günlerde ölmek için dua edecektim, ama şimdi hazır değildim. Bir hafta yürüdük. Yavaş yürüyenler vurulduğu için önde olmaya çalışıyordum.

Karanlıkta derin bir umutsuzluğa düşüyordum, ama yeni bir günün şafağı sökerken içimde bir parça umut doğuyor ve yine yaşamak için dua ediyordum, bir an Tanrının varlığını sorguluyor, diğerinde dua edi-

yordum.

SS kadınlarının davranışları tuhaf görünüyordu. Kafalarını traş ediyorlar ve ölmüş mahkûmların elbiselerini çıkarıp aceleyle giyiyorlardı. Yavaş yavaş, aynı bizler gibi görünmeye çalıştıkları anlaşılıyordu. Korkmuş görünüyorlardı. Bu, Rus askerlerinin gerçekten yakında olmalarından olabilir miydi?

Kokunun nefes almayı zorlaştırdığı pis bir ahıra doldurulduk. Komutan, "Eğer biriniz kaçarsa, hepinizi öldürürüm, Yahudi piçleri" diye bağırdı. "Hemen döneceğim."

Korkulu bekleyiş saatlerinden sonra gurubumuzdan biri, "Yalan söylediler, asla dönmeyecekler, çıkalım buradan," dedi. Birinci sınıf emir yerine getirenler olarak, yapmamamız söylenen bir şeyi yapmak düşüncesiyle dehşete kapılmıştık. Dikkatle etrafı gözetledik, yavaşça dışarı çıktık ve kaçan Almanlar tarafından boş bırakılmış bir çiftlik evine gelene kadar koştuk. Raflarda yiyecek, hatta ocakta pişmiş yemek vardı. Avuçla alarak kendimizi tıka basa doyurduk, sonra da oburluğumuzu şiddetli mide krampları ve ishalle ödedik.

Hapis yıllarından daha az zarar görmüş görünen bir kadın bizi etrafına topladı ve "Düşünüp, Ruslar'ın gerçekten gelmesi durumuna karşı kendimize plan yapmalıyız," dedi. Çoğumuz sersemlemiş, acı ve korkudan uyuşmuştuk. Aptal gibi ona baktık. Düşünmek mi? Karar vermek mi? İhtiyacımız olan şey emir almaktı; emir! Şansımıza Almanca, Rusça ve Lehçe konuşan, iyi eğitimli Ilsa görevi üstlendi.

Uzaktan silâh sesleri duyduk ve gözlerimizde dehşetle birbirimize bakarak bir araya toplandık. Kapı aniden zorla açıldı ve içeri pis ve vahşi görünüşlü, tüfeklerini bize doğrultmuş altı Rus askeri girdi. "İğrenç Almanlar, şimdi göreceksiniz," diye bağırdılar.

Ilsa, Rusça konuşarak öne çıktı. Rusçayı, Almanca ve Yidişle* karıştırarak, "Dinleyin; bir dakika, ateş etmeyin, biz Yahudiyiz. Yahudi anladınız mı? Yahudi mahkûmlar! Çok şeyler yaşadık," diyerek ağladı, "bizi vurmayın." Üç asker ilerledi, bizi kucaklayıp, "Biz de Yahudiyiz," diye fısıldayarak ağladılar.

Ve böylece bilincimizin gerisinde çılgınca bir fantezi olarak yaşayan gün, o an gelmiş ve sonunda düşmanımız olmayan insanlar tarafından sarılmıştık.

Yine de uzun zamandır harp eden ve kadın arkadaşlığına aç adamlar olduklarından askerler kızları kendileriyle yatmaya zorladılar ve redde-

denlere kaba davrandılar. Yeniden korkmuş ve korkunun muhtemelen uzun bir süre yanıda yaşayacağını anladım...

Sonra yine emniyetli bir yer arayan bir avareydim. Sonya ve ben çamurlu tarlalarda kilometrelerce yürüdük. Zaman zaman çiftçiler tarafından küçük kamyonlarına alındık. Nereye gittiğimiz sorulduğunda, "Oh, sizin gittiğiniz yere kadar," diyorduk. Panik bizi asla terk etmemişti.

Serseriler gibi yiyecek ve uyuyacak yer arayarak dolaştık. Mahalli bir hanın küçük bir odasında toplanan bazı kişileri izledik ve toplama kamplarından gelen diğer avare mahkûmlarla birlikte birkaç gece orada kaldık. Birgün kendi kasabalarımıza ulaşabilme ve belki de ailelerimizi tekrar görebilme rüyamız olmasaydı vazgeçebilir, yürüyüşe ve açlığa yenilebilirdik.

Artık Rus bölgesinde olduğumuz ve yerinden edilmiş insanlara yardım etmek üzere yeni kurulmuş bir Yahudi örgütü tarafından sunulan bazı yardımlar olduğu bilgisini aldık. Sonya ve ben oraya gittiğimizde büyük bir sıcaklık ve sevinçle karşılandık. Geri dönen ilk gençler biz gibiydik... Bizi yakındaki bir binada geçici olarak barındırmayı önerdiler, ama onlara arzumun Fritzler'e dönmek ve ailemi bulmaya çalışmak olduğunu amlattım...

Fritzlar tanınmaz haldeydi. Sabbath'da arkadaşlarımla yürüdüğümüz küçük park neredeydi? Okulum ve evim neredeydi? Hepsi molozdu. Sokaklarda, "Anne, neredesiniz?" diye bağırarak koşuştum. Sonya, beni rahatlatmaya çalışarak kolumdan sıkıca tutuyordu. Bir ağacın yaralanmış gövdesine doğru eğilip yere oturdum, başımı dizlerimin arasına alarak, tüm saçımı kestikleri günden beri ağlamadığım şekilde ağladım.

Birgün eve döneceğim ve ailemi göreceğim, ya da en azından nerede olduklarını öğreneceğim umudu beni hayatta tutan şeydi. Onları kollarıma alma rüyası dayakları dayanılır, açlığı dayanılır ve mahpus yoldaşlarımın ölümünü dayanılır kılıyordu...

Bombalanmış binalar arasında yürürken ev ve dükkânların oldukça iyi durumda olduğu bir yere geldik. Zaman zaman annemle alışveriş ettiğimiz bakkal dükkânına girdim ve öylece durdum. Sahibi, mallarının tozunu alırken bana bir göz attı, sonra da bezini yavaşça bırakırken şok olmuş bir ifadeyle baktı.

---

*Eskenazi Yahudileri'nin İbranice-Almanca karşımı olan dili (Yiddish) - ç.n.

"Adın Ruth Stern'mi?" dedi. "Evet, ben Ruth," diye mırıldandım.

Eski bir dost gibi selâmladı beni, ama koluma dokunduğunda tüm bedenimden ter boşandı. Süeter ve pantolonunun üzerine tipik beyaz bakkal önlüğünü giydiği halde, *Schutzstaffel*'lerin siyah çizmelerini açıkça görebiliyordum. Halâ onları giyiyordu.

Onlardan biri olduğunu biliyordum. Bu onun tavrında, hareketlerinde vardı. Hepsini belirleyen o kişiliği tanımadan onlarla dört yıl geçirmiş değildim.

Ailemi sordum. Yarım dönerek, "Artık burada Yahudi yok," dedi.

Burasının artık evim olmadığını biliyordum ve Sonya'ya ne yapmamızı düşündüğünü sordum. "Benimle Eschwege'ye gel, belki orada her şey daha iyi olur," dedi.

Eschwege'ye yaklaştığımızda işareti aynı anda okuduk "Amerikan Bölgesi..."

Sonya ve ben apartmanı, ismi Elie olan kamptan yeni çıkmış bir başka kızla paylaştık. Eschwege'ye dönen yegâne Alman-Yahudi kızları bizdik.

Amerikan askerleri faydalı yiyecekler verdiler ve bize göz kulak oldular. Eschwege'deki doktorlar iltihaplı yaralarımızı tedavi ettiler, bana da asabi midem için ilâç ve iştah arttırması için şurup verdiler...

Tam hayat daha iyi görünmeye başladığı, benim de uyumaya ve kilo almaya başladığım sırada bir toplama kampı kurbanının, ebeveynlerimin Auschwitz'de iki kızkardeşimle birlikte fırına gittiklerini görmüş olduğu haberiyle yıkıldım...

Çok uzun yıllar kâbuslar yakamı bırakmayacaktı; defalarca kollarından ve bacaklarından alevler fışkırarak bana doğru geldiklerini gördüm. Rüyalarımda bile bana asla erişemediler. Uyku bir lüks haline gelmişti. Onun için can attığım kadar korkuyordum da, çünkü uykuyla birlikte kâbus işkencesi de geliyordu.

Zaman zaman Amerikan askerleri, ev yemeği ve üç genç kadının arkadaşlığının keyfini çıkarmak için apartmanımızda bizi ziyarete geliyorlardı. O saatlerde ev ne kadar hayat dolu oluyordu! Bir gün Alman-Yahudisi genç bir adam askerlerle gelmiş ve tüm Pazar öğleden sonrasını benimle geçirmişti.

Hans Nabel adındaki bu utangaç, uzun boylu, yakışıklı adam her Pazar, hep taze çiçekler getirerek beni görmeye geliyordu. Hafta içerisin-

de terzilik yaparak Amerikan ordusu için çalışmaktaydı. Kibar tavrı ve sevecenliği beni rahatlatıyordu ve bunca yıldan sonra büyük bir mutluluk yaşadığım için kendimi gevşemiş hissetmeye başlamıştım. Birkaç ay sonra Hans onunla evlenmemi istedi...

30 Haziran 1946'da, bu güne kadar yaşayacağını hiç ummayan ben Ruth Stern, kızarmış bir yüz ve sevinçle ayakta duruyordum. Taze çiçeklerden yapılmış *huppah*'a (nikâh kubbesi) doğru yaklaşırken beyaz giysili on iki Macar kız iki yanımızda mumları tutuyorlardı.

Nikâh yaşadığım evin arkasındaki, çiçeklerin bol, bereketli ve renk renk açtığı bahçede yapılmıştı. Parfümlü hava sersemletmişti beni, yoksa iki yüz kişilik kalabalık ya da hatıralarım yüzünden miydi?

Akraba yoktu, aileden herhangi bir kimse yoktu, yalnızca Amerikan askerleri ve kasabadan insanlar vardı. Savaşın başından beri yapılan ilk Alman-Yahudi nikâhına katılmaya herkes can atıyordu.

Yoldaş-Kadın-Anne-Direniş Savaşçısı

Katharina Jacob

Üçüncü Reich zamanındaki direnişin yapısı hakkında halâ çok az şey biliyoruz; aslında bu terimin nasıl tanımlanacağı ve anlaşılacağıyla ilgili olarak da yoğun bir tartışma mevcuttur. Sahip olduğumuz anlatımların çoğu ya çoğunlukla üst-sınıf ve askeriyenin Temmuz 1944 komplosunun ya da Komünist Parti'nin örgütlü direniş çabalarına odaklanmaktadır. Bu odaklanış, köle emekçilere yardım edilmesi, aranan Yahudiler'in saklanması ya da yalnızca Nasyonal Sosyalist eğitimin çocuğa zarar vermesine karşı durulmaya çalışılması gibi daha az örgütlü diğer direniş biçimlerini görünmez kılmak eğiliminde olmuştur. Fakat bağımsız şekilde işlev gören siyasi kadınlar olarak ya da eylemci erkeklerine yardımcı olarak örgütlü şebekelere katılan kadınlar hakkında da çok az şey bilmemiz ironiktir. Bu anlatım, kahraman kadın Katharina Jacob'un, hikâyedeki doğrudanlık hissini korumak için geniş zamanla kaydetmiş olan feminist bir tarihçiye anlatıldığı şekildeki sözel tarihinden alınmıştır. Jacob hem kocasının yer altı çalışmasını desteklemişti, hem de kendisi bağlı bir Komünist antifaşistti. Holocaust hakkındaki parçalar gibi, bu, cinsiyetin ötesinde belli bir deneyim geneline hitap etmektedir, ama ayrıca kadınların -özellikle çocuklar ve diğer kadınlarla ilişkilerindeki- deneyiminin erkeklerinkinden farklı olduğu şekillere de işaret etmektedir. Hikâye yalnızca Jacob'un -sağ kaldığı- bir toplama kampına kapatıldığı noktaya kadar gitmekte, çünkü anlatımın geri kalanı esas olarak önceki iki makaledeki şeyleri tekrarlamaktadır.

Bu anlatımdan bölümler *Frauen Leisten Widerstand*, 1933-1945, ed. Gerda Szepansky (Frankfurt/Main: Fischer, 1983)'te çıkmış ve yayıncının izniyle yeniden basılmıştır.

Kasper Sokağı Kızı

Käthe diye çağırılan Katharina, 6 Mart 1907'de Rhine üzerindeki Köln'de doğar. Küçük kız Probsteingasse üzerindeki evinde sık sık ziyaret ettiği anneannesini özellikle sevmektedir. Tek kollu kadının -kan zehirlenmesinden kolunu kaybetmiştir- sol eliyle patates kesişini, ekmek dilimleyip tereyağ sürmesini, temizleyip yıkamasını hayranlıkla seyreder. Dede yeterli para kazanamayan bir arabacıdır; besleyecek dört kızıyla anneanne aileye destek için evin dışında ek işler arar. Pazar yerinde çiftçilere sandık yapmakta ve açmakta yardım eder. En büyük kız (Katharina'nın annesi) üç kardeşine bakmak ve evi idare etmek zorundadır. O nedenle okula düzenli gidemez ve ev ödevini yapmamışsa, geç kalmışsa ya da defterlerini düzenli tutmamışsa öğretmeni onu değnekle döver. Yeteneklerini geliştirecek fırsatları olmamasına rağmen mükemmel şekilde yazar ve birçok şarkı ve şiir bilir. Onun rahat, dostça halleri anneannenin, Käthe'in miras aldığı, belirgin adalet duygusu olan mücadeleci ruhuyla tam bir tezat içerisindedir.

Ebeveynleri, ağabey ve ablalarıyla birlikte Käthe, Köln'ün kuzey kısmındaki bir işçi-sınıfı mahallesinin Kasper Sokağı'ndaki kiralık bir evde yaşamaktadır.

Köln demiryolu sisteminde çalışan bir mekanik olan babası Jacob Emmermann, ücretlerini eve düzenli olarak getirmekte asla kusur etmeyen gayretli ve sağlam bir işçidir. Akşamları Käthe onu eve yorgun geldiğini, yemeğini yediğini, gazete okuduğunu ve erkenden yattığını görmektedir. Annesi Wilhelmine beş çocuğun en ufağı olan Käthe doğduğunda otuz altı yaşındadır. İşçi sınıfı kadınının hayatı kolay değildir. Anne kadın terzisi olarak ilâve biraz para kazanmak için, taksitle ödediği bir dikiş makinası satın alır. Sonunda tamamen kendisine ait olması ne kadar da uzun bir zaman alır! Tüm yeni satın alımlar bu şekilde yapılmaktadır. Eğer haftada bir ya da iki marklık ödeme yapılmazsa işler gerçekten kötüleşir. Evdeki herkes şehrin icra memurunun görüntüsüne aşinadır. Ne zaman kısmen ödenmiş bir mal tekrar evden alınıp götürülse kadınlar koridorda haykırıp ağlayarak, yoksulluğu paylaşarak dururlar.

Kapıların Ardına Kadar Açılışı

Käthe öğretmen olmak istemektedir. İyi bir öğrencidir. Öğretmeni ona liseye gitmesini tavsiye eder, ama bu mâli durumu yüzünden imkânsızdır. Sonunda papaz, konfirmasyon* adayına burjuva kadın hare-

ketiyle bağlantılı küçük bir gazete olan *Kölner Frauen-Zeitung*'da bir kâtip çıraklığı bulur. Oradaki eğitimi fevkalâde kötüdür. İki yılın sonunda beyaz-yakalı bir işte ona yararlı olabilecek hiçbir şey öğrenmemiştir. Aptal olmadığını bildiği için yeterli bilgi elde etmediğini anlaması onu sıkmaktadır. Bir başka işe başvuracak cesareti yoktur, onun için olduğu yerde kalır.

Fakat Beyaz-Yakalı İşçi Sendikaları Federasyonu (Gewerkschaftsbund der Angestellten; GDA) gençlik gurubunda kendisini mutlu hissetmektedir. Burada, Sosyalist İşçi Gençlik Gurubu (SozialistischeArbeiterjugend), Komünist Gençlik Gurubu (Kommunistische Jugend), Federal Gençlik Gurubu (Bundische Jugend) ve "Wanderwögel"[1] gibi diğer gençlik örgütlerinden gençlerle buluşur. Birlikte seyahat ederler, doğanın tadını çıkarırlar ve gece geç saatlere kadar oturup konuşurlar. Harika bir zamandır. Käthe, gurubun Vogtland'dan Köln'e henüz gelmiş olan bir başka üyesi Walter Hochmuth'a aşık olur.

Gençlik gurubu "solcu eğilimleri" nedeniyle işçi sendikası yönetimi tarafından tasfiye edilince, Käthe, Walter ve diğer gençler "Florian Geyer" adlı bir başka gençlik gurubu kurarlar. On altıncı yüzyıl köylü ayaklanmalarının bir kahramanının adını kullanmak açıkça kasıtlı bir bildiridir. Daha sonraları Käthe o zamanlar hakkında şunları yazmaktadır:

> Benim için Florian Geyer gurubunda olduğum zaman yalnızca hayatımın en mutlu değil, ayrıca en önemli zamanıdır. Hıristiyan Gençlik gurubu ve GDA Gençlik örgütleri kesinlikle önemliydi, ama "Florian Geyer"de kapılar ardına kadar açıktı. Köln-Sülz'deki akşam toplantılarımızdan sonra, eve dönüş yolunda "güneşin altındaki her şey" hakkındaki uzun tartışmalarımıza devam ediyorduk; birbirimizin evini görüyor, birbirimizin evine giriyor, yine gidip geliyorduk, sürekli konuşuyorduk. Sanırım hiçbirimiz o sohbetleri unutmayacaktır. Hepimizin kendi sorunları vardı, çok kişisel olanları da vardı. Ama genç birinin ihtiyacı olan ve aradığı şeyi bu gurupta bulmuştum: yoldaşlık, güzelliği öğrenmek, güzellikten yararlanmak, siyasi tartışmalar. En sonunda da kişisel tanınma. Sonuncusuna -muhtemelen herkes gibi- diğer her şeyden fazla ihtiyacım vardı. Kasper sokağı bana bol bol aşağılık

*Vaftiz olmuş bir kişinin kiliseye tam üyeliğinin onaylandığı tören - ç.n.

1) Kelimesi kelimesine "yolculuk kuşu," esas olarak gezi ve kampçılığa odaklanan Alman gençlik hareketini başlatan gurubun adı.

kompleksi ve utangaçlık vermişti. Florian-Geyer gurubu kendimi bu çekingenliklerin hepsinden değilse bile, bazılarından kurtarmama yardım etti. Fakat o günlerde, sonraki yıllarda meyve verecek bir şeyler gelişmeye başladı. Buna da büyük çapta Walter Hochmut'un sevgisi katkıda bulundu... Çok sonraları Köln'de Komünist öğretmen Helene Otto bir konferansında, "Biz yalnızca şarap içmek istemiyoruz güzel kadehlerden içmek de istiyoruz" demişti. Orada özellikle beni kastederek bir şey söylemişti gibiydi. "Kasper sokağının küçük Käthe'sinin" sorunlarının çoğu işçi-sınıfı çocuğunun sorunları olduğunun ve bunların açıklanabilir ve çözülebilir olduğunun anlaşılması beni Komünist yaptı. Kuramsal temel çok sonra geldi.

1926'da Käthe Komünist Gençlik Örgütü üyesi olur ve 1927'de Walter Hochmuth ile Hamburg'a giderler. Aynı yıl evlenirler. İkisi de Paul Peiniger'in büyük kumaş mağazasında tezgâhtar olarak çalışmaktadır. Kariyer olarak da Käthe, burasının kendi becerilerini uygulayabileceği bir yer olduğunu anlamıştır.

"... Bizim İçin Güneş Asla Batmaz!"

Kritik 1933 yılında Käthe bir ev kadınıdır. Kızı Ursel'in 1931'de doğumundan sonra işini bırakmıştır. Aynı yıl, kocası yirmi yedi yaşında Hamburg Şehir Parlamentosunun Komünist Parti (KPD) delegesi ve en genç üyesi olur. İlerde Hitler iktidara geldiğinde onları neyin beklediği hakkında belli belirsiz fikirleri vardır, ama gerçek kısa zamanda en kasvetli önsezilerini bile en korkunç şekilde aşar. Reichstag seçimlerinden bir gün sonra 6 Mart'ta -Käthe'in yaşgünü- Gestapo'dan (gizli polis) bir adam ve iki genç polis, kocasını tutuklamak için kapılarını çalar. Fakat Walter yeraltına inmiştir ve eve, Winterhude, Meerwein Sokağı'ndaki dairelerine ancak zaman zaman gelmektedir. Daireleri aranırken tüm kütüphane -Käthe'nin gururu ve sevinci- yağmalanır. El konulan kitaplar arasında siyasi kitaplar, sosyalist ve ilerici yazarların çalışmaları, ama ayrıca Dostoyevski ve Tolstoy'un çalışmaları da vardır. Käthe protesto eder, "Ama bunlar büyük edebiyattır!" Gestapo bir reddetme jesti yapar, küçümsemeyle, "Yalnız bu isimler" der.

Käthe, kitaplık rafında gençlik gurubu gezintilerinin fotoğraflarını içeren bir puro kutusu saklamaktadır. Gestapo bunu indirdiği zaman onları hiç saklamaması gerektiğini anlayarak pişman olur. Naziler'in elde edebildikleri tüm kuşkulu isimleri dosyalamaya başladıklarını bil-

mektedir. Böylece herkes bir gün suçlanabilecektir.

Saatlerce aradıktan sonra nihayet giderler. Käthe yerlere saçılmış duran birkaç kitabı toplarken fotoğraflar ayağına dökülür. Oraya nasıl girdiklerini anlamaz ama onları derhal yakar. Daha sonraları bir arkadaşı ona haber verir: o iki polis, fotoğrafları bilerek kitapların arasına geri koymuş olan genç Sosyal Demokratlar'dır. Käthe bunu duymaktan memnun olur, çünkü deneyim tüm Almanlar'ın birden bire Naziye dönüşmediklerini ona göstermektedir.

Nazi gazetesi *Hamburger Tageblatt* dışında, Hamburg'da artık yalnızca *Hamburger Anzeiger* ya da *Hamburger Fremdenblatt* gibi genel parti çizgisine uymuş orta yol gazeteleri vardır. Tüm ilerici basın ezilmiştir. Solcular, bu rejim tarafından işlenen zorba adaletsizlik ve suçlar hakkında halkın bilgilendirilmesinin kendi görevleri olduğuna inanmaktadırlar. 1928'den beri Komünist Parti üyesi Käthe, illegal broşür dağıtmaya gönüllü olur. Yakalanırsa hapisin en hafif ceza olacağını bilir. Daha sonraları, savaş sırasında bu toplama kampı ya da ölüm olacaktır. Naziler bir broşürü, gerçeğin yayılmasını o kadar ciddiye almaktadır.

Evlerinin aranmasından sonra Käthe, Kopenhag'a göç ettiği 1934'e kadar Hamburg'da illegal bir gazetedeki çalışmasına devam eden kocasını uyarır. Käthe, Temmuz 1933'te tutuklandığında daha sonra arkadaşı olan Charlotte Gross ile tanışır. Yoldaşlarından bazıları işkence görmüş ya da ölene değin dövülmüştür, diğerleri suçlayıcı ifade vermek korkusuyla intihar etmiştir. Fuhlsbüttel toplama kampına ve Holstenglacis üzerindeki yargılama öncesi gözaltı merkezine hapsedilir. Hücre hapsinde tutulur. Ama orada bile diğer kadınların kötüleşen hapishane hayatı koşullarını protesto etme planlarını öğrenir. Birisi hücrenin içine seslenir; "Yarından itibaren açlık grevi var!" Hücrede tek başına Käthe protestoya katılır. Her gün hücrenin kapısı açılır, bir kâse yiyecek gelir, ama diğer kadınların da aynısını yaptığından emin bir şekilde ona dokunmaz. Bu sekiz gün sürer. hapishane yönetimi zorla yedirmeye başlanacağı tehdidinde bulunur. Açlık grevinin bittiği söylendiğinde Käthe kuşkuludur. Bir başka mahkûm çağırılır ve o bunun doğru olduğunu onaylar. Kadınlar bu birlikte hareketten açlıktan zayıflamış, ama moralleri güçlenmiş olarak çıkarlar.

Beş aylık yargılama öncesi gözaltından sonra Käthe serbest bırakılır. Yargılama 1934'te yapılır. "Yüksek ihanet suçu işlemek için komplo kurmak" suçlaması yapılır. Lübeck-Lauerhof hapishanesinde bir yıl

hapse mahkûm olur. Bu defa hücresini beş kişiyle paylaşır. Kadınlar bu tür yaşamdan bile bir şeyler çıkarmaya çalışacak ve kendilerini suçlu olarak damgalatmayacaklardır. Morallerinin bozulmasına izin vermemek bir direniş biçimi olarak kabul edilir. Hücrelerine her gün soyulması için büyük çuvallarla patates konulmaktadır. Bunu genellikle beşi soyarken, altıncısı, elbette bu kesinlikle yasak olduğu için, kimsenin duymadığından emin olacak şekilde yüksek sesle okuyarak yaparlar. Okumayla hepsi ilgilidir. Naziler'e karşı olanların çoğu kaldırılmışsa da, bir hapishane kütüphanesi vardır. Ama birçok iyi kitap halâ oradadır ve en önemlisi kütüphane siyasi mahkûmlar tarafından işletilmektedir.

Käthe sık sık küçük kızını düşünmektedir. İyi arkadaşlar Ursel'e bakmaktadır. Bir kez annesini görmeye hapishaneye gelir. Dört yaşındaki kız hapishane üniformasına, beyaz önlük ve beyaz başlıklı eski moda mavi elbiseye hayret eder. Käthe onu kucağına alabilir. Küçük kız annesinin ağzına küçük bir parça çikolata koyar. Bunu gören gardiyan ona bağırır ve tekrar olursa daha sonraki ziyaretleri yasaklayacağı tehdidinde bulunur.

Medeni Cesaret

1933'te bile dairesinin masraflarına artık dayanamamaktadır. Eşyalarını arkadaşlarına depolayıp bir oda aramaya çıkar. Aralık 1935'te hapisten çıkarılınca cefalı oda arama işi yeniden başlar. Sonunda, bir kefil göstermesi şartıyla Jarre Sokağı'nda iki-buçuk odalı bir daire bulur. Käthe henüz bir iş bulamamıştır; sosyal yardımla geçinmekte ve eline haftada yirmi marktan az geçmektedir. Kefili, eski kömürcüsü Rudolf Gieselmann'ı bulur. O yalnızca imzasını koyarak kiraya kefil olmaz, ona taksitle ödeyebileceği ucuz kömür de temin eder. Bu, onun üzerinde muazzam etki yapan ve maddi, manevi destekleyen dayanışma hareketlerinden birisidir. Käthe kirayı ödeyebilmek için odaların ikisini kiraya vermek zorunda kalır. O ve kızı yarım odada uyuyup, mutfakta otururlar.

1936'da Käthe gazetede bir ilân okur: "Kâtip aranıyor!" Nitelikleriyle ilgili güvensizliğine rağmen müracaat eder. Yine o aynı eski kaygılara kapılmıştır. "Şartları karşılayabilecek misin?" Başvuru mektubunda kocasından ayrılmış olduğunu yazmıştır. Müdür bunu sorar. Käthe, "Şimdi ona gerçeği anlat ve kocanın siyasi nedenlerle göç ettiğini itiraf et" diye düşünür. Gerçek şu ki, işe girer. Kısa sürede bu ihracat-ithalat fir-

masının müdürlerinin de Nazi olmadıklarını anlar. Hitler portresi yoktur ve hiç kimse "Alman selâmı" vermemektedir. Käthe işe neden seçildiğini şimdi anlamıştır.

Yoldaşlar bilgi değişiminde bulunmak için onun dairesinde toplanmaktadırlar. Küçük guruplar halinde oturup yabancı radyo istasyonlarını dinlerler; bu kesinlikle yasak ve tehlikelidir. Kafası kalın bir battaniyenin altında, Käthe kulağını radyoya bastırır ve hevesle BBC/Londra ya da Moskova Radyosu'nu dinler. 1938 Yılbaşı arifesinde Käthe, birkaç arkadaşıyla birlikte tutuklanır ve Fuhlsbütter toplama kampına kapatılır. Bu sırada evliliği parçalanmıştır. Kocası Walter'in 1933'ten sonra bir başkasıyla ilişkisi vardır. Käthe, "Bu yalnızca koşullar yüzündendi," der. hapishanede bir başka sorunla karşı karşıyadır: Hamburg'daki bölge mahkemesi onun Ursel üzerindeki vesayetini reddeder.

Käthe çok korkmuştur. Çocuğu bir Nazi yatılı okuluna koymakla tehdit ederler. Şansına, Ursel'in öğretmeni olan Sosyal Demokrat Gertrud Klempau müdahale eder... Kendisi tüm çalışanlarının Naziler tarafından kovulduğu bir deneme okulunda çalışmıştır. Bu kadın o kötü zamanlarda bile medeni cesaretini korumuştur. Babası göçmen olarak yurt dışında yaşayan, annesi de Nazi muhalifi olarak hapsedilmiş bir çocuğun velisi olmayı derhal kabul eder. Käthe muazzam bir manevi yükten kurtulmuştur. Gertrud Klempau hakkında Käthe daha sonra şunları yazar:

> Onun, benim de öğrendiğim ilerici öğretim yöntemlerinden etkilenmiştim. Dikkafalı kızım onunla ikide bir çatışırdı. Üzerindeki "koruyucu el" ile ilgili hiçbir şeyi anlamıyordu. Çocukların yazmak zorunda oldukları bir makalenin konusunu hatırlıyorum, "Süt ve bal ülkesi benzetmesini nasıl anlıyorum." Ursel, çocukça bir Nasyonal Sosyalist gerçeğin tersi benzetmesi yaratmıştı. Kâğıt üzerinde A alsa da, iyi bir not alındığında adet olduğu gibi sesli okumasına izin verilmemişti. Hayal kırıklığı ve öfke içerisinde eve geldi. Bayan Klempau defteri ondan almış ve savaş bitene kadar geri vermemişti. Makale, Ursel'in evinin ruhunu çok fazla ele veriyordu. Makale yanlış ellere geçer diye çocuk için korkmuş ama onu muhafaza etmişti.

Sevme ve Direnme Cesareti

Savaşın patlak vermesinden dört ay önce Käthe ve arkadaşları Fuhlsbüttel toplama kampından salınırlar. Aynı firmada önceki konumunu

yeniden elde eder. Bu onun için çok şey demektir. Ursel, çocukların taşraya gönderilmesi resmi programıyla bir yıllığına Saksonya'ya gider.

Käthe'nin hayatı yeni bir döneme girer. Gençlik örgütündeki çalışmasından tanıdığı Franz Jacob ile yeniden buluşur. O da Hamburg Şehir Parlamentosunun Komünist bir delegesidir. hapishanede üç yıl ve Sachsenhausen toplama kampında dört yıl geçirdikten sonra Hamburg'a dönmüş ve hemen bir direniş gurubu örgütlemek için eski arkadaş ve yoldaşlarıyla temas kurmaya başlamıştır. Mekanik olarak küçük bir firmada, BOCO çamaşırhanesinde iş bulur...

Müthiş acı çekmiş ve müthiş sahnelere şahit olmuştur. Fakat umutsuzluğa kapılmamış, hatta Hitler'e ve savaşa karşı mücadelenin sonuna kadar sürdürülmesi gerektiği kararına varmıştır. Franz ve Käthe, Hamburg'daki toplantılar sırasında yeniden buluşurlar. Böylesine sürekli tehlike içerisinde yaşadıkları halde, yine de sevme, mutluluklarının yalnızca kısa bir süre devam edebilmesi riskini alma cesaretine sahiptirler.

Käthe ve Franz, Ursel'in Saksonya'dan dönmesini beklerler. Onun, yeni babasını kabul etmesi kendileri için önemlidir. Artık üçü de mutludur ve nikâh 1941'de yapılır. Ursel'in öğretmeni Gertrud Klempau, bu iki eski siyasi mahkûmun nikâhında şahittir. Franz, Käthe'ye taşınır.

Bu büyük bir kişisel mutluluk zamanına dönüşür. 1941'de Käthe, Franz'a, "Ursel'i sevmeye ve anlamaya hazır oluşunla beni çok mutlu ediyorsun. Daima, ancak çocuğu kabul edecek ve sevecek bir adamı sevip hayatımı paylaşabileceğimi biliyordum. Bunun günün birinde gerçekleşmesini ummamış, buna cesaret etmiştim. Artık Walter'e kızmıyorum" diye yazar.

Arkadaşlarla birlikte bir başka örgüt, geniş Bästlein-Jacob-Abshagen direniş gurubunu kurmayı başarırlar. Merkezi Hamburg'un büyük fabrika ve doklarındadır, Bremen, Kiel ve Lübeck'te dallanmıştır. Käthe kocasının mücadeledeki en yakın yoldaşıdır ve örgütte onunla birlikte çalışır. Ön cephedeki adamın onu elinden geldiğince destekleyen ve koruyan, ayrıca kendi başına eylem üstlenebilen bir kadına ihtiyacı olduğunu bilir. Toplantı yerleri örgütler, yeraltındakiler için barınak bulur, sıkıntıdaki yoldaşlar için para ve yiyecek karnesi toplar. Zaman zaman onun dairesinde de yapılan tartışmalar örgütler. Franz ya da diğerleri tarafından hazırlanan, yoldaşlara siyasi durumu açıklayan malzemeyi daktilo eder ve böylece fabrikalardaki illegal yeraltının desteklenmesine yardımcı olur. Başlangıçta, dağıtılmasıyla ilgili risk nedeniyle broşür

basmaktan çekinmişlerdir. Fakat Haziran 1942'de -diğerlerinin yanı sıra- "İnşaat İşçileri İçin Bilgi Broşürü"nü çıkarırlar.

Çok ihtiyaçları olan daktilo, güvenlik nedeniyle onu artık dairesinde muhafaza edemeyen bir arkadaşlarındadır. Franz ve Käthe onu alıp illegal çalışmaları için kullanabilecekleri Hamburg dışındaki küçük bir eve götürmeye giderler. Käthe asabileşmeye başlar. Kocasının iyi tanındığını bilir; ayrıca görünüş olarak gösterişli, çok uzun boylu, sırtı eğik ve omuzları yukarı çekiktir. Şimdi de işte burada, bu daktiloyu sırt çantasında taşımaktadır. Kocası için korkar. Ona göre daktiloyu eve götüremeyecekleri açıktır. Ama nereye koymalıdır? Käthe eski bir arkadaşı hatırlar; Fritz Bartsch daktiloyo saklamayı hemen kabul eder.

1942'de Naziler'den nefret eden çok sayıda insan, savaştan bıkıp yorulmuş ve bunun için bir şeyler yapmak isteğindedir. Örgütün illegel fabrika guruplarına ilettiği antifaşist yazın işçiler arasında yayılacak bilgi ve görüşleri içermektedir. Yabancı işçiler arasındaki yoldaşlar bunları tercüme edip haberleri ağızdan yayarlar. Käthe'nin daktilo edilmesine yardım ettiği broşürler insanların gerçekten yerine getirebilecekleri çağrıları kapsamaktadır. Britanya'nın Hamburg'u bombardımanı sırasındaki talimatlar: "Alarm sona erince hemen eve gidin! Fabrikalardaki ek temizlik işlerinde görevlendirilmenize izin vermeyin. İlk önce ailelerinizin ve evlerinizin halâ orada olup olmadığını öğrenin." Ya da, "Yavaş çalışın, Hitler'in silâh sanayini sabote edin!" 1945'ten sonra bildirildiği gibi, insanlar bu çağrıları gerçekten izlemişlerdir.

Yaklaşık iki yıl her şey iyi gider. Sonra 18 Ekim 1942'de Gestapo, Franz'ı tutuklamaya gelir. Şans eseri, ona biraderinin hastaneye kaldırıldığını söyleyen bir telefon konuşmasıyla ikaz edilmiştir. "Hastane" daima Gestapo ve tutuklanma yerine geçmektedir. Bir gün önce birisi randevuya gelmemiştir. Kötü bir alâmet! Franz ve Käthe, eğer Gestapo tekrar gelse civarda kime haber verebileceklerini düşünürler. Käthe'in Franz'a mesaj bırakabileceği bir yere ihtiyaçları vardır. Sonunda, hep Käthe'nin yanında olmuş ve işbirliği etmesini bekleyebilecekleri yaşlı bir işçi kadın ve yoldaş Lidde Klingenberg'i hatırlarlar. Käthe için bu kadından yapmasını istediği şeyin ne kadar tehlikeli olduğu kesinlikle açıktır, ama onun cesaretini ve dayanışmacılığını bilir. Lidde kabul eder, ama sonra birden bire gözden kaybolur. Geri geldiğinde, "Siyasi durum ne zaman tehlikeli hale gelse, önce tuvalete gitmem gerekiyor. Ama ondan sonra her şey yaparım. Şu lânet Naziler'e karşı olduğu sü-

rece benden en çılgınca şeyleri isteyebilirsiniz" der.

İzleyen saatlerde Käthe ne kadar korkar, kafasından kaç tane düşünce geçmiştir! Kısacık hoşçakal belki de sonsuza kadar hoşçakal olabilir. Hem de bu durumdayken; doğum yapmak üzeredir. Gestapo'nun geri gelmesi uzun sürmez. Franz içerde değildir ve adamlar yine giderler. Käthe, Franz'ı ikaz etmek için Lidde'nin evine gider. Zil çalarsa kapıyı açmaması için kızına tembih eder. Gestapo üçüncü kez gelir ve daireyi ararlar. Käthe onlara kocasının nerede olduğunu bilmediğini söylemeye devam eder ve bu doğrudur. Franz Hamburg'daki yoldaşlarıyla iki hafta daha gizlenir ve sonra Charlotte Gross'un yardımıyla Berlin'e kaçmayı başarır.

Käthe'nin arkadaşı Charlotte Komünist'tir. İki çocuk annesi ve ayrıca direniş hareketinin bir eylemcisidir. Hakkında tutuklama emri çıkmış olan Franz, Anton Saefkow ve diğerleri bir başka geniş direniş gurubu kurarlarken o, Hamburg ve Berlin arasındaki teması sürdürmekte ve onların kuryesi rolünü yerine getirmektedir. Bu örgütün Berlin'daki büyük fabrikalarda üyeleri vardır ve Almanya'nın diğer kısımlarındaki Komünistlerle, ayrıca Sosyal Demokratlarla, rejimin burjuva tenkitçileriyle, bazı ordu üyeleriyle ve yabancı köle emekçilerle işbirliği içerisindedir.

Franze ve Käthe, Charlotte vasıtasıyla gevşek bir teması sürdürmektedirler. Ona 9 Kasım 1942'de kızı Ilse'nin Hamburg üzerine ağır bir hava akını sırasında bir hastanenin bomba sığınağında doğduğunu söyleyen de odur. Jacob ailesinin neşesi Gertrud Klempau, teslimattan sonraki gün onu ziyarete geldiğinde Käthe'nin battaniyesinin üzerine büyük bir buket gül koyar. "Franz'dan," der. Käthe'nin düşünceleri kocasının etrafında dönmektedir. "Çocuğunu ne zaman göreceksin? Ona Ilse adını verdim, Franz, senin istediğin gibi." Dünyadaki bütün anneler gibi, çocuğu için parlak bir gelecek ummaktadır, ama kasvetli durum gelecekteki tüm mutluluk ümitlerini kırmaktadır. Käthe eve dönünce, Franz kızının gelişimine katkıda bulunabilsin diye Ilse ile ilgili bir günlük tutmaya başlar. Charlotte bu notları Berlin'e kurye yolculuklarının birisinde ona verecektir.

1943 yazındaki ağır hava akınlarından sonra Franz ile bağlantı geçici olarak kesilir. Bir gece Käthe'nin odasının kapısı vurulur. Annesiyle aynı binada oturan Juise Hesse'dir. Käthe onları iyi Hıristiyan ve Naziliğe muhalif olarak bilmektedir. Bu kadının annesinden çeşitli durumlarda defalarca gamalı haç bayrağını asması istendiği halde, yaşlı kadın o gün-

lerde ortadan kaybolmayı tercih ederek reddetmiştir. Nefret edilen bayrağı sergilemektense kendini tehlikeye atmayı yeğlemektedir. Şimdi kızı kapı aralığında, Käthe'nin önünde çorabının içini karıştırarak durmaktadır. Franz'dan bir mektup çıkarır. Käthe'nin yüreği sevinç içerisinde hızla atmaya başlar. Bir hayat işaretidir bu! Hamburg'un yandığı ve olup biten tüm korkunç şeylerin haberleri Franz'a ulaşmış, o da telâşla yazmaya oturmuştur. Hıristiyan bir anti-Nazinin cesaret ve namusuna güvenerek mektubunda Luise Hesse'nin işyerini adres göstermiştir. Franz ona eğer ekteki mektubu Käthe'ye verebilirse ne kadar müteşekkir olacağını, ama veremezse de bunu anlayacağını yazmaktadır. Mektubu daha geldiği gün Käthe'ye verir.

Käthe, ne pahasına olursa olsun iktidarda kalmaya kararlı bir rakiple uğraştığından sürekli haberdardır. Bunu kendi dairesinde bile yaşamaktadır. Gestapo, Käthe'nin pansiyonerini para ve Käthe'nin dairesini vermeyi vaad ederek casus yapmayı başarmıştır... Bir Gestapo memuru ayrıntıları 1945 sonrası verir. Tehlike içerisinde uzun yıllar yaşamak Käthe'yi ihtiyatlı kılmıştır; tehlikeyi hissedip dikkatle hareket etmektedir. İlk baştan kendisinin de çocukları ve torunları olan, Käthe'nin hayatını ve Ilse'nin doğumunu yaşamış olan bu kadının böyle aşağılık bir şey yapacağına pek inanamaz. Bu defasında Ursel ve okul arkadaşları taşraya gönderilmişlerdir. Käthe ne zaman posta kutusuna Ursel için bir mektup atsa, hain derhal, gidip onu bulup çıkaran Gestapo'ya haber vermektedir. Bu şekilde Käthe'in kocasının yerini belirlemeyi ummaktadırlar. Käthe ne zaman Ilse'yi bebek arabasıyla dışarı çıkarmaya hazırlansa kadın pencereden dışarı bir tozbezi sallayarak işaret vermekte ve Käthe'nin hareketleri gözetlenmektedir. Ayrıca bir başka Gestapo casusu sokağın karşısındaki bir eve yerleşmiştir.

Hotrat pansiyoner en küçük ev ayrıntıları için kavga çıkarmaktadır. Käthe onun ufak tefek edepsizliklerine müsamaha gösteremez. Tartışmalarından birinde kadın Käthe'in yüzüne tokat atar. Ondan sonra Käthe onu söylemeye gerek yok, boşuna evden çıkartmaya çalışır. Sonuçta artık kendi dairesinde bile evinde hissedememektedir.

Hücreden Gelen Çağrı

6 Haziran 1944'te Gestapo Käthe'yi yine tutuklar. Fena durumdadır. Ilsa'nın kötü bir boğmaca öksürüğü vardır... Hasta bir çocuktan ayrılmak zorunda kalmak berbattır. Yaklaşık iki yaşındaki küçük Ilse birkaç

söz söylemekte, ama bunlar yalnızca annesi için anlam taşımaktadır. "Onun gevelemesini anlayabilecekler mi?" diye endişelenir. Alt kattaki komşuları derhal Ilse ile ilgilenirler ve Käthe'nin kayınvalidesine haber verirler, o da torununu Bergedorf'a götürmek için gelir. Gestapo Käthe'yi alır. Yolda ona kocasının nerede olduğunu bilip bilmediğini hainice sorarlar. Daha sonra Franz ve gurubun diğer önderlerinin Berlin'de tutuklanmış olduklarını öğrenir. Hamburg'da Käthe ve Charlotte için tutuklama emri vardır. Charlotte uzakta, tutuklandığı Thuringia'dadır.

Käthe, o gece için Fuhlsbüttel toplama kampına konulur ve hava akını tehlikesine rağmen yatağa zincirlenir. Ertesi sabah, Berlin'e götürecek olan polis onu almaya gelir ve uzun bir kayışla zapteder... Käthe ona "Acele neden?" diye sorar. O da, "Berlin'deki hücre seni bekliyor ve seni oraya çabuk götürmezsek, kendimiz gireriz" der.

Käthe geceyi hapishanede geçirir. Sabah hapishane arabasına ilk konulan o olur. Bir sonraki durakta iki kişi arabanın ön tarafındaki tek kişilik hücrelere kilitlenirler. Aniden kafasında bir düşünce çakar. "Lotte olabilir mi bu?" "Lotte?" diye çağırarak arabada yürür. İnanılmaz şekilde odur. Käthe önemli haberleri ona fısıldar: Franz, Bernhard Bästlein ve Anton Saefkow tutuklanmıştır ve Gestapo, onun Hamburg'dan Berlin'e olan yolculuklarıyla ilgili her şeyi bilmektedir. Sonra arabadan indirilmek durumundadırlar. Käthe arkadaşına tekrar bir bakmak ister, ama kaba bir şekilde ittirilir. "Çık buradan, çabuk!" diye birisi ona bağırır. Käthe arkadaşına mesajı verme şansına sahip olduğu için rahatlamıştır. Bu onun lehine olacaktır.

Saefkow-Jacob-Bästlein gurubu mahkûmlarının tümü Potsdam'daki Gestapo hapishanesine konulmuşlardır. 20 Temmuz 1944'de (Hitlere'e yapılan suikast girişimi günü) Käthe de oradadır. Koridordaki telâş, gardiyanların küfürleri ve sinirliliği özel bir şey olmuş olabileceğini göstermektedir. Bir hücrede üç kadındırlar. Ertesi gün tuvalete götürüldüklerinde, Käthe geniş lâğım borusunun arkasından çıkmış küçük bir gazete köşesini fark eder. Gazete parçasını elbisesinin altına saklar. Hücreye dönünce günün gardiyanların normalde ortalıkta olmadığı zamanını beklerler. Gazete parçası 20 Temmuz hadisesini bildirmekte ve başlık "Hitler'e Suikast Girişimi" diye yazmaktadır. Ama o yaşamaktadır ve kendi kendilerine sorarlar, "Nasıl bitecek bu iş?" Tuvalete bir dahaki gidişinde Käthe başkalarının da okuması için gazete parçasını ye-

rine koyar. Käthe ve Lotte ayrılmışlardır. Bir kez Franz'ı polis eşliğinde birkaç dakikalığına görür. Kendisini mutlu ama yine de berbat hisseder. Yüreğindekilerin hiçbirisini söyleyemez...

Berlin-Moabit'te yargılama öncesi gözaltına aktarılırlar. Gardiyan, gömlek tamir edebilir misin diye sorar, doğru olmasa da Käthe hemen evet der. İşi günlük hapishane sıradanlığı içerisinde hoş bir değişiklik olarak görür. Hücresine bir dikiş makinası ve büyük bir yığın kötü dikilmiş asker gömleği koyarlar. Käthe'in cesareti kırılır ve hepsini halletmeyi nasıl başaracağını merak eder. Sonra, çok zaman önce ilkokuldaki dikiş derslerinde öğrendiklerini hatırlar...

Moabit'te uzun süre kalmaz. Sonraki durak Barnim Caddesi'ndeki kadınlar hapishanesidir. Käthe, Lotte'nin kuryelik faaliyetleri hakkında sorgulanır... İlk baştan Käthe, Lotte'nin para, hatta mektup getirdiğini inkâr eder. Bunu başka birisinin yaptığını söyler. Fakat bu sırada Gestapo, Lotte'ye parmaklarını kırarak işkence yapmıştır. İtiraf eder. Ondan sonra Käthe bir daha sorgulanmaz.

Akşam 6:00'da gardiyanlar vardiya değiştirirler. Genellikle bu, hapishanenin faaliyete geçmeye başladığı zamandır. Kesinlikle yasaklanmış olmasına rağmen, kadınlar hücre kapılarına yanaşırlar ve dışarı bağırırlar; bir kişi ya da herkes için haber iletirler. İletişim şekilleri böyledir. Örneğin herkes cephenin nerede olduğunu bilmek ister. Savaşın hızla bitmesini ve Nazi rejiminin devrilmesini belki dışarıdakilerden daha fazla umarlar.

Pencereler yüksektir, ama kadınlar doğrudan bunların altında dikilip tüm güçleriyle bağırırlarsa diğerleri işitmektedir. Eylül başında bir akşam, bu seslenişlerden biri Käthe'nin hücresine nüfuz eder. "Duruşmam bugündü," diye bağırır, "Franz Jacob, Bernhard Bästlein ve Anton Saefkow ölüme mahkûm edildiler!" Bağıran, küçük bir kız annesi ve kendisi de ölüme mahkûm olan Judith Auer'dir. Hücresinde yalnız, pencerenin altında dururken, Käthe en sevdiğini ebediyen yitirdiğini öğrenir.

Birkaç hafta sonra Judith Auer, Saefkow-Jacob-Bästlein gurubu için Thuringia ve Saksonya'ya -başka şeylerle birlikte- illegal broşür kaçırmış olduğu için Berlin-Plötensee'deki darağacında ölür.

Dostluk

Käthe ve Charlotte'nin duruşma tarihi 20 Eylül 1944 olarak saptanır.

Suçlama kendilerine bir hafta öncesine kadar ulaşmaz. Onları hiçbir avukat aramaz. Käthe kocasının yerini ve siyasi faaliyetlerini bildiği halde polise ihbar etmemekle suçlanır. Kişinin annesi, babası, erkek ya da kız kardeşi veya çocuğu da olsa, Gestapo tarafından aranan birinin ihbar edilmek zorunda olduğunu söyleyen bir kanun vardır. Käthe için bu suçlamalar o kadar ciddi görünmemektedir. "Kocasını polise ihbar eden kadını görmek isterim," diyecektir. Fakat Lotte için işler gerçekten kötü görünmektedir. Kuryelik yapmaktan, para ve broşür kaçırmaktan ve halkı illegal faaliyetlere katılmaları için örgütlemeye çalışmaktan suçlanır. Käthe, Lotte'nin durumunun umutsuz göründüğünün gayet farkındadır. Yahudi olduğu için durumu daha da kötü olan Judith Auer'den ayrı olarak, Lotte'den önce başka kadınlar daha az delille ölüm cezasına çarptırılmışlardır. Şimdi, Käthe arkadaşına nasıl yardım edebileceğini düşünmeye çalışmaktadır.

Lotte için broşürlerden bazılarının ve (direniş için örgütlemeye çalıştığı) üç eski komünistin isimlerinin üzerinde bulunmuş olması özellikle suçlayıcıdır. Käthe, kendisi siyasi faaliyetten çekilmek istediği için bu isimleri onlardan birisinin Käthe ile Franz arasındaki bağlantıyı sürdürüp sürdüremeyeceğini sormak için yazmış olduğunu iddia etmenin iyi bir fikir olabileceğini düşünür. Savunmayı Käthe bu şekilde kurar. Normal olarak duş aldıkları gün gelir. Her zamanki gibi odaya Lotte'nin birinci, Käthe'nin ikinci gurupta olduğu iki gurup halinde sokulurlar. Käthe, gerekirse yutulacak kadar küçük, sıkışık yazılmış kâğıt parçalarını sıkıca kavramış halde dosdoğru yanlış banyoya girer. Lotte'yi ilk duşun altında görünce rahatlar. Gardiyan derhal ona bağırır, ama en azından Lotte mesajı alır. Acaba yararı olacak mıdır?

Duruşma 20 Eylül'de Halk Mahkemesi'nde (*Volksgerichtshof*) yapılır. Lotte, Käthe'nin önerilerini tam olarak doğrular ve takip eder. Sonra Käthe odaya sokulur ve Lotte çıkarılır. Käthe'nin ifadesi Lotte'ninkini doğrular. Kuşkulanan yargıç onları içeri getiren polise "Bu kadınların birbirleriyle konuşma şansları varmı?" diye sorar. Çünkü davalarda, mahkûmlar arasında kesin bir buluşma yasağı vardır. Polis, "Bu imkânsız," yanıtını verir. Savcı Lotte için ölüm cezası, Käthe içinse beraat ister. O zaman üzerinde düşünülmesi için duruşmaya ara verilir... Artık Käthe ve Lotte'yi hiçbir şey tutamaz. Ağlayarak birbirlerinin kollarına atılırlar. Söylemekten korksalar da Lotte'nin kurtuluşuna ikisi de inanmamaktadırlar. Käthe ilgisiz savunmaya kızgındır ve avukata bağırır.

"Skandal bu! En önemli gerçeği, bu kadının iki çocuğu ve cephede kocası olduğunu hiç söylemediniz." Uzun bir aradan sonra, mahkeme geri döner. Karar: Käthe, delil yetersizliğinden beraat etmiştir. Lotte on yıl hapis cezası alır. Ama bunun Eylül 1944'te ne önemi vardır? Müttefikler her gün yaklaşırken, zaten mahkûmlar... kurtuluşa kadarki günlerini saymaktadırlar!..

Käthe, hemen gözaltı merkezindeki hücre hapsinden çıkarılır ve Barnim Caddesi'ndeki bir başka binaya alınır. Tahliye evrakını bekleyip oturur ve Franz'ı görmek için başvuru hazırlamaya çalışırken bir hapishane memuru gelir. "Adın Käthe mi?"diye sorar... "Bir mektup var sana." Käthe, kadının hücreden çıkarkenki tuhaf bakışıyla boğulacak gibi olur. Kadın Franz'dan gelen bir mektupla döner. Hemen yırtıp açarken çocuklarının fotoğrafları dökülür. O zaman onun artık hayatta olmadığını anlar. 18 Eylül günü idam edilmiştir...

Käthe, Alexanderplatz üzerindeki polis hapishanesine alınır. Hücre hapsinin sessizliğinden sonra geniş, aşırı kalabalık salonun girişinde halâ bir elinde mektubu, diğerinde küçük paketiyle dururken tamamen bitiktir. Yaşlar gözlerine dolup yanaklarından aşağı yuvarlanır. İki kadın koşarak ona doğru gelirler, "'Siyasi' misin?" "Martin'in karısı mısın?" (Martin, Franz'ın yer altı ismidir.) Käthe yalnızca başını sallar. İki kadın, Martha Paucka ve Mieze Krüger aynı direniş gurubundandır ve Käthe'yi kendi köşelerine alırlar. Sonunda ağlayıp duygularını dile getirebileceği orada artık dayanamaz. Sonra, kocasının ölümünün resmen bildirildiği Kaiserdamm'daki cezaevine aktarılır. . . Ayrıca, idamın halka haber verilmesinin kesinlikle yasa dışı olduğu yazılı şekilde bildirilir.

Cehennemden Geçiş

Daha Barnim Caddesi'ndeyken, beraatine rağmen Ravensbrück toplama kampına hapsedileceği kendisine bildirilmiştir. 1944 Kasım ortalarında bir sabah erkenden, onu ve diğer bir gurup kadını olmak için bir tramvay beklemektedir...

BİYOLOJİ KADER OLUNCA

Weimar ve Nazi Almanyası'nda Kadınlar

EDİTÖRLER: Renate Bridenthal - Atina Grossmann - Marion Kaplan

Burada toplanan Alman tarihi hakkındaki denemeler kadın ve aile konularının siyasallaşması -ve siyasal bakımdan tahrif edilişi- kadar, kadınların deneyimini de tartışmaktadır: kader olan biyoloji ve o kadere direniş. Yoğun siyasal karışıklık ve ekonomik yeniden yapılanma dönemine odaklanmaktayız: 1920'ler sırasında Alman ekonomisinin rasyonelleşmesi, 1930 başlarının Büyük Buhranı, Nazi zaferi, II. Dünya Savaşı'nın gelişi ve Holocaust.

Bu kitabı bir araya getirmek için dürtümüz hem siyasal hem de kişiseldi. 1960 sonlarından itibaren eylemci ve öğretim üyeleri olarak, öğrenci hareketlerinden ve Yeni Soldan ortaya çıkan feministler ve tarihçiler olarak kendi tarihlerimizden harekete geçtik. Kitaba, ekonomik krizin ve siyasal gericiliğin toplumsal refah kaynaklarını daralttığı ve "yeniden üretim politikaları" tartışmasını keskinleştirdiği Reagan'ın ilk yıllarında niyetlendik. Sağ bize ironik olarak, "kişiseli" soldan ya da kadınlar hareketinden daha militanca ve başarıyla siyasallaştırmayı becermiş görünüyordu. Yeni Sağ ve Ahlaklı Çoğunluk cinsellik ve üremenin, kürtaj ve doğum kontrolünün, kadınların ücretli emeği ve ailenin sürdürülmesinin devlet düzenlemesine tabi kamusal ve siyasal konular olduğunu güçlü bir şekilde iddia ederken, feministler ve solcular "özel tercih" hakkını savunmaya doğru gerilemekteydiler. "Kullanılabilir bir geçmiş" arayarak bu konulara dramatik şekilde, açıkça ve neticede korkunç biçimde karar verildiği Alman tarihine baktık.

ISBN 978-605-4511-06-8
9 786054 511068